Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І.Франка
Кафедра нової і новітньої історії України
Науково-ідеологічний центр ім. Д.Донцова

До 70-ї річниці створення УПА

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛІЗМ:
ІСТОРІЯ ТА ІДЕЇ

ВИПУСК 2

Рожнятів
2013

Рекомендовано до друку вченою радою
Дрогобицького державного педагогічного університету
(Протокол № 9 від 30.08.2013 р.)

Редколегія

Олег Баган (к.ф.н., голова), Петро Іванишин (д.ф.н.), Василь Ільницький (к.і.н.), Олександр Музичко (к.і.н.), Михайло Сеньків (д.і.н.), Любомир Сікора (голова НКТ «Бойківщина»), Ірина Фаріон (к.ф.н.), Василь Футала (д.і.н.), Богдан Червак (голова ОУН)

Український націоналізм: історія та ідеї. Науковий збірник. Вип. 2 / Ред. упор. Баган О., Ільницький В. – Рожнятів, 2013. – 591 с.

Основу наукового збірника склали матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Націоналізм як феномен української історії 1920-1950-х рр.: ідеологія, політика, збройні формування», проведеної до 70-річчя Української Повстанської Армії. Збірник доповнений низкою статей ідеологічного і політичного змісту із журналу Проводу ОУН «Розбудова нації» з метою представити парадигму стратегічних ідей і головних принципів українського націоналізму у вирішальний період його зміцнення в міжвоєнний період.

Видання рекомендується передусім історикам, політологам, націологам, широкому колові шанувальників української національної ідеї.

Редактори-упорядники
Олег Баган, Василь Ільницький

Рецензенти

Роман Офіцинський – доктор історичних наук, Ужгородський національний університет

Микола Посівнич – кандидат історичних наук, чнститут правознавства ім. І. ’якевича

Ігор набитович – доктор філологічних наук, Дрогобицький державний педагогічний університет

ЗМІСТ

Слово про героїв.....6
За моральне зростання нації 8

РОЗДІЛ І
ІДЕОЛОГІЯ ТА ІСТОРІОГРАФІЯ НАЦІОНАЛІЗМУ: ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Петро Іванишин. Феномен національного ордену: націоналістична інтерпретація 14
Микола Кравченко. Ідеологічна спадкоємність в українському націоналістичному русі у ІІ-ій половині ХХ століття 22
Михайло Савчин. Ідейно-теоретична спадщина С. Бандери.....35
Олександр Ситник, Оксана Дрогомирецька. Витоки національно-визвольної ідеології УПА.....62
Василь Футала. Відображення історії ОУН 1929–1939 рр. у сучасному українському наративі 68
Юрій Щур. Український націоналістичний рух 1920–1955 рр.: проблема визначення 86

РОЗДІЛ ІІ
ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛІСТИЧНОГО РУХУ

Микола Галів. Репресії проти службовців та інтелігенції Дрогобицької області у 1946 р.: історично-статистичний нарис.....96
Оксана Медвідь. Участь Дмитра Паліїва у формуванні І-ої української дивізії Української національної армії.....105
Олександр Музичко. Південноукраїнський ареал розвитку українського націоналізму (1-а половина ХХ ст.).....114
Руслана Попп. Репресії сталінського тоталітарного режиму проти західноукраїнської інтелігенції у 1944 – 1953 роках (на матеріалах Львова).....128
Михайло Сеньків. Аграрне питання в політиці Української повстанської армії (1944 – 1952 рр.) 140

РОЗДІЛ III
ГЕРОЇКА

Олександр Дарованець. Нарис історії загону УПА «Прилуцький» ...152
Ігор Дерев'яний. Життя та діяльність
Григорія Ґоляша (1910 – 1950).....183
Василь Ільницький. Кадрове наповнення Дрогобицького
окружного проводу ОУН (1945 – 1952) 193
Олеся Ісаюк. Перебування українських націоналістів у тюрмі
«на Лонцького» у 1941 – 1944 рр. (за матеріалами спогадів) 212
Степан Лесів. Заходи МҐБ щодо ліквідації підпілля ОУН
на теренах Калуської округи у 1951–1952 роках 223
Володимир Марчук. Збройне протистояння радянського режиму
і повстанського підпілля у північних районах Рівненської області
у 1944–1945 рр.....240
Ігор Марчук. Підпільні друкарні та видання Крайового проводу
ОУН на ПЗУЗ.....253
Володимир Мороз. Микола Никифорчин – визначний
громадсько-політичний діяч Станіславівщини 263
Михайло Романюк. Петро Федун-«Полтава» у лавах збройного
підпілля ОУН.....288
Василь Ханас. Василь Николяк – Голова Проводу ОУН(б)
Дрогобицької області.....300

РОЗДІЛ IV
ДЖЕРЕЛА І ТРАДИЦІЇ

Олег Баган. Від ідеалістичної націософії до наступальної
геополітики (Характер і напрямки націоналістичної
публіцистики міжвоєнної доби) 320
**Програма праці ідеологічної референтури Проводу
українських націоналістів**.....324
Микола Масюкевич. Підстави розвитку нації 327
Остап Грицай. Ґарибальді 335
Євген Онацький. Націоналізм і індивідуалізм.....352
Володимир Мартинець. Наша тактика.....357
Дмитро Андрієвський. Політика націоналізму 369
Осип Бойдуник. Соборність України та її східні кордони 389
Богуш В. [Макар Кушнір] Між двома імперіялізмами 419

Дмитро Андрієвський. Українська справа
на міжнародній шахівниці....426
Дмитро Андрієвський. Союз з Польщею?....435
Володимир Мартинець. Українська справа
та її зовнішнє ставлення....440
Ріко Ярий. Зовнішня політика....454
Дніпрянський Б. [Макар Кушнір] Польща і можливості
війни на Сході....461
Дніпрянський Б. [Макар Кушнір] Проблема української
великодержавности і майбутнє Східної Европи....464
Микола Сціборський. Український націоналізм і жидівство....474
Олександр Мицюк. Самостійність України та жидівство....483
Олександр Мицюк. Евразійство....504
Олександр Мицюк. Жидівство за доби історичного перелому
(1917-20)....519
Микола Масюкевич. Дещо про проблеми
національних меншостей....533
Райгородський М. [Микола Вікул] Релігійність
та церковництво....547
Павло Кашинський. М. Драгоманів у світлі чужих
тайних документів....565

ПОДІЇ

Адрій Сова. Міжнародна наукова конференція "Українська
повстанська армія в контексті національно-визвольної
боротьби народів Центрально-Східної Європи"....572

ПРО АВТОРІВ....580
БІОГРАМИ АВТОРІВ-КЛАСИКІВ....582

СЛОВО ПРО ГЕРОЇВ

Історія Галичини мала свої спалахи і свої періоди спадів. Особливою величчю і лицарством висвітлюються у нашій національній пам'яті князівські часи, моральним завзяттям і козацькою войовничістю двигтить доба церковних братств і гетьмана Сагайдачного, великою культурно-інтелектуальною справою опромінює нас галицьке народництво кінця XIX ст., яке перетворило наш край на П'ємонт України. Однак жоден з періодів української історії не прогримів такою силою драматизму боротьби, жертовності і героїки, як націоналістичний визвольний рух в Галичині 1920-1940-і рр. під керівництвом ОУН і у формі УПА. Тоді кожен клаптик галицької землі зробився «зоною опору» до ворога, кожне галицьке село напружилося в силі волі, щоби відстояти національну гідність і свободу.

Український націоналістичний визвольний рух міжвоєнної і воєнної доби XX ст. історики справедливо вважають вражаючим і неперевершеним прикладом героїчної підпільної і партизанської боротьби, рівного якому важко знайти у світових прикладах визвольних змагань. Тоді і провідні кадри визвольної боротьби, і народні маси виявили стільки вольовитості, сміливості, моральної дисципліни, скільки за таких складних умов не виявляв жоден інший народ в новітній історії. Адже галицькі українці боролися і воювали без жодної зовнішньої допомоги чи бодай симпатії, воювали проти наймогутніших у світі, гігантських армій двох великих імперій – Третього Райху і СРСР, і протрималися наші повстанці понад десять років, зберігаючи військову дисципліну, підтримку в народі, моральну гідність.

І сьогодні, попри те, що в незалежній Україні проведено тисячі акцій зі вшанування героїв ОУН-УПА, що їм поставлено сотні пам'ятників і меморіальних таблиць, ми ще в боргу перед цим неймовірно величним і масовим подвигом кращих синів українського народу. Дуже добре, що створено спеціальні наукові інституції і музеї визвольних змагань, в яких ведеться збір різноманітної історичної інформації про націоналістичний рух, добре, що написано десятки книг і сотні статей про підпілля ОУН і збройну боротьбу УПА. Проте і після цього масштабність і драматизм цих величних змагань великою мірою променіють для нас загадковістю своїх колосальних емоцій і невичерпністю форм національного завзяття.

Думаю, що проведена 24-25 листопада 2012 року в Рожнятові Всеукраїнська наукова конференція «Націоналізм як феномен української історії 1920-1950-х рр.: ідеологія, політика, збройні формування» стала гідним відзначенням 70-ї річниці створення Української Повстанської Армії за наказом Проводу ОУН. Цю конференцію Рожнятівська районна рада і районна держадміністрація провели спільно із Дрогобицьким державним педуніверситетом ім. І. Франка, ВГО «Бойківське етнологічне товариство» і Науково-ідеологічним центром ім. Д. Донцова, які теж представляють місто Дрогобич. Нам вдалося залучити до участі в конференції науковців із кількох віддалених від Галичини регіонів і в такий спосіб наша акція ушанування УПА стала справді соборницькою.

Тема ОУН і УПА – це той простір національної історії і національного духу, через який виховання нового покоління українських патріотів здійснюється стовідсотково. Тому ми, влада Рожнятівщини і патріотична громадськість району, сподіваємося, що цією науковою і пропагандивною акцією ми зробили лише перший крок. Земля нашого краю подарувала нації тисячі героїв і ми маємо що згадувати, що досліджувати, чим захоплюватися!

Слава Україні!

ЗА МОРАЛЬНЕ ЗРОСТАННЯ НАЦІЇ

Виходить 2-й випуск наукового збірника «Український націоналізм: історія та ідеї», який містить у собі матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Націоналізм як феномен української історії 1920-1950-х рр.: ідеологія, політика, збройні формування», яка відбулася 24-25 листопада 2012 р. в Рожнятові. Доповнений він добіркою ідеологічних і політичних статей із журналу «Розбудова нації» з метою розширення проблематики видання і зміцнення лінії ідеологічного традиціоналізму в сучасних наукових стратегіях і методологіях вивчення історії націоналістичного руху 1920-1950-х рр. Від самого початку ми планували наш збірник як історико-ідеологічний насамперед з тим, щоб заповнити об'єктивну лакуну, яка виникла в історіографічних дослідженнях визвольної боротьби ОУН і УПА, коли десятки науковців зосередилися переважно на фактології цієї теми і вивченні її політичних аспектів. Відтак в українській науці з'явилися сотні справді фундаментальних і масштабних праць, які вражають фактографічною достеменністю проникнення в історичний матеріал і застосування при цьому величезної документальної бази. Безперечно, що проведені студії мають величезне значення для історичної науки, яка у такий спосіб наповнилася тисячами і тисячами невідомих фактів та імен з історії націоналістичного руху і стала чудовою основою для популяризаторсько-пропагандивної творчості і діяльності науковців та публіцистів, які беруться утверджувати вартощі та ідеали, моральну справедливість, історичну й націософську вмотивованість українського націоналізму у просторі сучасної, великою мірою поруйнованої, національної свідомості українства.

Цей позитивістський принцип у дослідженнях історії ОУН-УПА має свою велику рацію і значення, тому що він забезпечує головне: неможливість фальсифікацій у сфері фактів з боку ворогів українського націоналізму. За проведені грунтовні дослідження в цій темі молодими вченими-істориками ми повинні сказати сьогодні їм велике ДЯКУЮ, оскільки їхній наробок просунув українську науку, загалом гуманітаристику далеко вперед, до глибин істини й унеможливлює, як це було ще зовсім недавно, вульгарні й грубі маніпуляції з історією. Не виділяємо тут когось зосібно чи якусь наукову інституцію, щоб не помилитися в оцінці і не образити інших. Лише узагаль-

нимо: за останнє десятиліття в історичній науці утвердилися кілька десятків імен, були здійснені такі якісні дослідження, які стратегічно визначили, сподіваємося, назавжди, ідейну правильність і достовірність у вивченні історії українського націоналізму.

Однак теоретико-інтелектуальні та філософські контексти сучасної націоналістичної історіографії показують, що не всі простори при її розростанні заповнені, не всі методологічні та історіософські ресурси нею використані, не всі акценти й ідеологічні пріоритети й принципи нею правильно розставлені. Почну з очевидного – з самої назви, яка особливо поширилася при означенні теми історіографічних досліджень. У більшості наукових праць, при означенні самих назв наукових установ, які займаються історією ОУН-УПА, домінують поняття «визвольний рух», «визвольні змагання», «визвольна боротьба» і т. ін. Очевидно, що науковці, які вдаються до таких означень уникають слова «націоналізм», поняття «націоналістичні змагання». Якщо на початковому етапі, коли застереження до ОУН-УПА в українському суспільстві були ще дуже поширені, таку «хитрість», такий евфемізм ще можна було зрозуміти, то тепер це виглядає як нонсенс. Адже ясно, що ні для кого не було таємницею, який саме матеріал пропонують підняти історики, які займалися «визвольними змаганнями» 1920-1950-х рр. Зараз цілком зрозуміло, що поняття «націоналізм» ніяк не вдасться затушувати українським і закордонним історикам та політологам при вивченні української історії 1-ї половини ХХ ст., бо тоді саме український націоналістичний рух став найдинамічнішою, найяскравішою і найбільш послідовною та принциповою політичною силою, яка виступила за національне визволення і державницьке утвердження української нації. Тому, навпаки, треба розпрацювати, вдосконалити теоретико-методологічні засади позитивного тлумачення історії українського націоналізму в аспекті захисту його моральної правди, ідеологічних основ перед зловорожими чужинецькими, комуністичними, зокрема, ліберастично-космополітичними трактуваннями (по-суті, фальсифікаціями), які домінують у світовій історіографії і політології (передусім на Заході), де поняття «націоналізм» має переважно негативне значення і часто прирівнюється до нацизму і фашизму.

Саме через слабкість ідеологічної складової, теоретичної бази в історіографічних дослідженнях в сучасній науці поширилося таке ідейне явище, як «нове двійкарство» - назвемо його так. З особистих спостережень під час участі в наукових конференціях знаю такий тип людей, для якого особливо бажаною та сприйнятливою є пом'якшена,

«демократична» форма націоналізму. Що це означає на практиці? Завжди в суспільстві будуть формуватися пласти людей, які, з одного боку, будуть захоплюватися героїчною історією націоналізму, історією УПА, бо ці явища не можуть не викликати захоплення, але, з іншого боку, вони будуть завжди мати застереження до таких ідеологем націоналізму, як волюнтаризм, містицизм, традиціоналізм, емоціоналізм, мілітаризм та ін. Це т. зв. «націоналісти у білих рукавичках». Саме з позицій такого нового «двійкарства» окремі науковці, будучи справді дуже фаховими дослідниками фактології націоналістичного руху (вони завжди і принципово кажуть лише «визвольного руху», тим самим ховаючи ідейну силу явища у мішок), приходять до низки перекручень історії та ідеології націоналізму. Зокрема, у них найпоширенішими є такі тези: «УПА треба відділити від ОУН, бо це був всенародний партизанський рух»; «Український націоналізм пережив демократичну еволюцію і від 1943 р. він кардинально змінився»; «Треба дати негативну оцінку ідеологемам і принципам українського націоналізму міжвоєнної доби, які були занадто профашистськими», «Треба засудити інтегральний націоналізм як форму ідеології занадто войовничої, експансивної, яка суперечить традиційним засадам українського політичного світогляду» і т. ін. Сумарно усі ці і подібні «коректи» ведуть до переосмислення філософських засад націоналізму як явища наскрізь ідеалістичного, волюнтаристського, ірраціоналістичного, містико-релігійного, героїчного. Вони мають за мету суттєво змінити ідейні засади націоналізму, що перетворять його у підвид націонал-демократії, як ми це недавно спостерігали на прикладі партії Конгрес українських націоналістів під проводом Слави Стецько. Тобто благі наміри, які спонукають зробити ідеологію націоналізму «мирнішою», «демократичнішою», «поліфонічнішою», неуникненно приведуть до переродження його світоглядних принципів, які мають залишатися непорушними, якщо націоналізм і надалі хоче бути явищем героїчним і наступальним.

Нагадаємо, що історія ОУН має такий досвід боротьби із внутрішнім опортунізмом: після III Надзвичайного Великого Збору 1943 р., який суттєво наблизив ідеологію і програму ОУН до демократизму і навіть до деяких засад соціалізму, у 1950 р. була проведена спеціальна V Конференція ОУН, яка виправила ідеологічні помилки III Надзвичайного Збору. Про потребу критики постанов III Великого Збору писали С. Бандера і Я. Стецько. Суть проблеми тоді полягала у тому, що, перебуваючи у вихорі раптових суспільно-політичних змін і наджорстокої боротьби (тривала світова ві-

йна й німецька окупація), керівництво ОУН допустилося помилки і змінило низку філософських принципів у програмі, намагаючись зробити її якомога сприйнятливішою для совєтської української суспільної маси, з якою ОУН широко вступила в контакти, від 1941 р. починаючи. Як виявилося згодом, цього не можна було робити, бо і нове членство, яке активно вливалося в Організацію, і хиткі елементи в її середині, особливо в умовах ліберальності та відсутності реальної боротьби, які виникли після 1945 р. на Заході, почали вимагати сутнісних видозмін націоналізму, достосовуючи його ідеї до конкретних вимог політичної ситуації. Це обернулося виникненням двійкарства (лідери – Л. Ребет і З. Матла), тобто внутрішньої течії в Організації, яка щораз більше вимагала демократичних реформ, згідно з контекстом західного всуціль лібералізованого світу. Згодом провідники двійкарства тотально лібералізували свою програму, реально цілком відійшовши від націоналізму, його ідей і світогляду, у формах УГВР і ОУН (З), які активно діяли на еміграції.

Саме до такого «двійкарства» наближаються у своїх поглядах на історію та ідеологію ОУН багато сучасних істориків-позитивістів, яких захоплює героїзм воїнів УПА, але яким не подобається «кровожерна», «занадто фанатизована», «надміру волюнтаристська» ідеологія ОУН і т. ін. Відтак ідейний розвиток і зростання вольового націоналізму 1920-1930-х рр., на заповітах якого виросло найгероїчніше покоління в історії України, щораз більше відсувається на другий план, у тінь, як нібито щось «віджиле», «темне», «непотрібне», «відлякуюче сучасника» і под. Підтвердженням цього є той факт, що за 22 роки незалежності України видано окремою книгою лише твори хоч би одного чільного ідеолога націоналізму 1920-1930-х рр. (!!!), Д. Донцова і С. Лепського.

Отже, враховуючи вище наведені аргументи і факти, ми спланували наш збірник, як історико-ідеологічне видання, яке хоч би якоюсь мірою заповнювало порожнечу у темі вивчення ідеології класичного українського націоналізму. Власне, і в 2-у випуску ми вмістили, на нашу думку, цікаві, оригінальні і важливі статті відомих авторів міжвоєнної доби, аби представити якомога ширший спектр ідеологічних і політичних концепцій, проблем, інтенцій того часу.

Український націоналізм таїть у собі колосальний інтелектуальний заряд, широке коло проблем та інтерпретацій, аналітично вивірені стратегії і конкретні плани розбудови нації і її геополітичного потенціалу. Через названу нами упередженість до сьогодні в українську

національну свідомість і культуру не повернуті повноцінно десятки значущих імен, плідних націософських та історіософських концепцій, вагомих моральних інтенцій. Тому дуже важливо якомога швидше, повніше і точніше повернути ідейну спадщину націоналізму в систему актуальних змагань української нації за своє державницьке утвердження і зростання.

Олег Баган,
керівник Науково-ідеологічного
центру ім. Д. Донцова

РОЗДІЛ І

ІДЕОЛОГІЯ ТА ІСТОРІОГРАФІЯ НАЦІОНАЛІЗМУ: ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Петро ІВАНИШИН,
м. Дрогобич

ФЕНОМЕН НАЦІОНАЛЬНОГО ОРДЕНУ: НАЦІОНАЛІСТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

У статті здійснено коротке пропедевтичне тлумачення феномена національного ордену. Окреслено характерні аспекти його націоналістичної інтерпретації.

Ключові слова: *орден, партія, націоналізм, ОУН, організація.*

Ivanyshyn P. Phenomenon of National Order: nationalist interpretation. *The article is a brief introductory explanation of the phenomenon of national order. Outlined specific aspects of its nationalistic interpretation.*

Key words: *order, party, nationalism, OUN, organization.*

Історії відомі різні форми суспільних організацій в межах різних культур: громадські товариства, політичні партії, релігійні чи громадські рухи, секти, клуби за інтересами, політичні чи релігійні ордени (явного або таємного типу) тощо. Всі вони мали і мають різну структуру, історію становлення, критерії добору членства. Різним є і їх вплив на життя народів. Особливо цікавими та успішними можна вважати діяльність орденів. Прикладами відомих орденських структур можуть бути християнські церковні ордени («чини») рицарів чи монахів (наприклад, Товариство Ісуса), російська комуністична партія більшовиків (названа Леніним «партією нового типу») чи лібералістичні масонські і парамасонські ложі.

Українська історія Нового часу поставила перед українцями на повен зріст питання національної незалежності та державності, котре кристалізувалося в поняття української національної ідеї. Вперше чітко і по-філософському глибоко осмислено національна ідея українців постає в поезії Тараса Шевченка. І відразу ж зустрічається із проблемою свого адекватного організаційного втілення. Так виникають різні україноцентричні організаційні структури, більшою чи меншою мірою закорінені в українську ідею як ідеологію національно-визвольного руху та державотворення: Кирило-Мефодіївське братство, громади, гуртки, Братство тарасівців, масонські ложі (до яких належали, скажімо такі відомі діячі доби УНР, як М.Грушевський чи В.Винниченко), політичні партії, «Просвіта», спортивно-виховні і наукові товариства (наприклад, «Сокіл», «Пласт» чи НТШ) та ін.

Усі ці форми української самоорганізації, як показала історія, лише частково (хоча й з різних причин) відповідали всеохопним політико-куль-

турним завданням, що стояли перед поневоленою нацією. І лише з успішним поєднанням низки націоналістичних організацій в єдину потужну силу під керівництвом полковника Євгена Коновальця – Організацію українських націоналістів (ОУН) – українська ідея отримує нарешті адекватне організаційне оформлення. ОУН стала першим і вельми могутнім національним орденом.

Спостерігаючи в сучасності, в межах проголошеної, але не здобутої держави української нації, актуальність ідей національно-визвольної боротьби та національного ордену, варто, на наш погляд, з метою уникнення помилок, звернутися до досвіду тлумачень цього поняття в межах української націоналістичної філософської традиції.

Загалом осмислення проблеми національного ордену у філософії українського націоналізму пройшло три основні етапи. І першим етапом стала інтерпретаційна діяльність філософа, критика і публіциста Дмитра Донцова. Саме він у міжвоєнну добу дає перше докладне філософсько-політичне обґрунтування національного ордену і його переваг над партією. Основоположною з цього погляду стала робота «Орден – не партія» (1938) [2, с. 177–202].

Д.Донцов дає таке розуміння ордену: «Як на ордени можна дивитися на різні товариства, покликані до життя для поборювання тих чи інших «поганців»«. Мислитель вказує на численні «партії» нового типу в Європі: фашизм, комунізм, ляпівський рух у Фінляндії, рух Мослі в Англії та ін. Мета орденів – це не мета політичних партій (якісь суспільні часткові сті), а інша, «обширніша» – «радикальний переворот обставин і людської психіки». «У той час як програма якоїсь лише політичної партії є тільки рецептом для цспішного висліду найближчих виборів, програма ордену є «цілий світогляд», є «проголошення війни існуючому ладові», існуючому світоглядові».

В керівника ордену, вважає Д.Донцов, повинно бути «почуття власної непомильності», безкомпромісність. Орден якісно відрізняється від партії за наступними критеріями: «Статут партії складається з передискутованих параграфів, статут Чину з догм віри. Партія основана на програмі, Чин на світогляді. Партія змінюється і пристосовується, Чин зі свого шляху не збочує. Це не випадок, що якраз єзуїтам завдячує католицька церква догму непомильності папи».

Ордени базуються на «заповіді примусу», їх мета – не лише повалити старих богів, а й поставити нових. Оскільки «ордени стримлять до створення нового авторитету, є в них, як у ніякій партії, розвинений культ провідника». Ще одна риса орденів – опертя на вольову ініціативну меншість: «…ідеєю Орденів є ідея активної меншості, яка провадить біль-

шість; тому вони антидемократи, хоч не раз демофіли, а коли демагоги, то кращі за демократичних хлополапів». Ордени, на відміну від партій, «великий натиск кладуть на послух і карність у власних рядах, передусім на вироблення характеру, бо якість заступає тут кількість, число».

З метою виховання героїчної молоді, відзначає український філософ, ордени активно виявляють свою культурну позицію і систему вартостей. Тому вони, наприклад, завжди здійснюють «ревізію поглядів на рідну літературу». Для орденів дуже важливим є питання адекватних кадрів, тому «Орден звертає увагу на мораль своїх відділів, до яких не приймається без стажу, першого ліпшого з вулиці». Важливою рисою членів Ордену «є їх ідеалізм».

«Світогляд замість партійних параграфів; віра замість знання; непомильність й виключність замість компромісу; культ одиниці й активної меншості замість маси і пасивної більшості; прозелітизм замість підпорядкування «волі народу»; суворість для себе й до інших замість гуманітаризму; ідеалізм замість погоні за мандатами і схлібляння юрбі; нарешті цілком інші форми організаційні, – ось в чому глибокі різниці між тими двома типами політичних структур», – вказує Д.Донцов і відзначає, що потреба в орденах є історичною – їх породжує необхідність: «Прикмети Ордену коріняться в прикметах і завданнях їх перехідної доби».

Критикуючи політичну неспроможність партій в ситуації потреби якісних, революційних змін, мислитель застерігає: «Серед цього політичного канкану, не партії з їх виправдовуванням «помилок» і панікерства, а Орден з його догматизмом, з його почуттям непомильності, дає силу, не хитаючись у вірі і не впадаючи в паніку, глянути в вічі кожній несподіванці». Більше того, Д.Донцов справедливо вважає, що хоча партії з часом не зникнуть, але без орденів – зникнуть великі ідеї.

Д.Донцов, аналізуючи різні організації, відзначає, що всі ордени різні: «Всі вони одержимі фанатичною вірою в свою ідею… Але в одних це віра в силу Правди й Добра, у других – в силу Брехні і Зла». А от партії служать і тим, і тим.

Свою розвідку філософ підсумовує у світлі актуальних завдань для української нації та її ордену, пишучи, що сатанинські сили комунізму й московського (чи будь-якого іншого) месіанства не зможуть літеплі партії, лише «воїни Ордену нових хрестоносців під знаком Хреста й Меча, – великих радицій нашого Кива».

У доповненні до цього есе 1967 року Д.Донцов відзначає занепад ліберальних демократій повоєнного Заходу, їхню нездатність подолати хаос у світі і комуністичну загрозу. Порятунок України, на думку автора, в новому ордені, базованому на «ідеї націоналізму», загартованого у боротьбі і

з націонал-соціалізмом, і з комунізмом. Так Д.Донцов недвозначно вказує на революційну (бандерівську) ОУН і ще раз наголошує: перемогти комунізм можуть не партії – тільки «формації орденського типу».

Другим етапом осмислення національного ордену можуть бути праці організаційних ідеологів ОУН (Є.Коновальця, Ю.Вассияна, С.Ленкавського та ін.), котрі мали не лише історичний чи теоретичний, а й практичний досвід розбудови орденської організації у довоєнний, воєнний та повоєнний періоди. Особливо цінні міркування у цьому плані залишив знаменитий провідник ОУН, концептуальний політичний філософ Степан Бандера насамперед у своїх повоєнних працях. Прикладом може бути його стаття «Слово до українських націоналістів-революціонерів за кордоном» [1, с. 77–130], що з'явилася через десять років після статті Д.Донцова у 1948 році.

Хоча провідник і не вживає термін «орден» стосовно ОУН, однак його тлумачення сутності організації виключно орденські: «Організація Українських Націоналістів (революціонерів) – це визвольна політична організація, що своїм характером, своїми цілями, своїм ідейним змістом і своєю діяльністю істотно відрізняється від усіх українських політичних партій. Вона не стає речником інтересів якоїсь окремої частини народу, не виводить своїх цілей, своєї програми з якоїсь абстрактної, теоретичної суспільно-політичної програми. Її основне завдання і посвята – це боротьба за визволення України, змагання за Самостійну Соборну Українську Державу, що єдина може забезпечити українському народові повну волю, всебічний свобідний розвиток, добробут, соціальну справедливість і справжнє народоправство. Коли ця мета буде досягнена, тоді рацією існування і змістом діяльності ОУН буде дальша жертвенна служба Україні відданою працею і творчим змаганням за найкращий розвиток і досягнення українського народу у всіх ділянках життя, за розквіт і велич Української держави, боротьба з усім, що стоїть тому на дорозі. ОУН змагається за добро цілого українського народу і всіх громадян України, а не якоїсь однієї частини, суспільної верстви тощо. Свою програму ОУН виводить з потреб цілого українського народу, з його природи й історичного розвитку, з сучасного стану, з його життєвих прагнень і настанов у змаганні за найвищий всебічний розвиток, добробут і себе виявлення народу – цілості і всіх його складників, збір ноти й української людини. Самобутнє життя і розвій українського народу гармонійно поєднуються з вселюдським поступом як його складова, творча частина».

Через сторінку С.Бандера додає: «Український народ матиме змогу свобідно жити й розвиватися тільки тоді, коли визволиться з гніту й визиску російсько-більшовицького імперіалізму, коли позбудеться всякого

поневолення і стане сам господарем на своїй землі, в Самостійній Соборній Українській Державі».

Третій етап осмислення ордену настав на черговому етапі розвитку національно-визвольної боротьби українського народу наприкінці 1980-х – у 1990-х роках і триває досі. Насамперед йдеться про філософсько-політичні й публіцистично-аналітичні праці Василя Іванишина у період перебудови в СРСР і в добу Незалежності (після 1991 року), а також практичний досвід створення ВО «Тризуб» ім. С.Бандери як молодіжної націоналістичної організації орденського типу. Базові міркування про національний орден В.Іванишин здійснив у монографії «Нація. Державність. Націоналізм» (1992) [3, с. 64–276] передусім у частині, де полемізував із «двійкарською» критикою ОУН та персонально С.Бандери.

В.Іванишин, захищаючи організацію від «демократичної» критики, відзначав: «ОУН не стала – вона завжди була організацією авторитарною, бо такою задумувалася. Тільки такою вона й могла виконати свою історичну місію і тільки як така зберігає своє значення зараз, бо інакше втратить свою суть. Відламів, партій тощо можна натворити скільки завгодно, але ОУН – неповторна.

ОУН справді згуртувала різні націоналістичні об'єднання, але не на партійній основі: не в партію, а в Організацію, яка не була і не збиралася ставати партією, бо була чимось зовсім, якісно іншим. У партію її члени об'єднуються на основі спільності інтересів (групових, кланових, класових, національних, загальнонародних, транснаціональних тощо). Партії не витворюють ідеї, ідеології, вчення. Вони приймають їх готовими і творяться саме для їхньоъ реалізації. На цій ідейній основі партії, відповідно до своїх сил, потенцій, а також, враховуючи умови боротьби, складають свої програми, визначають свою стратегію і тактику, форми і методи діяльності. У суспільстві рівних можливостей, до того ж в умовах парламентаризму, великого значення набирає демократичність внутрішньої організації партії. Для її членів – це сприятливі умови самовираження і самоутвердження. Для самої партії внутрішня демократія – запорука від догматизму, широка можливість спільних пошуків оптимальних шляхів і форм досягнення її мети на кожному етапі. Однак творці ОУН піти цим шляхом не могли».

Далі В.Іванишин увиразнює своє розуміння орденської суті ОУН: «ОУН задумувалася не як партія, а як національний орден, покликаний компенсувати структурну неповноту українського суспільства. У нас не було ні своєї аристократії, шляхти, ні класу промисловців, фінансистів, бізнесменів, ні масової національної інтелігенції – народ «попув і хлопув», як собі кпили з українців поляки. Тобто, не було в Україні жодної

соціальної групи, головною функцією, справою життя якої було б плекання української національної ідеї. А це робило націю сліпою іграшкою історичних завірюх, завжди не готовою до того, щоб скористатися нагодою звільнення: кожного разу українці фатально запізнювалися з боротьбою, бо надто довго доводилося переконувати їх у необхідності і можливості власної держави...

Єдиною стабілізуючою національною структурою, яку мали українці, була УГКЦ. Але, по-перше, під ударами російського самодержавства та української «грязі Москви» і «варшавського сміття» всеукраїнська Києво-Галицька митрополія була знищена і вціліла лише в Західній Україні, точніше – у Галичині. А вже тут поляки зробили все, щоб не допустити поширення «націоналістичної» УГКЦ на інші землі, щедро подаровані Польщі безпринципними західними фарисеями від демократії, По-друге, УГКЦ століттями і в неймовірно складних умовах об'єднувала українців і витворювала все нові й нові форми їхнього конфесійного і національного самозахисту, але, як і всяка інша Церква, вона не могла піднімати народ на активну боротьбу за свободу і власну державність: Церква не вчить змінювати політичний світ, а вчить, як вижити в ньому, залишаючись людиною, християнином, часткою свого народу, – завжди, за будь-яких обставин».

При цьому український філософ дає й загальні визначення ордену, на противагу партії: «ОУН і повинна була стати своєрідним орденом – становим хребтом нації. У партію, як відзначалося, людей об'єднує спільність інтересів. Партійна ідейність полягає в тому, що партія згуртовує тих, у чиїх інтересах є цю ідею реалізувати, втілити в життя: хай поступово, поетапно, із балансуванням на межі бажаного і можливого. В орден приводить і об'єднує людей сама ідея і готовність присвятити своє життя справі її культивування, поширення та реалації. Наприклад, той чи інший монаший орден не ставить собі за мету змінити Христове вчення: його ціль – донести Христову науку в її чистоті й повноті до якомога більшої кількості людей. В ордені плекають ідею постійно, завжди, за будь-яких обставин, а не пристосовують до обставин, умов, можливостей. Тут бережуть її цілісність і повноту, тут людина служить ідеї, а не ідея людині. Бо ця ідея – для всіх, вона – ключ до сили, слави і безсмертя нації. Узгодженням ідеї з інтересами людей, втіленням частковостей, що наближають людей до ідеї, адаптуванням ідеї через відповідну ідеологію до рівня свідомості, до умов і можливостей займається не орден, а утворені на його основі партії, громадські організації чи влада, якщо її пощастить здобути. Звідси – і своєрідна організація ордену, відмінна від партійної чи державної, його авторитарний і надпартійний характер і навіть «кастовість». Та

донцовська кастовість, яка так лякала і досі відлякує наших демократів, вихованих на засадах казарменної «рівності». Того, що наше суспільство так поділене на касти, що в Індії й не снилося нікому (найновіша, за словами самих демократів, – каста «демократичної аристократії»), вони не помічають. А того, що «касти» Донцова – об'єднання людей з різним ступенем і повнотою засвоєння ідеї свободи нації, – не розуміють. От і паплюжать і кастовість, і Донцова, і авторитарність – в ім'я рівності, ревно пантруючи за тим, щоб зберегти за собою самими статус «найрівніших». І це було...

ОУН задумувалася як орден, до кінця 30-х років фактично була ним – у своїй цілості. Цю її сутність до сьогоднішнього дня намагаються зберігати ті, що метою свого життя зробили служіння ідеї ОУН і намагаються змінити не ОУН, а життя українців в Україні на засадах, культивованих Організацією з часу її заснування. До речі, саме звідси – живучість у практиці основної (не-«відламаної») частини ОУН фундаментальна і чисто орденська засада, така немила д-ру Борковському. Вона сформульована ще на Віденському Конгресі українських націоналістів: «Першим зав'язком та переємником завдань українського націоналізму є покликана до життя Конгресом українських націоналістів ОУН, побудована на засадах: всеукраїнства, надпартійності і монократизму». Зауважимо для заспокоєння переляканих, що надпартійність – це далеко не те саме, що «однопартійність» (монопартійність), а «монократизм» означає підпорядкування влади одній ідеї, одному центрові керівництва національно-визвольною боротьбою, а не партійний вождизм. Нагадаю: ОУН завжди була в стані війни з ворогами українського народу, а не просто в політичній опозиції до них. Звідси й монократизм».

В подальшому мислитель пояснює специфіку становлення орденської суті ОУН, складнощі з цим пов'язані: «Історія не дала можливості ОУН розвинути в нормальних умовах свою чисто орденську суть. Вона не встигла витворити свої дочірні партії та інші структури, кожна з яких діяла б за власною програмою і відповідно до конкретних завдань та умов боротьби, реалізуючи ідеологію, культивовану Організацією (така можливість з'явилася перед ОУН щойно тепер). Навпаки, історія зробила ОУН поліфункціональною, а тому вона змушена була і розробляти, і культивувати, і реалізувати ідеологію української національно-визвольної боротьби, виконувати одночасно й орденські, і партійні функції, а з початком війни – навіть державотворчі.

То ж якщо ми щиро хочемо збагнути причини розколів в ОУН, то не шукаймо тут лише злої волі, обмеженості та інших недоліків окремих людей. Не вони, а історія зумовила ці розколи. Люди були тільки уособлен-

ням історичних закономірностей, тих об'єктивних причин, які не завжди були відчутні і зримі для учасників цих драматичних колізій, але виразно проглядаються тепер, з висоти десятиліть. І те «щось», якого в цьому випадку шукають автор передмови і автор книжки, – не «в самій природі ОУН», а в тому, що історія змусила її бути для українців справді «всім для всіх»: захистом і опорою, ідеєю і чином, надією і провідником... Не усвідомлюючи цього, наші автори приймають і видають за причину те, що насправді було наслідком».

Природно, що й конфлікти в ОУН В.Іванишин пояснював передусім через критерій орденськості: «Причини і попереднього (мельниківці) і цього («двійкарі») конфліктів в ОУН – це, повторимось, наслідок протиріччя між орденською суттю Організації та необхідністю її партійного чи державницького функціонування, а не двобій між «чортами» і «ангелами» націоналізму. Він був неминучий. Правда, навряд чи неминучим було саме таке його розв'язання, як він одержав...»

Згодом, із створенням «Тризубу» в 1993 році, з'явилась орденська за своєю суттю теорія В.Іванишина щодо взаємодії різних націоналістичних структур – так звана «теорія птаха»: ОУН (націоналістичний орден), КУН (націоналістична партія) і «Тризуба» (націоналістичної молодіжної громадської організації орденського типу). На жаль, в силу різних причин, ця теорія запрацювала лише частково і швидко припинила своє практичне втілення. На сучасному етапі боротьби за УССД є потреба звернутися і реальні шанси втілити цю теорію, але вже на основі інших організацій. Про це виразно заявив у своїх роботах (див., наприклад, «Українська політична організація «Тризуб»«) провідник «Тризуба» полковник Дмитро Ярош. Йдеться про координацію дій трьох організацій: Українського націоналістичного союзу (як націоналістичного ордену), націоналістичної партії «Тризуб» і ВО «Тризуб» ім. С.Бандери (як молодіжної націоналістичної організації орденського типу). Тож, як можна помітити, у працях ідеологів «Тризуба» націоналістичне осмислення і практичне втілення ідеї національного ордену невпинно триває.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бандера С. Слово до українських націоналістів-революціонерів за кордоном / С.Бандера // Бандера С. Перспективи Української Революції. – Дрогобич: ВФ «Відродження», 1998. – С. 77–130.

2. Донцов Д. Орден – не партія / Д.Донцов // Донцов Д. Хрестом і мечем. Твори. – Торонто; Нью-Йорк; Лондон, 1967. – С. 177–202.

3. Іванишин В. Нація. Державність. Націоналізм / В.Іванишин // Іванишин . Державність нації. Збірка праць. Том І. / За ред. Петра Іванишина. – Тернопіль: Астон, 2009. – С. 64–276.

УДК 93+329.17

Микола КРАВЧЕНКО,
м. Харків

ІДЕОЛОГІЧНА СПАДКОЄМНІСТЬ В УКРАЇНСЬКОМУ НАЦІОНАЛІСТИЧНОМУ РУСІ У ІІ-ІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

В статті здійснено огляд основних засад ідеології ОУН, її фракцій та українських націоналістичних організацій кінця ХХ століття. Здійснено порівняльну характеристику ідеології українських націоналістів в середині і наприкінці ХХ століття та на її основі зроблені висновки щодо ідеологічної спадкоємності в українському націоналістичному русі у ІІ-й половині ХХ століття.

Ключові слова: *український націоналізм, ідеологічна спадкоємність, ОУН.*

Kravchenko M. Ideological heredity in the ukrainian nationalist movement of the II-nd half of XX century. *The article reviewed the basic principles OUN ideology, its fractions and ukrainian nationalist organizations of the end of XX century. The comparative characteristic of the ideology of ukrainian nationalism in the mid to late XX century and its conclusions based on ideological heredity in the ukrainian nationalist movement in the II-nd half of the XX century.*

Key words: *ukrainian nationalism, ideological heredity, OUN.*

З розпадом СРСР і відродженням національної державності на українських землях у 1991 році на території новоутвореної держави починають з'являтися націоналістичні організації. Їх організаційні форми були найрізноманітнішими (від культурологічних клубів і комбатантських товариств до політичних партій і молодіжних спілок). Не менш різноманітними були і їх ідеологічні позиції (від поміркованої націонал-демократії до радикального соціал-націоналізму), але більшість з цих організацій претендували на ідеологічну спадкоємність від українських націоналістів середини ХХ століття, передусім від ОУН. Дослідженням історії та ідеології націоналістів І-ої половини минулого століття (і ОУН зокрема) сьогодні займається значне число науковців (С.Кульчицький, А.Кентій, Г.Касьянов, К.Бондаренко, Б.Червак та інші), українські націоналісти 1990-х років (в тому числі і їх ідеологія) також наразі досліджується принаймні кількома істориками (Е.Андрющенко, В.Кіпіані, Т.Кузьо, А.Умланд), але ідеологічна спадкоємність між цими двома рознесеними в часовому (та й певною мірою територіальному) просторі рухами є темою у фаховому історичному дискурсі практично недослідженою.

Звісно назвати дану проблематику абсолютно недослідженою було б невірно, адже протягом останніх років цілий ряд науковців торкалися її у своїх дослідженнях. Але ці спроби були або побіжні, а відповідно й неповні, або носили більш чи менш заангажований характер. Так, у 2005 р. вийшла друком збірка «Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія», що є підсумковою публікацією напрацювань робочої групи істориків, створеної при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. У кількох прикінцевих розділах цього дослідження питання ідеологічної спадкоємності у націоналістичному русі ІІ-ої половини ХХ століття побіжно розглядається в рамках дослідження про ідеологію ОУН та її фракцій. Побіжність цього огляду в цікавій для цього дослідження тематиці підкреслюється й тим, що ідеологічна спадкоємність розглядається тільки для організацій, що мають безпосередню організаційну спадкоємність (тобто тільки для політичної партії КУН та громадської організації ОУН (м)) [12, с. 469–474]. Втім, завдання у даної групи істориків було інакшим та на розкриття питання ідеологічної спадкоємності група від початку не претендувала. Темі ідеології українського націоналізму присвячено цілий ряд робіт К.Бондаренка, а деякі з цих робіт безпосередньо торкаються й питання ідеологічної спадкоємності. Але з огляду на те, що К.Бондаренко все активніше займається політичною діяльністю, його дослідження багато в чому є заангажованими, хоча автор і намагається дотримуватися виключно наукового стилю викладу матеріалу [2; 3]. Таким чином, тема ідеологічної спадкоємності між українськими націоналістами середини й кінця ХХ століття на сьогодні потребує повного та об'єктивного дослідження. Саме це й зумовлює актуальність даної розвідки.

Метою цього дослідження є з'ясування наявності чи відсутності ідеологічної спадкоємності між Організацією Українських Націоналістів та українськими націоналістичними організаціями кінця ХХ століття. Для виконання мети дослідження необхідно виконати такі завдання:

- з'ясувати визначальні постулати «первісної» ідеологічної позиції ОУН та їх зміну в процесі утворення та самостійного розвитку відламів ОУН;
- здійснення загального огляду українських націоналістичних організацій 1990-х років та порівняння їх ідеологічних доктрин з ідеологією ОУН та її відламів.

Отже, розпочати нашу розвідку пропонується зі з'ясування ідеологічної позиції ОУН. Найбільш повно її можна з'ясувати шляхом детального дослідження організаційної періодики та творів основних ідеологів-націоналістів. Але здійснення цього процесу в рамках даного

дослідження просто неможливо, це надзвичайно важко навіть у межах окремої монографії. Але для нашого дослідження цілком достатнім є з'ясування лише визначальних постулатів цієї ідеологічної позиції у межах, достатніх для здійснення порівняльної характеристики ОУН (та її відламів) з українськими націоналістичними рухами кінця XX століття. Отже, для виконання першого завдання дослідження варто проаналізувати передусім постанови Великих Зборів ОУН, адже саме ці документи містять узагальнення основних ідей організації і саме за цими джерелами найбільш яскраво простежується її ідеологічна еволюція.

І-й Великий Збір (Конгрес Українських Націоналістів) відбувся у 1929 році у Відні і став фактично установчим з'їздом для Організації Українських Націоналістів. Його постанови стали першим систематизованим викладом світогляду ОУН та ідеологічних засад новоствореної організації. П. Мірчук стверджує, що перші тертя на ідеологічному грунті виникли в ОУН вже на Конгресі. У «Нарисі історії ОУН» він подає полеміку між делегатами краю (С.Ленкавським та С.Охримовичем) та представниками еміграції (Д.Демчуком та Д.Андрієвським, останній – ідеологічний референт ПУН). За словами П.Мірчука ідеологи-емігранти «намагалися включити до ідеології українського націоналізму елементи матеріалістичного світогляду та демократизм типу уенерівщини». У цій полеміці перемагають крайовики, бік яких приймає Ю. Вассіян (голова ідеологічної комісії Конгресу) [11, с. 91]. З.Книш категорично і аргументовано не погоджується з позицією П.Мірчука, наводячи цілу низку статей Андрієвського у організаційних виданнях «Народна думка» та «Розбудова Нації», де ідеологічний референт ПУН нищівно критикує ідеологічну позицію керівництва «уенерівців», отже й прихильником «уенерівщини» він бути ніяк не міг [9, с. 117–118]. Очевидно, що така заангажованість П.Мірчука пояснюється повоєнними ідеологічними суперечками між «бандерівцями» (до яких належав П.Мірчук) та «мельниківцями» (до яких належав З. Книш). Якщо подібні суперечки і мали місце на Конгресі Українських Націоналістів, то їх масштаб однозначно перебільшений і вони скоріше за все абсолютно не стосувалися фундаментальних світоглядних засад. Адже блок програмних установ укладався шляхом консенсусу, що було зумовлене необхідністю задовольнити всіх, хто йшов на організаційне єднання. Отже, говорити про неусталеність світоглядно-ідеологічної позиції ОУН від самого початку її існування та міжфракційну боротьбу на даному етапі по меншій мірі необґрунтовано. З іншого боку укладання постанов І Великого Збору ОУН на основі консенсусу між всіма учасниками Конгресу зумовило їх узагальнюючий і декларативний характер. Г. Касьянов цілком слушно

зауважує, що постанови І Великого Збору ОУН більше нагадують загальний маніфест, ніж докладно продуману стратегічну програму [12, с. 453]. Та загальні засади світогляду ОУН задекларовані вже у цих постановах. Нація визнається найвищим типом людської спільноти, «вихідним заложенням кожної чинности та метовим назначенням кожного прямування українського націоналізму» [9, с. 152], а держава визначається найбільш оптимальною формою існування нації. Окреслюється загальна стратегія визвольної боротьби ОУН за схемою: національне визволення (у формі національної революції) – державне закріплення (у формі національної диктатури) – національно-державний розвиток. Визначаються також основні засади діяльності ОУН – «всеукраїнство, надпартійність й монократизм» [9, с. 155].

Постанови ІІ-го Великого Збору ОУН (Рим, 26.08.1939 р.) є органічним продовженням і деталізацією постанов Конгресу Українських Націоналістів 1929 року. У цих постановах досить чітко видно авторство Миколи Сціборського, заступника голови ПУН (спочатку Є. Коновальця, потім А. Мельника) і провідного ідеолога «дорозкольної» ОУН. Саме Сціборський є також автором проекту Конституції Української Держави 1940 р. (оригінальна назва – «Нарис проєкту основних законів Української Держави») [18] та фундаментального для українського націоналізму ідеологічного твору «Націократія» (видана друком у 1935 р. у Парижі) [15]. Ці три витвори націоналістичної ідеології (Постанови ІІ-го Великого Збору, проект Конституції та «Націократія») найбільш повно окреслюють світоглядні засади ОУН. Вони характеризують український націоналізм як рух революційний, волюнтаристичний, антидемократичний, протикомуністичний, войовничо-ідеалістичний та мілітаристичний. Окрім того, базовими рисами ідеології «дорозкольної» ОУН були культ дії, державний синдикалізм, етатизм, надкласова солідарність, примат національного над загальнолюдським.

У питанні про ідеологічні засади українського націоналізму не можна не згадати й творів Дмитра Донцова, який хоч ніяк формально не був пов'язаний з ОУН, але його вплив на формування світоглядних принципів Організації важко переоцінити. Його провідна праця «Націоналізм» у 1926 році (тобто ще до утворення єдиної ОУН) поклала початок оформленню єдиної українській націоналістичній ідеології [6]. Г. Касьянов намагається розрізнити чинний («донцовський») та інтегральний («організований») український націоналізм, приписуючи першому характер деструктивного філософствування і тотальної нігілістичної критики, а другому – форму конструктивної політичної програми [12, с. 448–449]. Серед прихильників «донцовської» гілки націоналізму Г. Касьянов на-

зиває «крайовиків», а провідниками «організованого» націоналізму він називає націоналістів-емігрантів. Таким чином, Г. Касьянов по суті продовжує заангажовану лінію П. Мірчука про «початкові» ідеологічні тертя між крайовиками й емігрантами в ОУН. Між тим і чинна, і інтегральна сторони націоналістичної ідеології ніяк не суперечать, а навіть органічно доповнюють одна одну. Розбіжності між «донцовським» та «організованим» українським націоналізмом, які наводить Г.Касьянов, є «натягнутими» і не дають ніяких підстав розподіляти ці дві сторони єдиної ідеології. Адже навіть після першого розколу в ОУН у 1940 році та подальшого утворення «мельниківської» і «бандерівської» фракцій, серйозних ідеологічних відмінностей між «матірною» і «революційною» ОУН не було. З чим, до речі, погоджується і сам Г. Касьянов [12, с. 454].

Постанови ІІ-го Великого Збору ОУН (які по суті стали програмою для ОУН (м)) та постанови ІІ-го Великого Збору Революційної ОУН (відбувся у Кракові 1–4.04.1941 року і став програмою для «бандерівців») в ідеологічному плані особливо не відрізнялися [13]. Найбільш характерно подібність обох програм виявляється у головній меті обох фракцій, яку мельниківці бачили у створенні «Української Суверенної Соборної Держави», а бандерівці – в утворенні «Суверенної Соборної Української Держави». Цікавою відмінністю між програмами є вождистський характер керівництва Організацією, який наполегливо декларували мельниківці (А. Мельник навіть продовжує використовувати титул «Вождь Нації», яким до цього було прийнято титулувати Є. Коновальця як єдиного лідера українського націоналістичного руху), а бандерівці намагалися всіляко уникати, декларуючи принципи керівництва Організацією у більш демократичному ключі. Між тим, А. Мельник (на відміну від Є. Коновальця) на роль харизматичного «Вождя» ніяк не підходив та у його керівництві важко віднайти авторитарні риси, натомість С. Бандера, який від самого початку єдино визнаним керівником фракції не був ані фактично, ані формально, з часом набув все більш авторитарних рис і керував Революційним Проводом достатньо харизматично.

Серйозні ідеологічні розбіжності між мельниківцями та бандерівцями можна спостерігати лише від часів ІІІ-го (Надзвичайного) Великого Збору Революційної ОУН, що відбувся 21-25 серпня 1943 року на Тернопільщині. У постановах Збору висуваються тези про знищення всіх форм класової експлуатації (замість ідеї національної солідарності), побудову всенародної держави (замість держави національної), «вільну людину» (замість примату національних цінностей над загальнолюдськими) [13, с. 99–112]. Гасло «Україна понад усе!» поступається

місцем гаслу «Свобода народам! Свобода людині!». Загалом постанови ІІІ-го Збору ОУН (б) змінюють ідеологічний вектор Організації з інтегрально-націоналістичного у соціал-демократичний бік. Такі зміни в організаційній ідеології пояснюються передусім зовнішніми обставинами. Соборницький характер ідеології ОУН змушував бандерівців все більше зважати на інтереси представників підрядянської України. Отже, до організаційних рядів вливається нові люди – представники Сходу, які на відміну від інтегральних націоналістів Заходу, стоять на націонал-демократичних позиціях, деякі риси якої мають відверто соціалістичний чи навіть націонал-комуністичний характер.

Настільки різка зміна ідеологічних позицій не могла не викликати нестабільності в рядах Революційної ОУН. Провід, представники якого у більшості своїй перебували на еміграції (С. Банедра, Я. Стецько, С. Ленкавський та інші) по суті продовжували триматися «дорозкольних» позицій, розглядаючи ідеологічні метаморфози як тактичний хід. Натомість крайові ідеологи (передусім П. Полтава та О. Дяків-Горновий) сприймали ідеологічну ревізію цілком серйозно. Між тим абсолютна більшість націоналістів на низовому рівні були зайняті активною підпільно-партизанською діяльністю, що фактично зумовлювало ігнорування ними ідеологічних метаморфоз. Тому, новий розкол (відокремлення ОУН(з)-двійкарів) розтягнувся на 1946–54 роки.

Таким чином, український націоналістичний рух до кінця 1950-х років являв собою три взаємно ворогуючі організаційні структури –ОУН (м), ОУН (б) та ОУН (з). Перші дві організації (мельниківців та бандерівців) мінімально відрізнялися в ідеологічному плані, дотримуючись інтегрально-націоналістичних позицій, третій же відлам ОУН (двійкарі) – стояв на націонал-демократичній платформі. Постанови Післявоєнних Великих Зборів ОУН свідчать про поступову ідеологічну еволюцію у націонал-демократичному напрямі обох відламів (маються на увазі бандерівці і мельниківці, адже двійкарі на цих позиціях стояли від початку).

Так, ІІІ-й Великий Збір ОУН (м) у серпні 1947 року скасував принцип монократизму, хоч і поки що у досить розмивчастих формулюваннях. ІV-й Великий Збір ОУН (м) у серпні 1955 року схвально згадував державницький досвід України у 1917-1920 рр., що очевидно було свідченням зближення мельниківців з Державним Центром УНР в екзині (тією самою «уенерівщиною»). Чіткі тези «Націократії» М. Сціборського поступаються місцем більш м'яким (хоча й багато в чому тотожнім) формулюванням національного солідаризму О. Бойдуника, який став провідним ідеологом мельниківців. Остаточною точкою у «демократи-

зації» ОУН (м) стає її VII-й Великий Збір у 1970 році. Новим організаційним гаслом стає «Україна – спільне добро всіх її громадян», демократичний лад та політичний плюралізм стають головними засадами ідеології ОУН (м) [17]. XII-й Великий Збір ОУН (м) у 1993 році вперше проводився в Україні і засвідчив, що не зважаючи на збереження старої назви, організація остаточно перейшла на націонал-демократичні позиції. Єдине, чим ОУН (м) намагалася відрізнятися – це заперечення принципу партійності. Ця теза зумовила реєстрацію ОУН (м) в Україні у вигляді громадської організації і остаточно поставила хрест на її ролі в політичному житті країни.

Бандерівці на відміну від мельниківців формально трималися інтегрального націоналізму до початку 1990-х. Постанови IV-го Великого Збору (1968 р.) та VII-го Великого Збору (1987 р.) фактично не відрізнялися одна від одної. Звісно всі різкі кути формулювань «дорозкольної» ОУН були «згладжені», але й відвертого повороту у націонал-демократичний бік зроблено не було. Між тим дійсно ідейне членство, яке суворо трималося інтегрально-націоналістичних позицій, змінилося новим поколінням, для яких ця ідеологія була лише батьківською традицією і розуміння її відбувалося виключно через призму плюралістично-демократичного зовнішнього середовища діаспори. Тож визначення ідеологічної позиції ОУН (б) на початку 1990-х років як націоналістичної є також не достатньо обґрунтованим.

Між тим саме той факт, що ОУН (б) формально лишилася на позиціях інтегрального націоналізму зумовив певну «престижність» організаційної та ідеологічної спадкоємності саме від цієї структури для націоналістичних організацій 1990-х років.

Огляд українського націоналізму кінця XX століття варто розпочати з юридичного і організаційного нащадка ОУН (б) – політичної партії Конгрес Українських Націоналістів (КУН). Партія була створена Проводом ОУН (б) як своєрідна структура-«парасолька», яка мала стати міжорганізаційним об'єднанням всіх націоналістичних сил. Саме тому було замінено назву ОУН (яку бандерівці лишили для не чисельної елітарної (як їм здавалося) структури) на більш нейтральну КУН, яка очевидно мала асоціюватися з установчо-об'єднавчими процесами у націоналістичному середовищі. Щодо ідеологічної позиції КУН, то її було чітко окреслено у матеріалах І-го Збору КУН [7]. І хоча тексти матеріалів І-го Збору КУН текстуально дуже нагадують постанови повоєнних бандерівських з'їздів, але водночас вони (матеріали КУН) яскраво висвітлюють націонал-демократичність партійної ідеології. Очевидно форма міжорганізаційного політичного об'єднання, яким КУН планувався на

початку утворення, була розрахована передусім на прихильників різних відламів ОУН, передусім двійкарів та мельниківців, які на той час вже міцно стояли на націонал-демократичних позиціях. Загалом ідеї КУН більше нагадують ідеї двійкарів чи повоєнних мельниківців, ніж бандерівську доктрину. Очевидно не випадково у своїй доповіді на ідеологічній секції І-го Збору секційний голова Петро Дужий серед ідеологічних попередників КУН згадує не тільки бандерівських лідерів (самого С. Бандеру, Я. Стецька, С. Ленкавського), але й ідеологів ІІІ-го Надзвичайного Великого Збору (П. Полтаву та О. Дяківа-Горнового) [7, с. 17]. В такому ж ключі написана і програма КУН, в якій революційна боротьба остаточно поступається легальним чинникам, а національний солідаризм – ринковій економіці [10, с. 12–13]. Втім формальна організаційна спадкоємність, стилістика промов і повсякчасні посилання на націоналістичні гасла до сьогодні у пересічних громадян складають хибне враження про КУН як про ідейного нащадка ОУН (б).

Іншою націоналістичною структурою, яка претендує на безпосереднє (принаймні ідеологічне) походження від ОУН (б) є Всеукраїнська Організація «Тризуб» ім. С. Бандери. Дана організація утворилася у 1993-94 роках. Її первісним ядром стали вихідці з УНА-УНСО, а Провідником – колишній командир Дрогобицького УНСО Василь Іванишин. Як стверджують лідери цієї організації первісно вона творилася з ініціативи ОУН (б), яка по поверненні в країну намагалася реалізувати так звану систему «птаха» (планована структура націоналістичного руху символічно зображувалася у вигляді птаха, головою якого мав бути внутрішній орден – ОУН (б), а крилами – політична (КУН) та парамілітарна («Тризуб») організації) [1, с. 292–293]. На протязі 1990-х КУН і «Тризуб» дійсно діяли у відповідності до цієї схеми (перша організація займалася виключно політичною діяльністю, інша – виключно паравійськовою), але при цьому ОУН (б) однозначно не виконував ролі націоналістичного ордену. Що ж до ідеологічної позиції «Тризубу», то її дійсно можна назвати найбільш близькою до ідеології повоєнної ОУН (б). Тобто, вона являла собою інтегральний націоналізм, переформульований у відповідності до вимог західної дійсності 1960–1980-х рр. Але на відміну від ідеології КУНу, яка з 1993 року фактично лишилася на місці, ідеологія «Тризуба» набула в процесі організаційної діяльності певних визначальних рис. По-перше, в «тризубівській» ідеології надзвичайно важливе місце почала відігравати християнська релігія, яка в ідеології ОУН (б) не мала такої помітної ролі. Для «Тризубу» – націоналізм та християнство стали двома рівнозначно важливими елементами ідейної позиції [5]. По-друге важливе місце в системі ідеологічних першодже-

рел для «Тризуба» посіли твори його першого Провідника Василя Іванишина («Державність Нації», «Нація і мова» та інші), особливо після його смерті у 2007 р. По-третє у «Тризубі» ім. С. Бандери плекається своєрідний «культ особи» організаційного патрона – Степана Бандери, цитатник висловів якого є для «тризубівців» кишеньковою книгою. В цілому в процесі свого розвитку саме «Тризуб» ім. С. Бандери, а не ОУН (б) робив конкретні кроки для перетворення у націоналістичний орден. Хоча очевидно розуміння самого поняття «орден» для діаспорних ОУНівців та «тризубівців» було різним: перші бачили в ньому елітарну надорганізаційну структуру, а другі – націоналістичний варіант чернецького чи духовно-лицарського братства.

Ще однією націоналістичною структурою, яка претендувала на свою організаційну спадкоємність від ОУН (б) було Всеукраїнське Політичне Об'єднання «Державна Самостійність України» (ДСУ). Ця політична партія була заснована у 1990 р. двома колишніми політв'язнями-дисидентами – Зиновієм Красівським та Іваном Кандибою. Як стверджує 7-й голова Проводу ОУН (б) Стефан Романів [16], Зиновій Красівський до своєї смерті у 1991 році очолював Провід ОУН (б) в Україні. А перший голова ДСУ Іван Кандиба прямо стверджує, що ДСУ планувалося спочатку не як нова політична сила, а як база для розбудови мережі ОУН (б) в Україні. А назва ДСУ була обрана виключно з тактичних міркувань, адже у 1990 р. назву ОУН в Україні використовувати не було можливості. Більше того, І.Кандиба заявляє, що IV-й Збір ДСУ у 1993 р. мав оголосити про саморозпуск партії і перехід її членства до структур ОУН (що він особисто і зробив) [4, с. 15], але нове партійне керівництво, яке складалося з нового покоління українських «недіаспорних» націоналістів, зробило інакше. Роман Коваль, який очолив ДСУ у 1993 р. перетворив партію на досить яскраве політичне явище. Ідеологія ДСУ базувалася передусім на творах ідеологів «дорозкольної» ОУН. Саме представники ДСУ повернули у науковий та іделогічний обіг «Націократію» М. Сціборського, яка з 1940-х років не перевидавалася. Досить радикальна ідеологічна позиція «дорозкольних» націоналістів в ідеології ДСУ доповнилася не менш радикальними творами власних ідеологів («Підстави Націократії» і «Філософія Українства» Романа Коваля та «Дух крові» і «Основи санації» Анатолія Щербатюка). І проти Коваля, і проти Щербатюка порушувалися кримінальні справи «за розпалювання міжнаціональної ворожнечі», Щербатюк навіть був ув'язнений. Тож ідеологію «дорозкольної» ОУН ідеологи ДСУ певною мірою «модернізували» під новітні умови, в тому числі й доповнили деякими расистськими і великодержавницькими рисами. Але ДСУ не відіграла серйозної ролі на політичній арені України. У 2003 р.

вона була знята з реєстрації, хоча й до цього, у 1998 р., вона встигла прийняти участь у парламентських виборах у складі блоку «Менше слів».

Партнером по блоку у ДСУ була інша націоналістична організація – Соціал-Національна Партія України (СНПУ). Дана структура була утворена у 1991 році у Львові на базі об'єднання Варти Руху (силового крила Руху до його перетворення на партію), Студентського Братства Львова, Організації української молоді «Спадщина» та організації українських ветеранів Афганістану [8]. СНПУ не мала ніякої організаційної спадкоємності від ОУН, але за свою ідеологічну основу партія взяла твір Ярослава Стецька (Провідника ОУН (б) у 1968–86 рр.) «Дві революції». Прийнявши за основу загальні засади ідеології ОУН, СНПУ будує над цим ідеологічним базисом власну ідейну надбудову. В основі цієї надбудови лежать ідеї соціальності, великодержавності та загальноєвропейського месіанізму. У проектовій програмі СНПУ зразка 1991 року стверджується, що гасло «Самостійна Україна» необхідно замінити гаслом «Велика Україна». СНПУ визнає походження своєї ідеології від ідей ОУН, але вважає її явищем сучасності, отже власній ідеологічній позиції її керівництво надає окрему назву – соціал-націоналізм. Не зважаючи на недвозначний здавалося б символізм (назва соціал-націоналізм, партійний символ «Ідея Нації» та однострої молодіжного крила навіюють аналогії з німецьким націонал-соціалізмом), керівництво СНПУ було дуже обережним у формулюваннях. На відміну від керівників ДСУ, лідери СНПУ нікому не давали підстав звинувачувати себе у «розпалюванні міжнаціональної ворожнечі». Але у 2004 р. СНПУ також закінчило своє «соціал-націоналістичне» існування: з приходом нового партійного керівництва була змінена назва і символіка партії, а назва «соціал-націоналізм» для означення партійної ідеології використовуватися перестала. Як ОУН (б) перейшовши фактично на націонал-демократичну платформу ніколи офіційно не відмежовувалося від інтегрального націоналізму, так і СНПУ (точніше від 2004 р. ВО «Свобода») до сьогодні від соціал-націоналізму не відмежовується, хоча й соціал-націоналістичних гасел офіційно не висуває.

Але найбільш яскравим явищем у націоналістичному русі 1990-х років була безсумнівно Українська Національна Асамблея (УНА) та її бойове крило Українська Народна Самооборона (УНСО) зокрема. УНА утворилося на базі Української Міжпартійної Асамблеї, що була своєрідним координаційним органом українських партій на гуртів, що являли собою націоналістичну альтернативу націонал-комуністичному та націонал-демократичному політичним спектрам. Однією з організацій-засновниць УМА була Націоналістична фракція СНУМ, яка згодом ста-

ла кадровою основою для Української Націоналістичної Спілки (УНС, фактично внутрішнього ордену всередині УНА-УНСО). Саме цій структурі вдалося реалізувати систему «птаха», яку планував свого часу Провід ОУН (б) по поверненні в Україну. УНА у цьому «птахові» виконувала роль політичного крила (партія спромоглася провести 3 депутатів у Верховну Раду, які виконували там самостійну роль і не долучалися до жодних блоків чи фракцій), УНСО – військового крила (його бойовики приймали участь у військових конфліктах у Придністров'ї, в Абхазії та Чечні), а УНС – виконувала роль внутрішнього націоналістичного ордена. Саме ідеологія УНС стала базисом подальшої ідейної позиції всієї УНА-УНСО. Загальні засади ідей УНС були опубліковані під назвою «Ідеольогічна плятформа Української Націоналістичної Спілки» [14, с. 6] у партійному виданні «Голос Нації» у 1994 році (хоча документ датований 1990 роком і однозначно у внутрішньому використанні вживався до цього). Ця ідеологія багато в чому нагадує ідеологію «дорозкольної» ОУН: вона наскрізь ідеалістична, войовничо-мілітарна, експансивна й месіанська. Але на відміну від елітарної ОУН, ідеї УНС різко егалітарні. Крім того, УНС приділяє значну увагу (щоправда порівняно меншу, ніж «Тризуб» ім.С.Бандери) християнському релігійному фактору. Великий вплив на первісну ідеологію УНА-УНСО здійснив її Провідник Дмитро Корчинський. Він же ймовірно є автором «Ідеольогічної плятформи» УНС. В процесі організаційного розросту ідеологія УНА-УНСО все більше відхилялася у бік егалітаризму. Незгода більшості керівного складу з такою стратегією розвитку стало формальним приводом для виходу Дмитра Корчинського з лав УНА-УНСО у 1997 році. Це стало для організації серйозним ударом. І хоча УНА-УНСО ще досить активно діяло до 2001 року, але ідеологічно організація відійшла від своєї досить оригінальної ідейної позиції (такої собі суміші експансивного й егалітарного націоналізму-мілітаризму) до стану «націоналістичної невизначеності» (середньої позиції між націонал-демократією та формальним інтегральним націоналізмом накшталт ОУН (б) у 1980-х роках).

Отже, з'ясувавши визначальні постулати «первісної» ідеологічної позиції ОУН (та їх зміну в процесі утворення та самостійного розвитку відламів ОУН) і здійснивши порівняльний аналіз ідеологічних доктрин українських націоналістів кінця ХХ століття з ідеологією ОУН та її відламів, можна зробити певні висновки щодо ідеологічної спадкоємності в українському націоналістичному русі у ІІ-й половині століття.

«Первісна» ідеологічна позиція ОУН характеризувалася волюнтаризмом, антидемократичністю, протикомуністичністю, державництвом, войовничим ідеалізмом, мілітаризмом, революційним характером бо-

ротьби, культом дії, надкласовою солідарністю, приматом національного над загальнолюдським. Але в процесі свого історичного розвитку ОУН пережила кілька розколів, в результаті яких утворилися самостійні відлами-фракції (бандерівці, мельниківці, двійкарі). Останні від початку стояли на позиціях націонал-демократії з ознаками соціалізму та націонал-комунізму, а інші два відлами у повоєнні часи, поступово «дрейфуючи» в бік націонал-демократії, все ж намагалися зберігати первісні інтеграл-націоналістичні ідеї беззмінними. Між тим жоден з відламів ОУН не зміг зберегти «первісної» ідеології ОУН. Перші (мельниківці) остаточно стали націонал-демократами у 1970 році, а бандерівці – з утворенням КУН у 1993 році.

Але не зважаючи на перерваність спадкоємності організаційної ідеологічна спадкоємність між українськими націоналістами середини і кінця ХХ століття все ж простежується доволі чітко.

Конгрес Українських Націоналістів, не зважаючи на формальне організаційне походження від ОУН (б) ідеологічно являє собою певну еклектику між повоєнними бандерівцями і двійкарями, причому набагато ближче до останніх.

«Тризуб» ім. С. Бандери в ідеологічному плані стоїть найближче до повоєнної ОУН (б), але «тризубівська» ідеологія не є тотожною ідеям бандерівців, її варто розглядати скоріше як розвиток повоєнних бандерівських ідей. Ідеологія «Тризубу» має чітко виражену і надзвичайно важливу релігійно-християнську складову.

СНПУ та ДСУ стоять найближче до «дорозкольної» ідеології ОУН, але і їх ідеї не тотожні ідеям ОУНівців 1930-х. Адже їх ідеологія носить визначальні риси соціально-орієнтованої, месіанської, великодержавницької та навіть до певної мірі расистської. Використання терміну соціал-націоналізм (не тільки до ідеології СНПУ, але й до ідей ДСУ) є досить обгрунтованим.

Ідеї ж УНС, що стали базисом для ідеології УНА-УНСО, також мають багато спільних рис з «дорозкольною» ОУН, але на відміну від елітарних за своєю суттю соціал-націоналістичних ідей, УНСОвський світогляд є цілком егалітарним.

Таким чином, всі вище перераховані українські націоналістичні структури можна назвати ідеологічними спадкоємцями ОУН, але міра цієї спадкоємності для кожної з зазначених організацій є різною. Не варто забувати також, що ідеологічна спадкоємність не є синонімом ідеологічної тотожності, отже кожна зі структур-нащадків, хоч і несе на собі певний ідейний відбиток ОУН, але сама по собі являє абсолютно своєрідне явище. Доречі, більшість згаданих націоналістичних структур

1990-х років на сьогодні вже не існує і на початку XXI століття в українському націоналістичному русі поступово набуває актуальності питання ідеологічної спадкоємності вже від УНА-УНСО, ДСУ чи СНПУ, адже минають часи і змінюються покоління.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрющенко Е. Конфлікти, розколи і спроби об'єднання в українському націоналістичному русі (1990–2005 рр.) / Андрющенко Е. // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету, 2012. – Вип. XXXII. – С. 292–296.

2. Бондаренко К. Блеск и нищета украинского национализма / Бондаренко К. // Зеркало недели (Київ). – 2002 – 5 января. – №1. – С. 7–10.

3. Бондаренко К. Праві в Україні: запекла боротьба за маргінес / Бондаренко К. // Культурологічний часопис «Ї». – 2000 – №16. – С. 105–116.

4. Відкритий лист І.Кандиби // Вітчизна (Донецьк). – 1994 – ч.1 (2). – С. 15.

5. Всеукраїнська Організація «Тризуб» ім.С.Бандери // Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://banderivets.org.ua/.

6. Донцов Д. Націоналізм. – Лондон: Українська видавнича спілка; Торонто: Ліга визволення України, 1966. – 363 с.

7. Єдино правильний шлях: вибрані матеріали Першого Збору Конгресу Українських Націоналістів – К.: видання КУН, 1993. – 103 с.

8. Історія Всеукраїнського Об'єднання «Свобода» // Олег Тягнибок – кандидат на пост Президента України (агітаційна брошура), 2010. – С. 67–72.

9. Книш З. При джерелах українського організованого націоналізму – Торонто: Срібна Сурма, 1970. – 187 с.

10. Конгрес Українських Націоналістів. Програма і Статут – К.: видання КУН, 1993. – 40 с.

11. Мірчук П. Нарис історії ОУН. – Т. 1: 1920–1939. – Мюнхен; Лондон; Нью-Йорк, 1968. – 597 с.

12. Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія – К.: Наукова думка, 2005. – 495 с.

13. ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 рр. (зб.док.) — Торонто: Канадське товариство приятелів України, 1955. – 372 с.

14. Програма Української Націоналістичної Спілки // Голос Нації: тижневик УНА-Захід – 1994. – № 13 (76). – С. 6–8.

15. Сціборський М. Націократія. – Прага: Пробоєм, 1942. – 152 с.

16. Треба в себе вірити і брати відповідальність (інтерв'ю з Головою ОУН (б) С.Романівим) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://maidan.org.ua/2012/02/holova-oun-b-stefan-romaniv-treba-v-sebe-viryty-i-braty-vidpovidalnist/.

17. Україна – спільне добро всіх її громадян: матеріали VII Великого Збору українських націоналістів. – Париж-Балтимор: Смолоскип, 1971. – 130 с.

18. ЦДАВОВУ України – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 1–9.

Михайло САВЧИН,
м. Дрогобич

ІДЕЙНО-ТЕОРЕТИЧНА СПАДЩИНА СТЕПАНА БАНДЕРИ

У статті аналізується ідейно-теоретична спадщина С. Бандера. Окремо автор зупиняється на передумовах формування особистості та характеру Провідника ОУН. Простежується позиція С. Бандери у питаннях боротьби за українську державу та її подальшу розбудову

Ключові слова: *С. Бандера, революція, національна диктатура, ОУН.*

Savchyn M. Ideological and theoretical heritage Stepan Bandera. *This article analyzes the ideological and theoretical heritage Bandera. Separately, the author focuses on the preconditions of identity formation and the nature of the OUN. There has Bandera position to tackle for the Ukrainian state and its further development*

Key words: *Bandera, revolution, national dictatorship, OUN.*

В українському національно-визвольному русі, зокрема XX століття, однією з найяскравіших постатей є особа Степана Бандери, а його соратників і послідовників називали й називають бандерівцями. Про нього і його роль у національно-визвольній боротьбі складено чимало пісень, які створені українською громадськістю, а не професійними поетами. Наведемо окремі уривки з них.

Степану Бандері складемо подяку
За його труди…
Хай живе Бандера, провідник народу,
А з ним Україна – вільна і свята.

***

Бандера шлях до волі нам покаже…
з його наказу йдемо на пробій.
І розіб'єм, розгромим кодло враже,
запалимо визвольний буревій.
Гей, рідний брате Заходу і Сходу,
до нас єднайсь, в ударний моноліт.
Ми Україні виборем свободу,
повалимо ми загарбницький світ.
Тобі на славу, Україно-Мати,
ми знищим ката, волю принесем!

***

Нумо до зброї, військо Бандери!
Хай розмовляють куля і порох,
бийся хоробро, доки живий.
Згине навіки наш недруг і ворог,
З нами Бандера – Петлюра новий.

***

Вийшла хмара, вийшла чорна,
На Вкраїні стала.
Україна під Москвою тяжко застогнала,
Плачуть-тужать у кайданах України діти,
Бо москаль й ЦеКа червоне не дають нам жити.
То-податки, то-поставки, то різні культзбори
Взяли всю з хліва худобу ще й хлібець з комори,
А ви хлопці – українці в тугу не впадайте
Та до бою за Вкраїну все приготовляйте.
Виженемо з України, покажем на двері –
Вже збира могутнє військо наш Степан Бандера.
Ми з своєї України всю жеброту проженем,
А на своїй Україні всі щасливо заживем.

Наведемо звернення тих українців, які були вивезені поза межі рідної землі:

Сьогодні ми, а завтра ви – в нас доля всіх одна.
і гірку чашу мук – терпінь ми вип'єм аж до дна.
Згадайте лиш як по лісах, нас їла мошкара,
і тих друзів, що забрали тиф, голод і цинга.
Згадайте як наші брати вмирали в чужині,
як хоронили ми їх там, у вічній мерзлоті.
Тюмень, Кузбас, Тайшет, Усть Кут, Норильськ і Магадан –
зложив кості у тій землі товариш наш не один.
Не забувайте наш етап у люті морози,
голод, холод на чужині, нашу нужду й сльози.
Східний Сибір і Колима, шахти і рудники,
а там робили і жили знедолені раби.
Не забудемо сталінські бараки й табори,
і як із нас знущалися еНКаВеДистські кати.
І знаємо, проклятий кат пощади нам не дав,
визвольної війни синів до банди прирівняв.
Та прийде час, минеться враз неволя і тюрма.
І усміхнеться ще й до нас кохання і життя

[10, с. 21, 38, 66, 235, 348, 350, 359].

Закономірно виникає запитання: які чинники сприяли формуванню Степана Бандери не тільки як організатора, але й ідеолога національно-визвольного руху? Про це свідчать видання його праць під назвою «Перспективи української революції» [1].

До цього треба додати чимало документів, які написані при безпосередній участі Степана Бандери.

Передусім вирішальну роль у формуванні національної самосвідомості відіграла його сім'я. Батько, Андрій Бандера, брав активну участь у національно-визвольних змаганнях 1918 – 1920 рр., будучи капеланом УГА, а до цього – священиком у с. Старий Угринів Калуського повіту. В домі батьків, – за свідченням Степана Бандери, – завжди панувала атмосфера українського патріотизму та живих національно-культурних, політичних і суспільних зацікавлень, була велика бібліотека, часто з'їжджалися активні учасники українського національного життя Галичини. Про роль родини, передусім батька Андрія, переконливо свідчить протокол допиту в управлінні НКДБ УРСР від 12 червня 1941 р.

- Запитання: Хто ж тоді Ви по своїх поглядах і які у Вас політичні переконання?

- Відповідь: Я є українським націоналістом. Моїм політичним переконанням являється боротьба за Самостійну Соборну Україну, як саму правильну, на мій погляд, систему державного управління для українців.

- Запитання: Таким чином, Ви теж являєтесь членом антирадянської націоналістичної організації – ОУН?

- Відповідь: Ні, офіційним членом ОУН я не являюся із релігійно-церковних мотивів, як людина, що по свойому сану священика повинна погоджуватися з принципом – «кожна влада від Бога». Але як український націоналіст, розумію, що Самостійну Українську державу можна побудувати шляхом збройної боротьби українських націоналістів з Радянською владою. Тому – то я зі всіма настановами ОУН згоден.

Я являюся симпатиком Організації Українських Націоналістів, цілком розділяю дії її членів, сам же ніякої участі в ОУН не приймав, хоча мені відомо і про практичну діяльність ОУН як у західних областях, так і за кордоном» [14, с. 126–136, 141–145].

Наведемо уривки з протоколу засідання Військового трибуналу Київського особливого Військового округу у складі Головуючого військового юриста 3 рангу т. Яковенка, членів військюристів т.т. Колб і Туревського.

- Головуючий підсудному: Чи визнає себе винуватим і чи бажає давати суду покази.

- Підсудний у відповідь заявив : Винним себе вважаю частково, тобто в тому, що я поділяю світогляд Організації Українських Націоналістів.

8 липня, військовий трибунал у справі Андрія Бандери виніс вирок. У констатуючій частині вироку зазначено, що «будучи переконаним українським націоналістом, активно допомагаючи оунівському підпіллю у проведенні контрреволюційної роботи (? – М.С.), спрямованої проти СРСР, у своєму будинку переховував націоналістів, надавав свою квартиру для підпільних антирадянських зборищ членів ОУН і в такий спосіб сприяв ОУН проводити ворожу роботу, спрямовану проти Радянського Союзу.

Виходячи з вище наведеного, керуючись ст.ст. 296 297 КПК УРСР і ст. 54-2 КК та ст. 45 КК УРСР: Бандеру Андрія Михайловича засудити до найвищої міри покарання – розстрілу, без конфіскації майна за відсутністю такого. Вирок може бути оскаржений у Військову колегію Верховного суду СРСР через ВТ КВО протягом п'яти днів з дня вручення копії вироку засудженому [14, с. 146–148], тобто до 13 липня 1941 р. Однак, постановою Наркома ВС УРСР і прокурора УРСР Бандера А.М. був розстріляний 10 липня 1941р.[14, с. 148].

Очевидно, тому світогляд батька, його практичні дії відіграли визначальну роль у вихованні національної свідомості дітей. Брат Степана, Олександр, народився у с. Старий Угринів 1911 р., закінчив Стрийську гімназію і агрономічний факультет Львівської політехніки в Дублянах, був членом ОУН. За завданням організації був скерований до Риму для студіювання журналістики і суспільних наук. Там захистив докторську дисертацію, працював у місцевій організації ОУН. Після проголошення Акту 30 червня 1941р. Олександр повернувся до Львова і займався робітничими справами. На початку 1942 р. він знову виїхав до Італії, де гестапо заарештувало його і 22 липня 1942 р. вивезло в концтабір Освенцім. Там гітлерівці, зокрема офіцер Гробнер, натравивши польських шовіністів Юзефа Краля, Болека і Сташека Подкульських з м. Перемишль, які виконували допоміжні функції, побили його майже до смерті, а відтак його було спалено у газовій камері [12, с. 28–29].

Брат Василь (1915–21.07.1942р.) після закінчення Стрийської гімназії здобув агрономічну освіту у Львівській політехніці та філософську спеціальність у Львівському університеті. Під час навчання брав активну участь у політичному житті, був ув'язнений в концтаборі Береза Картузька. Після розпаду Польщі повернувся до Львова, а у жовтні 1939 р. разом з Степаном перебрався до Кракова. Після проголошення Акту 30 червня 1941 р. працював в обласному відділі пропаганди ОУН у Станіславові (Івано-Франківську). 15 вересня 1941р. був заарештований, сидів

у в'язницях Стрия, Львова, Кракова. 20 липня 1942 р. перевели до концтабору Авшвіц, де помер від отруєння [12, с. 29–32].

Брат Богдан (1919р.н.) також навчався у Стрийській і Холмській гімназіях. З початку війни в червні 1941р. повернувся в рідні краї. На чолі однієї з похідних груп ОУН вирушив у східні терени України і за твердженням деяких дослідників був розстріляний гестапівцями [12, с. 34–39].

Сестри Марта і Оксана були заарештовані разом з батьком в 1941 р., без слідства і суду відправлені до Сибіру. Пізніше повідомили їх про засудження «як ворогів народу» на довічне проживання поза межами України. По дорозі через застуду Марта захворіла на бронхіальну астму і хронічну легеневу недостатність. Померла у Красноярському краї у 1982 р.

Оксана проживала в Красноярському краї до 1989 р. В цьому ж році вона приїхала до сестри Володимири, яка проживала в Долинському районі. Тяжка доля випала і сестрі Володимирі, яка також була на засланні в Красноярському краї і під час хрущовської відлиги повернулась на Україну [12, с. 39].

Як вже зазначалося вище, формування світогляду Степана Бандери здійснювалось насамперед в родині. Одночасно навчаючись в Стрийській гімназії, він був членом 5 пластового куреня ім. князя Ярослава Осмомисла, а відтак був у 2 курені старших пластунів «Загін червона калина». Після закінчення гімназії деякий час перебував у батьківському домі, займаючись господарством і культурно-освітньої працею в рідному селі (працював у читальні «Просвіти», провадив театрально-аматорський гурток і хор, заснував руханкове товариство «Луг» і належав до основників кооперативи). При цьому провадив організаційно-вишкільну роботу підпільної УВО в довколишніх селах. У 1928 р. він став членом УВО, одночасно групи української націоналістичної молоді, яка була тісно зв'язана з УВО. У 1929 р. виконував доручення загально-організаційні в Калуському повіті. Одночасно виконував різні функції у відділі пропаганди (поширення підпільних видань, доставка їх з-за кордону). У 1939 р. став керівником референтури пропаганди Краєвої Екзекутиви ОУН. У 1932–1933 рр. виконував обов'язки заступника крайового провідника ОУН, а в другій половині 1933 р. призначений керівником ОУН краю і крайовим комендантом УВО, що дало змогу зустрічатися з Є Коновальцем. Готуючись до активної участі у визвольному русі, Степан Бандера усвідомлював неминучі переслідування окупаційної влади і випробування під час ув'язнення, про що свідчить його співмешканець по навчанню в Політехніці Роман Роденський:

«Пригадую, як він кілька разів в моїй присутності бив себе по плечах військовим ременем із залізною пряжкою, приговорюючи сам до себе: «Якщо не поправишся, будеш знову битий, Степане!» Він вкладав свої пальці між двері й одвірок (рама дверей) і затискав їх до крові, припікав свої руки до скла нафтової лампи і кричав до себе: «Признайся, Степане» і тут же давав відповідь: «Ні, не признаюся». Також витривалість характеру перевіряв, запихаючи під нігті голки. Одного разу бачив я, як він зібрав на долівці розбиту лупу і примусив себе з'їсти, приказуючи : «Їж, Степане, – заохочував він себе, – бо і таку юшку може ще доведеться і тобі колись їсти». Такі вчинки здавались мені несамовитими, але пізніше я зрозумів, що так наказував йому закон українського революціонера, якого «ані просьби, ані грозьби, ні тортури, ані смерть не дозволять зраджувати». Це була людина великої посвяти для великої майбутності, зі сталевою силою Духа, великою витривалістю і непохитним характером» [12, с. 16].

А ось як характеризували Степана Бандеру вороги української нації. Польський обвинувачувач на суді з неприхованим подивом говорив: «Бандера, цей просто дітвак-молодик, який має заледве 23 роки життя, тримає у своїх руках Крайового коменданта ОУН, владу над життям і смертю багатьох людей. Вірити не хочеться, що цей дрібний, малий хлопчик з тим дрібненьким личком, може нести на своїх немічних плечах тягар такої відповідальності!» [12, с. 16].

Дивлячись на фізичну постать Степана Бандери, польський прокурор не міг вірити в його сили, але полковник Є. Коновалець, призначаючи Бандеру Крайовим Провідником ОУН і Крайовим Комендантом УВО, вірив, що він може стати моїм наслідником [12, с. 16–17].

Таке просування Степана Бандери у керівних структурах ОУН Краю не було випадковим. Це було зумовлено високими організаторськими здібностями, знаннями ідеології націоналізму завдяки вивченню праць М.Міхновського, Д. Донцова, періодичних видань УВО і ОУН.

У 1933 р. Бандера мав декілька зустрічей з Є. Коновальцем у Данцінгу та Берліні, під час яких обговорювалась тактика революційно-визвольної боротьби на Західній Україні. За свідченням самого ідеолога неоціненне значення у його становленні як революціонера, політика, ідеолога мали дискусійні розмови з Провідником ОУН під час участь особистих зустрічах та на конференціях ОУН.

Делегати Краю, зокрема С.Бандера та І.Габрусевич, переоцінювали значення терористичних, бойових акцій, виступали проти контактів із представниками легальних політичних партій, розглядаючи це як відхід від революційної принциповості.

Підсумовуючи дискусії на конференціях, Є. Коновалець доводив, що ОУН – це політична організація підпільного та масового руху. Акції бойові допускаються тільки як оборонні заходи перед поліційним терором. Крайова Екзекутива мусить зрозуміти, що ОУН – це організація суто політична. ОУН – політичний партнер для наших справжніх або сподіваних союзників, власне тому вона є масовою підпільною організацією…Є.Коновалець переконував своїх молодих співреволюціонерів, що націоналістична ідеологія не може вважатися чимось уже завершеним та абсолютним у тому розумінні, що всяка політична робота має замикатись у колі самовдосконалення членських кадрів. Не можна плутати політику з вихованням. Визвольна боротьба багатогранна і кожен чесний українець може знайти в ній своє місце. Жити в переконанні, що підпільно-революційна боротьба вичерпує всі можливості боротьби за державність, –дуже небезпечна ілюзія… Сама приналежність до ОУН аж ніяк ще не дає права знецінювати працю інших українців тільки тому, що їх зараховують до так званого «табору опортуністів». Не можна забувати, що успіхи праці цих «опортуністів» великою мірою уможливлюють працю підпілля. Вже сама підготовка і проведення політичних судових процесів проти членів ОУН без співпраці з «опортуністами» були б неможливі. Ізоляція індивідуальна чи групова закінчує існування кожного політичного руху. Далі Є. Коновалець констатував, що саме завдяки українським послам польського сейму до Ліги Націй та 27 країн було надіслано меморандуми про порушення Польщею прав українців, про голодомор в УРСР, і ці факти набули міжнародного розголосу [3, с. 476–479].

За свідченням Бандери, Є.Коновалець вислуховував опонентів і робив висновки. Його фраза «Переконайте мене» свідчила про те, що він, слухаючи якусь пропозицію, хотів бачити результат, який міг би його переконати, а не вислуховувати самі балачки. Таку ж рису ми бачимо і дискусійних працях С.Бандери. Згодом у листі до А.Мельника С.Бандера пише про уміння Є. Коновальця підтримувати будь-яку корисну думку співрозмовників, не давити своїм авторитетом, аргументами доводити помилковість співрозмовника. «Провідник, зазначає С.Бандера, – допускає до обговорення всіх справ, до висказування всяких думок. Він також хоче все зробити, щоб у кожній справі знайти кращий шлях. Не боїться щирої безпосередньої критики, не ховається за стіну свого авторитету… Навпаки, потурає чужим починанням, як тільки вони доцільні. Полковник Коновалець умів по-мистецьки оперувати формальними і нериторичними елементами, творчо, а не шабльоново революціонер, а не невільник власних і чужих формул. Політик, а не штивний чоловік,

чи малий грач…, провідник, а не бюрократ, ані «ясновельможний», ані «найясніший», ані «самодержавець». То був Вождь» [5, с. 61–62].

Про те, що Є. Коновалець мав неабиякий вплив на Степана Бандеру, говорить ще такий факт. 25 травня 1958 р. Бандера виголосив промову над могилою полковника Коновальця в Роттердамі, де визнав колишнього керівника ОУН своїм вчителем і натхненником, людиною, яка втілювала ідею незалежності нашої держави. Зокрема він зазначив: «Він навчив нас, як треба служити великій ідеї цілим життям. Визнаючи свої національні ідеали,…та відкидаючи все незгідне з ними, що накидає нам ворог,… український народ мусить вести за це боротьбу за всяких обставин, а не тільки у пригожій ситуації…Змагання за волю і правду,… за Батьківщину мусить бути головним змістом життя поневоленого народу, а не тільки засобом, дорогою до кращого життя в майбутньому, поскільки є вигляди на недалеке осягнення цієї мети. Україна, з уваги на своє геополітичне розташування, може тільки власними силами, власним змаганням здобути і втримати свою незалежність. При цьому вона виконуватиме важливу місію ширшого значення і для інших народів, здійснюючи та захищаючи універсальне гасло: «воля народам, воля людині» [1, с. 628–629].

Большевицька Москва добре оцінила незаступимість полковника Коновальця, як Провідника українських національно-визвольних змагань, українського націоналістичного руху. Убиваючи Провідника, ворог сподівався не тільки обезглавити цей рух, але цілком знищити його. Та знищити Організацію Українських Націоналістів, спинити її боротьбу не вдалося…

Коли ми стоїмо над могилою Того, хто був у нашому спільному змаганні Перший, Найбільший, Єдиний… І кожний з нас добре завершить вшанування його пам'яті, коли до молитви за вічне щастя його душі додасть обітницю над його могилою: йти його слідами, все життя працювати щиро для добра України і боротися до загину за її волю» [1, с. 631].

Є. Коновалець звертав увагу своїх соратників і спадкоємців на необхідність подальшої розробки, удосконалення теоретичних проблем боротьби за незалежність України та її розвиток. «Ми навіть досі, – писав він, – не з'ясували собі як слід, як повинна б національна революція в нас виглядати, який повинен би бути її зміст, її методи та її остаточні завдання. Національна революція то, на мою думку, поняття ширше, ніж саботажі, терористичні акти, навіть масові відрухи чи навіть повстання. Все те – тільки засоби, яких ми не повинні відпекуватися зразу і їх виключати з нашої програми, але рівночасно мусимо собі точно здавати справу, що все те, навіть разом узяте ще не вичерпує поняття національ-

ної революції, як руху, який повинен в основі зробити переворот, і то не тільки фактичний, але й психологічний у нашому народі. Національна революція не повинна ставити собі за виключне завдання вибороти для українського народу державність, яка б на другий день провалилась, але вона повинна вже на стадії своєї підготовки застосувати психічну структуру українського громадянства, щоб воно було здібне взяти участь у підготовці тої революції. Націоналістичний рух мусить далі всю ту необхідну, на мою думку, систему, як думає він після проведення революції забезпечити українську державність перед небезпеками і як взагалі та держава повинна б виглядати» [3, с. 682].

Цей заповіт став центральним у всі наступні роки життя і боротьби. Вже у грудні 1940 р. провід під керівництвом С.Бандери видає «Маніфест ОУН», у якому містяться ряд нових положень. Зокрема в ньому говорилося: «Ми, українці, підносимо прапор нашої боротьби за свободу народів та людини… несемо новий лад Східній Європі й підмосковній Азії… Кличемо усіх українців – де вони не жили б – ставати у бойові лави Фронту Української Національної Революції… Творимо в Україні один спільний фронт боротьби всіх селян, робітників і трудової інтелігенції проти московсько-більшовицького гніту і визиску. За свою владу, за землю, за людське життя…боремося: проти крайнього пониження людини в її праці та в її хаті…, за право визнавати одверто свої переконання…, за свободу всіх віросповідань…, за повну свободу совісті…, за право працюючих виявляти одверто свої політичні переконання словом і друком, відбувати свобідно прилюдні збори та творити свої політичні, громадські та професійні організації…» [11, с. 21–23].

У цьому документі вперше ОУН вийшла поза межі чисто українських інтересів, в основу дій покладено боротьбу за гідність і свободу людини, за право визнавати свої політичні переконання, за свободу віросповідань і совісті, творити свої політичні, громадські та професійні організації, тобто зроблено значний крок від ідеології тоталітаризму, монократизму до створення спільного фронту боротьби проти поневолювачів незалежно від соціального стану, поглядів переконань та етнічності в ім'я завоювання незалежності України і державності інших поневолених народів на їхніх етнічних землях

У квітні 1941 року відбувся Другий великий збір, який прийняв нову програму і поставив перед організацією ряд конкретних завдань. Враховуючи вклад Степана Бандери у розбудову ОУН-Р, розробку документів, збір затвердив ухвалу лютневої 1941 року наради, обрав його головою ОУН. Пам'ятаючи вказівку Є. Коновальця, що програма ОУН повинна визначати, якою буде незалежна Україна, у програмному документі було

записано, що в розбудові української держави будуть втілюватися такі засади господарського і суспільного життя, у 1943 р. на III Надзвичайному Великому зборі ОУН, а відтак у 1950 р. були уточнені і розширені програмні завдання, в яких передбачалося:

- рівність всіх українців у правах і обов'язках супроти нації й держави;
- поділ на рівні заняття та відповідно до цього виробничі і професійні організації, побудовані на засаді продукційного солідаризму;
- державна власність важкого промислу і транспорту, вільна торгівля нижчих ступенів;
- обмежене приватне, кооперативне і спілкове право власності на господарювання землею і верстатами для тих, які на них працюють;
- інтенсивна розбудова всіх галузей народного господарства, щоб воно стало основою могутності української держави;
- законна участь робітників у кермі і зисках підприємств, - за кращу працю – краща платня;
- забезпечення законом належної платні за працю;
- забезпечення платних відпусток;
- загальне і повне забезпечення на старість та у випадках каліцтва і нездібності до праці;
- організація шкільництва на основі загального безплатного образування для всієї української молоді і особливе виховання здібної дітвори;
- свобода сумління і релігійних культів не противних моральній силі нації й інтересам української держави;
- знищення всіх привілеїв, поділів і різниць на класи та всіх інших пережитків і пересудів;
- загальна, обов'язкова, безплатна лікарська допомога;
- допомога багатодітним родинам.

У документах збору підкреслювалося також, що ОУН бореться як проти московсько-більшовицького державного капіталізму, так і проти повороту ліберально-капіталістичного устрою.

Наведене вище свідчить, що під керівництвом С. Бандери збагатило концепцію національної революції низкою фундаментальних, теоретичних програмних і політичних положень.

Відчуваючи неминучість воєнного конфлікту між Німеччиною і СРСР, провід ОУН схвалив підготовлений С. Бандерою документ «Боротьба й діяльність ОУН під час війни», який доводився до членів похідних груп, що формувалися та місцевих організацій. У цьому документі також знаходимо відповіді на ряд проблемних запитань. Зокрема вказувалося, що якщо фронт в боротьбі третіх держав із Москвою буде

пересуватися через українські землі, тоді військова окупація України подібними чужими військами неминуча. «Наше завдання в такій ситуації не допустити, щоб Україна була тільки тереном розгри чужих сил…, а вслід за тим об'єктом чужого володіння. Навпаки, власною боротьбою, будуванням власної держави власними силами та за власною ініціативою здобути собі ролю підмета і партнера, учасника війни та співтворця нового ладу на руїнах Московської імперії [11, с. 51].

Відтак стверджувалась, що держави , «які ведуть боротьбу з Москвою і не ставляться вороже до України, трактуємо, як природного союзника… Основною передумовою того є визнання і пошанування з боку тих держав суверенності і соборності України та дійсно позитивне ставлення до української державності… Рівночасно з піднесенням збройного зриву проти Москви, розпочинаємо відбудову Української держави. На звільнених від московсько-більшовицької окупації частинах української землі, не ждучи на ніщо, ОУН проголошує відбудову Української держави. Якщо б на Україну прийшли війська тих держав, що вороже ставилися б до української держави, тоді наша визвольна боротьба увійшла б у новий період» [11, с. 52–53].

Важливо, що в документі висловлювалась готовність у державотворенні співпрацювати з іншими самостійницькими політичними силами. «ОУН перебере одразу повноту державної влади на ЗУЗ, як одинока там організована сила. Одначе, якщо б на Осередніх та Східних українських землях постав скоріше інший самостійницький центр, який з успіхом організує визвольний зрив і побудову держави, опанує своєю владою більший простір України, та дійсно стоятиме на платформі повної суверенності і соборності України – тоді ОУН визнає його центральною владою України і йому підпорядкується державна влада, встановлена ОУН на опанованих нею теренах» [11, с. 55].

Заслуговує на увагу з ідейно-теоретичної й політичної точки зору меморандум канцелярії Гітлера, який підготувала група проводу ОУН на чолі з С.Бандерою 15 червня (і вручений 23 червня) 1941 р. У ньому висловлювалось переконання, що вирішення українського питання в ході війни повинно відповідати історичним і народним інтересам України і тільки воно принесе користь Німеччині, а несприятливе Україні вирішення, буде шкідливим для Рейху. Нагадувалося, що помилки Німеччини, яких вона припустилася у 1918 р., пошкодило не тільки Україні, але й Німеччині. Відтак у меморандумі сказано, що якщо навіть в Україні зустрічатимуть німецькі війська, як визволителів, то незабаром ця ситуація зміниться, якщо Німеччина прийде не задля відновлення української держави. Українці через історичні обставини ставляться з

недовірою до всього чужого і найменший примус викличе протилежні наслідки. Меморандум застерігав, що Україною цікавляться не лише Німеччина і Росія, але й Англія. Це був натяк на те, що українці можуть вважати союзником не лише Німеччину, а її суперника, а також підкреслювалося, що українська держава має бути справді незалежна й суверенна, тому українське питання не може бути вирішене, як у випадку Словаччини чи Хорватії [6, с. 103–105].

З початком радянсько-німецької війни спеціальна похідна група на чолі з Я.Стецьком мала завдання якомога скоріше дістатися до першого важливого міста – Львова і проголосити відбудову Української держави, встановити владу, яка має зорганізувати державне життя в усіх ділянках та кермувати ним. «30 червня 1941р. у Львові було проголошено «Акт відновлення Української Держави» та декрет про призначення Я. Стецька головою уряду» [13, с. 76].

Пояснюючи причини таких дій, С.Бандера згодом писав: «З весною 1941 р., напередодні вибуху німецько-советської війни стали очевидними гітлерівські плани щодо України: підманути туманними кличами й обіцянками, запрягти до свого імперіалістичного воза, а потім зробити з України терен колонізації, господарської експлуатації і джерело невільничої робочої сили. Спершу на час війни, Берлін планував дати облуду і з одного боку, пообіцяти державність, а з другого – викручуватись воєнними обставинами, українською непідготовленістю і тому подібне…

Революційний провід ОУН зважився на такий шлях ставлення визвольної справи у зв'язку з німецько-большевицькою війною пляново, після всебічного обміркування. Було ясно, що гітлерівська Німеччина не думає позитивно ставитися до справи державної самостійності України, а з іншого боку, не схоче відразу викликати боротьбу українського народу проти себе. Невиразною політикою, тактикою обіцянок, що не зобов'язують, підтриманням настрою на державну самостійність України після закінчення чи то вирішення висліду війни з СРСР, гітлерівський режим плянував не допустити того, щоб прагнення українського народу до самостійності рішуче спрямувалося проти Німеччини…

Проголошення у Львові відновлення Української держави…, розгортання державного будівництва у всіх галузях – все це довершилось власною волею і власними силами українського народу, не зважаючи на бажання і ставлення німців, проти їх волі… Основна лінія облудно-підступної політики Гітлера супроти України була перекреслена» [1, с. 86–88].

Відповідаючи на звинувачення про приязні фрази в Акті щодо Німеччини, С.Бандера писав: «Війна Німеччини з іншими державами,

доки вона не зачіпала України, вимагала від нас повної нейтральності… Коли ж Німеччина пішла війною проти Росії, нашого ворога, то Україна не могла прийняти неприхильно цей факт. Але тим ще не розв'язувалося питання взаємин між Україною і Німеччиною. Воно мусило залежати тільки від одного: як поставиться Німеччина до державної суверенності України, чи буде шанувати українську суверенність, українські інтереси, чи буде шукати в Україні союзника проти большевицької Росії – чи трактуватиме Україну, як воєнну здобич і об'єкт своїх цілей… Ми мусили стати і стали на позиції незалежної реалізації наших національних цілей, оборони наших прав та інтересів. А далі мусила сказати своє слово Німеччина» [1, с. 88–89].

І Німеччина сказала своє слово, вона змушена була розкрити свої антиукраїнські плани. В липні Берлін наказав заарештувати українських самостійницько налаштованих діячів, в тому числі і С.Бандеру і вимагав відкликати Акт про відновлення української держави і припинити будь-яку політичну діяльність. Не відмовлявся ніхто, тому декого показово розстріляли. Щоб схилити і Бандеру до співпраці, заарештували двох його рідних братів – Олександра і Василя, подальша доля яких висвітлена раніше. С. Бандера не піддавався на шантаж, тому німецька влада засудила його до четвертого у житті ув'язнення в концтаборі Заксенхаузен.

У час, коли Гітлер не прийняв Акту незалежності, ОУН-б дістала ще одного ворога і їй знову ж залишалося одне – ведення революції власними силами. «Гітлерівська відповідь – ліквідація розбудованого самостійного життя й початком масових арештів, поставила ОУН перед фактом ведення підпільної боротьби» [1, с. 90–91], – зазначав С.Бандера.

Так закінчився ще один плідний період ідейно-теоретичної та організаційно-політичної діяльності С.Бандери.

У післявоєнний період С.Бандера для належної підтримки революційно-визвольної боротьби в Краї велику увагу приділяв об'єднанню самостійницьких українських сил в еміграції. Він наголошував на відсутність узгодженої політичної лінії за кордоном, оскільки серед частини українських політиків там брала верх боротьба за владу, за міністерські титули й портфелі, хоч вони були пусті через відірваність від визвольного руху на рідних землях. У багатьох працях він високо оцінює консолідуючий фактор в діяльності ОУН, УПА, УГВР.

УГВР була створена 1944р. у лісницівці біля Сприні Самбірського району. До її складу ввійшли представники самостійницьких організацій. Виконавчі органи УГВР затвердили три важливі документи: Тимчасовий устрій УГВР, Політичну платформу і Декларацію. В них були

чітко визначені мета і завдання – об'єднати і координувати дії всіх самостійницько-визвольних сил українського народу на всіх землях України та поза її межами для національно-визвольної боротьби українського народу…за створення української Самостійної Соборної Держави. Керувати всією національно-визвольною боротьбою українського народу аж до здобуття державної незалежності і створення органів незалежної державної влади в Україні. Для поточної роботи на Зборі УГВР головою був обраний Кирило Осьмак, секретарем – Микола Дужий, генеральним суддею – Ярослав Білецький і головою уряду Роман Шухевич. На думку С.Бандери, важливим було те, що УГВР діяла на території України [15; 7; 8; 9].

Чималу увагу в цей період С.Бандера звертав на теоретичне і політичне обґрунтування такої проблеми як поєднання національної революції українського народу з визвольною боротьбою поневолених московсько-більшовицькою імперією народів Європи та Азії. Чітко ця концепція була сформульована у Декларації Проводу ОУН після закінчення Другої світової війни (травень 1945 р.): «До фронту поневолених народів СРСР долучується новий фронт загрожених народів Середньої й Південної Європи. Перед тими народами на всю широчінь стоїть питання збройної революційної боротьби перед намаганнями Сталіна включити їх в склад СРСР. З об'єднання цих двох фронтів повстане бльок поневолених і загрожених народів, що внаслідок своїх революційних дій спричинить розвал союзної тюрми народів і створення вільного життя на руїнах сталінської тиранії» [11, с. 133–134]. У Декларації зазначалось: «АБН є об'єднання свободолюбивих народів для спільної боротьби з большевизмом. Його геополітичний обсяг – вся подбольшевицька Європа і Азія… Кожен з цих народів має свої окремі проблеми до вирішення і свої особливі цілі, але для всіх них АБН є головне одне: боротьба з большевизмом! Цій боротьбі повинно бути підпорядковане все інше в АБН. На своєму прапорі, як основну мету своєї боротьби, АБН підносить гасло: Воля народам! Воля людині!» Схвалюючи організаційні заходи по створенню спільного фронту, С.Бандера писав: «Обмеження визвольної боротьби кожного народу його власними національними кордонами, ведення визвольних змагань кожного народу сепаратно, нескоординовано з боротьбою інших народів давало б лише вигідну позицію большевикам, уможливлювало в їх локалізувати окремі вогнища революції, використати їх відокремлення і перемагати одного противника за одним» [1, с. 52].

При цьому він наголошував, що «остаточна розправа, загальний революційний взрив народів прийде тоді, коли революційне зактивізу-

вання найширших мас …дійде до такого ступеня, що при ініціативному виступі…проти більшовицького режиму ті маси не будуть більше його покірним знаряддям, ані пасивними глядачами, а стануть на боці активної революції» [1, с. 54].

Наголошуючи, що домогтися незалежності України тільки революційним шляхом, С.Бандера підкреслював: «Українська національна революція, як одностайний процес, складається з трьох фаз. Перша і друга – це фази боротьби, третя – державного будівництва.

У першій фазі проходить процес затяжної, прогресуючої підпільної боротьби. В ній іде змагання, передусім, за душу народних мас, мобілізація й активізація їх по боці революції, проти большевизму; підриваються позиції большевицької системи і сили большевицького режиму, зростає організована сила революції…

Друга фаза, як продовження першої, – це фаза визволення. В ній завершується затяжна визвольна боротьба, всі сили зосереджуються у безпосередній відкритій боротьбі з большевицьким режимом і його силою, в остаточному загальному зриві народів.

Третя фаза – будування на місці знищеного СССР незалежних національних держав, забезпечення їхньої незалежності назовні, здійснення ідей і програми визвольної революції в державному і суспільному ладі, у змісті і побудові цілого життя» [1, с. 51].

На думку С.Бандери і його однодумців, повинна встановитися національна диктатура, витворена в ході національної революції, яка зможе забезпечити внутрішню силу української нації та найбільшу її відпорність назовні. На цьому етапі носієм національної диктатури повинна стати особа, яка безмежно віддана національній ідеї, володіє належними інтелектуальними і організаторськими рисами, твердою волею, має високий авторитет в суспільстві. Обґрунтовуючи таку форму державного усрою на етапі національного визволення, один з теоретиків ОУН В. Мартинець писав: «Одна особа є ліпша не зі згляду абстрактної…волі нації, а …з огляду на саму владу, на її виконання. «Де шість господинь, там нема що їсти» є польська пословиця; де шість вождів, – там анархія… Державний муж - це не поет, і це – не співець поневоленого народа… Він повинен забути, коли взяв владу, що перед тим був членом поневоленого народу і, щоб здобути йому свободу, витискав сльози в очах своїх людей і чужинців. Щоб задержати цю свободу, мусить також витискати сльози, але вже інші. Коли він бажає творити державу і бути державним мужем, треба взяти в руки бука. Зможе упоратися зі своїм народом, тоді й вороги не страшні будуть» [4, с. 293].

Отже, після відновлення державності настане перехідний період, «на чолі української держави буде стояти голова держави, що його висуне провідна верства української нації, який, покликуючи собі належний уряд, матиме за завдання підготовити перехід до останнього етапу державного устрою України.

На чолі упорядкованої української держави стоятиме одна особа, покликана представницьким органом, що складатиметься від поручників усіх верств нації, та всіх країв української держави та буде найвищим законодавчим тілом держави. Голова держави покличе виконавчу владу, що відповідатиме перед ним та найвищим законодавчим тілом» [4, с. 298]. У сучасному розумінні – це президентсько-парламентська республіка.

При цьому С.Бандера стверджував, що «монопартійно-тоталітарна система шкідлива для розвитку нації, завжди згубна для панівної політичної моно партії і її ідей. Як для цілої нації, так і для кожного здорового політичного руху найсприятливішим є такий лад, в якому панує справжня свобода, в якому ідеї, політичні програми й концепції вільно розвиваються й змагаються між собою, політичні організації вільно плекають, поширюють і ведуть свою діяльність. При цьому є свобідна конкуренція, порівняння, взаємний вплив, ріст і поширення того, що найкраще себе виправдує, зникання всього непридатного, менше вартісного, слабого чи віджилого. В такому ладі, в такій атмосфері свободи націоналістичний рух має більше шансів піддзеркалити душу українського народу й зробити йому найкращі послуги. А про те ж ідеться. В системі справжньої свободи суперництво між різними ідеологічними, суспільно-політичними течіями й організаціями розв'язується критеріями ідейно-морального порядку, а не примусом і насильством. Ми боремося за такий лад справжньої свободи і будемо його реалізувати. По овочах пізнається дерево, а чинники політичного життя – по ділах» [1, с. 125].

Противники ОУН, в тому числі і С.Бандери, намагаються стверджувати, що здійсненню національної революції може сприяти світова війна між західними країнами і СРСР. У документах ОУН, прийнятими під керівництвом С.Бандери, зокрема у «Декларації Проводу ОУН(б) після закінчення ІІ світової війни» говорилося: «З усього, що зараз діється на міжнародному терені, виходить, що багато політичних проблем залишилося ще нерозв'язаними в цій війні. Великі ідеї стали крамничним товаром на світових базарах…» [11, с. 125].

А у постановах конференції Проводу ОУН (червень 1946 р.) зазначалося, що повоєнний політичний уклад світу виразно оформився у два

ворожі, непримиренні блоки держав: англо-саксонський і російсько-більшовицький. Вирішальну і керівну роль у першому блоці відіграють США, а в другому – російсько – більшовицький СРСР. Обидві великодержави гуртують кругом себе ще ряд друго – і третьорядних держав, які більшою або меншою мірою зацікавлені в перемозі однієї з цих великодержав, а також намагаються приєднати на свій бік малі держави і народи та народи поневолені або загрожені противником.

Відтак у документі вказувалося на слабкі моменти обидвох блоків великодержав, які впливають на відтягування збройного конфлікту.

У англо - саксонському блоці:

- широкі маси виразно ще змучені шестирічною війною, яка тільки що закінчилася, і тому війни не хочуть;

- загал суспільності поки що не бачить безпосередньої загрози для його існування і згідний з мирним врегулюванням спірних питань;

- що неврегульовано питання колоніальних і залежних народів;

У російсько-більшовицькому блоці:

- у великому знищенні господарського потенціалу країни і потребі капітальної реконструкції;

- у технічній слабості взагалі, відсталості в ділянці воєнної промисловості і в галузі воєнних винаходів;

- у сильних соціальних антагонізмах і великій нужді широких працюючих мас;

- у сильних національно-політичних рухах із виразними сепаратистичними самостійницькими тенденціями.

Отже, наявний антагонізм може однаково довести як до швидкого збройного зудару, так ще дальшого дипломатичного затягування [11, с. 143, 145, 149].

Якими були орієнтири в цій ситуації ОУН до ймовірної війни між СРСР та Заходом, де бачили своє місце в цьому можливому конфлікті?

Відповідь знаходимо у праці С.Бандери «Третя світова війна і визвольна боротьба». «Чи реальна вона, чи є підстави, щоб її сприймати як головну ставку визвольного змагання України в третій світовій війні? Ключ лежить у відповіді на засадниче питання: чи західні держави, зокрема США, при нашій поставі (створення УССД – М.С.) видвигнуть державної самостійності України як одну з цілей війни, так, щоб це їх зобов'язувало в дальшому і давало якісь гарантії?.. Ціла дотогочасна й сьогоднішня політика західних держав, зокрема США, не дає підстав і стійких аргументів для відповіді на поставлені питання позитивно… На Заході бачать тільки Росію… У політиці Америки і Англії ще ніяк не вміщається вимога, щоб у підборі концепції війни з СРСР узгляднювати

визвольну боротьбу України та інших народів… Третя світова війна, так само як і попередні, сама не принесе Україні визволення й державної незалежності… Єдиний шлях, на якому можна здобути справжнє визволення й державну суверенність України – це українська національна революція, власна боротьба української нації проти московсько-більшовицького поневолення… Пригожа ситуація, прихильність й допомога сторонніх сил може при тому відігравати часом і дуже значну, але завжди тільки допоміжню, але не основну ролю» [1, с. 210–227].

Слід ще відзначити, що С.Бандера приділив належну увагу сутності ленінсько-сталінської більшовицької ідеології і практики, вказуючи на її тотожність з гітлерівським націонал-соціалізмом. «Щоб висвітлити хитрі і добре замасковані маневри більшовицької пропаганди, візьмемо, – пише С.Бандера, – незначний, на перший погляд, але істотний факт, що гітлеризм не називають його власним іменем – націонал-соціалізмом, тільки нацизмом. Так послідовно робить більшовицька пропаганда, не вживаючи назви націонал-соціалізм, тільки називає гітлеризм нацизмом або фашизмом. Одним з основних елементів гітлеризму – це національний соціалізм, як система внутрішнього ладу народу. Своїм духом і практикою в багатьох справах він ішов слідами більшовизму. Тоталітарна система, диктатура і свавілля державної бюрократії, повне знехтування людини, система безоглядного терору, такі засоби, як концентраційні табори, масове винищення непокірних елементів – усе це націонал-соціалізм живцем перебрав від большевизму.

В одного й другого така сама практика, якою один здійснював марксівський соціалізм-комунізм, а другий – національний соціалізм.

Гітлеризм виразно проголошував свій імперіалізм у формі расистської теорії. Більшовизм приховував свій московський імперіалізм під формою інтернаціоналізму, класової солідарності пролетаріату, світової комуністичної революції. Все протиставлення поміж ними, починаючи від ідеологічного, аж до воєнної розправи, за своєю суттю було конкурентною боротьбою двох подібних імперіалізмів за панування на тому самому просторі, а не боротьбою двох протилежних світоглядів, ідеологій, суспільно-політичних систем» [1, с. 161–163].

Характеризуючи становище в Україні, С. Бандера писав: «Так звана УССР – це експозитура московсько-більшовицького імперіалізму та його інструмент для поневолення і визиску України, що тримається лиш з допомогою безоглядного терору. Вона не стоїть на стороні добра народу, не захищає життєвих прав українського народу, а стоїть на послугах чужого московського імперіалізму та більшовицької партії. УССР не по-

ходить з волі України, навпаки, є протиставлення до неї та політичним утвором для її уярмлення» [1, с. 25].

Про все вище написане народ дав свою оцінку у віршах. Наводимо деякі з них:

«Гімн поневолених народів Совєтського Союзу»

Союз принужденний республік убогих
скувала в ланцюги московськая Русь.
Хай згине, опертий на крові народній,
безправний, жорстокий Совєтський Союз.

Роки ми прожили в сльозах і терпіннях,
а Ленін - злочинець у тюрми нас слав…
Його перевищив ще Сталін в злочинах:
всіх мудрих і смілих людей розстріляв.

*****

«Антибольшевицький інтернаціонал»

Мордує Сталін люд голодний,
свою сім'ю пролетарів,
як у вулкановій безодні,
клекоче там на нього гнів.
Усі Москву ненавидять,
усі Кремль там клянуть,
усі добре там знають,
на кого спину гнуть.
Москва не кличе вже – «Повстаньте»,
замовк московський «Комінтерн»,
там рух повстанський – люде, гляньте!-
проти Москви уже іде.
Чуєш, сурмою грає,
гнів людський народа,
«Геть московськії зграї!
Смерть кремлівським катам!»

*****

Сидить Сталін в комиші,
Гітлер у болоті –
Сталін грає на гармошці,
Гітлер ріже гопака,
дожилася Україна
по сто – грамно їдака!

***

Вислав Сталін свої діти на західні землі,
просвіщати всі народи, щоб не були темні…
Раз, два, три, чотири – лізуть до комори,
Старі скрині розбивають – шукають «бандьори».

Більшовицький режим занепокоєний впливом ідей С. Бандери серед українського суспільства, організовував низку терористичних актів проти нього. 15 жовтня 1959 р. життя і діяльність С. Бандери були обірвані терористичним актом, здійснений за ініціативою і підготовкою найвищих посадових осіб московського більшовицького режиму, а не якоюсь екстремістською групою.

Вбивши С. Бандеру фізично, його ініціатори не змогли вбити його ідеї, його вплив на подальший суспільно-політичний розвиток в Україні. На прикладі його діяльності і ідей виховувалися і виховуються наступні покоління – дисиденти, «шістдесятники». Його справу продовжує ВО «Свобода», вплив якого зростає, про що свідчать останні вибори до Верховної Ради України.

Одночасно доводиться констатувати, що і в даний час після таких випробувань і втрат в Україні діє нащадок більшовизму, так звана Комуністична партія України. Нова редакція Програми обсягом 19 сторінок, головним завданням КПУ якої є відновлення «союзу братніх народів в єдиній соціалістичній союзній державі», тобто ліквідації незалежності України, що є ігноруванням 37 ст. Конституції, в якій зазначено: «Утворення і діяльність політичних партій та громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України…забороняються. Заборона діяльності їх здійснюється в судовому порядку». Оскільки реєстрація політичних і громадських організацій покладається на Міністерство юстиції, яке очолює О.Лавринович, то його обов'язком є слідкувати за дотриманням вимоги цієї статті і вживати відповідні практичні дії. Однак він в кінці 80-х рр. роз'їжджав, в т.ч. був у Дрогобичі, Бориславі, Стебнику, клявся про велику любов до неньки України, а відтак по суті став першою «тушкою», вступив у партію регіонів і таким чином не виконує ст. 37, а спільно з Д. Табачником реалізує антиукраїнську політику. У тій же Програмі КПУ вимагає надання статусу державної російській мові, заміни символіки України, тобто Тризубу, який вважався символом державності ще при князі Володимирі, на Серп і Молот, які серед української громадськості символізують «смерть і голод». Синьо-жовті фарби зустрічаються на прапорах козацьких полків, а відтак ці символи були затверджені Конституцією, яка була прийнята Першим з'їздом робітничих, селянських і солдатських депу-

татів (2500 учасників) у грудні 1917 р. Що стосується більшовицького червоного прапора, то він є символом моря крові закатованих «ворогів» більшовицької тиранії, згідно з вироками позасудових органів «трійок». У цьому ж документі стверджується, що «нав'язування українцям національної ідеї рівнозначний українському буржуазному націоналізму (? – М.С.), що тотожне фашизму і призводить до встановлення фашистської диктатури. Вище достатньо обґрунтовано, що націонал-соціалізм і ленінсько-сталінський більшовизм – два чоботи пара. Наміри комуністів будуть здійснені тоді, коли «на горі рак свисне».

Ідеї, які розробили С. Петлюра, Є. Коновалець, С. Бандера, що виражають корінні інтереси, прагнення української нації, надихатимуть далі українське суспільство на подальший розвиток української державності, втілення в життя ідей, висунутих і розроблених справді народними героями.

У програмі КПУ діячі національно-визвольного руху проти монархічної і більшовицької імперії називаються буржуазними націоналістами. Але їх справжнє соціальне походження не залишають каменя на камені від брехні комуністів - колабораціоністів.

М.Грушевський народився в Холмі у родині педагога-славіста, коріння якої знаходимо у давньому духовному роді на Київщині. Батько Є. Коновальця працював народним вчителем у с. Зашкові Львівського повіту, а батько С.Бандери – священиком у селі і у вироку суду над ним відзначено, що конфіскувати в його обійсті нічого. Іншу картину побачимо щодо більшовицьких лідерів, зокрема Леніна.

У 70-х рр. минулого століття Маріетта Шагинян писала книжку про Леніна й отримала доступ до надзвичайних таємних архівів. Схоже на те, що охоронці тих паперів і самі не знали, які «перли» сховано за сімома замками. Коли письменниця докопалася до самісіньких глибин, то довго не могла прийти до тями. А відтак передала доповідну записку Л.І. Брежнєву. Той ознайомився з інформацією і передав її своїм наближеним. Суслов 3 дні лежав з підвищеним тиском і вимагав розстріляти Шагинян за наклеп. Однак, Брежнєв повівся обачніше. Він викликав письменницю до себе і в обмін за мовчання запропонував за книжку Ленінську премію та інші пільги. Згодом, М. Шагинян дістала названу премію за книжку «Чотири уроки у Леніна».

Протилежне соціальне походження виявляється з вождями більшовизму. Зазначимо, що мати Леніна, Марія Олександрівна (дівоче прізвище Блан), була фрейліною при дворі Олександра III, народила від нього сина Олександра. Услід за ним народила ще одну дитину – дівчинку, до якої Олександр III не мав жодної причетності. Тримати

при дворі фрейліну з двома байстрюками було вже непристойно. За допомогою поліційних нишпорків царської охранки було знайдено в Петербурзі чоловіка-гомосексуаліста Іллю Ульянова. Оскільки він уже був на гачку охранки, то йому легко накинули Марію Олександрівну в супружниці, а замість посагу ще й надали дворянський титул і «тепле» місце в провінції. Так молодята опинилися в Симбірську. Може і це все б забулося, якби не палка, ненаситна натура Марії Олександрівни. Вона і в Симбірську народила ще четверо дітей невідомо від кого. А в тім радянські історики навіть не дозволяли собі замислитися, чому дати народження перших двох дітей Ульянових передують даті весілля Іллі та Марії.

Коли сина Олександра заарештували за участь замаху на царя, Марія Олександрівна подалася до Петербурга, зустрілася з Олександром III і обоє відвідали Сашу у в'язниці. Цар пробачив свого «вбивцю», пообіцяв княжий титул так почесне місце у гвардії. Але Сашок виявився з характером і сказав усе, що думає про своїх народителів. Більше того, він пообіцяв оприлюднити брудні взаємин своїх тата-мами і при нагоді жбурнути бомбу у свого предка. Тому Сашу не випустили на волю, спровадили до божевільні, де він помер своєю смертю 1901 р. Отже, ніякої смертної кари не було, як про це писалося в радянській літературі.

Інтимний спосіб життя від Іллі Ульянова передався і «сину» Володі. З переписки Леніна із Зінов'євим можна довідатись про інтимні стосунки між Леніним, Зінов'євим і Троцьким. Наведемо тільки уривки з деяких «найпристойнішої» переписки Леніна І Зінов'єва. 1 липня 1917 р. Ленін пише Зінов'єву: «Григорий! Обстоятельства сложились так, что мне не- обходимо немедленно скрыться из Петрограда… Но как скучно быть одному… Присоединяйся ко мне, и мы проведем вдвоем чудные денечки вдали от всего…Я дам указание, чтобы там приготовили для двох человек…»

Згодом, Зінов'єв пише з Петрограда в Фінляндію Леніну: «Дорогой Вова! Ты не поверишь, как я скучаю тут без тебя, как мне не хватает тебя и наших с тобой ласк… Ты не поверишь, я не прикасался ни к кому с тех пор, как ты уехал.Ты можешь быть совершенно уверен в моем чувстве к тебе и верности».

З листа Леніна Зінов'єву під час перебування останнього кілька місяців на Північному Кавказі і інформації про зустрічі Леніна з Троцьким: «Милый Гершеле! Ты совсем не должен обижаться на меня… То, что касается Лейбы (Троцкого – М.С.) и меня, то было лишь однократно и больше не повторится… Жду тебя, и мы помиримся в нашем чудесном гнездышке». «Твой всегда Вова».

Негайно Зінов'єв дає відповідь Леніну: «Это совсем не глупые подозрения на счет тебя и Лейбы. Кто же не видел, как ты кружил вокруг него в последнее время?.. Я не слепой и видел прекрасно, как загораються твои глаза, когда ты видишь мужчину с крупным оружием…И что ты готов забыть нашу любовь ради романчика с Лейбой. Конечно, он сейчас рядом с тобой и ему легко тебя соблазнить. Или ты его соблазнил».

У відповідь Ленін оправдується перед Григорієм: «Не обижайся на меня, Гершеле! Ты прав, я действительно не смог устоять. Лейба такой брутальный мужчина. Он просто обволаскивает меня своей лаской. А я так в ней нуждаюсь, особенно в такой напряженный политический момент… Мне очень трудно без ласки, а ты уехал негодник. Вот я и не устоял. Но ведь ты простишь мне эту маленькую слабость, Гершеле. Возвращайся, и ты увидиш, что я полон любви к тебе. Твоя маленькая Вова» [2, с. 431–432].

Але більшовицьких «вождів-збоченців» турбували не тільки особисті інтимні стосунки. Вони не забували і про матеріальне збагачення.

Під час голодомору 1921 – 1922рр. ніби для порятунку населення з Києво-Печерської лаври було пограбовано: срібні позолочені царські врата з двох церков, 54 Євангелії у срібному та золотому оздобленні, осипані коштовностями, 20 напрестольних хрестів (один з них золотий – дарунок гетьмана І. Мазепи, вагою 7,5 кг), 18 ручних хрестів, деякі з чистого золота вагою по 2 фунта, прикрашені діамантами та іншими коштовними каміннями; більш 50-ти срібних та позолочених дарохранительниць високої роботи та вартості (одна з них вагою 13 кг, оздоблена діамантами, друга вагою 45 кг, визолочена); 10 митр, одна з них належала Петру Могилі, з чистого золота, вагою близько 2,5 кг, оздоблена діамантами, перлинами, смарагдами, сапфірами; риза ікони Успіння, шедевр ювелірного мистецтва, у якій було 2 кг золота та безліч коштовного каміння. Така гірка доля спіткала всі монастирі і церкви України [2, 431–432].

З 10 березня 1922 р. з України почали ще брати додатково хліб в формі так званих «голодних паїв», що практично дорівнювало 670 вагонам, які щомісяця відправлялися до російських голодуючих областей. Була окремо «збіжжева позичка» для голодуючих. Україну зобов'язано прохарчувати ще 6 мільйонів росіян Поволжя. За вказівкою Леніна протягом 1921–1922 рр. в Україну було переселено з Поволжя, Уралу, Казахстану майже 439 тисяч російського населення.

А в цей час, 24 березня 1922 р. Оргбюро ЦК РКП(б) ухвалив документ про створення спеціального золотого фонду для лікування партій-

них працівників ЦК РКП за кордоном за адресами Вісбаден, Карлсбад, Кіссінген, Тіроль. Для цієї мети асигновано 200 тис. золотих рублів.

Весною 1921р. під час його відпочинку в Горках Леніну привезли газету «Нью-Йорк Таймс», з якої наводимо уривок в його перекладі: «Целью «рабочих» лидеров большевистской России, видимо, является маниакальное желание стать вторыми Гарун – аль-Рашидами с той лиш разницей, что легендарный калиф держав свои сокровища в подводах принадлежащего ему двора в Багдаде, в то время, как большевики, напротив, предпочитают хранить свои богатства в банках Европы и Америки. Только за минувший год, как нам стало известно, на счет большевистских лидеров поступило:

От Троцкого – 11 миллионов долларов в один только банк США и 90 миллионов швейц. франков в Шверцарский банк.

От Зиновьева – 80 миллионов швейц. франков в Шверцарский банк.

От Урицкого – 85 миллионов швейц. франков в Шверцарский банк.

От Дзержинского – 80 миллионов швейц. франков.

От Ганецкого – 60 миллионов швейц. франков и 10 миллионов долларов США.

От Ленина – 75 миллионов швейц. франков…»

Ця ж газета в номері від 23 серпня 1921р. інформувала: «Банк «Кун, Лейба и КО», субсидировавший через свои немецкие филиалы переворот в России 1917 года, не остался внакладе от своих благодарных клиентов. Только за первове полугодие текущего года банк получил от Советов золота на сумму 102 миллиона 290 тысяч долларов. Вожди революции продолжают увеличивать вклады на своих счетах в банках США. Так, счет Троцкого всего в двух американських банках за последнее время вырос до 80 миллионов долларов. Что касается самого Ленина, то он упорно продолжает хранить свои «сбережения» в Швейцарском банке, несмотря на более високий процент годовых на нашем свободном континенте» [2, с. 238–239].

У країні продовжував лютувати страшний голод, який охопив значні райони Поволжя і України. Понад 20 мільйонів людей, включаючи дітей, чекали голодної смерті. У цей час на території республіки налічувалось більше 1 мільйона круглих сиріт, які не мали притулку, голодували, вмирали. Але в той же час за кордон було продано 13,5 мільйона пудів українського зерна врожаю 1922 року, а ЦК КПУ призначив на 22 червня «день допомоги англійським шахтарям». А правителі Кремля ніякої допомоги не надавали, посилаючись на безгрошів'я. «У нас немає грошей», – стверджував Ленін. А сучасні комуністи України стверджують, що хочуть повернути країну народові. Очевидно, маючи

на увазі таку, яку створив Ленін, а відтак удосконалив Сталін. Як відомо, яблуко від яблуні далеко не падає. В одному з номерів республіканської газети, здається «України молодої», на зауваження П.Симоненку про те, що його матеріальне становище – 3-поверховий особняк під Києвом та 5 квартир на двох з дружиною – іде в розріз із передбичорчими заявами КПУ відповів: «Моє матеріальне становище відповідає моїй заробітній платі та заробітній платі членів моєї сім'ї. І відповідає гаслам Комуністичної партії». Може хтось подумає, що високу зарплату він отримує за важку працю у вугільних шахтах чи іншій фізичній праці. Ні, зарплату він отримує, являючись депутатом Верховної Ради, проповідуючи гасла про відродження СРСР, колективізацію, надання російській мові статусу другої державної і т.п.

Сучасні комуністи закликають виконувати заповіти Леніна і його вірного наступника Сталіна. Більше того, вони висловлюють обурення поодинокими фактами демонтажу пам'ятників та інших символів більшовицького режиму. Але хай вони назвуть хоч одне місто в Німеччині чи Італії, в яких стоять пам'ятники Гітлеру чи Муссоліні. А за інформацією, яка надрукована в газеті «Експрес» (№19 від 19–20 лютого 2013р.), в Україні ще стоїть близько трьох тисяч монументів і пам'ятних знаків діячам окупаційного комуністичного режиму, з них понад 1300 – колишньому «вождю революції». Ще й сьогодні відновлюють зруйновані старі його пам'ятники. Але ж відомо, що саме за вказівкою Леніна з грудня 1917 р. до 1921 р. було здійснено три військові агресії проти українських державних інституцій. До цього слід додати, що в Україні так звана політика «воєнного комунізму», за якою в селян силою вилучали всі «залишки» продукції, реально проводилася на три роки довше, ніж в Росії, що було найголовнішою причиною голоду в 1921–1923 рр.

Справжня оцінка становища населення в Україні в ті часи висловлена у таких словах:

А як Ленін умирав – Устань, Ленін, подивися.
Сталіну наказував, як в колгоспі розжилися:
щоб хліб на картки видавав, хата – криво, клуня –боком,
сала не показував. ще й кобила з одним оком,
ні корови, ні свині,
тільки Сталін на стіні.

Але українці не повинні миритися з такою наругою над національною гідністю. І ліквідація символів тоталітарного більшовицького кривавого режиму – це війна не з пам'ятниками, а боротьба з фальсифікацією історії України, яку проводять державні службовці на чолі з Д. Табачником та комуністи. Без знання справжньої історії України і подо-

лання спадщини ленінсько-сталінського кривавого режиму немає майбутнього України.

Враховуючи великий вплив ідей та практичної діяльності таких провідників як С. Петлюра, Є. Коновалець і С. Бандера на формування національної самосвідомості українців, за наказом найвищих посадовців московського більшовицького режиму вони були вбиті. Ці терористичні акти були здійснені не якимись екстримістськими фанатиками. Організатором цих актів був імперський московський державний режим. Але, убивши провідників українського національно-визвольного руху, вони не могли вбити їх ідею. І зараз дуже важливо, щоб з ідейною спадщиною та їх практичною діяльністю знайомилися молоді покоління, бо саме від них залежить, якою буде Україна в майбутньому. То хай ім'я і дії названих провідників надихають український державотворчий процес. Хай славиться їх ім'я на віки вічні! Слава борцям за волю України та їх провідникам! Слава Україні!

ЛІТЕРАТУРА

1. Бандера С. Перспективи Української Революції: Репринтне вид. / Степан Бандера. – Дрогобич : Видавнича фірма "Відродження", 1998. – 656 с.

2. Белебеха І. Україна і комунізм / Іван Белебеха. – Харків : Видання журналу «Березіль». – Кн. 1 : Україна на передодні комунізму. – 2000. – 502 с.

3. Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен: Вид. фундації ім. Є.Коновальця, 1974. – 1018 с.

4. Конгрес Українських Націоналістів 1929 р.: Документи і матеріали / Упоряд. В. Муравський; НАН України. ЛНБ ім. В. Стефаника; Центр досліджень визвольного руху. – Львів, 2006. – 420 с.

5. Косик В. М. Розкол ОУН у світлі документів / Володимир Косик. – Київ: Українська видавнича спілка, 2002. – 32 с.

6. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні / Володимир Косик. – Париж-Нью-Йорк-Львів: Наукове т-во ім. Шевченка у Львові, 1993. – 670 с.

7. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 8 : Українська Головна Визвольна Рада; документи, офіційні публікації, матеріали [ред.-кол. Євген Штендера, Петро Потічний]. – Книга перша : 1944–1945. – Торонто : Видавництво "Літопис УПА", 1980. – 320 с.

8. Літопис Української Повстанської Армії. Том 9 : Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріяли [ред.-кол. Євген Штендера, Петро Потічний]. Книга друга : 1946–1948. – Торонто : Видавництво "Літопис УПА", 1982. – 520 с.

9. Літопис Української Повстанської Армії. Том 10 : Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріяли [ред.-кол. Євген Штендера, Петро Потічний]. Книга третя : 1949–1952. – Торонто : Видавництво "Літопис УПА", 1984. – 424 с.

10. Літопис Української Повстанської Армії. Том 25 : Пісні УПА / Зібрав і зредагував Зеновій Лавришин. – Торонто-Львів, 1997. – 565 с.

11. ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955. – [Б.м.] : Видання Закордонних частин ОУН, 1955. – 372 с.

12. Перепічка Є. Феномен Степана Бандерит / Євген Перепічка. Вид.2-е, доповнене. – Львів: «Сполом», 2008. – 736 с.

13. Проголошення Акту відновлення Української Держави 30 червня 1941 року. Збірник документів і матеріалів. Київ. – Українська Видавнича Спілка, 2006. – 100 с.

14. Степан Бандера у документах радянських органів державної безпеки (1939–1959). – Київ : ПП Сергійчук М. І., 2009. – Т. 1. – 680 с.

15. УГВР в світлі постанов Великого Збору та інших документів з діяльности 1944 –1951 рр. – [Б.м.] : Видання Закордонних частин ОУН, 1956. – 356 с.

Олександер СИТНИК,
Оксана ДРОГОМИРЕЦЬКА,
м. Донецьк – Івано-Франківськ

ВИТОКИ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ ІДЕОЛОГІЇ УПА

У статті проаналізовано становлення національно-визвольної ідеології Української Повстанської Армії. Зокрема, відзначено роль радикального українського націоналізму, що оформився на зламі XIX – XX століть, як провідного чинника даного процесу. Особливу увагу звернено Українській Військовій Організації, Організації Українських Націоналістів та інших формувань, що творили ідеологію Української Повстанської Армії.

Ключові слова: *ОУН, УПА, ідеологія, націоналізм.*

Sytnyk O., Drohomiretska O. The origins of the national-liberation ideology of the UPA. *The article analyses the formation of the national-liberation ideology of the Ukrainian Insurgent Army. In particular, the role of radical Ukrainian nationalism that emerged at the turn of XIX - XX centuries, as the leading factor in this process. Special attention is paid to the Ukrainian Military Organization, the Organization of Ukrainian Nationalists and other formations, the destruction of the ideology of Ukrainian Insurgent Army.*

Key words: *OUN, UPA, ideology, nationalism.*

Загальновідомо, що серцевину кожної ідеології становлять ідеї й ідеали. Ідеї в системі ідеології є тими поняттями про суще, колишнє і прийдешнє, на основі яких розробляються програми та концепції практичної діяльності для розв'язання назрілих соціальних проблем.

Цілком очевидно, що витоки української національно-визвольної ідеології були закладені кирило-мефодіївцями і, насамперед, Т. Шевченком. Ідеологія Т. Шевченка ґрунтувалась на національному протесті поневоленого народу, що «взивав до відплати за глум з національної гідності» [1, с. 893, 894]. Своєрідним маніфестом національного та соціального визволення українців стала поезія «Сон» («На панщині пшеницю жала») [2, с. 235]. Натхненний ідеалами національного визволення, Т. Шевченко виступив проти московської ідеології поневолення. Крилатий вислів Т. Шевченка: «В своїй хаті – своя правда, і сила, і воля!» ще й досі становить фундамент ідеології та програми всього народовладного українського визвольного націоналізму. Шевченків націоналізм – це не що інше, як рішуче прагнення будь-якого народу самовизначитися на

своїй історичній території та незалежно від будь-кого правити собою згідно зі своїми народовладними традиціями.

Політична ідеологія Т. Шевченка пронизана ідеєю визвольної боротьби поневоленого народу, котрою він прагне відновити свою державність. Загалом, на думку А. Бедрія, Т. Шевченко є найбільшим ідеологом української національної держави, тобто держави з власним суверенним урядом і ладом, що побудовані на основі духовно-національної культури й традиції [3, с. 71]. При цьому, за висловом О. Пріцака, Т. Шевченко зрозумів основну суть й ідеологію «Історії Русів» і блискуче її розвинув, головно в поемах циклу «Три літа». Означені ідеї Т. Шевченка лягли в основу ідеології Кирило-Мефодіївського братства, давши поштовх процесу національного відродження та самоусвідомлення українців.

Фактично вперше, в програмі Кирило-Мефодіївського братства, було своєрідно обґрунтовано ідею боротьби за власну незалежну державу, хоча й у складі Союзу слов'янських республік.

З метою створення основ ідеології національного самовизначення М. Міхновський наприкінці 1898 року намагався реалізувати видавничий проект «Русини з початком XX ст.», у якому передбачалося задіяти кращі інтелектуальні сили української еліти на обґрунтування історичної та соціальної необхідності й неминучості побудови українським народом соборної незалежної держави як гаранта повноцінного розвитку нації. У роботі «Самостійна Україна» М. Міхновський, належним чином використавши уроки історичного досвіду боротьби за свою державу, заклав ідеологічні засади подальшої боротьби українських патріотів за незалежність України.

Логічним продовженням розвитку націоналізму М. Міхновського та консерватизму В. Липинського було формування ідеології українського інтегрального націоналізму Д. Донцова, який надав йому войовничого ірраціонального й волюнтаристського характеру.

Активний розвиток культурно-просвітницького та громадсько-політичного руху на Галичині протягом другої половини XIX – початку XX століття підготував значне підґрунття не лише для **зміц**нення української національної свідомості **західних українців, а й – для їх активної участі в** н**аціонально-визвольних змаганнях періоду 1917**–1921 років.

Поразка української революції не могла затінити ідею незалежної української держави. Становище, в котрому опинилися українські революційні сили після 1920 року, висунуло на порядок денний ревізію методів і цілей боротьби. Перегляд попереднього досвіду, аналіз допущених помилок здійснювався як в ідейній, теоретичній площині (Д. Донцов),

так і в організаційній, практичній. Результатом останнього і стало утворення УВО та інших націоналістичних організацій, котрі згодом – 3 лютого 1929 року – об'єдналися в ОУН [4, с. 5, 6]. Прикметно, що протягом 1920-х років, насамперед завдяки Є. Коновальцю продовжувала розвиватися ідеологія січового стрілецтва. Найбільшою мірою вона була пов'язана з гуртком «Молода Галичина», що був створений влітку 1921 року у Відні. Там об'єднали свої зусилля деякі визначні колишні стрілецькі старшини й низка галичан, однодумців стрілецької ідеології. Цей гурток мав на меті формування громадсько-політичної організації всеукраїнського характеру з метою протидії поширенню ідеології територіального сепаратизму; боротьби в Галичині з русофільством і полонофільством, а також – піднесення гасел «чистого націоналізму». Г. Васькович зауважив, що під назвою «стрілецька ідеологія» слід розуміти три головні ідеї української націоналістичної ідеології. Перша з них – ідея національної свободи (або ідея нації), під поняттям котрої розумілася суверенність і соборність українського народу як органічної спільноти. Відстоюючи її січові стрільці боролися таким чином проти галицького сепаратизму Є. Петрушевича та Варшавського договору УНР. Другою ідеєю в системі стрілецької ідеології була ідея української визвольної політики, що передбачала створення української самостійної соборної держави як основного постулату української нації. Третя ідея стрілецької ідеології – ідея визвольної боротьби Україні [5, с. 307, 308].

Праворадикальний напрямок в національно-визвольному русі початку 1920-х років представляла Українська військова організація (УВО). Аналізуючи ідеологічну сутність УВО, З. Книш підкреслив, що усвідомлення незавершеності національно-визвольних змагань й почуття обов'язку перед своєю Батьківщиною, змушували колишніх українських вояків продовжувати цю справу. Таке переконання так глибоко залягало в підсвідомості більшості з них, що на перших порах не було потреби вербувати членів до УВО: всі, хто служив у лавах якої-небудь з українських військових частин, автоматично вважалися здатними працювати в УВО. При цьому не потрібним було прийняття нової присяги, бо всіх «обов'язувала далі стара військова присяга на вірність українській державі та її урядові...» [6, с. 274, 275]. На думку М. Мандрик, так і не виробивши власної ідеології та чіткої політичної програми, УВО зайняла ті позиції, що отримали своє подальше оформлення в ідеологічній і практичній діяльності ОУН [7, с. 35].

Протягом 1920-х років ціла низка українських організацій і партій (всього близько 20) вслід за УВО розвивали національно-революційні та національно-державницькі ідеї.

Державницька ідеологія, котра зародилася в часи першої світової війни та революційних подій в Україні протягом 1917–1920-х років, знайшла своє відображення і в політичній науці. Вчені-державники починають досліджувати саме ті історичні явища, котрі майже ігнорувалися народниками, інакше розуміють сутність історичного процесу та застосовують зовсім інші критерії для його оцінки [8, с. 25]. Одним із фундаторів національно-державницького напряму в українській політичній науці на еміграції був С. С. Дністрянський. У своїй теорії суспільних зв'язків він намагався обґрунтувати право народного самовизначення України на її етнічній території на основі національних демократичних традицій українського народу й теорії права народів на самовизначення [9, с. 696].

Д. Донцов наголошував на значенні вольового чинника національної ідеї – чинника, без котрого не тільки неможливе динамічне функціонування нації, але й діяльне розгортання національної ідеї як національної ідеології як чинної системи національно-світоглядної орієнтації [10, с. 18]. Аналізуючи ідеологію в цілому, й ідеологію націоналізму в даній праці Д. Донцова, С. Ленкавський означив останню як світогляд, що приймає нематеріальний чинник – волю – за основу буття, як етика, вважає за добро те, що зміцнює силу нації, як історичний світогляд [11, с. 232]. Філософсько-ідеалістична основа ідеології ОУН та визнання визначального впливу Д. Донцова на формування ідеології українського націоналізму (без його абсолютизації) – це була та площина дискусії, попри котру не міг пройти осторонь С. Ленкавський, як співтворець ідеологічних основ ОУН [12, с. 15 8].

Як зауважив З. Книш, визвольні змагання й збройна боротьба 1917–1921 років прискорили процес ідеологічного визрівання й довели до створення ОУН, що започаткувала свій родовід з націоналістичної ідеології, націоналістичного світосприймання й написала на своїх прапорах практичні суспільні й політичні гасла українського націоналізму як світогляду. ОУН стала формальним завершенням модерного українського націоналізму, руслом, куди влився націоналістичний рух після ідеологічних шукань і «світопоглядової» кристалізації [13, с. 5]. Український націоналізм, розвинений ОУН створив вагоме підґрунтя для формування УПА. Самі ж оунівці стали основним ядром цієї армії.

С. Бандера, зауваживши, що в ідеологічному чи політичному русі найважливішу ролю відіграють два його основні складники: ідея і людина, наголошував, що в революційно-визвольній боротьбі, при необхідності постійного добору кадрів через втрати, особливої ваги набувають вимоги до кожного її учасника, зокрема до його ідейно-моральних

якостей, відданості справі та його всебічної підготовки [14, с. 62, 63]. Досвід національно-визвольної боротьби УПА яскраво продемонстрував саме тісний взаємозв'язок ефективної ідеології та морально-вольових якостей її носіїв.

Наприкінці 1930-х років, загальний світоглядно-ідеологічний портрет українського націоналістичного руху, представленого ОУН був досить завершеним. І **якщо Г. Касьянов сх**ильний проводити певні паралелі між ОУН, італійським фашизмом і німецьким націонал-соціалізмом у світогляді, ідеології і часом політичній практиці, при цьому, зазначаючи, що ОУН не можна зараховувати ні до фашизму, ні до націонал-соціалізму (котрі, зрештою, були самостійними історичними явищами) [15, с. 41]. То А. Русначенко, посилаючись на П. Мірчука, стверджує, що вже на етапі становлення ОУН, її члени рішуче спростовували закиди у тому, що їхній інтегральний націоналізм – це немовби фашизм. Як антикомуністичний рух, останній викликав у них симпатію, а як новий соціально-політичний і економічний рух – зацікавлення. Але не більше. Принципова відмінність полягала в тому, що фашизм був рухом нації, що вже мала власну державу, а український націоналізм – рухом нації, яка боролася за незалежність [698, с. 7]. Також слід наголосити, що український націоналізм сповідував національно-визвольну ідеологію як засіб боротьби з окупантами. Фашисти й нацисти навпаки переймалися лише політикою агресії.

В умовах посилення авторитарних і тоталітарних режимів у Європі представники української нації зазнавали суттєвих утисків і переслідувань. У цих умовах нагальною проблемою стало формування власної військової потуги, армії, котра б стала на захист власного народу. Увібравши в себе всю попередню вікову національно-визвольну традицію, УПА стала взірцем національно-визвольних змагань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Савчук П. Т. Шевченко в світлі державницьких ідей / П. Савчук // Визвольний шлях. – 1958. – Кн 8. – С. 892–901.

2. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : у 12 т. / Т. Г. Шевченко. – К. : Наук. думка, 1991 – . – Т. 2. – 592 с.

3. Бедрій А. Націоналістична ідеологія Т. Шевченка / А. Бедрій // Визвольний шлях. – 1961. – Кн 1-2. – С. 71–76.

4. Русначенко А. Організація українських націоналістів в українській історії ХХ століття / А. Русначенко // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 2004. – Збірник 3 : До 75-ліття Організації Українських Націоналістів. – С. 5–10.

5. Васькович Г. Євген Коновалець і Євген Петрушевич в 1920-1921 роках / Г. Васькович // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен : Видання Фундації ім. Євгена Коновальця, 1974. – С. 274–315.

6. Книш З. Євген Коновалець в очах молодшої ґенерації УВО / З. Книш // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен : Видання Фундації ім. Євгена Коновальця, 1974. – С. 274–287.

7. Мандрик М. Ідейна кристалізація та організаційне становлення українського націоналістичного руху 20–30-х рр. XX ст. (Ч. 2. Закінчення) / М. Мандрик // Визвольний шлях. – 2003. – Кн. 7. – С. 34–47.

8. Потульницький В. А. Історія української політології (концепції державності в українській зарубіжній історико-політичній науці) / В. А. Потульницький. – К. : Либідь, 1992. – 232 с.

9. Дністрянський С. С. Загальна наука права і політики/ С. С. Дністрянський // Політологія. Кінець XIX – перша половина XX ст. : хрестоматія ; за ред. О. І. Семківа. – Львів : Світ, 1996. – С. 689–702.

10. Кісь Р. Національна ідея / Р. Кісь // Українська національна ідея. Бюлетень Всеукраїнського Наукового та Професійного Товариства імені Миколи Міхновського : [науковий збірник]. – 1998. – № 4. – К. : Українська видавнича спілка, 1998. – С. 17–29.

11. Ленкавський С. Фільософічні підстави «Націоналізму» Донцова / С. Ленкавський // Донцов Д. Націоналізм. – Вінниця : ДП «ДКФ», 2006. – С. 228–232.

12. Сич О. Внесок Степана Ленкавського у формуванні та розвиток ідеології ОУН / О. Сич // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Історія. – Вип. 13. – Ужгород : СМП «Вісник Карпат», 2005. – С. 152–161.

13. КнишЗ. Становлення ОУН / З. Книш// К. : Вид-во ім. О. Теліги, 1994. – 128 с.

14. Бандера С. Ідея і людина в ідеологічному русі / С. Бандера // Український націоналізм. Антологія в 2 т. – К. : Українська Видавнича Спілка ім. Юрія Липи, 2011 – . – Т. 2 / Упор. В. Рог. – 352 с.

15. Касьянов Г. В. Ідеологія ОУН : історико-ретроспективний аналіз / Г. В. Касьянов // Український історичний журнал. – 2004. – № 1. – С. 29–42.

Русначенко А. Організація українських націоналістів в українській історії XX століття / А. Русначенко // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 2004. – Збірник 3 : До 75-ліття Організації Українських Націоналістів. – С. 5–10.

Василь ФУТАЛА,
м. Дрогобич

ВІДОБРАЖЕННЯ ІСТОРІЇ ОУН 1929–1939 РР. У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ НАРАТИВІ

Проаналізовано праці сучасних українських дослідників, присвячені історії ОУН. Представлено погляди авторів на світоглядні й політичні настанови українського націоналізму, показано процес прирощування наукових знаньпро революційну діяльність націоналістичної організації, з'ясовано значення біографічних студій для поглибленого вивчення руху українських націоналістів, спрогнозовано шляхи подальших наукових пошуків і дискусій.

Ключові слова: *історіографія, історіографічне джерело, український наратив,* український націоналізм, *Організація українських націоналістів, ідеологія, революційна діяльність.*

Futala Vasyl'. Displays the history of the OUN 1929-1939 years in the modern Ukrainian narrative. *Are analyzed works of modern Ukrainian researchers on the history of OUN. Presented vision of the ideological and political instructions of Ukrainian nationalism, shows the process of accretion of scientific knowledge about the revolutionary activities of nationalist organizations, found the value of biographical studies for drilling down study of the Ukrainian nationalist movement, predicted the ways further scientific research and debate.*

Key words: *historiography, historiographical source, Ukrainian narrative, Ukrainian nationalism, the Organization of Ukrainian Nationalists, ideology, revolutionary activity.*

Український націоналістичний рух 20–30-х рр. XX ст., уособленням якого була Організація українських націоналістів, віддавна привертає увагу дослідників, які належать до різних шкіл і напрямів у системі історичної освіти. Науковий інтерес до цього суспільно-політичного феномену зріс після 1991 р., коли в академічному полі України на чільне місце висунулися питання, пов'язані з національно-визвольною боротьбою нашого народу в історичній ретроспективі, персональним внеском його видатних представників у процес націє- і державотворення. За два останні десятиліття вивчення діяльності ОУН нагромадилося чимало фахової літератури, яка потребує адекватного історіографічного аналізу. Без перебільшення можна стверджувати, що нині спостерігається великий дисбаланс між зростанням кількості публікацій з означеної проблематики та їх історіографічним осмисленням. Тому метою статті є показати приріст нау-

кових знань з історії модерного українського націоналізму у сучасній вітчизняній історіографії, виявити питання, які не знайшли повного розв'язання у працях учених та накреслити перспективи подальших наукових пошуків.

У незалежній Українській державі історія ОУН вивчається за декількома напрямками. Один із них – світоглядні й політичні настанови Організації. У дусі традиційнаціонального канону історієписання цей аспект проблеми проаналізувала М.Мандрик [39]. На її думку, український націоналізм не був радикально новою ідеологією і абсорбував у себе ідеологічні конструкції попередньої епохи, хоча його фундатори заперечували такий зв'язок. Це заперечення проявлялося в різкій критиці народницької, консервативної та демократичної доктрин. Крім того, український націоналізм з'явився як результат складної взаємодії і взаємопроникнення західноєвропейської політичної традиції. Він виник і розвивався на тлі подібних загальноєвропейських та світових процесів, при цьому формуючи свою специфіку як чинник інтеграції та консолідації життя нації, що змагав до побудови української державності.

У контексті етнодержавницького наративу представили своє бачення світоглядних засад українського націоналізму Я.Дашкевич [17] та А.Кентій [29, с. 3–17], положення і висновки яких мають концептуальне значення.У цій же системі наукових координат О.Стасюк простежила еволюцію ідейно-політичних орієнтирів ОУН [64]. Авторка довела, що трансформаційні процеси в ідеологічній сфері розпочалися ще задовго до знаменитого у цьому плані ІІІ Великого збору ОУН СД (серпень 1943 р.). Вперше серйозна дискусія про доцільність і можливі межі світоглядних й тактичних змін в Організації розгорнулась у націоналістичній пресі в другій половині 1930-х рр., коли у зв'язку із наближенням Другої світової війни ОУН постала перед проблемою конкретних державотворчих дій. Саме в цей час у середовищі її ідеологів зародилися ідеї і концепції, які у післявоєнній стратегії українського підпілля стали пріоритетними.

Про демократизацію політичного курсу ОУН писав також І.Патриляк у рецензії на німецькомовну монографію полоніста Ф.Брудер. Рішуче не погоджуючись із твердженням про ідентичність ОУН і фашизму, київський історик висловив раціональну думку, що «український націоналізм більш успішно можна порівнювати не з італійським фашизмом, а з сіонізмом, рухом «вільних греків», сербським рухом «Млада Босна», польськими ендеками, Внутрішньомакедонською революційною організацією тощо» [48, с. 305].

Поглиблене вивчення інтелектуальних джерел ОУН пов'язуємо із таким напрямом історичної евристики, як «донцовознавство». Коло авторів, які цікавляться постаттю Д.Донцова надзвичайно широке (воно охоплює представників різних соціогуманітарних наук): Я.Дашкевич, І.Шліхта, О.Баган, В.Лісовий, Р.Безсмертний, С.Квіт, М.Чугуєнко, В.Кириленко та ін. Характерно, що вони здебільшого трактують політичні погляди Д.Донцова з перспективи історії ідей, а ідеологію українського націоналізму у широкій порівняльній площині, яка розглядає інші явища такого типу в масштабі тогочасної загальноєвропейської епохи. Серед цієї когорти вчених виділяється своїм доробком С.Квіт, який у своїй книзі [27] основну увагу зосередив на діяльності Д.Донцова як редактора «ЛНВ» (1922–1932) і «Вістника» (1933–1939), на естетичних й ідеологічних засадах цього інтелектуального видання, на появі такого феномену української літератури, як «вістниківство», а також на значенні спадщини Донцова для сучасної України. На переконання дослідника, діяльність Донцова «позитивно відбилася на широті й глобальності українського національного думання». Особливо відзначено виховну роль донцовських писань. Відтак автор слушно резюмує: «Без орденського проводу, без націоналістичного резистансу з його ідеалізмом і послідовністю у відстоюванні українських національних інтересів неможливо собі уявити нашу історію XX ст.» [27, с. 231].

Свідченням невщухлого інтересу до ідеології «чинного націоналізму» Д.Донцова є чергова, успішно захищена у 2005 р. в Київському національному університеті ім. Т.Шевченка, кандидатська дисертація. Її автор І.Шліхта на прикладі життєвого шляху Д.Донцова розвинула ідею Р.Шпорлюка про вирішальний взаємовплив доктрин марксизму та націоналізму, що мав місце на теренах Російської імперії після революції 1917 р. Виходячи з аналізу концепції націоналізму Донцова, доведено, що риси українського «інтегрального націоналізму», виділені Дж. Армстронгом на основі вивчення ідеології ОУН, не можуть претендувати на високий ступінь узагальнення. Запропоновано нове трактування ідей Донцова 1921–1939 рр.: його концепція розглядається як специфічний варіант радикального націоналізму, для якого властиве захоплення демократичною формою державного устрою. З'ясовано, що Донцов був послідовним речником ідеї українсько-польського порозуміння [71].

З аполітичних позицій ідеологію ОУН проаналізував Г.Касьянов [26]. Згідно з його спостереженнями, перші програмні документи Організації були скоріше маніфестом, деклараціями, аніж докладно продуманою стратегічною програмою. Деталізація і з'ясування програмно-ідеологічних питань відбувалися на сторінках націоналістичних видань. Про-

цес ідеологічного «дозрівання» тривав аж до кінця 1930-х рр. на фоні справжнього тріумфу тоталітарних режимів і рухів у Європі, неухильного погіршення українсько-польських відносин в Західній Україні і посилення тиску на українське суспільство, катастрофічних для українців подій у радянській Україні. Усе це не могло не позначитися на ідеології ОУН. Ідеологічні настанови набули значно більш радикальної тональності та спрямування. При цьому еміграційна частина діячів ОУН дедалі глибше поринала в ідею корпоративізму. Натомість ідейні шукання «крайовиків» були менш систематизованими і явно несли на собі відбиток донцовського націоналізму. Разом із тим, Г.Касьянов зауважив: між донцовським «чинним націоналізмом» і т. зв. «організованим націоналізмом» ОУН існували досить серйозні розбіжності передовсім у тому, що «організований націоналізм» з усіма його крайнощами пропонував певну конструктивну політичну програму і риси систематизованого світогляду, політичної доктрини, а «чинний націоналізм» Д. Донцова був передусім зразком тотальної критики, нігілізму, йому бракувало елементів конструктивної програми [26, с. 11–20].

Один із ключових теоретико-методологічних аспектів націоналізму ОУН – ідентифікація Організації. Представники етнодержавницького напряму української історіографії не погоджуються із запозиченою з англомовної літератури дефініцією «інтегральний націоналізм» на означення ідеології і політики ОУН. Наприклад, С.Квіт зауважив, що визначення «український націоналізм» уже само по собі заперечує доцільність застосування іншої термінології [28]. Натомість дослідники, зорієнтовані на західні концептуальні конструкції, легко сприйняли поняття «інтегральний націоналізм». Це характерно для досліджень Г.Касьянова, Я.Грицака, К.Бондаренка, С.Тарана, Ю.Киричука, до певної міри А.Кентія та ін. Значення слова «інтегральний» для них є цілком зрозумілим: такий, що поєднує частини у цілість, тобто вирізняється цілісним підходом до дійсності, свого роду універсальний. Хоча ці автори й відзначають вплив фашистських ідеї на ідеологію і практику українського націоналізму, але не схильні його ототожнювати з націонал-соціалізмом і фашизмом.

Здавалося б, що теоретичні розробки репрезентантів постмодерністської парадигми, особливо Г.Касьянова, вичерпали питання про ідеологічні засади ОУН. Однак О.Зайцев, який успішно дебютував у цій проблематиці в середині 1990-х рр., своїми найновішими публікаціями розвіяв ці уявлення. На основі великого пласту первинних джерел, праць українських та зарубіжних авторів учений набагато ширше, ніж його попередники, показав загальноєвропейський суспільно-політич-

ний контекст, у якому відбувався процес становлення та розвитку українського націоналізму, кинув свіжий погляд на «чинний націоналізм» Д.Донцова як нову ідеологію, усебічно розглянув вплив фашизму на принципи, організаційні засади й політичний стиль ОУН, уніс новизну у питання про місце Організації у типології націоналістичних рухів Європи міжвоєнного двадцятиліття [22]. На його думку, рухи на зразок ОУН, хорватської «Усташі», Внутрішньої македонської революційної організації та ін. були особливими різновидами «інтегрального націоналізму» бездержавних націй, що мав революційний характер і ставив за головну мету здобуття власної держави. Навівши паралелі на конкретні організаційні взірці національно-визвольних рухів, автор дійшов висновку, що український націоналізм найбільше був споріднений з націоналізмом хорватським. І далі запропонував термін «усташизм» на означення ідеології та політичної поведінки ОУН [22, с. 100–101]. Гадаємо, що у царині інтелектуальної історії такий зразок постановки проблеми та її розв'язання вартий уваги. Однак важко погодитися з іншим, надто претензійним, висновком: «Незалежна Держава Хорватія 1941–1945 рр. – добра модель того, якою могла б бути Українська Держава під егідою Третього Райху, якби вона була створена» [22, с. 100]. По-перше, дослідник чомусь забув, що історія не знає умовного способу. По-друге, не врахував той очевидний факт, що союз ОУН і Німеччини був ситуативним. Українські націоналісти не ставили собі за мету добитися протекторату Третього Райху на кшталт урядів Хорватії чи Словаччини. Проголошення Акту створення Української Держави 30 червня 1941 р. відбулося без згоди німецьких властей і було демонстрацією самостійницької політики українського визвольного руху.

Предметом дослідження О.Лисенка став один із важливих аспектів ідеології українського націоналізму – релігійне питання та ставлення ОУН до нього [37]. Автор слушно зауважив, що, незважаючи на зриму невідповідність ідеології націоналізму ряду християнських положень, його теоретики зверталися до релігії як до форми світосприйняття і морально-етичної системи, визнавали релігійні організації важливим чинником державотворчих процесів. Водночас дослідник навів численні випадки, коли ідеологи хибно тлумачили окремі засади християнства, поверхово їх сприймали або зовсім ігнорували. У результаті це спричинило глибокі суперечності між християнським гуманізмом та націоналізмом ОУН. Якщо релігійний світогляд, на думку автора, дає людині право вибору: вірити чи не вірити, остерігатися гріха чи не боятися його, знаючи, що все у волі Божій і за все потрібно нести відповідальність, то ідеологія і практика ОУН такої альтернативи не давала. Націоналістична доктрина перетворювала

людей на слухняне знаряддя реалізації задумів керівництва, на своєрідних «зомбі», позбавлених права апелювати до вищих засад людського співіснування, здатності усвідомлювати гріховність власних вчинків, права на сумнів і докори сумління [37, с. 34]. Проте характерний для аналізованої праці критицизм суттєво знівелював зважений загальний висновок автора. На його думку, в умовах європейської геополітики 20–40-х рр. XX ст. боротьба ОУН за досягнення головної мети – відродження української державності – була приречена на конфліктні ситуації з Церквою й нехтування етичними принципами [37, с. 49].

Питання про роль релігійного фактору в ідеологічному та організаційному становленні й розвитку українського націоналізму знайшло відображення в колективній монографії львівських істориків – О.Зайцева, О.Бегена та В.Стефаніва [21]. Стверджується, що у багатьох доктринах, постановах, ідеологічно-виховних та пропагандистських матеріалах оунівці використовували християнські зразки [21, с. 258–259]. Не можна не погодитися й з іншою тезою: еволюція ідеології ОУН від праворадикальної у міжвоєнний період до правої, але більш демократичної під час Другої світової війни, відбулася в тому числі й під впливом морального авторитету духовенства Греко-католицької церкви (ГКЦ) [21, с. 244]. Суперечності між ГКЦ і ОУН, на думку істориків, були спричинені розбіжностями ідеологічних засад радикального націоналізму зі світоглядними та етичними основами християнської релігії, намаганням ОУН утвердити свій повний вплив на українське суспільство, осудженням Церквою терористичних дій націоналістів (особливо терору проти тих українців, які не поділяли цілей і методів націоналістичного руху) та різним розумінням шляхів і темпів руху до національного самовизначення, що призвело до звинувачень, з одного боку, в угодовстві, а з іншого – в екстремізмі [21, с. 249–265, 341–344].

Хоч автори й намагалися аналізувати, давати оцінки і характеристики суто в академічному полі, з нейтральних позицій (особливо це характерно для О.Зайцева), тим не менше роботу написано з католицької перспективи. Наприклад, у висновках немає вичерпної відповіді на такепитання: чи могла бути іншою лінія політичної поведінки націоналістичної організації в тогочасній геополітичній ситуації? Якби дослідникам удалося віднайти листування Є. Коновальця та А. Шептицького (яким, до речі, у спекулятивних цілях оперували радянські історики), то це значно розширило б наші уявлення про співпрацю українських націоналістів із Церквою.

У стилі офіційного радянського історієписання охарактеризували ідеологію і політичну програму ОУН відомі дніпропетровські історики

В.Іваненко та В.Якунін. Їхня монографія «ОУН і УПА у Другій світовій війні: проблеми історіографії та методології», що є своєрідною полемічною відповіддю на «Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА» [45], всуціль просякнута духом критицизму. Автори намагаються переконати читача, що ідеологія ОУН зароджувалася як різновид українського фашизму і знаряддя майбутньої тоталітарної держави на кшталт націонал-соціалістичної гітлерівської Німеччини [24, с. 107].

Упереджено висвітлили рух українських націоналістів публіцист В.Поліщук, який у числі перших виступив проти «Фахового висновку…» [49], автори колективної монографії, укладеної Ю.Козловим [4] та інші представники лівих сил. Слабо володіючи сучасними методами і засобами дослідження, вони, як раніше й радянські історики, вдалися в основному до жанру пропагандистської публіцистики, викривальної риторики та моралізаторства.

В останні два-три роки у контексті офіційної політики історичної пам'яті в Україні активізувалося обговорення питань, які прямо чи опосередковано пов'язані з ідеологічними та програмними засадами ОУН. Ідеться про гострі суперечки з приводу героїзації чи засудження С.Бандери, визнання чи невизнання спадщини ОУН та УПА. Поштовхом до дискусії стала епістолярна полеміка З.Когута та І.-П.Химки. Перший автор доводить, що рух українських націоналістів був рухом національно-визвольним, а відтак, його не слід ототожнювати з фашизмом [32, с. 145]. Натомість другий автор безапеляційно стверджує, що ОУН була типово фашистською, злочинною організацією, а тому українцям не варто приймати її спадщину за основу своєї ідентичності [66, с. 217; 23, с. 11]. Відомий київський історик Ю.Шаповал доволі обґрунтовано і в коректній формі вказав «своєму приятелеві професору Химці» на його обмежену уяву про український самостійницький рух. Свою ключову думку, яка спрямована проти концепції Химки, автор висловив так: «[…] полеміка про Бандеру та його спадщину – це не полеміка про те, чи був він злочинцем і ксенофобом, а про те, чи бути Україні державою. Вже тому Бандеру та його спадщину не викинути на те, що комуністична пропаганда називала «смітником історії»«[68].

Поміркковані позиції щодо лідера ОУН (р) займають Я.Грицак, А.Портнов, В.Расевич, американський історик українського походження О.Мотиль [14; 41; 50; 57] та ін. Вони вважають, що С.Бандера, попри його радикалізм, є символом антиколоніальної боротьби. Натомість для В.В'ятровича (і не тільки для нього) С.Бандера не лише символ, а й національний герой. Така оцінка є наслідком не стільки політичних

уподобань історика, скільки ґрунтовного знання предмета дослідження. Останнє дозволило йому спростувати численні стереотипи про історичного персонажа, причому, як старі (Бандера – терорист, зрадник, колаборант), так і нові (деструктивний політик та розкольник, авторитарний лідер тощо)[9].

За останні півтора десятка років відбулося суттєве прирощування знань з історії становлення та діяльності ОУН. Насамперед слід відзначити науковий доробок відомого архівіста А.Кентія. Його монографія 1998 р., яка побудована в основному на матеріалах т. зв. «Українського празького архіву», суттєво доповнила дослідження істориків української діаспори. Учений детальніше розглянув організаційну структуру націоналістичної організації, вніс деякі корективи щодо персонального складу Крайової екзекутиви ОУН, охарактеризував стосунки націоналістів з українськими легальними партіями та емігрантськими центрами, торкнувся питання причин конфлікту «крайовиків» із закордонним Проводом. Висвітлюючи зовнішньополітичні орієнтири руху українських націоналістів, учений зауважив, що в тогочасній міжнародній ситуації орієнтація ОУН на ІІІ Райх була вимушеним кроком [29, с. 74–76]. Цей правильний висновок А.Кентія дисонує із тезою авторів підручника з новітньої історії України для студентів історичних факультетів: «Німецькі націоналісти були для українських націоналістів справжнім взірцем. Особливо симпатизували оунівці націонал-соціалістам» [42, с. 302].

Праці І.Гавриліва, О.Дарованця, М.Посівнича, Я.Цецика, В.Ходака, Ю.Юрика поглиблюють наявні знання про різні напрями революційної діяльності ОУН та репресивні акції польської влади проти українського визвольного руху. У полі зору дослідників перебувають історія створення та функціонування мілітарних (парамілітарних) структур націоналістичної організації, форми і методи військової підготовки її членів. Зокрема, М.Посівнич довів, що у процесі реалізації власної воєнної доктрини ОУН підготувала значну частину західноукраїнського суспільства до збройної боротьби за незалежність України під час і після Другої світової війни [51, с. 272]. Багатою на фактичний матеріал є стаття О.Стасюк, у якій показано місце і роль націоналістичних часописів та підпільних видань у формуванні національної свідомості західних українців [63].

Помітне місце в сучасному українському історичному наративі посідає саботажна акція 1930 р. Серед учених домінує погляд, що антиурядовий виступ організувала УВО-ОУН у відповідь на польську політику колонізації західних земель України. Наприклад, М.Швагуляк доводить, що тогочасний народний рух мав яскраво виражене національне забарв-

лення [70, с. 13]. Водночас окремі дослідники, визнаючи за українськими націоналістами невелику частину саботажів, не відмовляються від висловленого раніше погляду, що селянський рух 1930 р. був стихійним і мав винятково соціальну природу [5, с. 249–250].

Авторитетні дослідники намагаються глибше з'ясувати причини, мету і наслідки терористичних актів УВО-ОУН. Так, Я.Грицак слушно зауважив, що радикалізація українського руху у 1930-х роках була зворотнім боком усе більшого відходу польського режиму від демократії, наростання судової і поліцейської сваволі. Учений першим із вітчизняних дослідників увів до наукового обігу статистичні дані про політичні замахи і вбивства, здійснені націоналістичним підпіллям за 1921–1939 рр. Жертвами бойовиків стали 25 поляків, 36 українців, один росіянин і один єврей (всього 63 особи). Із цієї статистики Я.Грицак зробив такий висновок: терор УВО-ОУН був спрямований не тільки проти зовнішнього, а й проти внутрішнього ворога, насамперед проти тих, хто виступав за нормалізацію відносин з польським урядом [15, с. 199]. Проте мусимо зауважити, що у статті О.Мотиля, на яку покликається львівський історик, ідеться про «вбивства і спроби вбивства визначних польських й українських особистостей» [73, с. 50].

На думку А.Кентія, закордонний Провід не завжди погоджувався з терористичною діяльністю крайових націоналістів. Є.Коновалець і його найближче оточення, хоч і не заперечували потреби революційних дій, але виступали проти крайнього радикалізму [29, с. 50, 60]. Вважаємо, що і до тепер остаточно не з'ясовані такі моменти: з чиєї ініціативи (закордонного чи крайового Проводу ОУН) було піднято саботажну акцію 1930 р., які були мотиви замаху на відомого польського політика Т.Голувка, хто замовив убивство та виконав його. Додаткових знань вимагає питання про т. зв. «архів Сеника». Погляди на цей аспект проблеми сучасних українських істориків, так само, як і діаспорних, є контроверсійними. Зокрема, А.Кентій, М.Посівнич, І.Гаврилів та інші вважають празьку частину архіву ОУН, що потрапила до рук польської поліції 1933 року, доконаним фактом [29, с. 53–54; 55, с. 21; 11, с. 245–246]. І.Підкова і Р.Шуст дотримуються думки, що зізнання окремих підсудних на Варшавському процесі ОУН були фактично сфабриковані [20, с. 81]. С.Кульчицький питання про «архів Сеника» оминає, зате стверджує, що зради з боку окремих членів Проводу ОУН не було [34, с. 312].

І.Дерев'яний започаткував ґрунтовне вивчення питання щодо проникнення в ОУН радянської агентури [18]. Основними джерелами його наукової розвідки стали документи, що зберігаються у фондах «Архіву ОУН» у Києві. До них належить листування Є.Коновальця з

Я.Барановським та П.Судоплатовим протягом 1936–1937 рр., а також спогади членів ПУНу (Д.Андрієвського, Я.Барановського, Р.Сушка, О.Сеника та ін.) про події 1933–1938 рр., пов'язані з роботою агентів радянської розвідки В.Хом'яка та П.Судоплатова. І.Дерев'яний виділив три етапи у проведенні операції зі знищення Є.Коновальця. Загибель лідера ОУН, як слушно зауважив дослідник, обезголовила націоналістичний рух та прискорила розкол у його рядах. Але вона також підштовхнула до формування нової структурної одиниці в ОУН – Служби безпеки.

Ця проблема знайшла дальший розвиток у монографії В.Косика, у якій досліджуються методи боротьби радянських спецслужб з українським націоналізмом у 1933–1943 рр. [33]. На думку автора, однією з причин приспішеного вбивства Є.Коновальця було його рішення скликати Збір ОУН за участю представників з України. Збір мав, між іншим, упорядкувати внутрішньоорганізаційні питання, зокрема розв'язати проблему персонального складу ПУН та усунути непорозуміння між «Закордоном» та «Краєм». Це, безперечно, суперечило планам «Центру» в Москві, метою якого було не лише послаблення, але взагалі знищення націоналістичної організації, а відтак, й українського націоналізму [33, с. 87].

В останні роки виокремився новий напрям у дослідженні українського націоналістичного руху – вивчення історії його спеціальних підрозділів. Одним із засновників цього напрямку є Д.Вєдєнєєв. Його численні праці побудовані на багатому фактичному матеріалі, насамперед архівних джерелах, включаючи фонди Держархіву Служби безпеки України. Помітним історіографічним фактом стала монографія Д.Вєдєнєєва та Г.Биструхіна, у якій розглядається розвідувальна, контррозвідувальна та бойова діяльність націоналістичних організацій [6]. Звернувши значну увагу на контакти УВО та ОУН зі спеціальними підрозділами іноземних держав, насамперед Німеччини, автори слушно зауважили: «Головною метою співробітництва слід вважати бажання, за умов нестачі власних сил, залучити військово-політичні, оперативні та матеріальні можливості держав-противників основних ворогів націоналістичного руху для досягнення стратегічної мети ОУН – відновлення незалежності України» [6, с. 352]. Втім, не всі висновки дослідників є обґрунтовані. Так, їх судження про неможливість існування націоналістичного підпілля на східноукраїнських землях більше подібне на гіпотезу, ніж на доведений факт [6, с. 113–115]. До того ж, використання вторинних джерел привело до помилок фактологічного порядку. Зокрема, коли йдеться про чисельність ОУН [6, с. 109], дату вбивства націоналістами відомого польського політика Т.Голувка [6, с. 117] або трактування позиції Прово-

ду українських націоналістів (ПУН) щодо подій у Карпатській Україні 1939 р. [6, с. 126–127].

У праці Д.Вєдєнєєва і О.Лисенка показано історичне підґрунтя пронімецької орієнтації українських самостійницьких сил. Крім того, автори акцентували увагу на такій складовій тактики ОУН, як намагання диверсифікувати контакти із зарубіжними державами та їх спецслужбами [7].

Інший напрям наукових досліджень, який динамічно розвивається, – створення біографічних нарисів про відомих діячів націоналістичного руху. Великим кроком на цьому шляху стали Всеукраїнські наукові конференції, що відбулися у Прикарпатському національному університеті ім. В.Стефаника і присвячені 100-річчю від дня народження Р.Шухевича та С.Бандери. У наукових збірниках, опублікованих за підсумками роботи конференцій, містяться змістовні статті про різні аспекти суспільно-політичного життя західних українців у 20–30-х рр. XX ст. Важливі штрихи до історичного портрета Р.Шухевича внесли розвідки І.Гавриліва, О.Лисенка, М.Литвина, О.Марущенка та Н.Надурак, М.Посівнича, Ю.Шаповала [11; 36; 38; 40; 53; 69]. Концептуально-методологічні засади українського визвольного руху першої половини XX ст. та місце у ньому С.Бандери розкривають статті О.Удода, О.Реєнта та О.Лисенка [65; 58]. Соціальні умови, середовище, фактори, які вплинули на формування світогляду, становлення особистості керівника ОУН (р) розглядають І.Андрухів та В.Марчук, А.Сова, М.Посівнич [1; 54; 62]. Крім того, останній автор присвятив цьому питанню ґрунтовніше дослідження [56].

Спростувати вигадки радянської тоталітарної історіографії про український самостійницький рух і С.Бандеру поставив собі за мету Р.Частій. Його книга написана у легкій для сприйняття і засвоєння пересічними російськомовними громадянами формі. Для автора С.Бандера – «видатна людина, завдяки своїй фанатичній вірі, за яку віддав своє життя, завдяки своїй мужності і силі волі, організаційним здібностям, енергії та іншим якостям, принесеним на вівтар незалежної України» [67, с. 379].

Добрим підґрунтям для створення науково виваженої біографії Р.Шухевича можна вважати дисертаційне дослідження М.Вахули. Застосування методу психологічного аналізу дало змогу авторові стверди-ти: Р.Шухевич був своєрідним і самобутнім типом борця-підпільника, який поєднував у собі як загальні ідеї ОУН, так і залишався особистістю, здатною мислити незалежно від партійних канонів та ідеології; саме ця риса виділяє його з ряду вищого керівного складу українського визвольного руху [5]. Маловідомі сторінки з раннього періоду активного

політичного життя Р.Шухевича (а саме: його діяльність у молодіжній організації «Пласт») розкриває публікація А.Сови [59].

Дослідники почали звертати увагу на вивчення передумов формування характеру та світогляду керівників визвольного руху, зокрема, впливу родинного оточення на становлення особистості. Значний резонанс у наукових колах України та серед широкого читацького загалу викликали праці П.Арсенича, Г.Бурнашова, Б.Яневича [2; 3] та відомого дрогобицького журналіста і краєзнавця Р.Пастуха [47].

У полі зору дослідників перебувають найближчі соратники та співпрацівники Є.Коновальця. Завдяки праці О.Кучерука [35] сучасний читач може отримати уяву про постать Р.Ярого. Автор довів, що усунувши з поста керівника військової референтури УВО О.Думіна, Р.Ярий зосередив у своїх руках великі повноваження (керував розвідкою, був військовим референтом, контролював окремі фінансові потоки) і вплив його на діяльність Організації досягнув своєрідного апогею, він став фактично другою особою після Є.Коновальця [35, с. 43–52]. Щоправда, дослідник не зміг однаковою мірою висвітлити всі аспекти політичної біографії історичного персонажа. Зокрема, фрагментарно показано участь Р.Ярого в далекосхідній акції та подіях у Карпатській Україні. В окремому розділі книги висвітлюються обставини замаху бойовиків ОУН на міністра внутрішніх справ Польщі Б.Перацького. О.Кучерук розглядає цю справу під кутом зору «розсварення» Німеччини і Польщі, а відтак конфлікту між Є.Коновальцем і Р.Ярим [35, с. 92–105]. Однак ця думка не оригінальна, свого часу її висловлювали українські радянські (В.Чередниченко, С.Даниленко) та зарубіжні (Г.Роос, Г.-А.Якобсен, Є.Люксенбург) історики. Зв'язок між замахом на польського міністра і Німеччиною відкинули В.Косик і, що дуже важливо, польські дослідники Р.Тожецький та В.Желенський.

До недавнього часу у нашому розпорядженні були стислі і схематичні описи біографії військового та політичного діяча, члена Проводу українських націоналістів М.Капустянського. Лише стараннями київського історика М.Ковальчука заповнено прогалину у вітчизняній біографістиці [31]. Великий пласт нововіднайдених архівних документів у поєднанні з інформацією, почерпнутою з мемуарної літератури, дав змогу висвітлити непростий життєвий шлях українського генерала, який, за влучним висловом автора, «крізь усе своє життя проніс відданість національній справі» (з анотації до книги).

На науковому рівні сьогодні вивчають діяльність О.Ольжича, Р.Сушка К.Зарицької, М.Лебедя, П.Федуна, С.Ленкавського, В.Тимчія-Лопатинського [25; 43; 44; 46; 60; 61; 72]. Дочекалася спроба історі-

ко-правового дослідження судового процесу О.Басараб та «басарабівців». Першим на цю дорогу став І.Гловацький [12]. Автор показав, що О.Басараб стала символом українських революціонерів у боротьбі з польською владою, на її мужності і твердості характеру виховувалися нові покоління українців. Співробітники Центру досліджень визвольного руху у Львові О.Дарованець, В.Мороз і В.Муравський провели велику археографічну роботу з метою створення біографічного довідника про учасників націоналістичного руху 1920–1930-х рр. У додатку до третього видання книги П.Мірчука «Нарис історії ОУН» дослідники вмістили понад тисячу біографічних довідок [14]. До цієї справи долучився Г.Дем'ян публікацією «Матеріали до Енциклопедії «ОУН і УПА» [16].

Отже, синтез зібраної наукової інформації дав змогу виокремititри групи сучасних українських дослідників історії ОУН. До першої віднесено представників етнічно орієнтованого національного наративу (Я.Дашкевич, А.Кентій, С.Квіт, О.Стасюк, В.В'ятрович, І.Патриляк, М.Посівнич та ін.), до другої – їхніх непримиренних опонентів, зазвичай тих, хто перебуває у полоні пропагандистських стереотипів комуністичної епохи (В.Іваненко, В.Якунін, О.Войцеховський (О.Поліщук), Г.Ткаченко, В.Поліщук та ін.; сюди зараховано й І.-П.Химку, на творчості якого сильно позначилися марксистські інтерпретації), а до третьої – науковців, які прагнуть дотримуватися відстороненої позиції (К.Бондаренко, Я.Грицак, Г.Касьянов, Ю.Киричук, О.Зайцев, А.Портнов та ін.). Характерно, що праці представників останньої групи, хоч і написані здебільшого під впливом зарубіжних історичних шкіл, не позбавлені «україноцентризму» (тобто, їхня «незаангажованість» є відносною, особливо, коли мова заходить про різні версії та варіації прочитання української минувшини). Натомість прихильники лівої ідеї відкидають цей науковий підхід, трактуючи його як принцип «націоналістичної партійності».

Аналіз пам'яток минулого засвідчив, що зусиллями вчених національно-державницького напряму зруйновано створений радянською тоталітарною історіографією та окремими зарубіжними дослідниками негативний стереотип ОУН. Історики ввели до наукового обігу чимало невідомих раніше історичних фактів, поглибивши тим самим дослідження пропагандистської, бойової та зовнішньополітичної діяльності націоналістичної організації. Порівняно з доробком представників української діаспори, сучасна історична наука володіє значно більшою інформацією про лідерів та активних діячів національно-визвольного руху 20–30-х рр. XX ст.

Водночас існують проблеми, які потребують подальших наукових пошуків. Зокрема, історикам слід продовжувати вивчення підпільно-революційної діяльності націоналістичної організації, зовнішньої політики Проводу українських націоналістів, остаточно розв'язати питання про празьку частину архіву ОУН. На сьогоднішній день немає наукових біографій Є.Коновальця, С.Бандери, Р.Шухевича. Наш час вимагає уведення до наукового обігу не тільки нових імен і нових біографічних фактів, але й аналізу складного внутрішнього світу наших співвітчизників. У цьому зв'язку важливо максимально використати матеріали особового походження. Будемо сподіватися, що в найближчий час побачимо нове, комплексне дослідження про рух українських націоналістів у міжвоєнне двадцятиліття. Передбачаємо, що ідеологічні й політичні основи діяльності ОУН (зокрема, такі аспекти, як стосунки Організації з військовими структурами Третього Райху, історична спадщина ОУН) і надалі залишатимуться предметом гострої полеміки в українському академічному середовищі. Причому, акцент дискусій буде зміщуватися з фактологічного на теоретико-методологічний рівень.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Андрухів І., Марчук В.* Початок активної політичної діяльності та перший арешт Степана Бандери (за матеріалами кримінальної справи)// Галичина (далі: Галичина). – Івано-Франківськ, 2009. – № 15–16. – С. 579–586.

2. Арсенич П., Бурнашов Г., Яневич Б. Степан Бандера та його родина. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2008. – 368 с.

3. Арсенич П. Рід Шухевичів. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2005. – 264 с.

4. Бандеризация Украины – главная угроза для России / [Автор-составитель Ю.К.Козлов]. – М.: Яуза-пресс, 2008. – 480 с. (Угрозы России).

5. Васюта І.К. Васюта І.К. Політична історія Західної України (1918–1939). – Львів: Каменяр, 2006. – 335 с.

6. Вахула М.Є. Роман Шухевич – військовий і політичний діяч: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук. – Львів, 2010. – 20 с.

7. Вєдєнєєв Д.В., Биструхін Г.С. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА. 1920–1945. – К.: «Генеза», 2006. – 408 с.

8. Вєдєнєєв Д.В., Лисенко О.Є. Організація українських націоналістів і зарубіжні спецслужби (1920–1950-ті рр.) // Укр. іст. журн. – 2009. – № 3. – С. 132–146.

9. В'ятрович В. Бандера: старі та нові міфи // Страсті за Бандерою: статті та есеї / упоряд.: Т.С.Амар, І.Балинський, Я.Грицак (далі: Страсті за Бандерою…). – К.: Грані-Т, 2010. – С. 50–64.

10. В'ятрович В. Основні принципи зовнішньої політики ОУН // Український визвольний рух. – Львів: Вид-во «Коло», 2004. – Збірник 3. – С. 16–29.

11. Гаврилів І. Західна Україна у 1921–1941 роках: нарис історії боротьби за державність: монографія. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2012. – 472 с.

12. *Гаврилів І.* Український націоналіст: бойовий шлях Романа Шухевича // Галичина.– Івано-Франківськ, 2008. – № 14. – С. 181–189.

13. Гловацький І.Ю. Політичний судовий процес Ольги Басараб та «басарабівців». Історико-правове дослідження. Монографія. – Львів: ЛЮІ, 2004. – 208 с.

14. Грицак Я. Клопоти з пам'яттю // Страсті за Бандерою… – С. 346–357.

15. Грицак Я.Й. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст.: [Навч. посібник для учнів гуманіт. гімназій, ліцеїв, студентів іст. фак. вузів, вчителів]. – К.: Генеза, 2000. – 360 с.

16. Дарованець О., Мороз В., Муравський В. Націоналістичний рух 1920–1930-х років (матеріали до біографічного довідника) // Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки. Видання третє, доповнене / [Відп. ред. В.Мороз]. – К.: Українське видавництво, 2007. – С. 611–856.

17. Дашкевич Я. Нація та націоналізм: теоретичні проблеми та історіографічні висновки // Україна в минулому / НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського. Львівське відділення. [Ред. кол.: Я.Дашкевич та ін.]. – К.–Львів, 1996. – Вип. 9. – С. 177–185.

18. Дем'ян Г. Матеріали до Енциклопедії «ОУН і УПА» // Визвольний шлях. – 2002. – Кн. 9. – С. 55–61; Кн. 10. – С. 34–37, 40–52.

19. Дерев'яний І. Проникнення та діяльність в ОУН агента ОҐПУ-НКВД Павла Судоплатова // Український визвольний рух. – Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2006. – Збірник 8. – С. 102–117.

20. Довідник з історії України. Видання в трьох томах / [За ред. І.З.Підкови, Р.М.Шуста]. – К.: Генеза, 1993–1999. – Т. 1. – 1993. – 239 с.

21. Зайцев О., Беген О., Стефанів В. Націоналізм і релігія: Греко-Католицька Церква та український націоналістичний рух у Галичині (1920–1930-ті роки) / [За заг. ред. О.Зайцева]. – Львів: Вид-во Українського Католицького Університету, 2011. – 384 с.

22. Зайцев О.Ю. ОУН і авторитарно-націоналістичні рухи міжвоєнної Європи // Укр. іст. журн. – 2012. – № 1. – С. 89–101.

23. Зенон Когут – Іван Химка. Україністи та Бандера: розбіжні погляди // Критика. – 2010. – Ч. 3–4. – С. 10–12.

24. Іваненко В.В., Якунін В.К. ОУН і УПА у Другій світовій війні: проблеми історіографії та методології: Монографія. – Дніпропетровськ: АРТ-ПРЕС, 2006. – 424 с.

25. Іванишин П. Олег Ольжич – герольд нескореного покоління. – Дрогобич: «Відродження», 1996. – 220 с.

26. Касьянов Г. До питання про ідеологію Організації українських націоналістів (ОУН): аналітичний огляд. – К.: Інститут історії України НАН України, 2003. – 63 с.

27. Квіт С.М. Дмитро Донцов. Ідеологічний портрет: Монографія. – К.: РВЦ «Київський університет», 2000. – 260 с.

28. Квіт С. Націоналізм і релігія [Електронний ресурс]: http://kvit.ukma.kiev.ua/2011/12/націоналізм-і-релігія/

29. Кентій А. В. Нариси історії Організації українських націоналістів (1929–1941 рр.). – К.: Інститут історії України НАН України, 1998. – 210 с.

30. Ковальчук В. Історія Організації українських націоналістів та Усташської хорватської революційної організації: спроба порівняльного аналізу // Галичина. – Івано-Франківськ, 2009. – № 15–16. – С. 104–110.

31. Ковальчук М. Генерал Микола Капустянський (1881–1969). – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2006. – 128 с.

32. Когут З. Український націоналізм // Страсті за Бандерою… – С. 145–146.

33. Косик В. Спецоперації НКВД-КГБ проти ОУН: боротьба Москви проти українського націоналізму 1933–1943. Дослідження методів боротьби. – Львів: Галицька видавнича спілка, 2009. – 160 с.

34. Кульчицький С.В. Україна між двома війнами (1921–1939 рр.). – К.: Видавничий Дім «Альтернативи», 1999. – 336 с. – (Україна крізь віки. – Т. 11).

35. Кучерук О. Рико Ярий – загадка ОУН. – Львів: ЛА «Піраміда», 2005. – 212 с.

36. *Лисенко О.* Військова діяльність Романа Шухевича // Галичина. – Івано-Франківськ, 2008. – № 14. – С. 25–30.

37. Лисенко О.Є. Релігійне питання у теорії та практиці українського націоналізму в першій половині ХХ ст. // Укр. іст. журн. – 2000. – № 6. – С. 29–50.

38. *ЛитвинМ.* Громадсько-політична й державотворча діяльність Романа Шухевича / Микола Литвин // Галичина. – Івано-Франківськ, 2008. – № 14. – С. 20–24.

39. Мандрик М. Український націоналізм: становлення в міжвоєнну добу / Передмова Василя Вериги. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2006. – 392 с.

40. *Марущенко О., Надурак Н.* Роман Шухевич в українському національно-визвольному русі (1929–1940) // Галичина. – Івано-Франківськ, 2008. – № 14. – С. 196–202.

41. Мотиль О. Україна, Європа і Бандера // Страсті за Бандерою… – С. 175–194.

42. Новітня історія України (1900–2000): Підручник / А.Г.Слюсаренко, В.І.Гусєв, В.М.Литвин та ін. – 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Вища школа, 2002. – 719 с.

43. Овод Х. Полковник Роман Сушко (1894–1944): На вшанування його пам'яті. – Торонто: Б.в., 2006. – 305 с.

44. Онишко Л. Катерина Зарицька: Молитва до сина. – Львів: Світ, 2002. – 176 с.

45. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. 2-е стереотипне вид. – К.: Наук. думка, 2005. – 53 с.

46. Панченко О. Микола Лебедь. Життя. Діяльність. Державно-правові погляди. – Лохвиця; Кобеляки, 2001. – 218 с.

47. Пастух Р. Родинний архів Степана Бандери. – Дрогобич: Коло, 2008. – 152 с.

48. Патриляк І. Спроба вмістити велику історію у малій формулі… Рецензія на: Franziska Bruder «Den Ukrainischen Staat erk?mpfen oder sterben!». Die Organisation Ukrainischer Nationalisten (OUN). 1929–1948. – Berlin: Metropol, 2007. – 299 s. // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 2011. – Збірник 15. – С. 295–321.

49. Поліщук В. Гора породила мишу. Бандерівську: Критика «Звіту робочої групи істориків при урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. Основні тези з проблеми ОУН і УПА (історичний висновок)» / Всеукраїнське громадське об'єднання «Інтелігенція України за соціалізм», «Антифашистський комітет України». – К., 2006. – 76 с.

50. Портнов А. Контекстуалізація Степана Бандери // Страсті за Бандерою… – С. 388–393.

51. Посівнич М. Воєнно-політична діяльність ОУН в 1929–1939 роках. – Львів: Видавнича фірма «Афіша», 2010. – 368 с.

52. Посівнич М. Деякі аспекти діяльності Організації Українських Націоналістів на Далекому Сході // Український визвольний рух. – Львів: Вид-во «Мс», 2005. – Збірник 5. – С. 97–117.

53. *Посівнич М.* Діяльність Романа Шухевича в бойовій референтурі УВО-ОУН (1923–1938 рр.) // Галичина. – Івано-Франківськ, 2008. – № 14. – С. 189–196.

54. *Посівнич М.* Діяльність Степана Бандери в Крайовій екзекутиві ОУН (1930–1934 рр.) // Галичина. – Івано-Франківськ, 2009. – № 15–16. – С. 303–309.

55. Посівнич М. Молодість Степана Бандери // Степан Бандера: документи й матеріали (1920–1930 рр.) / Упор. М. Посівнич. – Львів: Б.в., 2006. – С. 5–35.

56. Посівнич М. Степан Бандера – життя, присвячене свободі. – Торонто–Львів: Вид-во «Літопис УПА», 2008. – 112 с. (Серія «Події і люди». Кн. 3).

57. Расевич В. Постать у «чорно-білих» кольорах // Страсті за Бандерою… – С. 110–120.

58. *Реєнт О.,* ЛисенкоО. Бентежний дух: ескізи до портрета С.Бандери // Галичина. – Івано-Франківськ, 2009. – № 15–16. – С. 17–21.

59. Роман Шухевич – пластун. Юнацькі та молоді роки Головного Командира Української Повстанської Армії / [Упоряд. Андрій Сова]. – К.–Львів–Івано-Франківськ: «Місто-НВ», 2007. – 168 с.

60. Романюк М**.** Петро Федун – «Полтава» – провідний ідеолог ОУН та УПА. – Львів–Торонто: Видавництво «Літопис УПА», 2009. – 128 с.

61. Сич О. Степан Ленкавський: життєвий шлях на тлі історії ОУН. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1999. – 160 с.

62. *Сова А.* Діяльність Степана Бандери в організації «Пласт» // Галичина.– Івано-Франківськ, 2009. – № 15–16. – С. 260–265.

63. Стасюк О. Видавнича діяльність ОУН міжвоєнного періоду // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / НАН України; Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича; Голова редкол. Я.Ісаєвич. – Львів, 2000. – Вип. 7. – С. 377–386.

64. Стасюк О. Еволюція ідейно-політичних орієнтирів ОУН // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 11: Українська Повстанська Армія у боротьбі проти тоталітарних режимів / [Голова редколегії Я.Ісаєвич, упоряд. і відп. ред. Ю.Сливка]. – Львів, 2004. – С. 56–77.

65. *Удод О.* Постать Степана Бандери у контексті офіційної політики пам'яті: джерелознавчі та історіографічні проблеми // Галичина. – Івано-Франківськ, 2009. – № 15–16. – С. 21–26.

66. Химка І.-П. Українське минуле й українське майбутнє // Страсті за Бандерою… – С. 211–217.

67. Частий Р.В. Степан Бандера: мифы, легенды, действительность. – Харьков: Фолио, 2007. – 382 с. (Время и судьбы).

68. Шаповал Ю. Про визнання і знання [Електронний ресурс]: http://krytyka.com/cms/front_content.php?idart=202

69. *Шаповал Ю.* Роман Шухевич і політика пам'яті в сучасній Україні // Галичина. – Івано-Франківськ, 2008. – № 14. – С. 30–35.

70. Швагуляк М. «Пацифікація». Польська репресивна акція у Галичині 1930 року і українська суспільність. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України. – Львів, 1993. – 52 с.

71. Шліхта І. В. Дмитро Донцов як ідеолог і теоретик українського націоналізму: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук. – К., 2005. – 18 с.

72. Шпіцер В., Мороз В. Крайовий провідник Володимир Тимчій-Лопатинський. – Львів: Афіша, 2004.– 256 с.

Motyl A.J. Ukrainian nationalist Political Violence in Inter-War Poland, 1921–1939 // East European Quarterly. – March 1985. – Vol. XIX. – № 1. – P. 45–55.

Юрій ЩУР,
м. Запоріжжя

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛІСТИЧНИЙ РУХ 1920-1955 РР.: ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ

У статті, на основі тенденцій сучасної гуманітаристики, проаналізовано одну із термінологічних проблем у дослідженні історії України першої половини XX століття. Запропоновано для визначення діяльності політичних партій та організацій, які у боротьбі за досягнення своїх програмних цілей опиралися на ідеологію українського націоналізму, користуватися терміном «український націоналістичний рух».

Ключові слова: *націоналізм, ОУН, український націоналістичний рух.*

Shchur Y. Ukrainian nationalist movement in 1920-1955: the problem of definition. *In the article based on the trends of modern humanities has been analized one of the terminological problems of the researches of the history of Ukraine in the first part of XX century. For definition of the activity of political parties and organisation based on ukrainian nationalist ideology has been proposed using the term «ukrainian nationalist movement».*

Key words: *nationalism, OUN, ukrainian nationalist movement.*

Протягом кількох останніх десятиріч не вщухають пристрасті, як політичні так і наукові, довкола проблеми діяльності різноманітних самостійницьких організацій та груп й їхнього внеску в здобуття незалежності України. Перші пострадянські праці з цієї тематики здебільшого були ознайомлювального характеру й перебували в політично-ідеологічній площині, а не наукових досліджень. За визначенням Ю. Киричука, дослідження початку 1990-х рр. більше нагадували «кавалерійську атаку на історію» [10, с. 97]. Починаючи з 1993 р. українські вчені стали об'єктивніше підходити до вивчення історії боротьби за державну самостійність України, поступово відходячи від оцінок, сповнених емоціями та заідеологізованістю. Як зазначає І. Патриляк, для нового етапу дослідницької роботи характерним стало збільшення джерельної бази, формування демократичної історіографії, що створює реальні можливості для об'єктивного погляду на історію України першої половини XX ст. [20, с. 18–19].

Поруч із тим, незважаючи на те, що у повоєнний час в Україні та за її межами було написано більше 5 тис. праць з історії боротьби за незалежність 1920–1955 рр. [7], методологічні та термінологічні питання

цієї проблеми залишаються малодослідженими. Лише у деяких із цих публікацій автори намагалися обґрунтувати своє бачення досліджуваних подій з точки зору їх співвідношення із усталеною в історіографії термінологією. Така ситуація, в силу різних об'єктивних і суб'єктивних факторів, склалася як в Україні, так і за кордоном.

На сьогоднішній день можна виокремити ряд термінів, які вживають для характеристики діяльності різних націоналістичних організацій та груп, які метою своєї діяльності вбачали створення незалежної української держави. Основна увага тут приділяється феномену націоналізму та ОУН й УПА.

У радянський час негативне значення термінів «націоналізм», «націоналіст» було зафіксовано в опозиціях типу націоналізм (буржуазний) contra патріотизм (радянський) тощо. Типологічно схожі явища називалися так чи інакше залежно від того, подобалися вони автору висловлювання чи ні [18, с. 16].Яскравим прикладом може слугувати визначення, подане редакцією «Советской военной энциклопедии», де діяльність ОУН та УПА, поруч із самостійницькими організаціями інших народів СРСР загнана в рамки «буржуазно-націоналістичних антирадянських формувань» і хронологічно обмежена 1941–1945 рр. [12, с. 622–623].

Сучасна гуманітаристика характеризується різними спрямуваннями поглядів на націоналізм. Історики намагаються представляти його як природній наслідок попередніх подій. Соціологи часто намагаються виявити причини зародження націоналізму, а філософи намагаються пояснити його як інтелектуальну систему, що є частиною впорядкованого універсуму [16, с. 140]. Розмаїття тих політичних явищ, які об'єднують під назвою «націоналізм», вказують на багатозначність цього терміна, який широко застосовують в політичному та науковому мовленні. За допомогою цього поняття можна розглядати як визвольну боротьбу так і гноблення одного народу іншим. Націоналізм може бути поєднаним як з прагненням до політичної, суспільної, економічної та культурної емансипації, так і з відповідними формами гноблення [1, с. 85]. Дослідники акцентують на різних типах й формах націоналізму, виокремлюючи східний і західний [13], культурний і політичний [4], «націоналізуючий» націоналізм нових незалежних держав, націоналізм «зовнішньої історичної батьківщини», націоналізм національних меншин, захисний націоналізм [3, с. 211–213] тощо.

В контексті проблеми, винесеної в назву дослідження, для західної гуманітаристики характерним є вживання універсальної дефініції «український націоналізм». Дж. Армстронг, виходячи із політичної точки зору, розглядав націоналізм як рух, що прагне створити незалежну

державу. У своєму капітальному дослідженні він простежив історію націоналістичних організацій та груп й описав різноманітні соціальні елементи націоналістичного руху. Універсалізм Дж. Армстронга, перш за все, полягає у зарахуванні до «українського націоналізму» не лише інституцій, які декларували себе власне як націоналістичні, але й соціалістичної Української центральної ради, консервативного Гетьманату П. Скоропадського тощо [2].

Разом із тим, ледь не протилежне бачення змісту «українського націоналізму» наводиться у «Енциклопедії націоналізму» за редакцією О. Мотиля. Розвиток націоналізму на території України в постреволюційний період аналізується тут лише в контексті державної політики Радянського Союзу щодо розвитку української культури [29, с. 554–556]. В той самий час, у цій же енциклопедії, у статті про Провідника ОУН-р С. Бандеру зазначається, що він був керівником руху Опору [resistance] проти СРСР після закінчення Другої світової війни [29, с. 40–41].

Наслідуючи західноєвропейську та американську традиції, вітчизняна дослідниця М. Мандрик для дослідження історії ОУН міжвоєнного періоду також використовує термін «український націоналізм». Автор характеризує його як радикальне продовження національно-визвольних змагань 1917–20 рр., що як визвольний і об'єднуючий чинник став у міжвоєнну добу «реакцією на політичне поневолення українських земель іноземними режимами та національно-духовний гніт, територіальну роздрібленність та національне відчуження східних і західних регіонів України» [17, с.18].

У вітчизняній історіографії для визначення діяльності УВО, ОУН та УПА поширеними також є терміни «український національно-визвольний рух (боротьба)», «український національний рух», «національний рух Опору», «український визвольний рух» тощо. Частими є випадки, коли у одному і тому ж дослідженні по тексту усі ці визначення використовуються як синоніми. Зокрема, у книзі Ю. Киричука на перше місце винесено дефініцію «український національний рух 40–50-х рр. XX ст.», але по змісту зустрічається: «національний рух Опору» (по відношенню до 1945–1950-х рр.), «український націоналістичний рух» тощо [11].

Те ж саме характерне і для монографії А. Русначенка. Відмітимо, що тут вже у назві наявна ще одна термінологічна нерівність: для означення подій на території українських земель використовується дефініція «національно-визвольний рух», а для аналогічних подій в Білорусі та країнах Прибалтики – «національний рух Опору» [23]. Загалом, таких прикладів можна навести чимало.

Таким чином, на сьогоднішній день немає одностайної термінології відносно того чим була діяльність організацій і груп, які за ідеологічну основу обрали націоналізм. Така ситуація може бути зумовлена певною термінологічною плутаниною, що закріпилася в історіографії. Про це ж писав І. Лисяк-Рудницький, який відмітив, що «націоналізм» ототожнювався в українській політичній термінології з активною національною свідомістю та патріотизмом. «А коли у 1920-их роках виникла ідеологічна течія, що прийняла назву «націоналістичної» та оформилася в організований політичний рух, поняття націоналізму набрало партійного забарвлення, яке воно в основному зберігає й нині» [16, с. 247].

Разом із тим, самі учасники боротьби за створення самостійної України у першій половині ХХ ст. не ототожнювали націоналізм виключно із власними політичними силами. Д. Ткачук (ОУН під керівництвом А. Мельника) у 1940 р. стверджував, що «український націоналізм проявляється у двох видах: як світогляд, чи інакше сказано ідеологія і як політичний рух» [26, с.5]. 1941 р. невідомий автор із революційної ОУН пропонував розглядати націоналізм «у трьох площинах його вияву: 1. Націоналізм, як світогляд. 2. Націоналізм, як етика. 3. Націоналізм, як політичний рух». Він же ототожнив націоналістичний рух в Україні із українським націоналізмом [28, с. 3–4]. Більшої конкретизації термінологія набуває у роботі Ю. Пундика (1966 р.): «Український Націоналізм треба розглядати в двох аспектах: 1) як процес самоусвідомлення національної окремішности від інших етнографічних груп-націй і 2) як ідеологічний і політично-програмовий рух з чітко виробленою програмою мобілізації національних сил до боротьби за визволення, закріплення і розбудови української держави та впорядкування людських взаємовідносин в цій майбутній державі українського народу». Він же оперує терміном «український націоналістичний рух» із прив'язкою до діяльності ОУН [22, с. 12, 33].

Голова проводу ОУН-р, один із ідеологів українського націоналізму, С. Ленкавський наголошував на тому, що український націоналізм має дві площини вияву: а) націоналізм як ідеологія та б) націоналізм як рух. Згідно з ним, націоналістичний рух – «вияв дії українського націоналізму назовні, що випливає з внутрішніх потреб української нації». Коротка формула виглядає наступним чином: «націоналістичний рух – це націоналізм у дії». С. Ленкавський поділяв націоналістичний рух на два види: «а) стихійний націоналізм – коли дія виникає то тут, то там незалежно від усяких організованих чинників; б) організований націоналізм – коли дія організована й спрямована в одне русло. Тоді творяться окремі націоналістичні організації, або партії» [14, с. 49].

Сучасний автор-практик О. Сич, із посиланням на дослідників націоналізму та учасників українського націоналістичного руху XX ст. також розрізняє два його різновиди: стихійний та організований. Перший є виявом імпульсу національної спільноти чи окремих її членів до самозбереження і захисту перед небезпекою. У його проявах переважає рефлекс, а не організована й усвідомлена дія. Організований націоналізм від стихійного відрізняється тим, що в його основі лежать не тільки елементарні начала організованості, але й політичне осмислення доцільності та методів захисту інтересів своєї нації [24, с. 41–42].

В цілому, розуміння націоналістичного руху – націоналізму як руху, зустрічаємо у ряду авторів, зокрема представників західної гуманітаристики. К. Майноуг визначив націоналізм як політичний рух, що прагне досягти й оборонити мету, яку можна назвати національним єднанням [16, с. 119]. Е. Сміт під націоналізмом розуміє ідеологічний рух за досягнення і збереження незалежності, єдності та ідентичності від іменні населення, деякі представники якого вважають, що воно має становити реальну, або потенційну націю [25, с. 35]. Лаконічно висловився О. Мотиль: «націоналізм як рух є групою організацій або окремих осіб, що мають на меті домогтися незалежної державності для нації» [19].

Подібних ідей притримується українська гуманітаристика. Зокрема, Я. Грицак дає наступне визначення націоналізму: «у широкому розумінні слова: рух (і, відповідно, ідеологія), який проголошує націю однією з найвищих цінностей, вважає, що нація повинна бути вільною і становити окреме політичне тіло» [5]. Г. Касьянов вважає, що український націоналізм варто розглядати і розуміти як цілісний історичний феномен, одночасно як явище соціально-психологічне, і вже на цій основі як світогляд, як специфічну ідеологію і політичний рух [8, с. 48].

Таким чином, «український націоналістичний рух» можемо визначити як діяльність політичних партій та організацій, які у боротьбі за досягнення своїх програмних цілей опиралися на ідеологію українського націоналізму. В історіографії тут на перший план виходять Організація українських націоналістів та Українська повстанська армія. Разом із тим, віднесення УПА до «повноцінного» націоналістичного руху, на нашу думку, є не зовсім вірним. Ця проблема схожа на ситуацію із поєднанням на папері скорочень ОУН та УПА через дефіс. Я. Дашкевич відмітив, що це є антиісторичною деформацією, яка призвела до «великого збіднення історії нашої національно-визвольної боротьби». Справа не лише в тому, що подвійної абревіатури «ОУН-УПА» в роки збройної боротьби не існувало. Дослідник справедливо підкреслив, що «необґрунтоване поєднання абревіатур довело до того,

що, згідно з критеріями всесвітньої історії, Українську Повстанську Армію перетворили у приватну, партійну армію, якою вона ніколи не була і не могла бути. УПА була загальнонародною армією, що охоплювала прихильників усіх тих політичних структур, які боролися за незалежну Україну» [6, с. 10–11]. Останнє твердження Я. Дашкевича справедливо акцентує, що в УПА перебували представники різних політичних течій. Звичайно, більшість або значна частина бійців були членами ОУН, але ж далеко не всі. Те ж саме стосується і Української головної визвольної ради – підпільного парламенту, якому була підпорядкована повстанська армія. З огляду на це, певно, методологічно правильним буде вживання словосполучення, яке зустрічаємо у Г. Касьянова: «націоналістичний рух та Українська повстанська армія» [9, с. 240].

Також, на нашу думку, український націоналістичний рух не можна ототожнювати виключно із ОУН, як це робила значна частина авторів воєнної та післявоєнної доби, здебільшого із оунівського середовища. Залишаючись на критичних настановах щодо концепції Дж. Армстронга з приводу «узагальненого» розуміння українського націоналізму, відмітимо, що окрім ОУН на території України, в тому числі Наддніпрянської, діяли організації та групи які декларували себе націоналістичними. Коротко це можна викласти в тезі «кожен оунівець був націоналістом, але не кожен націоналіст був оунівцем». Це твердження абсолютно підпадає під розуміння двох типів націоналістичного руху: стихійного та організованого. До першого можемо віднести діяльність повстанських загонів міжвоєнної доби (зокрема, в 1930-ті рр.) й часів окупації (наприклад – «Чернігівська Січ») та окремі організації та групи, які не встигли перейти до організованої стадії своєї діяльності через викриття радянськими або німецькими спецслужбами.

В силу різних обставин, саме ОУН (як «бандерівська», так і «мельниківська») стала основним репрезентантом українського націоналістичного руху – політичною практикою українського націоналізму. Завдяки розвитку в умовах міжвоєнної Польщі та західної еміграції, на 1941 р. вона змогла «підім'яти під себе» більшість протестного елементу, який прагнув діяльності в українському націоналістичному русі, часто не будучи націоналістами «оунівського» зразка. Особливо це проявилося на Наддніпрянській Україні.

Відповідно до дещо спрощеної класифікацій націоналізму, запропонованої Е. Томпсон, український націоналістичний рух можемо віднести до політичної практики так званого захисного націоналізму, основою якого є захист національної ідентичності [26, с. 19]. Знову

ж таки, український націоналістичний рух реалізовував проект визволення, а не експансії, залишаючись в українських етнографічних межах.

Таким чином, можемо зробити ряд висновків і зауважень. Для визначення діяльності самостійницьких організацій постреволюційного часу найбільш вдалим, на наш погляд, видається саме термін «український націоналістичний рух», який на початку другої половини ХХ ст. підпадає під вплив демократизації й лібералізації.

У першій половині ХХ ст. націоналістичний рух на території України мав два види: стихійний та організований. Перший був яскраво характерним явищем для міжвоєнної доби на Наддніпрянській Україні і полягав у діяльності різного роду повстанських загонів, антирадянських груп та об'єднань. Організованих рис тут цей рух набуває із приходом у 1941 р. похідних груп ОУН, в рамках якої згуртувалася більша частина протестно налаштованих по відношенню до радянської та нацистської влади громадян.

Доцільним на наш погляд є включення українського націоналістичного руху в логічну лінію історії України, що, зокрема, задекларовано науковою громадською організацією «Центр досліджень визвольного руху», співробітники якої вивчають «найрізноманітніші аспекти українського визвольного руху у ХХ ст. Зокрема: історію державних утворень (УНР та ЗУНР), громадсько-політичних рухів (УВО, ОУН, УНДО, дисидентський рух та ін.) та військових формацій (Легіон УСС, УГА, УПА та ін.), також карально-репресивну політику окупаційних режимів на українських землях у ХХ ст.» [21]. Єдине заперечення виникає у зв'язку із віднесенням УВО й ОУН до громадсько-політичних рухів як самодостатніх об'єктів. Вважаємо, що ці дві організації, наряду із менш чисельними та відомими, були частинами окремого цілого – націоналістичного руху.

ЛІТЕРАТУРА

1. Альтер П. Націоналізм : проблема визначення / Петер Альтер // Націоналізм : Антологія. 2-ге вид. / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К. : Смолоскип, 2006. – С. 85–89.

2. Армстронг Дж. Украинский национализм. Факты и исследования / Джон Армстронг / Пер. с англ. П.В. Бехтина. – М : ЗАО Центрполиграф, 2008. – 368 с.

3. Брубейкер Р. Мифы и заблуждения в изучении национализма / Роджерс Брубейкер // Ab Imperio. – 2000. – № 1. – С. 204–224.

4. Гатчінсон Д. Культурний і політичний націоналізм / Джон Гатчінсон // Націоналізм : Антологія. 2-ге вид. / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К. : Смолоскип, 2006. – С. 499–506.

5. Грицак Я. Націоналізм [Електронний ресурс] / Ярослав Грицак // www.history.franko.lviv.ua/IIn.htm.

6. Дашкевич Я. Роман Шухевич та його місце в історії України ХХ ст. Дослідницькі проблеми // Про генерала Тараса Чупринку (Романа Шухевича) / [Я. Дашкевич, В. Кук та ін.]. – Львів : Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2006. – С. 3–12.

7. Здіорук С. Покажчик публікацій про діяльність ОУН та УПА (1945–1998 рр.) / Здіорук С.І., Гриневич Л.В., Здіорук О.І. – К. : Інститут історії НАН України ; Національний інститут стратегічних досліджень, 1999. – 172 с. ; Лисенко О. Організація українських націоналістів та Українська повстанська армія. Бібліографічний покажчик публікацій 1998–2002 років / Лисенко О.Є., Марущенко О.В. – К. : Інститут історії НАН України ; Київський національний університет ім. Т. Шевченка, 2002. – 198 с.

8. Касьянов Г. Український націоналізм : проблема наукового переосмислення / Г.В. Касьянов // Український історичний журнал. – 1998. – № 2. – С. 39–54.

9. Касьянов Г. Danse macabre : голод 1932-1933 років у політиці, масовій свідомості та історіографії (1980-ті – початок 2000-х) / Георгій Касьянов. – К. : Наш час, 2010 – 271 с.

10. Киричук Ю. Історіографія Української повстанської армії / Ю. Киричук // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск до 60-річчя УПА. – Дрогобич : Б.в., 2002. – С. 90–99.

11. Киричук Ю. Український національний рух 40-50-х років ХХ століття : ідеологія та практика / Юрій Киричук. – Львів : Добра справа, 2003. – 464 с.

12. Комлов А. Буржуазно-националистические антисоветские формирования в 1941-1945 / А.А. Комлов // Советская военная энциклопедия. – М. : Воениздат, 1976. – Т.1. – С. 622–623.

13. Кон Г. Західний та східний націоналізм / Ганс Кон // Націоналізм : Антологія. 2-ге вид. / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К. : Смолоскип, 2006. – С. 479-482 ; Пламенац Д. Два типи націоналізму / Джон Пламенац // Націоналізм : Антологія. 2-ге вид. / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К. : Смолоскип, 2006. – С. 483–494.

14. Ленкавський С. Короткий нарис історії українського націоналізму / Степан Ленкавський // Ленкавський С. Український націоналізм. Твори / За ред. О. Сича. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2002. – Т. 1. – С. 48–101.

15. Лисяк-Рудницький І. Націоналізм / Іван Лисяк-Рудницький. – Лисяк-Рудницький І. Історичні есе [в 2 т.] / Пер. З англ. У. Гавришків, Я. Грицака. – К. : Основи, 1994. – Т.2. – С. 251–256.

16. Майноуг К. Анатомія націоналізму / Кеннет Майноуг // Націоналізм : Антологія. 2-ге вид. / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К. : Смолоскип, 2006. – С. 119–155.

17. Мандрик М. Український націоналізм : становлення в міжвоєнну добу / Марія Мандрик / Передмова В. Вериги. – К. : Видавництво ім. О. Теліги, 2006. – 392 с.

18. Миллер А. «Украинский вопрос» в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX в.). – СПб. : Алетейя, 2000. – 260 с.

19. Мотиль О. Україна, Європа і Бандера [Електронний ресурс] / Олександр Мотиль // www.zgroup.com.ua/article.php?articleid=3777.

20. Патриляк І. Військова діяльність ОУН(б) у 1940–1942 роках / І. Патриляк. – К. : Інститут історії НАН України, 2004. – 513 с.

21. Про центр [Електронний ресурс] // http://www.cdvr.org.ua/

22. Пундик Ю. Український націоналізм / Юрій Пундик. – Париж : Націоналістичне видавництво в Європі, 1966. – 96 с.

23. Русначенко А. Народ збурений : Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках / Анатолій Русначенко. – К. : УВ «Пульсари», 2002. – 519 с.

24. Сич О. Історичний розвиток українського організованого націоналізму / Олександр Сич // Основи націоналізму. – Івано-Франківськ : Інститут політичної освіти ВО «Свобода», 2008. – Курс 1. – С. 41–55.

25. Сміт Е. Культурні основи націй. Ієрархія, заповіт і республіка / Ентоні Д. Сміт. – К. : Темпора, 2010. – 312 с.

26. Ткачук Д. Український націоналізм / Д. Ткачук. – Прага : Пробоєм, 1940 р. – 16 с.

27. Томпсон Е. Трубадури імперії : Російська література і колоніалізм / Ева М. Томпсон [Пер. з англ. М. Корчинська]. – К. : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2008. – 368 с.

28. Український націоналізм. – Б.м., Б.в., 1941. – 23 с.

29. Encyclopedia of nationalism. Leaders, movements, and concepts / Editor-in-chief Alexander J. Motyl. – San Diego ; San Francisco ; New York ; Boston ; London ; Sydney ; Tokyo : Academic Press, 2001. – 605 p. – Vol. 2.

РОЗДІЛ ІІ

ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ

Микола ГАЛІВ,
м. Дрогобич

РЕПРЕСІЇ ПРОТИ СЛУЖБОВЦІВ ТА ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ДРОГОБИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ У 1946 Р.: ІСТОРИЧНО-СТАТИСТИЧНИЙ НАРИС

У статті на основі укладеного військовим прокурором внутрішніх військ МВС Дрогобицької області майором юстиції А. Александровим «Списку активу та інтелігенції Дрогобицької області, засуджених в 1946 р. за здійснення контрреволюційних злочинів» (від 17.02.1947 р.) здійснено історично-статистичний аналіз вікових, національних, партійних, професійно-посадових, освітніх характеристик репресованих службовців та інтелігенції Дрогобиччини. Крім того, висвітлено види інкримінованих репресованим дрогобицьким службовцям і представникам інтелігенції злочинів та визначену їм міру покарання.

Ключові слова: *репресії, службовці, інтелігенція, Дрогобицька область 1946 р., ОУН і УПА*

Haliv M. The repression against officials and intellectuals of Drohobych regions in 1946: history and statistical sketch.*On the basis of concluded military prosecutor Interior Troops Drohobych area major Justice A. Alexandrov «List of assets and intellectuals Drohobych region, convicted in 1946 for carrying out counter-revolutionary crimes» (17.02.1947) was done historically and statistical analysis of age, national, party, professional officers, educational characteristics repressed officials and intellectuals Drohobych Region. In addition, the species covered alleged repressed Drohobych officials and intellectuals crimes and the prescribed punishment.*

Key words: *the repression, the employees, the intellectuals, the Drohobych region in 1946, the OUN and UPA.*

Радянські репресії у західних областях України протягом перших повоєнних років набули масового характеру. Вони зачепили майже усі соціальні класи і прошарки населення, передовсім селянство, робітників, духовенство, а також службовців та інтелігенцію. Така інтерсоціальна тотальність репресій була детермінована насамперед боротьбою більшовиків з широким національно-визвольним рухом у західному регіоні України, котрий, як відомо, спирався на масову підтримку усіх категорій місцевого населення.

Репресії радянського режиму проти української інтелігенції були предметом досліджень таких учених як: М. Гатьманчук [1], В. Даниленко [2 − 3], Г. Касьянов [3], А. Дуда [5], О. Замлинська [6], Н. Красножан [7], О.Луцький [8], Т. Марусик [9], Р. Попп [11 − 12], О. Рубльов і

Ю. Черченко [13] та ін. Статистику соціального складу репресованих радянськими органами державної безпеки у 1943 – 1957 рр. навів В. Нікольський [10]. Окремі дослідники наводили й дані щодо репресій представників інтелігенції Дрогобиччини.

Особливого масштабу репресії набули в 1946 р., коли в умовах проведення виборів до Верховної ради СРСР було розгорнуто військову блокаду усіх міст і сіл західних областей України. До нашого часу дійшов цікавий російськомовний документ під назвою «Список активу та інтелігенції Дрогобицької області, засуджених в 1946 р. за здійснення контрреволюційних злочинів» [4, арк. 49–55зв]. Він написаний від руки на зошитовому папері в одному екземплярі, позначений грифом «цілком таємно» і датований 17 лютого 1947 р. Автором документа був військовий прокурор внутрішніх військ МВС Дрогобицької області майор юстиції А. Александров. Список містить прізвища, імена і по батькові, службовців та інтелігенції Дрогобицької області, засуджених з січня до грудня 1946 р. воєнним трибуналом ВВ МВС. Загалом у ньому зафіксовано 250 прізвищ, однак насправді йдеться про 249 осіб, оскільки вчительку школи с. Завадка Боринського району Іванну Дмитрівну Цмокань згадано двічі [4, арк. 49]. Як підкреслював прокурор А.Александров, цей список було укладено лише на основі даних військової прокуратури по «спецсправах», а відтак повністю арешти і засудження представників «активу» та інтелігенції області не відображає [4, арк. 55зв].

Прізвища у списку подано за районами та містами області, де працювали засуджені особи на момент арешту. Так, у Дрогобичі працювало 13, Бориславі – 9, Боринському районі – 8, Дрогобицькому – 17, Добромильському – 12, Дублянському – 8, Жидачівському – 3, Журавненському – 10, Комарнівському – 2, Крукеницькому – 7, Нижанківському – 2, Миколаївському – 18, Новострілищанському – 5, Нижньоустрицькому – 4, Медиківському – 3, Мостиському – 2, Підбузькому – 11, Меденицькому – 6, Рудківському – 6, Стрілківському – 3, Сколівському – 4, Славському – 8, Стрийському – 39, Самбірському – 11, Старосамбірському – 7, Судововишнянському – 6, Турківському – 8, Хирівському – 9, Ходорівському районі – 8 осіб.

Крім того, список містить коротку інформацію про дату народження, партійність, посаду на час арешту, національність, освіту, провину, а також дату засудження і міру покарання. Аналізуючи ці дані й послуговуючись історично-статистичною методою, можна дати цікаву характеристику службовцям та інтелігенції Дрогобиччини, які стали жертвою сталінських репресій у 1946 р. за свою «контрреволюційність». Останнє означає, що усі 249 осіб були засуджені за політичну або ж просто будь-яку антирадянську, а не кримінальну діяльність.

Окреслюючи вікові«параметри» засуджених, відзначимо, що вони, по-суті, охоплюють людей двох поколінь – від 1880 до 1930 років народження. Найстаршими засудженими виявилися голова сільради с. Завадів Стрийського району Михайло Гисяк, 1880 р.н., а також завідувач кадрами Комарнівського райвиконкому Степан Маланчук (1882 р.н.), голова сільради с. Дроховичі Новострілищанського району Максим Ленищик (1884 р.н.), голова сільпо с. Росохач Боринського району Костянтин Штендюк (1888 р.н.) [4, арк. 49, 51–52]. Наймолодшою була помічник бухгалтера Стрийського відділу держбанку Анна Гузовата, яка народилася 1930 року. Всього на рік старшими за неї були завідувач Турківською типографією Михайло Кретів, рахівник одного з підприємств Миколаївського району Петро Петриця, продавець кооперації с. Черниця того ж району Ярослав Рудий, продавець магазину в с. Мишлятичі Крукеницького району Іван Осідач, статистик земельного комітету Миколаївського району Степан Гурель [4, арк. 51–51зв, 52зв, 54зв] та ін. Найбільше засуджених – це люди 1910 – 1926 років народження, тобто 20–36 річна молодь.

Абсолютна більшість засуджених (98 %) за національністю були українцями. Лише п’ять осіб було записано як поляків та росіян. Землевпорядник Дублянського районного земельного відділу Станіслав Богдал та продавець кооперативи с. Дубравка Самбірського району Андрій Незнанський – поляки, першому з яких було інкриміновано зраду (не вказаного кого або чого), а другому участь в лавах Армії Крайової [4, арк. 50зв, 54]. «Русскими» зафіковано трьох осіб: завідувача одного з магазинів Дрогобича Катерину Шарову, 1921 р.н., голову сільради с. Сулятичі Журавненського району Степана Яворського 1893 р.н., лісничого в Крукеничському районі Олександра Береського, 1896 р.н. [4, арк. 49зв, 51]. Якщо національна приналежність першої не викликає сумніву, то російськість С. Яворського та О. Береського навпаки. Цілком можливо, обидва були українцями (передовсім перший з них), але традиційно, за виробленою з «австрійських часів» звичкою, називали себе «руськими» або й належали до осіб москвофільської орієнтації.

Аналізуючи партійну приналежність засуджених, зауважимо, що усі вони зазначені у згаданому документі як безпартійні, за винятком 9 осіб, які були членами комсомолу, у тому числі й колишніми. Серед них і вже згадані Степан Маланчук (він, з огляду на свій 64-річний вік і не «галицьке» прізвище, мабуть, був комсомольцем на зорі становлення радянської влади на Наддніпрянщині) та сімнадцятирічний Михайло Кретів. Членами ВЛКСМ також були ревізор Славського райфінвідділу Микола Миго, вчителька НСШ с. Старява Добромильського району Юлія

Запорожець, вчителька НСШ с. Квасенина Добромильського району Анастасія Онищенко, міліціонер І-го відділу міліції м. Дрогобич Федір Нечипір, секретар і завідувач архіву ринку м.Стрий Ігор Антонович, учитель школи с. Хідновичі Медиківського району Варвара Журбенко, завідувач початкової школи с. Гуменець Старосамбірського району Олена Ворик [4, арк. 49зв–50, 51, 52, 53, 54–54зв]. Зважаючи на прізвища (Запорожець, Онищенко, Журбенко та ін.), можна припустити, що принаймні половина із цих комсомольців були «скеруванцями зі Сходу» на роботу до західних областей України, де за зв'язки з ОУН, УПА, «зраду батьківщині» тощо заарештовані радянськими органами безпеки.

За професією, посадовими обов'язками більшість із заарештованих були власне службовцями різного рівня. Зокрема, 43 особи на час арешту працювали головами, заступниками голів, секретарями сільських рад, 28 осіб – бухгалтерами і помічниками бухгалтерів, 13 осіб – фінансовими інспекторами та фінагентами, 4 особи – завідувачами клубів та бібліотек, 3 особи – головами сільпо тощо. Серед засуджених 39 осіб були вчителями, завідувачами початкових шкіл, загалом працівниками освіти. Три особи виявилися директорами заводів: Михайло Гурбель, 1897 р.н., директор четвертого газолінового заводу м. Борислав; Михайло Котик, 1904 р.н., директор Добромильського маслозаводу; Микола Милян, 1903 р.н., начальник спиртзаводу с. Крукеничі [4, арк. 49зв, 50зв–51]). Стільки ж до арешту працювали в міліції: Ярослав Стачкевич, 1925 р.н., міліціонер Дрогобицького РВ МВС; згаданий «комсомолець» Федір Нечипір, 1928 р.н., міліціонер І-го відділку міліції м. Дрогобич; Михайло Павлик, 1907 р.н., міліціонер Турківського РВ МВС [4, арк. 49зв, 52]. Крім того, в аналізованому списку занотовано й прізвища двох людей театрального мистецтва: за антирадянську агітацію була засуджена актриса Дрогобицького драмтеатру Павлина Іванівна Волошин, а за участь в ОУН − артистка Стрийського міського театру Лідія Адамівна Вергановська [4, арк. 49зв, 52]. Двоє осіб працювали інженерами: Мирослава Сисяк − інженер тресту ДР-3 м.Стрий та Євген Гаврилів – інженер-планувальник одного з підприємств Сколівського району [4, арк. 52, 54]. Зауважимо, однак, що М. Сисяк мала освіту на рівні 10 класів школи, тож посаду інженера займала, очевидно, не зовсім виправдано. Інші засуджені до арешту працювали службовцями підприємств (у т.ч. продавцями, завгоспами, завскладами, зоотехніками) та органів влади. З усіх 249 засуджених найвищу посаду, не враховуючи директорів заводів, займав Федір Томович Вишиваний, 1890 р.н., який працював інспектором Дрогобицького обласного відділу народної освіти [4, арк. 49зв].

Характеризуючи рівеньосвіти засуджених службовців та інтелігентів, відзначимо, що 87 % з них не мали навіть середньої освіти. Вищу освіту мали лише три засуджених: вище згадані інженер Євген Васильович Гаврилів та інспектор Дрогобицького облвно Федір Томович Вишиваний, а також завідувач школи с. Кульчиці Дублянського району Микола Іванович Хемич [4, 49зв, 50зв, 54]. Неповну вищу освіту зафіксовано у вчителя школи с. Баличі Зарічні Стрийського району Романа Михайловича Лисовича [4, арк. 52зв]. Отже вищу освіту мали 3 особи (1,2 %), неповну вищу – 1 (0,4 %), середню (10 класів школи, старі гімназії тощо) – 27 (10,8 %). Найбільше засуджених налічувалося з семикласною – 72 (28,8 %) і чотирикласною освітою – 45 (18 %). Сім осіб у списку засуджених названо малограмотними, 15 записано як «грамотні», 9 − з «нижчою освітою», 1 − «неграмотний» (Михайло Васильович Косюта, 1890 р.н., заступник голови сільради с. Жджанна Підбузького району [4, арк. 53]).

Розкриваючи види «злочинів», за які у 1946 р. на лаві підсудних опинилися 249 службовців та інтелігентів з Дрогобиччини, зауважимо, що у списку їх наведено 20 (ОУН, УПА, пособник ОУН, пособник УПА, зв'язковий УПА, старости і їх заступники, секретар міської управи, недопоставки, антирадянська агітація, зрада батьківщини, зрадник, ОУН і СС, ОУН і УПА, СС, пособник німців, агент гестапо, поліцай, АК, УОТ, теракт). Найбільша кількість осіб було засуджено за співпрацю або членство в ОУН – 109 (41,7 %), пособництво УПА – 63 (25,3 %), займання посад старост сільських громад і їх заступників в роки окупації – 15 (6 %), виконання функцій зв'язкових УПА – 10 (4 %), зраду батьківщини – 8 (3,2 %), пособництво німцям – 8 (3,2 %), службу в поліції під час окупації – 5 (2 %), пособництво ОУН – 3 (1,2 %).

Вояками УПА було три особи: Степан Тимофійович Мудрий, 1924 р.н., на час арешту − агроном Новострілищанського районного земельного відділу; Анна Миколаївна Сидач, 1924 р.н. − інспектор УСУ Мостиського району; вище згаданий Михайло Йосипович Кретів, 1929 р.н. − член ВЛКСМ, завідувач Турківською типографією [4, арк. 51зв, 53, 54зв]. За участь і в ОУН, і в УПА був засуджений Стефан Петрин, секретар сільради с. Кружики Дублянського району [4, арк. 50зв], за участь в АК – вище згаданий поляк Андрій Незнанський [4, арк. 54]. Вояками відділів СС (мабуть, йдеться про дивізію «Галичина» та інших частин) побували п'ять осіб: рахівник одного з Миколаївських підприємств Петро Петриця; статистик земельного комітету Миколаївського району Степан Гурель; секретар і завідувач архіву ринку м. Стрий «комсомолець» Ігор Антонович; інспектор Стрийського міського фінвідділу Ярема Маркус;

бухгалтер спецторгу м. Самбір Михайло Мацюха [4, арк. 51зв, 52-52зв]. За участь в СС і водночас співпрацю з ОУН було засуджено і міліціонера Федора Нечипора [4, арк. 49зв].

Зрадниками («предателями») визнано також п'ять осіб: рахівника Дрогобицької кантори «Заготзерно» Олексія Стецулу; землевпорядника Дублянського районного земельного відділу Станіслава Богдала; голову сільради с. Дашава Стрийського району Онуфрія Сікору; бухгалтера Стрийської міської ради Ірину Малахову, службовця ліспромкомбінату с. Монастирець Самбірського району Михайла Цимбаляка [4, арк. 49зв, 50зв, 52, 54]. Забігаючи наперед, зауважимо, що усі вони, за винятком О. Сікори, отримали доволі суворі вироки – 15 років «К/р» (каторжних робіт).

За «антирадянську агітацію» потерпіли Ева Волошин − статист Дрогобицького облвно, Павлина Волошин − артистка Дрогобицького драмтеатру, Іван Гомкало − фінагент Ходорівського райфінвідділу [4, арк. 49зв, 55зв]. Недопоставки інкримінували чотирьом службовцям: секретареві сільради с. Солець Дрогобицького району Олені Коник, секретареві відділу держзабезпечення Дрогобицького району Ользі Ковбасюк, голові сільради с. Конів Стрийського району Петрові Сидору, фінагенту с. Новошини Журавненського району Катерині Яремі, за що усі були засуджені до 5 років виправно-трудових таборів [4, арк. 50-50зв]. Агентами гестапо були визнані росіяни Катерина Шарова та Олександр Береський [4, арк. 49зв, 51]. Членство в Українському освітньому товаристві (так під час нацистської окупації називалася «Просвіта») стала причиною засудження Анни Балицької, 1921 р.н., фінінспектора м.Самбір. За вчинення теракту засудили Івана Даниліва, 1928 р.н., службовця Сколівського райфінвідділу [4, арк. 54].

Деякі особи отримали вироки за подвійними звинуваченнями. Для прикладу, голову сільради с. Дроховичі Новострілищанського району Максима Ленищака обвинуватили у тому, що він в роки німецької окупації був сільським старостою та ще й пособником УПА. Аналогічні звинувачення стали причиною засудження голови сільради с. Жджанна Підбужського району Петра Гузиля, голови сільради с. Ялинкувате Славського району Івана Масляника. Пособником німців і зв'язковим УПА визнали секретаря сільради с. Стриганці Стрийського району Олексія Федоріва. За допомогу німцям і антирадянську агітацію ув'язнили й Івана Нанівського – заступник директора одного з підприємств Хирівського району [4, арк. 53, 54, 55].

Варто відзначити, що майже усі вчителі були засуджені за членство чи певні зв'язки з ОУН. Цей факт свідчить про значну підтримку інте-

лігенцією українського визвольного руху. Задля утвердження історичної пам'яті і з поваги до освітян назвемо імена цих педагогів: Іванна Цмоконич і Ольга Маковська – вчителі шкіл с. Завадка та с. Комарники Боринського району, Ярослав Мацан – «фізрук» школи № 5 м. Борислав, Іванна Бучаневич – завідувач школи с. Вовче Долішнє Добромильського району, Зіновія Ортинська – вчитель школи с. Ортиничі, і Микола Хемич – завідувач школи с. Кульчиці Дублянського району, Меланія Судук – учитель школи с. Сулятичі Журавненського району, Емілія Головин – учитель школи с. Підліски, та Анна Турчин – учитель школи с. Раденичі Крукеницького району, Марія Грица – вчитель Розвадівської НСШ Миколаївського району, Стефанія Вовк – учитель школи с. Ятвяги Новострілищанського району, Ольга і Лідія Мерчук – учителі НСШ с. Добрівляни та Анна Мацелко – вчитель школи с. Луг Лисятицький, Роман Лисович – учитель школи с. Баличі Зарічні, Пелагія Кусюк – учитель Лисовицької НСШ, Олександра Дика – вчитель НСШ с. Ходовичі Стрийського району, Йосип Гальків – учитель школи с. Соколова Воля Нижньоустрицького району, Розалія Паславська – вчитель школи с. Биличі, Варвара Журбенко – вчитель школи с. Хідновичі, Ірина Смотрич – учитель школи с. Медика Медиківського району, Богдан Станович – «воєрук» школи с. Довге Підбузького району, Ольга Лобода – вчитель школи с. Більче Меденицького району, Анастасія Ладанай – вчитель школи с. Містковичі Сабмірського району, Олена Ворик – завідувач школою с. Гуменець Старосамбірського району, Євгенія Лицина – вчитель школи с. Бортники Ходорівського району [4, арк. 49–54зв, 55зв].

За допомогу УПА засуджено таких учителів: Анастасія Онищенко (НСШ с. Квасенина Добромильского району), Надія Проців (школа с. Геринь Миколаївського району), Катерина Федоришин (школа с. Подорожнє Стрийського району), Марія Багрій (школа с. Жджанна Підбузького району), Марія Терлецька (НСШ с. Стрільбичі Старосамбірського району), Анна Блага та Розалія Корнега (школа с. Лімна Турківського району). «Зрадниками батьківщини» визнано вчителів Юлію Запорожець (НСШ с. Старява Добромильского району) та Марію Ліщинську (Твіржська НСШ Судововишнянського району) [4, арк. 50, 51, 52, 53зв, 54зв].

Вироки, які отримали засуджені військовим трибуналом ВВ МВС, здебільшого були стандартними – 10 років виправно-трудових таборів (ВТТ). З 249 осіб такий термін отримали 212 заарештованих (85,5 %). 10 осіб було покарано меншими термінами – від 5 до 9 років ВТТ. Найбільш суворими вироками вважалися так звані «каторжні роботи» (КР), до яких засуджено 27 осіб (10,8 %). 12 років КР отримав службовець

ліспромкомбінату с. Монастирець Самбірського району Михайло Цимбаляк, провину якого окреслено словом «зрадник» [4, арк. 54]. 15 років КР присуджено 22 особам, більшість з яких були членами або співпрацювали з ОУН: Марія Кунько і Володимира Чувинська – бухгалтери Хирівського маслозаводу; Олена Ворик – завідувач школи с. Гуменець Старосамбірського району; Стефанія Теребух – секретар-машиніст Старосамбірського райфінвідділу; Ольга Лобода – вчитель школи с. Більче Меденицького району, Іван Нечипір і Михайло Нечипір – відповідно бухгалтер і кладовщик артілі «Червоний торфяник» Меденицького району; Йосип Гальків – вчитель школи с. Соколова Воля Нижньоустрицького району; Роман Лисович – вчитель школи с.Баличі Зарічні; Стефанія Скрипух – бухгалтер школи № 8 м.Стрий; Олескандра Кичак – секретар сільгосптехніки с.Черниця Миколаївського району; Стефанія Шейгец – продавець у с.Черниця; Петро Колос – старший інспектор Журавненського фінвідділу; Віра Гута – касир ліспромгоспу с.Трускавець Дрогобицького району; Іванна Цмоканич – учителька школи с. Завадка; Опанас Цикош – голова сільради с. Завадка Боринського району; Галина Федоляк – бухгалтер промартілі «Перше травня» Журавненського району. Такий же термін КР отримали екс-«поліцаї»: Михайло Іваськів – голова сільради с. Лодина Нижньоустрицького району, Венедикт Ковальчук – продавець у с. Пісочне Миколаївського району (він ще був і пособником УПА), а також «пособник німців» Михайло Білас – завідувач підсобним господарством тюрми № 3 м.Самбір, «зрадники» Ірина Малахова – бухгалтер Стрийської міськради і Олексій Стецула – рахівник Дрогобицької кантори «Заготзерно», «зрадник батьківщини» Михайло Угрин – начальник ратоційного цеху Дрогобицької друкарні, і вояк УПА Степан Мудрий, який нас арешту працював агрономом Новострілищанського райземвідділу [4, арк. 49–54зв].

Найстрашніші вироки – 20 років КР – присуджено чотирьом ув'язненим за членство в ОУН: Михайлові Котику – директору Добромильського маслозаводу, Євгенії Яворській – завідувачу загальним відділом Добромильського райвиконкому, Стефанові Петрину – секретареві сільради с. Кружики Дублянського району (йому ще й за участь в УПА), Федорові Вишиваному – інспектору Дрогобицького облвно [4, арк. 49зв, 50зв].

Отже, відповідно до «Списку…», протягом 1946 р. за антирадянську діяльність воєнним трибуналом військ МВС було засуджено 249 службовців та представників інтелігенції Дрогобицької області. Більшість з них були молодими (віком 20 – 36 років) українцями, провина яких полягала здебільшого у безпосередній участі чи, принаймні, у певному

сприянні українському національно-визвольному рухові. Власне такий «злочин» (участь чи допомога ОУН, УПА) було інкриміновано 191 особі, що становило 76,7 % засуджених. Майже усі вони отримали 10-річні терміни ув'язнення у виправно-трудових таборах або 15-20 років каторжних робіт. Загалом, наведені дані підтверджують тезу про значну підтримку українського визвольного руху інтелігенцією та службовцями нижчої і середньої ланки у західному регіоні України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гетьманчук М. Інтелігенція Львівщини за умов сталінського тоталітарного режиму (1944 – 1953 рр.) // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – Л., 2002. − Вип. 13. − С. 154–163.

2. Даниленко В. Українська інтелігенція як об'єкт репресивної політики сталінського режиму в повоєнний період (1946 – 1953 р.) // Проблеми історії України: Факти, судження пошуки: Міжвід. зб. наук. пр. – К., 2003. – Вип. 7: Спеціальний. – С. 406–420.

3. Даниленко В., Касьянов Г. Сталінізм і українська інтелігенція. – К.: Наук. думка, 1994. – 95 с.

4. Державний архів Львівської області. – Ф. 5001. – Оп. 8. – Спр. 263.

5. Дуда А. Репресії проти української інтелігенції Буковини (1944 – 1951 рр.) // Буковинський журнал. – 1996. – Ч. 1-2. – С. 123–133.

6. Замлинська А. Ідеологічні репресії та терор проти творчої інтелігенції у перші повоєнні роки (1945 – 1947) // Київська старовина. – 1993. – № 2. – С. 73–80.

7. Красножан Н. Адміністративно-репресивне переслідування вчителів України у повоєнні роки (1944-1953) // Етнічна історія народів Європи: Зб. наук. пр. – К., 2001. – Вип. 12. – С. 20−24.

8. Луцький О. Приборкання інтелігенції (1939 − 1953) // Реабілітовані історією. У 27-и т. Львівська область. – Книга перша. – Львів, 2009. – С. 581–597.

9. Марусик Т. Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція: реалії життя та діяльності (40–50-ті рр. XX ст.). – Чернівці: Рута, 2002. – 463 с.

10. Нікольський В. Статистика соціального складу репресованих радянськими органами державної безпеки у 1943-1957 рр. (за документами Державного архіву Служби безпеки України) // З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ. – 2003. – № 1. – С. 103–129.

11. Попп Р. Соціальні трансформації в Дрогобицькій області (друга половина 40-х – 50-х рр. XX ст.) // Молодіжна політика: проблеми та перспективи. – Дрогобич, 2012. – Вип. 3. – С. 48–54.

12. Попп Р. Становище творчої інтелігенції Львова у повоєнні роки (1944–1953) // Проблеми гуманітарних наук: Наук. записки ДДПУ ім. І.Франка. – Дрогобич, 2000. – Вип. 5. – С. 151−162.

Рубльов О., Черченко Ю. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції (20-50-ті роки XX ст.). – К., 1997. – 349 с.

УДК 947. 04 «1896-1944»

Оксана МЕДВІДЬ,
м. Дрогобич

УЧАСТЬ ДМИТРА ПАЛІЇВА У ФОРМУВАННІ І-ОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДИВІЗІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ АРМІЇ

У статті досліджується діяльність Д. Паліїва в роки Другої світової війни. Висвітлено його роль у створенні І-ої Української дивізії Української національної армії. Показано зусилля Дмитра Паліїва, спрямовані на використання цієї формації з метою пропагування ідей українського визвольного руху.

Ключові слова: *Дмитро Паліїв, Друга світова війна, І-ша Українська дивізія Української національної армії , національно-визвольний рух.*

Medvid O. Participation Dmytro Paliyev in the create of the I-st Ukrainian division on the Ukrainian national army. *D. Paliyv's activity during the Second World War is investigated in the article. His role in the create of the I-st Ukrainian division on the Ukrainian national army. Dmytro Paliyev's efforts directed on the use of these formations with the purpose of propagation of ideas of the Ukrainian emancipating movement are shown.*

Key words: *Dmytro Paliyev****,*** *the Second World War, I-st Ukrainian division on the Ukrainian national army, national-liberation movement.*

Однією з найбільш яскравих та складних постатей в українському національно-визвольному русі першої половини XX ст. є Дмитро Паліїв. Однак його діяльність ще не знайшла об'єктивного висвітлення в історичній літературі. Він до цього часу залишається загадковою фігурою в українському політичному бомонді. Дмитро Паліїв – активний учасник майже всіх важливих політичних подій української історії від листопадового зриву в Галичині 1918 р. аж до Другої світової війни. Сучасник Д. Паліїва Іван Кедрин-Рудницький так характеризував цю людину: «Мій одноліток був типом активіста, який просто фізично не був у силі придивитися будь-яким подіям в будь-якому періоді спокійно збоку, а мусив брати завжди в усьому активну участь… завжди мав відвагу виступати одверто, інколи гостро, різко, з своїми думками, не рахуючись, чи вони популярні, чи сприйнятливі на даному терені» [12, с. 85].

В історіографічному масиві Українських визвольних змагань першої половини XX ст. дуже мало спеціальних праць, присвячених військовим діячам національних військових формувань – легіону Українських

січових стрільців (1914 – 1918), Галицькій армії (1918 – 1920), а також Українській національній армії (1944), ідея формування якої так і не була сповна реалізована наприкінці Другої світової війни. У 40–80-х рр. в діаспорі з'являється низка праць про військово-політичну діяльність Дмитра Паліїва. Однак у більшості з цих робіт дещо поверхово, без врахування цілого спектру національно-визвольного руху, висвітлена його участь у формуванні дивізії «Галичина» і Української національної армії у 1943 – 1944 рр. Особливо плідну роботу по вшануванню пам'яті Д. Паліїва проводить «Братство колишніх вояків 1-ої УД УНА (Українська Дивізія Української Національної Армії)», засноване у 1950 р. у Мюнхені. За сприяння Головної управи Братства видано кілька десятків збірників спогадів та мемуарів колишніх вояків дивізії В. Вериги [6; 7], Т. Гунчака [8], В. Забродського [11], Р. Крохмалюка [13] та ін. З найновіших робіт насамперед слід виділити праці львівського історика А. Боляновського, в яких показано вишкільно-організаційна діяльність Д. Паліїва на посаді сотника і дорадника командира дивізії, охарактеризовано плани його однодумців щодо формування Української національної армії у 1944 р. [4; 5]. Однак зазначені публікації далеко не вичерпують порушеної проблеми.

Мета цієї статті – на основі невідомих і маловідомих історичних фактів, почерпнутих переважно з архівосховищ та мемуарної літератури, висвітлити участь Д. Паліїва у формуванні **І-ої Української дивізії Української національної армії**, показати його роль у боротьбі галицьких українців за національно-державну незалежність.

Після окупації 1939 р. Німеччиною та СРСР Польщі, а у 1941 р. цілої української території, українська проблема, як і загалом польсько-українські стосунки, ще більше ускладнилися. Д.Паліїв розумів, що СРСР, Німеччина і польський еміграційний уряд у Лондоні підігрівали ці етнополітичні суперечності у власних геополітичних цілях. Тому, в силу цілого ряду обставин, українсько-польські та українсько-німецькі діалоги наприкінці війни все ж були приречені на різке загострення, в центрі якого опинилися українські та польські збройні формування по різні боки фронту, а жертвами стали тисячі українців, поляків, євреїв, що мешкали на польсько-українському пограниччі.

Наприкінці 30-х років чимало провідників ОУН і ФНЄ, а серед них і Д. Паліїв, сподівалися, що у боротьбі за відновлення державної незалежності та соборності України українство зможе розраховувати на сприяння чи навіть допомогу Німеччини, яка виступила тоді за перегляд Версальської системи договорів під гаслом права націй на самовизначення. І, незважаючи на вирішальну і підступну роль Німеччини

в окупації Угорщиною у березні 1939 р. Карпатської України, праворадикали не втрачали надій на відродження національної державності за сприяння Берліна, насамперед у ході неминучої війни Третього рейху з Радянським Союзом. Тому, на певному етапі, зокрема у 30-х – початку 40-х років в ідеології та політиці ОУН і ФНЄ домінували засади інтегрального націоналізму і застосовувалися терористично-революційні методи боротьби. Втім, Д.Паліїв завжди виступав за поєднання легальних і нелегальних методів боротьби, проти вождівської ідеології, за відкритість і демократизм розбудови не лише Фронту і ОУН, але й України загалом. І все ж, з початком Другої світової війни українське громадське життя в краї фактично завмерло. Українським політикам залишилося тільки очікувати, хто із сторін візьме гору у кривавому німецько-радянському двобої та порядкуватиме на західноукраїнських землях. Звістка про перехід Червоною Армією польсько-радянського кордону та вступ її на Західну Україну, що надійшла вранці 17 вересня 1939 р., застала українських політиків зненацька. Через два дні підрозділи Українського фронту С.Тимошенка вже стояли на околицях Львова. Протягом наступних трьох днів сотні львів'ян вибралися з оточеного міста і рушили на захід, на зайняті німецькими військами терени. У таку, сповнену ризику подорож в Генеральну губернію, подався й Дмитро Паліїв. Він ще сподівався, що новий воєнний конфлікт може повернути події на користь українців. Про це свідчить його остання стаття, опублікована пресою ФНЄ напередодні німецько-польської війни. З жалем констатуючи, що «можливість здійснення українських національних амбіцій віддалилася наслідком втягнення Совєтів Німеччиною до співпраці», автор застерігав українську спільноту від розпачу та пророче підсумовував: «Коли війна зачнеться, це ми знатимемо. Але коли й як вона закінчиться, того не в силі передбачити ні одна людина» [3].

Дмитро Паліїв подався на Засяння. Перебуваючи у Криниці, не залишав громадсько-політичної праці. Він започаткував відбудову українського національного життя у цьому містечку, куди прибуло немало відомих людей із західноукраїнських земель. Паліїв висунув проект організації фінансової бази для національно спрямованої праці. Відтак у Кракові було засновано Український Центральний Комітет, та не було коштів на утримання його працівників. Тому Д.Паліїв запропонував створити ряд українських крамниць та підприємств, а чистий дохід з них давати на потреби Комітету, очоленого Володимиром Кубійовичем. А вже за півроку цей проект було здійснено: відкрито для вихідців з Галичини готель «Фарис», книжкову і галантерейну крамниці, різьбарську майстерню. Вказані підприємства давали певний заробіток бага-

тьом українцям, а прибуток йшов на громадські потреби. Так, на фабриці меблів «Бескид» працювала сотня молодих людей, які виробляли меблі на продаж. Одночасно це підприємство охороняло працівників від насильного вивозу їх на роботу в Німеччину [6, с. 47]. У співпраці з В.Кубійовичем Паліїв почав розбудовувати й українське шкільництво. Згодом Криниця й околиця стали певного роду українським центром. Весною 1942 р. виникла загроза для життя дітей карпатського регіону Західної України, а саме – брак харчів. Для рятування дітей УЦК створив окремий комітет. В. Кубійович звернувся до Д. Паліїва, щоб він очолив цю допомогову акцію дітям Підгір'я. З великою енергією і притаманним йому завзяттям включився Дмитро Паліїв до праці. В результаті цієї акції було тимчасово переселено 25 тисяч дітей з Бойківщини, Лемківщини, Підгір'я й Гуцульщини у т.зв. хлібні околиці, де загрози голоду не було [11, с. 43].

Відзначимо і те, що напередодні німецько-радянської війни переважна більшість українських політичних угрупувань на еміграції розробляли власні плани відновлення української державності. Однією з головних передумов до цього вони вважали створення українських збройних сил, передбачаючи використання військового потенціалу Третього рейху лише як засобу досягнення власної мети. Створення української армії багатьом українським політикам видавалося реальним лише за підтримки вищого керівництва Німеччини.

Тривалий час плани українських політиків щодо створення національних збройних сил не знаходили жодної підтримки керівництва Третього рейху. Після невдачі німецького наступу під Москвою й великих людських втрат у східній кампанії, під тиском командування німецьких збройних сил (вермахту) питання утворення великих слов'янських військових формувань почало все частіше обговорюватися в урядових колах у Берліні. Потреба для Німеччини нових військових резервів спонукала Гіммлера дозволити вербування до військ СС деякої кількості галицьких українців («расово придатними» для цього були визнані переважно уродженці Поділля, Покуття та Гуцульщини) [9]. З українського боку до акції вербування було залучено Український Крайовий Комітет, Набір мав відбутися у таких округах: Львів, Стрий, Калуш, Станиславів, Коломия, Городенка, Чортків, Тернопіль, Бережани. Для добровольців передбачалися такі вимоги: національність – українець, вік – від 17до 35 років, зріст – не менше 70 см, відсутність судимості (за винятком колишніх в'язнів), добрий стан здоров'я [9].

Про намір організувати українську дивізію губернатор Вехтер повідомив голову Українського Центрального Комітету, професора Во-

лодимира Кубійовича. «Сталося це в рамках широкого плану творення німецьких дивізій зброї СС у всеєвропейському, а навіть поза-європейському масштабі, проголосивши, що війна на сході – це «війна Європи проти большевизму» [5, с. 305]. Цей непростий, але можливий тактичний хід влади і українського політикуму підтримав й Д.Паліїв.

Зауважимо, що формування дивізії в 1943 р. не стало наслідком безпосередніх українських заходів, а радше ініціативою губернатора Галичини Отто Вехтера, «який разом зі своїм заступником д-ром Бауером намагався реалізувати на території Галичини деяке українсько-німецьке співжиття, очевидна річ, під німецьким проводом...» [6, с. 49].

Це підтверджують і політичні побратими Д.Палієва. «Повідомленням про творення дивізії ми поставлені були перед доконаним фактом, – стверджує Кость Паньківський, голова Українського Крайового Комітету у Львові. – Нас не питали, чи ми бажаємо, зате губернатор постійно підкреслював, що дивізія – це вислід наших давнішніх заходів... Перед нами стало найтяжче питання часу німецької окупації – якою має бути наша постава?» [4, с. 151].

Створити українську дивізію за німецьким проектом погодилися колишні діячі неіснуючих уже установ, а також і підпільні організації. З першими переговори вів статечний В. Кубійович, з другими – енергійний Д. Паліїв. Вони також запропонували Вехтеру склад допоміжного органу дивізії – Військової Управи (ВУ). Цей орган мав займатися задоволенням культурно-освітніх потреб укомплектованої з галицьких українців військової частини й опікою над їхніми родинами. Напередодні було заготовлено німецькомовні бланки актів затвердження призначених членів ВУ з проставленою заздалегідь датою офіційного проголошення формування дивізії – 28 квітня 1943 р. УЦК дав свою згоду співпрацювати при формуванні дивізії і поставив свої вимоги, з яких перша вимагала, щоб «Українська дивізія була призначена тільки для боротьби з большевиками і була вжита тільки на східному фронті; щоб старшинський склад, назва й відзнаки дивізії були українські; щоб члени дивізії мали духовно-релігійну опіку; щоб в'язні тюрем і концентраційних таборів, зокрема старшини легіонів «Нахтігаль» і «Роланд» були амнестовані; щоб дивізія була складовою частиною вермахту; щоб родини вояків були належно матеріально забезпечені та щоб дивізія стала зав'язком української армії» [6, с. 47].

Однак, тільки частина цих умов врешті-решт була прийнята, бо умови диктували гітлерівці, а не УЦК. Коли виникло питання духовної опіки над стрілецтвом, то вияснилося, що жодна аналогічна чужинецька дивізія не має такої опіки. Тому Д. Паліїв, будучи давнім військовим і

знаючи потреби українського вояка, заявив, що українська Дивізія має свої особливі прерогативи – як добровільне з'єднання і має моральне право видвигати свої потреби. У справі призначення духівника для Дивізії звернулись до Митрополита Андрея Шептицького, який поставився прихильно до духовної опіки на українськими віруючими. Митрополит призначив тоді каноніка о. д-ра Василя Лабу духівником Дивізії [10].

Організатором національно-патріотичного вишколу та ідеологом Дивізії був Дмитро Паліїв. Він висловлював думку, поширену не тільки серед народів Східної Європи, що «німці війну вже програли і розвал Третього Рейху є тільки питанням часу. Тоді одна проти одної стануть дві потужні сили: західні держави у союзі з Америкою і російський імперіалізм, ціллю якого є опанувати цілий світ і розгромити капіталістичні держави. Така ситуація створювала б можливість, що заіснує розвал Росії і постане політична силова порожнеча, подібно, як це було в 1917–1918 роках. Умовою існування українського народу у такій ситуації є існування власної мілітарної сили. Тільки тоді можемо стати партнером, а не безіменним слугою. Таку думку заступали з малими виїмками визначні українські громадяни» [15, с. 115].

З цього видно, що ідеологічно-політичний референт Галицької Дивізії Д. Паліїв, творив її не з прихильності до гітлерівського режиму, а навпаки – з ворожого ставлення до нього і у впевненості, що цей тоталітарний режим мусить теж програти. Така була політична платформа цієї дивізії, що «потім цілком природнім шляхом органічного розвитку тієї концепції перемінилася в Першу Дивізію УНА».

Після усіх узгоджень і переговорів із владними структурами дійшло до офіційного акту створення Дивізії. Його проголосив 28 квітня 1943 р. генерал-губернатор Галичини д-р Отто Вехтер у Львові в урочистій формі з промовами української і німецької сторін. Зокрема, він видав окремий заклик до українського громадянства вступати в ряди дивізії.

В липні 1943 р. відбулися перші набори добровольців до дивізії. Особливо урочисто відбулося прощання дивізійників у Львові 18 липня 1943 р. На площі перед цитаделлю зібралися добровольці першого покликання. Українське духовенство на чолі з ректором Богословської Академії о. Йосифом Сліпим відправило архиєрейське Богослужіння, а патріотичну проповідь виголосив о. Василь Лаба, колишній капелан Української Галицької Армії. Після богослужіння відбулася відправа під театром, де виголошено декілька промов. Від УЦК виступив д-р Кость Панківський, голова Галицького Крайового Комітету і заступник В.Кубійовича. В його промові провідним мотивом було бажання українців воювати проти московського імперіалізму, щоб в майбутньому стати

членом європейської спільноти народів. На невідоме завтра благословив добровольців митрополит Андрей Шептицький. На залізничній станції їх проводжали чисельні маси населення квітами та поцілунками.

Усі колишні старшини та підстаршини українських армій при зголошенні до дивізії проходили через очолювану Віктором Мальцем та Дмитром Паліївим веритифікаційну комісію ВУ, що на підставі документів чи свідків перевіряла, які ранги ті мали раніше. Після попередньої перевірки 18 липня Дмитро Паліїв виїхав з іншими поборовцями зі Львова на два тижні до Брно у Чехії. Звідти їх переведено до вишкільного табору в Гайделягері.

Дивізія «Галичина» складалася з трьох піхотних полків (29, 30 і 31) й одного артилерійського полку, що означався числом дивізії – 14-ий артилерійський полк. В дивізії були також окремі курені з різних родів зброї,

дивізіони зенітної артилерії, протитанкової артилерії, піхотної артилерії, піонерів та куренів фізільєрів, постачання, а також дивізіон зв'язку, 2 технічні сотні, 2 санітарні сотні, ветеринарна сотня, кінний ескадрон, відділ польової жандармерії і музична чота. Дещо пізніше, коли полки вже були остаточно оформлені, а добровольці постійно прибували, були створені ще 14 Запасний полк, в якому нові рекрути відбували свій військовий вишкіл. Персональний склад Штабу дивізії був майже повністю обсаджений німцями. Українці були тільки в деяких відділах і то на другорядних посадах. Після закінчення курсів командирів дивізіонів у Амстердамі, Д. Паліїв став керівником персонального відділу для українських старшин відділу П-а штабу «Галичина» [13, с. 245].

Перебуваючи на такому поважному становищі, Д.Паліїв мав великий вплив на старшинські кадри. Використовуючи це, він намагався на всі старшинські посади рекомендувати свідомих українців, на яких можна було б розраховувати у випадку розриву з німцями, а на таку можливість він завжди сподівався. У статті «Продовження» у травні 1943 р. Паліїв ствердив, що дивізія «Галичина» стане першим кроком на шляху до відновлення державної незалежності українського народу, оскільки «під час війни тільки зорганізована збройна участь рішає, чи хтось є підметом подій та матиме право партиципувати в останньому акті» [5, с. 306].

«Німці, зазначав Д. Паліїв у статті для дивізійників під заголовком «Наші обов'язки та завдання», – дають нам змогу творити дивізію, помагають нам в цьому фаховими силами, матеріалом, досвідом. Наш обов'язок доказати, що ми справді заслуговуємо на те, щоб нам помогли німці створити не одну, а десятки дивізій» [15, с. 113]. Вишкіл в дивізії, на думку Паліїва, давав українцям Галичини можливість навчитися «тієї

найбільшої в житті штуки передумови всякого успіху: солідарності й послуху» [11, с. 38].

Д.Паліїв розумів, що в першій половині червня 1944 р. дивізію готують на фронт на українські землі, до Галичини. Про те, щоб дивізію кинули на західний фронт не було навіть мови, бо це була одна з передумов творення дивізії, боротьба тільки з більшовиками. А вже під кінець червня дивізія «Галичина» наполегливо готувалася до швидкого виїзду на фронт. У штабі дивізії розроблялася концепція ужити дивізію на більш сталій ділянці фронту і вибір упав на відтинок Коломиї. У зв'язку з тим штаб дивізії відвідали представники вермахту з Коломийської ділянки й відбулась окрема відправа 30-го полку.

Д.Паліїв знав, що з українського боку тут було вже домовлено і розроблено плани з представниками УПА, щоб у разі відступу фронту далі на південний захід, дивізія мала повністю перейти до УПА в Карпатах. Для постійного зв'язку з дивізією, командування УПА доручило своїм двом куреням зайняти околиці Коломиї. Д.Паліїв наполіг, щоб засоби пересування, вантажні та персональні автомобілі, вози і візки, гармати та інша зброя була позначена гербом Дивізії: жовтий лев на синьому тлі у формі щита. Починаючи з 28 червня частини галицької дивізії впродовж кількох днів 96-ма ешелонами в «темпі 4» (тобто кожного дня по чотири потяги) були перевезені з Нойгаммеру на залізничну станцію Ожидів на Львівщині. На початку липня вони зайняли бойові позиції у другій оборонній лінії XIII-го армійського корпусу під Бродами на ділянці фронту довжиною понад 30 км і шириною майже 60 км.

Сподіваючись призупинити наступ радянських військ, німецьке командування зосередило під Бродами загалом 8 дивізій. На жаль, як свідчить Д.Паліїв, частина командирів передових частин вермахту виявилася налаштованими не на тривалу боротьбу, а на відступ до Німеччини, відчуваючи себе в Галичині лише «тимчасовими гістьми».

13 липня 1944 р. Червона Армія розпочала навальний наступ у районі Бродів. Тут було практично повністю знищено дивізію «Галичина». З одинадцяти тисяч її старшин і стрільців лише три тисячі вирвалися з оточення. У боях під Бродами загинув Д.Паліїв.

Як це не парадоксально, але сотник Паліїв здобув повагу навіть серед німецького командного складу: прямолінійність, відвертість та принциповість, де цього вимагали обставини, імпонували всім. Вислужництво чи потакування були для нього зовсім чужі. Він ні перед ким не втаємничував дійсних завдань та цілей української Дивізії. А навпаки, інформував і командира Дивізії Фрайтага і Гімлера, що Дивізія може і буде боротися тільки за український народ та його інтереси.

Незаперечним є той факт, що сотник Дмитро Паліїв залишився людиною вірною своїм принципам; як політик і патріот, він віддав своє життя, за відродження незалежної і соборної Української держави. Його праворадикальні погляди не завжди сприймало суспільство, але вони завжди активізували суспільні дії проти окупантів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрусишин Б.І.Питання соціальної революції у програмах ОУН–УПА–УГВР // Друга світова війна і Україна: Матеріали наукової конференції (27–28 квітня 1996 р.). – Київ: Інститут історії України НАН України, 1996. – С. 50–53.

2. Антонович М. Англійські дипломатичні джерела про українсько польські взаємини на початку Другої світової війни // Українсько-польські відносини в Галичині у XX столітті: Матеріали міжнародної науково – практичної конференції (21–22 листопада 1996 р.). – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – С. 304–307.

3. Архів Інституту українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України. Колекція матеріалів родини Д.Палієва.

4. Боляновський А. Дивізія «Галичина». Історія. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2000. – 528 с.

5. Боляновський А. Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939–1945). – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2003. – 686 с.

6. Верига В. Дмитро Паліїв – воїн і патріот (1896–1944) // Вісті Комбатанта. – 1985. – Ч. 2. – С. 47–51.

7. Верига В. Слідами батьків: Нариси історії 30 полку дивізії «Галичина» – 1-ої дивізії Української Національної Армії. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2002. – 248 с.

8. Гунчак Т. У мундирах ворога. – К.: Час України, 1993. – 206 с.

9. Державний архів Львівської області. – Ф. Р-35. – Оп. 2. – Спр. 53. – Арк 1.

10. Державний архів Львівської області. – Ф. Р-36. – Оп. 2. – Спр. 7. – Арк. 3.

11. Забродський В. Світлої пам'яті сотник Дмитро Паліїв // Вісті Комбатанта. – 1987. – Ч. 3. – С. 37–40.

12. Кедрин І. Життя – події – люди. Спомини і коментарі. – Нью-Йорк: Червона Калина, 1976. – 721 с.

13. Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху у 40–50-х років XX ст. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2000. – 303 с.

14. Крохмалюк Р. Заграва на Сході: Спогади і документи з праць у військовій управі «Галичина» в 1943 – 1944 роках. – Торонто – Нью-Йорк: Б.в., 1978. – 352 с.

15. Паліїв Д. Наші обов'язки та завдання // Вісті Комбатанта. – Нью-Йорк – Торонто, 1968. – Ч. 5 (36 – 37). – С. 113–116.

УДК 930.1+930.2

Олександр МУЗИЧКО,
м. Одеса

ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАПРЯМ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ (ПЕРША ПОЛОВИНА ХХ СТ.)

Метою цієї статті є систематизація даних про розвиток традицій українського націоналізму у суспільно-політичній історії Південної України першої половини ХХ століття. Зазначено, що весь цей період у регіоні діяли яскраві носії ідей українського націоналізму, які особливо активізувалися в роки Другої світової війни

Ключові слова: *український націоналізм, Південна Україна, Одеса*

Muzychko O. South Ukraine areal of development of Ukrainian nationalism (first half of XX snt.). *The purpose of the article is systematization of information about nationalistic tradition in social and political history of South Ukraine of the first half of XX snt. It is marked that all this period the bright transmitters of ideas of Ukrainian nationalism, which especially activated in the period of Second world war, operated in a region.*

Key words*: Ukrainian nationalism, South Ukraine, Odesa.*

Яскраві події розвитку українського націоналістичного руху у Галичині та Наддніпрянщині дещо затулили від істориків аналогічні тенденції на півдні України. Недаремно, навіть такий проникливий та патріотичний сучасний історик як Я. Дашкевич у низці своїх статей про цей край, доводячи його приналежність до української цивілізації, мало згадував про розвиток місцевого націоналістичного руху до Другої Світової війни. В ліберальних та україноφобських дискурсах теза про буцімто відсутність націоналістичного сліду в історії Півдня служить маніпулятивним аргументом на користь твердження про неприйнятність тут політики, ґрунтованої на націоналістичних засадах. Метою цієї статті є простеження націоналістичної традиції у суспільно-політичній історії Південної України першої половини ХХ ст. – періоді класичного українського націоналізму, освяченого передусім думками М.Міхновського та Д. Донцова. Не вдаючись у всі нюанси складної та багатогранної полеміки про сутність поняття та явища націоналізму, зокрема, в українському контексті, розглядаючи проблему витоків українського націоналізму наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., зазначимо, що

адептами націоналістичних поглядів вважаємо тих осіб та організації, які виборювали принцип незалежності українського народу та України, різко розмежовували все українське від інших культур, вірили у власні сили українського народу, заперечували «голе культурництво» українофілів попередньої доби, поділяли не орієнтальний, а окцидентальний погляд на майбутнє України. Важливим був і той дух боротьби, мілітарності, який ширили ці діячі.

Перші прояви націоналістичної традиції варто вбачати в діяльності в Одесі та інших містах Півдня осередків «Братерства Тарасівців», зокрема, презентований Д. Сигаревичем та І. Липою. За твердженням Ф. Турченка, влітку 1898 р. Одесу відвідавМ. Міхновський, який напевно спричинився до активізації місцевих українських лідерів, передусім І. Луценка, С. Шелухина та І. Липи [21, с. 96]. Із заснуванням у 1902 році Української Народної партії на чолі з М. Міхновським, І. Луценко очолив її одеський осередок, згодом став членом «Братства самостійників». Важливим проявом доби було омолодження українського національного руху, частково не лише політизованої, але перших націоналістів, послідовників М. Міхновського. Окрім М.Слабченка, в якості «проводиря» громади Г. Чикаленко називала його антипода, студента другого курсу юридичного факультету, В. Пащенка. Хоча М. Слабченко та В. Пащенко були налаштовані революційно, належали до типу харизматичних осіб, між ними існували розбіжності у політичних поглядах. На відміну від М. Слабченка та решти членів громади, В. Пащенко та Г. Чикаленко були націоналістами та самостійниками. Г. Чикаленко згадувала, що В. Пащенко «признавався до Української Народньої Партії, хоч не памятаю, чи мав ближчий зв'язок з її членами». З біографічних даних про забутого нині діяча з потенціалом майбутнього провідника українського національного руху мемуаристка навела, спираючись на його оповідання та спогади сучасників такі дані: родом з Поділля, виріс на селі у великому маєтку, був нешлюбним сином багатого дідича, був із заможної і культурної родини, подорожував за кордоном, багато оповідав про Італію, де тоді навчалась різьбарства його сестра [23]. Більш точні біографічні дані про В. Пащенка дозволяє отримати його особова справа студента НУ. У ній зазначено, що Вадим Володимирович Пащенко народився 31 липня 1882 року у селі Носковець поблизу міста Жмеринка Подільської губернії. Виховувався він у дворянській родині Володимира Михайловича Пащенка та Юлії Семенівни, куди його підкинули невідомі. Середню освіту він отримав у другій Одеській чоловічій гімназії. Вже у соціальному статусі особистого почесного громадянина В. Пащенко у серпні 1902 року подав прохання до адміністрації НУ про

навчання на медфаці. До цього він навчався на юридичному факультеті [7]. Не виключено, що на момент знайомства з Г. Чикаленко він дійсно повернувся на юрфак.

На активізацію та політизацію діяльності української громади вплинуло проведення наприкінці листопада 1903 року в Одесі конспіративного третього загальноросійського студентського з'їзду, визнав за доцільне лише політичну боротьбу. Щоправда, Г. Чикаленко не згадала про участь громадівців в цій акції. І все ж недаремно саме після неї, за описом Г. Чикаленко, В. Пащенко та М. Слабченко, запевняли, що громаді пора **розпочати** «справжню працю» і робити революційні виступи. Отже, **постановлено** було запастися нелеґальною українською літерату**рою,** націоналістичною та **соціалістичною, для** пропаганди і вида**вати** прокламації від імені студентської громади. Невдовзі потому була видана перша прокламація, текст якої склав, за припущенням Г. Чикаленко, В. Пащенко. Одеська українська молодь нелегально отримувала видання Революційної Української Партії,брошури «Самостійна Україна», «Дядько Дмитро», газету «Праця», що видавалася українською соціал-демократичною партією, що поширювалися, зокрема, під час благодійного студентського балу у січні 1904 року у приміщенні Біржи. Однак невдовзі діяльність громади закономірно скінчилася черговим погромом, арештами та виключенням активних студентів. До найтрагічнійших епізодів фінального етапу існування громади належало самогубство В. Пащенка та О. Триліської.

Найвиразніше ранній український націоналізм відбився в діяльності тріади діячів Одеси І. Липи, С. Шелухина та І. Луценка. Наприкінці 1904 року І. Луценко наголошував: «мы переживаем теперь период острой борьбы за национальность, и в особенности борьбы за национальное слово и за книгу на национальном языке. Борьба эта, можно сказать, охватила весь мир. И многие народы уже вышли победителями из этой борьбы, добившись культурных прав для своих национальных языков. Борьба за родной язык есть борьба нации за право знания, за право культурного и духовного развития». Дуже знаковим є те, що І. Луценко ставив українську мову у ряд мов, що останнім часом набирають вагу як світові мови науки та культури: «в самое последнее время на научном поприще занимают все более и более выдающееся место и множество других национальных языков (итальянский, испанский, польский, чешский, малорусский, японский и др.) и знание их является все более и более необходимым для ученых, чтобы следить за наукой» [14].

Однак, показово, що мова (подібно до поглядів головних ідеологів М. Міхновського та Д. Донцова) не розглядалась як самоціль.

С.Шелухин згадував, що ще у 1903 році він, І. Луценко та І. Липа «в Одесі мріяли про це видання на зразок від Павленкова. Ми бачили в опрацьованні більші труднощі, як в засобах. Коли б українська енциклопедія відріжнялася від чужих тільки мовою, то на кой вона! Потрібно, щоб українська енциклопедія своїм змістом товарищувала як найбільше з правдою, з науковою істиною. «Пізнайте істину і вона визволить вас» [15]. Навіть зовні культурницьку діяльність «Просвіти», яку певний час очолював І. Луценко і дуже часто виступали І. Липа та С. Шелухин, вони розглядали лише як легалізовану форму націоналістичної роботи. С. Шелухин згадував: «1917 рік застав у Одесі значну групу підготованих лекторів із українознавства – істориків, правників, філологів, лікарів, економістів, і це дало можливість негайно організувати ріжні курси, як тільки прийшла вістка про абдикацію царя і революцію. В Одесі практика в «Просвіті» виробила і лекторів і схеми для рефератів про українське національне ім'я, про державно-правні підстави відновлення української державности й самостійности, про значіння договору 1654 р. і т.д. Прослухання цих лекцій с. р. Голубовичем помогло йому урятувати ситуацію в Бересті» [24, с. 68]. Власне, значення діяльності «Просвіти» С. Шелухин також розглядав передусім у політичному сенсі як головне досягнення одеського самостійницького руху, який, на його думку, виявив себе найбільше в Одесі і найслабше у Києві. В Одесі та Харкові, на його думку, вироблялася ідеологія самостійництва, яка звідси ширилася на решту України. Під час організації «Просвіти» одеські самостійники І. Луценко, С. Шелухин, І. Липа, Х. Ящуржинський, Д.Сигаревич, декілька студентів Новоросійського університету та інші побороли автономістську опозицію. «З самостійниками, які все таки не розкривали своєї конспірації, йшла майже вся українська демократія в Одесі. В Києві був інший дух, тому межи Одесою й Києвом існував у великій мірі антагонізм», – зазначав він. Ініціативою самостійників С. Шелухин називав організацію наукового відділу «Просвіти» з щотижневими доповідями на теми з історії, права, державного устрою, природознавства, народознавства та інші. С. Шелухин резюмував, що справу «Просвіти» винесли на своїх плечах він, І. Луценко, І. Липа, та молоді студенти А.Ніковський та О. Панченко і лише після розгортання її діяльності до них долучилися інші [25, с. 195].

У 1905 році ці діячі започаткували на Півдні таку форму діяльності як написання протестів до органів влади (а не «чолобитних» попереднього періоду) та віч – відкритих форм протесту, в яких брали участь кілька тисяч осіб. Перші прояви активної політичної діяльності І. Луценка як партійного активіста датуються революційними подіями 1905

– 1907 років, що фактично послужило прологом до ще більш бурхливого досвіду 1917 – 1919 років. Сучасна дослідниця Є. Назарова вважає, що попри приналежність І. Луценко до Української демократично-радикальної партії вже в цей час відстоював самостійницькі позиції, хоча його вище згадані газетні публікації та повідомлення преси про його партійну діяльність не містять прямих підтверджень цієї думки [18]. Хоча такі риси самостійництва-націоналізму як заклик до рішучої боротьби за свої права, зміцнення ступені національної консолідації, вже дуже виразні. До того ж, цей самостійницький націоналізм був забарвлений християнським світоглядом та соціалістичними переконаннями.

Досвід військової самоорганізації І. Луценко переймав у спілкуванні з лідерами сокольського руху Галичини. Саме з контактами з цією організацією пов'язані центральноєвропейські епізоди його біографії. Вперше з галицькими «соколами» він зустрівся у 1912 році, перебуваючи у складі «соколів» з Російської імперії на загальнослов'янському сокольському з'їзді у Празі. З цього приводу автор статті в одному з галицьких видань називав серед основних «моральних користей» для галицьких українців те, що «серед російських Соколів зорганізованих як державна інституція – найшли ми багато Українців закородонних з Києва, Харкова, Одеси, Полтави – з Д-ром Луценко – і з ними провели не одну гарну хвилю на розговорах про організаційну працю». Про цей аспект діяльності одеського провідника залишив змістовні спогади один з організаторів галицького «Сокола-Батька» Степан Гайдучок. Вперше з галицькими «соколами» І. Луценко зустрівся у 1912 році, перебуваючи у складі «соколів» з Російської імперії на загальнослов'янському сокольському з'їзді у Празі. Показовими були обставини знайомства наддніпрянців та наддністрянців. На галицьких делегатів-українців агресивно накинулися русофіли зі звинуваченнями у германофільстві. Однак русофіли швидко резигнували під впливом «сивого, середнього росту дідка», яким виявився І. Луценко. Він зустрів русофілів окриком: «Що це ви падлєци чіпаєтеся до них? Щойно вчора дістали ви від нас відправу, а тепер до них причепилися». Після цього випадку між галицькими та наддніпрянськими «соколами» нав'язалися тісні взаємини. Особливо шокувало здебільше проросійськи налаштованих колег зі слов'янських країн те, що галичани та наддніпрянці ігнорували у кав'ярні виконання російсько-імперського гімну «Боже царя храни». І. Луценко та С.Гайдучок зустрічалися майже щодня [5].

У 1914 році С. Гайдучок знову зустрівся з І. Луценком та його донькою на Шевченківському здвизі у Львові. Одесити зупинилися в готелі на вулиці Легіонів. Анастасія Луценко запам'яталася С. Гайдучку хво-

робливою, блідою, аж жовтою. Вона палила цигарку одну за одною. За спогадами галицького діяча, І. Луценко був у захваті від здвигу, особливо від організованості галичан. Дивувався як вони змогли так зорганізувати селянські маси, що, на його думку, було неможливим у наддніпрянській Україні. В світлі спогадів С. Гайдучка більш виразним стає вже відомий факт запрошення одеських українців у вересні 1909 року на свято освячення прапора товариства «Сокіл» у Стрию.

Учнем І. Луценка не лише в громадській, але й гомеопатичній справі слід вважати видатного українського геополітика та лікаря Ю. Липу, що в юнацькі роки (1901-1918) мешкав в Одесі разом з батьком. Вже на початку 1940-х років він продовжував перебувати під впливом філософсько-медичних узагальнень, за його словами, «одного із значних українських лікарів і патріотів, знаного своєю кипучою діяльністю» [13]. Під час війни І. Луценко підтримував контакти з «Союзом визволення України», адже ідеологія організації відповідала його поглядам, а з низкою її діячів він підтримував контакти ще до 1914 року, зокрема, через Український інформаційний комітет. Одеса була транзитним пунктом для транспортування нелегальних видань СВУ до решти України [19, с. 238].

Накопичений до 1917 року потенціал, одеські націоналісти сповна розвинули впродовж буремної доби Української революції. Найяскравішим новим явищем цієї доби був потужний мілітарний рух, втілений в «Українському військово-спортивному комітеті», «Січі», «Одеської української військової ради» та ін. На засіданнях Центральної та Малої Рад І. Луценко, як член фракції «самостійників», у дискусіях захищав насамперед українські національні та загальнодержавні інтереси, закликав до поглиблення процесу державотворення, за більш принципове ставлення до державної мови, розбудови власного війська, провадження зовнішньої політики. Під час засідання Малої Ради 11-13 квітня 1918 р. І. Луценко гостро заперечив М.Рафесу та іншим, які не визнавали фактів ворожого ставлення росіян до українців, відкидали військову загрозу для України з боку Росії. Реагуючи на звинувачення з боку опонентів у націоналізмі, бажанні посіяти ворожнечу між росіянами та українцями, І. Луценко наголосив, що це «просто перекручення фактів, бо, на їх думку, ми розбили російську державу, і російську культуру, і революцію». Думки І. Луценка викликали спротив серед більшості членів УЦР. Мав всі підстави видатний поет та публіцист, учасник Української революції Євген Маланюк, post factum згадати про І. Луценка та його однодумця М. Міхновського як лише про яскраві винятки в середовищі угодовців та млявих ідеалістів доби УЦР: «І. Луценко з витривалістю Катона і лаконічністю Цезаря, вперто і систематично нагадував Центральній Раді

імена історичних ворогів. Даремно. Строката збиранина тодішнього київського парламенту, де різні Рафеси і Пятакови займали надто почесне і занадто впливове місце, зі специфічною зручністю обертали виступи героїчного дідуся в жарт і прозивали його – це справжнє втілення історичної пам'яті – не інакше, як «українським Пурішкевичом», що, розуміється, не лише не викликало обурення у суголосних Рафесам рідних винниченок, а й збуджувало спільну з рафесами веселість у винниченкізованої більшості» [16, с. 163].

І. Луценко очолив одеський осередок Української партії соціалістів-самостійників, до якого за мемуарною літературою входили П. Вербицький, М. Шевченко, П. Голобородько, Монкевич, Г. Гришко, А. Стрижевський. 17-21 грудня 1917 р. він був учасником установчого з'їзду Української партії соціалістів-самостійників, на якому увійшов до складу центрального комітету і репрезентував там позицію вільного козацтва.

Колишній голова ОУВР перебував у епіцентрі підготовки антиреспубліканського державного перевороту. Зокрема, київський історик П. Гай-Нижник стверджує, що попри чималу кількість претендентів на роль гетьмана України, частина з них розглядалася німецькою контррозвідкою винятково задля розпорошення уваги, а головними особами, на яких німецьке командування збиралося робити ставку й розпочати співпрацю у підготовці по усуненню Центральної Ради, були П.Скоропадський, І. Полтавець-Остряниця та І. Луценко [4, с. 143]. Варто нагадати, що Д. Донцов в цей час теж поділяв ідею гетьманства і практично підтримав П. Скоропадського, увійшовши до уряду.

Після лише короткотривалих відвідин Одеси наприкінці березня 1918 р., І.Луценко знову активізувався як одеський діяч на початку травня [1]. Свої націоналістичні погляди І. Луценко висловив у цілій низці статей на політичну та історичну тематику. Гострий та безкомпромісний стиль статей І. Луценка призвів до того, що він належав до найбільш постраждалих від цензури авторів. Він критикував проросійський вектор політики П. Скоропадського та виступив за беззастережну самостійність України. А. Гак твердив, що на 1918 рік І. Луценко разом з В. Боровиком та І. Липою здобув репутацію «кита одеського українського самостійництва» [6, с. 69].

До цих осіб можна зарахувати коло публіцистів друкованого органу соціалістичної (фактично, націонал-соціалістичної) «Просвіти» газети «Вільне життя». Один з них П. Клепацький у червні 1918 р.переконував слухачів свого курсу з методики викладання та виховання в народних школах у неперервності розвитку українського народу від

давньослов'янських часів до початку XX ст., різких відмінностях між українцями та росіянами у всіх сферах життя, національному характері. Він вважав, що Україна історично тяжіла до Європи, а Росія – до Азії [12, с. 9]. Відповідаючи українофобам, які твердили про низький рівень розвитку української культури порівняно з російською, П. Клепацький зазначав, що на рівні народної, побутової культури українці перебувають на незрівнянно вищому рівні. Саме це, на його думку, є запорукою того, що українці мають всі шанси протягом XX ст. обігнати «москалів» у культурному розвитку. Наприкінці «Лекцій» П. Клепацький подав своє уявлення про вимоги українського національного руху: «В сфері культурній ми вимагаємо, щоб на Україні панувала (розуміється, не примусово) українська культура, провідником котрої повинна бути державна українська школа як нижча й середня, так і вища; в сфері політичній ми вимагаємо, щоб Україна стала самостійною, ні від кого незалежною державою, заховуючи за собою право, як визнаємо те для себе корисним, в будуччині приєднатися на федеративних підставах, з певними гарантіями, до того сусіди, який нам прийдеться більш до вподоби. Ці дві вимоги є основні вимоги сучасного українського життя, котрі покривають собою всі інші і від котрих ми не можемо і не хочемо зріктися ні в якому разі. Самостійна українська культура в незалежній українській державі – це альфа і омега домагань всіх українських патріотів, без різниці їх соціального становища і політичного credo. До праці на цім полі і в цім напрямі я Вас кличу іменем 35 мільонного українського народу» [12, с. 62].

Восени, зі слів В. Кедровського, І. Луценко брав активну участь у підготовці антигетьманського повстання, про що говорив завжди з сумом: «Мені, гетьманцеві, доводилося брати участь в поваленні гетьмана Скоропадського, щоб рятувати не так уже ідеї гетьманату, як ідею української державности». 12 листопада 1918 року на засідання одеського Українського клубу за участі 30 осіб І. Луценко наголошував: «Бо досі ми мали хоч таку-сяку самостійну державу, а тоді, можливо, й така перестане існувати». У 1919 році І.Луценка було вбито у бою з більшовиками на Волині. Проте, вже після встановлення влади більшовиків у 1920 році в Одесі результати праці І.Луценка та його соратників відбились у справжньому вибухові українського націоналізму під час багатосотисячних демонстрацій у березні на честь річниці смерті Т. Шевченка, ледве вгамованих більшовиками.

Пам'ять про героїчний чин І. Луценка підживлювала інтелектуальну традицію українського націоналізму міжвоєнної доби, про що свідчать промовисті згадки у працях головних ідеологів. Дмитро Донцов

у статті 1929 року згадав І. Луценка серед забитих більшовиками видатних українців. Втім, на його думку, цим більшовики «країни собі не з'єднали. Духа бунту не стлумили, а гідрі повстання кожна відрубана голова виросла наново» [9, с. 300]. Інший «вісниківець» Євген Маланюк, аналізуючи значення битви під Крутами для народження феномену нового українця, позбавленого малоросійських комплексів більшості своїх батьків, за допомогою образу І. Луценка апелював до нащадків: «і завжди згадується героїчна смерть лікаря Луценка, цього дивно-юного діда, смерть з рушницею, у вояцькій шинелі, рядовиком на фронті великого 19 року... Чи оцінять нащадки колись увесь трагізм цього самотнього, єдиного в своїм роді, героїзму!». Насамкінець свого блискучого есею Є. Маланюк згадав про І. Луценка як дідуся гострозорих онуків – героїв Крут. [16, с. 163, 165]. До формування погляду на І. Луценка як одного з творців української націоналістичної традиції долучився і його соратник, а у 1920-х – 1930-х роках емігрант, С. Шелухин. У некролозі М. Міхновському 1924 року він виразно кілька разів наголосив на закономірності трагічної специфіки завершення їхнього жертовного життя і особливо виокремив героїчну смерть І. Луценка з рушницею в руках [22, арк. 220, 268].

Передусім зусиллями І. Луценка та його найближчих товаришів С. Шелухина та І.Липи український національний рух в Одесі досяг помітного розмаху, і головне – у 1905-1920 рр. увійшов у фазу політизації, згуртованості. Дуже важливо, що своєю надактивністю на ниві лікарства І. Луценко заслужив собі великий авторитет, який водночас зміцнював авторитет українців Одеси. Не можна не побачити тісного зв'язку між науковим та громадсько-політичним світоглядом І. Луценка: в обох сферах він не боявся складнощів, шукав непроторенних шляхів, не комплексуючи перед спротивом опонентів. Як і його соратники, І. Луценко переважно діяв у дуже проблемному для українства соціальному полі – містах. В цьому сенсі роль І. Луценка була надзвичайно вагома – він відвойовував міста, здебільшого Одесу, не лише від ворожих українству військ, але намагався переформатувати духовний код міської громади на українську хвилю, своєю постаттю започаткувати феномен нової міської української еліти. Тому, коли у 1920-х роках Дмитро Донцов закликав український національний рух – до міст! – серед своїх провідних попередників він безумовно мав І. Луценка.

Попри советські реформи та репресії 1920-х – 1930-х років, що були спрямовані на створення української культури без націоналізму, часи Другої світової війни довели існування ґрунту для відродження нації та націоналізму. Тло цього явища яскраво змалював С. Караванський:

«війна 1941 року і окупація Одеси румунами додала матеріалів до критичного мислення. З одного боку, війна і окупація вражали своїм варварством, а з другого боку, одесити пересвідчилися у перевагах приватного господарювання та приватної ініціативи. Уся колгоспна адміністрація – оці сьогоднішні морози і ткаченки – втекли, а селяни розділили колгоспну землю. Ринки Одеси переповнили плоди праці приватних хліборобів. Під час війни в Одесі не було браку продуктів. Полиці крамниць вгиналися від ковбас. Німецькі солдати, які потрапляли в Одесу з території Райхкомісаріату України (німецько – соцялістично організованої – зони окупації) не вірили своїм очам, оглядаючи «одеське чудо»: купували в Одесі ковбаси, пакували пакунки і відсилали до Німеччини» [11, с. 194].

До кінця 1941 року похідним групам ОУН обох фракцій вдалося створити розгалужену підпільну мережу у всіх південноукраїнських областях, що на той момент опинилися у складі румунської Трансністрії. До речі, це поняття націоналісти не визнавали і всіляко поборювали його використання. Основними завданнями підпільників були пропаганда та захисні акції проти окупаційної влади. Південні землі підпорядковувались Проводу Південних Українських Земель з центром у Дніпропетровську на чолі з Зиновієм Матлою. В Одеській області було створено 5 окружних проводів, що утворювали Одеський обласний провід. Основною задачею окружних проводів було залучення місцевого населення до боротьби, та створення з них місцевих осередків ОУН. Така діяльність викликала жорсткий супротив румунської влади, через що обласний провід зазнав значних втрат. В умовах суворої конспірації, більшість членів окружних проводів (з Очакова, Котовська, Комінтернівського, Андрієво-Іванівського) змушені були перебратись до Одеси. Лише у Голтському окружному проводі ситуація дозволила залишитись всім членам і продовжити активну діяльність. Згодом, замість окружних були створені районні проводи. Контакти з Головним проводом у Галичині здійснювалися по лінії Одеса – Жмеринка. Тоді ж в Одесу прибув для керівництва обласним проводом Тарас Семчишин. Робота місцевих осередків ОУН була розрахована переважно на вчителів та інтелігентів [2; 3].

Засновниками українського націоналістичного підпілля в Одесі були Степан Боднарчук, директор українського драматичного театру, Віктор Лісовський та Станіслав Караванський, уродженець Одеси, студент Одеського університету [11, с. 194]. Він залучив до лав ОУН (Б) студентів «східняків» Яків Перебийніса, Павла Нанієва, Петра Гороха, В. Непомнящего, Віктора Панькова, Розалію Гавдзинську, Михайла Гдешинського, Ніну Доконт, Таїсію Дубинську, Миколу Коваля та ін. Інший

провідник цього осередку Олег Легкий залучив до діяльності в ОУН корінну одеситку Ніну Строкатову (Строкату), у майбутньому – свою дружину, а згодом – дружину С. Караванського [10, с. 117, 380, 388–389].

Поряд з агітацією серед молоді осередок вдався до досить ризикованого та відвертого кроку: у 1942 – 1943 роках надіслав за своїми підписами два листи до очільників Трансністрії з проханням відкрити українські відділи на всіх секціях історико-філологічного факультету Одеського Університету [8, арк. 34, 36]. Попри те, що ці листи дійшли до адресата, результату не було досягнуто, хоча сам факт заяви був важливим консолідуючим чинником для української молоді.

Румуни відзначали використання українськими силами найрізноманітніших форм поширення своїх поглядів: живе спілкування з людьми; поширення преси; за допомогою літератури самостійницького характеру, до якої належать біографії відомих українців, націоналістична література, журнали, листівки, декларації обох фракцій; використання приїжджих з Райхскомісаріату емісарів під виглядом художників, іконописців, театральних груп, журналістів, студентів, викладачів; шляхом домашніх зустрічей на хрестинах, весіллях, днях народження, вечорницях з використанням пісень, віршів, танців, історичними розповідями старших людей, направлених на розвиток національної свідомості; за допомогою священиків, яких визнано найбільш полум'яними українськими пропагандистами. В Одесі вдалося заснувати підпільну друкарню, що діяла у 1943 – 1947 роках. На чолі стояв куратор та редактор Тиміш Семчишин (Річка). Мирослав Чепіга, О. Легкий – коректор, М.Н. Павлишин (Денис) – фінансові справи, Володимир Ткаченко (Тур) – наборщик, Микола Бевзюк (Сокол), Горошенко. Окрім української преси, друкарня видавала листівки грузинською мовою для пропаганди серед грузинських вояків [20, с. 139–140, 142–143].

На Миколаївщині у вересні 1941 року оунівське підпілля організувало комітет допомоги, котрий мав допомагати військовополоненим, пораненим, інвалідам, дітям з незаможних родин, що стала офіційним прикриттям для діяльності осередку. Провідником обласного проводу був призначений Яворський, псевдо «Директор», людина професійна та досвідчена. Він досконало володів 6 мовами. «Директор» тримав постійний тісний контакт із Одеським обласним проводом, через який отримував вказівки від центрального проводу ОУН в Україні. Яворський безпосередньо займався матеріальним забезпеченням підпілля всім необхідним, керував інформаційною мережею та відповідав за вербовку нових членів Миколаївського осередку. В загальній структурі Миколаївського обласного проводу виділялась так звана «молодіжна»,

котра займалась поширенням агітаційної та політично-пропагандистської інформації серед молоді. Керівником цього відділу спочатку був «Хвиля», а згодом, після його арешту СД в 1943 році, на чолі «молодіжки» став «Богдан». Окрім Миколаєва, великі осередки були в селах Піски та Костянтинівка. В Пісках провідником був Олександр Яковлєв, в Костянтинівці – Микола Ткаченко. Загалом оунівська організація на Миколаївщині нараховувала 179 членів [26].

З приходом Південної Похідної групи ОУН (р) на Херсонщину під керівництвом М. Сидора-Чорторийського було створено українську адміністрацію у Новоолександрівську та Давидів Брід. ОУН тут проявила велику активність, що дуже занепокоїло німецьку адміністрацію. Діяльність ОУН в Запоріжжі розпочалася у вересні 1941 року, коли сюди прибули учасники похідної групи «Південь» на чолі з З. Матлою – тисяча добре підготованих до діяльності в німецькому запіллі оунівців. З. Матла підкреслював органічне поєднання повстанців із Заходу України і місцевих українців. Успішність діяльності ОУН в Запоріжжі пояснюється масовою підтримкою місцевого населення, велика частина котрого була розкуркуленими селянами або репресованими городянами. Документи свідчать про успішну боротьбу ОУН в Мелітополі, де функціонував окружний провід, очолюваний Курилом-Кримчаком. В тісному контакті з мелітопольськими націоналістами діяли 2 партизанські загони у Якимівському районі. Даний осередок ОУН мав зброю та радіостанцію, поширювала численні листівки за самостійну Україну. У Південноукраїнських землях окрім згаданої одеської, знаємо ще про три підпільні друкарні на Дніпропетровщині. Похідні групи ОУН діяли й у Криму. У донесенні агента СД від 31 грудня 1941 року повідомляється, що зі Львова до Криму революційна ОУН спрямувала шість похідних груп, близько 40 чоловік. Підпорядковувались вони Південному крайовому проводу в Дніпропетровську. Попри нацистські репресії, у січні 1942 року в Криму з'явились шість нових похідних груп ОУН. Таким чином, правдивими є слова А. Мельника: «численні неофіти ОУН у Києві, Полтаві, Харкові й Вінниці, Одесі і в Дніпропетровську могутньо боролися під знаком українського націоналізму і вмирали, вірні його великим засадам. В роках війни український націоналізм ще глибше занурився в національний материк, розорав його безкраю ширину потужним ралом своєї ідеї і посіяв зерно, вагітне майбутніми історичними плодами» [17, с. 325].

Отже, навіть побіжний та узагальнений огляд основних проявів розвитку українського націоналістичного руху на півдні України свідчить про тяглість та яскравість цієї традиції. Ґенеза руху була пов'язана з

місцевим ґрунтом та зв'язками з Наддніпрянською Україною. Основні прояви діяльності українських націоналістів припали на час Другої світової війни, коли відбувся синтез південноукраїнських традицій та західноукраїнських впливів. Після повернення червоних окупантів на територію Південної України у 1944 році доля більшості українських націоналістів виявилась трагічною. Однак постаті С. Караванського та Н. Строкатої, які пронесли священний вогонь боротьби за свою націю у дисидентський рух на цих же південноукраїнських землях, найяскравіше свідчить про незнищенність та тяглість традицій, закладених у весь попередній період. На Півдні націоналісти продемонстрували чудові приклади співпраці заради України, які мають стати цінним дороговказом у сьогоденні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вільне життя. – 1918. – 9 травня.
2. Вінцковський Т., Нікульча І.Я. Українське самостійницьке підпілля у Трансністрії (1941-1944) / Т. Вінцковський // Український історичний журнал. – 2007. – №. 5. – С. 123–134.
3. Вінцковський Т. Документи державного архіву Одеської області про українське самостійницьке підпілля у Трансністрії/ Т. Вінцковський // Лукомор'я. – Вип. 2. – Одеса, 2008. – С. 191–197.
4. Гай-Нижник П. П. Державний переворот 29 квітня 1918 р.: причини та перебіг захоплення влади П. Скоропадським / П.П. Гай-Нижник // Український історичний журнал. – 2011. – №4. – С. 132–164.
5. Гайдучок С. Звязки галицьких Соколів з наддніпрянцями перед війною // Сокіл-батько. – Львів, 1996. – С. 95–100.
6. Гак А. (Мартин Задека) Від Гуляй-Поля до Нью-Йорку. Спогади. – Новий Ульм-Філядельфія, 1973. – 326 с.
7. Державний архів Одеської області (ДАОО). – Ф. 45. – Оп. 5. – Спр. 10024.
8. ДАОО.– Р-2249. – Оп. 1. – Спр. 200.
9. Донцов Д. Що таке «українізація» України? // Донцов Д. Вибрані твори. – Т. 2. – Дрогобич, 2012. – С. 298-309.
10. Донька Одеси: Ніна Строката в документах і спогадах / упоряд.: О.С. Різників; наук. ред.: Ю. Зайцев. – Одеса: Друк, 2005. – 514 с.
11. Караванський С. Світло згаслої зорі // Українські проблеми. – 2000. – № 20. – С. 194–196.
12. Клепацький П. 15 лекцій з історії України. – К., 1919. – 62 с.
13. Липа Ю. Ліки під ногами! Про лікування рослинами. – Краків-Львів, 1943 (передрук: Київ, 1996) http:// www. banderivets. org. Ua /?page=pages /zmist8 /Lypa/liky_pid_nogamy
14. Луценко И. Гомеопатия и международный язык // Вестник гомеопатической медицины. – 1904. – № 11. – С. 313–319.

15. Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАНУ. – Ф. 252. – Оп. 1. – Спр. 976.

16. Маланюк Є. Крути. Народини нового українця // Герої Крут. Лицарський подвиг юних українців 29 січня 1918 року /Упор. І. Ільєнко. – Дрогобич, 1995. – С. 156–169.

17. На зов Києва. Український націоналізм у ІІ Світовій війні. Зб. Статей, спогадів і документів. – К., 1993. – 296 с.

18. Назарова Є.П. Український національний рух в Херсонській і Таврійській губерніях на початку ХХ ст. // Історичний архів. Наукові студії: Зб. наук. пр. – Миколаїв: ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. – Вип. 3. – С. 59-63.

19. Патер І. Союз Визволення України. Проблеми державності і соборності. – Львів, 2000. – 346 с.

20. Стасюк О. Видавничо-пропагандивна діяльність ОУН (1941 – 1953 рр.) / О. Стасюк. – Львів: Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2006. – 384 с.

21. Турченко Ф. Микола Міхновський: життя і слово /Ф. Турченко. – К.: Генеза, 2006. – 320 с.

22. Центральний державний архів вищих органів влади та управління. – Ф. 3695. – Оп. 1. – Спр. 127.

23. Чикаленко Г. Українська студентська громада в Одесі в 1903-04 р. // З минулого. – Варшава, 1939. – Т. 2. – С. 74 - 88.

24. Шелухин С. Україна / С. Шелухин. – Дрогобич: Бескид, 1992. – 249 с.

25. Шелухин С. Українство 80-х років ХІХ ст. і мої зносини з Іваном Франком / С. Шелухин // Спогади про Івана Франка /Упор. М. Гнатюк. – Львів, 1997. – С. 184–199.

26. Шитюк М.М. Суспільно-політична та бойова діяльність націоналістичного підпілля півдня Укра?ни в роки німецько-румунсько? окупаці? /М.М. Шитюк. – К., 2003. – 56 с.

УДК 94(477) «19»

Руслана ПОПП,
м. Дрогобич

РЕПРЕСІЇ СТАЛІНСЬКОГО ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ ПРОТИ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ У 1944 – 1953 РОКАХ (НА МАТЕРІАЛАХ ЛЬВОВА)

У статті розкрито одну із складових політики сталінського тоталітарного режиму щодо західноукраїнської інтелігенції – репресії. Доведено, що арешти, ув'язнення, депортації, звільнення з роботи представників інтелігенції спричинили численні людські трагедії, збіднили духовний і інтелектуальний потенціал суспільства.

Ключові слова: *Львів, інтелігенція, репресії., радянські спецслужби, депортації*

Popp R. Repression of the Stalin Totalitarian Regime Against West Ukrainian Intelligentsia during 1944 – 1953 (on Lviv materials). *The article explores one of the components of the Stalin totalitarian regime regarding the West Ukrainian intelligentsia - repression. It is proved that the arrests, imprisonment, deportation, dismissal of intelligentsia led to numerous human tragedies, poverty of spiritual and intellectual potential of society.*

Key words*: Lviv, intelligentsia, repression, Soviet secret police, deportation*

Після вступу Червоної Армії у 1944 р. на західноукраїнські землі, тут знову розпочинається форсована радянізація. Відновлення сталінського тоталітарного режиму у краї викликало супротив населення, насамперед збройних сил УПА та підпілля ОУН. Одним із ефективних методів боротьби із національно свідомими українцями були репресії. Вони не обминули жодної групи місцевого населення, хоча за силою удару були різними.

Становище західноукраїнської інтелігенції у перші повоєнні роки розкривається у працях О.Рубльова, Ю.Черченка [35], О.Луцького [32], Т.Марусик [33]. Репресивну складову політики влади щодо окремих груп інтелігенції – учителів, лікарів, духовенства висвітлюють науковці: С. Гуркіна [14], С.Сворак [36, 37], В.Євтух [25].

У пропонованій статті зроблена спроба на основі недоступних раніше джерельних матеріалів висвітлити репресивні акції сталінського тоталітарного режиму проти західноукраїнської інтелігенції у перші по-

воєнні роки. Розгортання репресивних заходів влади показано у Львові, який після війни залишався головним господарським та культурним центром західних областей України. У місті зосереджувалася значна частина учителів, викладачів, інженерів, науковців, лікарів, діячів мистецтва та культури.

На перших порах ставлення більшовицької адміністрації до певних кіл місцевої української інтелігенції було прихильним. Для свого функціонування, втілення геополітичних планів, влада потребувала значної кількості спеціалістів, насамперед фахівців різних галузей господарства, освіти, культури. Крім цього більшовикам була потрібна своя інтелігенція, своя передусім за класовим походженням та ідеологічними принципами. Але, оскільки інтелігенція у радянському суспільстві була об'єктом класового підходу, простої її участі в господарському й культурному житті, сумлінної фахової праці було не досить, вона повинна була змінити своє соціально-політичне обличчя, стати радянською за поглядами, стилем життя.

Проблема радянізації інтелігенції вирішувалася багатьма шляхами: перевиховуванням старих спеціалістів, втягненням їх у різні форми радянської громадської діяльності, репресіями проти тих, хто не бажав іти на компроміс, формуванням її кадрів з класово близьких джерел. Цей процес був складним, суперечливим, повним драматичних, а часом і трагічних подій. Суперечливість його полягала в заідеологізованості всіх сфер життя, схильності влади до насильства, соціальному негативізмі стосовно інтелігенції.

Для ідеологічного обґрунтування переслідувань західноукраїнської інтелігенції співробітники радянських спецслужб НКВС-НКДБ (Народний комісаріат внутрішніх справ-Народний комісаріат державної безпеки, в березні 1946 р. ці служби реорганізовано на Міністерство внутрішніх справ і Міністерство державної безпеки) [13, с. 275] прискіпливо вивчали її попередню громадсько-політичну та професійну діяльність, реагування на політичні та економічні заходи влади. Зокрема, така інформація була зібрана на заступника директора медінституту М.Музику, завідувача кафедри біохімії цього ж вищого навчального закладу доцента Б.Собчука, завідувача кафедри інфекційних захворювань В.Лишнянського, письменника-публіциста Я.Галана, професорів університету М.Возняка, І.Крип'якевича, М.Рудницького, акторку театру Л.Кривицьку, письменницю І.Вільде та багатьох інших [17, арк. 14–64].

Агентура по крихтах збирала необережно кинуті фрази, які могли заплямувати інтелігентів в очах компартійного керівництва. Не-

гласний контроль встановлювався фактично за кожним більш менш відомим громадським чи культурним діячем. Під гаслами боротьби з «фашистськими прихвостнями» та «українськими буржуазними націоналістами» їх масово звільняли з роботи, арештовували, позасудовим рішеннями адміністративно висилялиу віддалені райони Радянського Союзу. Репресивні акції сталінського режиму дозволяли позбутися тих представників інтелігенції, які не піддавалися «перевихованню», а також підтримували страх в інших, спонукали їх приймати правила гри, нав'язані владою.

Арешти і звільнення з роботи окремих представників інтеліген-ції розпочалися відразу після зайняття міста радянськими військами і відбувалися дедалі частіше аж до смерті Сталіна. Будь-яка легальна праця під час окупації однозначно трактувалася як колобораціоналізм. У 1945р. був заарештований інженер С.Банах. Вироком Особливої наради при НКВС СРСР він був засуджений на 8 років виправно-трудових таборів за те, що «під час німецької окупації працював інженером електрозаводу «Контакт» і був викладачем технічної школи [1, арк. 50]. Вчитель В.Жук отримав 10 років ув'язнення за те, що в окупованому німцями Львові був уповноваженим українського допомогового комітету [10, арк. 136]. Буквально за день до захисту кандидатської дисертації, в травні 1945 р. органи НКВС у Києві заарештували співробітника львівського відділення Інституту літератури АН УРСР Г. Нудьгу. Він був засуджений на 10 років ув'язнення і 3 роки позбавлення прав з конфіскацією особистого майна. Військовий трибунал НКВС Полтавської області інкримінував ученому, що він у 1942 р., як командир взводу Червоної армії, потрапивши в оточення під Харковом і вирвавшись з ньогона окупованій території Полтавщини і працював учителем у школі лісників [32, с. 582].

В травні 1946 р. був заарештований, а пізніше засуджений на 10 років таборів «за співпрацю з німецькими окупаційними властями» знаний співак і актор Андрій Поліщук, що працював по війні у Львівському оперному театрі. І хоча А.Поліщука згодом реабілітували за відсутністю складу злочину, тавро «ворога народу» переслідувало його все життя [24, с. 582; 6].

Перший секретар Львівського обкому партії І.Грушецький в інформації на ім'я Л.Кагановича у 1947р. вказував прізвища відомих місцевих інтелігентів: В.Барвінського – композитора, професора і директора консерваторії, Б.Барвінського – старшого наукового співробітника бібліотеки філіалу АН УРСР, О.Барвінського – лікаря, П.Карманського – поета, Криха – професора консерваторії. «Всі вони, – зазначалося в

доповідній записці, – в минулому активно пропагували антирадянські реакційні погляди, співпрацювали з німецькими розвідувальними органами проти СРСР і зараз продовжують свою антирадянську діяльність, підтримують зв'язки з українськими націоналістами, емігрантами та підпіллям ОУН. Всі закоренілі українські фашисти і тому їх необхідно ізолювати». «Проведення цього заходу, – наголошував Грушецький – допоможе викрити їх ворожу діяльність проти радянської влади і буде сприяти інтелігенції, що вагається, скоріше порвати з минулим і включитися в активну політичну роботу» [26, с. 324]. Дозвіл на арешт було санкціоновано.

У січні 1948р. відбувся відкритий судовий процес над лікарем О.Барвінським. Звинувачений у співпраці з німецькими фашистами, він був засуджений на 10 років тюремного ув'язнення з позбавленням прав на 5 років і конфіскацією майна [20, арк. 1–4]. Незабаром органи МДБ заарештували і відомого композитора В.Барвінського, а також його дружину Наталю. Крім звинувачення в профашистській діяльності, українському націоналізмі, йому інкримінували ще й «приналежність до агентури англійської розвідки» [9, арк. 108]. У листі до голови львівської Спілки радянських композиторів А.Кос-Анатольського, В.Барвінський пише (документ зберігається у кримінальній справі композитора). «Ціле життя посвятив музичній творчій діяльності (хоч, на жаль, в тій останній, не в таких широких розмірах, що цього бажав). Відповідно до високого призначення того вищого з мистецтв – музики, я боровся у своїх творах, які писав «кров'ю мого серця – за правду в мистецтві», я намагався закріпити в них все, що найбільш чисте, я шукав, говорячи словами І.Франка, того «зілля цілющого», яке допоможе «щоденності бідній злить своє горе безсоння». І історія покличе мене перед свій суд. У своїй життєвій і музично-творчій діяльності я докладу знань, щоб перед найбільш страшним судом стати з чистим сумлінням і незаплямованою чесністю. Я впевнений, що мої твори будуть тоді моїми кращими оборонцями». Відбувши у таборах 10 років, Барвінський повернувся до Львова у 1953 році важко хворим. Лише у 1964 р. ухвалою Особливої наради при МВС СРСР композитор В.Барвінський був реабілітований [9, арк. 192]. Зрозуміло, що ці судові процеси були влаштовані для того, щоб дискредитувати відому галицьку родину в очах громадськості. Це був суд над символом неперервності традицій західноукраїнської інтелігенції.

На українську інтелігенцію часто покладалась основна відповідальність за труднощі й негаразди господарському і суспільному житті, за невдачі у боротьбі з національно-визвольним рухом. У 1944р. органами

НКВС за приналежність до ОУН, антирадянську агітацію, залучення в ОУН місцевих медиків, був розстріляний лікар Лев Стефанович [11, арк. 35]. Він походив з інтелігентської родини лікаря Івана та художниці Михайлини Стефановичів. У 1943 р. Лев закінчив Львівський мединститут і почав працювати там асистентом кафедри судової медицини. З початку 1944 р. лікар веде боротьбу в лавах УПА, стає головним лікарем старшинських курсів у Сколівському районі, входить до повітового проводу ОУН на Івано-Франківщині [25, с. 637].

За зв'язок і допомогу ОУН і УПА був ув'язнений у 1949 р. і засуджений на 25 років таборів лікар Матвій Лотович [3, арк. 301]. З січня 1940 р. і до арешту в квітні 1948 р. він працював спочатку старшим лаборантом, пізніше асистентом кафедри пропедевтичної терапії та завідувачем терапевтичного відділу Львівського мединституту. З 1944 р. М.Лотович започаткував співпрацю з підпіллям ОУН-УПА. Постійно надавав медичну допомогу членам підпілля, співпрацював з медичною службою УПА. З 1946 р. він погодився взяти на себе обов'язки лікаря проводу, а згодом стає особистим лікарем самого Шухевича. Дружину лікаря з двома малолітніми доньками у 1949р. депортували у Хабаровський край. Покарання М.Лотович відбував к Тайшетському таборі в Іркутській області. Помер він у ув'язненні дев'ятого вересня 1953 року [25, с. 638].

Письменниця, етнограф Ольга Дучимінська, що працювала молодшим науковим співробітником Львівського етнографічного музею, була заарештована МДБ Львівської області 29 грудня 1949 року (майже за місяць після вбивства Я.Галана). Її звинуватили «у зв'язках і допомозі підпіллю ОУН, зберіганні антирадянської націоналістичної атрибутики, літератури. «Проживаючи в умовах радянської дійсності, – говорилося в обвинуваченні, – Дучимінська аж до свого арешту органами МДБ зберігала у себе в квартирі металічні оунівські значки «тризуб», килимок із зображеннями тризуба, стрічку так званих «українських січових стрільців» і велику кількість антирадянської націоналістичної літератури». О.Дучимінська була засуджена на 25 років таборів із конфіскацією майна і позбавленням прав на 5 років [4, арк. 239–240].

Серед репресованих була Олена Степанів – героїня визвольних змагань, вчена і педагог, а також її син – відомий український історик Ярослав Дашкевич. Олену Степанів, яку заарештували в грудні 1949 року, судили не за антирадянську діяльність, а за її легендарне минуле. В ході слідства всю попередню її діяльність було потрактовано як ворожу, антирадянську, націоналістичну. В офіційному звинуваченні зазначалося: «Степанів із 1911 року являється українською націона-

лісткою, була членом різних націоналістичних організацій, служила в армії Українських січових стрільців і писала антирадянські націоналістичні книги. До дня арешту підтримувала зв'язок із членом «Проводу» ОУН Шухевичем і зберігала антирадянську націоналістичну літературу». Спочатку О.Степанів була засуджена на 25 років ув'язнення з конфіскацією майна. Особлива нарада при МДБ СРСР зменшила термін ув'язнення до 10 років, хоча такі випадки траплялися надзвичайно рідко [16, с. 106–114]. Головна причина, мабуть, полягала в тому, що О.Степанів була надто відомою, і не лише в Галичині, але й далеко за її межами. Це була розправа з легендарною людиною, котра була і легко знову могла стати символом боротьби за незалежність.

У книзі «Рубали ліс» Лариса Іванівна Крушельницька згадує про загадкову смерть у 1949 р. своєї матері Галини Крушельницької. «Маму, очевидно, знищили. Її переслідували задовго до хвороби. Що тільки не «приписували» їй в консерваторії... І «преклонение перед Западом» (після концерту її студентів у котрусь із річниць Бетовена), і космополітизм (вкупі з націоналізмом» [14, с. 202–203].

Репресії створювали «величезні пустоти» у середовищі інтелігенції Львова, завдавали непоправної шкоди розвитку всіх сфер міста. Так, лише з мистецького середовища Львова були на довгі роки вилучені такі художники та мистецтвознавці, як П.Головатий, І.Іванець, З. Кецала, Н.Киселевський, О.Масляк, Я. Музика, П.Обаль, В.Свєнціцька, Б.Чорній [14 , с. 34]. Через допити, арешти, заслання інші форми тиску і переслідувань пройшли актор і режисер Й.Стадник, письменники Т.Мигаль, Ю.Шкрумеляк, диригент О.Романовський та багато інших [32, с. 582].

Працівники держбезпеки безперервно вишукували серед інтелігенції реальних, потенційних чи вигаданих ворогів і підозрілих, що ставало приводом не тільки для арештів і виселень, а й постійних звільнень з роботи.

У 1947 р. у Львівському університеті звільнено з роботи 19 викладачів, у тому числі завідувача кафедри української мови М.Скорика, старшого викладача цієї кафедри І.Шпитковского, доцента кафедри археології М.Смішка, професора кафедри історії України І.Крип'якевича, доцента кафедри державного права А.Надрагу, завідувача кафедри вищих рослин М.Попова, доцента кафедри західних і південних слов'ян О.Терлецького, професора кафедри експериментальної фізики В.Кучера та інших [21, арк. 4]. Подібні акції проводилися і в інших вищих навчальних закладах та установах, на підприємствах міста. У 1946 р. під гаслами боротьби зі школою М.Грушевського у Львові були ліквідова-

ні відділи академічних установ, а більшість співробітників звільнені з роботи [35, с. 229]. Частину львівських науковців було направлено до Києва. Захворівши у Києві, згодом повернувся до Львова історик І.Карпинець. За спогадами дочки Ірини, його заарештували, кілька тижнів допитували, врешті відпустили. Талановитий історик більше не працював за спеціальністю [38, с.15].

Протягом 1947 – 1948 рр. у Львівській консерваторії скорочено 15 осіб [20, арк. 25]. У характеристиці на М.Колессу у зв'язку з потребою його звільнення з роботи зазначалося: «ретельно ховає своє вороже ставлення до всього радянського, а також до партійної організації. У випадкових висловлюваннях виявляє незадоволення політикою партії в галузі мистецтва. Необхідно звільнити з роботи в консерваторії як політично неблагонадійного» [19, арк. 33]. У 1948 р. з Львівського відділення спілки художників «за творчу бездіяльність і за невиправдання покладених на них громадських обов'язків» було виключено 11 осіб» [22, арк. 37].

Хвиля репресій проти львівської інтелігенції, студентства міста, прокотилася в листопаді 1949 р. після вбивства письменника Я.Галана. Це політичне вбивство було використано радянськими каральними органами, як про вокативний засіб боротьби проти українського руху опору [27, с. 149–159]. З вищих навчальних закладів Львова за політичними мотивами звільнено 53 викладачі. Наприкінці 1949 р. з тих же причин з львівської академічної бібліотеки звільнили 22 працівники [29, с. 630–632]. Крім того за даними управління МДБ Львівської області, у 12 вищих навчальних закладах, технікумах і школах міста політично неблагонадійними вважалися 343 особи професорсько-викладацького складу. В академічних установах, мистецьких організаціях і обласній спілці письменників до цієї категорії віднесено 253 особи [29, с. 626–629].

Складовою частиною репресій проти львівської інтелігенції були депортації. Найбільша така акція була ретельно спланована і проведена органами МДБ восени 1947 року. В ніч з 20 на 21 жовтня зі Львова було вивезено в заслання 275 сімей [18, арк. 92–102]. Серед них були і інтелігентські родини. Зокрема сім'я доцента кафедри державного права Львівського університету Олександра Надраги. Його разом із дружиною Теодозією – лікарем обласної лікарні (вона закінчила Віденський університет, була однією з перших жінок лікарів-педіатрів у Галичині), з сином Богданом, аспірантом кафедри нормальної фізіології Львівського медичного інституту, донькою Оленою, студенткою третього курсу факультету класичної філології Львівського університету було депор-

товано в Аджеро-Судженськ Кемеровської області [30, с. 309]. У своїх спогадах Богдан Надрага пише, що його сім'я була типовою інтелігентською родиною, нічого протиправного не чинила, а вважала своїм громадянським обов'язком сумлінну фахову працю й активну суспільну діяльність. Разом із Надрагами заслання відбували й інші українські знані родини: завідувач кафедри української мови Львівського університету Петро Коструба з дружиною, старший викладач кафедри фольклору Львівського університету Михайло Скорик з дружиною і сином Мирославом (тепер відомим українським композитором), син відомого етнографа Михайла Зубрицького Володимир Зубрицький, колишній депутат польського сейму Сергій Хруцький з дружиною Ольгою і сином Олегом [30, с. 310]. Сергія Хруцького не врятувало навіть те, що під час ліквідації Української греко-католицької церкви він був православним секретарем «Ініціативної групи». У січні 1948 р. ОСО винесло вирок йому і його родині: 10 років заслання з конфіскацією майна [15, с. 611].

Місцева інтелігенція чутливо реагувала на такі акції. Свідчення цього знаходимо у доповідній записці Львівського обкому КП(б)У республіканському партійному керівництву «Про депортацію населення Львівської області та реагування на це інтелігенції». У доповідній зазначено, що колишній лаборант Львівського університету, місцевий українець у бесіді зі своїми знайомими висловлював таку думку: «Якщо мене не вивезуть насильно, то я сам поїду туди, куди повезуть місцевих. Я хочу жити серед своїх, а не тут, у такій напруженій обстановці». Академік М.Возняк заявляв: «Я вже дві ночі не сплю, все чекаю гостей, вивезуть мене – це я знаю... Київська «Літературна газета» накинулась на мене зі всією своєю силою, тому я вже готовий до від'їзду, ну що ж, я буду там, де мій народ. Уже зараз у Львові залишилося 10 відсотків місцевого населення» [29 , с. 231–233].

Про депортації пізніших років згадує Лариса Іванівна Крушельницька: «У 1949 р., на сам Новий рік, померла моя Бабця, за півроку – Мама. Я шукала підтримки у друзів і знайомих і, переважно, не заставала їх вдома. На порогах будинків зустрічали мене їх сусіди і шепотіли, оглядаючись, щоб ніхто не почув: «Їх вчора вивезли, краще ідіть звідси» [28, с. 246–247].

Не оминула репресій і духовна інтелігенція Українська греко-католицька церква завжди сприяла розбудові національного життя в край, підтримувала український визвольний рух. Тому партійно-державне керівництво країни взяло курс на її знищення. Ця акція, проведена за найактивнішої участі органів держбезпеки, супроводжувалася масовими арештами та ув'язненнями служителів культу та членів їх родин, які

не хотіли переходити на російське православ'я. До кінця 1945 р. заарештовано майже всіх ієрархів УГКЦ, членів єпископської консисторії Львова, Станіслава, Перемишля, викладачів духовних семінарій, понад тисячу священиків, монахів і монахинь усіх чернечих чинів. Більшість з них були засуджені на тривалі терміни позбавлення волі [31, с. 41]. У довідці «Про результати агентурно-оперативної роботи управління НКДБ Львівської області у зв'язку з возз'єднанням української греко-католицької церкви з православною» наводяться такі дані: на 20 листопада 1945 р. у Львівській області заарештовано 104 особи служителів культу і пов'язаних з ними антирадянських елементів, а саме: один митрополит, 2 єпископи, 4 священики, 9 деканів і їх заступників, 12 монахів, 6 настоятелів монастирів, 6 студентів богослов'я, 2 диякони [29, 246–247, 252].

Генеральний вікарій Львів4ської митрополичої капітули, настоятель собору Святого Юра О.Горчинський був заарештований і засуджений на 8 років позбавлення волі (виправно-трудових таборів) за те, що був членом «антирадянських» націоналістичних організацій (мається на увазі його участь в УНДО, «Просвіті», в «Рідній школі», «Акції католицькій»). Йому інкримінувалося також те, що під час окупації закликав «боротися проти більшовиків і Червоної армії, організував нелегальне засідання капітули, на якому було прийнято рішення відстоювати греко-католицьку церкву» [, арк. 453]. Професору богослов'я, ректору Львівської богословської академії Є.Чорняку, присудили 10 років позбавлення волі також за «антирадянську пропаганду, зберігання літератури антирадянського змісту, за зв'язки з агентом гестапо, членами ОУН» [12, арк. 12–214]. Подібні звинувачення були висунуті на адресу священика-прелата, члена митрополичої капітули, довіреної особи митрополита А.Шептицького О.Ковальського. У вироку йому інкримінувалося, «що він як довірена особа неодноразово їздив у Ватикан», а значить, був його агентом» [7, арк. 420.]. Священик церкви Св. Юра О.Гадзевич був заарештований у жовтні 1945 р. і засуджений на 8 років позбавлення волі за те, що не доніс відповідним органам «про антирадянську діяльність керівництва греко-католицької церкви» [2, арк. 2]. Доктор богослов'я, член капітули Львівської єпархії канцлер митрополита А. Шептицького, М. Галянт, помер у в'язниці 17 вересня 1945 р. [8, арк. 23]

Довелось зазнати поневірянь о. Йосипові Кладочному, який народився у Львові. Він навчався у Львівській духовній академії, Варшавському університеті. За підозру у зв'язках з ОУН арештовувався польською владою і відбував ув'язнення у Березі Картузькій. Після

звільнення виконував доручення митрополита Андрея Шептицького до Ватикану, служив священиком УГКЦ у Києві. Під час формування дивізії «Галичина» зголосився до її лав і став капеланом 30-го полку. У липні 1944 р. брав участь у битві під Бродами, де дістав важке поранення. Врятувавшись, повернувся до Львова. 14 квітня 1945 р. РВ НКВС заарештував о. Йосипа й засудив за статтею 54-1 А-1 за приналежність до ОУН та антирадянську пропаганду. Після десятирічного терміну відбуття покарання у концтаборах Мордовії, він звільнився з ув'язнення 1957 р. Власті пропонували о. Йосипу відмовитись від католицизму і перейти на православ'я, але він не прийняв їх пропозиції й виконував функції підпільного душпастиря Української греко-католицької церкви [34, с. 255].

Таким чином, у повоєнні роки сталінський тоталітарний режим застосовував проти інтелігенції західних областей України, як і проти всього місцевого населення, різноманітні репресивні заходи – арешти, ув'язнення, депортації, звільнення з роботи. Така політика призвела до численних людських трагедій, багато національно свідомих інтелігентських родин було вилучено з життя краю. Навіть важко визначити, наскільки це збіднило духовний і інтелектуальний потенціал суспільства, негативно вплинуло на національно-культурні процеси у регіоні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Архів управління служби безпеки України у Львівській області (далі – АУСБ України у Львівській області). Слідча справа П – 3324.
2. АУСБ Львівській області. Слідча справа П – 29512.
3. АУСБ у Львівській області. Слідча справа П – 20881.
4. АУСБ у Львівській області. Слідча справа П – 27660.
5. АУСБ у Львівській області. Слідча справа П – 32197.
6. АУСБ України у Львівській області. Слідча справа П – 11652.
7. АУСБ України у Львівській області. Слідча справа П – 32269.
8. АУСБ України у Львівській області. Слідча справа П – 32435.
9. АУСБ України у Львівській області. Слідча справа П – 34409.
10. АУСБ України у Львівській області. Слідча справа П – 36192.
11. АУСБ України у Львівській області. Слідча справа П – 3768.
12. АУСБ України у Львівській області. Слідча справа П –32269.
13. Білас І.Г. Репресивно-каральна система в Україні 1917 – 1953: суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2-х кн. – Кн. 1. / І.Г. Білас. – К.: Либідь – Військо України, 1994. – 432 с.
14. Голубець О.М. Між свободою і тоталітаризмом. Мистецьке середовище Львова другої половини XX століття / О.М. Голубець. – Львів: Академ експрес, 2001. – 176 с.

15. Гуркіна С. Репресоване духовенство Львівщини (1939 – 1989) / С. Гуркіна // Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах. Львівська область. Книга перша. – Львів: Астролябія, 2009. – С. 610–626.

16. Давид І. «Суд» над Оленою Степанів / І.Давид // Україна в минулому. Збірник статей. – Вип. 3. – Київ – Львів, 1992. – С. 106–114.

17. Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО) – Фонд П-3 (Львівський обласний комітет Комуністичної партії України). – Оп. 1. – Спр. 238.

18. ДАЛО. – Фонд П-3. – Оп. 2. – Спр. 116.

19. ДАЛО. – Фонд П-3. – Оп. 2. – Спр. 458.

20. ДАЛО. – Фонд П-3. – Оп. 2. – Спр. 611.

21. ДАЛО. – Фонд Р-119 (Львівський державний університет ім. І.Франка),.– Оп.28. – Спр. 19.

22. ДАЛО. – Фонд. Р-1694 (Спілка радянських художників України у Львові) – Оп.1. – Спр. 37.

23. ДАЛО. – Фонд П-3. – Оп. 1. – Спр. 238.

24. Дзюбан О. Автобіографія співака та актора Андрія Поліщука / О.Дзюбан // Україна в минулому. Збірник статей. – Вип.4. – Київ – Львів, 1994. – С. 150–162.

25. Євтух В. Лікарі під пресом політичних репресій / В.Євтух // Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах. Львівська область. Книга перша. – С. 626–647.

26. Інформація Львівського обкому КП(б)У про інтелігенцію Львівщини та контингент вступників у львівські вищі навчальні заклади // Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах. Львівська область. Книга перша. / [упорядкув., наук..ред. та передмова М.В. Савчак] – С. 323–326.

27. Киричук Ю. Політичні вбивства Гавриїла Костельника і Ярослава Галана – провокативний засіб боротьби радянських каральних органів проти українського руху опору / Ю. Киричук // Проблеми гуманітарних наук. Наукові записки ДДПУ. – Вип. 8. – Дрогобич: Коло, 2001. – С. 149–159.

28. Крушельницька Л.І. Рубали ліс... (Спогади галичанки). / Л.І Крушельницька. – Львів: Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаника АН УРСР, 2001. – 260с.

29. Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали. – Том 1. 1939 – 1953. / [упорядн.: Т.ГАлачак, О.Луцький, Б.Микитів та ін.] – К.: Наукова думка, 1995. – 750с.

30. Літопис нескореної України. Документи, матеріали, спогади. – Кн.1. / [упорядн.: Я.Лялька, Ю. Сливки та ін.] – Львів: Просвіта, 1993. – 800 с.

31. Літопис нескореної України. Документи, матеріали, спогади / [упорядн.: Я.Лялька, Р. Коритка, М. Онишкевич та ін.] – Кн.2. – Львів: Галицька видавнича спілка, 1997. – 664 с.

32. Луцький О. Приборкання інтелігенції (1939 – 1953) / О.Луцький // Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах. Львівська область. Книга перша.– С. 581–596.

33. Марусик Т.В. Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція: реалії життя і діяльності (40–50-ті рр.) / Т.В. Марусик. – Чернівці: Вид-во ЧНУ імені

Ю.Федьковича, 2002. – 461 с.

34. Мизак Н. За тебе, свята Україно. Бучацький повіт у визвольній боротьбі ОУН, УПА / Н. Мизак.– Чернівці: Букрек, 2004. – С. 255.

35. Рубльов О.С. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції 20-50-ті роки ХХ ст./ О.С. Рубльов, Ю.А . Черченко. – К.: Наукова думка, 1994. – 350 с.

36. Сворак С.Д. Народна освіта у західноукраїнському регіоні: історія та етнополітика (1944–1964 рр.) / С.Д. Сворак. – К.: Правда Ярославичів, 1998. – 235 с.

37. Сворак С.Д. Освіта на західноукраїнських землях у повоєнний період / С.Д Сворак // Український історичний журнал. – 1997. – №2. – С. 29–42.

38. Стеблій Ф. Іван Карпинець (1898-1954) / Ф. Стеблій. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1999 – 24 с.

УДК 94(477) «1944/1952»

Михайло СЕНЬКІВ,
м. Дрогобич

АГРАРНЕ ПИТАННЯ В ПОЛІТИЦІ УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ (1944 – 1952 РР.)

У статті проаналізовано політику національного підпілля щодо західноукраїнського селянства, зокрема її аграрну програму, форми і методи боротьби повстанців проти колективізації села. Показано, що селянство масово вступало в УПА, творячи її соціальну базу. УПА була армією самооборони селянства від посягань на їхню власність, життя, національну і людську гідність.

Ключові слова: антиколгоспна боротьба, національне підпілля, Українська повстанська армія, західноукраїнське село, колективізація, пропаганда та агітація.

Sen'kiv M. The agricultural question in the Ukrainian Insurgent Army policy in 1944 –1952. *In the article it has been shown the policy of the UPA in regard to the peasantry, specifically its agrarian program, the author analyzes forms and methods of the of the rebels' struggle against the collectivization in the west-ukrainian village. It is also shown that the peasantry joined the UPA in great masses, creating its social basis. The UPA was an army of self – defense of the peasantry against the encroachment on their property, life, national and human dignity.*

Key words*: the agricultural question, the Ukrainian Insurgent Army, the west-ukrainian village, collectivization, struggle, propaganda and agitation.*

У післявоєнний період за допомогою репресивних дій тоталітарний режим СРСР насадив радянську систему в західному регіоні України. За роки незалежності України опубліковані праці Б. Яроша [33], Ю. Киричука [12], О.Ленартовича [14], А. Русначeнка [23], В. Барана [1], А. Кентія [10] та інші, які висвітлюють соціально-політичні процеси 40 – поч. 50-х рр. ХХ ст. у західному регіоні України.

О. Ленартович у монографії «Селянство Західної України у національно-визвольній боротьбі 1944–1950 рр.» показує складний процес насадження нової системи господарювання на селі. Ю.Киричук у «Нарисах історії українського національно-визвольного руху 40–50-х рр. ХХ ст.» аналізує боротьбу ОУН-УПА проти комунізації краю. Б.Ярош у розвідці «Сторінки політичної історії західноукраїнських земель 30–50 років ХХ ст.» досліджує перебіг утвердження антигуманних засад

влади. А.Русначенко у книзі «Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940 – 50-х роках» розкриває боротьбу українського, білоруського та прибалтійських народів проти тоталітарного режиму. Однак спротив національного підпілля колективізації західноукраїнського села у них розкрито фрагментарно. У статті зроблена спроба з нових концептуальних підходів висвітлити форми та засоби боротьби національного підпілля проти колгоспного руху.

Вагоме місце в діяльності національного підпілля займало селянське питання. Програмні засади повстанців в аграрній сфері були викладені у декларації «За що бореться Українська Повстанська Армія?», датованої 1943 роком. Передбачалась безкоштовна передача селянам поміщицьких і монастирських земель, захищалася трудова приватна власність, розвиток вільного підприємництва і кооперації. Селянин-одноосібник мав стати основним виробником сільськогосподарської продукції, а за майновим станом це мав бути міцний, самодостатній господар[9, с. 270].

У декларації УПА стверджувалося, що національно-визвольний рух виступає «за знищення большевицької експлуататорсько-кріпацької системи в організації сільського господарства. Виходячи з того, що земля є власністю народу, українська народна влада не накидуватиме селянам однієї форми користування землею. Тому в українській державі допускатиметься індивідуальне користування землею, в залежності від волі селян» [9, с. 270].

У подальшому основні напрями аграрної політики були конкретизовані у повстанській періодиці, документах УГВР, працях ідеологів УПА. Вони показували наскільки самостійницька ідея, соціальна програма УПА відповідає інтересам трудового люду, зокрема селянства, скеровували його на боротьбу проти радянізації та колективізації краю.

Селяни масово вступали в УПА, творячи її соціальну базу. У доповідній записці на ім'я секретаря ЦК КП(б)У О. Кириченка вказувалося, що в «бандах» ОУН – УПА перебувають понад 200 жителів села Мокротин Нестерівського району, 54 – з села Бобятин Сокальського району, 42 – з села Бубнів Краковецького району Львівської області. У загонах УПА боролися 84 жителі села Синевидне – Верхне Сколівського району, 40 жителів із села Старі Стрілища Новострілківського району Дрогобицької області [33, с. 66, 67]. Подібна картина була у багатьох селах Західної України.

За підрахунками Одеського інституту політології, з кожних 1285 вояків УПА 76,6 відсотка складали селяни, 18,2 – робітники, 4,2 – інтелігенти[14,с.83]. Про соціальну приналежність учасників УПА свід-

чать матеріали Станіславської області. Із 416 засуджених молодих учасників в ОУН-УПА 28 були з сімей заможних селян, 150 – із середняків, майже 30 – бідняки[26,с.578].

Селяни із зброєю в руках намагалися не допустити колективізації, помститися за репресованих радянською владою родичів та близьких, краян. УПА була армією самооборони селянства від посягань на їхню власність, життя, національну і людську гідність. Повстанський рух мав чітко виражений національно-визвольний характер. Він був волевиявленням селянства до державотворення українського народу, що віками визрівало в його свідомості.

Селяни бачили в повстанцях своїх захисників, надавали їм допомогу їжею, одягом, грішми, схованками, розвідувальною інформацією. Наприклад, с. Почапи Золочівського району Львівської області мало всього 140 дворів, але у ньому було збудовано 70 упівських криївок. Партизанам допомагали навіть діти. Пастухи 9-12 річного віку з с. Грабівці у Карпатах повідомляли повстанців про наближення карателів співом коломийок [12, с. 193].

У донесенні секретаря Дрогобицького обкому партії Олексенка секретарю ЦК КП(б)У Мельникову від 8 травня 1950 р. говорилося: «Жителі Старо-Стрілищанської сільської ради надають матеріальну підтримку бандитсько-оунівському підпіллю, забезпечують їх схованками» [30, арк. 7].

Розмірковуючи про причини невдалого проведення операцій проти збройних формувань ОУН-УПА, командувач Прикарпатським військовим округом А.Єременко говорив про селян таке: «У всіх кампаніях, які ми проводили, вони нам своїми діями палки в колеса вставляють» [5, арк. 96].

Багаточислені документи свідчать, що до весни 1945 р. співробітництво громадянина з «советами» тягнуло за собою небезпеку покарання на смерть не тільки особисто, а й всієї сімї, в тому числі малолітніх дітей. Пізніше в документах ОУН, УПА появилися однозначні вказівки на те, що за співробітництво з більшовиками покарання зазнає лише «сексот». Так само не дозволялося карати членів сімей «яструбків». Однак спорадичні випадки помсти над членами сімей осіб, які йшли на співробітництво з радянським режимом, спостерігалися і пізніше[17, с. 70].

УПА та підпілля ОУН вели широку агітаційно-пропагандистську роботу. У документі національного підпілля за 1946 р. підкреслювалося: «У зв'язку з переходом на нові методи підпільної роботи визначити основний зміст діяльності кадрів політпропаганду, навчальну і виховну

роботу. Бойові пропагандистські акції звузити по можливості до мінімуму» [6, арк. 1].

З огляду на це докладалися неабиякі зусилля для організації ефективної агітаційно-пропагандиської роботи, спрямованої проти радянізації, зокрема колективізації села. Крайові, окружні, надрайонні, районні, станичні осередки пропаганди використовували для цього різні форми поширення своїх ідей. Видавали та розповсюджували брошури, журнали, газети, листівки, заклики, звернення, карикатури, проводили вишколи, мітинги, збори, гутірки тощо.

Мітинги і збори організовували під час відвідування, переходу підвідділів УПА через села. У секретному донесенні секретарю Львівського обкому КП(б)У І.Грушецькому повідомлялося про мітинг селян, організований вояками УПА: «12 квітня 1945 року о 18 годині вечора в село Кугаїв нашого району (колишнього Сокільницького. – М.С.) прибула група банди українських націоналістів у кількості 40–50 чоловік. Ця банда оточила село, зібрала селян біля сільради, де провела мітинг... виступаючі розповідали селянам про боротьбу, яку вони ведуть проти більшовиків, про власні втрати» [6, арк. 21].

Повстанці провели мітинги у селах Криве, Немилів, Павлів, Нестаничі, Андріївка, Розжалів Радехівського району Львівської області, Брониця і Унятичі Підбузького району Дрогобицької області та в багатьох інших. Селянам, роз'яснювали аграрну програму УПА, налаштовували їх на боротьбу проти радянської системи.

З літа 1947 р. антиколгоспна пропаганда активізується з новою силою, що було пов'язано з переходом більшовицької влади до суцільної колективізації. У червні цього року масового розповсюдження набрала листівка, яка закликала селян до солідарності на протиколгоспному фронті: «Брати-селяни! Можна не сумніватися в тому, що всі намагання більшовицько-російських катів завести колгоспну панщину і на ЗУЗ закінчаться провалом, коли Ви і надалі будете рішуче протиставляти всім цим намаганням, з цілковитим недовір'ям ставитися до брехні про колгоспний «рай» і не піддаватися ніяким ворожим застрашуванням і погрозам» [23, с. 360].

Промовистою була листівка УПА «Організаторам і членам ініціативних груп і правлінь колгоспів.» Її автори вказували, що колгоспи несуть селянам голодну смерть. Тому організаторів колгоспів попереджували і наказували відступитись від ініціативних груп і участі в правліннях уже створених колгоспів [29, арк. 7].

Реферантура пропаганди ОУН за липень – серпень 1947 р. лише на Дрогобиччині провела 12 вишкільних відправ і 16 індивідуальних роз-

мов із сільською молоддю, 68 гутірок – із селянами, розповсюдила багато друкованої пропаганди [20, с. 194].

У листівці «Геть сталінські колгоспи!», знайденій у мешканця села Мишів Іванчівського району Волинської області В. Рябова, розповідалося про голод у Східній Україні та про неперспективність колгоспної системи, містився заклик до боротьби з нею. Листівку «Геть грабіжники!» енкаведисти вилучили в жителя села Борохів цієї ж області В. Гаврилюка, яку він розповсюджував у селі Теремно, біля Луцька [14, с. 101].

У листівці ОУН «Селяни західних областей України» зазначалось: «Хай будуть відстрашуючим прикладом для Вас оті «басараби», що покірно без спротиву і боротьби, далися ограбити большевицькій ненажері і допустили у свої заможні села голод, а тепер залляли Ваші села, жебраючи» [12, с. 222]. Одночасно підпілля випустило кілька звернень, інструкцій та вказівок до корінного населення, щоб воно допомагало своїм братам зі Сходу.

За завданням боївки ОУН у с. Ямниця Станіславської області діяла група з 13 осіб на чолі з Анастасією Савчак, яка вела антиколгоспну агітацію. У хатах А. Зуб'яка, А. Вербицького проводилися нелегальні збори селян. 25 листопада 1949 р. с. Ямниця відвідав М. Хрущов, який закликав селян створити колгосп. Більшість їх не підтримала його, заявивши, що за будь-яких обставинах до колгоспу не вступить [26, с. 735].

Значну увагу упівці приділяли антиколгоспній пропаганді серед переселенців. Повстанська листівка закликала: «Переселенці! Сталін за допомогою своїх польських агентів виганяє Вас з рідних хат! Він хоче, щоб Ви тут працювали на нього! Він хоче загнати Вас до колгоспів! Не йдіть до колгоспів! Саботуйте сталінську п'ятирічку! Хай живе УПА! Хай живе ОУН!» [12, с. 227].

У зв'язку з розгортанням насильницької колективізації в повстанському документі пояснювалося: «УПА і революційне підпілля широко підтримують західньо-українське селянство в його боротьбі проти більшовицької колективізаційної акції. Саме завдяки цій підтримці західньо-українське селянство до сьогодні ще не колективізоване. Свою боротьбу проти колгоспної системи в Україні український визвольно-революційний рух веде під гаслом: «Геть колгоспи! Земля селянам!» [28, с. 334]. Далі відзначалося: «Український визвольно-революційний рух бореться проти більшовицької колгоспної системи, по-перше, тому, що вона є знаряддям варварської економічної й фізичної експлуатації українського селянства з боку більшовицьких гнобителів, знаряддям їх жахливого соціального гноблення, і, по-друге, тому, що ця система є та-

кож засобом політичного підкорення українських селянських мас більшовицькій імперіалістичній кліці» [28, с. 333].

Провідний ідеолог УПА П. Полтава писав: «Ми, українські революціонери і повстанці, боремося проти большевицьких гнобителів тому, що вони в колгоспах запрягають жінок до борін, заставляють їх носити на плечах гній на колгоспні поля, засуджують колгоспників до багаторічного ув'язнення за кілька колосків, що їх вони відважуються зірвати, щоб рятуватися від голодної смерті, тому, що більшовицькі експлуататори цілком грабують колгоспників з продуктів їхньої праці, виплачуючи їм по 200 грамів хліба за трудодень, тому, що вони зіпхнули українське колгоспне селянство на дно нужди і страждань» [22, с. 435].

На початку 50-х років XX ст. збройне підпілля підготувало і випустило твір В. Кука «Колгоспне рабство». Автор на основі конкретних фактів і цифр показав, що трудодень – підступна і тяжка форма експлуатації селянства. Проаналізував різні побори із колгоспників на користь держави, показав організацію підневільної праці на селі. Порівнявши життєвий рівень колгоспника і колишнього поміщицького наймита, прийшов до висновку, що радянська влада перетворила селянина в справжнього раба [23, с. 370].

Про розмах агітаційно-пропагандистської роботи повстанців свідчить те, що 1947–1950 рр. органи держбезпеки знищили 15 підпільних друкарень, вилучили 200 тис. листівок і брошур [14, с. 54]. Протягом 1944 – 1950-х років лише на Дрогобиччині діяло більше 10 підпільних друкарень. Особливо плідно працювала друкарня УПА у с. Медвежа, яку скеровував колишній дрогобицький гімназист Левко Грущак [27, с. 182].

Агітаційно-пропагандистська робота повстанців сприяла розпаду багатьох колгоспів. У с. Ременові Новояричівського району Львівської області, що характеризувалося високою національною свідомістю ще за часів польської окупації, органи радянської влади шляхом насилля утворили колгосп. Розгорнута антиколгоспна агітація закликала селян не усуспільнювати інвентар, тяглову худобу, насіння, не виходити на роботу. Результат не забарився - колгосп розпався. Подібне спостерігалося в селах Запитів, Підліски, Пікуловичі, Борщовичі Львівської області [3, арк. 117, 118].

Дії організаторів та активістів колгоспного будівництва, зокрема енкаведистів, партійно-комсомольських та радянських працівників, УПА та підпілля ОУН кваліфікували як зраду Україні, а тому їх карали. «У нашій боротьбі ми, бандерівці, – писав Петро Полтава, – виступаємо тільки проти большевицьких імперіалістів, тобто проти партій-

ної верхівки та всіх тих елементів, незалежно від їхнього соціального і національного походження, які цій верхівці вірно служать. Це підла брехня, що ми стріляємо всіх совєтських людей без розбору. Проти совєтських народних мас ми не боремося. Про це можуть посвідчити тисячі совєтських людей – совєтських колгоспників, робітників та інтелігентів, з якими ми зустрічалися, розмовляли, яким ми передавали нашу літературу. Про це можуть посвідчити тисячі голодуючих, яким ми допомагали, чим тільки могли. Ми знищуємо тільки керівних представників партії, МВД і МГБ і всі ті вислужницькі, продажні елементи, які активно виступають проти нашого руху і вороже відносяться до українського народу» [22, с. 441, 442].

Повстанці карали партійно-радянських активістів, насамперед, за жорстоке ставлення до селян під час організації колгоспів. У с. Волошиново Старосамбірського району Дрогобицької області, коли шість озброєних активістів з районної адміністрації погрозами, шантажем, побиттям примушували селян підписати заяви про вступ до колгоспу, підрозділ УПА раптово прийшов на допомогу. Під час бою двох організаторів колгоспу було вбито [19, с. 175].

У с. Кобло підпільники вбили дільничого міліціонера, заступника Старосамбірського райвідділу міліції Чорного, голову колгоспу, які репресивними методами хотіли завершити суцільну колективізацію села. На чолі з хорунжим Оріхом повстанці між селом Стрільбичі і Біличі цього ж району знищили чотирьох та поранили трьох партійно-радянських активістів, які неодноразово вдавалися до фізичного насилля під час організації колгоспів [19, с. 177]. 14 лютого 1948 р. було задушено голову сільської ради с. Гніздечного Великоборківського району Тернопільської області Ганну Котович – активного організатора місцевого колгоспу. На грудях їй повісили плакат: «За насильницьку колективізацію карає народ» [23, с. 361].

У стосунку до багатьох сільських активістів повстанці діяли виважено, часто попереджали їх. Як правило, цим громадянам підкидали листівки. У червні 1947 р. упівці масово розповсюджували листівки, в яких закликали сільських активістів відійти осторонь колгоспного будівництва. Так робили неодноразово. Якщо ці засоби впливу не приносили результатів, проводили каральні акції.

Протягом 1946 р. у західних областях України проведено 2598 заходів, спрямованих в основному проти колгоспного будівництва, а в січні-жовтні 1947 р. – 1320 [25, с. 167]. За даними дослідника А. Кентія, тільки в серпні-грудні 1948 року упівці здійснили 155 нападів на колгоспи з метою нищення сільськогосподарського реманенту, приміщень та ін-

шого майна [10, с. 54, 55]. Усе це, з одного боку, стримувало проведення примусової колективізації, а з іншого – завдавало страждань багатьом людям, які ставали жертвами протиборства.

Компартійна статистика свідчить, що під час збройних акцій УПА та підпілля ОУН, спрямованих передусім проти репресивного апарату радянської влади – військ НКВС та активістів колгоспного будівництва, – загинуло близько 30 тис. партійних та радянських працівників, до 20 тис. військовослужбовців, міліціонерів, прикордонників [21, с. 337].

Однак аналіз багатьох документів засвідчує, що значну частину цих вбивств здійснили самі енкаведисти, приписуючи їх воякам УПА та підпіллю ОУН з метою дискредитації національно-визвольного руху. З лютим садизмом жертвам виривали серце і ніздрі, виколювали очі, випікали на обличчі тавро, ґвалтували. 14 травня 1946 р. начальник Журавнівського райвідділу МВС Дрогобицької області капітан Федоров і лейтенант Сільченко заарештували підозрюваного у приналежності до ОУН завідувача райземвідділом П. Яцишина. Після страшних катувань його вбили, а понівечене тіло кинули у Дністер [15, с. 35].

Оперуповноважений Печеніженського РВ МВС Станіславської області Задумін і лейтенант Манохін заарештували селянина Бритвака, знущались над ним, поки не вбили. Труп завалили камінням і присипали снігом на околиці с.Сливок [13, с. 496]. Співробітники Солотвинського райвідділу НКВС Яценко і Кудрявцев під час облави вбили розвідницю УПА С.Боголовець, тіло кинули в криницю. У селах Далява, Гаї Верхні та Нижні Дрогобицької області енкаведисти на чолі з Кружаловим вбивали мирних жителів. При вбитих залишали зброю та антирадянські листівки [15, с. 36].

Начальник Поморянського РВ МДБ Львівської області Шабатура та старший уповноважений РВ МВС Засєдкін разом із підручними затримали невинних жителів с.Болотня Д.Чепика, М.Чепика, І.Лісовського, Д.Іванківа, М.Олексіва. У доповідній записці інструктора відділу ЦК партії від 24 грудня 1946 р. відзначалось, що вони були піддані жорстоким допитам. Не отримавши потрібних результатів, оперативники на чолі з начальником РВ МДБ Шабатурою змовилися вивести затриманих за село і там розстріляли. Обласному начальству було повідомлено, що мало місце зіткнення з бандогрупою, внаслідок якої названі вище жителі с.Болотня були вбиті. Після прийняття такого «рішення» Д.Чепик, М.Чепик, І.Лісовський, Д.Іванків і М.Олексів були вивезені за село, де їх жорстоко допитували, катували, а потім розстріляли [15, с. 36].

Старший уповноважений Славського райвідділу МВС Доля викликав до себе на допит арештованого Василя Демяна. Побив його майже

до смерті, потім за вказівкою начальства заступник райвідділу Зирянок вивіз В. Демяна за три кілометри від Славська, розстріляв, а тіло викинув у криницю [17, с. 86]

Особливо підступні провокації щодо непокірних селян здійснювали спецгрупи МДБ, які жили по декілька місяців у лісах, видаючи себе за підрозділи УПА. Якщо селяни вчасно не виявляли провокацію, то справа закінчувалася арештом та конфіскацією всього майна. У с. Свидник Турківського району Дрогобицької області прибуло 100 енкаведистів у формі повстанців. Селяни не розпізнали провокації, стали жертвувати харчами, розповідати про учасників визвольного руху. Відтак багатьох мешканців села заарештували. Їх жорстоко допитували: били, виривали волосся і зуби, ламали руки, саджали на розпечене залізо [16, с. 150].

Спецгрупа Здолбунівського відділу МДБ Рівненської області у вересні 1948 р. приїхала на хутір Загребля. Вона вимагала від Петра Дембіцького зібрати від хуторян 30 ц хліба. Селяни відмовилися, і тому через кілька днів до П. Дембіцького знову прийшли озброєні люди і, погрожуючи розправою, вимагали виконати їх наказ. Переляканий П. Дембіцький запряг коня, повантажив на підводу 3 мішки власного зерна і повіз на вказане місце. Тут його схопили і відправили до райвідділу МДБ [7, с. 56].

Аналіз багатьох документів свідчить, що з 1950 року антиколгоспні акції національного підпілля видозмінились. В. Кук переконував закордонних лідерів ОУН: «Хоча ми є проти колгоспної системи, проте силою накидати селянам такий чи інший спосіб господарювання, згори перерішувати, що тільки, наприклад індивідуальний спосіб в Українській Державі буде допускатися, а інший буде заборонений, вважаю було б неправильним» [12, с. 251].

Практично призупинилися убивства колгоспних активістів, різко зменшилась кількість диверсійних актів, спрямованих на знищення майна колективних господарств. Антиколгоспна лінія підпілля виражалась в організації «тихого саботажу» [12, с. 251]. Інколи ще зустрічались відкриті виступи. 24 лютого 1950 року у Краснянському районі Львівської області швидко поширилась чутка про початок світової війни. В результаті цього жителі сіл Куткір і Безбруди розтягнули колгоспне майно по домівкам [12, с. 252].

Таким чином, аграрне питання було в центрі уваги політики повстанців. УПА чинила героїчний спротив утвердженню колгоспного ладу, захищала трудову приватну власність, відстоювала розвиток вільного підприємництва та кооперації. Однак сили були не рівні. До по-

чатку 50-х років ХХ ст. велика кількість бійців і старшин УПА загинула. Боротьба пішла на спад, але не припинялася. Всупереч волі селян радянська влада за допомогою карально-репресивних органів насадила антинародний колгоспний лад, що спричинив деградацію сільськогосподарського виробництва, знищив одвічний селянський уклад, побут, традиції, культуру християнську мораль.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баран В. Україна: новітня історія (1945–1991) / В. Баран. – К.: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2003. – 670 с.
2. Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф.П.3. – Оп.2. – Спр.116.
3. ДАЛО. – Ф.П. 3. – Оп. 3. – Спр. 268.
4. ДАЛО. – Ф.П. 3. – Оп. 6. – Спр. 508.
5. ДАЛО. – Ф.П. 3. – Оп. 6. – Спр. 408.
6. ДАЛО. – Ф.П.3. – Оп.3. – Спр. 113.
7. Докладная записка о фактах грубого нарушения советской законности в деятельности т. н. спецгруп МГБ // Літопис Червоної Калини. – 1993. - № 3-4. – С. 56–57.
8. Документи КДБ. Вовкулаки // Літопис Червоної Калини. – 1993.– №3-4.– С. 54–55.
9. За що бореться Українська повстанська армія ? // Мірчук П. Українська повстанська армія. 1942–1952. Документи і матеріали. – Львів: Просвіта, 1991. – С. 269–272.
10. Кентій А. Нариси боротьби ОУН-УПА в Україні (1946-1956 рр.) / А. Кентій. – К.: Інститут історії України НАНУ, 1999. – 110 с.
11. Киричук Ю. Історія УПА / Ю. Киричук. – Тернопіль: Б. м. в., 1991. – 240 с.
12. Киричук Ю. Нариси історії українського національно-визвольного руху 40-50-х років ХХ ст. / Ю. Киричук. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2000. – 304 с.
13. Крайківський О. «Визволителі» / О. Крайківський. – Дрогобич: Відродження, 1998. – 816 с.
14. Ленартович О. Селянство Західної України у національно–визвольній боротьбі 1944-1950 рр. / О. Ленартович. – Луцьк: Вид-во Волинського ун-ту, 1998. – 152с.
15. Літопис нескореної України. Документи, матеріали, спогади. Кн.2 / Відп. ред. Я. Лялька. – Львів: Просвіта, 1997. – 664 с.
16. Літопис УПА. Т. 16. – Торонто: Б. м. в., 1987. – 608 с.
17. Макарчук С. Радянські методи боротьби з ОУН і УПА (за матеріалами 1944 – 1945 рр. з Дрогобицької та Львівської областей) / С. Макарчук // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск. – Дрогобич: НВЦ Карпати, 2002. – С. 65–91.
18. Мірчук П. Історія УПА. – Львів: Просвіта, 1991. – 196 с.

19. Мірчук П. Українська Повстанська Армія. 1942–1952. Документи і матеріали. – Львів: Просвіта, 1991. – 448 с.

20. Мороз В. Структура референтури пропаганди ОУН на Дрогобиччині (1944 – 1950-і рр.) / В. Мороз // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск. – С. 188–200.

21. Патер І. Г. УРСР у перші повоєнні роки / І. Г. Патер // Історія України / Кер. авт. кол. Ю. Зайцев. – Львів: Світ, 1996. – С. 326–338.

22. Полтава П. Хто такі бандерівці та за що вони борються / П. Полтава // Мірчук П. Українська повстанська армія…– С. 423–446 .

23. Русначенко А. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940 – 50-х роках / А. Русначенко. – К.: Пульсари, 2002. – 518 с.

24. Сеньків М. Атиколгоспний рух і УПА / М. Сеньків // Українська Повстанська Армія у боротьбі проти тоталітарних режимів. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2004. – С. 201–209.

25. Сеньків М. В. Спротив західноукраїнського селянства сталінській колективізації (1944–1952) / М. Сеньків // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Вип. XXXI. – Запоріжжя: ЗНУ, 2011. – С. 162–170.

26. Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі в 1944-1953 роках / В. Сергійчук. – К.: Дніпро, 1998. – 942с.

27. Сов'як П. Друкарня УПА в с. Медвежа на Дрогобиччині / П. Совяк // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск. – С.182–187.

28. У голови Генерального секретаріату УГВР Р. Лозовського // Мірчук П. Українська повстанська армія…– С. 328–335.

29. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф.1. – Оп. 23. – Спр.4952.

30. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 5354.

31. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 75. – Спр. 62.

32. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп.75. – Спр. 76.

Ярош Б. Сторінки політичної історії західноукраїнських земель 30–50-х років XX століття / Б. Ярош. – Луцьк: Вежа, 1999. – 182 с.

РОЗДІЛ ІІІ

ГЕРОЇКА

УДК94(63)(908)+94(355)

Олександр ДАРОВАНЕЦЬ,
с. Карпилівка Рокитнівського р-ну Рівненської обл.

НАРИС ІСТОРІЇ ЗАГОНУ УПА «ПРИЛУЦЬКИЙ»

Дана стаття є нарисом історії одного із бойових з'єднань Української Повстанської Армії – загону «Прилуцький», який діяв на теренах Рівненської області у 1944-1945 р. Зроблено спробу висвітлити процес формування та бойовий шлях загону, з'ясувати його роль у процесі визвольної боротьби українського народу XX ст.

Ключові слова: *український визвольний рух, Українська Повстанська Армія.*

Darovanec' O. Essay to histories of the troop «Priluckiy». *This article there is essay to histories of one of the combat join to Ukrainian Insurgent Army – a troop «Priluckiy», acted on territory Rivne area beside 1944-1945. It is made attempt to trace the process of the shaping and combat way of the troop, show its role beside process of the liberation fight of ukrainian folk XX centuries.*

Key words*: ukrainian liberation movement, Ukrainian Insurgent Army.*

Першоджерелом будь-якого національно-визвольного руху є чужоземна окупація та пов'язане з нею гноблення автохтонної людності. Історія українського народу, який довгий час перебував під владою чужих йому державних утворень, є яскравим підтвердженням цієї думки. Визвольна війна під проводом Богдана Хмельницького чи українські визвольні змагання XX ст. не відбулися би, якби українці мали власну державу і не зазнавали чужоземного гніту.

Однією із найяскравіших сторінок українського визвольного руху XX ст. є боротьба Української Повстанської Армії (УПА). На жаль, історія УПА є однією з малодосліджених сторінок історії. Це пов'язано із процесом боротьби за ідеологічні впливи на широкі маси українського народу. Комуністичний режим в СРСР, під владою якого перебувала більшість українських етнічних земель до 1991 р., намагався спрямувати історичні дослідження у потрібне для нього русло, послідовно формуючи образ «буржуазного націоналіста – ворога українського народу». Архівні матеріали засекречувалися, а якщо й використовувалися, то лише в потрібному для тодішнього режиму напрямку.

За кордоном була більш вільна обстановка для роботи над дослідженням історії українського визвольного руху, але і там були моменти,

які обмежували наукові студії в цьому напрямі. Закордонні історики не мали якоїсь дуже поважної мотивації братися за детальне дослідження історії українського визвольного руху, тому їх перу належать окремі праці більш загального характеру. До цього додавалася відсутність доступу до більшої джерельної бази, яка перебувала в межах СРСР. Дещо детальніше досліджували тематику УПА в Польщі та Чехословаччині, але позаяк там існували комуністичні режими, то тамтешня історіографія фактично ішла у кільватері радянської, наполегливо формуючи «образ ворога» стосовно українського націоналізму. У середовищі української еміграції спостерігалося набагато більше інтересу до історії УПА, але знову ж таки заважав обмежений доступ до джерельної бази.

Становище суттєво змінилося із проголошенням у 1991 р. незалежності України. Відбувся потужний сплеск дослідницької активності у цій галузі, але й досі ще залишаються перепони у вигляді обмеженого доступу до частини архівних матеріалів, які стосуються боротьби радянських каральних органів проти українського визвольного руху.

На даний час певне зацікавлення історією українського визвольного руху, зокрема в контексті українсько-польських та українсько-російських відносин, спостерігається в Росії та Польщі, що виявляється у появі нових наукових досліджень та виданні збірників документів. При цьому спостерігаються як спроби об'єктивних досліджень, так і спроби продовження лінії, започаткованої за часів СРСР та «людової» Польщі – послідовне і наполегливе формування «образу ворога» у вигляді українських націоналістів.

Тому виникає потреба у розширенні поля досліджень, зокрема на місцевому рівні, з метою поступової вибудови більш-менш цілісної картини історії як українського визвольного руху в цілому, так й історії УПА зокрема. Однією із складових частин цього процесу і має стати дана стаття, позаяк спеціалізованих наукових праць, присвячених історії загону УПА «Прилуцький», на даний момент ще немає.

Існує низка узагальнюючих наукових праць, які в тій чи іншій мірі торкаються історії УПА. В них досить докладно висвітлені умови, в яких відбувалося формування УПА, розвиток окремих її структур, частково висвітлений перебіг бойових дій [37; 38; 39; 40; 46; 48; 51]. Зокрема, окремі факти, які стосуються діяльності відділів загону «Прилуцький», можна зустріти працях Анатолія Кентія та Анатолія Русначенка [37; 38; 39; 51]. У працях закордонних авторів, присвячених історії УПА, жодної інформації про діяльність загону «Прилуцький» не віднайдено [56; 57; 58; 59].

Певне уявлення про обстановку, у якій діяли відділи УПА у 1944-1945 рр., а також окремі факти, які стосуються діяльності відділів загону «Прилуцький», а також окремих осіб, причетних до нього, дають праці авторства Ігоря Марчука, створені ним самостійно самостійно або у співавторстві із Олександром Іщуком та Олександром Тищенком [36; 41; 42; 43]. Джерелом інформації про окремі моменти біографії командира загону «Прилуцький» Анатолія Моня-«Гамалії» можуть бути праці Андрія Руккаса, Миколи Посівнича, Василя Шпіцера та Володимира Мороза [49; 50; 54]. Невеликі довідки про цього командира можна віднайти у у біографічному довіднику до праці Петра Мірчука «Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки» та праці Петра Содоля «Українська Повстанча Армія. 1943–1949» [44; 52; 53]. Дані біографічного характеру, що стосуються окремих вояків УПА та членів підпільної мережі ОУН, можна почерпнути із монографії Ярослава Антонюка «Діяльність СБ ОУН на Волині» [30] та праці Олександра Денищука «Книга Пам'яті і Слави Волині» [32; 33; 34; 35]. Спеціалізованою публікацією, яка присвячена діяльності поручника УПА Володимира Кобриновича-«Сівача», є стаття Святослава Васильчука «Повстанський командир із Антонівки» [31]. Цінну інформацію про дислокацію та чисельність внутрішніх військ Народного Комісаріату Внутрєнніх Дєл (далі – ВВ НКВД), які протистояли повстанським відділам на теренах Рівненської області можна віднайти у статті польського дослідника Збігнєва Пальського [47]. Інформацію про сотенного Кирила Максимчука-«Стрілу» можна почерпнути із публікації Валентини Штинько, поміщеній у електронному виданні «Волинь» [55].

Однак основний масив інформації про діяльність загону УПА «Прилуцький» міститься у групі опублікованих документів. В першу чергу, це документи, поміщені в низці томів Нової (Київської) серії «Літопису УПА», насамперед у 8 томі [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7]. Найбільшу цінність являють річний та місячні військові звіти командування ЗГ44 (ЗГ444), а також описи боїв. Окремо слід відзначити вступні статті до 8 (автор – Олександр Вовк) та 16 (автор – Володимир Ковальчук) томів Нової серії «Літопису УПА», які зроблені на дуже високому фаховому рівні і є своєрідними нарисами історії УПА та збройного підпілля ОУН у 1943-1955 рр. [3, с. 9–53; 7, с. 17–62]. Цінним джерелом інформації може бути також науково-довідковий апарат до окремих із вищезгаданих томів.

Доповнюють масив опублікованих документів збірники «Особые папки» Сталіна і Молотова про національно-визвольну боротьбу в Західній Україні у 1944–1948 рр.», «ОУН і УПА в 1944 році» та «Укра-

їнський здвиг. Волинь. 1939–1955», в яких міститься значна кількість документів із фондів як українських, так і російських архівів [8; 9; 10]. Окремі з них допомагають краще висвітлити історію загону «Прилуцький».

Великий масив документів із німецьких архівів, які стосуються політики гітлерівської Німеччини щодо України та українського визвольного руху у 1941–1945 рр., зібрав і опрацював Володимир Косик, видавши їх у чотиритомному виданні «Україна в Другій світовій війні у документах». Через слабкість агентурної мережі німецьких спецслужб в УПА та підпільній мережі ОУН, там переважно містяться інформації загального характеру; більш конкретні інформації, дотичні до історії загону «Прилуцький», містяться лише у 4 томі (примірник повстанського видання «Стрілецькі вісті») [13].

Певне зацікавлення історією Організації Українських Націоналістів (ОУН) та УПА виявляють і російські наукові кола. Зокрема, у Росії побачив світ двотомний збірник документів під назвою «Українські націоналістичні організації у роки Другої світової війни» (у даній праці для зручності іноді згадується як «московське видання» – О. Д.), який містить у собі багато цікавих документів як із російських, так і українських архівів [12].

В мережі Інтернет, на сайті Фонду Олександра Яковлєва, опубліковано документ, який стосується долі командира одного з останніх відділів УПА на Волині Олексія Фінчука-«Ольхи» [11].

Значний обсяг інформації про діяльність загону «Прилуцький» та радянських військ, які йому протистояли, міститься і у групі неопублікованих документів, які походять із Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВУ України; фонд 3833) [14], Галузевого державного архіву Служби Безпеки України (ГДА СБУ; фонди 2, 13) [15; 16; 17; 18; 19; 20; 21; 22] та архіву Управління Служби Безпеки України у Рівненській області [23].

В окрему групу слід виділити такий вид джерел, як спогади. Спогади відомих діячів ОУН та УПА Миколи Андрощука-«Вороного», Василя Левковича-«Вороного», Ганни Козачок-«Пріські», Євгена Татури-«Юрка» («Омелька») та Юрія Ступницького дозволяють з'ясувати окремі факти із біографії к-рів »Гамалії» та «Острого», скласти певне враження про сотні «Гамалії» та Кирила Максимчука-«Стріли» [24; 25; 26; 27; 28]. Цікавий опис одного із боїв між УПА та ВВ НКВД біля с. Дерть Рокитнівського району Рівенської області залишив Леон Жур, який у той час служив «стрибком» і був учасником цього бою [29].

***

У часи Другої світової війни Україна стала ареною запеклих бойових дій і мала дістатися як головний приз одній із тоталітарних імперій – нацистській Німеччині чи комуністичному СРСР. Успішний наступ Вермахту в 1941 р. призвів до того, що до липня 1942 р. німецьке військо окупувало всю територію України. Хутко був установлений жорстокий окупаційний режим, який супроводжувався безцеремонними розправами із місцевим населенням та посиленою економічною експлуатацією. Це стало однією з головних причин зародження і розвитку протинімецького руху опору. В ньому виділилися дві провідні течії: прокомуністична та націоналістична. Перша орієнтувалися на СРСР і творила збройні відділи, відомі під назвою червоних партизанів. Головним завданням червоних партизанів була дестабілізація німецького тилу та поборювання українських націоналістів. Друга прагнула створення власної, української державності, а також пробувала, в межах своєї спромоги, захищати український народ від окупаційних режимів. Вона була більш строкатою і включала в себе низку окремих течій: Організація Українських Націоналістів (бандерівців) (ОУН-Б; для зручності далі називатиметься ОУН), Організація Українських Націоналістів (мельниківців), Українська Повстанська Армія «Поліська Січ» (Українська Народно-Революційна Армія) отамана Бульби Боровця тощо. Найактивнішими і найефективнішими в плані формування власної збройної сили виявилися бандерівці, які у першій половині 1943 р. створили добре організовану військову структуру – УПА. Не дивлячись на свою невелику чисельність порівняно з арміями Німеччини та СРСР, які в той час змагалися за панування в Україні, УПА була реальною силою, яка завдавала чимало клопоту своїм ворогам. Однією із складових частин УПА у 1944–1945 рр. був загін «Прилуцький», який належав до територіального командування УПА-Північ.

Історія загону «Прилуцький» бере свій початок із 1944 р. Він був сформований на основі загону (куреня) ім. Хмельницького (к-р Ярослав Ждан-«Острий»). Зародком цього куреня був 30-особовий відділ «Острого», який був створений на теренах Олександрійського району у березні 1943 р. [41, с. 41]. За свідченням полковника УПА Василя Левковича-«Вороного», до Великодня 1943 р. «Острий» був командиром 1 чоти у сотні Никона Семенюка-«Яреми»; згодом його призначили командиром самостійного відділу [25, с. 21]. У липні 1943 р. сотня «Острого» разом з іншими відділами УПА брала участь у боях проти радянського партизанського загону Антона Одухи. Як з «один з кращих» відділів, була залучена до охорони Головного військового штабу

УПА та старшинської школи «Дружинники». У жовтні 1943 р. на основі цієї сотні створено курінь «Костопільський», від листопада 1943 р. перейменований на загін ім. Хмельницького [6, с. 73–74]. Згідно записок командира УПА-Північ Дмитра Клячківського-«Клима Савура», під час переходу фронту (лютий 1944 р.) «Острий» мав 2 сотні (240 людей), до часу великої акції (квітень 1944 р.) – 5 сотень (600 людей), у вересні 1944 р. (після загибелі «Острого») його військо нараховувало 1 сотню (120 людей) [6, с. 73]. До складу загону «Острого» належали сотні Павла Цинка-«Цигана», А. Моня-«Гамалії», Полікарпа Надьохи-«Орла» та «Босоти»; згодом серед сотенних загону згадуються Роман Кернтопф (Керентопф)-«Вихор» («Завірюха»), «Вітер», «Звір» («Дереш»), «Кіс» та «Чайченко» (до того був чотовим та шефом розвідки при штабі загону) [6, с. 73; 15, арк. 324, 358; 21, арк. 65, 274; 40, с. 60–61]. «Гамалія» і «Чайченко» («Володимир», «Кривоніс») були членами ОУН іще з 1930-х рр., обоє мали за плечима досвід військової служби, пройдений у батальйонах ДУН «Роланд» та «Нахтігаль»; у «Нахтігалі» служив і «Звір» [1, с. 181; 21, арк. 274; 32, с. 46; 39, с. 60–61]. Цікавою є характеристика на «Чайченка», комісованого з УПА у зв'язку із втратою зору через поранення, яку дано в 1947 р.: «Ідейний, революційно настроєний, своєю поставою впливає позитивно на окруження» [21, арк. 274].

Документів, які б засвідчували точний час переформування загону ім. Хмельницького на загін «Прилуцький», не виявлено, однак на підставі аналізу доступного масиву опублікованих та неопублікованих архівних документів можна твердити, що це сталося в другій половині березня або на початку квітня 1944 р. Саме в цей час поміняла свої назви частина загонів, які належали до групи УПА «Заграва»: загін «Котловина» ще 31 березня і 9 квітня фігурував під такою назвою, а вже 16 квітня виступає під назвою «Хвастівський»; загін ім. Остапа послуговувався такою назвою ще і в середині квітня, але з 17 травня почала вживатись назва «Батуринський»; у хроніці загону ім. Колодзінського згадується про проведення 17 березня його реорганізації за присланою шефом військового штабу схемою, враховуючи вимоги наказу ч. 22; загін «Прилуцький» згадується у зв'язку із боєм, який відбувся 11 квітня [3, с. 577-578, 630, 632, 645; 6, с. 182]. Дослідник В. Ковальчук вказує на «Острого», як на командира загону «Прилуцький» у січні-квітні 1944 р. [6, с. 74], однак більш правдоподібною слід визнати прив'язку зміни назви до переходу фронту (для Костопільщини – лютий-березень 1944 р.), яку він робить у 16 томі Нової серії «Літопису УПА» [7, с. 25].

Приблизно в цей час відбулася зміна командира. Згідно листа шефа військового штабу групи УПА «Заграва» Дмитра Корінця-«Д. Дмитреч-

ка» («Бористена») від 6 квітня 1944 р., к-р »Лебедин», який командував загоном ім. Остапа, мав передати його особовий склад, зброю і майно к-рові »Острому» [3, с. 597, 603]. К-р »Острий» так і не встиг перебрати на себе командування цим загоном, бо загинув у бою із військом НКВД. Згідно повстанського зведення про бої УПА від 18 червня 1944 р., це сталося 10 квітня (в московському виданні – 10 березня; у В. Косика – 10 травня) під час наступу понад 2000 енкаведистів на курінь «Острого», який перебував постоєм між с. Жильжа і Берестовець на Костопільщині. Бій тривав кілька днів. За даними звітодавця, УПА втратила убитими і пораненими понад 200 старшин та стрільців (за іншими даними – 25), зокрема референта Служби Безпеки ОУН (далі – СБ) на Північно-Західних Українських Землях (далі – ПЗУЗ) Василя Макара-«Безрідного», командира загону (курінного) «Острого», сотенного «Вихора», поранено референта СБ військової округи «Заграва» Степана Янішевського-«Юрія»; втрати енкаведистів також мали нараховувати понад 200 осіб убитими [3, с. 642; 12, с. 248; 13, с. 165; 22, арк. 53; 37, с. 236]. В. Ковальчук стверджує, що у цьому бою радянські снайпери вбили також сотенних «Вітра» і «Звіра» [6, с. 74]. Є й інша версія загибелі «Острого». За твердженням Івана Литвинчука-«Дубового», це сталося 23 квітня 1944 р. у Броненському лісі, що у Березнівському районі. Більшовики атакували групу із 25 повстанців; в бою гинуть 19 повстанців, зокрема референт СБ Крайового Проводу ПЗУЗ «Безрідний», командир загону «Острий», а в. о. командира військової округи «Заграва» «Юрій» («Далекий») був поранений [3, с. 1205]. 23 квітня і Броненські ліси як дату й місце загибелі В. Макара-«Безрідного» подають і дослідники історії УПА та СБ П. Содоль та Я. Антонюк [30, с. 164; 52, с. 100, 102]. Така розбіжність може бути наслідком того, що повстанські звітодавці не завжди мали достовірну інформацію з перших рук. В даному випадку виглядає на те, що автор першої версії штучно об'єднав дві різні події. Версія І. Литвинчука виглядає більш правдоподібно, бо він наводить деталі, які вказують на глибше знання обставин цієї справи.

Після цього загін «Прилуцький» очолив сотенний «Гамалія». Це був Анатолій Монь із с. Спасова Здолбунівського району, старий член ОУН ще з 1930-х рр. У вересні 1939 р. він сформував повстанський загін чисельністю 25 осіб, який у кількох сутичках знищив 4 поляків, втративши 5 бійців [3, с. 598; 44, с. 595; 49, с. 248-249; 50, с. 393; 54, с. 101]. Після приходу більшовиків А. Монь мусив податися за кордон, де пройшов більш ґрунтовний військовий вишкіл у батальйоні Дружин Українських Націоналістів «Роланд», у якому служив підстаршиною [4, с. 121; 41, с. 60]. Здобуті вміння знадобилися, коли «Гамалія» влився до лав УПА.

М. Андрощук-«Вороний» згадував, що 25 червня 1943 р. к-р »Дубовий», який приїхав на південь Рівненщини у господарчих справах, вертаючи у свої терени, забрав із собою «Гамалію» із відділу «Орла», у якому той раніше виконував роль військового вишкільника. Дослідник І. Марчук ідентифікує його як А. Моня [24, с. 33]. Цей епізод, до речі, пояснює як уродженець південної Рівненщини опинився не в групі УПА «Богун», а у групі «Заграва».

А. Монь цінувався командуванням УПА-Північ як хороший військовик. За свідченням очільниці центрального пункту зв'язку Волинського крайового проводу Ганни Козачок-«Пріськи», після відходу командира охоронної боївки (згодом – сотні) штабу УПА-Північ Василя Павлонюка-«Узбека» на навчання до старшинської школи на цей пост було призначено саме «Гамалію» [27, с. 161–162]. Влітку 1943 р. керівництво Волинського крайового проводу ОУН-Б з Клеванщини переміститося на хут. Півбіда поблизу с. Малий Стидин. Разом з ним перейшов і відділ «Гамалії» [36, с. 39–40]. У серпні 1943 р. штаб УПА перебував на хут. Гутвин на Костопільщині, а охорону здійснювала знову ж таки сотня А. Моня-«Гамалії». Цей відділ охороняв також центральний пункт зв'язку ОУН(б) та УПА на Волині, який містився на хут. Півбіда. Чисельність відділу становила 50-80 озброєних вояків [41, с. 72-75]. Це свідчить про те, що «Гамалія» став командиром охорони штабу УПА-Північ в липні 1943 р., у крайньому випадку – в серпні того ж року.

Курсант старшинської школи УПА «Дружинники» Юрій Ступницький у своїх спогадах називає сотню «Гамалії» серед кращих відділів групи УПА «Заграва». За його ж твердженням, зовнішню охорону району дислокації штабу УПА-Північ забезпечували інші відділи, зокрема сотні із куреня «Острого» [28, с. 48, 55]. Одначе, інколи воякам «Гамалії», попри їхній статус «придворного відділу», доводилося ставати до бою із загарбниками. Зокрема, 6 листопада 1943 р. один із роїв відділу «Гамалії» вступив у бій з німцями та польськими поліцаями, які грабували с. Новосілки на Костопільщині. 7 поліцаїв загинули, а повстанці втратили 1 вояка пораненим [5, с. 594]. Поступово чисельність вищевказаного відділу росла. Згідно нотаток Д. Клячківського, військо «Гамалії» в часі переходу фронту нараховувало 1 сотню (120 людей), до часу великої акції (квітень 1944 р.) – 3 сотні (360 людей), у вересні 1944 р. – 3 сотні (300 людей) [6, с. 74]. Перша позиція вказує на приблизну чисельність власне сотні «Гамалії», друга – чисельний стан загону «Прилуцький» в часі переходу фронту, а третя – чисельний стан загону після поновного переформатування у складі З'єднаних Груп 44 (далі – ЗГ44 або ЗГ444).

У першому кварталі 1944 р. військово-політична обстановка на теренах Рівненської області суттєво змінилася. У січні-лютому відбулася Рівненсько-Луцька операція і через терени, на яких оперували загін «Острого» та сотня «Гамалії», перейшов фронт. Він стабілізувався на теренах Волинської області, а Рівненщина стала прифронтовою смугою. Це був складний час для легкоозброєних повстанських відділів, яким тяжко було тягатися із добре озброєними, вишколеними та більш чисельними фронтовими частинами. Окрім того, прифронтову смугу наводнили відділи з охорони тилу (переважно прикордонники), які також завдавали чимало неприємностей повстанцям. До того ж, у березні 1944 р. радянське командування прийняло рішення перекинути на терени Рівненської області 5 бригад ВВ, кожній з яких планувалося додати по 20 легких танків, 10 броньовиків та 50 автомашин. Окрім цих військ, у кожному районі мав бути сформований загін НКВД із колишніх червоних партизанів (50-60 осіб, обов'язково радіостанція; станом на 3 березня було вже 19 загонів із 1581 бійцем) [9, с. 165-166]. Для загону «Острого» та відділу «Гамалії» настала «гаряча» пора, тим більше, що радянське командування мало інформацію про найбільш вірогідні місця постою повстанських відділів. Зокрема, була інформація про те, що на початку квітня 1944 р. загін «Острого» перебував у районі сіл Постійне та Макарівка Деражненського району, а загін «Гамалії» мав знаходитися за Стидинським Майданом на Костопільщині [16, арк. 131–132].

11 березня сталися бойові зіткнення 127 полку прикордонних військ (далі – ПВ) та 218 батальйону 24 стрілецької бригади ВВ із повстанськими формуваннями на теренах Деражненщини та Костопільщини [19, арк. 92]. Враховуючи, що ці терени були зоною відповідальності відділів «Острого» та «Гамалії», можна припустити, що бої були саме з ними.

12-13 березня відбулися бої між військами із 277 стрілецького полку ВВ НКВД, підсилених оперскладом Цуманського та Деражненського райвідділів НКВД проти об'єднаних відділів «Гамалії», Василя Бомчука «Лиса» і «Галайди» та боївки СБ «Колі» (загалом до 270 вояків, із них у «Гамалії» – до 130) у районі Янової Долини. Радянські командири рапортували про знищення 170 повстанців (зокрема, голови суду УПА «Енея», чотових «Дуба», «Мороза», ройових «Берези», «Черешні») та взяття в полон 1 повстанця; свої ж втрати енкаведисти подавали наступним чином – 4 вбитих та 6 поранених (згідно московського видання втрати повстанців становили 169 убитих та 2 полонених, енкаведистів – 3 убитих та 8 поранених). Трофеями ВВ стали 8 легких скорострілів (кулеметів), 10 автоматів, 50 (за московським виданням – 53) гвинтівок та 2 (4) пістолетів і револьверів [12, с. 609–610; 17, арк. 359зв–360].

Запеклі бої між більшовиками та повстанцями «Острого» і «Гамалії» точилися і у кінці березня – квітні 1944 р. Так, через агента «Апанаса» Клеванського райвідділу НКГБ (Народного Комиссариата Государственной Безопастності) було отримано інформацію про те, що відділ «Гамалії», який оперував у Цуманських лісах, 26 березня вступив у бій з відділом Червоної Армії і був розгромлений. «Гамалія» з частиною повстанців відійшов далі в Цуманські ліси, а іншу частину відділу розпустив. Серед загиблих повстанців був і військовий референт Клеванського району ОУН Ананій Шморгун-«Підхмарний» [15, арк. 222–223; 32, с. 377]. Однак «розгромлений» відділ «Гамалії» продовжував діяти далі.

27 березня у с. Тростянець та Яполоть відбувся бій 202 батальйону 16 стрілецької бригади ВВ із відділом «Гамалії» та чотою відділу особливого призначення СБ (за радянськими даними цей бій відбувся у с. Липки Степанського району). Повстанці оцінили сили більшовиків у 4 сотні, озброєних 1 гарматкою, 5 мінометами (гранатометами), важкими та легкими скорострілами, автоматами («фінками» – ППД і ППШ; «бобиками» – ППС) та гвинтівками (крісами). За даними повстанців, внаслідок запеклого 6-годинного бою, вояки ВВ відступили, втративши 50 людей убитими і невстановлену кількість пораненими (за даними НКВД 22 убитих та 10 поранених). Трофеями УПА стали 1 міномет, 2 легких скорострільні, 6 автоматів, 11 гвинтівок та 6 пістолетів. Втрати повстанців становили 6 убитими та 18 пораненими. Втім це знову не завадило більшовицьким командирам рапортувати про розгром відділу «Гамалії» (вказувалося, що загинуло майже 430 повстанців, зокрема «Гамалія», полонено 9 вояків УПА) [3, с. 600-601, 621-622; 8, с. 53; 9, с. 168; 15, арк. 249]. 7 квітня Лаврентій Берія рапортував Йосипу Сталіну про ліквідацію низки відділів УПА, зокрема й відділу «Гамалії»; за його даними, за період з 7 березня по 6 квітня було убито, поранено та полонено 5926 повстанців, при чому захоплено 19 одиниць артилерії, 83 скорострілів та 846 гвинтівок та автоматів [8, с. 55]. Звертає на себе увагу той факт, що кількість вилученої зброї більш ніж у 6 разів менша за кількість втрат серед повстанців, що викликає поважні сумніви у дійсності цих втрат (стільки не побили, а якщо й побили, то явно не повстанців).

Згідно довідки від 25 лютого 1945 р, підписаної начальником управління НКВД Рівненської області Трубніковим (охоплює період з 1 лютого 1944 р. по 25 лютого 1945 р.), курінь «Гамалії» в бою на терені Дережненщини втратив 87 вояків убитими та 4 полоненими і був частково розгромлений [2, с. 332]. Ці дані виглядають більш реалістично, особливо з огляду на подальший перебіг подій.

31 березня 1944 р. радянські органи безпеки отримали інформацію, що поблизу с. Борщівка Деражненського району та довколишніх хуторах оперує відділ «Острого» (до 300 вояків, 1 протитанкова гармата, 6 важких і до 40 легких скорострілів та багато автоматичної зброї) [15, арк. 249]. Ці дані зазнали уточнення на початку квітня 1944 р.: штаб загону «Острого», сотні «Чайченка» та «Острого» перебували у лісі північніше кол. Соломка, сотні «Звіра», «Дуба» та «Волоса» поблизу с. Павлівка (кол. Нова Павлівка) Олександрійського району (сумарно 500 вояків, із яких 50 кіннотників, обоз із 30 фірманок; у кожній сотні – по 2 важких та 10 легких скорострілів). Військо «Гамалії» було розташоване у лісі на хуторах коло с. Майданом Деражненського району і складалося із двох сотень – «Гамалії» (150 вояків) та «Партизана» (150 вояків). При загоні «Гамалії» перебував також повстанський госпіталь [15, арк. 301-302].

Реалізуючи здобуту інформацію, 5 квітня сотня енкаведистів напала на табір війська «Острого». Внаслідок 20-хвилинного бою загинуло 6 більшовиків, а ще 1 потрапив у полон. Повстанці втрат не мали. Найбільше в цьому бою відзначилися сотенний Григорій Стасюк-«Моряк» та ройовий «Могильон» [3, с. 639; 35, с. 364]. 6 квітня оперативно-військова група прочісувала населені пункти Углище, Дюксин, Вільхівка на Борщівка Деражненського району. Затримано 91 особу, яка ухилялася від призову до лав Червоної Армії. В процесі фільтрації затриманих виявлено 4 вояків із загону «Острого». У районі с. Борщівка відділення ВВ потрапило в повстанську засідку. Втративши 5 солдатів та офіцерів, воно ледь вирвалося із повстанського «мішка». Втрати повстанців, за даними радянських звітодавців, мали становити 46 убитих та 2 полонених [15, арк. 294]. Ці операції мали продовження, бо радянське командування, занепокоєне активними діями українських повстанців, зосередили на теренах Костопільщини та Деражненщини значні військові сили. Найбільш масштабний бій між військами НКВД та повстанцями із куреня «Острого», про який вже згадувалося вище, відбувся 10 квітня 1944 р.

Послуговуючись даними, отриманими від райвідділів НКВД та НКГБ у Костополі, 11 квітня 1944 р. рота 218 батальйону 24 стрілецької бригади ВВ, провела операцію проти куреня «Острого», який діяв у районі Берестовця, Злазного (в документі – Хлазово), Волошки Костопільського та Олександрійського районів. У лісі північніше кол. Ситниця вона звела бій із сотнею «Вітра» і почотом «Острого». За даними ВВ, повстанці втратили 80 вояків убитими (зокрема сотенного «Вітра» та 2 чотових) та 1 полоненим; трофеями урядових військ стали 14 оди-

ниць стрілецької зброї (2 легких скорострільні, 1 автомат, 10 гвинтівок, 1 пістолет) та трохи боєприпасів [15, арк. 323]. Того ж дня група автоматників продовжувала переслідувати повстанців, наздогнавши їх вже 12 квітня на переправі через р. Горинь у районі с. Підлужжя Костопільського району. Більшовики додатково рапортували про знищення 36 (зокрема сотенного «Кіса»), та полонення 8 повстанців; зі зброї захоплено 1 автомат, 1 гвинтівку та 2 револьвери; свої ж власні втрати подавали наступним чином: 1 убитий та 3 поранених [15, арк. 324, 358]. Аналогічні операції проводили підрозділи 218 та 219 батальйонів 24 стрілецької бригади ВВ у р-ні Борщівки Костопільського р-ну та Попової Олександрійського району, рапортуючи про знищення 4 і затримання 22 повстанців, 2 осіб, які ухилялися від військової служби, 33 «бандпосібників». Дехто з них належав до сотні «Чайченка» [15, арк. 326, 349].

Дещо інші картини подавали повстанські звітодавці. Зокрема, вони твердили, що на початку квітня 1944 р. сотня «Гамалії» із куреня «Острого» поблизу с. Яполоть на Костопільщині оточила і розбила 200 енкаведистів. За даними повстанців, більшовицький відділ був повністю знищений (втекло лише 20 осіб), а повстанці здобули багато зброї та амуніції. В бою загинуло також 12 вояків УПА [3, с. 642; 12, с. 248; 22, арк. 53–54]. Ці бої стали доброю рекомендацією для молодого сотенного, коли командування групи УПА «Заграва» шукало заміну для «Острого», який мав очолити загін ім. Остапа («Батуринський»).

Загін «Прилуцький», який дислокувався поблизу важливих адміністративних центрів – міст Рівне та Костопіль – та транспортних магістралей, перебував під постійним тиском більшовицького війська і, щоб уникнути розгрому, мусив постійно маневрувати для дезорієнтації супротивника. Однак не завжди це вдавалося і часто ініціативу у бойових зіткненнях мали радянські силові структури. Зокрема, 29 квітня 1944 р. енкаведисти напали на відділи к-ра »Гамалії» в Деражненщині, захопивши живцем заставу, яку тримав відділ особливого призначення (далі – ВОП) СБ. Після цього вони напали на табір, де перебували 2 чоти «Гамалії», відділ Василя Потапчука-«Партизана» та решта особового складу ВОП СБ. Повстанці втратили чотирьох вояків убитими і багато зброї, весь обоз і поспішно відступили через Чортове болото [3, с. 621–622; 32, с. 63; 53, с. 146]. З другого боку болота, в Цуманському лісі, тримала заставу підстаршинська школа к-ра »Кармалюка» із загону к-ра »Чорноти», котра вчинила опір більшовикам, які наступали через болото. Їм вдалося відрізати більшу частину школи (57 вояків) від основних сил повстанців – відділів «Чорноти», «Гамалії», «Партизана» та

решток ВОП СБ, які відійшли на лінію залізниці Цумань-Берестяни і зайняли нові оборонні позиції. Зі школи при основному війську залишилося заледве 15 людей [3, с. 600, 634; 6, с. 269–270; 37, с. 237].

За даними А. Русначенка, у квітні-травні 1944 р. проводилася велика чекістсько-військова операція у лісах над р. Горинь. Відділи УПА під керівництвом «Гамалії», Івана Литвинчука-«Максима» та Володимира Кобриновича-«Однорога», потрапивши в оточення, з великими втратами вирвалися і відійшли в Пустомитівські ліси [51, с. 239].

Бої продовжувалися і в подальшому. 11 червня 1944 р. загін «Прилуцький» звів півгодинний бій із загоном військ НКВД чисельністю до 300 вояків, який рухався із с. Суськ і Борщівка (у оригіналі – Верівка) до с. Корчин Костопільського району. Повстанці втратили 1 вояка пораненим, а більшовики мусили полишити поле бою із 8 убитими і майже 20 пораненими [3, с. 645; 19, арк. 92].

12 червня 1944 р. до 600 більшовиків атакували загін «Прилуцький» (250 вояків), розташований в ур. Чорні Лози на Костопільщині. Після 4,5-годинного бою більшовики відійшли, забравши із собою убитих (на 2 автомашинах) та поранених (на 2 фірах). Повстанці втратили 9 вбитими (зокрема, чотового «Ревуху» та 1 ройового) та 7 пораненими (зокрема, сотенного І-ї сотні та 2 ройових). У бою відзначилися сотенний ІІ-ї сотні «Хасан» та чотовий Олексій Фінчук-«Ольха» [3, с. 645; 22, арк. 167].

Активну участь загону «Прилуцький» у бойових діях проти радянських військ відзначає й хроніка загону ім. Колодзінського («Корсунського»), згідно якої повстанці цього загону 14 червня спіткали поблизу с. Жобрин кінноту к-ра »Гамалії», котра повідомила, що їхній загін мав тяжкі бої з червоними [6, с. 198].

У квітні-червні 1944 р. відділам УПА під орудою «Острого» та «Гамалії» протистояли переважно підрозділи внутрішніх та прикордонних військ зі складу 16 (202 батальйон), 17 (208 батальйон), 20 (підрозділи управління та обслуговування, окремий батальйон бойового забезпечення) та 24 (218 батальйон) бригад ВВ, а також 127 полку ПВ [15, арк. 194, 215, 241, 250, 254, 255; 19, арк. 92]. У середині червня 1944 р. на теренах Дережненщини та Костопільщини, а також прилеглих місцевостей Степанщини, Колківщини, Цуманщини, Рівненщини, Кореччини, Тучинщини та Березнівщини було зосереджені 169 та 277 стрілецькі полки 9 стрілецької дивізії ВВ, 273 стрілецький та 34 мотострілецький полки 10 стрілецької дивізії ВВ, 20, 24 стрілецьких бригади ВВ, 18 кавалерійський полк ВВ (сумарно 20 стрілецьких батальйонів, 2 окремих батальйони бойового забезпечення, 4 кавалерійські ескадрони та придані їм допоміжні та спеціальні підрозділи). Окрім цих відділів, на тере-

нах Волинської та Рівненської областей перебували ще 20 стрілецьких батальйонів та 2 окремих батальйонів бойового забезпечення ВВ із відповідною кількість допоміжних та спеціальних підрозділів [47, с. 186–187], а також прикордонники, армійські підрозділи, персонал райвідділів НКВД та НКГБ тощо. Враховуючи великі можливості залучення залізничного та автомобільного транспорту для швидкого перекидання особового складу з місця на місце, радянське командування могло зосереджувати проти повстанців великі сили. Легкоозброєну піхоту УПА часто рятували лише особливості місцевості, які допомагали маскувати рухи відділів, умілий маневр, здібності командирів, відвага рядових повстанців і, в багатьох випадках, – щільний вогонь легких скорострілів, яких повстанці намагалися мати якнайбільше.

Точне встановлення втрат обох сторін у цих зіткненнях часто утруднюється незнанням як повстанських, так і більшовицьких звітодавців про справжні розміри втрат не лише супротивника, а й власних підрозділів. Інколи трапляються і випадки безпардонної фальсифікації даних про втрати супротивника у донесеннях про результати бойових дій, звідки вони перекочовували в інші звітно-інформаційні документи. Зокрема, згідно інформації секретаря Рівненського обкому Комуністичної Партії (більшовиків) України В. Бегми про боротьбу проти українських націоналістів за період з лютого по 1 липня 1945 р., в Рівненській області проведено близько 500 чекістсько-військових операцій, втрати УПА та підпілля ОУН становили 15595 убитими, 268 пораненими, 14240 полоненими та 1859 арештованими. Зокрема, вказувалося, що був розгромлений курінь «Гамалії» (500 осіб), убито 434 особи, зокрема і сам «Гамалія». Для того, щоб зрозуміти масштаби фальсифікацій, достатньо порівняти із втратами повстанців у озброєнні: 1 літак, 93 гармати і міномети, 28 протитанкових рушниць, 408 скорострілів, 3494 автоматів, карабінів, гвинтівок, 309 револьверів та пістолетів. Виходить, що людські втрати повстанців переважали втрати в озброєнні майже у 7 разів [10, с. 466]. Цілком очевидно, що окрім повстанців та підпільників, у цей перелік потрапляли особи, які ухилялися від призову до Червоної Армії, та різні категорії мирних жителів, які ставали жертвами бойових дій та репресій. Окрім того, представники силових структур СРСР не гребували банальними «приписками», які мали довести результативність їхньої діяльності. Знову ж таки, загін ім. Хмельницького/»Прилуцький», хоч і зазнав у боях значних втрат (поверх 200 осіб), не був повністю розгромлений, та й сам «Гамалія» ще більше року воював із більшовиками.

Характерними прикладами «прикрашання» звітів про результати каральних операцій є наступні випадки. 30 березня 1918 р. 218 батальйон

24 бригади ВВ, підтриманий з другого берега р. Горинь 208 батальйоном 17 бригади ВВ, у с. Чудви Деражненського району нібито звів бій із повстанським відділом чисельністю поверх 100 осіб. Результати операції: 24 убитих повстанці, затримано 105 повстанців та 33 «бандпосібників», при відсутності втрат серед енкаведистів. «Грандіозними» були воєнні трофеї: 1(!) гвинтівка (згодом – 3) та 400 патронів. Відсутність трофейної зброї «пояснювалася» тим, що повстанці, перед тим як здатися, повкидали її в Горинь [15, арк. 222, 241]. Виглядає на те, що як повстанців кваліфікували переважно звичайних сільських дядьків та юнаків, які переховувалися від мобілізації. 31 березня 1944 р. 127 полк ПВ провів операцію в районі Цепцевич Володимирецького району (Великі Цепцевичі чи Малі Цепцевичі – в документі точно не вказано). Втрати прикордонників: 14 убитих, 6 поранених, а також 2 легких скорострільки та 8 гвинтівок. Повстанці втратили 2 легких скорострільки, 3 гвинтівки та 1 пістолет, зате убитими – аж 219(!) осіб [15, арк. 261]. Кого ж тоді убивали?

Реальні втрати повстанців на теренах Волинської та Рівненської областей під час переходу та застою фронту були значними, але набагато меншими, ніж подавали радянські звітодавці. Зокрема, згідно записів І. Литвинчука-«Дубового», за період із 1 січня по 15 серпня 1944 р. група УПА «Турів» зазнала наступних втрат: 378 повстанців убито, 248 пропало безвісти, 620 звільнено додому, 260 дезертирувало і 272 перейшли до більшовиків (із 3048 вояків станом на 1 січня 1944 р.) [3, с. 1210]. Отже, загальні втрати становили 58,3 відсотка чисельності особового складу групи, але бойові втрати становили лише третину від загальних; приблизно такі самі питомі частки у загальній структурі втрат становили звільнені додому на законних підставах та «втрати від деморалізації» (перекинчики та дезертири). За свідченням Федора Воробця-«Верещаки» група УПА «Заграва» також втратила 50 відсотків особового складу [4, с. 659; 37, с. 237]. Приблизні обрахунки зміни чисельності відділів групи УПА «Заграва» провів і командир УПА-Північ Д. Клячківський-«Клим Савур». За його даними, група УПА «Заграва» розпоряджала: на час переходу фронту (січень-лютий 1944 р.) – 17 бойовими сотнями (2000 вояків), у квітні 1944 р. – 17 сотнями (1920), напередодні включення до ЗГ 33 – 9 сотнями (1020). З них під командою «Острого» та «Гамалії» воювали: 3 сотні (340 вояків); 8 сотень (960); 4 сотні (420) [6, с. 72–74]. Згідно свідчень полонених командирів УПА Євгена Басюка-«Чорноморця» та Ф. Воробця-«Верещаки», у групах «Заграва», «Богун» та «Тютюнник» на початку 1944 р. налічувалося сумарно 12-13 тис. вояків [37, с. 234; 46, с. 401]; таким чином, якщо брати

на віру звіти НКВД та НКГБ, ці з'єднання УПА мали бути знищені ще в першій проловині 1944 р. Однак, насправді вони зберігали свою боєздатність ще поверх року...

Згідно повстанських звітів, втрати радянських силових структур у вищевказаних боях проти загону ім. Хмельницького («Прилуцького») та низки інших відділів, які взаємодіяли з ним, мали становити поверх 270 осіб убитими та 30 пораненими. Звіти радянської сторони подають наступні цифри власних втрат у Рівненській області за період з 1 по 31 березня 1944 р.: 22 оперативних працівники НКВД та НКГБ (12 убитими, 2 пораненими та 8 пропалими безвісті), 89 вояків ВВ (51/37/1), 37 прикордонників (16/18/3), 134 вояки Червоної Армії (69/31/34), 102 партизани (43/33/26) [15, арк. 208]. Порівнявши ці дані зі зведенням за 28 квітня 1944 р., можемо підрахувати, що за період з 1 по 28 квітня у Рівненській області загинули, поранені або пропали безвісті 7 оперативних працівників НКВД та НКГБ (5/2/0), 271 вояк ВВ (122/141/8), 57 прикордонників (39/4/14), 87 вояків Червоної Армії (59/20/8) та 8 партизанів (5/1/2) [15, арк. 208, 501]. Звісно, не всі вони загинули у боях із повстанцями з відділів «Острого» та «Гамалії». Слід відзначити, що у березні-квітні 1944 р. на теренах Рівненської області відбулося низка великих боїв та дрібних сутичок між відділами УПА та радянськими військами. Найзнаменитішими серед них була битва під Гурбами (22-25 квітня), бої біля Золотого Дубровицького району та Карпилівки Рокитнівського району (6 березня), Витковицьких хуторів Березнівського району (10 березня), Дубров'я Володимирецького району (11 березня), Нової Мощаниці Здолбунівського району (25 березня), Кам'яна Гора Олександрійського району (7 квітня), Витковичі Березнівського району (22 квітня), Городця Володимирецького району (25 квітня), Ленчина Березнівського району (26 квітня), Залізниці Корецького району (29 квітня), на Лліних горах поблизу сіл Карпилівка та Борове Рокитнівського району (15 квітня) [3, с. 638–639, 641–642, 944–946, 1168–1170, 1187; 22, арк. 22–23; 43, с. 55, 66]. Розміри втрат визначити досить важко, бо у звітно-інформаційних документах обох сторін втрати супротивника, як правило, обчислювалися некоректно (свої – більш-менш точно, а чужі – «чого супостата жаліти»).

Окрім бойових втрат та випадків дезертирства, причинами зміни чисельного стану загону ім. Хмельницького («Прилуцького) могла бути передача окремих відділів до інших військових формувань УПА та мобілізаційні заходи, які провадилися в окремих теренах. Так, 25 лютого 1944 р. на нараді командирів груп УПА «Заграва» і «Тютюнник» «Дубового» та Федора Воробця-«Верещаки», вирішено передати до групи

«Тютюнник» три найкращі бойові сотні. Серед них були сотня Володимира Кобриновича-«Однорога» із загону «Кори» та сотня «Чайченка» (126 вояків) із загону «Острого» [3, с. 1206]. 16 березня 1944 р. до групи УПА «Тютюнник» було приділено відділ к-ра Андрія Балицького-«Вітра» (32 вояки) [3, с. 815, 817, 862]. На початках квітня 1944 р. із загону (куреня) «Острого» відійшли на схід 3 повні сотні [3, с. 643].

Дуже важливою для УПА на той час була проблема збереження мобілізаційних ресурсів Західної України для своїх потреб, що передбачало активну протидію мобілізаційним заходам радянської сторони. Згідно інформації референта СБ Рівненського надрайону для командира загону УПА «Котловина» від 10 березня 1944 р., у районі ч. 10 Рівненського надрайону (ВН3/3 «Озеро») було мобілізовано 50 людей, які мали відійти до війська к-ра «Острого». Однак їх на певний час перебрав к-р Григорій Решетило-«Галайда», від якого вони перейшли до відділу «Гамалії», який тоді теж перебував у цьому терені [6, с. 471]. Вояк із охорони к-ра П. Гудзоватого-«Василя» Іван Паламарчук-«Юсак» стверджував, що до УПА потрапив 15 березня 1944 р., коли колону новомобілізованих зупинили повстанці і відвели в ліс. У таборі під с. Жильжа Костопільського району, де перебувало до 600 чоловік, отримав призначення до чоти «Петрика» (ймовірно, «Петрука», чотового охорони штабу групи УПА «Тютюнник»), а згодом був переведений до почоту к-ра »Василя» [42, с. 77; 52, с. 172]. За доступ до мобілізаційного ресурсу іноді спалахували досить серйозні сутички. Зокрема, 16 березня 1944 р. група повстанців (майже 100 осіб) зробила наліт на колону щойно мобілізованих призовників, яких супроводжував конвой із 20 вояків. Убито 7, поранено 2 конвоїрів; мобілізовані розбіглися і лише половина з них згодом прибула на призовний пункт [9, с. 133]. В результаті упертої боротьби УПА вдалося зберегти частину людських ресурсів за собою, хоча станом на 23 вересня 1944 р. до Червоної Армії лише в Рівненській області було мобілізовано 98693 українців [46, с. 305].

Все це спричинило потребу у реорганізації загону «Прилуцький», яка була здійснена майже одночасно із його передачею до групи УПА «Тютюнник» (ЗГ44) у серпні 1944 р [3, с. 862; 42, с. 53–54]. Командний склад загону «Прилуцький» був наступним: командир А. Монь-«Дяченко» («Гамалія»), заступник командира «Вовченко», політвиховник Петро Ліщук (Лящук)-«Ярославенко», шеф ВСБ «Орленко», шеф розвідки «Гриць», персональний старшина «Данило», господарчий «Смушко». Тереном дій загону була визначена південна частина Сарненського надрайону (Березнівський та південна частина Рокитнівського району) з впливом дій на східні терени України [3, с. 868–869; 7, с. 483–484].

До загону «Прилуцький» увійшли 4 відділи: «Кантового», «Стріли», Олександра Дубовця-«Мухи» та «Ольхи». Відділ «Ольхи», який складався із двох чот, належав до «старих» бойових одиниць загону, хоч прибув у визначений терен-базу аж у листопаді 1944 р. Відділи «Кантового» («Хасана») та «Стріли», які були передані до ЗГ44 (ЗГ444) із ЗГ33 (створених на основі колишніх груп УПА «Заграва» і «Турів»), прибули раніше – відповідно на початку та в середині вересня, а чота «Мухи» – у грудні 1944 р. [3, с. 909; 7, с. 348; 42, с. 53-54]. Сотня «Кантового» також віддавна належала до загону «Прилуцький» і брала активну участь у червневих боях із більшовицьким військом [3, с. 645, 869, 871, 885, 909, 911; 22, арк. 167].

Відділи «Кантового» та «Стріли» виявили себе в подальшому як добрі бойові одиниці. Сотенний Кирило Максимчук-«Стріла», родом із с. Вовчецьк Колківського району, був одним із найкращих бойових командирів УПА. Ще в 1943 р. «Стріла» та підпільник «Бурлака» отримали завдання залучити до УПА українців, які служили у поліції м. Колки [55]. Очевидно, ця акція пройшла успішно, бо згодом «Стріла» став командиром окремої боївки, яка з часом перетворилася на бойову сотню групи УПА «Заграва». Сотня «Стріли» вела свою історію із кінця 1943 р. Згідно наказу ч. 8 по загону УПА «Котловина» від 13 грудня 1943 р. лісовська боївка від 26.11.1943 р. перетворювалася на регулярний відділ УПА під назвою «Стріла». Командиром відділу призначався десятник «Стріла», який перед тим, у ніч з 7 на 8 грудня, організував вдалу засідку на червоних партизанів [1, с. 565–566]. Сотню «Стріли» із Луччини, досить добре обмундировану і озброєну, яка діяла на теренах Колківської республіки, згадує у своїх спогадах і шеф господарчого відділу Головного Командування УПА-Північ Євген Татура (Роман Петренко)-«Омелько» [26, с. 156]. Командир одного із радянських партизанських з'єднань О. Сабуров у радіограмі до УШПР від 14 лютого 1944 р. серед імен командирів бандерівських загонів, які діяли між рікою Стир та залізничними лініями Ковель-Рафалівка і Ковель-Рожище, згадував і «Стрілу» [2, с. 163].

У лютому-квітні 1944 р. відділ «Стріли» входив до складу загону «Котловина» («Хвастівського») групи УПА «Заграва», яким спочатку командував Степан Коваль-«Рубащенко», а потім – Володимир Дзюбенко-«Чорнота» [3, с. 589, 632–633; 6, с. 75, 313]. Перед переходом фронту відділ «Стріли» мав 67 козаків, з них 44 озброєних та 23 неозброєних. На озброєнні відділу було 5 легких скорострілів, 3 фінки, 36 крісів. При переході фронту 3 вояків загинули, 1 загинув від тифу, а ще 2 перебігли до червоних партизан. Натомість прибуло поповнення із 23

осіб, з низ 12 – з гвинтівками, а планувалося ще мобілізувати 19 осіб. Поповнилося і озброєння відділу на 14 гвинтівок, 3 автомати, 1 важкий та 2 легких скорострільні, 1 протитанкова рушниця. 9 гвинтівок було передано в терен для організації боївки. В цей час відділ більше переховувався, попутно займаючись ліквідацією «сексотів» [6, с. 246].

У березні 1944 р. відділ «Стріли» активно діяв на теренах Маневиччини та Колківщини. Враховуючи суттєву перевагу фронтових відділів та відділів з охорони тилу Червоної Армії у чисельності, рівні бойової підготовки, озброєнні та важкій техніці, сотня «Стріли» уникала великих боїв, обмежуючись дрібними сутичками, засадами, рейдами. Одна з його чот зробила розвідувальний рейд на північ від залізниці Сарни-Ковель, який тривав від 6 до 14 березня 1944 р. По дорозі був вбитий 1 співробітник НКВД та роззброєно 1 фронтовика, якого згодом відпущено [3, с. 627]. 18 і 27 березня відділом «Стріли» було зловлено 2 місцевих комуністів, які перебували на ст. Чорторийськ. 28 березня ІІ-га чота на чолі із самим «Стрілою» на північ від залізниці Сарни-Ковель атакувала радянський військовий обоз. З радянського боку втрати становили 1 вбитим та 2 пораненими; повстанці втрат не мали, а в якості трофеїв здобули 1 автомат, 1 пістолет та 28 ящиків набоїв до стрілецької зброї. Того ж дня один із ройових відділу «Стріли» роззброїв одного більшовика у с. Храськ. 29 березня у Колянецькому лісі І-а чота звела бій із більшовиками, в якому загинув фельдшер «Кобзаренко»; трофеєм повстанців стала 1 гвинтівка. У відповідь 1 квітня 1944 р. більшовики спробували атакувати відділ за допомогою літака. Наслідком цієї акції стала загибель 6 цивільних людей, які переховувалися у лісі [6, с. 255–256].

Відразу по прибутті у підпорядкування ЗГ44 відділи загону «Прилуцький» здійснили кілька пропагандивних рейдів на східні терени України. 19 вересня відділ к-ра »Кантового» («Хасана») пішов у 600-кілометровий рейд по північній Житомирщині, який тривав місяць; 29 вересня у 15-денний рейд на терени північної Житомирщини був відправлений відділ к-ра »Стріли», який пройшов 400 км. В ході цих рейдів бойових зіткнень практично не було: відділ к-ра »Стріли» здійснив успішну акцію на пункт ВНОС (спостереження та сповіщення – елемент системи протиповітряної оборони), а рейд к-ра «Хасана» не був вдалим через підривну роботу агентури НКВД всередині відділу [3, с. 869, 871, 911].

У вересні-жовтні 1944 р. відділи загону «Прилуцький» не провадили якихось значніших бойових дій, провадячи в новому терені господарчу підготовку до зими. Зокрема, в терен дій загону перевезено один тран-

спорт харчів із Кореччини [3, с. 885]. Винятком був підрив поїздка на вузькоколійці Рокитне-Мочулянка, внаслідок якого здобуто певну кількість зброї і майна, та бій біля одного із сіл (назва у документі втрачена – О. Д.) Клесівського району. Відділ «Стріли» 11 жовтня 1944 р. зітнувся в бою із приблизно 50 вояками НКВД. УПА втрат не мала, а енкаведисти втратили 12 осіб вбитими і вилучене в селян майно; в полон потрапили 2 «стрибків». Повстанці здобули 3 коней, 1 ручного кулемета, 1 гвинтівку (кріс), 1 автомат (фінку) [3, с. 885, 911].

11 листопада 1944 р. сотня «Кантового» разом з відділами загону «Дорош» влаштувала засідку в ур. Кобила поблизу с. Залав'я Рокитнівського району, в яку потрапили 130 військовослужбовців 205 батальйону 16 стрілецької бригади ВВ НКВД. Вони повертались із погоні за загоном, який відходив після невдалої акції на поїзд. За даними повстанців, внаслідок бою ВВ НКВД втратили 117 солдатів та офіцерів убитими, а вони самі – 4 вояки вбитими та 12 пораненими; у відділі «Кантового» вбитих і поранених не було [3, с. 885–886, 912; 37, с. 234]. Радянські звітодавці визначили розмір власних втрат наступним чином: 26 убитих, 10 поранених, 1 пропалий безвісти [43, с. 66].

Відділ «Стріли» в цьому бою участі не брав, бо в листопаді 1944 р. відбув у рейд до Корецького надрайону, де мав забезпечити себе на зиму взуттям і одягом. Там його спіткала невдача – у с. Річки більшовики застукали відділ зненацька і повстанці втратили 10 вояків убитими [3, с. 886, 912-913]. Відділ «Кантового» відбув до Кореччини у грудні і припровадив звідтам для відділів, які діяли на теренах Сарненського надрайону, один транспорт святочних подарунків [3, с. 915].

10 (за іншими даними – 11) грудня 1944 р. об'єднані відділи загонів «Дорош» та «Прилуцький» під загальним командуванням майора УПА Никона Семенюка-«Стального» напали на Моквинську паперову фабрику, де мали зіткнення з військами НКВД. УПА втратила 6 вояків убитими та 22 пораненими, а більшовики – 7 вбитими та 3 пораненими. У провалі акції звинувачували оперативного старшину при штабі ЗГ44 к-ра »Сірого», якого підозрювали у співпраці з НКВД. НКВД стверджувало про знищення 10 та полонення 1 повстанців [3, с. 914; 8, с. 132; 23, арк. 29].

Станом на кінець грудня 1944 р. чисельність ЗГ44 становила 830 вояків, з них 278 належали до загону «Прилуцький». Ці дані враховують прилучення до загону чоти к-ра «Мухи» (35 вояків) та відхід 33 (за іншими даними – 32) осіб із відділу к-ра «Ольхи» в розпорядження к-ра Миколи Мельника-«Онищенка» для подальшої роботи на теренах Центральної та Східної України [3, с. 914; 41, с. 129].

У січні 1945 р. відбулося розширення терену дій ЗГ44, до якого додатково було приділено Дерaжненський, Степанський, Дубровицький, Висоцький та Столинський райони [3, с. 914]. Відповідно розширився і район, у якому мусив оперувати загін «Прилуцький». Зимовий період, як завше, був важким часом для повстанських відділів, бо вони в цей час не могли добре маскуватися. Однак це не виключало ведення успішних бойових дій, навіть при тому. що повстанські відділи мусили постійно маневрувати, щоби уникнути зіткнення із великими силами супротивника. Зокрема, НКВС та НКДБ у січні 1945 р. мали інформацію про те, що курінь «Гамалії» діє на теренах Дерaжненського та Степанського районів, а вже у кінці січня відділ «Стріли» зробив засаду на більшовиків на хуторах с. Карпилівка Рокитнівського району. В ході бою було вбито 6 і полонено 2 енкаведистів; повстанці втратили 1 вбитим і 1 пораненим [3, с. 887, 914; 17, арк. 264; 51, с. 258]. За даними радянських спецслужб, станом на 1 лютого 1945 р. основні сили загону «Прилуцький» (109 вояків) під керівництвом «Гамалії» продовжували перебувати поблизу с. Карпилівка, а відділ «Стріли» (42 вояки) вже перебував на теренах Тучинського району [17, арк. 130, 134]. Невдовзі відділи загону знову зібралися на теренах Рокитнівщини. 6 лютого 1945 р. відділи к-рів »Стріли» та «Кантового» відбули два бої поблизу с. Дерть. НКВД вважало, що повстанців було до 70 осіб. Перший бій відбувся на хуторах поблизу села, коли в засідку повстанців потрапила група із 75 «стрибків» та райпартактиву. Більшовики втратили близько 50 осіб убитими та 2 полоненими; трофеями повстанців стали 1 важкий скорострріл «Максим», 4 ручних скорострріли, 7 фінок, 10 гвинтівок та 1 пістолет. Другий бій відбувся в лісі, де повстанці зітнулися із групою із 30 більшовиків. Останні втратили 3 осіб убитими, а озброєння відділів поповнилося 3 фінками, 1 «бобиком» та 1 пістолетом. Загальні втрати УПА за підсумками цих двох боїв становили: 1 вбитий і 4 поранених [3, с. 888–889, 919; 12, с. 644]. Про перебіг першого з цих боїв ми можемо дізнатися зі спогадів колишнього «стрибка» Леона Жура. За його свідченням, все відбувалося наступним чином: одного осіннього дня «рокитнівське керівництво винищувальних батальйонів» вислало відділ під командуванням голови райспоживспілки до місцевості Дерть на пошуки бандерівців. Поблизу Дерті колону «стрибків» на фірманках зустріла розстрільна повстанців, які спочатку лежали в засаді, а потім встали, відкрили раптовий вогонь із всієї зброї, яку мали, і перейшли в наступ. Командир «стрибків», який спробував затримати атакуючих вогнем із кулемета «Максим», був затоптаний копитами коней. Вирватися вдалося не багатьом, зокрема Леону Журу, який був візником на фірманці, що їхала в колоні останньою. На другий день військо із гарнізону пішло до Дерті

вдруге, але тіл «стрибків» не знайшли. Слідство, переведене поміж місцевих мешканців, не дало результату: допитувані водно твердили, що нічого не бачили і не чули [29, s. 74–75].

17 лютого 1945 р. відбувся третій бій поблизу Дерті. Відділи «Стріли» та «Кантового» втратили 4 вояки вбитими та 4 пораненими у сутичці із енкаведистами. Серед поранених був і к-р »Стріла» [3, с. 889, 919]. Один зі звітних документів НКВД також повідомляє про бій поблизу Дерті, який відбувся 11 лютого між частиною військ Рокитнівського гарнізону НКВД (очевидно, із 205 батальйону 16 стрілецької бригади ВВ) і групою райпартактиву, з одного боку, то групою повстанців силою від 350 до 400 вояків, озброєних мінометами, скорострілами та автоматичною зброєю. Втрати НКВД та НКДБ – 10 убитих та 5 поранених, 1 важкий та 1 легкий скорострільні, 8 автоматів [12, с. 644]. Аналіз комплексу повстанських та радянських документів, дотичних до «дертянських подій», дає підстави гадати, що це один і той самий бій, а розбіжність у датах – наслідок канцелярської помилки однієї із сторін. Звертає також увагу оцінка радянськими спецслужбами чисельності повстанців у бою 11 (17) лютого, яка перевищувала дійсну у 2–3 рази. Вона, по суті, підкреслила хорошу боєздатність повстанських відділів, які вчинили запеклий опір енкаведистам.

Розконспірування місця постою та постійна загроза раптового удару змусили відділи УПА покинути околиці с. Дерть. 18 лютого 1945 р., під час перемаршу до нових теренів діяння, відбувся бій на хуторах с. Кисоричі Рокитнівського району між відділами «Стріли» і «Кантового» та радянським відділом невстановленої чисельності. Повстанці втратили 1 вояка убитими; втрати ворога вони оцінювали у 12 осіб [3, с. 889, 919].

27 лютого нарком внутрішніх справ УРСР Рясной рапортував Л. Берії, що за період з 16 по 22 лютого 1945 р. в Рокитнівському районі Рівненської області оперскладом та ВВ НКВД були проведені операції з метою очистки його теренів від повстанців. Доповідалося про розгром загонів «Стального» та «Гамалії», який мав супроводжуватися знищенням 257 та полоненням 3 повстанців, захопленням 14 легких скорострілів та 135 одиниць легкої стрілецької зброї. Втрати НКВД становили 2 вбитими та 8 пораненими [8, с. 199]. Однак із опису боїв ЗГ444 за цей період можна довідатися, що за цей час важких втрат зазнав лише загін «Дорош» к-ра »Стального» (48 убитих та 13 поранених). Набагато менше втратили загін «Прилуцький» (5 убитих та 2 поранених) та відділ «Чорні Гайдамаки» (1 убитий та 1 поранений) [3, с. 887–888]. Таким чином, втрати повстанців у цих боях перебільшувалися радянськими звітодавцями майже у 4 рази.

Несприятлива обстановка змусила основні сили загону «Прилуцький» відійти у костопільські та дерaжненські ліси. 11 березня 1945 р. у с. Борівка Дерaжненського району відділи к-рів »Стріли» та «Кантового», а також місцевий ВОП звели бій із 30-особовою групою енкаведистів. Втрати УПА становили 2 вбитих і 2 поранених; серед поранених був і к-р »Кантовий». Більшовики втратили 12 убитими та 1 пораненим [3, с. 889, 921–922].

Наступний бій відбувся 16 березня 1945 р. у лісі поблизу с. Трубиці Костопільського району. В ньому брали участь відділи к-рів «Стріли» (у заступстві к-ра «Ольхи») та «Кантового» (у заступстві к-ра »Явора»), Сили більшовиків оцінювалися у 120 осіб. Обидві сторони зазнали поважних втрат: повстанці – 30 вбитих і 5 поранених, а втрати більшовиків вбитими та пораненими оцінювалися у 70 осіб [3, с. 889, 922; 46, с. 361; 51, с. 260].

У квітні 1945 р. відділи загону «Прилуцький» провели 4 акції проти «стрибків» – у Постійному Дерaжненського району, Золотолині (2 рази) та Тростянці Степанського району. Наслідком цих акцій стало знищення 5 «стрибків» і полонення ще двох. Вони проводилися з метою деморалізації тієї частини місцевого населення, яка пішла на співпрацю з більшовиками [3, с. 889].

До весни 1945 р. НКВД та НКГБ зуміли розбудувати на теренах Рівненської області потужну агентурну мережу, спрямовану проти підпілля ОУН та відділів УПА. Станом на 15 березня вона включала 156 резидентів, 160 агентів-внутрішників, 80 агентів-маршрутників та 2133 звичайних інформаторів-«сексотів». Зокрема, за період з 1 по 15 березня радянські спецслужби завербували 15 резидентів, 48 агентів-внутрішників, 13 агентів-маршрутників та 555 «сексотів». Звертає на себе увагу велика кількість агентури всередині відділів УПА та збройного підпілля (160 із 2549 підпільників та повстанців, які перебували на обліку в Рівненській області) [17, арк. 360, 364]. Окрім агентури, на теренах Рівненської області у той час діяли 47 спецгруп НКВД та НКГБ (905 учасників), які складалися переважно із колишніх червоних партизанів і перевербованих повстанців та підпільників [17, арк. 307]. Це викликало серйозну тривогу у керівних ланках підпілля, яка в окремих випадках виливалася у не зовсім адекватні ситуації дії. СБ почала масову «чистку» «підозрілого елементу», яка «прорідила» агентуру, але суттєво погіршила моральний стан багатьох ланок підпілля та відділів УПА. Згідно свідчень С. Янішевського-«Далекого», з грудня 1944 р по березень 1945 р. на теренах ПСК «Одеса» від СБ загинули майже 100 членів ОУН та 150 вояків та командирів УПА [18, арк. 117]. Стільки агентів-вну-

трішників у Рівненській області радянські спецслужби просто не мали, тому частину жертв «чистки» можна віднести на конто помилок СБ.

У зв'язку із вищезгаданою «чисткою», обстановка у загоні «Прилуцький» стала настільки напруженою, що в травні 1945 р. був змушений дезертирувати сам к-р »Гамалія», якому загрожувало знищення. У листі до політвиховника загону к-ра «Ярославенка» «А. Монь однією з причин свого дезертирства називає «підкопи» під нього, які робив полковник «Шпак». При цьому він запевняв, що на співпрацю з більшовиками не піде і відіслав до «Ярославенка» свою охорону, за винятком 2 вояків [6, с. 404-405]. На дезертирство «Гамалії» вказує і протокол допиту Ф. Воробця від 23-28 лютого 1946 р.: «Гамалія», боячись майбутньої «розробки» з боку СБ, у квітні чи травні 1945 р. втік із УПА [4, с. 645, 700]. В тому ж таки році «Гамалія» загинув поблизу свого родинного села при нез'ясованих обставинах [34, с. 565].

В таких умовах командування ЗГ44 мусило шукати заміну «Гамалії». Його вибір зупинився на постаті к-ра «Сівача», відомого також і під псевдо «Одноріг». Це був Володимир Кобринович із с. Антонівка Рівненського району, який зажив слави як один із кращих сотенних УПА-Північ. В. Кобринович став членом Юнацтва ОУН ще в 1930-х рр. Військовий вишкіл пройшов у Червоній Армії, де навчався на офіцерських курсах і отримав чин лейтенанта. Член Похідних груп ОУН (1941–1942). У 1943 р. став командиром однієї з повстанських сотень, сформованих на Костопільщині, яка відзначилася в боях з німцями (біля с. Велика Любаша та Трикопці). У кінці лютого 1944 р. його сотня (140 вояків), яка раніше входила до складу загону ім. Коновальця (к-р Макар Мельник-«Кора») групи УПА «Заграва», була передана до складу групи «Тютюнник». Вона брала участь у знаменитому бою на Лліних горах (ур. Домашичин) у лісі поблизу сіл Карпилівка та Борове; вона зуміла відбити наступ більшовиків і успішно контратакувати; сам «Одноріг» був відзначений як такий, що виявив активність та відвагу у бою [3, с. 944–946, 967, 1182, 1206; 31, с. 4–5]. Згодом він у складі з'єднання «Петлюра» 4 травня 1944 р. вирушив у рейд на Житомирщину; 12 травня був залишений із своєю чотою-«двадцяткою» в районі с. Дубова Рудня, кілька місяців діяв там і 31 серпня 1944 р. повернувся на терен-базу ЗГ44 [3, с. 908, 955, 958, 964–967]. У вересні 1944 р. тимчасово призначений на місце командира відділу «Буйний» загону «Дорош» підхорунжого «Велеса», якого деградовано в ступені та посаді за легковаження конспірації, що призвела до втрат серед особового складу [3, с. 909]. Заслуги В. Кобриновича були відзначені командуванням УПА – 24 квітня 1945 р. йому було присвоєно звання поручника. Однак, вже 3 травня

1945 р. к-р »Сівач» увільнений від обов'язків командира відділу у загоні «Дорош» і на його місце знов призначено к-ра «Велеса» [3, с. 923]. Це було, скорше всього, пов'язано із кризовою ситуацією у загоні «Прилуцький», який невдовзі було знову переформатовано.

3 (за іншими даними – 8) червня 1945 р. чота к-ра «Морозенка» і почоти командирів ЗГ44 під командуванням к-ра »Сівача» (80 вояків) звели бій із енкаведистами (70 вояків) у лісі поблизу с. Борове Рокитнівського району. Повстанці втратили 1 вбитим і 6 пораненими (за іншими даними – 2 вбитими та 5 пораненими), а більшовики (згідно даних теренової розвідки) – 12 вбитими, зокрема і командира гарнізону с. Карпилівка Рокитнівського району [3, с. 836–837, 921, 924, 935; 14, арк. 28; 42, с. 61–62]. Наслідки цього бою ще більше впевнили командування ЗГ44 в тому, що В. Кобринович гідний посади командира загону.

У першій половині червня 1945 р. загін «Прилуцький» було розформовано, а 16 червня було зорганізовано загін під командуванням к-ра »Сівача». До цього з'єднання увійшли відділи «Стріли» та «Ольхи» із загону «Прилуцький» та рештки відділів к-рів «Вихра» та Федора Гука-«Морозенка». Загалом цей загін нараховував 104 вояки, з них 15 хворих [3, с. 924].

Відразу ж йому довелося втягнутися в низку виснажливих боїв. 28 червня 1945 р. 89 повстанців із загону «Сівача» звели бій біля Медведівки Людвипільського району із загоном більшовиків чисельністю 250 осіб. Повстанці втратили 2 осіб вбитими, а більшовики – 20 вбитими і 7 пораненими. Вдалим маневром загін зумів відірватися від переважаючих сил більшовиків. 30 червня 1945 р. 20 вояків із відділу к-ра »Стріли» із загону к-ра »Сівача» атакували 12 «стрибків» у с. Малі Селища Костопільського району. 5 «стрибків» було вбито. 4 липня 1945 р. 86 повстанців із загону «Сівача» вели бій у лісі під с. Медведівка Людвипільського району із 125-особовим відділом військ НКВД. Повстанці втратили 3 вбитими та 4 поранених, а енкаведисти – 16 вбитими та 12 пораненими. 18 липня 1945 р. загін «Сівача» мав дві сутички із енкаведистами поблизу Совпи Людвипільського району та Сторожева Корецького району. У першому випадку 70 більшовиків атакували почот ШВШ ЗГ44 сотника Петра Гудзоватого-«Василя» і рій на чолі з к-ром »Стрілою», зумівши вбити 5 і полонити 2 повстанців. У цьому бою серед інших загинули член вишкільного осередку при штабі ЗГ44 поручник «Довженко» та персональний старшина загону к-р »Східний». У другому бою 70 енкаведистів атакували почот заступника командира ЗГ44 полковника Івана Трейка-«Дибова». Полковник «Дибов» загинув, а його охорона розбіглася. 26 липня 1945 р. відділи к-рів »Стріли» та «Ольхи» здійснили напад

на групу «стрибків» (35 осіб) у с. Золотолин Степанського району, в ході якого знищили 5 і поранили 7 «стрибків». Самі повстанці втрат не мали. В ході бою здобуто гвинтівки та 2 скорострільні. Розгром цієї групи мав важливе значення, бо вона діяла на стику 4 районів і поважно тероризувало місцеве населення, а також виловлювала підпільників ОУН [3, с. 891–892, 894, 926, 935].

Липень був тяжким місяцем для загону «Сівача»: 7 вояків загинуло, 8 – поранено. Радянські каральні органи суттєво посилили натиск на відділи УПА, які ще вціліли. Це призвело до того, що моральний стан частини вояків загону погіршився, внаслідок чого 14 осіб дезертирували. За несолідне виконання обов'язків командира відділу «Вихра» було знято із його становища, а сам відділ «Вихра» розділено між відділами к-рів «Стріли» та «Ольхи». Було також домобілізовано ще 9 осіб [3, с. 894, 925].

9 серпня 1945 р. відділи к-рів «Стріли» та «Ольхи» (40 осіб) провели акцію проти групи співробітників Костопільського райвідділу НКВД (35 осіб). Повстанці втратили 2 вбитими та 3 пораненими, енкаведисти – 10 вбитими, 1 пораненим та 1 пропалим безвісти [3, с. 892–893, 928, 935]. 14 серпня 1945 р. відбулася акція відділів к-рів »Стріли» та «Ольхи» (40 вояків) проти 35 енкаведистів у с. Вулька (тепер – Волиця) Деражненського району. В бою загинув к-р »Стріла» та ще 1 (за іншими даними – 2) повстанець; 5 вояків УПА було поранено. Енкаведисти втратили 12 вбитими та 7 пораненими. Відділ к-ра «Стріли» підпорядковано к-ру «Ольсі» [3, с. 894, 927–928, 935].

За даними штабу ЗГ44, із січня по вересень 1945 р. її відділи звели 30 боїв, провели 16 акцій, влаштували 8 диверсій на залізниці та 7 засад. В ході бойових дій вони втратили 218 вояків убитими (зокрема 6 командирів) та 74 пораненими, з яких 9 дісталося у полон. Втрати енкаведистів оцінювалися наступним чином: більш 540 вбитих (зокрема, більше 20 офіцерів), поверх 44 поранених, 72 полонених. Трофеями відділів ЗГ44 стали поверх 60 гвинтівок, 20 фінок, 11 пістолетів, 15 скорострілів, 1 міномет, а також інше військове спорядження [3, с. 928–929]. Значна частина здобутків і втрат була конто загонів «Прилуцький» та «Сівача». Навіть за неповними даними, заснованими на повстанських та більшовицьких обрахунках результатів окремих боїв, згаданих у даній праці, можна уявити масштаб бойових цих загонів за період з квітня 1944 р. по вересень 1945 р.: повстанці втратили вбитими, пораненими та полоненими близько 290 вояків, радянські силові структури – майже 620.

Однак, сили повстанців, які були обмежені у людських та матеріальних ресурсах, неухильно танули. У вересні 1945 р. загін к-ра «Сівача»

був розформований. К-р «Сівач» з роєм відійшов у терен до організаційної роботи. Згодом він став комендантом боївки СБ (10 вояків), референтом СБ тимчасового проводу ПСК »Степ». 9 жовтня 1946 р. він та 4 його охоронців («Сірко», «Сусід», «Чапай», «Очерет») загинули у родинному селі під час бою з більшовиками [3, с. 929, 941, 967; 4, с. 676; 7, с. 383; 31, с. 4].

Зберігся і ще певний час діяв відділ О. Фінчука-«Ольхи» (у вересні 1945 р. – 73 вояки, з них 10 хворих), головним чином на теренах Рівненського, Олександрійського, Деражненського та Костопільського районів. У листопаді 1945 р. «Ольха» писав командиру ЗГ44 Ф. Воробцю, що мав контакт із провідником Олександрійського району ОУН Степаном Литвином-«Руським», а це, в свою чергу, дало йому можливість рухатися в терені. Від 1 грудня 1945 р. цей відділ (до 50 вояків) був переданий у підпорядкування військового референта Північно-Західного Краю «Москва» Петра Олійника-«Романа» («Сергія», «Енея») і діяв до середини лютого 1946 р. на стику Рівненської та Волинської областей [3, с. 44, 929; 6, с. 406, 480–481; 42, с. 67].

В лютому 1946 р. для відділу настали тяжкі часи. 6–7 лютого в районі Дубинських хуторів у Деражненському районі була проведена чекістсько-військова операція задля ліквідації відділу «Ольхи». За даними більшовицького звітодавця, загинуло 22 повстанці, серед яких упізнані сотенний «Ольха» та ройові «Дуб» і «Вишня». Трофеями більшовиків стали 5 легких скорострілів, 3 автомати, 10 гвинтівок, гранати та боєприпаси [8, с. 339-340; 11]. Насправді, 6 лютого 1946 р. під час акції, яку робили більшовики, поблизу с. Майдан Деражненського р-ну загинули чотовий Адам Середа-«Жартівливий», ройовий Уліян Жданюк-«Свистун» і ще 7 повстанців. К-р »Ольха» загинув пізніше, 16 лютого 1946 р., внаслідок тяжкого поранення, яке він отримав у сутичці з більшовиками у родинному с. Ставок Деражненського району [20, арк. 281; 32, с. 343]. Наступного дня в лісі поблизу хут. Омельно Колківського району Волинської області загинув і П. Олійник-«Сергій» («Еней») із 3 людьми із свого почоту [11; 20, арк. 75].

Таким чином, останній осколок загону «Прилуцький» – відділ «Ольхи» – перестав існувати. Частина вояків загинула, а дехто вижив, перейшовши горнило ГУЛАГУ, як от Василь Кравчук-«Задній» із с. Збуж та Василь Левчик-«Яструб» із с. Майдан [32, с. 170, 235]. Окремі повстанці з цього відділу поповнили мережу підпілля ОУН і продовжували опір. Зокрема, ройовий Петро Кравчук-«Вовк» діяв аж до 1949 р., коли загинув у сутичці з більшовиками в ур. »Дігтярня» поблизу с. Жалин Костопільського району [32, с. 160].

Довгий час продовжував підпільну боротьбу колишній політвиховник загону «Прилуцький» П. Ліщук-«Ярославенко» («Коля»), який у кінці 1945 р. підпорядкувався самопроголошеному проводу Північно-Східного краю «Одеса» на чолі із С. Янішевським-«Далеким». Він очолював рейдуючу групу, яка у 1946–1948 рр. оперувала на теренах Житомирської та Рівненської областей, був районовим провідником ОУН на терен Червоноармійського району Житомирської області. Загинув 14 листопада 1948 р. поблизу с. Більчаки Березнівського району Рівненської області у бою з опергрупою Соснівського райвідділу МГБ [3, с. 1247–1248; 4, с. 676, 688; 7, с. 47, 483–484].

Загін УПА «Прилуцький» показав себе як досить боєздатне військове формування, проіснувавши у надзвичайно складних умовах більше року. Це був легкоозброєний відділ, аналогічний армійському піхотному батальйону, який застосовував партизанську тактику бойових дій. У його лавах служили відомі польові командири – Анатолій Монь-«Гамалія», Кирило Максимчук-«Стріла» та Олексій Фінчук-«Ольха», які непогано показали себе у цілій низці бойових зіткнень. Загін «Прилуцький» разом з іншими військовими формуваннями УПА вів запеклу боротьбу проти утвердження більшовицького тоталітарного режиму на теренах Західної України. Одним із найважливіших результатів цієї боротьби було відтермінування повномасштабного запровадження колгоспної системи на західноукраїнських землях до 1948–1949 рр. Це порятувало населення земель, охоплених повстанською боротьбою, від жахіть голодомору 1946–1947 рр., який лютував на теренах Центральної, Південної та Східної України.

Історія загону «Прилуцький» – одна із сторінок історії визвольних змагань українського народу XX ст. Не найяскравіша, не сповнена блискучих перемог. Але це частина історії опору, опору довгого і упертого, який ставив український народ всім окупаційним режимам, частина його боротьби за виживання у жорстокому та хижому світі, втілення одного з ключових положень знаменитої «Декларації прав людини і громадянина» зразка 1789 р.: природне і невід'ємне право кожної людини – опір гнобленню…

ЛІТЕРАТУРА

1. Літопис УПА. Нова серія. – Т. 2 [упорядн. О. Вовк, І. Павленко]. – Київ-Торонто: Літопис УПА, 1999. – 724 с.

2. Літопис УПА. Нова серія. – Т. 4 [упорядн. А. Кентій, В. Лозицький, І. Павленко]. – Київ-Торонто: Літопис УПА, 2002. – 597 с.

3. Літопис УПА. Нова серія. – Т. 8 [упорядн. О. Вовк, С. Кокін]. – Київ-Торонто: Літопис УПА, 2006. – 1448 с.

4. Літопис УПА. Нова серія. – Т. 9 [упорядн. О. Іщук, С. Кокін]. – Київ-Торонто: Літопис УПА, 2007. – 912 с.

5. Літопис УПА. Нова серія. – Т. 11 [упорядн. В. Ковальчук]. – Київ-Торонто: Літопис УПА, 2007. – 848 с.

6. Літопис УПА. Нова серія. – Т. 14 [упорядн. В. Ковальчук, І. Марчук]. – Київ-Торонто: Літопис УПА, 2010. – 640 с.

7. Літопис УПА. Нова серія. – Т. 16 [упорядн. В. Ковальчук, В. Огороднік]. – Київ-Торонто: Літопис УПА, 2011. – 1024 с.

8. Особые папки» Сталіна і Молотова про національно-визвольну боротьбу в Західній Україні у 1944-1948 рр. Збірник документів [упорядн. Я. Дашкевич, В. Кук]. – Львів: ЛА »Піраміда», 2010. – 594 с.

9. ОУН і УПА в 1944 році. Документи [упорядн. О. Веселова, С. Кокін, О. Лисенко, В. Сергійчук]. – Ч. 1. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2009. – 292 с.

10. Сергійчук В. Український здвиг. Волинь. 1939-1955. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. – 840 с.

11. Спецсообщение С. Н. Круглова И. В. Сталину, В. М. Молотову, Л. П. Берии, Г. М. Маленкову о результатах борьбы с вооруженным подпольем на Украине, в Белоруссии и республиках Прибалтики от 11.03.1946 (№ 860/к) // http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/58985 (ГАРФ. – Ф. 9401 сч. – Оп. 2. – Д. 134. – Л. 444–458).

12. Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы в двух томах. – Т. 2. 1944–1945 /под ред. А. Артизова. – М.: РОССПЭН, 2012. – 1167 с.

13. Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів (1944–1945). – Т. 4 [упорядн. В. Косик]. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, 2000. – 368 с.

14. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 3833 (Крайовий Провід Організації Українських Націоналістів (ОУН) на західноукраїнських землях). – Оп. 1. – Спр. 225.

15. Галузевий державний архів Служби Безпеки України. – Ф. 2 (Управління 2-Н МГБ УРСР). – Оп. 87. – Спр. 1. – Т. 1.

16. ГДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 87. – Спр. 83.

17. ГДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 88. – Спр. 62.

18. ГДА СБУ. – Ф. 13 (Колекція друкованих видань). – Спр. 372. – Т. 20.

19. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 97.

20. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 47.

21. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 62.

22. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 66.

23. Архів Управління Служби Безпеки України у Рівненській області. – Спр. 5660.

24. Андрощук М.-«Вороний». Записки повстанця. – Торонто-Львів: Літопис УПА, 2011. – 127 с.

25. Левкович В.-«Вороний». Сторінки з пережитого комбатантом УПА //

Спогади вояків УПА та учасників збройного підпілля Львівщини та Любачівщини. – Торонто-Львів: Літопис УПА, 2003. – С. 11–142.

26. Петренко Р. («Юрко», «Омелько»). За Україну, за її волю. (Спогади) // Літопис УПА. – Т. 27. –Торонто-Львів: Літопис УПА, 1997. – 278 с.

27. Спогади Ганни Козачок // *Марчук І.* Командир УПА-Північ Дмитро Клячківський-«Клим Савур». – Рівне: Видавець Олег Зень, 2009. – С. 161–165.

28. Ступницький Ю. Спогади про пережите. – Львів-Торонто: Літопис УПА, 2007. – 136 с.

29. Żur L. Moj wolyński epos. – Suwalki: Hańcza, 1997. – 197 s.

30. Антонюк Я. Діяльність СБ ОУН на Волині. – Луцьк: Волинська книга, 2007. – 176 с.

31. Васильчук С. Повстанський командир з Антонівки // Волинь (Рівне). – 2002. – 27 вересня. – С. 4-5.

32. Денищук О. Книга Пам'яті і Слави Волині. – Т. 1. Рівненська область. Костопільський район. – Рівне: Волинські обереги, 2001. – 452 с.

33. Денищук О. Книга Пам'яті і Слави Волині. – Т. 2. Рівненська область. Рівненський район. – Ч. 1. – Рівне: Волинські обереги, 2001. – 440 с.

34. Денищук О. Книга Пам'яті і Слави Волині. – Т. 7. Рівненська область. Здолбунівський район. – Рівне: ППДМ, 2004. – 848 с.

35. Денищук О. Книга Пам'яті і Слави Волині. – Т. 9. Рівненська область. Сарненський район. – Рівне: ППДМ, 2005. – 416 с.

36. Іщук О., Марчук І. Брати Бусли: життя за Україну. – Торонто-Львів: Літопис УПА, 2011. – 128 с.

37. Кентій А. Збройний чин Українських націоналістів. 1920–1956. Історико-архівні нариси. – Т. 2. Українська повстанська армія та збройне підпілля Організації українських націоналістів. 1942-1956. – К.: ДЦЗД НАФ України, 2008. – 415 с.

38. Кентій А. Українська Повстанська Армія в 1942–1943 рр. – К.: б. в., 1999. – 287 с.

39. Кентій А. Українська Повстанська Армія в 1944–1945 рр. – К.: б. в., 1999. – 220 с.

40. Киричук Ю. Український національний рух 40-50 років XX століття: ідеологія та практика. – Львів: Добра справа, 2003. – 464 с.

41. Марчук І. Командир УПА-Північ Дмитро Клячківський-«Клим Савур». – Рівне: Видавець Олег Зень, 2009. – 168 с.

42. Марчук І. Сотник УПА Петро Гудзоватий-«Очеретенко». – Львів: б. в., 2011. – 120 с.

43. Марчук І., Тищенко О. Гурби: квітень 1944-го. – Рівне: Видавець Олег Зень, 2007. – 200 с.

44. Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки. – К.: Українська видавнича спілка, 2007. – 1006 с.

45. Мірчук П. Українська Повстанська Армія. 1942–1952. – Львів: Атлас, 1991. – 448 с. (Репринт видання 1953 р.).

46. Організація українських націоналістів та Українська повстанська армія. Історичні нариси. – К.: Наукова думка, 2005. – 495 с.

47. Пальський З. Знищення національно-визвольного підпілля Внутрішніми Військами НКВД у західних регіонах СРСР у 1944–1945 рр. // Український визвольний рух. – Зб. 4. – Львів: Мс, 2005. – С. 172–210.

48. Патриляк І. «Встань і борись! Слухай і вір...»: українське націоналістичне підпілля та повстанських рух (1939-1960 рр.) – Львів: Часопис, 2012. – 592 с.

49. Посівнич М. Воєнно-політична діяльність ОУН у 1929–1939 роках. – Львів: б. в., 2010. – 368 с.

50. Руккас А. Бойові дії загонів ОУН у вересні 1939 р. // Дрогобицький краєзнавчий вісник. Спецвипуск до 60-річчя УПА. – Дрогобич, 2002. – С. 385–395.

51. Русначенко А. Народ збурений. Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Латвії, Литві, Естонії у 1940-50-х роках. – К.: Пульсари, 2002. – 519 с.

52. Содоль П. Українська Повстанча Армія. 1943–49. Дов. 1. – Нью-Йорк: Пролог, 1994. – 199 с.

53. Содоль П. Українська Повстанча Армія. 1943–49. Дов. 2. – Нью-Йорк: Пролог, 1995. – 295 с.

54. Шпіцер В., Мороз В. Крайовий Провідник Володимир Тимчій-Лопатинський. – Львів: Афіша, 2004. – 256 с.

55. Штинько В. «Уся сім'я в банді» / Волинь. Електронне видання. – 2013. – 10 січня (№1479) // http://www.volyn.com.ua/printver.php?rub=5&article=3&arch=329

56. Codó E. M. Guerrillas tras la cortina de hierro. – Buenos Aires: Instituto informativo-editorial Ukranio, 1966. – 422 p.

57. Filar W. Działalność OUN-UPA na Wołyniu w liatach 1939–1945 // Dzieje Podkarpacia. – T. 3. – Krosno: Podkarpackie Towarzystwo Historyczne, 1999. – S. 209–237.

58. Motyka G. Ukraińska partyzantka. 1942-1960. Dzialalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii. – Warszawa: Rytm, 2006. – 723 s.

59. Szesniak A., Szota W. Droga do nikąd. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i jej likwidacja w Polsce. – Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1973. – 587 s.

УДК 94(477):929Голяш»1910/1950»

Ігор ДЕРЕВ'ЯНИЙ,
м. Львів

ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ГРИГОРІЯ ҐОЛЯША (1910 – 1950)

У пропонованому досліджені автором показано напрямки, особливості умов, роль та значення діяльності члена ОУН Григорія Ґоляша (1910–1950). На основі проаналізованих документів та наукової літератури виокремлено три періоди діяльності Г. Ґоляша та досліджено його внесок у справу українського визвольного руху.

Ключові слова: *Український визвольний рух, ОУН, дивізія «Галичина», МҐБ УРСР, МВД УРСР.*

Derevyanyy I. Life and activity of Grygoriy Goliash (1910–1950). *This research depicts directions, peculiarities of conditions, the role and importance of the activity of the OUN member Grygoriy Goliash (19101950). Based on the reviewed documents and scientific literature, it determines three periods of G. Goliash activity and investigates his contribution to the Ukrainian liberation movement.*

Key words: *Ukrainian liberation movement, Organization of Ukrainian Nationalists, division «Galicia*», MGB (*Ministry of State Security) of the Ukrainian SSR, MVD (Ministry of Internal Affairs) of the Ukrainian SSR.*

Участь особистостей у діяльності структур українського визвольного руху є беззаперечним важливим чинником його результативності. Головним принципом розподілу людських ресурсів у структурах ОУН (головним чином керівного складу різних рівнів) є професіоналізм та особисті якості кандидатури на ту чи іншу посаду. Щодо особистих якостей, в першу чергу цінувалося почуття відповідальності за справу, адже успішність діяльності структур ОУН та УПА можливе було лише за умови відповідної внутрішньої мотивації. Саме на таких якостях функціонерів і відбувалася діяльність структур українського визвольного руху, оскільки інших заохочувальних чинників політичного, економічного та соціального характеру в умовах відсутності державності, забезпечити не було можливості.

Одним з таких діячів був Григорій Ґоляш («Бей», «Шолом», «Бульба», «Модест»), котрий пройшов шлях діяча ОУН від найнижчого рівня (член ОУН від 1932 р.) до вищого (спеціальний кур'єр Головного командира УПА Романа Шухевича) завдяки вищевказаним якостям.

У науковій літературі роль особистості в історії українського визвольного руху висвітлюється лише частково та стосується лише визначних діячів-керівників. Тоді коли напрямок дослідження ролі керівників проміжних ланок та безпосередніх виконавців лише на незначній стадії розвитку у зв'язку з процесом поступової доступності документів.

Аналогічно, факти діяльності Г. Ґоляша у структурах ОУН лише опосередковано згадуються у наукових виданнях [3; 4; 8]. Вони містять лише фактографічну інформацію довідкового характеру і не розкривають умов та особливостей діяльності, причино наслідкових зв'язків. І найголовніше – не дають оцінки про роль та значення діяльності особи для українського визвольного руху у тому чи іншому часовому просторі. Докладніше проблема життя та діяльності Г. Ґоляша висвітлена у публікації Надії Максимків «Невідомі відомі імена. Григорій Голяш» [6], основним джерелом котрої є архівна кримінальна справа з обвинувачення Г. Ґоляша. Проте, маючи цінне джерело, автор не висвітлив всіх аспектів проблеми. Також не піддано критиці інформацію, що не має підтвердження документальними свідченнями. Зокрема це стосується твердження про те, що Г. Ґоляш працював, окрім структур ОУН, і в УПА, та в 1944 р. очолював сотню та брав участь у бою біля села Вулька. Хоча у цей період він перебував на Бережанщині на посаді військового референта обласного проводу ОУН. Проблема участі та ролі Г. Ґоляша в антипольському повстанні вересня 1939 р. висвітлена у дослідженні Андрія Руккаса [7].

Загалом інформації про життя та діяльність Г. Ґоляша небагато та має вона уривчастий характер. Неможливо відобразити із хронологічної точністю, без прогалин, особливості формування його особистості у дитинстві та юнацькому віці. Також є лише загальна інформації про його діяльність в ОУН.

На основі існуючих документальних свідчень [2], діяльність Г. Ґоляша в ОУН має фрагментарний характер. Це пов'язане, в першу чергу, із відсутністю епістолярних джерел: приватного листування (наявність такого джерела малоймовірна, з огляду на особливості підпільної діяльності ОУН) та незначною кількістю спогадів учасників українського визвольного руху про Г. Ґоляша, що подекуди надають уривчасті дані про його особистість та діяльність [1]. Здавалося б, на перший погляд, була можливість опублікувати спогади про Г. Ґоляша його рідним братом Степаном та дружиною Марією Гулай. Проте Степан Ґоляш обмежився лише невеликою інформаційною довідкою [5], матеріали котрої мають фрагментарний характер. Марія Гулай, свідчень не залишила

(проте, нам відомо про наявність її архівної кримінальної справи у фондах ГДА СБ України, але ми не мали можливості її опрацювати). А в другу чергу, брак свідчень спричинений характером підпільної діяльності, зокрема строгою конспірацією функціонерів ОУН, що унеможливлювало розголошення інформації про діяльність з метою забезпечення цілісності тих самих структур перед небезпекою викриття карально-репресивними органами окупаційних режимів.

Таким чином пропонована розвідка має за мету детальніше розглянути маловідомі сторінки біографії Григорія Ґоляша, виправити фактографічні неточності у ній, встановити причинно-наслідкові зв'язки між фактами з його життя та діяльності.

Ґоляш Григорій Іванович народився 1910 р. у с. Бишки Козовського р-ну Тернопільської обл. З селянської родини, де було п'ятеро дітей: троє синів (Григорій – найстарший, Федір та Степан) та дві доньки. Григорій навчався у гімназії та по закінченню – пройшов кравецькі курси. Протягом 1930-1931 рр. служив у Війську польському [6, с. 49–50].

Громадсько-політична діяльність розпочалася з 1932 р., коли він став членом ОУН. Залучений до діяльності в організації своїм родичем Федором (Теодором) Федечко (1910 р.н.) провідником ОУН в бережанському повіті. Протягом 1932–37 рр. Г. Ґоляш був станичним ОУН у с. Бишки. Паралельно допомагав Ф. Федечкові організовувати станиці ОУН у сусідніх селах, організував та брав участь у поширенні серед місцевого населення оунівських листівок та літератури в межах організаційної сітки бережанського повіту [2, арк. 17, 25 зв].

Восени 1937 р. член крайової екзекутиви ОУН Лев Зацний-«Вік» призначив Г. Ґоляша військовим референтом бережанського окружного проводу ОУН, у зв'язку із ним проходженням військової служби у польській армії. На цій посаді він пробув до літа 1939 р. [2, арк. 17, 25 зв–26].

Літом 1939 р. польська поліція провела масові арешти членів ОУН. Таким чином були заарештовані Л. Зацний та Ф. Федечко та ув'язнені у концтаборі в Березі-Картузькій. Внаслідок цього Г. Ґоляша було викликано до м. Львова, де на зустрічі із військовим референтом Гринівим-«Грабовським» був призначений військовим референтом бережанського окружного проводу, котрий об'єднував перемишлянський, рогатинський, зборівський та бережанський місцеві проводи ОУН. На цій посаді, окрім безпосередніх обов'язків організації військових вишколів та магазинування зброї, займався налагодженням організаційних зв'язків з іншими повітовими проводами.

У науковій літературі є відомості про арешти Г. Ґоляша польською поліцією, проте документальних підтверджень цим фактам не знайдено [6, с. 50].

У вересні 1939 р. із початком Другої світової війни окружний провідник Бережанщини Г. Ґоляш очолює штаб антипольського повстання (заступник – Степан Гаврилюк, комісар Федір Ґоляш, шеф штабу Іван Гірняк), підготовку до котрого було розпочато ще в серпні 1939 р.

Повстання було розпочато в середині вересня 1939 р.: 18 вересня зафіксовано бої українських повстанців проти польських військ [7, с. 151]. Загалом повстання тривало до 20 вересня та охопило територію межиріччя Золотої Липи та Гнилої Липи. На цій території діяло 36 озброєних загонів, що загалом налічували 223 осіб. Повстання охопило 44 населених пункти Бережанського, Підгаєцького та Рогатинського повітів [7, с. 158]. Проте було швидко згорнуто, оскільки 17 вересня у війну вступив СРСР, розпочавши окупації Західної України.

Завданням окружного проводу було змінити формат тактики повстанських загонів в неочікуваних нових умовах радянської окупації. Г. Ґоляш розробив новий план, який станом на 17 вересня 1939 р., входив у дію. За свідченнями В. Галаси, Г. Ґоляш у згаданий день передав йому інструкції щодо діяльності: роззброювання відступаючих невеликих груп польської армії, зберігати зброю у заздалегідь створених сховищах, відкритих бойових дій з частинами РККА не проводити, розконстпірованим членам ОУН відходити на землі окуповані вермахтом, нерозконспірованим – залишатися на місцях, намагатися вводити членів ОУН до радянських адміністративних органів [1, с. 27].

У цей час відбувалася евакуація керівних членів ОУН у німецьку зону окупації. Таким чином, Ф. Федечко (повернувся в 1939 р. з концтабору) та Г. Ґоляш повинні були виїхати за кордон. В кінці 1939 р. вони з с. Бишки прибули до Львова та зустрілися з Богданом Івашківим з метою одержання організаційних зв'язків у Сокалі, після чого вони повинні були перейти кордон у районі с. Спасів Сокальського р-ну та прибути до м. Бельз. Проте у Сокалі їх зустів Ярослав Старух-«Синій» та забрав їх до Кракова, де перебував Революційний провід ОУН.

У Кракові Г. Ґоляша спрямували до поліції, де він служив командиром відділення, котре охороняло артилерійський завод у м. Страховиця (Польща) до березня 1941 р. [2, арк. 27].

Припинив службу в поліції у зв'язку із викликом до Кракова, де провід організовував групи з керівного складу ОУН для переправлення на територію УРСР, з метою підсилення людським ресурсом місцевих ланок підпілля, у зв'язку з масовими репресіями радянських органів дер-

жавної безпеки. За розпорядженням Миколи Климишина, Г. Ґоляш був призначений до групи, котрою керували Іван Климів-«Легенда» та Роман Кравчук-«Петро». Ця група повинна була перетнути кордом в районі м. Белз та прямувати на Волинь. Оскільки група була велика, І. Климів розділив її на дві частини. Перша група з 17 осіб, до котрої увійшов і Г. Ґоляш, успішно перетнула кордон в районі вищезгаданого с. Спасів. Оскільки у визначений час та у визначеному місці об'єднання групи не відбулося, керівник першої групи «Костів» (або «Косач») розпустив її по домівках. Г. Ґоляш залишив керівникові групи організаційний контакт (зв'язкова ОУН Стефанія Мельник у с. Потік Козовецького р-ну Тернопільської обл.) та прибув у рідне село Бишки в березні 1941 р. Тут він зконтактував із Михайлом Симчишиним-«Кей», окружним провідником, котрий призначив його військовим референтом бережанського окружного проводу ОУН, функції котрого Г. Ґоляш виконував до червня 1941 р. У той самий час (березень 1941 р.), протягом 1,5–2 тижнів Г. Ґоляш та прибулий з Кракова Л. Зацний, здійснювали керівництво над роботою підпілля ОУН в Підгаєцькому, Бережанському та Монастирському районах, де займалися налагодженням зв»язку між ланками ОУН, що зазнав кадрових втрат внаслідок репресій [2, арк. 27зв].

В червні цього ж (1941 р.) року його відвідав Костянтин Вальчик (обласний провідник Тернопільщини), та залучив до роботи військовим референтом Тернопільського обласного проводу ОУН [2, арк. 17].

Невідомо яку роль відіграв Г. Ґоляш під час відновлення Української державності, оскільки жодних свідчень нам не вдалося знайти.

Виконуючи доручення крайового провідника ЗУЗ І. Климіва, Г. Ґоляш та М. Симчишин повинні були перетнути радянсько-німецький кордон та прибути до Кракова. Проте вони доїхали лише до с. Конюхове Стрийського р-ну та повернулися до с. Лапшин, остерігаючись арешту. Тут вони пробули до кінця червня – початку німецько-радянської війни [2, арк. 17–18, 27 зв–28].

Під час німецької окупації крайовий провідник ОУН Львівського краю Михайло Степаняк призначив Г. Ґоляша особистим кур'єром та охоронцем до м. Львова, де він перебував до літа 1943 р. У його обов'язки також входила організація постачання харчів з УДК для потреб крайового проводу [2, арк. 18, 28зв; 6, с. 50].

Літом 1943 р. М. Степаняк скерував Г. Ґоляша до дивізії ваффен-СС «Галичина» з метою вести агітаційну кампанію в інтересах ОУН та УПА. У дивізії Г. Ґоляш був у званні обершарфюрера (ст. сержант) служив у господарській частині до літа 1944 р. звідки дезертирував [2, арк. 18, 28зв].

У науковій літературі вказаний факт участі Г. Ґоляша у бою під Бродами 1944 р., проте це не відповідає дійсності [3, с. 272; 8, с. 78].

Переїхавши з дружиною до с. Бишки, Г. Ґоляш зустрівся із обласним провідником Тернопільщини Іваном Шанадою-«Данило» (загинув в 1946 р.), котрий запропонував йому роботу у підпіллі. У його обов'язки входили: організація зв'язку з іншими обласними проводами та поширення оунівської літератури з підпільної типографії [6, с. 50].

В кінці 1944 р. призначений організаційним референтом тернопільського обл. проводу, ким був до серпня 1945 р. Тоді Г. Ґоляша було призначено керівником пункту зв'язку між І. Шанадою та Р. Кравчуком, провідником ОУН Львівського обласного проводу. Замість Г. Ґоляша організаційним референтом став «Бурман» («Модест»).

У науковій літературі містять відомості про командування Г. Ґоляшем сотнею УПА на Бережанщині, якою командував під час бою з відділом НКВД біля с. Вулька [3, с. 272; 4, с. 662]. Проте документальних підтверджень участі Г. Ґоляша в УПА не знайдено.

На новій посаді Г. Ґоляш постійно перебував в оточені І. Шанади. Тут кілька разів відбувалися зустрічі «Київського» з Романом Шухевичем та Василем Куком-«Лемішем» (організаційним референтом проводу ОУН).

Функції керівника пункту зв'язку Г. Ґоляш був до жовтня 1945 р., коли став референтом з особистих доручень Р. Шухевича у Львові. Відбулося це за наступних обставин. Під час однієї із зустрічей, Г. Ґоляш повідомив В. Кука про бажання працювати у Львові, оскільки має там зв'язки та міг би прислужитися таким чином. Ще одним аргументом відмови від роботи у обласному проводі були умови життя: провід постійно перебував у криївці, що мало негативний психологічний вплив на Г. Ґоляша, про що він також повідомив В. Кука. Останній, у свою чергу, повідомив про цю розмову Р. Шухевича. І він дав згоду на переведення Г. Ґоляша на іншу роботу [2, арк. 19, 20, 29зв30].

Таким чином в жовтні 1945 р. Г. Ґоляш був відправлений до м. Львова з метою організувати для Р. Шухевича ряд конспіративних квартир де останній міг би переховуватися.

Паралельно Г. Ґоляш був кур'єром Р. Шухевича. За дорученням якого в 1945 р. мав зустріч із Мироном Зарицьким та передав йому секретне повідомлення, зміст якого невідомий. Цікавий той факт, що зв'язок Р. Шухевича та М. Зарицького тримався у суворій конспірації, оскільки Г. Ґоляшу було заборонено розголошувати про цю зустріч.

На початку 1948 р. саме за зв'язковими каналами Г. Ґоляша стало відомо, що Катерина Зарицька не загинули в 1947 р., а була арешто-

вана, про що він повідомив Р. Шухевича та проф. М. Зарицького [2, арк. 77–79, 118–119].

Г. Ґоляш особисто організував бункер у підвалі буд. № 22 по вул. Маріупольській. Прикриття забезпечувала мешканка цього будинку у кв. № 3 – Марія Угрин, котру Г. Ґоляш знав з часів німецької окупації (бл. 1942-1943), оскільки у неї в квартирі відбувалася нарада членів проводу ОУН на якій були присутні Микола Лебідь – провідник проводу, М. Степаняк, Микола Арсенич-«Михайло» – шеф СБ ОУН та «Косар» – референт пропаганди.

На конспіративній квартирі у М. Угрин з 1945 р. проживала теща Г. Ґоляша – Кінчин Ольга Іванівна, та дружина Гулай Марія Андріївна 1918 р.н. З 1946 р. до них приєднався Г. Ґоляш. Вони мали окрему кімнату [2, арк. 19, 21, 30].

Протягом 1945 р. було обладнано в підвалі одну криївку де періодично переховувався Г. Ґоляш, а восени 1947 р. було обладнано ще одну двокімнатну криївку з кращими умовами. Ці криївки (особливо друга) призначалися, головним чином для переховування Р. Шухевича. Для цього між Г. Ґоляш та Головним командиром було домовлено про пароль («Я від Ромка до Мика») та останній одержав по організаційному зв'язку адресу. В 1947 р. зв'язковою між Г. Ґоляшем та Р. Шухевичем була Галина Дидик-«Ганна».

Г. Ґоляшеві вдалося організувати лише одну криївку, проте в 1948 р. було здійснено ще 4 спроби створити інші бункери: 1) по вул. Двадцять другого січня, буд. 103 у Ганни Стецько; 2) по вул. Японській буд. 8, кв. 1 у Надії Давосир; 3) по вул. Усусинській буд. 11, кв. 50 або 51 у Катерини (прізвище невідоме); 4) по вул. Котовського буд. 6, кв. 1 у лікаря-гінеколога на прізвище Радченко (ім'я та по батькові невідомі). Проте власники квартир відмовлялися переховувати підпільників [2, арк. 31зв].

Окремо на цю квартиру приходила Г. Дидик. Перший раз – 28 вересня 1947 р. з метою перевірки чи готова криївка для зимування. Проте у зв'язку з арештом 26 вересня 1947 р. дружини Г. Ґоляша – М. Гулай – це рішення відтермінували.

Після арешту дружини Ґоляша, цю квартиру на 2-3 тижні не відвідували, а сам Г. Ґоляш переховувався у с. Скнилів протягом вказаного часу. Систематичні відвідування Г. Дидик Г. Ґоляша відновилися в кінці 1947 р., під час котрих зв'язкова нагадувала про розпорядження Р. Шухевича щодо організації конспіративних квартир у м. Львові [2, арк. 82, 96, 107зв, 142; 6, с. 51].

У вищезгаданому бункері по вул. Маріупольській, Роман Шухевич перебував двічі. Перший раз – з 26 січня до 2 лютого 1948 р., Р. Шухе-

вич перебував разом з Г. Дидик у зв'язку з відвідинами лікаря. Другий прихід Р. Шухевича та Г. Дидик відбувся в квітні 1948 р. Вони перебували у квартирі близько тижня: Р. Шухевич нікуди не виходив, а Г. Дидик щовечора виходила на 2-3 години, іноді й на добу, на зустрічі з організаційних справах. Другий прихід Р. Шухевича був пов'язаний з небезпекою арешту [2, арк. 19, 32, 62зв, 108зв, 114; 6, с. 51].

Під час другого періоду перебування Р. Шухевича у криївці, вони з Г. Ґоляшем говорили про підготовку підпілля до війни між США та СРСР, у ході котрої переможцем мала бути перша держава. Тактичним завданням на місці було привернення до діяльності ОУН місцевої інтелігенції та протидія впливам мельниківців. Таким чином Р. Шухевич дав завдання дослідити ставлення львівської інтелігенції до радянської влади та ОУН обох напрямків. Оскільки Г. Ґоляш координував систему зв'язку та мав людський ресурс у Львові котрі підтримували контакти з підпіллям та колами львівської інтелігенції. При цьому не було визначено конкретних осіб яких необхідно було перевірити. Основна роль для створення серед львівської інтелігенції кола прихильників діяльності ОУН відводилася проф. М. Зарицькому, як авторитетному діячеві. Проте, контактував Р. Шухевич із М. Зарицьким через Г. Дидик (3 зустрічі протягом січня-квітня 1948 р.) [2, арк. 114–116].

В 1949 р. Г. Ґоляш виїжджав зі Львова на Бережанщину та мав зустріч із крайовим провідником Тернопільщини «Модестом». Здійснив цю поїздку з метою зустрітися з Р. Кравчуком та В. Куком та організувати систему передачі харчів з Бережанщини до Львова від матері Г. Ґоляша – Тетяни. Кур'єром була Василишин Ганна Олексіївна [2, арк. 20; 6, с. 51].

В 1950 р. Г. Ґоляш знову перебуває у криївці у Львові. Тут він і був захоплений оперативним загоном 1-го відділу 2-Н по місту Львову УМҐБ Львівської області в ніч на 27 квітня 1950 р. Під час операції із захоплення чинив опір (здійснив три постріли), з допомогою револьвера системи «Наган». Намагався накласти на себе руки та здійснив два постріли собі у груди (у науковій літературі вказано, що стріляв собі у голову). Непритомним був захоплений та перебував на лікуванні у лікарні Львівського державного медінституту [2, арк. 9; 6, с. 52].

5 травня було заповнено анкету арештованого, отже, до цього часу він перебував у лікарні [2, арк. 56].

Слідство тривало до 16 червня, коли бл. 4 год 50 хв. з кабінету № 70 внутрішньої тюрми УМВД Львівської області (тюрма на Лонцького), скориставшись не пильністю слідчого Г. Ґоляш вистрибнув з вікна та

упавши миттєво загинув. У літературі вказано, що він падав з 4-го поверху, проте будівельний корпус слідчого відділу УМВД має лише 3 поверхи, і враховуючи травми одержані при падінні, припускаємо, що Г. Ґоляш стрибнув з 3-го поверху [2, арк. 156].

17 червня оперативники у морзі здійснили розтин тіла для з'ясування причин смерті (за протоколом). Котрий показав, що Г. Ґоляш впав вниз головою, та помер від травми голови («роздрібнення кістки черепа та руйнування мозкової тканини»). Також були виявленні відкритий перелом правого стегна та закритий лівої гомілки, котрі виникли у процесі падіння при контакті із стіною будівлі [2, арк. 157]. Місце поховання Г. Ґоляша невідоме, тіло його не було видано родичам.

Таким чином життя та діяльність Григорія Ґоляша нерозривно пов'язані із діяльністю ОУН у 1930-х – 1950 рр., а не з УПА. Протягом цього періоду Г. Ґоляш працював на різних ланках організаційної структури ОУН: бойова референтура округу та повіту, організаційна референтура крайового рівня, та на найвищій посаді референта з особистих доручень Р. Шухевича.

В активній діяльності Г. Ґоляша умовно виокремлюємо кілька періодів: початковий (1932–1937), котрий відзначився організаційною роботою в найвищих ланках організаційної структури ОУН; період військової діяльності (1937–1941), найяскравішою сторінкою котрого була організація, проведення та поспішне згортання антипольського повстання у вересні 1939 р.; період організаційної діяльності (1941–1950), під час котрого Г. Ґоляш працював у крайовому проводі ОУН, а з 1945 р. співпрацював безпосередньо з провідником ОУН. У завершальний період діяльності Г. Ґоляш налагодив логістику продовольства для потреб проводу, курував систему зв'язку між львівським та тернопільським обласними проводами; найскладнішим завданням його було будівництво та організація комфорту двох криївок (конспіративних квартир) для потреб провідника. Були також здійснені ще три невдалі спроби створення конспіративних квартир.

Слід також відзначити ліберальні засади керівництва щодо кадрової політики в ОУН: Г. Ґоляшеві пропонували нову роботу на добровільних засадах, враховуючи особисті побажання. А також гнучку систему ОУН застосовувану в розподілі кадрового ресурсу в залежності від умов та потреб боротьби, а також потенціалу функціонерів. Попри це деякі аспекти життя та діяльності Г. Ґоляша, через обмежену джерельну базу, мають фрагментарний характер, а подекуди й не висвітлені загалом, що, в свою чергу, не вичерпує вказаної проблематики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Галаса В. Наше життя і боротьба / Галаса Василь. – Львів: Видавництво «МС», 2005. – 272 [16] с.

2. ГДА СБУ. – Ф.6. – Спр. 75521фп. – 162 арк.

3. Літопис УПА. Т. 12: Третя подільська воєнна округа УПА «Лисоня»: документи та матеріали / [ред. Є. Штендера]. – Торонто: Видавництво «Літопис УПА», 1989. – 352 с.

4. Літопис УПА. Т. 36: Книга полеглих членів ОУН і вояків УПА Львівщини: матеріали до біографій (з архівних документів) / [ред. М. Горбаль]. – ТоронтоЛьвів: Видавництво «Літопис УПА», 2002. – 1056 с.

5. Літопис УПА. Т. 19: Голяш С. Фундація в пам'ять сл. п. Григорія Голяша. – Торонто: Видавництво «Літопис УПА», 1992. – 1056 с.

6. Максимків Н. Навідомі відомі імена. Григорій Ґоляш / Н. Максимків // ЛІМ. Наукові записки. – 1997. – Вип. VI. – Ч. II. – С. 4954.

7. Руккас А. Збройні загони Оганізації Українських Націоналістів на Бережанщині (вересень 1939 р.) / А. Руккас // Український визвольний рух. – 2004. – Зб.3: До 75-ліття Організації Українських Націоналістів. – С. 145–159.

8. Содоль П. Українська Повстанча Армія 1943–49. Довідник / П. Содоль. – Нью-Йорк: Пролог, 1994. – 200 с.

УДК 94(477)»1945/1952»

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ,
м. Дрогобич

КАДРОВЕ НАПОВНЕННЯ ДРОГОБИЦЬКОГО ОКРУЖНОГО ПРОВОДУ ОУН (1945 – 1952)

У статті на основі невідомих та маловідомих архівних документів і матеріалів дається характеристика кадрового наповнення Дрогобицького окружного проводу ОУН. Висвітлюються питання кількісного заповнення керівних органів та джерела їх поповнення. Автором доведено, що не зважаючи на підпільні умови, постійні втрати серед керівного складу підпілля намагалося заповнювати вакантні посади при чому їхній якісний рівень залишався високим.

Ключові слова: *підпілля, кадровий склад, провідник, референтура, Дрогобицька округа ОУН.*

Ilnytsky V. Staffing filling Drogobytskyy District OUN (1945 – 1952). *On the basis of unknown and little-known archival documents and materials describes personnel filling Drogobytskyy District OUN. The issue of quantitative filling governing bodies and their source of replenishment. The author proved that despite the underground conditions, permanent losses among the leadership of the underground tried to fill vacant positions at why their quality level remained high.*

Key words: *underground, staffing, conductor referantur, Drohobytska vicinity OUN.*

На сьогоднішній день є значна кількість публікацій присвячених діяльності ОУН і УПА. Проте практично відсутні дослідження у яких висвітлюється питання кадрогово наповнення. Висвітлення цих проблем має важливе не тільки наукове, але й практичне значення. Оскільки ці дослідження допомагають пролити світло на процес організації підпільної роботи, підбір кадрів, їхній якісний і кількісний склад. Звісно, що епізодично питання кадрового наповнення знайшло своє висвітлення в узагальнюючих працях Дмитра Вєдєнєєва і Генадія Биструхіна, Анатолія Кентія, Юрія Киричука, Анатолія Русначeнка, Галини Стародубець [1; 2; 55; 56; 57; 58; 73; 78]. На серйозному науковому рівні питання підпільних кадрів вивчав історик Петро Содоль [74; 75]. У цьому контесті потрібно назвати праці Володимира Мороза [67]. Важливі дані на керівників Дрогобицького окружного проводу містяться у працях Григорія Дем'яна [72; 50; 51]. Для того, щоб усунути ці прогалини ми вирішили дослідити наповненість керівних структур Дрогобицького окружного проводу ОУН.

Аналізуючи кадровий потенціал Дрогобицької округи ОУН, варто зосередити увагу на персональному складі. Зокрема, дослідити заповненість структурних ланок: провідників, референтур організаційної, пропаганди, СБ, військової, господарчої, УЧХ – протягом усього періоду функціонування.

У листопаді 1944 р. Петро Дужий призначив крайового організаційного референта західних українських земель (ЗУЗ) Зеновія Тершаківця-«Федора»провідником Дрогобицького обласного проводу ОУН (грудень 1944–весна 1945 рр.) [24, арк. 106; 82, арк. 23–27; 65, с. 39, 41]. На цей час З. Тершаковець використовував теж псевдоніми «Чагрів» та «Червень» [81, арк. 249; 42, арк. 222]. Наприкінці 1944 р. у національновизвольному русі Дрогобицької області витворився комплекс серйозних проблем: попередній обласний провідник ОУН Зиновій Благий-«Шпак» перебував у постійних конфліктах із командуванням ВО «Маківка»; провідник Самбірського окружного проводу ОУН Богдан Кузьма«Кубайчук» був відданий під організаційний суд за переговори з німцями; провідник Стрийського окружного проводу ОУН «Аскольд» легалізувався і відійшов від підпільної діяльності. Ці негаразди лягли на плечі новопризначеного З. Тершаківця [66, с. 48].

Навесні 1945 р. він зайнявся реорганізацією Дрогобицької області в округу і став першим провідником Дрогобицької округи ОУН. Керівник УЧХ Дрогобицької області Юлія Ганущак-«Галичанка» згадувала його як дуже доброго провідника [77]. Проте невдовзі З. Тершаківця призначають організаційним референтом Карпатського крайового проводу ОУН (1945–1946 рр.), а новим окружним провідником призначили провідника Калуського окружного проводу ОУН Івана Лавріва-«Нечая»[3, арк. 80–82]. Як засвідчує Євген Пришляк, що був призначений у вересні 1945 р. окружним референтом СБ, «Федір» на той час ще перебував окружним провідником [12, арк. 120; 13, арк. 204]. Восени 1945 р. Ірина СавицькаКозак-«Бистра» також називає «Федора» окружним провідником [50, с. 159]. У некролозі З. Тершаківця, виданому Львівським краєм і ВО «Буг» у 1949 р., його перехід на посаду організаційного референта крайового проводу Карпатського краю датований кінцем 1945 р. [68, с. 33]. Як відомо з документів МДБ Дрогобицької області, «Федір» перебував на посаді окружного провідника до серпня 1945 р., коли його замінив «Нечай» [26, арк. 131, 133]. У документі щодо ліквідації І. Лавріва зазначено, що провідником Дрогобицького окружного проводу ОУН він став восени 1945 р. [36, арк. 205]. Інший документ уточнює дату – жовтень 1945 р. [7, арк. 2]. Натомість МДБ Станіславської області фіксує перебування З. Тершаковця на посту провідника Дрогобиччини першою

половиною 1945 р., після чого його переміщують на пост організаційного референта Карпатського краю [22, арк. 131, 133].

У протоколі допиту Тетяни Сидоренко від 17 грудня 1945 р. зазначено, що обласним провідником станом на серпень 1945 р. названо уже підпільника «Морського» [41, арк. 21–22]. У партійних документах того часу його іменовано Стрийським окружним провідником [41, арк. 246]. Очевидно, що йдеться про Остапа Каратницького-«Морського», котрий до кінця 1944 р. був шефом штабу ВО «Маківка», де керівниками відділів були Юрко Гасин-«Строюк», Олександр Андрусейко-«Аркадій» та Адам Куровицький-«Сірий». Усі вони протягом перших місяців 1945 р. перейшли на роботу у мережу ОУН, займаючи керівні пости в окружному і надрайонних проводах. Зрозуміло, є підстави припускати, що так само сталося з О. Каратницьким-«Морським». Конкретних відомостей про його долю після кінця 1944 р. немає. Ярослав Падох подає, що О. Каратницький загинув у боротьбі з більшовиками у 1947 р. (щоправда, як дату смерті Теодозія Охримовича він подає 1947 р., замість 1945-го, а Осипа Карачевського – 1945 р., замість – 1944-го) [70, с. 496]. Оксана Кузишин повідомила, що О. Каратницький загинув під с. Семигинів Стрийського району Львівської області як старшина УПА, не назвавши при цьому року [71, с. 14]. Укладач мартирологу Стрийщини Федір Соловій називає О. Каратницького-«Морського» членом обласного проводу ОУН і подає місце і дату смерті – 1945 р., біля с. Танява Болехівського району Станіславської області (тепер – територія Болехівської міськради Івано-Франківської області) [76, с. 93–94]. Той же рік і місяць згадується і у спогадах підпільниці Ярослави Вовчук [54, с. 4]. Затриманий 24 вересня 1945 р. Остап Крут-«Лімонка» повідомив, що він тривалий час перебував в особистій охороні обласного військового референта «Морського» [43, арк. 19]. Щоправда, ця інформація могла стосуватися і попереднього періоду (кінця 1944 р.), коли О. Каратницький певний час виконував обов'язки командира ВО «Маківка».

Проте існують відомості, що станом на осінь 1944 р. підпільник «Морський» був організаційним референтом Стрийського надрайонного проводу ОУН, про що пише Ірина СавицькаКозак [50, с. 150]. Однак є підстави припустити, що йдеться про 1945 р., про що вона згадує в матеріалах щодо Дрогобиччини. На версію про те, що О. Каратницький займав пост саме організаційного референта Стрийського надрайонного проводу, непрямо вказує факт призначення Григорія Дулина-«Всеволода» на цей же пост у грудні 1945 р. [81, арк. 319], що сталося після загибелі «Морського» (не раніше серпня 1945 р.).

Точно відомо, що окружним провідником Дрогобиччини з 1945 р. був Іван Лаврів-«Нечай», «Мирон». Про це, зокрема, згодом зізнавали

тодішні члени окружного проводу Є. Пришляк та Ю. Ганущак [21, 232; 13, арк. 204]. Відомі підпільні документи, підписані І. Лаврівим, – наказ надрайонним провідникам щодо бойкоту виборів до Верховної ради СРСР та наказ №2 «Про порядок проведення різдвяних свят», обидва датовані 17 грудня 1945 р. [44, арк. 164; 45, арк. 148–149]. І. Лаврів мав великий організаційний досвід: у минулому займав посади провідника Долинського повітового проводу ОУН (1939–1941 рр.), провідника Калуського окружного проводу ОУН (1942–05.1944, 07.1944–1945), провідника Станиславівського обласного проводу ОУН (05–07.1944) [3, арк.. 91; 48, с. 727]. «Нечай» залишався незмінним провідником Дрогобицької округи до травня 1949 р., що підтверджується як документами підпілля, так і документами радянських каральних органів [24, арк. 108, 151; 63, с. 181]. Так, у довідці «По агентурній справі №27 «Омут» про учасників Дрогобицького окружного проводу ОУН станом на 1 березня 1949 р.» зазначалося: «Провідник окружного проводу Іван Лаврів, 1919 року народження, уродженець с. Белеїв Долинського району Станіславської області (тепер – Івано-Франківської області), українець, безпартіний, з середньою освітою, за професією вчитель, відомий в оунівському підпіллі під псевдами «Нечай», «Мирон», «Богун», «50» і «555», на озброєнні має автомат ППС і пістолет іноземної марки». Далі подано опис його зовнішньості: «Високого росту, худорлявий, лице продовгасте з виступаючими скулами, блондин, ніс великий орлиний» [7, арк. 2].

7 листопада 1946 р. на території Стрийського району під час проведення облави було виявлено криївку «Нечая», у якій загинули: його дружина «Степова» (колишня провідниця УЧХ Калуської округи), син Мирон, адміністратор осередку окружного провідника «Гуляка», охоронці «Грицько», «Щупак», «Чайка», Іван Васильчук-«Крісовий», Герасим Завиновський «Бойко» і технічний референт крайової референтури СБ Григорій Чабан-«Тирса», «Спартак» [7, арк. 3, 4; 17, арк. 53; 25, арк. 241; 69, с. 27; 72, с. 413].

Протягом 1947 р. «Нечай» перебував неподалік с. Кам'янка Сколівського району, у районі гори Лопати, де облаштував на зиму криївку, але в грудні 1947 р. залишив її та перебував у лісі, поблизу с. Семигинів Стрийського району. У 1948 р. «Нечай» переховувався в гірських масивах біля с. Кам'янка, де загинув комендант його охоронної боївки «Морозенко» та охоронці «Чорнота», «Байда», «Мороз». У 1948–1949 рр. він перебував на межі сіл Сколівського та Славського районів Дрогобицької області (тепер – Сколівського району Львівської області) [7, арк. 4]. Після того, як репресивно-каральні органи через агентуру довідалися про район перебування «Нечая» (околиці гори Парашки), 15 травня 1949 р.,

туди були кинуті 18 спеціально створених військовочекістських груп для його знищення. Цього ж дня в околицях с. Корчин Сколівського району Іван Лаврів-«Нечай» загинув [3, арк. 1; 36, арк. 204; 7, арк. 158; 28, арк. 304].

Новим провідником Дрогобицького окружного проводу ОУН став Володимир Фрайт-«Жар», «Карб», «Владан»[7, арк. 176, 253; 47, арк. 83; 75, с. 17]. Можна припускати, що він автоматично зайняв цей пост у травні 1949 р., оскільки ще у 1947 р. «Нечай» призначив його своїм заступником [19, арк. 158]. Крім посади окружного провідника, В. Фрайт надалі виконував обов'язки референта пропаганди і господарчого референта Дрогобицького окружного проводу ОУН [7, арк. 176, 253].

Його псевдонім «інж. К. Владан» стоїть серед 22-х підписаних під «Зверненням воюючої України до всієї української еміграції» (жовтень 1949 р.). Зпоміж майже двох десятків окружних провідників поставити свій підпис запропоновано всього чотирьом: по одному – від Галичини, Волині, Буковини і Центральної України. За довголітню працю у підпіллі нагороджений Бронзовим Хрестом заслуги УПА (наказ ГВШ УПА ч. 2/50 від 30.06.1950 р.). В. Фрайт у серпні 1950 р. був переведений на пост провідника Калуського окружного проводу ОУН замість Ярослава Косарчина-«Байрака», якого натомість перевели до Дрогобицької округи і який там став новим окружним провідником [10, арк. 133].

Ця заміна описана у зізнаннях Ярослава Богдана-«Рамзенка», що прибув разом з «Байраком» і зайняв пост референта пропаганди Дрогобицького окружного проводу ОУН [11, арк. 47; 18, арк. 267]. Ярослав Косарчин-«Байрак» раніше вже працював на Дрогобиччині: від жовтня 1944 р. до травня 1945 р. він – ад'ютант командира ВО 5 «Маківка». Після цього діяв на Калущині як командир ТВ 23 «Магура» (05.1945–09.1949 рр.) і як провідник Калуського окружного проводу ОУН (06.1949–літо 1950 рр.). На думку працівників МДБ, призначення «Байрака» на цю посаду було зумовлене прагненням керівництва Карпатського крайового проводу ОУН зміцнити та підсилити підпілля Дрогобицької округи [8, арк. 1].

На цій посаді Я. Косарчин перебував близько року. За твердженням Я. Богдана, 6 липня 1951 р. «Байрак» пішов у Калущину відновлювати перерваний зв'язок з крайовим проводом і мав повернутися 12 серпня, але цього не сталося [18, арк. 273–275]. Зі сказаного вище стає зрозуміло, що таки влітку 1951 р. Я. Косарчина було призначено крайовим провідником Карпатського краю. На цьому посту він разом з колишнім провідником Дрогобицького окружного проводу ОУН Володимиром Фрайтом-«Жаром» та кількома бойовиками загинули 13 грудня 1951 р. у

с. Сваричів Рожнятівського району Івано-Франківської області [22, арк. 170; 23, арк. 213; 26, арк. 371–376; 59, с. 28–31].

На час відсутності «Байрака» обов'язки окружного провідника виконував його заступник Василь Цап'як«Потап», який загинув у квітні 1952 р. Після цього керівний склад Дрогобицького окружного проводу вже не відновлював зв'язку.

Достовірних відомостей про першого організаційного референта Дрогобицького окружного проводу ОУН немає. У радянських документах станом на 14 серпня 1945 р. організаційним референтом Дрогобицького окружного (обласного) проводу значиться Юрко Гасин-«Строюк»[35, арк. 2]. Ця ж інформація міститься у протоколі допиту Тетяни Сидоренко від 17 грудня 1945 р. [41, арк. 237зв.].

Натомість у підпільних документах за 19 липня, 3 і 14 серпня 1945 р. «Строюк» фігурує як провідник Стрийського надрайонного проводу ОУН [81, арк. 125, 192, 198]. На момент загибелі (1 березня 1946 р.) «Строюк» був провідником Стрийського надрайонного проводу ОУН [44, арк. 4зв.]. Інструкція окружного осередку пропаганди за грудень 1945 р. стосувалася трьох надрайонних референтів пропаганди і членів окружного проводу: провідника Івана Лавріва-«Мирона», військового референта Ярослава Вітовського«Андрієнка», референта СБ Євгена Пришляка-«Чорноти» та керівника УЧХ Юлії Ганущак-«Марії» [81, арк. 322]. Про керівників інших референтур Дрогобицького окружного проводу ОУН нічого не згадано, а це дає підстави припустити, що таких на той час, мабуть, уже не було, у тому числі, й організаційного. Зрештою, саме такі обставини і зумовили призначення у січні 1946 р. нового організаційного референта.

Варіанти суміщення Ю. Гасином посад окружного організаційного референта і надрайонного провідника чи перехід його на пост окружного організаційного референта наприкінці літа – на початку осені 1945 р. та повернення його на посаду надрайонного провідника видаються малоймовірними. На жаль, через брак джерел підтвердити достовірність висловленого немає можливості.

13 січня 1946 р. на пост організаційного референта Дрогобицького окружного проводу ОУН був призначений окружний референт пропаганди Олександр Андрусейко«Аркадій»[81, арк. 319]. На посаді заступника окружного провідника Дрогобиччини він працював недовго – до часу загибелі у березні 1946 р. [48, с. 612; 40, арк. 10, 11, 18]. Це сталося в околицях с. Кам'янка, де він зимував з двома охоронцями, військовим референтом Я. Вітовським-«Зміюкою» та референтом СБ Є. Пришляком-«Чорнотою» та їх бойовиками [62, с. 736]. Під час облави, крім О. Ан-

друсейка, загинули ще кілька бойовиків, а Я. Вітовський потрапив непритомним у руки більшовиків. Згідно з деякими джерелами, він залишився живим. Так, відповідно до зізнань В. Ковальчука, «Аркадій» діяв на Стрийщині у квітні–травні 1946 р. [14, арк. 206], а в документах МДБ міститься згадка про переведення його на пост провідника Буковинского окружного проводу ОУН та відхід з Дрогобиччини [3, арк. 150].

Приблизно влітку 1946 р. організаційним референтом Дрогобицького окружного проводу ОУН призначено Адама Куровицького«Сірого». До цього часу він займав пост надрайонного провідника ОУН Самбірщини. У першій половині квітня 1946 р., коли його перепідпорядкували окружному провіднику «Нечаєві», він зазнав поранення. Станом на початок червня 1946 р. перебував на лікуванні, передавши виконання обов'язків [21, арк. 235]. Коли точно почав працювати в окружному проводі, невідомо, проте підпільник Теодор Мороз на допиті 7 грудня 1946 р. називає «Сірого» окружним організаційним референтом [12, арк. 120; 14, арк. 198].

За повідомленнями МДБ, восени 1946 року під час проведення чекістськовійськової операції у Стрийському районі був поранений Куровицький Адам Григорович, 1917 року народження, псевдо «Сірий». Через поранення його усунули від роботи [4, арк. 84–85]. Згодом повернувся до праці. Станом на березень–серпень 1947 р. каральні органи надалі розшукували А. Куровицького як організаційного референта Дрогобицького окружного проводу ОУН [3, арк. 17зв., 59, 71].

Улітку 1947 р. його переводять на посаду провідника Сокальського окружного проводу ОУН [15, арк. 309]. Перебування «Сірого» на Жовківщині фіксується липнем 1947 р.

Деякий час організаційний референт Дрогобицького окружного проводу був відсутній, що створювало значні труднощі окружному провіднику І. Лавріву. У червні 1947 р. окружний звіт, замість заступника «Нечая», підписує господарчий референт Микола Данилків-«Норвед» [34, арк. 371]. Зрештою, І. Лаврів призначає своїм заступником, що мав розв'язувати організаційні питання, Володимира Фрайта-«Владана», про що інформував 16 вересня 1947 р. крайовий провід: «Я ліквідував окружний осередок пропаганди. «Всеволод» перейшов на надрайонного провідника нового надрайону, а «Владан» перейшов до мене. Це зробив тому, що робота окружного осередку пропаганди зводилася до розмноження матеріалів, які приходили згори. «Владан» і «Всеволод» сиділи, диктивували і коректували, тоді як я, йдучи в терен, не мав кого залишити вдома, щоб вирішувати організаційні та інші питання. «Шинкар» не міг цього робити, оскільки був дуже слабкий. Тепер «Владан» буде пере-

писувати матеріали, писати мені звіти та одночасно вирішувати організаційні справи під час моєї відсутності. Коли ж він піде в терен, все це буду робити я. .... Робота з пропаганди та виховання на цьому не зазнає шкоди, а, навпаки, зміцниться, при цьому я буду вільний від будь-якої залежності. ... Він буде піклуватися спеціально двома надрайонами («Данила» і «Всеволода»)» [19, арк. 158].

У травні 1949 р. В. Фрайт очолює окружний провід. Імовірно, до часу його затвердження на цій посаді організаційний референт був відсутній, як, можливо, й пізніше. Проте вже станом на березень 1951 р. у документах МДБ зафіксовано, що заступником окружного провідника (тобто фактично організаційним референтом) був референт СБ Дрогобицького окружного проводу ОУН Василь Цап'як«Потап»[7, арк. 255]. Ці обов'язки він виконував упродовж 1950–1951 рр., як і засвідчив згодом Ярослав Богдан«Рамзенко» [11, арк. 74, 112]. В. Цап'як був останнім підпільником, який займав пост організаційного референта Дрогобицького окружного проводу ОУН.

Референтом пропаганди Дрогобицького обласного проводу ОУН після арешту попереднього референта Михайла Фарила-«Рубаня» (7.01.1945) та загибелі його заступника Михайла Пекаря-«Дубіва» (кін. 03.1945) стає Олександр Андрусейко«Аркадій», «Коваль»[62, с. 483]. Саме він займався реорганізацією референтури пропаганди відповідно до нової організаційної та територіальноустроєвої схеми і став першим референтом пропаганди Дрогобицького окружного проводу ОУН. «Аркадій» підписав один з перших відомих документів цієї округи – звіт ч. 1 ООП «Маківка», датований 30 травня 1945 р. [81, арк. 46]. Увесь комплекс звітів, чимало наказів, інструкцій та листів окружного осередку пропаганди зберігся за його підписом. Останній зі звітів, підписаних О. Андрусейком, датований 3 січня 1946 р. [81, арк. 310–311].

Про зміну референта пропаганди Дрогобицького окружного проводу ОУН йдеться у звіті ООП «Тустань» за грудень 1945 р.: «Д. «Аркадій» відійшов 13.1 з пропагандивного апарату і працює як організаційний референт при Окрузі. Зараз цілу пропагандивну роботу виконую я один» [81, арк. 319]. Цей документ не підписаний, але вже 21 січня 1946 р. документи окружного осередку пропаганди підписані В. Фрайтом-«Карбом» [81, арк. 332]. Збереглося достатньо як підпільних, так і радянських документів, які засвідчують, що Володимир Фрайт-«Карб», «Жар», «Владан» перебував на цьому посту від початку 1946 до серпня 1950 р. Зокрема, треба згадати «Звіт про т. зв. вибори до т. зв. верховної ради УРСР, що відбулися 9-го лютого 1947 року» (19.07.1947 р.) [29, арк. 133–146], «Звіт з пропагандивної роботи Самбірщини, Стрийщини і Турчанщини за час

від 1 липня 1947 р. до 30 червня 1948 р.» (жовтень 1948 р.) [52], «Звіт пропагандивної роботи з Стрийського, Скільського, Славського, Боринського і Турківського районів за час від 1 липня 1948 до 30 червня 1949 р.» (листопад 1949 р.) [33, арк. 111–148]. Від серпня–вересня 1947 р. одночасно виконував обов'язки окружного організаційного референта, а від травня 1949 р. – провідника та господарського референта Дрогобицького окружного проводу ОУН, що було зумовлене браком відповідних кадрів [17, арк. 199; 24, арк. 108].

У серпні 1950 р. В. Фрайта переводять на пост провідника Калуського окружного проводу ОУН, передавши його обов'язки провідника Дрогобицького окружного проводу ОУН Ярославові Косарчину-«Байракові», а референта пропаганди – Ярославові Богдану-«Всеволодові», «Рамзенкові»[10, арк. 134; 11, арк. 45–46; 38, арк. 327], який від літа 1944 р. спочатку працював членом референтури пропаганди Станиславівського обласного проводу ОУН, а відтак, до арешту 19 жовтня 1951 р. – крайового проводу Карпатського краю [7, арк. 221; 18, арк. 267–285]. Він був останнім референтом пропаганди Дрогобицького окружного проводу ОУН.

Референтом СБ Дрогобицького обласного, а відтак окружного проводу ОУН у квітні 1945 р. став «Шишка», «Гірний» після переведення його попередника Мирослава Вовка-«Корнила» до Тернопільської області [14, арк. 203]. Однак на цьому посту працював недовго – загинув 30 липня 1945 р. у с. Довголука Стрийського району Львівської області [3, арк. 39; 24, арк. 95; 28, арк. 231; 34, арк. 248]. Посмертно керівництво Дрогобицької округи характеризує його як «цінного ідейного робітника, дуже здібного та розважного провідника» [28, арк. 231; 34, арк. 248]. На жаль, більш детальної інформації про нього встановити не вдалося, але маємо підстави припустити, що йдеться саме про Теодозія Охримовича, оскільки дата (2 серпня 1945 р.) та місце (с. Голобутів Стрийського рну) його смерті, що відомі для його родини та земляків, далеко не розходяться з датою та місцем смерті «Шишки» [76, с. 144].

Певний час посада референта СБ була вакантною, про що засвідчує лист окружного провідника до надрайонних провідників від 18 серпня 1945 р., в якому зазначено, що всі справи по СБ зобов'язані пересилати йому, доки не прийде новий референт на місце «Гірного» [81, арк. 197].

За інформацією бойовика окружної референтури СБ Володимира Івасюка-«Ковальчука», на місце «Шишки» був призначений його заступник Микола Петерко-«Мостовий», котрий невдовзі через хворобу був усунутий із цієї посади і надалі залишався заступником референта [3, арк. 30, 39зв., 47; 14, арк. 204]. Можна припустити, що М. Петерка мо-

гли і не призначати на пост референта, а він як заступник виконував ці обов'язки тимчасово.

У вересні 1945 р. референтом СБ Дрогобицького окружного проводу ОУН став референт СБ Самбірського надрайонного проводу ОУН Євген Пришляк-«Чорнота», «Чернець», «Ярема» і працював ним до літа 1947 р., після чого його переводять на посаду референта СБ Львівського окружного проводу ОУН [3, арк. 39зв.; 12, арк. 36, 119–120; 14, арк. 184]. Є. Пришляк почав працювати у Службі безпеки як керівник боївки СБ Дрогобицького обласного проводу ОУН ще у 1944 р. У лютому 1945 р. його призначають референтом СБ Самбірського окружного проводу ОУН, після реорганізації якого продовжував працювати референтом СБ надрайонного проводу [12, арк. 36, 119–120]. Після переведення на Львівщину він у 1949 р. став референтом СБ крайового проводу Львівського краю, а у 1951 р. – крайовим провідником; мав ступінь поручника СБ і сотникаполітвиховника УПА. Один із тодішніх підлеглих Є. Пришляка, референт СБ Щирецького надрайонного проводу ОУН, Мирон Гельнер-«Остап» на допитах МДБ характеризував його так: «До своїх обов'язків «Ярема», як референт СБ крайового проводу, ставився добре. До підлеглих референтів СБ був вимогливим і завжди навчав та попереджував, щоб ми слідкували за чистотою підпілля... «Ярема» дуже сміливий і рішучий, і, поряд з цим, досить обережний в кожній дії. Перше, ніж щось зробити, він обдумає з різних боків, потім приступає до дії. Поспіху ніколи не проявляє…» [14, арк. 226].

Як зізнавав сам Євген Пришляк, на посаді референта СБ Дрогобицького окружного проводу ОУН він пробув до липня 1947 р. [12, арк. 36, 119–120; 14, арк. 184]. Проте точну дату подають документи референта СБ крайового проводу Карпатського краю Володимира Лівого-«Йордана», у яких зазначено: «Чернець» 10 серпня 1947 р. згідно з розпорядженням провідника «753» (Сидор Василь-«Шелест» – В.І.) за розконспірацію перейшов з терену. У даний час референт СБ Львівського окружного проводу ОУН» [20, арк. 163].

Наступним референтом СБ Дрогобицького окружного проводу став Зиновій Ліщинський-«Сайгор», призначений на цей пост «Нечаєм» 15 вересня 1947 р. [3, арк. 88]. До цього він був референтом СБ Стрийського надрайонного проводу ОУН. У листі Василя Сидора-«Шелеста» до Івана Лавріва-«Нечая» станом на літо 1947 р. з приводу новопризначеного керівника референтури СБ говорилося: «Вважаю, що на місці «Чорноти» ліпше підійшов би «Зимний», чим «Сайгор». «Зимний», напевне, міцніший, «Сайгор» в цій референтурі не хоче працювати». «Чи знаєте Ви своїх людей, слідкуєте за їх ростом, впевненістю, активністю, зупиняєтеся над економічним господарством, людьми чи тільки латаєте діри тими,

що попалися під руку, лиш би тільки залатати дірку», – говорилося далі [7, арк. 192]. Проте вже 9 лютого 1948 р. біля смт. Верхнє Синьовидне Сколівського району З. Ліщинський загинув [49, с. 68–71].

Навесні 1948 р. на пост референта СБ Дрогобицького окружного проводу ОУН скеровано Василя Шеванюка-«Залізного», «Сатурна», що до цього був членом референтури СБ крайового проводу Карпатського краю [63, с. 183; 20, арк. 164]. На цьому посту він працював станом на 1 квітня 1948 р. [16, арк. 129]. У довідці агентурної справи №27 «Омут» на учасників Дрогобицького окружного проводу ОУН станом на 1 березня 1949 р. його характеризували так: «Референт СБ окружного проводу ОУН Шеванюк Василь Арсентьєвич, 1916 року народження, уродженець с. Пилява Тиврівського району Вінницької області, безпартійний, українець, із заможних селян, з вищою освітою, закінчив Гірничомеханічний інститут у м. Сталіно (тепер – Донецьк), за спеціальністю інженер-теплотехнік. Оунівські псевда «Залізний», «Сатурн» і «667», на озброєнні має автомат ППС і пістолет. Високого зросту, нормальної статури, волосся і очі чорні, лице у веснянках, носить військову форму» [7, арк. 8].

Василь Шеванюк пройшов доволі цікавий життєвий шлях. У період німецької окупації працював слідчим кримінальної поліції у Запоріжжі й Вінниці. Згодом перебрався на Захід. З кінця 1943 р. – в УПА: слідчий референтури СБ Станиславівського окружного проводу ОУН, старший слідчий з особливо важливих питань референтури СБ Карпатського крайового проводу ОУН, вишкільний референт СБ, відтак заступник референта СБ цього проводу. Протягом 1947 р. вів на Дрогобиччині вишколи есбістів і розслідував кілька справ [19, арк. 156–157; 20, арк. 75]. Навесні 1948 р. його було призначено референтом СБ Дрогобицького окружного проводу ОУН [2, с. 207].

Референт СБ крайового проводу Карпатського краю Володимир Лівий-«Йордан» характеризував В. Шеванюка як доброго вишкільника і слідчого [2, с. 431]. Ймовірно, саме тому восени 1949 р. він отримав призначення на пост референта СБ крайового проводу Волині «Москва», проте за ним не прийшов зв'язковий, через що змушений був зимувати у Стрию, де і загинув 3 квітня 1950 р. [7, арк. 284; 9, арк. 67; 37, арк. 2].

Від весни 1949 р. заступником референта СБ Дрогобицького окружного проводу ОУН працював Василь Цап'як-«Потап». Він очолив референтуру після призначення «Залізного» на Волинь [7, арк. 289; 17, арк. 198; 10, арк. 134; 11, арк. 48; 18, арк. 267]. Раніше В. Цап'як був референтом СБ надрайону «Холодний Яр» у Перемиській окрузі ОУН на Закерзонні (1945–1947 рр.), з переходом в Україну працював слідчим референтури СБ Дрогобицького окружного проводу ОУН [60, с. 18; 7, арк. 255].

Протягом 1950–1951 рр. «Потап» також був заступником провідника Дрогобицького окружного проводу ОУН, а в другій половині 1951–на початку 1952 рр. – виконував обов'язки окружного провідника, про що йшлося вище.

Провідник Сколівського районного проводу ОУН Юрій Попович-«Вільховий», «Мак» стверджує, що станом на літо 1950 р. референтом СБ Дрогобицького окружного проводу ОУН призначено Григорія Соколика«Зимного», а «Потапа» відкликано до крайового проводу [17, арк. 198]. Можливо, такі рішення і приймалися, проте в життя вони втілені не були, оскільки перебування В. Цап'яка на цьому посту впродовж 1950–1952 рр. фіксується у багатьох радянських документах [63, с. 186; 39, арк. 47], а також підтверджується зізнаннями Я. Богдана-«Рамзенка» [11, арк. 72, 74], який тісно співпрацював з ним протягом серпня 1950–жовтня 1951 рр. як референт пропаганди окружного проводу ОУН.

16 квітня 1952 р. у с. Слохиня Хирівського району Дрогобицької області (тепер с. Слохині Старосамбірського р-ну Львівської обл.) референт СБ Дрогобицького окружного проводу ОУН Василь Цап'як-«Потап» загинув [39, арк. 47], будучи фактично останнім з керівників окружного проводу ОУН.

Протягом 1945–1949 рр. господарчим референтом Дрогобицького окружного проводу ОУН був Микола Данилків-«Шинкар», «Чабан», хоча дата його призначення на цей пост точно не встановлена, оскільки перед тим він обіймав пост господарчого референта Стрийського надрайонного проводу ОУН. Ті нечисленні джерела, які нам відомі і стосуються 1945 р., чітко його функцій не розмежовують. Так, у грудні 1945 р. інструкція окружного осередку пропаганди окреслює функціональні обов'язки членів окружного проводу та трьох надрайонних референтів пропаганди: провідника Івана Лавріва-«Мирона», військового референта Ярослава Вітовського-«Андрієнка», референта СБ Євгена Пришляка-«Чорноти» та керівника УЧХ Юлії Ганущак-«Марії» [81, арк. 322]. Керівники інших референтур Дрогобицького окружного проводу ОУН у цій інструкції не згадуються, а це дає підстави припустити, що такі на той час уже були відсутні, у тому числі й господарчий, хоч ця інструкція могла і не стосуватися господарської ділянки. Правда, у протоколі допиту Тетяни Сидоренко від 17 грудня 1945 р. господарчим референтом Дрогобицького окружного проводу ОУН названо «Шинкаря» [41, арк. 237зв.], що зафіксовано низкою радянських та підпільних документів [3, арк. 4]. Зокрема, у довідці «По агентурній справі №27 «Омут» на учасників Дрогобицького окружного проводу ОУН станом на 1 березня 1949 р.» про нього подано таку інформацію: «Господарчий референт окружного

проводу ОУН Данилків Микола Миколайович, 1912 року народження, уродженець с. Добряни Стрийського району Дрогобицької області (тепер – Львівської області), з вищою освітою. Закінчив Львівський торговий інститут, з 1939 по 1941 рік працював заступником начальника Львівського облторгвідділу, в період німецької окупації працював у м. Стрий в Українському комітеті. Оунівські псевда «Шинкар», «Чабан», «Норвед». На озброєнні має автомат ППС і пістолет… Високого росту, худорлявий, лице продовгувате, має невелику лисину, шатен, на руках дуже бліді пальці» [7, арк. 7]. Зиму 1946–1947 рр. «Шинкар» разом з членами окружного проводу ОУН «Мостовим», «Максимом» перебував у криївці поблизу с. Верхнє Синьовидне на хуторі Заводи, Сколівського району Дрогобицької області (тепер – Львівської області). Упродовж 1947–1948 рр. «Шинкар» постійно перебував у районі сс. Кам'янка і Труханів Сколівського району Дрогобицької області (тепер Львівської обл.) [7, арк. 7]. Не виключена можливість, що протягом осені 1945–осені 1946 рр. М. Данилків суміщав посади господарчого реферерента Дрогобицького окружного і Стрийського надрайонного проводів.

Для дискредитації його перед підпіллям МДБ розробило спеціальну комбінацію, внаслідок якої референт пропаганди Дрогобицького окружного проводу ОУН В. Фрайт-«Владан» 15 січня 1949 р. ліквідував «Шинкаря» за підозрою у зраді і співпраці з МДБ [36, арк. 206; 7, арк. 159–160].

Після ліквідації Миколи Данилківа-«Шинкаря» обов'язки господарчого референта, як і окружного провідника та референта пропаганди, почав суміщати до часу переведення його на посаду провідника Карпатського крайового проводу ОУН (1950 р.), Володимир Фрайт-«Жар», «Карб», «Владан». Це зазначено у протоколі допиту Юрія Поповича-«Вільхового» від 18 вересня 1950 р. [17, арк. 199]. Наступні керівники цієї референтури невідомі, є всі підстави припускати, що їх не призначали через брак кадрів.

Військовим референтом Дрогобицького обласного проводу ОУН (згодом – округи) був командир Воєнної округи, а пізніше Тактичного відтинку «Маківка» Адам Куровицький-«Сірий». Наказ ч. 4 ВО «Маківка», датований 02.12.1944 р., за підписом заступника командира ВО Остапа Каратницького-«Морського» є першим документом, що засвідчує організацію цієї структури [64, с. 6]. У лютому 1945 р., відповідно до спогадів Д. Міршука, пост командира ВО обійняв Адам Куровицький-«Сірий», а заступника – О. Андрусейко-«Аркадій». У наказі на них подана така характеристика: «Хоч Сірий кепсько розуміється на військових справах, але, зважаючи на його інтелігентність і багаторічний стаж підпільної праці, його призначено на місце Чорноморця командиром четвертої військо-

вої округи «Маківка». Його заступник Аркадій також інтелігентний і атлетичної будови юнак» [80, с. 105]. Повстанці сотні «Холодноярці І» під час повернення із Закарпаття додому, у Жовківщину, 20 травня 1945 р. у лісі, біля с. Рудники Миколаївського району Львівської області зустрічалися з командиром ВО «Маківка»«Сірим» та керівником політвиховного відділу «Андрієм» [53]. За браком джерел зараз важко встановити, чи 20 травня 1945 р. ще існувала ВО «Маківка», чи йшлося вже про новостворений тактичний відтинок. Немає й доказів, чи А. Куровицький-«Сірий» був командиром ВО «Маківка», чи першим командиром ТВ «Маківка» і, відповідно, військовим референтом Дрогобицького окружного проводу ОУН.

Чітко як про командира ТВ «Маківка» можна говорити про Ярослава Вітовського-«Андрієнка», «Зміюку», призначеного у травні 1945 р. [62, с. 724, 731]. Як він сам зізнався після арешту, обов'язки ці почав виконувати 1 червня 1945 р. [62, с. 737]. Відповідно, Я. Вітовський виконував і обов'язки військового референта Дрогобицького окружного проводу ОУН [21, арк. 233]. До призначення на цей пост працював інструктором і ад'ютантом командира старшинської школи УПА «Олені». Відомо, що у листопаді 1944 р. він був призначений начальником військовопольової жандармерії ВО 4 «Говерля». Керував першим пропагандивним рейдом відділів УПА по Словаччині. Наказом ГВШ УПА ч. 3/45 «Зміюці» присвоєно ступінь поручника з датою старшинства 31.08.1945 р. [31, арк. 239]. 19 березня 1946 р. біля с. Кам'янка Сколівського району у непритомному стані потрапив у полон, будучи важко пораненим [62, с. 40–42, 736–737; 46, арк. 8–9].

У квітні 1946 р. командиром ТВ «Маківка» і військовим референтом Дрогобицького окружного проводу ОУН стає «Богдан», «Щит»[3, арк. 1]. У 1943– 1944 рр. він – інструктор старшинських шкіл УПА на Волині і Галичині, а вже у липні 1945 р. очолює вишкільний відділ штабу ВО «Говерля». Наказом ГВШ УПА ч. 1/46 «Щиту» присвоєно ступінь сотника УПА з датою старшинства 22.01.1946 р. [31, арк. 249]. Загинув у криївці 30 жовтня 1946 р. у с. Уличне Дрогобицького району Дрогобицької області (тепер – Львівської області) [3, арк. 1; 30, арк. 308, 309].

Ще 15 серпня 1946 р. «Щит» призначив своїм помічником старшого булавного УПА «Ромка»[32, арк. 225]. Саме він виконував обов'язки командира ТВ «Маківка» після загибелі «Щита». Про це йдеться у листі В. Фрайта-«Владана» до В. Сидора-«Шелеста» від 13.05.1947 р.: «Тут нема командира відтинка, тому що командир «Богдан» загинув... Його зараз заступив старший булавний «Ромко». Старший булавний «Ромко» – людина ідейна, але ще дуже молодий, не має досвіду і не користується

авторитетом... По-моєму, на цю посаду він дуже слабкий. Зате, як мені відомо, на цьому терені є курінний «Мирон», який користується великим авторитетом... Якщо у вас не буде відповідної людини на цю посаду – командира відтинка, то я думаю, що командир «Мирон» підійшов би. Це думка моя і політвиховника відтинка Максима» [19, арк. 166–167]. З призначенням командира ТВ «Ромко» наприкінці 1947 р. став командиром сотні «Басейн», яку очолював до серпня 1948 р.

Від 15 серпня 1947 р. обов'язки командира ТВ «Маківка» та військового референта Дрогобицького окружного проводу ОУН виконував Степан Стебельський-«Хрін», який у червні того ж року зі своєю сотнею перейшов із Закерзоння, де раніше діяв у ТВ «Лемко». Про своє призначення він згадував у спогадах «Зимою в бункері»: «Згідно з наказом 15 серпня 1947 р. у лісі під Старою Сіллю передаю свою сотню під командування крові Стахові. Жаль було прощатися зі своїми завзятими лемками, з якими я зжився, разом воював, переживав приємні та жахливі дні. Небагато їх вже залишилось, більшість загинула на полі бою, а ті, хто стояв коло мене, обтирали сльози на вояцьких обличчях, на яких виднілись близни (пошкодження, шрам, рубець – В. І.). Мені доручено перебрати «Команду Відтинку – Маківка – 24». ... Хор. Мирон виконуватиме функцію виховника відтинку» [60, с. 376]. Наказом ГВШ УПА ч. 2/48 з дня 2 вересня 1948 р. пор. «Хрін» підвищений до ступеня сотника з датою старшинства 30 червня 1948 р. Після розформування відділів УПА (наказ ГВШ ч. 2/49 від 3.09.1949 р.) «Хрін» як кур'єр від УГВР в краю був скерований на Захід і загинув 9 листопада 1949 р. біля містечка Погореліце в Словаччині [48, с. 818]. У зв'язку з розформуванням відділів УПА зникала потреба й у військовому референті, тому на цю посаду не призначали більше нікого.

Від січня 1945 р. референтом УЧХ Дрогобицького обласного проводу ОУН була Юлія Ганущак-«Галичанка», «Марія»[21, арк. 230; 77]. Саме вона після реорганізації стала першим референтом УЧХ Дрогобицького окружного проводу ОУН. Користувалася великим авторитетом, мала вплив і зв'язки у підпіллі [24, арк. 79]. За активну діяльність Наказом ГВШ УПА ч. 1/45 від 25 квітня 1945 р. нагороджена Бронзовим Хрестом Заслуги УПА [83, арк. 28–29]. Заарештована 3 червня 1946 р. у смт. Верхнє Синьовидне Сколівського району [24, арк. 79–84; 21, арк. 228–230; 79, с. 36].

На місце «Галичанки» був призначений Олег Король-«Бурунда»[6, арк. 1зв.]. На цій посаді він відомий з 1946 р. і працював на ній до часу переведення у 1948 р. [3, арк. 237]. Перед цим був лікарем УЧХ Стрийського надрайонного проводу ОУН [6, арк. 1]. З фрагментарних біогра-

фічних даних відомо, що О. Король народився на Станиславівщині. За професією – лікархірург. У період німецької окупації працював слідчим у поліції, водночас був керівником підпільного УЧХ [3, арк. 192]. Пізніше також працював членом референтури СБ Дрогобицького окружного проводу ОУН [3, арк. 101, 135], а чекісти навіть певний час вважали «Бурунду» окружним референтом СБ [3, арк. 267]. 1948 року «Бурунду» переведено у Львівський край [3, арк. 253], де й загинув у цьому ж таки 1948 р., про що засвідчує лист Романа Шухевича до крайового провідника Львівського краю З. Тершаковця-«Федора»: «Очевидно велика втрата смерть «Бурунди». Мені особливо його жаль, бо мало залишилося людей такого типу» [3, арк. 297].

21 липня 1948 р. у с. Розгірче Сколівського району Дрогобицької області (тепер Стрийського р-ну Львівської обл.) у результаті проведення військової операції був вбитий Дмитро Білінський-«Мнецо», «Бак», 1918 року народження, смт. Дашава Стрийського району. У період німецької окупації працював у поліції, до 1948 р. входив до складу референтури УЧХ Дрогобицького окружного проводу ОУН. З вилучених у нього документів випливало, що після переведення «Бурунди» до референтури СБ Львівського крайового проводу ОУН, референтом УЧХ Дрогобицького окружного проводу був призначений «Мнецо» [3, арк. 252–253; 61, с. 312]. За браком кадрів і відсутності великої потреби призначень на цю посаду більше не було.

Отже, можемо констатувати, що задля встановлення кадрового потенціалу Дрогобицького окружного проводу ОУН через недостаню кількість відповідних документів підпіля нам часто доводилося опиратися на матеріали репресивно-каральних органів. Якщо траплялася можливість виявити документи підпілля, їм, однозначно, надавався пріоритет. У результаті вдалося відтворити внутрішню будову Дрогобицької округи ОУН. Дрогобицька округа володіла значним ресурсним потенціалом керівного складу, що відзначався і військово-організаційним, й ідеологічно-інтелектуальним та життєвим досвідом.

Наприкінці 1952 р. діяльність Дрогобицького окружного проводу ОУН припиняється. Зрозуміло, що це не було одномоментним явищем, проблеми із кадрами розпочалися ще у 1949 р., але за рахунок розфомованих відділів УПА, які діяли у Дрогобицькій окрузі, цю проблему частково вирішували.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вєдєнєєв Д. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945–1980-ті роки : Монографія / Дмитро Вєдєнєєв, Геннадій Биструхін. – Киев : К.І.С., 2007. – 568 с.

2. Вєдєнєєв Д. «Повстанська розвідка діє точно й відважно...». Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення Організації українських націоналістів та Української повстанської армії. 1940–1950-ті роки : Монографія / Дмитро Вєдєнєєв, Геннадій Биструхін. – Киев : К.І.С., 2006. – 568 с.
3. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 58. – Спр. 11. – 308 арк.
4. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 58. – Спр. 11. – Т. 1. – 410 арк.
5. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 59. – Спр. 1. – Т. 1. – 248 арк.
6. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 60. – Спр. 15. – 196 арк.
7. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 60. – Спр. 16. – 409 арк.
8. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 99. – Спр. 18. – 227 арк.
9. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 101. – Спр. 7. – Т. 3. – 196 арк.
10. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 101. – Спр. 7. – Т. 4. – 210 арк.
11. ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 36556 . – 348 арк.
12. ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 67417. – Т. 1. – 269 арк.
13. ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 67417. – Т. 3. – 273 арк.
14. ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 67417. – Т. 4. – 286 арк.
15. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 6. – 340 арк.
16. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 7. – 213 арк.
17. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 9. – 336 арк.
18. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 16. – 393 арк.
19. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 18. – 333 арк.
20. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 23. – 451 арк.
21. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 53. – 248 арк.
22. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 56. – 453 арк.
23. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 66. – 355 арк.
24. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 75. – 319 арк.
25. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 76. – 350 арк.
26. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 77. – 426 арк.
27. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 78. – 357 арк.
28. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 25. – 458 арк.
29. ГДА СБУ. – Ф. 13 – Спр. 376. – Т. 39. – 295 арк.
30. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 47. – 373 арк.
31. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 60. – 300 арк.
32. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 62. – 289 арк.
33. ГДА СБУ. – Ф. 13 – Спр. 376. – Т. 73. – 262 арк.
34. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 78. – 462 арк.
35. ГДА СБУ. – Ф. 71. – Оп. 6. – Спр. 52. – 31 арк.
36. ГДА СБУ. – Ф. 71. – Оп. 6. – Спр. 203. – 350 арк.
37. ГДА СБУ. – Ф. 71. – Оп. 6. – Спр. 211. – 179 арк.
38. ГДА СБУ. – Ф. 71. – Оп. 6. – Спр. 241. – 404 арк.
39. ГДА СБУ. – Ф. 71. – Оп. 6. – Спр. 277. – 183 арк.
40. ДАЛО. – Ф. П-5001. – Оп. 1. – Спр. 224. – 7 арк.
41. ДАЛО. – Ф. П-5001. – Оп. 6. – Спр. 53. – 271 арк.
42. ДАЛО. – Ф. П-5001. – Оп. 6. – Спр. 56. – 252 арк.
43. ДАЛО. – Ф. П-5001. – Оп. 6. – Спр. 58. – 386 арк.

44. ДАЛО. – Ф. П-5001. – Оп. 7. – Спр. 219. – 181 арк.

45. ДАЛО. – Ф. П-5001. – Оп. 7. – Спр. 220. – 161 арк.

46. ДАЛО. – Ф. П-5001. – Оп. 7. – Спр. 221. – 79 арк.

47. ДАЛО. – Ф. П-5001. – Оп. 10. – Спр. 180. – 93 арк.

48. Дарованець О., Мороз В., Муравський В. Націоналістичний рух 1920 – 1930-х років (матеріали до біографічного довідника) // Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920 – 1939 роки. Видання третє, доповнене. – Київ, 2007. – 1008 с.

49. Дем'ян Г. Бандерівці. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2000. – Кн. 1. – С. 68 – 71.

50. Дем'ян Г. Генерал УПА Олекса Гасин-«Лицар» / Григорій *Дем'ян*. – Львів : Інститут народознавства НАН України, 2003. – 646 с.

51. Дем'ян Г. Іван Шукатка-«Сомко» // Шлях перемоги. – 1994. – 17 вересня. – № 438 (2110). – С. 5.

52. Звіт з пропагандивної роботи Самбірщини, Стрийщини і Турчанщини за час від 1 липня 1947 р. до 30 червня 1948 р. / Домашній архів Григорія Дем'яна. – 61 арк.

53. Історія сотні «Холодноярці І» / архів «Літопису УПА». – 35 арк.

54. ЇЇ життя – це боротьба // Заграва. – 1997. – Грудень. – № 7 (22). – С. 4.

55. Кентій А. Нарис боротьби ОУН–УПА в Україні (1946–1956 рр.) / Анатолій Кентій. – Київ : Інститут історії України НАН України, 1999. – 111 с.

56. Кентій А. Українська повстанська армія в 1944–1945 рр. / Анатолій Кентій. – Київ : Інститут історії України НАН України, 1999. – 220 с.

57. Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40–50-х років XX століття / Юрій Киричук. – Львів : ЛДУ імені Івана Франка, 2000. – 304 с.

58. Киричук Ю. Український національний рух 40–50-х років XX століття : ідеологія та практика / Юрій Киричук. – Львів : Добра справа, 2003. – 464 с.

59. Когут М. Повстанська доля Байрака. – Дрогобич: Відродження, 1999. – 48 с.

60. Літопис УПА. – Т. 30: Степан Хрін (Степан Стебельський): Крізь сміх заліза; спогади. – Торонто – Львів: Вид-во «Літопис УПА», 2000. – 552 с.

61. Літопис УПА. Нова серія. – Т. 6: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС – МВС, МДБ – КДБ. (1943 – 1959). Книга третя: 1948. – Київ – Торонто, 2003. – 523 с.

62. Літопис УПА. Нова серія. – Т. 9: Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1944 – 1945. – Київ – Торонто, 2007. – 912 с.

63. Марчук І. Досьє полковника Стехова // Визвольний шлях. – 2008. – Липень – вересень. – Кн. 3. – С. 175–188.

64. Мороз В. Воєнна округа УПА «Маківка» // Бойківська думка. – Сколе, 1999. – 16 жовтня. – С. 6.

65. Мороз В. З листування членів Проводу ОУН (листопад 1944 – травень 1945) // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 2007. – Збірник

10: До 100-річчя від дня народження Романа Шухевича. – С. 34–52.

66. Мороз В. Зеновій Тершаковець – крайовий провідник ОУН // Родина Тершаківців: учений, політик, подвижник національної ідеї. Матеріали науково-практичної конференції / Відп. ред. Іван Гель. – Львів, 2005. – С. 41 – 67.

67. Мороз В. Зиновій Тершаковець – «Федір». – Торонто-Львів: Літопис УПА, 2010. – 127 с.

68. Мороз В. Повідомлення про смерть Зиновія Тершаковця // Український визвольний рух / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху. – Львів, 2005. – Збірник 4: Боротьба народів Центрально-Східної Європи проти тоталітарних режимів у ХХ ст. – С. 28 – 34.

69. Наші втрати. Список упавших членів ОУН за період 1946 – 1947 рр. // Визвольний шлях. – 1949. – грудень. – Ч. 14. – С. 27.

70. Падох Я. Стрийський Пласт – нарис історії // Стрийщина: Історично-мемуарний збірник Стрийщини, Скільщини, Болехівщини, Долинщини, Рожнітівщини, Журавенщини, Жидачівщини і Миколаївщини. – Нью-Йорк – Торонто – Париж – Сидней: Комітет Стрийщини, 1990. – Т. 1. – С. 417–496.

71. Пластуни у визвольних змаганнях / упор. О. Кузишин. – Нью-Йорк, 2002. – 71 с.

72. Повстанський мартиролог / [упоряд. Григорій Дем'ян] // Сколівщина. – Львів : [б.в.], 1996. – С. 301–725.

73. Русначенко А. Народ збурений : Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940 –50-х роках / Анатолій Русначенко. – Київ : Університетське видавництво «Пульсари», 2002. – 519 с.

74. Содоль П. Українська Повстанча Армія. 1943–1949: Довідник перший. – Нью-Йорк: Пролог, 1994. – 199 с.

75. Содоль П. Українська Повстанча армія 1943–1949. Довідник другий. – Нью-Йорк: Пролог, 1995. – 295 с.

76. Соловій Ф. Повстанський мартиролог Стрийщини 1930 – 1950-х років. – Стрий: Щедрик, 1999. – 416 с.

77. Спогади Юлії Ганущак. Записав Юлій Хвещук 18.08.1995 р. в с. Долпотів Калуського району Івано-Франківської області // Особистий архів Юлія Хвещука.

78. Стародубець Г.Українське повстанське запілля (друга пол. 1943 – поч. 1946 років) / Галина Стародубець. – Монографія. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2006. – 527 с.

79. Українська жінка у визвольній боротьбі (1940 – 1950 рр.): Біографічний довідник / Упорядник Мудра Н.П. – Вип. 2. – Львів: Світ, 2006. – 192 с.

80. Федорівський С. Нотатки повстанця. – Нью-Йорк: Прометей, 1962. – 207 с.

81. ЦДАВО України. – Ф. 3836. – Оп. 1. – Спр. 67. – 381 арк.

82. ЦДАВО України. – Ф. 3836. – Оп. 1. – Спр. 68. – 102 арк.

ЦДАВО України. – Ф. 3838. – Оп. 1. – Спр. 4а. – 98 арк.

Олеся ІСАЮК,
м. Львів

ПЕРЕБУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ У ТЮРМІ «НА ЛОНЦЬКОГО» У 1941 – 1944 РР. [ЗА МАТЕРІАЛАМИ СПОГАДІВ]

У статті розглядається тема перебування українських націоналістів у в'язниці «на Лонцького» у період нацистської окупації Львова 1941 – 1944 рр. На підставі спогадів колишніх в'язнів відтворено внутрішнє життя тюрми «на Лонцького», зокрема, побутові умови і харчування в'язнів, перебіг допитів, можливості отримання медичної допомоги. Також проаналізовано основні групи в'язнів та стосунки між ними - передусім відносини між в'язнями – українцями та в'язнями – поляками.

Ключові слова: *тюрма «на Лонцького», нацистська окупація, політичний в'язень, Організація Українських націоналістів.*

Isaiuk O. Ukrainian nationalists as prisoners of "naLonc'koho" prison during the Nazi okupation of Lviv (1941 – 1944). *There are discussed problem of group of Ukrainian nationalistsstaying in "naLonc'koho" prison as political prisoners during the Nazi occupation of Lviv (1941 – 1944 years). On the basis of former prisoners memoirs it is reenacted internal life in prison, living conditions and eating of prisoners, interrogation passing, possibilities for medical help acquiring. It's also analyzed main prisoners groups and relations between them. Especial attention is paying to relations between Ukrainian and Polish prisoneers.*

Key words: *"naLonc'koho" prison, Nazi occupation, political prisoner, Ukrainian Nationalists Organization.*

Значну частину історії українського визвольного руху складає фактично історія репресій проти його учасників з боку служб безпеки держав, які володіли територією України – Польщі, нацистської Німеччини, а також Радянського Союзу. Основним елементом репресивної системи були слідчі тюрми, серед яких найвідомішою і найбільшою у західному регіоні була тюрма «на Лонцького», яка отримала свою назву від однойменної свого часу вулиці. «На Лонцького» розташовувалися почергово слідча тюрма польської поліції, гестапо та радянських спецслужб. Головна споруда розташовувалася на сучасній вул.. Вітовського, у будинку під номером 35.

Політв'язні з числа представників українського визвольного руху перебували у тюрмі «на Лонцького» протягом періоду 1941 – 1944 рр. майже постійно. Основна їхня маса була членами Організації Українських

націоналістів, яка після короткого періоду тактичної співпраці з Третім Райхом перейшла у підпілля. Безпосередньою причиною розриву стало проголошення у Львові 30 червня 1941 року Акту відновлення Української держави. Як показали подальші події, німецька сторона була абсолютно незацікавлена у такому розвитку подій. Уже 5 липня 1941 року було заарештовано все Державне правління на чолі з його головою Я. Стецьком, а у Берліні затримано С. Бандеру. У вересні 1941 року відбулися перші масові арешти серед українських націоналістів, причому німецькі спецслужби паралельно спецслужби відстежували і арештовували учасників бандерівських «похідних груп». Надалі націоналісти стали постійним об'єктом репресій з боку нацистської окупаційної адміністрації, які, втім, вже не мали такого несподіваного і обширного характеру, як влітку 1941 року.

Протягом початкового періоду репресій майже всі арештовані потрапляли до в'язниці «на Лонцького». Після початкового напливу в'язнів – націоналістів «на Лонцького» у 1941 – на початку 1942 року сюди потрапляли тільки важливі звинувачені або заарештовані на безпосередньо прилеглій до Львова території. Для всіх інших «Лонцького» була перехідним етапом, куди їх пересилали після закінчення першого етапу слідства або і цілого слідства на місці та перед висланням в концтабори.

Цей текст присвячено аналізу того, чим була тюрма «на Лонцького» в очах українських націоналістів і – ширше – самій тюрмі «на Лонцького» як частині нацистської репресивної системи, спрямованої у першу чергу проти українського визвольного руху. Надалі по черзі буде розглянуто загальний стан приміщення тюрми, їжу, санітарний стан та способи підтримання гігієни, стосунки між різними групами в'язнів та спроби і способи контактів з зовнішнім світом.

Основним джерелом при такому погляді на проблему є спогади тих, хто свого часу перебував,як ув'язнений у тюрмі «на Лонцького». До нашого часу збереглися спогади як високопоставлених, так і рядових учасників підпілля з різних часів «німецького» періоду функціонування тюрми. Серед тих. чиї спогади збереглися є арештовані підпільники з Галичини, привезені до Львова учасники «похідних груп» та ті в'язні, для кого тюрма «на Лонцького» була тільки «проміжною станцією» між місцем слідства та концентраційним табором, куди їх перевозили. Основна маса спогадів націоналістів – в'язнів тюрми «на Лонцького» була опублікована у збірнику «В боротьбі за Українську державу», який був виданий 1990 року і об'єднав більшість відомих спогадів ув'язнених націоналістів [1]. Крім того, частина спогадів вийшла окремими виданнями, переважно, як частина загальних мемуарів. До останньої групи

належать спогади Миколи Климишина [2], Данила Чайковського [3], Петра Мірчука [4], Степана Мудрика-Мечника [5]. Оскільки у тюрмі «на Лонцького» перебували не тільки українські націоналісти, а й інші групи ув'язнених – зокрема, представники польського підпілля. Тому частину відомостей про українських політв'язнів у тюрмі «на Лонцького» можна отримати також зі спогадів польських в'язнів., зокрема, Кароліни Лянцкоронської [6].

Хоча українській політв'язні були постійно присутні «на Лонцького», збережені спогади стосуються двох часових відрізків – літа – осені 1941 року [спогади М. Климишина, Д. Чайковського, П. Мірчука] та 1943 – початку 1944 року – цього періоду стосується більшість спогадів, опублікованих у вже згаданому збірнику «У боротьбі за Українську державу» [1], а також спогади С. Мудрика – Мечника [5] та Д. Гнатківської-Лебедь [7].

Той факт, що дослідник має справу зі спогадами, які стосуються різного періоду функціонування тюрми, авторства людей, які потрапили «на Лонцького» в різних обставинах і з різних приводів, різниці між авторами спогадів у віці, статі, характері обвинувачень, дають можливість виокремити загальний алгоритм перебування у тюрмі «на Лонцького». Надалі буде розглянуто стан тюрми «на Лонцького» через призму свідчень про неї українських політв'язнів. Вони зафіксували не тільки стислу хроніку пережитого, а й описали фактичний стан тюрми «на Лонцького» – побутові умови перебування в'язнів, харчування, перебіг слідства, стосунки між різними групами в'язнів.

Для кожного в'язня перебування «на Лонцького» починалося з обшуку і гігієнічних процедур. В'язнів обов'язково обшукували [2, с. 26; 8, с. 489]. Обов'язковими ритуалами для новоприбулих у тюрму було миття в'язнів і обстригання волосся на всьому тілі. Якщо хтось не мав достатньо сили іти самостійно, його вели і допомагали [2, с. 24; 5, с. 166].

Після початкових процедур в'язень потрапляв у окрему камеру. Така камера являла собою приміщення з голими стінами, повністю стригли і переводили у загальну камеру [9, с. 51, 52]. Такі камери в спогадах С. Мудрика – Мечника зафіксовані як «переходові целі» [5, с. 165]. Про аналогічний «карантин» згадує Дарія Гнатківська-Лебедь [7, с. 755]. Зі спогадів не завжди ясна черговість процедур – наприклад, М. Климишин взагалі уникнув карантину, С. Мудрик-Мечник відразу потрапив у окрему камеру. а тільки згодом пройшов процедуру прийому та потрапив у загальну камеру. Тих в'язнів, яких не планували довго утримувати в тюрмі, взагалі не розміщували в загальних камерах. Попри всю розбіжність, вимальовується загальна картина – основна маса в'язнів,

після проходження гігієнічних процедур, які супроводжували прийом у тюрму, потрапляла відразу в загальну камеру, але ті, кого привезено увечері або у святковий день, а також ті, яких тільки утримували деякий час, потрапляли до окремих камер.

Перебування в загальній камері починалося зі знайомства зі старостою камери, який запитував в'язня про те, за що сюди потрапив і т ін.. [10, с. 352; 9, с. 49]. У такій камері кожен в'язень мав своє місце, призначене старостою камери [2, с. 38; 9, с. 54]. Самі камери були тісними і темними примішеннями, єдиним джерелом світла в яких було невеличке загратоване віконце [9, с. 52; 10, с. 352; 5, с. 167 – 168]. Камери переважно були переповнені. Скупчення людей спричиняло сморід, антисанітарію, хвороби.

У такій загальній камері зазвичай встановлювалася внутрішня ієрархія та відносно стабільний розклад дня. Головним у камері був староста, якого, залежно від ситуації, вибирали самі в'язні або призначав представник адміністрації. Обов'язками старости було слідкувати за дотриманням порядку та чистоти у камері. Зазвичай староста постійно тримав біля себе кількох в'язнів, які виконували роль заступників. При встановленні камерної ієрархії українців – націоналістів спеціально не виділяли – зокрема, старостою камери якийсь час був М. Климишин [2, с. 38]

У загальній камері зазвичай перебувало до 50 людей, що було закономірним наслідком переповненості тюрми «на Лонцького» взагалі. Мудрик – Мечник зафіксував кількість три тисячі в'язнів по тюрмі в цілому [5, с. 57], дещо раніше, влітку 1943 року на Лонцького перебувало близько 4 тисяч в'язнів [11, с. 249]. При такому стані справ у окремо взятій камері зазвичай теж перебувало в'язнів більше, ніж це було допустимо для підтримання відносно нормального рівня санітарії. Уже в вересні 1941 року кількість в'язнів у одній загальній камері сягала 18 осіб [2, с. 24]. Пізніше – починаючи з весни 1942 року – кількість в'язнів у окремій камері сягнула кількох десятків.

У камерах зазвичай не прибирали, за винятком процедури так званого «кіблювання», яка полягала у щоденному винесенні і спорожнюванні «параші» [у польському тюремному жаргоні – «кібель» – звідки і назва цілої процедури – І. О.]. Наслідком, крім бруду, було неймовірне розповсюдження паразитів, зокрема, вошей – як згадував М. Климишин, останніх було стільки, що після витрушування одягу, на підлозі камери утворився живий килим [2, с. 28].

Аналогічно забруднені були і туалети – оскільки їх не прибирали, вони поступово забруднювалися настільки, що ставало неможливо їх

використовувати, причому не робилося жодних спроб їх очистити [2, с. 29].

У таких умовах в'язні були змушені взятися самі за підтримання відносної чистоти у камерах підручними засобами. Процедура винесення «параші» з нечистотами повторювалася кожен день після сніданку і у в'язничному жаргоні була відома, як «кіблювання». Прибирання відбувалося підручними засобами. У випадку М. Климишина підлогу вимили рушником, який він приніс з собою «з волі», оскільки більше просто не було чим [2, с. 44]. Іван Стасів згадував про те, як йому довелося підмітати підлогу зубною щіткою [9, с. 55]. У останньому випадку спосіб прибирання був формою знущання над співвязнем – українцем з боку польського загалу в камері [9, с. 56].

Крім загальних камер, куди потрапляла основна маса в'язнів, «на Лонцького» були також камери–одиночки, куди потрапляли за особливо важкі провини. «…мала розмір 3 на 6 метрів,долівка була цементована, вікно закрите дошками..» [12, с. 489]. Від решти в'язнів також ізольовували особливо важливих ув'язнених, як, наприклад, Миколу Климишина восени 1941 року [2, с. 31]

Відчутне місце у спогадах займає тематика забезпечення основних життєвих потреб, які забезпечували виживання в екстремальних умовах ув'язнення – тобто харчування і підтримання здоров'я. Харчування в'язнів обмежувалося тим, що для них виділяла адміністрація тюрми. Їжа зазвичай була винятково скромною, з сильним переважанням рідини. Основною стравою раціону була ріденька юшка, яку називали «зупою» [2, с. 22]. Вона не містила у собі жодних овочів, навіть гнилих, являючи собою просто гарячий відвар невідомо чого. Пізніше з'ясувалося, що це був відвар з зерна, яким годували гусей [2, с.26]. Зранку в'язні отримували так звану «каву», яка являла собою відвар з трав [9, с. 56].

Процедура видачі їжі зазвичай перетворювалася на ще один різновид знущань – в'язні мали чимшвидше добігти до казана, отримати свою порцію і звільнити місце наступному. По дорозі стояло кілька осіб з–поміж в'язничного персоналу, задачею яких було «підганяти всіх, хто «не встигав», ударами палиць [2, с. 26, 13, с. 520]

Єдиним винятком був день Свят-вечора – як «польський», так і український, коли допомогові організації з обох сторін організовували для своїх ув'язнених співвітчизників кращу їжу. Так, на «польський» Святвечір 24 грудня 1943 року в'язні – поляки отримали по мисці каші з м'ясом [надзвичайна рідкість на той час – І. О.] [9, с. 58], а на український Свят–вечір те ж саме отримали українці [9, с. 60].

Постійний голод провокував постійні фантазії на тему їжі – попри те, що це було закономірним наслідком постійного голодування, у окремих випадках це ставало постійною розвагою в'язнів у камері [8, с. 498]. Іншим наслідком була фізична виснаженість – Микола Климишин згадував, як після трьох тижнів тюремного харчування він – як і решта співвязнів не могли стояти на ногах, а після переходу з Лонцького до управління гестапо на Пелчинській [суч. вул. Вітовського – І.О.] він просто втратив свідомість [2, с. 32].

Медичної допомоги практично не існувало. Найбільше, на що міг розраховувати в'язень, який захворів або повернувся тяжко покалічений з допиту – це бути переведеним у спеціальну камеру для хворих, яка відрізнялася від решти тим, що там не відбувалося так званих «апелів» тобто щоранкових перекличок і в'язні, які перебували там, отримували додаткові півлітра так званої «зупи» [5, с. 58]. Виходжували хворих та побитих самі в'язні підручними засобами.

Загальний санітарний стан тюрми і його наслідки найточніше окреслила представниця польського підпілля, Кароліна Лянцкоронська – «Звідтіля [з «тюрми на Лонцького» – І.О.] доходили до нас страшні відомості – заразні захворювання, передусім тиф, голод, велетенська смертність..» [6, с. 201].

У «тюрмі на Лонцького» співіснували між собою три національні групи в'язнів – українці, поляки та євреї. Надзвичайно рідкісними були випадки, коли «на Лонцького» у ролі в'язня потрапляв етнічний німець. Микола Климишин у своїх спогадах зафіксував зустріч з ув'язненою німкенею, щоправда, без зазначення причини ув'язнення [2, с. 48]. Вязнів – євреїв «на Лонцького» фіксують тільки влітку – восени 1941 року, тобто до створення гетто, після чого євреям уже не було ходу назовні в принципі. За спогадами Миколи Климишина, усіх їх сприймали, як щось окреме і однозначно приречених на смерть та старалися обминати.

Особливим питанням були відносини між українцями та поляками – двома національними групами, відносини між якими на волі були максимально напружені. Згідно зі спогадами в'язнів, серед ув'язнених відносини не мали характеру гострого антагонізму. Вірогідно, спрацьовувало усвідомлення спільного ворога, крім того, всіх зобов'язувала тюремна етика «не нашкодь співвязневі». Такий підхід дещо контрастував з порядками в концтаборі, тому ж Освенцімі, де в'язні гуртувалися за національною ознакою та часто консервували протиріччя «з волі». На Лонцького солідарність в'язнів переважно брала гору над національними протиріччями, а поведінка в'язнів – особливо у випадку людей, які

перебували в ув'язненні тривалий час, регламентувалася неписаними правилами в'язничної етики.

Прикладами взаєморозуміння між українцями та поляками є поведінка ряду в'язнів. Так, учасниця польського підпілля Кароліна Лянцкоронська передала на волю рідним члена ОУН Пясецького відомості про долю їхнього родича, якого розстріляли [6, с. 206]. Мудрика – Мечника виходжували після побоїв на слідстві співвязні-поляки, а один з них заявив своїм співвітчизникам дослівно таке: «Бачите? Треба так триматися, як цей українець» [5, с. 167]. За свідченнями П. Ковальського, його співкамерники–поляки щоденно молилися «за того мученика – бандерівця», яким був В. Лобай [12, с. 493], а один зі співкамерників, капітан АК висловив йому повагу з приводу героя–співвітчизника [12. с. 493]. Подібним чином повівся, за спогадами С. Семенюка, колишній полковник польської армії, ув'язнений за приналежність до підпілля Мєчислав Порт, який заявив наглядачеві – фольксдойчеві, що в'язень – українець може бути «кабаном» для наглядача, але для своїх співкамерників він є героєм [14, с. 421].

Хоча усе це не виключало випадків, коли національні протиріччя і упередження все ж брали гору. Іван Стасів зіткнувся у своїй камері з групою побутових і кримінальних злочинців польського походження, які сприймали його виключно, як «бандерівця». [9, с. 53] і зустріли його репліками в стилі «скільки ти вбив поляків?» [9, с. 53]. Інший політв'язень – українець, о. Юрій Ковальський – зазнав побоїв від співкамерників–поляків, кримінальних злочинців [8, с. 581].

Але навіть у випадку проявлення гострих протиріч свята святкували спільно – так, у камері, де перебував Іван Стасів, при звичному напруженому взаємному ставленні поляків до українців, останніх запросили до провізоричного «столу», який організувала для своїх земляків Головна опікунча рада [9, с. 59]. У більшості випадків спрацьовував принцип, сформульований С. Мудриком-Мечником: «Коли б ми були на волі, в нашій ситуації ми були б ворогами. Та тут, у в'язниці, ми були товаришами» [5, с. 175].

Окрему тему у спогадах складають загальні враження від тюрми та образи окремих представників адміністрації. У останньому випадку фігурують ті особи, які виділялися або винятково брутальним поводженням з в'язнями, або – що траплялося незрівнянно рідше – відносною людяністю.

Назагал в'язниця мала репутацію місця, звідки майже неможливо повернутися [10, с. 250]. Цю репутацію доповнювала штучно створена атмосфера психоемоційного напруження – «Гестапівці… створили у

тюрмі дуже важку атмосферу. За що–небудь в'язнів били, майже ніколи не говорили спокійно, лиш усе криком. На допитах тортурували, постійні розстріли і голод..» [11, с. 250]. Розстріли відбувалися майже щоночі, їхньою причиною часто була перевантаженість тюрми, яка загрожувала наростаючою дезорганізацією і спалахом епідемій. Основним організатором цих розстрілів, за спогадами в'язнів, був заступник коменданта тюрми Мартенс, який проводив «селекції» особисто. Вязня, відібраного на розстріл, «позначав» ударом нагайки в обличчя [14, с. 421].

В'язні переважно не мали детальної інформації про тюремників, тому постаті тюремників у спогадах відбиті переважно на підставі особистих вражень та розповідей інших в'язнів, при чому у спогадах їх ідентифіковано за характерними особливостями зовнішності та поведінки. Попри спостережливість більшості авторів спогадів, реальних осіб не завжди можна ідентифікувати на підставі таких орієнтирів.

Більшість персоналу тюрми були відомі в'язням завдяки своїй брутальності. М. Климишин згадує про високопоставленого есесівця, який завжди пересувався у супроводі собаки, яка начебто була видресирувана нападати на в'язнів та якого в'язні вважали начальником в'язниці [2. с. 29]. Не виключено, що це був заступник начальника тюрми Мартенс – інші в'язні згадують про його звичку пересуватися у супроводі собак [14, с. 421]. Інший колишній в'язень запам'ятав есесівця, який демонстративно знущався з в'язнів – українців, вибравши для цього день Різдва 1944 року [9, с. 62–63]. Цього дня усіх українців вивели на тюремний коридор, де тримали майже весь день, що супроводжувалося побиттями і знущаннями.

До числа тих, з ким в'язні стикалися постійно, належали слідчі та наглядачі. Слідчі переважно були брутальними і грубими. Степан Пелецький характеризував усіх без винятку слідчих, як винятково брутальних людей [13. с. 520]. Слави особливо брутальних зажили двоє слідчих – Адам Ібель та Віктор – останнього в'язні вважали колишнім чекістом, який перейшов на службу до німців, приховавши своє минуле. Підставою для таких припущень було те, що «Віктор» добре володів російською мовою [5, с. 163 – 167]. Єдиним винятком з серії брутальних слідчих є кримінальний радник з Берліна, який допитував М. Климишина [2, с. 48].

Вартових розрізняли за групами. Вартівники – німці вважалися більш жорстокими і брутальними, на відміну від так званих «чорних» – вартових – українців, яких, за припущеннями, набирали також з колишніх червоноармійців [2, с. 32]. Останні інколи допомагали в'язням, зокрема. невідомий «чорний» передав М. Климишину сигарету [2, с.

32]. Втім, з часом поведінка вартових-українців змінилася, свідчення про їхню доброзичливість до в'язнів датуються виключно 1941 роком, пізніші свідчення фіксують їх, як найбільш пригноблену групу вартових, які, очевидно, відчували дискомфорт від своєї ролі вартових своїх же співвітчизників [10, с. 354]. Найжорстокішими щодо в'язнів – українців, втім, вважалися наглядачі – фольксдойчі польського походження [14, с. 422].

За свідченнями в'язнів. в ув'язненні регулярно відбувалися розстріли. Микола Климишин згадує, що розстріли відбувалися що п'ятниці і перед ним обов'язково відбиралися євреї [2, С. 26]. У 1942 – 1943 році в'язнів, яких мали розстріляти, вивозили за Львів. У жаргоні в'язнів тюрми це називалося «вивезти на піски» або «піти на піски» [11. с. 249].

Попри ізоляцію, якої намагалася досягнути адміністрація тюрми, в'язні знаходили можливості порозумітися. Часто це відбувалося нашвидкуруч, під час випадкових зустрічей на коридорі або у ранкові години, коли в'язнів з кількох камер відразу виводили в туалет. Так Микола Климишин зумів сконтактуватися з Дарією Гнатківською [2, с. 30].

Але для налагодження більш-менш постійного контакту була необхідна співучасть персоналу тюрми. При цьому передусім розраховували на вартових – українців та тих в'язнів, які були задіяні у роботах в тюрмі – прибирання, чищення картоплі на кухні та подібне. Окремі особи з-поміж персоналу тюрми допомагали в'язням налагоджувати контакти між собою Так, «чорний» вартівник [вірогідно, колишній червоноармієць] на прохання Миколи Климишина передав Дарії Гнатківській-Лебедь два яблука [2, с. 26]. Володимир Оренчук згадує про передавання через вартівників записок – «грипсів». Ще один член ОУН, Петро Башук, завдяки можливості отримувати інформацію ззовні став для співвязнів своєрідним «бюро новин», за що отримав прізвисько «наше радіо» [12, с. 488].

Ще одним способом порозумітися з зовнішнім світом були представники допорогових організацій. У випадку українських політв'язнів такою з'єднуючою ланкою була працівниця Українського допорогового комітету і одночасно зв'язкова підпілля на псевдо «Калинка». За спогадами колишніх в'язнів. вона з'являлася приблизно раз у тиждень з харчовими припасами, які розподіляла між в'язнями [15, с. 797]. «Калинка» перед літом 1941 року навчалася на фармацевтичному відділенні Львівського університету, а з вересня 1941 року, як співробітниця Українського Допомогового Комітету, організувала безперервне харчування в'язнів тюрми «на Лонцького». Паралельно з харитативною діяльністю на доручення Українського Допомогового комітету «Калинка» стала зв'язковою

ланкою, через яку в'язні обмінювалися з зовнішнім світом звістками у формі «грипсів». Діяльність «Калинки» тривала до 1943 року, коли вона була заарештована за підозрою в участі у підготовці втечі Я. Старуха та Д. Грицая та розстріляна [15, с. 798]. Крім виконання безпосередніх обов'язків у вересні 1941 року вона зуміла отримати точний список арештованих, що уможливило подачу клопотань з боку впливових представників західноукраїнського суспільства, зокрема, Митрополита Андрея Шептицького, про звільнення частини з них за станом здоровя. Таким чином вдалося врятувати від ув'язнення і, можливо, розстрілу, майбутнього організатора і першого Головного Командира УПА Дмитра Клячківського [15, с. 797].

Втім, контакти між камерами та зовнішнім світом були спорадичні і не призвели до створення організації в'язнів у межах тюрми, на зразок підпілля в концтаборах з двох основних причин – ускладненості постійного контакту та швидкій ротації в'язнів.

Українські націоналісти були групою, постійно присутньою серед в'язнів тюрми «на Лонцького», завдяки чому є можливість відтворити на матеріалі їхніх спогадів практично весь «німецький» період історії тюрми очима в'язнів. Серед ув'язнених націоналістів було чимало відомих у визвольному русі особистостей – М. Климишин, Д. Грицай, Д. Гнатківська-Лебедь, О. Гасин та інші. Ті з них, хто залишив спогади про перебування «на Лонцького», зафіксували фактичний стан тюрми та ряд подробиць з життя в'язнів. Українські націоналісти як єдина група не виділялися з–поміж масиву в'язнів у жодному відношенні. Оскільки більшість з них потрапляла в ув'язнення не вперше, вони уникнули розгубленості та страху, притаманним більшості в'язнів і часто виявлялися тим ядром, навколо якого організовувалися співвязні, нерідко займаючи у в'язничній ієрархії привілейовані місця. Більшість з ув'язнених націоналістів були під особливою увагою слідчих, які сприймали їх, як особливо небезпечних злочинців. Через об'єктивні причини, як, наприклад, швида ротація в'язнів. націоналісти не змогли створити «на Лонцького» мережі взаємодопомоги, яка б охоплювала цілу тюрму, але, попри відсутність такої мережі, скрупульозно дотримувалися правил тюремного співжиття.

ЛІТЕРАТУРА

1. В боротьбі за Українську державу / [під ред. М. Марунчака.]. – Вінніпег, 1990. – 1298 с.

2. Климишин Микола. В поході до волі / Климишин М. – Т. 2. – Детройт, 1987. – 328 с.

3. Чайковський Д. Пекло, про яке не знав Данте / Д. Чайковський // В боротьбі за Українську державу // під ред. М. Марунчака. – Вінніпег, 1990. – С. 576 – 578.

4. Мірчук П. У німецьких млинах смерти / Мірчук П. – Нью-Йорк – Лондон, 1957. – 220 с.

5. Мудрик-Мечник С. Під трьома окупантами / Мудрик-Мечник С. – Лондон, 1954. – 272 с.

6. Lanckorońska K. Wspomnienia wojenne / Lanckorońska K. – Warszawa, 2011. – 340 s.

7. Гнатківська-Лебедь Д. Бачу, як сьогодні / Д. Гнатківська-Лебедь // В боротьбі за Українську державу // під ред. М. Марунчака. – Вінніпег, 1990. – С. 754–757.

8. Ковальський Ю. Зі споминів священика – в'язня / Ю. Ковальський // В боротьбі за Українську державу // під ред. М. Марунчака. – Вінніпег, 1990. – С. 579–602.

9. Оренчук В. Працюю в ненависті до окупантів й вивіз до Авшвіцу// В боротьбі за Українську державу / В. Оренчук // під ред. М. Марунчака. – Вінніпег, 1990. – С. 342–368.

10. Роман В. В рядах ОУН / Роман В. // В боротьбі за Українську державу // під ред. М. Марунчака. – Вінніпег, 1990. – С. 240–251.

11. Стасів І. В кігтях тиранів / І. Стасів. – Львів, 2008. – 230 с.

12. Петелицький Степан. Звідси не втечеш / С. Петелицький // В боротьбі за Українську державу . [під ред. М . Марунчака]. – Вінніпег, 1990. – С. 518–541.

13. Ковальський П. На Лонцького, в тіні Гицлевої гори / П. Ковальський // В боротьбі за Українську державу // під ред. М. Марунчака. – Вінніпег, 1990. – С. 489–500.

14. Семенюк С. А їхнє ім'я – легіон / С. Семенюк // В боротьбі за Українську державу // під ред. М. Марунчака. – Вінніпег, 1990. – С. 418–430.

15. М. Г-ор. «Калинка» – опікунка і захисниця українських в'язнів у тюрмі «на Лонцького» // В боротьбі за Українську державу / М. Г-ор // під ред. М. Марунчака. – Вінніпег, 1990. – С. 796–798.

Степан ЛЕСІВ,
с. Старий Угринів

ЗАХОДИ МҐБ ЩОДО ЛІКВІДАЦІЇ ПІДПІЛЛЯ ОУН НА ТЕРЕНАХ КАЛУСЬКОЇ ОКРУГИ У 1951–1952 РОКАХ

У статті узагальнено та поетапно висвітлено заходи Станиславівського обласного УМҐБ стосовно ліквідації цілісної структури підпілля ОУН Калуської округи та її провідної ланки зокрема. На основі неопублікованих архівних джерел проаналізовано матеріали агентурної справи «Розгром», особливості вербування агентів з числа підпільників та створення легендованого Калуського окружного проводу ОУН.

Ключові слова: *Калуський окружний провід ОУН, агентурна справа «Розгром», «Іван Гаврилович», «Шум», «Зелений», Роман Стельмах.*

Lesiv S. MGB's measures for lianidation of OUN's andergraund aktivity on the Kalush distrikt territoryin 1951–1952.*Some actions of Stanislaviv region UMGB concerning the liquidation of continued structure of secret work OUN Kalush neighbourhood and its leading section specifically are generalized and poeticly are headlined in the article. On the base of unpublished archived sources the materials of secret service «Rozhrom» peculiarities of recruiting agents among the number of teenagers and the creating of legendary Kalush district leadership OUN are analyse.*

Key words:*Kalush district leadership OUN, secret service «Rozhrom», «Ivan Havrylovych», «Shum», «Zelenyi», Roman Stel'makh.*

Всі заходи обласного та районних управлінь МҐБ по знищенні підпілля ОУН як цілісної структури на Станиславівщині протягом п'яти з половиною років (від літа 1944 до кінця 1950 року) бажаного результату не приносили. Не дивлячись на дошкульні втрати практично в кожній ланці – від Крайового проводу ОУН до станиці – підпільна структура продовжувала діяти справно, як годинниковий механізм. Великий кадровий резерв ідейного членства дозволяв проводити швидкі заміни ліквідованих ланок, а структурна побудова підпілля вберігала від великих провалів.

Загибель Романа Шухевича-«Тура» – Провідника ОУН в Україні в березні 1950 р., ліквідація Карпатського крайового провідника ОУН Степана Слободяна-«Єфрема», а також окружних провідників ОУН: Буковинського – Василя Савчака-«Сталя», Коломийського – Григорія Легкого-«Бориса», Станиславівського – Богдана Трача-«Дуная» напри-

кінці осені 1950 р. не принесли для МҐБ такого успіху, як арешт Станиславівського окружного референта пропаганди Михайла Козакевича-«Байденка», який відбувся 10 лютого 1951 р. Про це детально описано в одному з розділів книги дослідника Д. Проданика «Шлях боротьби Василя Сенчака-«Ворона»« на підставі матеріалів ГДА СБУ.

Розробляючи Станиславівську округу по лініях зв'язку із сусідніми районами здійснювались спроби проникнення в Калуську округу ОУН через арештованого на провокативній зустрічі провідника ОУН Перегінського району Івана Рученчина-«Шпака», але цей успіх не закріпився через те, що на першій ж «акції»«Шпак» із своїм охоронцем «Ігорем»втік з рук МҐБ. Хоча згодом ця подія стала одним з чинників, який вплинув на знищення підпільної мережі на терені Калущини.

Зрада підпільної мережі ОУН Калуської округи проходила в кілька етапів. Розкриття умов та обставин цієї трагедії послугувало основною метою нашого дослідження.

Насамперед висвітлимо структурну побудову підпілля ОУН Калуської округи.

На початку 1945 року на території Станиславівської області відбулась реорганізація структури ОУН, яка завершилась до кінця травня того ж року.

На базі Станиславівського обласного проводу ОУН був створений Карпатський крайовий провід ОУН, дія якого розповсюдились на Станиславівську, Чернівецьку, Закарпатську і частково Дрогобицьку області [3, с. 12].

На території Станиславівської області діяли Калуський, Коломийський і Станіславський окружні проводи ОУН, що підпорядковувались новоствореному Карпатському крайовому проводу ОУН. Окружні проводи в своєму підпорядкуванні мали надрайонні проводи ОУН, організовані на базі повітових проводів ОУН. Калуський окружний провід ОУН мав у своєму підпорядкуванні три надрайонні проводи ОУН: Долинський, Жидачівський [32, с. 25–26] і Калуський.

До Долинського надрайонного проводу ОУН входили Болехівський, Вигодський, Долинський і Рожнітівський районні проводи ОУН [4, с. 13].

До Жидачівського надрайонного проводу ОУН входили Жидачівський і Журавненський районні проводи ОУН [30].

До Калуського надрайонного проводу ОУН входили Войнилівський, Калуський і Перегінський районні проводи ОУН.

Після змін, які відбулися в 1947 році і були зумовлені станом підпілля в терені, деякі районні проводи ОУН були перепідпорядковані

до інших надрайонів. Зокрема, Войнилівський районний провід ОУН відійшов у підпорядкування до Жидачівського надрайонного проводу ОУН, а Рожнітівський районний провід ОУН – до Калуського надрайонного проводу ОУН.

Районні проводи ОУН створювались в кожному районі адміністративного поділу області з тією метою, щоб протиставити підпільну теренову мережу ОУН органам радянської влади [5, с. 13–14].

Станом на 1951 р. загальна кількість підпільників на території Калуського ОП ОУН за даними Станіславського УМҐБ становила 188 осіб.

Для знищення підпілля Калуської округи ОУН розроблялись агентурні заходи, які були об'єднані в агентурну справу «Розгром». Офіційно, за підписом майора Форманчука і погодженням із полк. А. Костенком видана постанова від 11 вересня 1951 року про заведення агентурної справи «Розгром», яку затвердив начальник Станіславського УМҐБ полк. Володимир Шевченко з подальшою її реєстрацією в управлінні у відділі «А» [20, с. 266–268].

За період з липня 1951 р. по грудень 1952 р. ліквідовано 185 осіб, в т. ч. 109 – вбито, 69 – захоплено живими, 7 – вийшли з повинною. З них членів крайового проводу – 3, членів окружного проводу – 3, керівників надрайонних і районних проводів – 12. Практично всі райони даної округи очищені від підпільної мережі ОУН, окрім Перегінського, де продовжувала діяти група в складі трьох осіб: «Тараса», «Карого», «Чорноти». Ця група підтримувала зв'язок із залишками підпілля на чолі з М. Твердохлібом-«Громом».

З числа захоплених 14 осіб продовжували діяти в якості спецагентів і агентів, контролюючи дану територію [6, с. 162–163].

Підступне знищення підпільної мережі за посередництвом зради в Калуській окрузі ОУН проходило різними шляхами і в кілька етапів протягом 1951–1952 років. Хоча беззаперечно найбільшого і фактично основного удару по цілісній структурі підпілля завдала зрада Калуського надрайонного провідника ОУН Романа Стельмаха-«Шума», «Зеленого». На нашу думку визначальним фактором, який спонукав його до зради присяги та фізичне знищення своїх недавніх побратимів по підпіллю, стала інформація про стан підпілля в Станиславівській та суміжних округах, яку він отримав під час переслуховування Перегінського районного провідника ОУН Івана Рученчина-«Шпака», який десять днів перебував у руках МҐБ, але зумів утекти. Витяг із протоколу переслуховування «Шпака», який проводив «Шум» містився в листі організаційного референта Карпатського крайового проводу ОУН Ярослава Косарчина-«Байрака» до провідника ОУН на ЗУЗ Романа Кравчука-

«Петра», який МҐБ захопило під час ліквідації останнього в бункері в лісі біля с. Вишнів Букачівецького р-ну 21 грудня 1951 р. Там йдеться зокрема про таке: «…большевикам вдалось розбити організацію на території Станиславівської округи… З допомогою захоплених в Станиславівщині большевики могли б перехопити зв'язок, крім Калущини, також в Коломийщину, в Рогатинщину і «вгору»… В Долинському районі большевики якимось чином захопили боєвика («Остапа», прим. С.Л.) нр. пр.-ка («Прут», інше пс. «Черемош», прим. С.Л.). Він тепер ходить з більшовиками по селах і здає всіх людей, які чим не будь допомагали організації... Якщо рахуватися з можливістю, що большевики, з допомогою боєвика захопили і нр. пр. Прута, то можна сподіватися що він не піде на співпрацю з ворогом» [30, с. 62–63].

Беззаперечно, що остаточно прийняти рішення виконувати «юдину» роботу «Шума» підштовхнули листи з МҐБ, які він отримав через агентурні можливості останніх. Інші шляхи знищення підпілля на даному терені мали більш локальний характер і призвели до ліквідації суто окремих підпільних ланок, хоча завдали підпіллю також відчутних втрат.

Перший етап ліквідації підпільної мережі Калущини розпочався літом 1951 року. На цьому етапі обласне управління МҐБ двома шляхами спробувало проникнути до підпілля ОУН з метою ліквідації в першу чергу провідної ланки. Інформацію про два шляхи знищення підпілля ОУН Калуської округи на цьому етапі підтверджує «Байрак» у своєму листі до «Петра» [29, с. 56–57].

Ці заходи мали певний успіх, але далеко не такий, на який розраховували емґебисти. Подамо детальніший опис подій, які відбулись на даному етапі.

Обласне управління МҐБ володіло інформацією, що на території Вигодського і Перегінського районів діяла група працівника Центрального проводу (ЦП) ОУН, який утримував пункт зв'язку між Карпатським крайовим і Центральним проводами ОУН, Степана Фрасуляка-«Хмеля». З числа легальних зв'язків коменданта його охорони Івана Голембовського-«Клима»завербований агент «Дон», лісник Правицького лісництва, який 24 червня 1951 р. повідомив емґебистів про те, що зустрічався з «Климом» і його бойовиками Іваном Дирівим-«Вуйком» і Іваном-Гафінцем-«Голубом». Від останніх отримав завдання придбати комплект анодних батарей і довідався про те, що у «Хмеля» є «великий пан», який слухає радіо. Агент «Дон» вивів 28 червня оперативно-чекістську групу в район, де мав призначену зустріч з бойовиками «Хмеля». Зустріч відбулась наступного дня. На ній агент вручив під-

пільникам анодні батареї та препарат «Нептун-47», а в скорім часі про це доповів емгебистам. Реалізуючи дані агента оперативно-чекістська група знищила підпільника «Вуйко», а підпільника Федора Ковальчука-«Сороку» захопила живим. Під час допиту підпільника працівники МҐБ отримали дані про місце перебування групи «Хмеля» та кур'єра ЗЧ ОУН «Марка».

Реалізуючи покази «Сороки» і використовуючи його як провідника проведена чекістсько-військова операція по знищенні групи «Хмеля». Внаслідок бою 1 липня 1951 р. загинув «Хміль», його дружина Софія та кур'єр ЗЧ ОУН «Марко» [7, с. 164–165].

Колишнього охоронця «Хмеля»«Сороку», який погодився на співпрацю з МҐБ, включено до складу агентурно-бойової групи (АБГ). Про його арешт підпіллю ще не було відомо. Це дозволило його ефективно використати для пошуків Калуського окружного референта СБ Василя Кобилинця-«Сторожа». Пошуки розпочались із с. Рівня Перегінського р-ну, де через легальних зв'язкових було викликано на зустріч охоронця «Сторожа»«Грозу». 23 серпня 1951 р. «Грозу» на зустрічі арештовано. В короткім часі він дав згоду на співпрацю і був включений до АБГ. За його допомогою через кілька днів, 27 серпня, арештовано референта пропаганди Калуського РП ОУН Василя Мойсина-«Волиняка» і його охоронця «Ромка». 5 вересня 1951 р. через легальних зв'язкових «Гроза» викликав на зустріч довірену особу «Сторожа» кущового Федора Маруняка-«Комара». Останній з підозрою віднісся до псевдопідпільників і через неможливість захопити його живим був знищений на пункті зустрічі між селами Топільське і Рівня. Наступними жертвами зради «Грози» стали охоронець «Сторожа» Леон Маршалко-«Колос», якого на пункті зустрічі між селами Рівня і Сваричів знищено разом із кур'єром «Осипом»-Кіт Йосипом, інше псевдо «Денис», скинутий з літака у травні 1951 р. на Дрогобиччині) [25, с. 335–336].

Окремим шляхом знищено керівний склад Долинського надрайонного, а також Долинського і Вигодського районних проводів ОУН. Подамо про це більш детально. Зокрема, 12 серпня 1951 р. через агента МҐБ «Стельмаха», який застосував снодійний препарат «Нептун-47», захоплено бойовика окружного провідника Дрогобиччини «Байрака»«Василя», а коменданта охорони П. Федуна-«Севера» Мирона Барду-«Чорноморця» вбито. На допитах «Василь» зламався і видав бункер, в якому перебували Долинський надрайонний провідник ОУН «Черемош» і Долинський районний провідник ОУН «Ярослав». 18 серпня 1951 р. в бункері, який знаходився в лісі між селами Якубів і Слобідка Долинська, в результаті чекістсько-військової операції зни-

щено «Черемоша», його охоронців «Юрка» і «Веселого», машиністку «Севера»«Оксану», а ще одного охоронця «Остапа» захоплено живим [10, с. 168].

Іншим, хоча досить подібним шляхом, проходила ліквідація підпілля на Вигодщині. В лісовій ділянці Буркут Вигодського району 26 вересня 1951 р. оперативно-чекістською групою за допомогою агента «Ніколаєнко», який всипав до їжі снодійний препарат «Нептун-47», захоплено живими колишніх охоронців «Хмеля», а на той час члена Вигодського районного проводу ОУН «Клима» та його боївкарів «Голуба» і Василя Дубського.

На допитах «Клим» зламався і почав видавати учасників підпілля. На підставі даних отриманих від нього була спланована чекістсько-військова операція 1 жовтня 1951 р. в лісі на горі П'янула Вигодського р-ну. АБГ разом з «Климом» підступно захопила Вигодського районного провідника ОУН Степана Тишківського-«Волиняка» і його охоронця «Шугая». На допитах в МҐБ вони також погодились на співпрацю і були включені до складу АБГ. За даними «Волиняка» розроблена чекістсько-військова операція по арешту кур'єра ЗЧ ОУН Петра Стиранки-«Максима» і підпільників, які перебували з ним. Вони знаходились в недобудованому бункері «Волиняка» на горі П'янка. При підході до бункера АБГ була помічена підпільниками, які в той час знаходилися на поверхні і користуючись сутінками змогли втекти [8, с. 165].

Підсумовуючи поданий матеріал можна ствердити наступне:

- на першому етапі ліквідації підпілля ОУН Калуської округи найбільше втрат зазнало підпілля ОУН Долинського надрайону.

Наступний етап ліквідації підпільної мережі Калущини відбувався з кінця жовтня 1951 року до середини січня 1952 року. Цей етап для обласного управління МҐБ був надзвичайно успішний. За цей час відбулось вербування «Шума», не розсекретивши його перед підпіллям, і майже повністю знищено керівний склад округи, що створило передумови для остаточної ліквідації підпільної мережі на цьому терені [22, с. 312].

Наприкінці жовтня 1951 року агентами МҐБ був встановлений зв'язок з керівником Калуського надрайонного проводу ОУН «Шумом», який погодився на співпрацю і був завербований як спецагент під кличкою «Іван Гаврилович» (надалі «І. Г.»), для зв'язку з яким було встановлено ряд мертвих пунктів-сховків, через які він від МҐБ отримував вказівки і в листах-відповідях повідомляв про місця, де переховуються підпільники [21, с. 269–299]. За завданням МҐБ «І. Г.» встановив, що в момент проведеної раніше операції (30 листопада 1951 р.) з ліквіда-

ції підпільників із групи референта пропаганди Калуського ОП ОУН Богдана Боцяна-«Жука», провідників «Байрака», Володимира Фрайта-«Жара»,»Вира» і керівника пункту лінії зв'язку ЦП ОУН і водночас господарчого Калуської округи ОУН Олексія Дмитрищака-«Ярослава»там не було. Вони раніше вийшли з бункера і переховувались в іншому місці [11, с. 169].

7 грудня 1951 року «Байрак» і «Вир», вийшовши на зустріч до спецагента «І. Г.», пішли переховуватись в його бункер в село Сваричів Рожнітівського району, де знаходились бойовики Калуського надрайонного проводу ОУН «Сокіл» і Василь Сондей-«Нестор», керівник кущової ОУН Степан Гулянич-«Горбок» з своїм охоронцем «Морозенко».

Отримавши ці дані, 13 грудня 1951 року емґебистами була проведена чекістсько-військова операція, в результаті якої в Сваричеві в двох бункерах ліквідовані: організаційний референт Карпатського КП ОУН «Байрак», керівник Калуського ОП ОУН «Вир», керівник кущової ОУН «Горбок» та перечислені раніше боївкарі, всього 7 підпільників [12, с. 170].

Під час цієї операції мало не загинув спецагент «І. Г.». Врятувався тільки завдяки начальнику обласного УМҐБ полк. В. Шевченку, який особистим втручанням припинив вогонь чекістів, щоб «І. Г.» зміг вискочити з бункера [18, с. 431].

13 січня 1952 року за даними спецагента «І. Г.» була проведена чекістсько-військова операція, в результаті якої у бункері на городі жителя села Новички Долинського району Олексюка С.О. були вбиті: референт СБ Калуського ОП ОУН Василь Кобилинець-«Сторож», референт СБ Долинського надрайонного проводу ОУН Богдан Долішній-«Боян», охоронець «Сторожа» Іван Бунковський-«Богун», охоронець «Бояна» підпільник Михайло Гошовський-«Максим» [12, с. 170].

Окремою ланкою на даному етапі знищення провідного складу Калуської округи ОУН стала зрада колишніх кур'єрів лінії зв'язку ЦП ОУН «Кучера» і «Вітра», а на той час вже агентів «Гай» і «Гаврило». За їхніми даними організована чекістсько-військова операція в Болохівському лісі 30 листопада 1951 р. Під час операції викрито бункер референта пропаганди Калуського ОП ОУН «Жука». На пропозицію здатись підпільники відповіли відмовою. Вони підпалили запаси керосину і в бункері пролунав потужний вибух під час якого загинули: референт пропаганди Калуського ОП ОУН Богдан Боцян-«Жук» («Тарас», «Ромко») і четверо підпільників: комендант його охорони Іван Федоришин-«Полтавець», бойовик «Михайло», машиністка «Ірка» і дружина «Вира» Олена Мочіус-«Зв'язкова» [11, с. 169; 19, с. 432].Інші провідники хоча й віді-

йшли з цього постою, але в скорому часі майже всі були підведені під удар чекістів спец-агентом «І. Г.».

Ще одна ланка зради на цьому етапі відбулась в подібний спосіб. В листопаді 1951 р. через агента МҐБ «Гайового», який застосував снодійний препарат «Нептун-47», захоплено бойовиків референта пропаганди ЦП ОУН «Севера»«Бука» і «Остапа». На допитах в МҐБ вони погодились на співпрацю, отримавши агентурні клички «Юрко» і «Андрій», і були включені до АБГ. На основі інформації, отриманої від них, проведена чекістсько-військова операція в лісі біля с. Бряза (тепер с. Козаківка Долинського р-ну) Болехівського р-ну, де в бункері знищено охоронця «Севера»«Василя» (інше пс. «Довбуш», прим. С.Л.). Беручи до уваги зізнання «Бука» і «Остапа», після перевірки їх на практичній роботі, вони були завербовані в якості спецагентів під кличками «Юрко» і «Андрій», за даними яких, а також іншої агентури було встановлено, що кур'єр ЗЧ ОУН «Максим» і керівник технічної ланки Калуського ОП ОУН «Величко», разом з іншими 5-ма бойовиками, залишившись непідготовленими до зими, переховуються трьома групами в селах Кальна і Витвиця, Болехівського району. Агенти «Юрко» і «Андрій» спрямовані обласним управлінням МҐБ до с. Кальна Долинського р-ну, де встановили контакт з кур'єром ЗЧ ОУН «Максимом». На зустріч до агентів «Максим» прийшов з «Величком». Сприйняли їх без підозри, знаючи як боївкарів «Севера». Під приводом зустрічі з останнім, «Максима» взялися супроводжувати до с. Росточки, а «Величка» відправили назад. За допомогою снодійного препарату «Нептун-47»«Максима» захопили живим.

Що ж до групи «Величка», то володіючи інформацією від спецагентів «Юрка» і «Андрія» 11 січня була проведена чекістсько-військова операція в результаті якої знищено «Величка» і його групу. А саме, Параску Лугову-«Орисю» – друкарку Калуського ОП ОУН, «Оксану» – машиністку Вигодського РП ОУН, кущового Петра Гладуна-«Сміхуна» і бойовиків – «Юрчика», Якова Гавриліва-«Карого», а Матвія Дяківа-«Тараса» – захоплено живим [9, с. 167–168].

З ліквідацією основних керівників підпільних ланок ОУН на Калущині, склалися умови для створення легендованого Калуського ОП ОУН на чолі з спецагентом «І. Г.». Це дозволить підпорядкувати впливу МҐБ решткі оунівського підпілля, не допустити створення нових проводів в районах, очищених від підпільників, паралізувати діяльність підпілля, що залишилось, ліквідувати матеріальну базу, а також виявити і перехопити канали зв'язку та влити туди перевірену агентуру [12, с. 170].

З цією метою обласне управління МҐБ розробило план спеціальних заходів, який розроблений начальником обласного управління МҐБ полк. А. Костенком і його заступником полк. Шорубалко, погоджений заступником міністра ҐБ УССР полк. В. Шевченко і затверджений 13 березня 1952 р. міністром ҐБ УССР Ковальчуком. Даний план налічував 12 пунктів, першим з яких було власне створення легендованого Калуського ОП ОУН на чолі із спецагентом «І. Г.», надавши йому в якості особистої охорони перевіреного спецагента «Отважного», колишнього пропагандиста Яремчанщини «Явора». Наступні пункти передбачали «активізацію роботи» псевдопідпілля Калуського надрайону, щоб аргументувати перед іншими провідниками правильність сфабрикованого у МҐБ листа від знищеного «Байрака» про призначення спецагента «І. Г.» окружним провідником; спорудити бункер для постою біля с. Красне, облаштувати «мертві пункти» зв'язку в лісі біля сіл Красне, Зелений Яр та Кадобна, влаштувати агентів для зв'язку в установах (школа, магазин) сіл Добровляни, Красне, Завій; якнайшвидше ліквідувати всіх авторитетних підпільників в окрузі; підготувати спеціальні підставні будинки на околиці Рожнітова, в Красному і Добровлянах, де можна буде арештовувати скерованих туди підпільників; розробити інструкцію для залишківпідпілля, щоб скеровувати до спецагента «І. Г.», як окружного провідника всіх кур'єрів з-за кордону з метою їх арешту; створити низові ланки легендованих проводів, зокрема Калуського надрайону і району; запобігти можливості розкриття зради «Шума» під час загибелі «Байрака» шляхом виселення із с. Сваричева родин, які проживали біля будинку, де був облаштований бункер, а також сфабрикувати листа із тюрми від «Морозенка», який був захоплений пораненим під час цієї операції. Для виконання цього плану в обласному управлінні МҐБ створили спеціальну групу, яку очолили заст. нач. обл. управління МҐБ полк. Нечаєв і заст. нач. відділу 2-Н обл. управління МҐБ полк. Бєляченко. До неї ввійшли ще три офіцери обл. УМҐБ і для оперативної роботи надавалась група спецагентів із числа колишніх підпільників: «Сєдов», «Роман», «Степан», «Яр», «Чорний», «Горний».

Крім цього надати групу солдат ВО МҐБ і 2 автомашини [23, с. 312–324].

Третій етап охарактеризувався створенням і діяльністю «легендованого» Калуського ОП ОУН, який в своїй, т. зв. «юдиній» роботі не був виявлений перед підпіллям і допоміг швидко і остаточно зліквідувати низові ланки підпілля включно з надрайонами. На завершенні цього етапу, восени 1952 р. встановити контакт і захопити живим кур'єра ЗЧ ОУН В. Охримовича, який В. Куком призначений провідником на Кар-

патський і Львівський край з метою створити з уцілілих залишків підпілля дієву мережу.

Окремо, від розроблених заходів по ліквідації підпілля, 22 квітня 1952 року оперативно-чекістською групою був виявлений, а наступного дня захоплений в с. Новиця, керівник Калуського РП ОУН Ілля Василів-«Гамалія» [1, с. 18–19]. Під час допитів якого емґебисти отримали інформацію, що підпільники Михайло Теличак-«Ведмідь» і Василь Пілянський-«Хрущ» порвали організаційний зв'язок з підпіллям ОУН і переховуються самостійно.

В результаті проведених заходів було встановлено, що мати «Ведмедя» – Теличак Євдокія Федорівна в 1949 році втекла з місця спецпоселення, а мати «Хруща» Пілянська Марія Степанівна в 1947 році ухилилась від виселення і знаходиться на нелегальному становищі [12, с. 170].

З цією метою були проведені заходи по затриманню через родичів Теличак Є.Ф. і Пілянську М. С. Їм запропонували вийти з повинною, що в короткім часі вони і зробили. Матері пообіцяли працівникам МҐБ переконати своїх синів, щоб ті вийшли на зустріч з працівниками МҐБ 29 квітня 1952 р. під впливом родичів «Ведмідь» і «Хрущ» були виведені на таємну зустріч з співробітниками МҐБ, де на місці завербовані в якості спецагентів під кличками «Сєвєрний» і «Южний», і залишені на нелегальному становищі з метою ліквідації учасників Калуського РП ОУН Михайла Яціва-«Бояна» і Йосифа Косого-«Охочого». В подальшому їх приєднали до групи «І. Г.».

11 травня «Сєвєрний» і «Южний» зустрілись в Кадобнянському лісі з «Бояном» і «Охочим», де і ліквідували останніх.

«Сєвєрний» і «Южний» 23 травня через зв'язкову Катерину, що проживала в с. Кадобна, зв'язались з референтом СБ Калуського НП ОУН – Романом Мельником-«Аркасом» і його охоронцем Степаном Максим'яком-«Співаком».

Оскільки «Аркас» прийняв агентів недовірливо, то вони змушені були залишитись з ним і виконувати його доручення. 10 червня, вибравши сприятливий момент, спецагенти ліквідували «Аркаса» і «Співака» в Кадобнянському лісі [13, с. 170–171].

Після цього 13 червня був арештований референт СБ Калуського РП ОУН Микола Король-«Максим», який ще в листопаді 1951 р. був затриманий співробітниками МҐБ, але залишений на волі з метою ліквідації «Аркаса», «Гамалії» та інших підпільників. Оскільки «Максим» не співпрацював із органами МҐБ та не зробив жодної спроби видати побратимів по підпіллю, то після арешту і слідства був засуджений до

смертної кари разом із «Гамалією» і розстріляний 12.12.1952 р. у Станіславі [2, с. 379–382].

Діяльність легендованого Калуського ОП ОУН відбувалась наступним чином. Спецагенти «І. Г.» і «Отважний» захопили на провокативній квартирі в с. Цінева 12 травня 1952 р. кущового Перегінського району Ярослава Пулика-«Степового» разом з охоронцем Володимиром Мельниковичем-«Козарем». Після відповідного опрацювання «Степовий» був завербований під кличкою «Зенко» і включений до групи «І. Г.», а «Козара» арештували. З допомогою «Зенка» спецагенти «І. Г.» і «Отважний» 24 травня в лісі над с. Грабівкою затримали охоронця провідника Перегінського РП ОУН «Шпака»«Ігоря». Останній погодився на співпрацю, завербований під кличкою «Яків» і включений в групу «І. Г.». За його даними виявлений бункер «Шпака» (над р. Луквицею на околиці с. Грабівки), якого ця група знищила 27 травня 1952 р. [24, с. 326; 26, с. 342].

Протягом червня і липня група «І. Г.» створювала видимість активної роботи псевдопідпілля та проводило ліквідацію підпільників в Рожнітівському та Перегінському районах. 10 липня спецагенти «Южний», «Сєвєрний» і «Зенко» вик-ликали до себе на зустріч референта пропаганди Рожнітівського РП ОУН «Дуная» і референта СБ цього проводу «Стефка», в розмові з яким, згідно легенди МҐБ, повідомили, що вони по завданню референта СБ Калуського НП ОУН «Аркаса» (на той час уже ліквідований) прибули з метою встановити організаційну лінію зв'язку ОУН в Рожнітівському і Перегінському районах [15, с. 174].

З 14 на 15 липня цього року на пункті зустрічі в лісі біля с. Кадобна, Долинського району, «І. Г.» відправив «Дуная» і «Стефка» для встановлення зв'язку з керівником Рожнітівського РП ОУН «Юрком», призначивши їм зустріч 18 липня, а референта СБ Перегінського РП ОУН Василя Магаля-«Спартака» і його бойовика Якова Гавриліва-«Тараса» направив начебто на зустріч з «Аркасом», яких по дорозі спецагенти «Южний» і «Зенко» ліквідували.

18 липня спецагенти «І. Г.», «Отважний», «Зенко» і «Яків» прийшли в ліс, що біля села Цінева Рожнітівського району, де зустрілись з референтом СБ Рожнітівського РП ОУН «Стефком» і його боївкарем Дмитром Скалівським-«Явором», з яким спецагенти «І. Г.» і «Зенко» пішли на постій провідника Рожнітівського РП ОУН «Юрка», а спецагентів «Отважного» і «Якова» повернув назад, запропонувавши їм в ніч на 23 липня прибути знову на цей пункт зустрічі і чекати його.

20 липня цього року спецагенти «І. Г.» і «Зенко» в супроводі підпільників «Стефка» і «Явора» прибули на постій «Юрка» в лісі поблизу

села Нижній Струтин, Рожнітівського району, де з ними знаходились підпільники «Дунай», «Дем'ян» і Іван Кузьмин-«Відважний».

Знаходячись на постої «Юрка» дві доби, спецагент «І. Г.» провів інструктаж підпільникам, що там знаходились, ознайомився із станом підпілля ОУН Рожнітівського району і ознайомив «Юрка» із записками, виготовленими в МҐБ почерком «Байрака» і «Аркаса» (обидва ліквідовані). В одній із них «Аркас» пропонує доставити до нього «Стефка», як запідозреного в зв'язках з органами МҐБ. В розмові «Юрко» повідомив спецагента «І. Г.», що його охоронець «Дем'ян» погано поводить себе, не виконує наказів. «Юрко» попросив «І. Г.» забрати «Дем'яна» і перевести його на іншу територію. Спецагент «І. Г.» обумовив з «Юрком» і «Дунаєм» зустріч у ніч з 26 на 27 липня цього року, а сам з спецагентом «Зенко», підпільниками «Стефко» і «Дем'яном» в ніч з 22 на 23 липня пішов на легендований пункт зустрічі, де його чекали спецагенти «Отважний» і «Яків», з допомогою яких підпільники «Стефко» і «Дем'ян» були роззброєні і захоплені живими.

26 липня цього року, згідно домовленої з «Юрком» зустрічі, спецагенти «І. Г.», «Отважний» і «Зенко» прибули на пункт зустрічі в ліс, біля села Цінева, Рожнітівського району, де зустріли «Юрка» і прийшовших з ним «Дуная», «Явора» і «Відважного». «І. Г.»«Юрка» і «Явора» направив з спецагентом «Зенко» на проміжний пункт зустрічі поблизу села Тужилів, Рожнітівського району, де знаходились спецагенти «Яків» і «Сєвєрний».

З цього пункта «Юрко» і «Явір» в супроводі вказаних трьох спецагентів направились в Кадобнянський ліс на місце легендованого постою організаційного референта Карпатського крайового проводу ОУН «Байрака», де знаходились ще три спецагенти «Южний», «Олесь» і «Гай».

Не доходячи до місця постою «Байрака», «Юрко» в супроводі спецагента «Сєвєрного» був направлений нібито до «Байрака», де і був захоплений спецагентами, а спецагент «Зенко» і «Яків» захопили «Явора».

Наступного дня в лісі поблизу села Цінева, спецагенти «І. Г.» і «Отважний» зустріли керівника кущової ОУН «Грома» і його охоронця «Ігоря». Під виглядом походу за продуктами і розвідданими «І. Г.» направив «Грома» і «Відважного» в село, домовившись про зустріч в 1-й годині ночі, а сам разом з спецагентом «Отважним», підпільниками «Дунаєм» і «Ігорем» пішов на постій в ліс поблизу села Вербівка, Перегінського району, де знаходились спецагенти «Мороз» і «Богдан», там «Дунай» і «Ігор» були захоплені живими, а «Грім» і «Відважний» були ліквідовані 29 липня 1952 року спецагентами «І. Г.», «Южним», «Сє-

вєрним», «Зенко», «Ковалем» і «Яковом» на місці раніше обумовленої зустрічі [28, с. 348–350].

Паралельно з діяльністю групи «І. Г.» по знищенні підпілля в Калуському надрайоні, обласне управління МҐБ розробляло заходи по ліквідації підпілля ОУН в Жидачівському надрайоні (за даними МҐБ в Журавненському надрайоні). До цієї АБГ увійшли спецагенти «Гаврило» і «Гай», які «добре» зарекомендували себе після вдалої акції по знищенню «Жука». Події розгортались наступним чином. Через зв'язкового Петра, з с. Завадка, Войнилівського району, встановили зв'язок з референтом СБ Журавненського надрайонного проводу ОУН Омеляном Маликом-«Буревієм», який в ніч з 5 на 6 травня погодився на зустріч в лісі біля с. Болохів, Долинського району. На зустріч «Буревій» особисто не прийшов, бо пішов на зв'язок до господарчого референта Калуського ОП ОУН «Ярослава», а прислав на зустріч своїх бойовиків Івана Зубрицького (за іншими данимиДмитра Проця)-«Опришка» і Богдана Головчака-«Богдана», яких в результаті застосування засобу «Нептун-47» захопили живими.

«Опришка» завербували в якості спецагента під кличкою «Михайло», і включили в групу разом з «Гаєм» та «Гаврилом», а «Богдана» арештували.

Керівник Журавненського надрайонного проводу ОУН «Токар» (прим. колишній сотенний «Донський»), через зв'язкового Добровольського призначив зустріч спецагенту «Гаврилу» на 1 липня 1952 року недалеко від села Верхня.

Спецагенти «Гаврило», «Гай» і «Михайло» зустрілись у вказаному місці з «Токарем» і його охоронцями Володимиром Гандзюком-«Остапом» і Ільком Дудою, де захопили двох останніх живими, а «Токаря» ліквідували.

По вилучених документах встановлено, що «Токар» в 1952 році щомісячно кожного 2, 14 і 28 числа у лісі на віддалі трьох кілометрів від села Завадка Мала, Войнилівського району зустрічався з керівником проміжного пункту зв'язку ЦП ОУН «Ярославом».

28 липня на вказанім пункті спецагенти «Гаврило», «Гай» і «Михайло» зустрілись з «Ярославом» і його охоронцем Тимофієм Куциком-«Томко», і пояснили їм, що на пункт зустрічі спрямовані «Токарем», який на зустріч до «Ярослава» прийде пізніше. Підчас розмови, спецагенти обеззброїли та захопили «Ярослава» і «Томка» живими [14, с. 172].

«Гаврило», «Гай» і «Михайло» через легальні зв'язки «Буревія» в с. Тур'я-Велика, викликали його на зустріч, на яку він прийшов разом з

охоронцем Михайлом Коником-«Орлом». За допомогою снодійного засобу «Нептун-47» захопили підпільників живими.

На допиті останні розказали, що вони у лісі на віддалі два з половиною кілометри від с. Тур'я-Велика щомісяця кожного 10, 15 і 25 числа зустрічаються з керівником пропаганди Журавненського надрайонного проводу ОУН Михайлом Мартинцем-«Підковою» і його охоронцем Йосипом Сливчуком-«С».

10 липня 1952 року «Гаврило», «Гай» і «Михайло» на даному пункті знайшли записку охоронця «Підкови» – підпільника «С» в адресу «Орла», що уже знаходився на той час під слідством, в якій «С» просив «Орла» вийти до нього на зустріч в ніч з 15 на 16 червня 1952 року.

25 липня 1952 року агенти «Гаврило», «Гай» і «Михайло» прибули на пункт зв'язку, де зустріли «Підкову», його охоронця «С» і Івана Скочинця-«Петра». На зустрічі «Гаврило» заявив «Підкові», що 3 серпня цього року вони повинні зустрітись з референтом СБ Журавненського НП ОУН «Буревієм», а до цього планують залишитись на постої разом з «Підковою».

Через відсутність у «Підкови» продуктів, спецагент «Гаврило» зробив пропозицію «Підкові» сходити в село за продуктами і отримав згоду останнього.

Він взяв з собою спецагента «Михайла» і підпільника «Петра». З ними пішов у с. Завадка Войнилівського району, а «Гая» залишив з «Підковою» і «С».

Таким чином «Петро» був захоплений і переданий опергрупі. Його, після нетривалих допитів завербували, і разом з спецагентами «Гаврилом» і «Михайлом», надавши їм продукти, направили на постій, де залишилась решта групи. Застосувавши «Нептун-47», захопили живими «Підкову» і «С» [27, с. 346–347].

Завершальною операцією даного етапу по ліквідації провідної ланки підпілля ОУН стало налагодження зв'язку до кур'єра ЗЧ ОУН В. Охримовича з метою його захоплення або ліквідації. 5 вересня 1952 року на пункт зв'язку в лісі між селами Вишнів і Журавенка, Букачівського району для зустрічі з кур'єром Охримовича «Дем'яном» і передачі йому записки «І. Г.» були направлені спецагенти: «Гай», «Гаврило» і «Данило», але «Дем'ян» на зустріч не вийшов.В ході подальшої переписки, керівник кур'єрської групи Охримовича «Дем'ян» призначив зустріч групі наших спецагентів на чолі з «Гаврилом» на 27 вересня цього року.

Спецагенти «Гаврило», «Гай» і «Данило» у вказаний час і на обумовленому місці зустрілись з «Дем'яном» і «Довбушем». «Дем'ян» домовився про зустріч 6 жовтня 1952 року, на якій може буде присутній

Охримович, також він передав лист Охримовича для «Шума» (спецагент «І. Г.»), в якому Охримович призначає його в.о. на місце ліквідованого керівника Калуського ОП ОУН «Жара». «Дем'ян» попередив, щоб провідник (спецагент «І. Г.») обов'язково 6 жовтня цього року прибув на зустріч. Також було домовлено, що якщо в цей день одна із сторін не зможе прийти, то наступна зустріч відбудеться 10 жовтня.

Приблизно в 6-й годині ранку 6 жовтня 1952 року на обумовлене місце зустрічі прибули керівник кур'єрської групи «Дем'ян» з охоронцем «Довбушем», які запитали чи прибув на зустріч «Шум» і люди, що прибули з-закордону, на це спецагент «Гаврило» відповів, що «Шум» хворий, а люди з-закордону тільки передали від себе записку, так як також з якихось причинах не змогли з'явитись на зустріч. Дальше «Дем'ян» повідомив, що на світанку він разом з «Гаврилом» повинен відправитись до місця знаходження провідника.

В 7 годині ранку «Дем'ян» і спецагент «Гаврило» пішли в напрямку с. Виш-нів, де зустрілись з членом ЗЧ ОУН Охримовичем і його охоронцем «Петром». В ході розмови спецагент «Гаврило» сказав, що не довіряє бойовикам «Охримовича».

Після ознайомлення з записками від «Шума» і кур'єра ЗЧ ОУН, Охримович запропонував своєму охоронцю «Петру» йти на терени Калуського ОП ОУН, тобто до «Шума», на базі якого переховуються кур'єри ЗЧ ОУН.

Охримович висловив шкодування, і сказав, що якби не заплановані раніше зустрічі 8 жовтня цього року з «Шуваром» із Рогатинського ОП ОУН і 12 жовтня з якимось відповідальними людьми, то він би особисто пішов на Калущину до «Шума» зустрітися з людьми, яких він так довго чекав.

Охримович сказав «Петру», що через нього передасть записку «Шуму» і зразу почав її складати.

Спецагенти «Гаврило», «Гай» і «Данило» вибрали момент, коли Охримович відправив свого охоронця «Петра» за водою і таким чином сили зрівнялись, ліквідували ватажка кур'єрської групи «Дем'яна» і його охоронця «Довбуша» і в цей же момент разом з підійшовшими на допомогу спецагентами «Михайлом» і «Отважним» кинулись на Охримовича і захопили його живим. «Петру» вдалось втекти, але досить швидко він був ліквідований оперативно-чекістською групою [16, с. 177–180].

7 жовтня 1952 року на домовленому пункті в Кадобнянськьму лісі спецагенти «І. Г.», «Отважний», «Сєвєрний» і «Южний» зустрілись з керівником кущової ОУН «Громом» і його бойовиком Коваль Степаном.

Підпільники поводились дуже обережно і захопити їх живими на цій зустрічі було неможливо. Навіть після певного матеріального сприяння для них підпільники продовжували поводились доволі насторожено. На цій зустрічі «І. Г.» розповів «легенду» про своє призначення Калуським окружним провідником і передав записку для кур'єра Центрального проводу ОУН «Дем'яна», який поранений переховувався з групою «Грома». Наступну зустріч призначили на 14 жовтня в Кадобнянському лісі.

На цю зустріч вийшла АБГ в складі «І. Г.», «Отважний», «Сєвєрний» і «Южний», неподалік знаходились агенти «Зенко» і «Яків», щоб у випадку ускладнень при ліквідації підпільників надати агентам допомогу. Крім переліченого у лісі неподалік с. Кадобна знаходилась також чекістсько-військова група. На зустріч прийшов «Грім» і його охоронець Степан Коваль. Під час передачі записки «І. Г.» від «Дем'яна» агент «Отважний» вбив охоронця і допомагав решті агентів зв'язати «Грома». На допитах останній повідомив, що в бункері залишились «Дем'ян» і підпільник Федір Дужак. По їх захопленню того ж дня розпочалась чекістсько-військова операція. Під час блокування військами довколишніх сіл Якубів, Солуків і Тростянець вбито Федора Дужака, який йшов у село за харчами, а вдосвіта 15 жовтня «Грім» привів чекістів до бункера, де переховувався «Дем'ян». Останній, щоб не потрапити в руки ворога живим застрілив себе [17, с. 181–183].

Цією операцією обласне управління МҐБ практично повністю ліквідувало підпільну мережу Калуської округи ОУН.

Спроби членів АБГ пов'язатися із групою «Тараса», а також залишками діючого підпілля ОУН Станиславівської округи успіху не мала.

ЛІТЕРАТУРА

1. Архів УСБУ в Івано–Франківській області. – Ф. 4 (кримінальні справи на не реабілітованих осіб). – Спр. 9824. – Т.1. – Арк. 18–19.

2. Архів УСБУ в Івано–Франківській області. – Ф. 4. – Спр. 9824. – Т.2. – Арк. 379–382.

3. ГДА СБУ – Ф.13. – Спр. 372. – Т.56. – Арк. 12.

4. ГДА СБУ – Ф.13. – Спр. 372. – Т.56. – Арк. 13.

5. ГДА СБУ – Ф.13. – Спр. 372. – Т.56. – Арк. 13–14.

6. ГДА СБУ – Ф.13. – Спр. 372. – Т.56. – Арк. 162–163.

7. ГДА СБУ – Ф.13. – Спр. 372. – Т.56. – Арк. 164–165.

8.ГДА СБУ – Ф.13. – Спр. 372. – Т.56. – Арк. 165.

9. ГДА СБУ – Ф.13. – Спр. 372. – Т.56. – Арк. 167–168.

10.ГДА СБУ – Ф.13. – Спр. 372. – Т.56. – Арк. 168.

11. ГДА СБУ – Ф.13. – Спр. 372. – Т.56. – Арк. 169.

12.ГДА СБУ – Ф.13. – Спр. 372. – Т.56. – Арк. 170.

13. ГДА СБУ – Ф.13. – Спр. 372. – Т.56. – Арк. 170–171.

14. ГДА СБУ – Ф.13. – Спр. 372. – Т.56. – Арк. 172.
15. ГДА СБУ – Ф.13. – Спр. 372. – Т.56. – Арк. 174.
16. ГДА СБУ – Ф.13. – Спр. 372. – Т.56. – Арк. 177–180.
17. ГДА СБУ – Ф.13. – Спр. 372. – Т.56. – Арк. 181–183.
18.ГДА СБУ – Ф.13. – Спр. 372. – Т.56. – Арк. 431.
19.ГДА СБУ – Ф.13. – Спр. 372. – Т.56. – Арк. 432.
20.ГДА СБУ – Ф.13. – Спр. 372. – Т.77. – Арк. 266–268.
21. ГДА СБУ – Ф.13. – Спр. 372. – Т.77. – Арк. 269–299.
22. ГДА СБУ – Ф.13. – Спр. 372. – Т.77. – Арк. 312.
23. ГДА СБУ – Ф.13. – Спр. 372. – Т.77. – Арк. 312–324.
24. ГДА СБУ – Ф.13. – Спр. 372. – Т.77. – Арк. 326.
25.ГДА СБУ – Ф.13. – Спр. 372. – Т.77. – Арк. 335–336.
26. ГДА СБУ – Ф.13. – Спр. 372. – Т.77. – Арк. 342.
27.ГДА СБУ – Ф.13. – Спр. 372. – Т.77. – Арк. 346–347.
28. ГДА СБУ – Ф.13. – Спр. 372. – Т.77. – Арк. 348–350.
29. ГДА СБУ – Ф.13. – Спр. 372. – Т.84. – Арк. 56–57.
30. ГДА СБУ – Ф.13. – Спр. 372. – Т.84. – Арк. 62–63.
31. Звіти підпілля Калуської округи ОУН і її структурних підрозділів // ГДА СБУ – Ф.13. – Спр. 376. – Т.80, Т.81, Т.82.
32. Ільницький В. Дрогобицька округа ОУН: структура і керівний склад (1945–1952 рр.). Дрогобич, 2009. – Арк. 25–26.
31. Ільницький В. Дрогобицька округа ОУН: структура і керівний склад (1945–1952 рр.). Дрогобич, 2009. – Арк. 25–26.

УДК 94 (477): «1944/1945»

Володимир МАРЧУК,
м. Острог

ЗБРОЙНЕ ПРОТИСТОЯННЯ РАДЯНСЬКОГО РЕЖИМУ І ПОВСТАНСЬКОГО ПІДПІЛЛЯ У ПІВНІЧНИХ РАЙОНАХ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ У 1944-1945 РР.

У статті простежено збройне протистояння радянського режиму і повстанського підпілля у північних районах Рівненської області у 1944-1945 рр. Розкрито форми і методи боротьби, які застосовували протилежні сторони.

Ключові слова: *диверсії, Дубровиччина, НКВС, НКДБ, ОУН, повстанське підпілля, Рівненська область, Сарненщина, УПА.*

Marchuk V. The armed confrontation between the soviet regime and the insurrectional clandestine activity of the north part in Rivne region of the 1944–1945. *The article analyses the armed confrontation between the soviet regime and the insurrectional clandestine activity of the north part in Rivne region of the 1944-1945. The forms and methods of struggle used by the opposing sides are presented.*

Key words: *diversion, Dubrovica, NKVS, NKDB, OUN, insurrectional clandestine activity, Rivne region, Sarny, UIA.*

В останнє десятиліття вітчизняна наука зробила крок вперед у галузі переосмислення військово-політичної історії України XX ст. Проте один із найпотужніших національно-визвольних рухів у Європі 1940–1950-х років – безпрецедентний за тривалістю, активністю і масштабами опір українського народу могутньому репресивному апаратові сталінської імперії під проводом ОУН і УПА, все ще сприймається частиною нашого суспільства неоднозначно. Впродовж півстоліття радянська історіографія і пропаганда формували в людей спотворене уявлення про національно-визвольний рух 1940–1950-х років на західноукраїнських землях. Тим самим режимові вдалося нав'язати широкому загалу викривлений стереотип борців за незалежність і соборність України, приховуючи реальні масштаби боротьби, її характер, а також злочини репресивних органів проти місцевого населення.

Помітний внесок об'єктивне вивчення «війни після війни» на Західній Україні здійснили Я. Антонюк, Г. Биструхін, Д. Вєдєнєєв, О. Гогун, А. Кентій, Ю. Киричук, О. Лисенко, С. Макарчук, І. Марчук, Г. Мотика, М. Нагірняк, О. Остап'юк, Т. Ремарчук, А. Русначенко, В. Сергійчук, В. Трофимо-

вич, Ю. Шаповал та інші автори. Одночасно дослідження даної проблеми в межах окремих районів західних областей фактично відсутні.

Метою статті є дослідження стану українського підпілля у північних районах Рівненської області та боротьба карально-репресивних органів радянської влади з національно-визвольним рухом на зазначеній території у 1944–1945-х рр. Запропонована тема є територіально вузькою та опрацьована під кутом зору її ілюстрації архівними джерелами.

У січні 1944 р. війська 1-го Українського фронту розпочали Ровенсько-Луцьку операцію, в ході якої 13-та та 60-та армії генералів М. Пухова та І. Черняховського у тісній співдії з партизанами звільнили територію Рівненської області від німецької окупації.

Після визволення України від німецьких окупантів на її західних територіях спалахнуло запекле протистояння повстансько-підпільного руху та радянської карально-репресивної «машини», що супроводжувалося взаємним насильством, кривавими ексцесами, численними жертвами і стражданнями. Один з провідних ідеологів українського національно-визвольного руху 1940–1950-х років Петро Полтава (Федун) так охарактеризував ситуацію яка склалася в Західній Україні: «Перед українським народом у 1944 р. з моменту нової окупації України більшовиками стало питання: або добровільно скоритися окупантові і через це віддати йому на поталу всі завоювання українського самостійницького руху, поховати добровільно ідею Самостійної України або всіма силами і до останнього чоловіка боронити себе, боронити справу самостійної України, боронити національно-визвольний рух… Український народ вибрав цей другий шлях, який вимагатиме жертв. І не зважаючи на таку перспективу, десятки тисяч українців пішли в УПА, пішли в підпілля» [14, с. 322].

Особливе місце у цьому протистоянні, а також у розвитку українського національно-визвольного руху на Волині займала північна частина Рівненської області. За територіальним поділом вона включала Висоцький, Володимирецький, Дубровицький, Рафалівський, Клесівський, Рокитнівський, Морочнівський та Сарненські райони. Варто відзначити важливе стратегічне значення цих територій. По-перше, ліси та болота, що становили значний відсоток площ територій цієї частини області сприяли активній діяльності повстанських загонів. По-друге, тут проходила ділянка залізничної магістралі Київ-Ковель-Брест. Саме цей фактор зумовив велику концентрацію загонів радянських партизан, які мали підтримку серед місцевого населення, що відзначалося своєю лояльністю та прихильністю до комуністичної ідеології ще з міжвоєнного періоду. По-третє, саме на цих територіях почав свою діяльність зі своїми загонами «Поліської Січі» отаман Тарас Бульба-Боровець.

Так, у доповідній записці секретарю ЦК КП(б)У М.Хрущову від 28 травня 1943 р. начальник оперативного штабу партизанських з'єднань В.Бегма наводив дані, про стан українського націоналістичного руху на території Рівненської області, в тому числі і північних районів. Зокрема там зазначалося «…що північна частина області від залізниці Ковель-Сарни стала організуючим центром націоналістичного руху. На сьогодні північні райони області найбільше уражені націоналістами… Домбровицький (Дубровицький – М.В.) район і особливо села: Ровениці, Трипутні, Кривиця, Нивецьк та інші… чисельність доходить до 250 чоловік… Володимирецький район і особливо села Радожів, Воронки, Цепцевичі та інші, загальна чисельність доходить до 245 чоловік… Висоцький район, а особливо села Золоте, Лютинськ, Заморочення, Рудня, Людинь та інші, загальна чисельність доходить до 100 чоловік… Морочнівський район , а особливо Мульчиці, Островськ, Кухче, Храпин та інші, загальна чисельність доходить до 52 озброєних людей. …дрібні групи знаходяться також в Рафалівському та Рокитнівських районах» [1, с. 387].

Хибним аспектом радянської позиції щодо українського національно-визвольного руху 1940-х років була вимога беззастережного прийняття ОУН і УПА радянського диктату. Перед членами ОУН і вояками УПА ставилася лише одна умова: припинити боротьбу і вийти з повинною, не ставлячи перед радянськими органами жодних вимог. Сталінське керівництво погоджувалося залишити на волі тих учасників збройної боротьби, які відмовляться від цілей руху. Зважаючи на те, що український національно-визвольний рух не погодився переступити через свої ідеали, а Провід ОУН і командування УПА не прийняли радянського диктату і вимог повної капітуляції, комуністичний тоталітарний режим узяв курс на фізичне та моральне знищення учасників руху, репресії проти їх сімей, агентурного розкладу підпілля та інших методів терору.

Безперечно, сумнівним є припущення радянського керівництва подолати українське підпілля і збройні загони та формування УПА закликами до повини. Вже 12 лютого 1944 р., як тільки Червона армія вступила на територію Рівненської області, Президія Верховної Ради і Раднарком УРСР звернулися до « …синів і дочок українського народу, які потрапили до так званих «УПА» та «УНРА»…» із закликом припинити боротьбу. Зокрема, у Зверненні говорилося: «Виходьте з лісів! Здавайте Червоній Армії свою зброю! Вертайтесь до рідних осель, до чесної, мирної праці на користь нашої радянської батьківщини, на користь нашого народу! Вас чекають рідні – ваші матері, дружини, діти, батьки. Замість ганебної загибелі в оунівських бандах, ви вдома одержите змогу мирної праці, щасливого життя, здобудете всі права вільного радянського громадянина...

Радянський уряд відкриває дорогу до життя, до мирної праці і щасливого майбутнього перед всіма учасниками так званих «УПА» та «УНРА», які порвуть всякі зв'язки з ворогами народу – гітлерівцями і оунівцями… іменем Уряду УРСР ми гарантуємо всім… прощення їхньої тяжкої помилки» [11, с. 28–29]. Звернення друкувалося у газетах, у формі брошур, плакатів та листівок сотнями тисяч примірників.

Проте, можна констатувати, що вимоги звернень мали мінімальний вплив на вояків УПА. Це було пов'язано з тим, що основна маса рядових вояків УПА, підпільників, симпатиків, тих хто ухилявся від призову до Червоної армії боялися покарання від рук оунівської Служби безпеки, яка жорстока карала і тих хто йшов на контакт з органами радянської влади, і членів їх сімей, в тому числі, і малолітніх дітей. Лише з весни 1945 р. в документах ОУН і УПА з'явилися роз'яснення, про те, що за співпрацю з більшовиками покарання повинен нести сам «сексот» – жінок і дітей знищувати заборонялося. Проте на практиці ця вказівка часто не бралася до уваги і випадки помсти над членами родини спостерігалися і пізніше [13, с. 69–70].

Зрозуміло, що різного роду звернення, відкриті листи та оголошення амністій учасникам збройного руху призначалися в більшій мірі для створення великодушного образу радянської влади, головну ж ставку від самого початку радянське керівництво робило на збройну боротьбу з українським підпіллям.

Мобілізація – один з заходів, який на думку Державного комітету оборони мав сприяти «наведенню належного порядку» і «ліквідації діючих банд» на території західних областей: «мобілізувати до 20 березня усіх чоловіків призовного віку визволених районів Рівненської та Волинських областей, причому в першу чергу до 30-річного віку, й надалі в міру звільнення районів західних областей відразу ж відмобілізовувати призовні контингенти». Тим самим радянське керівництво з одного боку поповнювало радянські збройні сили, а з іншого – підривало соціальну базу національно-визвольного руху та давала можливість місцевому радянському активу розгорнути діяльність [19, с. 420–421].

Секретар Рівненського обкому КП(б)У В. Бегма адресував М. Хрущову доповідну записку, в якій зазначалося, що контроль УПА над значними територіями не дає змоги місцевому активові розгорнути свою діяльність. Останній, побоюючись терористичних акцій здебільшого відсиджується в райцентрах. Вихід з цього становища він вбачав у тому, щоб здійснити в області поголовну мобілізацію чоловіків віком від 17 до 50 років й відправити подалі в тил східних областей де їх розсортувати: частину до армії, а частину у робочі батальйони. Цю думку Хрущов виклав Сталіну,

доповнивши її конкретними цифрами. За його підрахунками призову підлягало 71,5 тис. мешканців Волині. Не маючи апарату для реалізації такої широкомасштабної акції, керівництво республіки заручилося підтримкою командувача 1 Українським фронтом маршала Г. Жукова, який залучив до цієї справи армійські і фронтові відділи комплектування [14, с. 304–305].

Про тотальний характер мобілізації свідчать наступні дані. З початку 1944 і до 25 квітня діючу армію поповнило 170 тис. мешканців Рівненської, Волинської та Тернопільських областей. До 23 вересня 1944 р. із Рівненської області в діючу армію було мобілізовано 98 693 українців і 5 262 поляки [14, с. 305].

У березні 1944 р. Л. Берія проінформував Державний комітет оборони СРСР про такі заходи по ліквідації УПА на території Рівненської області:

1) створення оперативних військових груп під керівництвом відповідальних працівників в Рівному, Сарнах, Костополі, Острозі і Дубровиці;

2) ужиття запобіжних заходів на дорогах, залізницях, у райцентрах;

3) оголошення місцевому населенню даних про арештованих членів ОУН і УПА засуджених військовим трибуналом до розстрілу;

4) сім'ї оунівців (чи тих, хто перебуває в бандах) та засуджених за активну антирадянську діяльність беруться на облік для виселення їх у східні області СРСР. Планувалося виселення і жителів тих населених пунктів, більшість чоловічого населення яких перебуває «в бандах», а жителі надають бандитам допомогу продовольством і переховують їх [17, 232].

Згідно з «Планом ліквідації озброєних банд українських націоналістів, що діють у Житомирській і Ровенській областях та північних районах Тернопільської і Кам'янець-Подільської областей», розробленим Українським штабом партизанського руху, до широкомасштабної операції по боротьбі з українським національно-визвольним рухом залучались партизанські з'єднання і загони під командуванням Степана Олексенка, Антона Одухи, Олексія Федорова та інших загальною чисельністю до 8000 чоловік. Їх «кидали» проти формувань УПА не лише в Рівненській, а й в інших областях.

На території північних районів Рівненської області передбачалася діяльність партизанських з'єднань Олексенка – 1370 чол. (Корецький, Людвипільський, Березнівський, Рокитнівський та Томашгрудський райони); Федорова, Кізя – 1460 чол. (Сарненський, Степанський, Бережницький та Володимирецький райони); загін Нирко – 200 чол. (Висоцький та Дубровицький райони) [19, с. 432–433].

Також Рівненське обласне управління НКВС в 1944 р., при розформуванні партизан із з'єднання С.Ковпака, створило 8 спецгруп по боротьбі з «бандами українсько-німецьких націоналістів». Кожна група складалася

з 30 осіб, таким чином станом на 25 квітня 1944 р. всього в спецгрупах працювало 240 партизан-ковпаківців. Основними районами їх діяльності були північні райони області: Морочно, Клесів, Рокитно, Рафалівка та ін. [1, с. 154].

Ці приписи, в своїй основі містили начерки перших планів боротьби з українським збройним підпіллям. Карально-репресивний апарат послідовно застосовував вказані напрями у наступні роки, потроху розвиваючи їх.

У тому ж таки березні 1944 р., додатково до 4 бригад внутрішніх військ НКВС і 4 прикордонних полків з охорони тилу, в Рівненську область було направлено 2 дивізії, 4 бригади, 1 кавалерійський полк і 1 танковий батальйон військ НКВС [17, с. 232]. На підсилення стрілецьких з'єднань в Рівненську область також надійшов бронепоїзд №46 [14, с. 339].

Протягом 1944 – 1945 рр. у північних районах Рівненської області продовжували діяти великі відділи УПА. Головними з них були: у Клесівському районі група «Стального»; у Дубровицькому районі діяли групи «Кармелюка» – Царука Данила Олексійовича, уродженець с. Немовичі, «Стіжка» – Копотя Пилипа Федоровича, уродженця с. Бережки, «Калини» – Корнейчука Василя Івановича, уродженця с. Кураш [10, арк. 57]; у Висоцькому районі група «Василя» – Щура Євгена Володимировича, 1922 р.н., уродженця с. Висоцьк; боївка СБ «Свистка» – Пруса Адама Петровича, 1922 р.н., уродженця с. Вичівки; у Морочнівському районі боївка СБ «Босоти» – Горошка Пилипа Івановича, 1922 р.н., уродженця с. Вулька-Річиця; у Рокитнівському районі група «Черешні» – Брички Кузьми Гнатовича, уродженця с. Карпилівки; «Германа» – Гордійчука Кузьми Федоровича, 1923 р.н., уродженця с. Будки; у Рафалівському районі група «Білого» – Стельмаха Савелія Григоровича, уродженця с. Маюничі; у Володимирецькому районі боївка СБ «Борсука» – Сафоніка Івана Васильовича, уродженця с. Сваринь; боївка СБ «Тимірязного» – Смулки Миколи Павловича, уродженця с. Великі Цепцевичі; у Сарненському районі сотня «Пащенка» – Гричана Івана Маркіяновича, уродженця с. Тинне; «Гонкого» – Копищика П. Існували й інші дрібні повстанські відділи.

На нараді секретарів райкомів партії, голів райвиконкомів та керівників каральних відомств за участю М.Хрущова, що проходила 14 січня 1945 року в Рівному, мова йшла про боротьбу з бандерівською групою чисельністю 100 осіб в районі села Тинного Сарненського району, про групу «Яреми» в 400-500 осіб у Клесівському районі, групу «Кори» – 400 чоловік. На нараді виступило понад 20 осіб, в тому числі М.Хрущов, перший секретар Обкому КП(б)У В.Бегма, обласний прокурор Комолов, секретар Обкома ЛКСМУ Лук'яненко, секретарі райкомів партії та керівники районних каральних відомств. Вони інформували скільки і де локалізовано

бандерівських груп, скільки вбито, арештовано та нейтралізовано «бандитів» і т.д. Начальник управління НКВС В.Трубніков на нараді 17 лютого 1945 р. повідомляв, що станом на 10 січня 1945 р. по області нараховувалось 137 боївок загальною чисельністю 7547 чоловік, на 15 лютого вже 114 боївок загальною чисельністю 3169 чоловік [15, с. 166–167].

Зменшення кількості боївок було пов'язане з активізацією боротьби радянських карально-репресивних органів після прийняття постанови ЦК КП(б)У від 10 січня 1945 р. «Про посилення боротьби з українсько-німецькими націоналістами в Західних областях України». Згідно цієї постанови перед керівниками обкомів КП(б)У і начальниками обласних управлінь НКВС та НКДБ Західних областей ставилося завдання активізувати і посилити боротьбу з українсько-німецькими націоналістами з тим, щоб використати зимовий період для остаточного розгрому і ліквідації підпільно-повстанського руху.

Так, зокрема у Рафалівському районі у період з 15 січня по 6 лютого 1945 р. операції по ліквідації підпілля були проведені у 22 з 24 сільрад. У результаті чого було вбито 40 осіб, взято в полон 24, 21 особа знаходиться під слідством, затримано 15 дезертирів з фронту, виявлено 71 особу, що ухиляється від мобілізації 71, явилися з повинною 19 осіб [6, арк. 1–2].

В Дубровицькому районі в цей же період було проведено 11 операцій і здійснено 19 засідок, у результаті яких було вбито 69 осіб, явилося з повинною 27, з яких 20 ухилялося від призову в армію, викрито 35 підпільників, виселено 3 сім'ї і 19 підготовлено до виселення. Зокрема, 26 січня 1945 р. розгромлена сотня «Янгари», вбито 43 особи, серед них заступник курінного «Ярко», сотенний «Янгар» і лікар «Явір». В результаті цієї ж операції затримано 24 особи, серед них 6 бійців, ділової сотні ОУН – 7, тих що ухиляються 9, посібників 1 і 1 дезертир. 1 лютого 1945 р. було розгромлено боївку «Малого», вбито 14 і взято в полон 1 особу. 2 лютого знищена боївка станичного «Стрия» – вбито 2 і взято в полон 4 особи. Також було ліквідовано боївки «Луцького» і «Костика» [6, арк. 4–5].

В Клесівському районі з 23 січня по 6 лютого 1945 р. було розгромлено 6 боївок, вбито 81, явилося з повинною 34 особи [6, арк. 6].

У Висоцькому районі з 10 січня по 5 лютого1945 р. у ході проведених операцій було ліквідовано 5 боївок, вбито 103 особи, взято в полон 16 і явилося з повинною 156 осіб, виселено 50 сімей [6, арк. 8–9].

У Сарненському районі з 22 січня по 6 лютого 1945 р. було проведено 7 операцій, в результаті яких було вбито 7 і взято в полон 20 осіб, явилося з повинною 105 осіб, виселено 23 сім'ї [6, арк. 10].

У Рокитнівському районі з 10 січня по 13 квітня 1945 р. було вбито 457 осіб, захоплено в полон 25 і арештовано 64, явилося з повинною 152

особи. Крім того було захоплено значну кількість трофеїв, серед яких 11 ручних кулеметів, 164 гвинтівки, 15 тис. патронів , захоплено і знищено 23 склади [4, арк. 19б].

Наступний етап боротьби пов'язаний з постановою ЦК КП(б)У від 24 липня 1945 р. «Про ліквідацію залишків банд українсько-німецьких націоналістів в західних областях України».

Так, у Клесівському районі, у період з 24 липня по 16 листопада 1945р. було вбито 461, взято в полон 79 осіб, явилося з повинною 317 осіб, затримано посібників 427 осіб. В тому числі було повністю чи частково ліквідовано боївки «Короля» –12 чол., «Богдана» – 14 чол., «Капила» – 5 чол., «Гречка» – 5 чол., в тому числі вбито районного референта «Байрака», «Марка» з 16 чоловік, вбито, захоплено і явилось з повинною – 10 чол. [9, арк. 36].

У Володимирецькому районі, у період з 26 липня по 22 серпня 1945 р. вбито 70, захоплено живих 26, явилося з повинною 32 особи [8, арк. 117].

У Рокитнівському районі, з 20 липня по 16 листопада 1945 р. було вбито 78 осіб, репресовано бандитів і їх посібників 84, затримано дезертирів 200 осіб, виселено 56 сімей [5, арк. 43а].

Незважаючи на складні умови діяльності, загони УПА продовжували боротьбу проти нових окупантів західноукраїнських земель. У 1944–1945 рр. збройна боротьба загонів УПА проти радянського режиму здійснювалася у таких напрямках:

- збройні напади на низові радянські політичні та каральні структури та державні, господарські об'єкти на зразок млинів, машино-тракторні станції, а також залізничні станції і колії, телеграфне сполучення, державні торгівельні заклади, школи. Так, 26 жовтня 1944 року розібравши колію на відрізку Людвипіль-Рокитно пустили під відкіс потяг, що слідував на ст. Рокитно, при цьому було обстріляно і пасажирів; 29 жовтня 1944 р. на перегоні Клесів-Томашгород під укіс було пущено товарний потяг [16, с. 184]; група «Пащенка» 29 березня 1945 р. на перегоні Малинськ-Немовичі пустила під укіс товарний потяг, 30 березня цього ж року на перегоні Сарни-Страшево підірвано товарний потяг, цього ж дня на відрізку Малинськ-Немовичі підірвано пасажирський потяг [16, 236–237]. У вересні 1945 р. в с. Острівці Володимирецького району було спалено школу та розбито гарнізон [8, арк. 132]. В жовтні 1945 в с. Стрельськ Сарненського району було спалено сільраду і приміщення школи [7, арк. 124].

- напади на радянські каральні озброєні групи, комуністичних пропагандистів, організаторів радянської влади на селі, організаторів державної позики, виборів і всіх тих, хто представляв більшовицьку владу. Такого роду дії бандерівців були найчисельнішими. Багато з них носили класич-

но-партизанський характер і завдавали режиму дошкульних кадрових втрат. У Висоцькому районі за останні 3 місяці 1944 року 8 чоловік з радянського партактиву було вбито. Тільки в листопаді місяці вбито 4 сім'ї у кількості 11 чоловік, спалено одну школу. В кінці доповіді робиться висновок: «Бандити настільки активізували свої дії за останні 2 місяці, що якщо раніше радянський партактив міг бувати без охорони у 12 сільських радах, то в теперішній час без озброєної охорони неможна виїжджати ні в одну сільську раду району» [2, арк. 64].

Хоча цій жорстокості існує логічне пояснення – у вказаний період Висоцьким РВ НКВС і ВВ НКДБ було проведено 9 великих запланованих і 13 позапланових операцій, в ході яких вбито 24 чол., спіймано, арештовано 26 бандитів і посібників, затримано 82 дезертира, які ухилялися від служби в армії і роботи в промисловості. Органами РВ НКДБ виявлено 5 груп ОУН і арештовано 14 чоловік, виявлено і взято на облік 249 сімей, по яких оформлено 86 справ на виселення [2, арк. 64]. Жорстокість породжувала жорстокість. 25 та 27 квітня 1945 р. підпільниками вбито голів Кривицької та Мочулищинської сільських рад Дубровицького району [11, арк. 63].

Поза всяким сумнівом названі дії загонів УПА певним чином впливали на морально-політичні настрої українського населення, але конкретних перспектив на здобуття влади вони не мали.

Та найтрагічніше було те, що боротьба українського підпілля проти радянського режиму супроводжувалася колосальними людськими жертвами, як з однієї, так і з іншої сторони. *Як*правило, кожного разу при збройному зіткненні радянських каральних загонів з підрозділами чи боївками УПА радянська сторона спиралася на переважаючі чисельно сили, та можливості їх швидкого збільшення за рахунок різних військових гарнізонів, що дислокувалися в багатьох місцевостях та кращу військову підготовку командирів та рядового складу.

Послуговуючись цими та іншими перевагами, радянські партійні та спеціальні каральні органи вже у 1944–1945 рр. зуміли завдати дуже відчутних ударів військам УПА. Радянська тактика того часу зводилася, найчастіше, до оточення загонів УПА переважаючими, добре озброєними військовими силами з метою їх повного розгрому. Так, в планах оперативно-військових заходів по ліквідації банд груп і боївок СБ, часто давалась рекомендація: «При зустрічі з боївкою переслідувати до повного її знищення, незалежно від місця її руху» [4, арк. 144]. При цьому чи не кожного разу ставилося завдання не просто розгромити бандерівський загін, а вбити переважну більшість оточених вояків.

Така тактика радянських органів, дала свої результати. З другої половини 1945 р. документи не фіксують у північних районах Рівненській

області багато великих загонів УПА, за винятком окремих у Сарненському, Дубровицькому та деяких інших районах.Обставини боротьби з режимом змусили і командування УПА відмовитися від старої організаційної структури армії та перейти до подрібнення своїх сил на боївки по 3–5 вояків.

Особливого значення в боротьбі з націоналістичним підпіллям радянський репресивно-каральний апарат надавав агентурній роботі в селах та у середовищі УПА. Так, у планах-заходах по боротьбі з підпіллям у Висоцькому районі, з цього приводу рекомендувалося наступне: «організувати масову вербовку інформаторів по району, залучаючи до цієї роботи всі категорії населення, і досягнути того, щоб інформатори були в кожному населеному пункті … Працівникам РВ НКДБ широко приміняти організацію своєї агентури як по селах, так і в самих бойових групах банд « [2, арк. 4 зв.].

Питання про створення агентури в середовищі українського національно-визвольного руху було одним з основних і на нараді партійно-радянських і каральних керівників за участю М.Хрущова, що проводилася 14 січня 1945 р. у м. Рівному. Виступаючих районних керівників М.Хрущов неодноразово запитував: «Сколько агентов на селе?», «Сколько населенных пунктов и агентов?», «Агентура есть?»«Почему не подобрана агентура?»«Почему агентов не имеете?» тощо. Згідно відомостей секретного звіту «Стан агентурно-інформаційної мережі по Рівненській області» на 20 березня 1945 р. вона мала такий вигляд: управління НКВС мало 56 резидентів, 160 агентів-внутрішників, 80 агентів-маршрутників, 2133 інформатори, разом 2429 чоловік; управління НКДБ – 57 резидентів, 697 агентів-внутрішників, 2964 інформатори, разом 3718 чоловік [15, с. 52].

Особливо жорстоким засобом більшовицької влади в боротьбі з «українським буржуазним націоналізмом» були репресії проти родин вояків УПА та підпільників. 15 квітня 1944 р. наркомом внутрішніх справ УРСР В.Рясним була підготовлена «Инструкция-указание о порядке производства выселения семей активных участников ОУН и УПА». Вона була терміново розмножена і вручена під розписку всім начальникам районних відділів НКВС та НКДБ. «Інструкції» передувало таємне розпорядження генерального комісара державної безпеки Л.Берії від 31 березня 1944 р., відповідно до якого вивезенню підлягали мешканці Західної України, які підтримували антирадянський рух на цій території. Юридичною підставою для виселення на місцевому рівні були: довідка сільради про приналежність одного з членів родини до ОУН чи УПА; довідка оперативного підрозділу НКВС-НКДБ про причетність тієї чи іншої особи до ОУН чи УПА, що базувалась на показах свідків чи агентурних матеріалах; свідчення учасників національно-визвольного руху. Вже у 1944 р. практично

в кожному районі розпочалося виселення селянських родин. Виселення чи залякування засланням в арсеналі каральних служб було одночасно і засобом покарання, і засобом шантажу підпільників та вояків УПА. Обов'язковим заходом у ході ліквідації формувань українського національно-визвольного руху було виселення сімей відомих учасників боївок. Робилося це, перш за все, з метою підриву бази ОУНівського підпілля. В період з 1944 по 15 квітня 1945 рр. з території Рівненської області було виселено 2058 сімей або 5302 чоловік [1, с. 536].

Важливим елементом радянської карально-репресивної системи на території Рівненської області стали винищувальні батальйони або так звані «стрибки».

Саме керівнику Рівненського обкому КП(б)У В.Бегмі частково належить заслуга структурного оформлення винищувальних батальйонів. На початку червня 1944 року під час наради секретарів райкомів КП(б)У в Ровенському обкомі партії ним було підняте питання створення і функціонування батальйонів. Не заперечуючи сам факт необхідності створення груп самооборони на рівні окремих населених пунктів, доповідач сумнівався з приводу реалізації окремих моментів. Насамперед йшлося про саму назву. Ставлячи питання, як назвати загони – «винищувальні батальйони» чи «групи громадського порядку на допомогу міліції з боротьби з бандитами», В. Бегма аргументував свої вагання так: «Назвати їх винищувальні батальйони – це зовсім не буде відповідати (сама назва) умовам нашої радянської влади, нашій конституції: кого знищувати в тилу? В кожному селі створювати групи самозахисту – буде політично неправильно – видно настрої нездорові. Озброїти місцеве населення – потрібно знайти для цього якусь форму, щоб це відповідало конституції, нашим законам. Можливо назвати бригадою допомоги міліції з боротьби з бандерівцями, по типу бригад, які існували у східних районах» [20, с. 172].

Разом з тим, у своєму виступі В.Бегма, наголошував на можливості силового варіанту розв'язання військово-політичного конфлікту, що мав місце в регіоні: «Якщо члени оунівського підпілля та УПА не почули звернення нашого уряду, ми будемо відповідати силою, заставимо силою чи підкоритися, чи будемо знищувати. Але ми не зможемо давати армію (не зможемо в кожному селі, районі тримати гарнізони, достатньо, що німці це робили, в кожному районі тримали цілий гарнізон), але я думаю, що ми не допустимо, щоби в районах створювали гарнізони для боротьби з бандерівцями, цього не буде, ми не німці» [19, с. 173].

Виступ свідчить, що в першій половині 1944 року місцеве партійне керівництво, не допускало думки про використання армії проти власного народу, а фактичне переведення цілого регіону на воєнний стан розгля-

далося ними як щось неприпустимо ганебне, на зразок фашистської окупації. І тому створення винищувальних батальйонів давало можливість збільшити збройну силу режиму на місцях, яка б доповнювала каральні війська НКВС-НКДБ.

Упродовж 1944 року при всіх міських та районних відділах НКВС Рівненської області було створено винищувальні батальйони. Станом на 5 квітня 1945 р. у складі 30 винищувальних батальйонів Рівненської області перебувало 2851 бійців, в т. ч. 72 жінки [12, с. 376]. Командирами їх, зазвичай, призначалися заступники начальника райвідділів НКВС чи оперативні працівники відділів і відділень НКВС; заступниками командирів з політичної частини – другі секретарі райкомів; начальниками штабів – завідуючий воєнними відділами райкомів чи, за наявності у районах, командири Червоної армії, звільнені від військової служби. Основними об'єктами охорони винищувальних батальйонів були найбільш важливі промислові об'єкти, залізничні мости, електростанції, пошта, телеграф, мости тощо, на які могли здійснити напад українські повстанці, парашутні десанти чи ворожі диверсанти.

У статті ми розглянули лише окремі офіційні методи боротьби радянської карально-репресивної системи з українським національно-визвольним рухом у північних районах Рівненської області у 1944–1945 рр., які підтримувалися владою. Проте невід'ємним атрибутом протистояння була злочинна ініціатива окремих представників радянської влади. Посланці зі сходу України та Росії, як правило, не розуміли специфіки політичної ситуації, що склалася в області, багато із них не знало української мови, звичаїв та традицій місцевого населення. Серед приїжджих партійно-радянських функціонерів переважали малокомпетентні особи, загальна освіта яких не перевищувала рівень середньої школи, які не відповідали своєму призначенню й яких прагнули позбутися скерувавши в нові області. Вони зловживали службовим становищем, чинили самоуправство, займалися мародерством і пограбуванням селян.

Певна річ, неможливо описати усі засоби, якими користувався для боротьби з українським підпіллям і збройним рухом радянський режим, тим більше, немає жодної можливості вичерпати як приклади до теми чисельні конкретні факти. Можна тільки ще раз констатувати, що у своїй сукупності вони є свідченням жахливої національної трагедії, яку випало зазнати народу західноукраїнського краю у 40-х рр. XX ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Книга друга. Документи і матеріали / упоряд. І.Білас. – К.: Либідь, 1994. – 685 с.

2. Державний архів Рівненської області (далі ДАРО). – Ф. П-26. – Оп. 1. – Спр. 3.
3. ДАРО. – Ф. П-26. – Оп. 1. – Спр. 22
4. ДАРО. – Ф. П-61. – Оп. 1. – Спр. 14.
5. ДАРО. – Ф. П-67. – Оп. 1. – Спр. 20
6. ДАРО. – Ф. П-75. – Оп. 1. – Спр. 17.
7. ДАРО. – Ф. П-75. – Оп. 1. – Спр. 19.
8. ДАРО. – Ф. П-78. – Оп.1. – Спр. 19.
9. ДАРО. – Ф. П-85. – Оп. 1. – Спр. 28.
10. ДАРО. – Ф. П-95. – Оп. 1. – Спр. 19
11. ДАРО. – Ф. П-95. – Оп. 1. – Спр. 20.
12. Кульгавець Х. Винищувальні батальйони та групи охорони громадського порядку у боротьбі із націоналістичним підпіллям у Західних областях УРСР (1944-1950 рр.) / Христина Кульгавець // Форум права. – Х., 2009. – № 3. – С. 373–383.
13. Макарчук С. Радянські методи боротьби з ОУН і УПА (за матеріалами 1944–1945 рр. з Дрогобицької та Львівської областей) //Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Спецвипуск. – Дрогобич, 2002. – С.
14. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: Історичні нариси / НАН України; Інститут історії України / Станіслав Кульчицький (відп. ред.). – К.: Наукова думка, 2005. – 495 с.
15. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Рівненська область / Андрій Живюк (відп. ред.). – Кн. 1. – Рівне: ВАТ «Рівненська друкарня», 2006. – 578 с.
16. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Рівненська область / Андрій Живюк (відп. ред.). – Кн. 2. – Рівне: ВАТ «Рівненська друкарня», 2009. – 612 с.
17. Русначенко А. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках / Анатолій Русначенко. – К.:Унів. Вид-во «Пульсари», 2002. – 519 с.
18. Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944-1953 рр. Нові документи і матеріали / упоряд. Володимир Сергійчук. – К.: Дніпро, 1998. – 944 с.
19. Сергійчук В. Український здвиг: Волинь у 1939 – 1955 рр. / упоряд. Володимир Сергійчук. – К.: Українська видавнича спілка, 2005. – 840 с.
20. Стародубець Г. Створення та діяльність винищувальних батальйонів у рамках українського повстанського запілля (1944-1945 рр.) / Галина Стародубець // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В.Гнатюка. Сер. Історія – Тернопіль, 2010. – Вип. 2. – С. 172–178.

Ігор Марчук,
м. Рівне

ПІДПІЛЬНІ ДРУКАРНІ ТА ВИДАННЯ КРАЙОВОГО ПРОВОДУ ОУН НА ПЗУЗ

У статті проаналізовано видавнича діяльність осередків пропаганди, які створив крайовий провід ОУН на ПЗУЗ протягом 40-50 рр. ХХ ст. Що доводить, що одним з пріоритетних завдань українського визвольного руху, крім збройного протистояння, було розповсюдження та утвердження ідеї незалежної Української держави серед місцевого населення саме друкованими засобами масової інформації.

Ключові слова: *видання, друкарня, пропаганда, крайовий провід ОУН на ПЗУЗ.*

Underground printing houses and publishing of the headquarters of the OUN in the PZUZ(north-western Ukrainian lands).*The article analyzes the activities of publishing centers of propagation that were created by the headquarters of OUN inthe PZUZ during 40s - 50s years of the twentieth century. That proves that one of the priorities of the Ukrainian liberation movement, except for armed confrontation was the spread and the establishment of the idea of an independent Ukrainian state among the local population just by print media.*

Key words*: the publishing, the printing house, the propagation, the headquarters of OUN in the PZUZ.*

Метою даної статті є огляд основних ідеологічних видань та видавничої бази проводу ОУН на ПЗУЗ, що діяв у 40-50 рр. ХХ століття на території трьох сучасних областей – Рівненської, Волинської та Житомирської та південних районах Білорусії, що межують з українською територією.

Одним з перших масових видань для українського націоналістичного підпілля та місцевого населення на території Волині, започаткованих політичною референтурою проводу ОУН на ПЗУЗ у часи німецької окупації, була газета «Інформатор», що тиражувалась у друкарні під назвою «Воля народам». Перші її числа з'явилися восени 1942 року, а у 1943 році було надруковано ще 20 номерів – з 1(4) по 20(23). Газета завжди містила змістовні передові статті, загальні огляди «Події на фронтах», різні політичні новини. Це видання досить часто можна зустріти у архівах та музейних збірках, що свідчить про її масове розповсюдження серед населення [1, с. 246].

Влітку 1943 року політичний референт крайового проводу ОУН на Північно-західних українських земля (ПЗУЗ) Яків Бусел-«Галина» для

того, щоб організувати політично-виховну роботу серед вояцтва Української повстанчої армії(УПА) створив редакційну групу і розпочав видання місячного журналу під назвою «До зброї». Редакційний осередок містився на території Костопільського району Рівненської області, поряд з підпільною друкарнею «імені Б. Хмельницького». Починаючи з липня 1943 року щомісячно з'явилося 6 номерів. Існує інформація про вихід кількох номерів у 1944 році, але до сьогодні вони не виявлені.

Безпосередньо у написанні статей і редагуванні журналу брали участь співробітники політичної референт крайового проводу: Ярослав Герасименко-«Поет», Андрій Мисечко-«Май», Олексій Сухима-«Нечай», Марія Затирка-«Хівря», «Віра» та інші [2, с. 16–17]. Наклад журналу, орієнтовно, становив 4–5 тисяч примірників. Це видання містило матеріали на такі теми: сучасна військова політика, військовий вишкіл, військова термінологія, описи боїв УПА з німцями та радянськими партизанами, бойові дії на фронтах Другої світової війни, посмертні згадки про загиблих командирів УПА і провідників ОУН.

Цей унікальний часопис припинив виходити десь взимку 1944 року, коли співробітники НКВС викрили друкарню «імені Б. Хмельницького» та знищили її персонал і частину працівників редакції.

Кілька газет для українських повстанців Волині та Полісся розпочала видавати сформована восени 1943 року Українська пресова служба (УПС) при УПА. Зокрема, газету «Новини» (вдалося виявити №32 від 10.XII.1943; №35 від 18.XII.1943; №36 від 21.XII.1943). Також з жовтня 1943 року Українська пресова служба видавала «Тижневий огляд подій», призначений для політінформації в середовищі вояків УПА.

Підпільна мережа ОУН налагодила видавництво газет «Наш фронт» та «Новинки» (друкарня «Свобода» у Камінь-Каширському) від 1 липня 1943 року [1 с. 247, 250].

Про місця базування підпільних друкарень та їхні видання ми дізнаємося зі звітів Внутрішніх військ НКВС, які під час проведення спецоперацій тільки на території Рівненської області з січня 1944-го до лютого 1945 року ліквідували 5 друкарень ОУН.

Зокрема, 20 січня 1944 р. співробітники контррозвідки «Смерш» під час обшуку господарств у селі Тинне Сарненського району затримали невідомого, який назвався Лапіним Святославом Іллічем. Він зізнався, що є учасником ОУН під псевдонімом «Щербак» і виконує обов'язки завідувача окружної друкарні ОУН. За його даними «22 січня 1944 року в районі села Бережниця у лісі була виявлена друкарня «ОУН». Вона знаходилась у бункері на відстані 2 км на схід від села. При спробі арешту персоналу цієї друкарні був затриманий Зінчук Арсеній Іванович, а двоє

підпільників – «Корч» та І.В. Мукусей покінчили життя самогубством. Зі сховища було вилучено: друкарський верстат «Американка» – 1, 6 ящиків українського шрифту, 2 банки друкарської фарби, півтора рулону паперу, 200 примірників різних листівок, 220 примірників різних газет та журналів.

Після вивезення майна друкарні верстат «Американка» було передано через Сарненський райвідділ НКДБ органам радянської влади у Сарненському районі [3, с. 6].

Доповідна записка начальника відділу контррозвідки «Смерш» 13 армії 1-го Українського фронту полковника Александрова від 20 лютого 1944 року повідомляє, що оперативна група НКДБ у бліндажі біля будинку лісника у с. Тартак (18 кілометрів. від м. Дубно Рівненської області) вилучила педальну друкарську машину, 16 друкарських кас з українським шрифтом, 6 матриць з текстом, 2 друкарські машинки, чистий папір, друкарську фарбу, допоміжні матеріали: папір, фарбу та різну підпільну літературу. Ця типографія друкувала відозву до поневолених народів Східної Європи та Азії загальним накладом 30 тисяч примірників (з них 20 тисяч – російською мовою).

18 квітня 1944 року Деражненським районним відділом НКДБ на хуторі села Бичаль під спаленою хатою селянина С. Панчука було виявлено та вилучено стаціонарну друкарську машину ОУН, біля двохсот кілограмів шрифту та різну підпільну літературу. Крім того у бункері знайдено радіоприймач, репродуктор, німецький мотоцикл, дві швейні машинки, різні побутові речі та продукти харчування. Серед вилученої літератури були примірники газет «За Самостійну Україну», «Вільна Україна», журналів «До зброї», «Інформатор», «Наш фронт», велика кількість листівок УПА за квітень 1944 року. Ця друкарня належала крайовому проводу ОУН на ПЗУЗ і очевидно саме вона друкувала журнал «До зброї» [3, с. 12].

Під час проведення операції по виявленню і ліквідації командира УПА-Північ Дмитра Клячківського-«Клима Савура» 12 лютого 1945 року в Клеванському районі у с. Оржів «вилучена друкарська машина, на якій набрано контрреволюційні листівки. Кілька сотень вже віддрукованих. Також вилучено оригінал з підписною візою – віддрукувати 15 тисяч» [4, с. 37].

Підпільна друкарня під назвою «Свобода народам» була виявлена співробітниками НКВС у кінці травня 1945 р. у селі Річки Корецького району Рівненської області. Вона працювала там ще з грудня 1944 року і, ймовірно, була перевезена з Волинської області спеціально для забезпечення рейдуючих підрозділів групи УПА «Тютюнник», які тран-

спортували ці видання на територію Житомирської і Київської областей. Провідник ОУН на ПЗУЗ Д. Клячківський-«Клим Савур» восени 1944 р. перевіряв пропагандистську роботу цього осередку і зробив висновок, що вона занадто слабка. За його наказом один з керівників ОУН Волинської області Ю. Стельмащук-«Рудий» передав друкарню місцевому провіднику «Верещаці». Ось що він сказав на допиті: «Останній раз я бачив «Верещаку» у грудні 1944 р. у Ковельському районі, куди він приїжджав для отримання друкарні згідно з розпорядженням «Клима Савура» [5, с. 32].

Інша друкарня, яка була у розпорядженні Ковельського окружного проводу ОУН, діяла до 10 березня 1946 року на хуторі Мельці Седлищанського району Волинської області. Під час її ліквідації загинули політичний референт округи Микола Паньковець-«Варнак» і окружний господарчий Федір Клиновий-«Борис Сивий». Ймовірно, ще одна друкарня знаходилася поблизу або у с. Романів Теремнівського району Волинської області, де 13-14 грудня 1945 року загинули члени крайового проводу ОУН на ПЗУЗ, серед яких були референт пропаганди «Вік»(«Апостол»), «Вадим» – керівник видавничого осередку при проводі ОУН на ПЗУЗ, «Сизий» – технічний працівник при проводі ОУН на ПЗУЗ [5, с. 33]. Втрата значної кількості друкарень протягом 1944-45 років призвела до припинення видання більшості періодичних видань ОУН на ПЗУЗ («Вільна Україна», «Інформатор», «До зброї», «За самостійну Україну», «Інформації» та інших). Підпілля було змушене перевести роботу осередків пропаганди на малопродуктивну техніку: друкарські машинки, циклостилі, сколграфи, шапірографи. Певна стабілізація в діяльності підпілля протягом 1945-47 рр. дозволила започаткувати друк нових видань: інформаційного журналу «Шляхом боротьби» (ч. 1, листопад 1945 р.) та у дещо зміненому вигляді як журнал «Інформатор» (ч. 1, 1946 р.). Вийшла друком збірки поезій Миколи Козака «З днів боротьби» (ч. 1 у 1945 р., ч. 2 у 1946 р.) та нарис Людмили Фої «Молодь східних українських земель в боротьбі за Українську Самостійну Соборну Державу» (21 жовтня 1945 р.). Крім того, згідно інструкцій проводу ОУН на ПЗУЗ всі організаційні одиниці, починаючи від району, мали створити власну технічну базу для розмножування вишкільної та пропагандистської літератури.

Саме у той період часу розгортає свою роботу друкарня «імені Клима Савура». Сама друкарня знаходилася поблизу місця переховування тогочасного керівника ОУН на ПЗУЗ Миколи Козака («Смок», «Петро Кучма», «Вівчар», «Сергій Хортиця»). Радянські документи повідомляють, що Рівненським обласним Управлінням МДБ 8 люто-

го 1949 року ліквідовано керівника проводу ОУН на ПЗУЗ «Смока», а 18 лютого виявлено друкарню цього ж проводу. «Крім шрифту та обладнання друкарні було вилучено 90 тисяч сторінок антирадянської націоналістичної літератури та листівок, у тому числі: 7500 екземплярів протиколгоспної брошури по 11 сторінок кожна, листівки «За самостійну Українську соборну державу» 6500 екземплярів та відбиток кліше «Клим Савур» 2200 екземплярів» [6, с. 86]. Інший документ проливає світло на обставини виявлення друкарні «імені Клима Савура» групою охорони громадського порядку на чолі з І. Сіваком у с. Пітушків Острожецького району Рівненської області. Група, проходячи через хутір Річиця вказаного села, вирішила оглянути будинок громадянки Мельничук, але та відмовилася пускати їх до хати. Бійці групи, застосувавши силу, увійшла в будинок і виявила у коридорі вхід до бункера, де розміщувалась оунівська друкарня, вже готові книги та брошури, півтори тонни паперу, кілька шинелей та одну гвинтівку. Інформації про те, хто в ній працював не маємо. Тільки зі спогадів М. Савчин дізнаємось, що серед співробітників друкарні працювала В. Корольчук-«Христя» [6, с. 132]. Також відомо, що у сусідньому Клеванському районі переховувався відомий повстанський художник Ніл Хасевич («Бей», «Зот»), який був головним ілюстратором листівок, газет і журналів волинського підпілля. Ймовірно, саме його дереворити друкувалися у друкарні «імені Клима Савура». Крім того Ніл Хасевич виготовляв дерев'яний шрифт для технічних ланок підпілля. Під час ліквідації групи підпільників ОУН 20 вересня 1947 року у селі Орв'яниця Дубровицького району в клуні громадянки Деркач Уляни Федорівни виявлено криївку, де загинули два підпільники: «Залізний» і «Джура». Крім зброї у них вилучено дві польові сумки з націоналістичними листівками, 2 кілограми чистого паперу і набір дерев'яного шрифту. Цього ж дня у клуні Федори Гаврилівни Фурсович виявлено ще один бункер, де знаходилася обладнання саморобної друкарні. «Підпільна… друкарня, виготовлена з двох барабанів з набірним шрифтом для друкування антирадянських листівок – 1.

Запас малих та великих літер з дерева – 3 корбки.

Залізна коробка з кришкою, виготовлена з оцинкованого заліза, розміром: довжина 38 см, ширина 19 см, висота 2 см. У коробці знаходилася повсть, просякнута чорною типографською фарбою.

6 флаконів червоної і чорної друкарської фарб.

7 дерев'яних кліше для друкування антирадянських карикатур.

Антирадянська література у кількості 12 брошур.

Антирадянські плакати з карикатурами(різні) – 60 екземплярів.

Антирадянські карикатури, заготовлені для плакатів – 230 екземплярів.

Антирадянські листівки різного змісту – 400 екземплярів» [7, арк. 81–83].

Ця технічна ланка підпорядковувалась Дубровицькому надрайонному проводу ОУН, який очолював «Клим» він же «Михайло». До її складу входили «Корній», «Панько», «Кобзар», «Залізний», «Комар» та інші.

Протягом 1946-1948 рр. вдалося організувати видання підпільної літератури крайовому проводу ОУН під шифром «Одеса», який діяв на території окремих районів Рівненської та Житомирської областей, а також направляв рейдові групи підпільників у центральні області України. Захоплений МДБ 13 серпня 1948 року керівник цього проводу Степан Янишевський-«Далекий» під час допитів розповів про основні технічні засоби пропаганди підпорядкованих йому підпільних ланок. Крайовий провід «Одеса» мав у своєму розпорядженні чотири друкарських верстати, два ротатори і біля 9 друкарських машинок. Вся ця техніка була у різному стані і не завжди працювала. Одну з друкарень було вилучено поблизу місця переховування «Далекого». Її ще у лютому 1946 року викрала з м. Межиричі боївка «Дніпра», а шрифт для неї був здобутий під час нападу на м. Березнів Кам'янець-Подільської області у 1947 році. У цій друкарні видавалися газети «Пробоєм» та «Зов крови», різноманітні листівки і брошури. Редактором та автором статей виступав сам С. Янишевський під псевдонімами «П. Полотенко» та «П. Воленко» [3, с. 12].

Дуже часто на підпільній літературі куреєвого проводу «Одеса» зазначалось, що видана вона у друкарні «імені Є. Коновальця в Києві». Щодо накладів, то за свідченнями «Далекого» тільки листівка «За що бореться УПА» була видана накладом 10000 примірників, інші листівки видавалися накладом у 4-5 тисяч примірників. Газети «Пробоєм» та «Зов крови» виходили дещо меншим накладом – від 800 до 1200 примірників. Підпілля постійно відчувало брак паперу та друкарської фарби. Друга друкарня була викрадена на початку 1947 року членом крайового проводу «Одеса» М. Мельником-«Павлом» під час вже згадуваної акції на м. Березнів Кам'янець-Подільської області. Вона була законсервована і закопана в Городницькому лісі. Третя друкарня перебувала у районі базування Костопільського надрайонного провідника ОУН «Ярослава» на Дераженщині і була виявлена підпільниками цілком випадково. Очевидно, вона була захована референтурою пропаганди крайового проводу ОУН на ПЗУЗ ще у 1943 році. Друкарня була справною, однак не було людей, які б вміли на ній працювати. Четверту друкарню самотужки виготовили підпільники під керівництвом Корецького надрайон-

ного провідника ОУН М. Климука-«Максима» протягом лютого-квітня 1948 року. Крім того «Максим» встановив зв'язок з редакцією Рівненської обласної газети «Червоний прапор» і звідти отримував папір, фарбу і шрифти для підпілля. Дійсно, у листопаді 1948 року після загибелі «Максима» управління МДБ по Рівненській області провело арешти серед працівників редакції. Були заарештовані: коректор газети Кухарчук, співробітник Сідляр, друкарка Якимович та інші (всього 5 осіб). У Кухарчука під час обшуку було вилучено типографський шрифт та 8 кг поліграфічних матеріалів [3, с. 11].

Активізація діяльності ОУН на території центральних та східних областей УРСР у кінці 40-их на початку 50-их рр. XX століття, вимагала посилення пропаганди серед місцевих жителів і відповідно збільшення тиражів націоналістичної літератури та створення каналів передачі її на цю територію. Останній керівник крайового проводу ОУН на ПЗУЗ Василь Галаса-«Орлан» був досить добрим публіцистом. Він продовжив випуск журналу «За волю нації», три числа якого до 1948 року вийшли під редакцією Людмили Фої-«Марії Перелесник», і до 1953 року видав ще шість номерів. Цей журнал в основному друкували технічні ланки на дукарських машинках. Він містив мемуари учасників ОУН та УПА, художні твори, біографічні нариси. Створив журнал «Молодий революціонер» (вийшло 7 номерів) та написав низку статей, рецензій, листівок, 15 гасел до інших народів СРСР (накладом 33 тис. примірників їх було розіслано до інших крайових проводів ОУН). «Орлан» активізував роботу оунівського підпілля на території Житомирської і Київської областей. Протягом 1950-51 років він відправив у ці області кілька підпільних груп: групу колишнього керівника Брестського окружного проводу «Мефодія» (він же «Богун», «Вавилонський»), групу «Мирона» (4 чоловіки) як районний провід ОУН у Київській області, учня Ніла Хасевича «Артема» для виготовлення кліше і друкування листівок та «Кучера».

Крім того, у жовтні (за іншими даними влітку) 1950 року для перевірки роботи на сході, був відправлений референт СБ крайового проводу ОУН на ПЗУЗ Б. Кузьма-«Кайдаш» з друкаркою та двома бойовиками. У 1951-му «Орлан» перекинув «Вавилонському» невеличку друкарню для розмноження листівок та брошур, а також 10 тисяч карбованців для потреб роботи [8, с. 118].

29 грудня 1951 року в селі Яроповичі Андрушівського району Житомирської області чекістами було ліквідовано керівника техзвена «Артема» та двох підпільниць «Нону» і «Марту» та вилучено друкарню і 31 кілограм шрифту [9, с. 798–799].

Але основна робота з друку нелегальних видань розгорнулась на те-

ренах Волині. Як звітував В. Галаса-«Орлан» провіднику ОУН В. Куку-«Лемішу» у 1952 році Провід ОУН на ПЗУЗ від 1948 до 1952 року використовував 8 друкарень, один циклостиль та один станок для отримання відбитків з дерев'яних кліше [10, с. 24]. Протягом зазначеного періоду працювали наступні друкарні:

1. Друкарня «імені Клима Савура» діяла у с. Пітушків Острожецького району Рівненської області (ліквідована МДБ у лютому 1949 року).
2. Друкарня «імені Я. Бусла-Київського» діяла у с. Воротнів Теремнівського району Волинської області (ліквідована МДБ 17 грудня 1950 року).
3. Друкарня «імені В. Робітницького».
4. Друкарня «імені І. Климова-Легенди».
5. Друкарня «імені М. Козака-Вівчара» (ліквідована МДБ у січні 1951 року на території Костопільського району Рівненської області).
6. Друкарня «імені Д. Маївського-Тараса».
7. Друкарня «імені П. Сака-Могили».
8. Друкарня «імені М. Дубового» (ймовірно, ліквідована МДБ у 1952 році на території Клеваньського району Рівненської області).

Разом ці друкарні надрукували 346520 примірників літератури, листівок, бофонів і т.д. З нижче наведених таблиць видно, яку саме літературу і в якій кількості було надруковано друкарнями, що працювали на території крайового проводу ОУН на ПЗУЗ [10, с. 24, 25].

Разом вибито поодинокими друкарнями:

1. Др[укарня] ім. К. Савура	29100
2. Др[укарня] ім. Я. Бусла - Київського	52250
3. Др[укарня] ім. В. Робітницького	20100
4. Др[укарня] ім. І. Климова - Лег(енди)	70000
5. Др[укарня] ім. М. Козака -Вівч(ара	12500
6. Др[укарня] ім. Д. Маївського- Тар(аса)	9500
7. Др[укарня] ім. Сак-Могили	38650
8. Др[укарня] ім. М. Дубового	16320
9. Станок на відбивання кліш	91100
	339520
На цикльостилі	7000
Разом усіх прим(ірників)	346520

Разом вибито в поодиноких роках

1. 1948 р.	37200
2. 1949 р.	30750
3. 1950 р.	207100
4. 1951 р.	55150
5. 1952 р.	16320
	346520

Роди літератури:

1. Брошур політ[ично] пропагандистського] змісту	39750
З того:	
А) Хто такі бандерівці...	13000
Б) Україна погибає...	9150
В) Про стан української] визвольної] спр[ави]	3500
Г) До генези УГВР	7000
Д) Про наш плян бор[отьби]...	2100
Е) Понев[олений] український] нар[оде]	5000
2. Художніх вид[ань] - нарис[ів), оповідань], журн[алів]	23000
З того:	
А) Учителька	10000
Б) В кол[госпній неволі]	8000
В) Мол[одий] рев[олюційонер] ч. 1	5000
3. Різних листівок	68950
4. Посмертних повідомлень] з кліш	11700
З того:	
А) Повідомлення] про см[ерть] К. Савура	6700
Б) —»«- -«««- М. Козака	5000
5. Кличів з клішами, портр[етами], БФ	193120
6. К[омуніка]т суду ОУН	10000
Разом	346520

Найбільша кількість пропагандистської літератури з'явилась 1950 року, бо тоді працювало чотири підпільні друкарні. Далі кількість видань почала зменшуватись через втрату обладнання і технічного персоналу. Радянські карально-репресивні органи звітували, що тільки на

території Рівненської області по 1950 рік включно було виявлено і захоплено обладнання 19 друкарень українського визвольного руху. З них 14 протягом 1944–45 рр. і дві друкарні у 1950 році. Хоча ця статистика, напевно, не зовсім точна, адже є інформація про знищення друкарні «імені М. Козака-Вівчара» у Костопільському районі на початку 1951 року та «імені М. Дубового» Клеванському районі Рівненської області у 1952 році. Тобто, тільки на території Рівненської області, а у крайовий провід ОУН на ПЗУЗ входили ще й Волинська і Житомирська області, починаючи з 1943 року і до 1952 року діяло понад 20 друкарень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Содоль П. Українська повстанська армія, 1943–49. Довідник другий. / П. Содоль. – Нью-Йорк: Видавництво «Пролог», 1995. – 296 с.

2. Літопис УПА. Нова серія: Видання головного Командування УПА. / [упорядн.: О. Вовк, В. Галаса, В. Кук, Ю. Черченко]. – Київ-Торонто: Видавництво «Літопис УПА», 1995. – Т. 1. – 250 с.

3. Іщук О., Ніколаєва Н. Ліквідація органами державної безпеки УРСР підпільних типографій Організації українських націоналістів у 1944-1954 рр. / О. Іщук, Н. Ніколаєва. – К., 2007. – 38 с.

4. Марчук І. Останній бій Клима Савура (фрагмент з історичної розвідки) / І. Марчук // Визвольний шлях. – 2003. – № 3. – С. 36–37.

5. Літопис УПА. Нова серія. Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля. 1944–1946: Документи і матеріали. / [упорядн.: О. Вовк, С. Кокін].– Київ-Торонто: Видавництво «Літопис УПА», 2006. – Т. 8. – 1448 с.

6. Літопис УПА. Нова серія. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партій, НКВС-МВС, МДБ-КДБ. Книга четверта: 1949-1959. / [упорядн.: М. Деркач, А. Кентій, В. Лозицький, І. Павленко]. – Київ-Торонто: Видавництво «Літопис УПА», 2003. – Т. 7. – 716 с.

7. Державний архів Рівненської області. – Ф. Р-2771. – Оп. 2. – Спр. 2031.

8. Кокін С. Анотований покажчик документів з історії ОУН і УПА у фондах державного архіву СБУ. / С. Кокін. – К., 2000. – Вип.1. – 2014 с.

9. Сергійчук В. Український здвиг: Наддніпрянщина. 1945-1955. / В. Сергійчук. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. – 836 с.

10. Іщук О. Діяльність проводу ОУН(б) на Північно-західних українських землях у 1948-1952 роках. / О. Іщук. – К., 2009. – 46 с.

Володимир Мороз,
м. Київ

МИКОЛА НИКИФОРЧИН – ВИЗНАЧНИЙ ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ДІЯЧ СТАНИСЛАВІВЩИНИ

Микола Никифорчин з юнацького віку був активістом громадського і політичного життя як член Пласту, "Просвіти", протиалкогольного товариства "Відродження", а також Української Військової Організації та Організації Українських Націоналістів, насамперед у 1930-х роках на Станиславівщині. У 1940-х роках брав активну участь у визвольній боротьбі як один із керівників технічного зв'язку ОУН і крайового осередку пропаганди Карпатського краю. М. Никифорчин зробив вагомий внесок у зростання національної свідомості та політичної зрілості населення Станиславівщини.

Ключові слова: *Микола Никифорчин, Станиславівщина, Івано-Франківська обл., Організація Українських Націоналістів, Карпатський край, Пласт, протиалкогольне товариство "Відродження"*

Moroz V. Mykola Nykyforchyn – prominent civic and political activist of Stanislaviv region

Mykola Nykyforchyn from youthful years was active in civic and political life as a member of the scouting organization Plast, cultural and educational organization "Prosvita", anti-alcoholic organization "Vidrodzhennia", the Ukrainian Military Organization and the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN), especially in the 1930s in Stanyslaviv region. In the 1940s he took an active part in the liberation struggle as one of the leaders of technical communication of the OUN and the head of the Krai Propaganda Center in the Carpathian krai (region). M. Nykyforchyn made a significant contribution to the growth of national awareness and political maturity of the population of Stanyslaviv region.

Keywords: *Mykola Nykyforchyn, Stanyslaviv region, Ivano-Frankivsk region., Organization of Ukrainian Nationalists, Carpathian krai (region), Plast (Scouting), anti-alcoholic organization "Vidrodzhennia".*

Тривалий час справжнє ім'я одного з керівників ОУН на Станиславівщині у 1944–1946 рр. "Дубенка"-"Вартового" залишалося невідомим не тільки широкому загалові, а й краєзнавцям та науковцям. З іншого боку, Микола Никифорчин був відомий як громадсько-політичний діяч міжвоєнного періоду – активіст Пласту, "Просвіти", протиалкогольного товариства "Відродження" та Української Військової Організації (УВО) та Організації Українських Націоналістів (ОУН) [24, с. 76; 33; 52, с. 15–

16, 27, 83, 403; 53, с. 29, 55; 54, с. 123, 360, 769; 72; 73]. Лише у 2011 р. був опублікований нарис про М. Никифорчина, де з'ясовано всі етапи його життя та діяльності, проте дуже загально і коротко [55]. Згодом цю інформацію з деякими змінами було повторено [34]. На сьогодні, завдяки дослідникам Олександрові Дарованцю, Василеві Ільницькому, Миколі Посівничеві, Ользі Свідзинській, Юрієві Юзичу та Зиновієві Бойчуку, виявлено додаткові джерела про особу М. Никифорчина. Цінну інформацію про родину надав син Миколи, Григорій Никифорчин.

Джерельну базу цього дослідження складають, насамперед, документи українських архівів. Зокрема, навчання в Українському технічно-господарському інституті в Подєбрадах (Чехія) представлене в особовій справі М. Никифорчина, яка міститься в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВО) [82]. Тут також наведені офіційні відомості про походження, навчання та зайнятість, зокрема, є копія свідоцтва про отримання середньої освіти (свідоцтво зрілості) [82, арк. 1]. Деякі відомості зі студентської особової справи вже оприлюднені [56, с. 159-160].

Інформація про пластову діяльність міститься у 389 фонді (Верховна пластова команда, м. Львів) Центрального державного історичного архіву у Львові (ЦДІАЛ). Переслідування М. Никифорчина у 1920–1930-х рр. відображене в документації польських органів влади та поліції, яка зберігається в державних архівах Івано-Франківської та Львівської областей. Також у ній міститься і особиста інформація про нього, його навчання та зайнятість. Документи польської поліції, які стосуються М. Никифорчина, використані у працях Бориса Савчука та Ігоря Скочиляса. Окремі деталі щодо навчання, арештів, судів та інші офіційні відомості подані у пресі, найбільше у львівській щоденній газеті "Діло".

Документи, які стосуються діяльності М. Никифорчина у 1944–1946 рр., зберігаються у Галузевому державному архіві Служби безпеки України у Києві (ГДА СБУ). Одна частина з них належить радянським органам державної безпеки (НКВД-МВД) і висвітлює, насамперед, розшук М. Никифорчина та обставини його смерті (фонд 2-Н). Інша частина – документи ОУН і УПА, які зберігаються у 376 справі 13 фонду. Особливо важливим джерелом про М. Никифорчина у 1944–1946 рр. є

спогад Федора Когута-"Уласа", його близького співробітника, опублікований у липні 1949 р. в підпільному журналі "Чорний Ліс" [78; 79]. Зокрема, тут подано обставини затримання і смерті М. Никифорчина (щоправда, дещо перебільшено). Більш достовірно про це подано в укладеному повстанцями в березні 1946 р. протоколі в справі про смерть провідника "Вартового" [21, арк. 335; 63]. Також дотичні повстанські документи зберігаються в архіві Центру досліджень визвольного руху у Львові (АЦДВР).

В ГДА СБУ зберігаються також архівно-кримінальні справи заарештованих підпільників (фонди 5 і 6). Зізнання на слідстві є важливим джерелом, хоча за рівнем суб'єктивності та достовірності є близькими до спогадів. Найбільш цінними є протоколи допитів Олександра та Юлії Луцьких [15; 16], частково опубліковані у т. 9 нової серії "Літопису УПА" [49].

Ще одна група джерел – мемуари учасників визвольної боротьби ОУН і УПА. Серед них варто згадати спогади одного із керівників Українського центрального комітету (УЦК) Костя Паньківського [62] та сестри дружини М. Никифорчина – Наталки Косарчин [44]. В них висвітлено період 1941–1943 рр., слабо представлений в інших джерелах. Про радіовишкіл на Миколаївщині згадував невідомий повстанець, нотатки якого переказав Роман Рахманний (справжнє прізвище Олійник) [64а].

Наявна джерельна база дає можливість різнобічно висвітлити життя та діяльність Миколи Никифорчина, його участь в громадсько-політичному житті Галичини і, насамперед, Станиславівщини.

Народився Микола Никифорчин 1 липня 1911 р. у с. Іване-Пусте Борщівського району Тернопільської області в родині хліборобів Микити та Анастасії з роду Дмитрик [82, арк. 1–2, 5; 87, арк. 18–19; 29, арк. 43, 70; 48]. В родині було ще двоє дітей – Марія та Катерина. Батько мав середнє господарство – 6 моргів поля, що дорівнює 3,42 гектара. Помер Микита Никифорчин у 1928 р. [46]. Спадщину поділили на три рівні частини між трьома дітьми. Микола за свою частку вчився і купував книжки для просвітницької діяльності, чим викликав нарікання родини [45; 73]. Але з тим, що він розпродував свою частку поля мирилися, бо мріяли, що вивчиться на священика [46]

Закінчивши народну школу, від 1921 р. здобував освіту в гімназії Українського педагогічного товариства "Рідна школа" у Чорткові [82, арк. 1]. Допомогу в навчанні надавали керівники місцевої "Просвіти" з Іване-Пустого [73].

У Чорткові належав до Пласту. Юнакував у 21 мішаному курені ім. Івана Богуна. Станом на ІІІ квартал 1926 року курінь, в якому М. Ни-

кифорчин займав пост прокуратора, нараховував 68 осіб [84, арк. 89]. 1 січня 1927 р. він склав перший пластовий іспит, здобув ступінь учасника і наступного дня, 2 січня, склав пластову присягу [84, арк. 93; 87, арк. 18–19].

Через виключення з чортківської гімназії М. Никифорчин перебрався до Станиславова (тепер м. Івано-Франківськ) [45]. Тут продовжив навчання в українській державній гімназії, де мешкав у бурсі (гуртожитку) св. о. Николая [51, с. 124]. Виключений із гімназії у 1927 р. за участь у шкільному страйкові [32, арк. 12]. Коли учнів примусово повели на парад з нагоди державного свята 11 листопада (День незалежності), вони пройшли перед трибуною неорганізованою юрбою. Все закінчилося виключенням кількох найбільш бунтівливих учнів [51, с. 382–384].

Відновив навчання у приватній коедукаційній гімназії "Рідної Школи" в Рогатині, проте вже у 1928 р. його вигнали як підозрюваного в приналежності до УВО [32, арк. 12]. Відтак перебрався у Коломию, до української державної чоловічої гімназії. Проте і тут він постійно мав пригоди з поліцією. У 1928 р. вперше був заарештований і оштрафований окружним судом в Коломиї на 50 злотих за співання пісні "Не пора" під час листопадової панахиди [32, арк. 12; 73].

Відомий в майбутньому діяч ОУН та мемуарист Володимир Макар, який відвідав разом з М. Никифорчином Іване-Пусте під час великодніх канікул 1929 р., писав: "*В нашому товаристві був Микола Никифорчин, мій довголітній співжитель у малосемінарійній бурсі, на рік або два молодший від мене, який вже тоді відзначився організаційними нахилами, часто виступав з рефератами перед учнівською авдиторією, а згодом став голосним громадським діячем, головно на протиалкогольному фронті*" [51, с. 395].

Влітку 1929 р. М. Никифорчин організував у рідному Іване-Пустому Пласт як осередок Українського краєвого товариства охорони дітей та опіки над молоддю (УКТОДОМ) [72; 73; 89, арк. 28, 30]. Новостворений курінь ім. Б. Хмельницького став першим у Борщівському повіті, невдовзі отримав порядкове число 69. Опікуном куреня став Петро Стефанчук, а зв'язковим – М. Никифорчин [72; 86, арк. 50, 59; 90, арк. 113]. Важливим кроком в становленні осередку була мандрівка в Карпати, яка включала відвідини пластових таборів [72].

Коштом осередку Пласту в Іване-Пустому перевидано брошурку авторства Льва Толстого "Чому люди задурманюються", замовлення на яку приймали М. Никифорчин в Іване-Пустому та Володимир Марчук у Коломиї [50].

Восени 1929 р. в гімназії в Коломиї польська поліція "викрила" нібито таємний Пласт, до якого належало 18 учнів. Його керівника М. Никифорчина 22 жовтня заарештовано, інших притягнено до відповідальності і виключено [61; 76; 80]. Завдяки енергійним старанням батьків та адвокатів вдалося захистити учнів від закиду в "нелегальщині" і схилити дирекцію гімназії до поновного прийняття всіх виключених гімназистів [9, с. 19]. М. Никифорчин постав перед ґродським судом у Коломиї і був засуджений 1 лютого 1930 р. до 3 місяців тюрми за створення нелегального Пласту та зберігання "Сурми" – газети УВО [29, арк. 13; 32, арк. 12].

Польська поліція влаштувала негласний нагляд за М. Никифорчином також і в Іване-Пустому. При обшуку читальні "Просвіти" у січні 1930 р. знайдено його шапку із зашитими документацією Пласту та "статутом УВО" (за іншими повідомленнями – статутом Пласту) [52, с. 16; 72; 73]. Серед вилученого – розпорядження Верховної Пластової Команди і окружної пластової команди в Рогатині, матеріали пластового іспиту [60, с. 132].

У 1930 р. М. Никифорчин звертався до Верховної Пластової Команди за підручниками та 40 примірниками брошури "Перша проба пластуна" [86, арк. 50, 59]. Це свідчило про перспективи стрімкого зростання чисельності організації в Іване-Пустому.

Стараннями М. Никифорчина за підтримки свідомого громадянства у червні 1930 р. створено пластовий гурток у Борщеві [73]. Для розвитку Пласту в повіті М. Никифорчин планував провести у Більчому (тепер с. Більче-Золоте Борщівського р-ну Тернопільської обл.) 10–24 серпня 1930 р. пластовий табір чисельністю до 50 осіб для учнівської та ремісничої молоді [86, арк. 50]. Для фінансування табору планувалося 3 серпня провести фестин (свято). Але польська поліція провела в Борщеві 2–3 серпня масові допити та затримання серед молоді через організацію нібито нелегального Пласту під виглядом самоосвітньої секції при УКТОДОМ. В результаті заарештовано Миколу Никифорчина, працівника української книгарні Гайовського та соліцитатора Володимира Крицуна. Фестин було заборонено [66; 69]. Поліція з'ясувала, що М. Никифорчин проводив заняття з пластунами в Замковому лісі, приймав від юнаків пластову присягу. Його характеризували як фанатика Пласту і гарячого сепаратиста [73]. Невдовзі всіх звільнили, але табір, очевидно, не відбувся.

За здогадну участь у саботажних акціях 14 вересня 1930 р. о 6 год. вранці у Станиславові були затримані Микола Никифорчин, Володимир Крицун та Дмитро Батринчук, всі – пластуни і підозрювані в членстві

в УВО [2; 54, с. 123]. Їм закидали участь у підпалі 8 панських стирт у с. Липиця Долішня Рогатинського повіту (тепер с. Нижня Липиця Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл.) в ніч з 30 на 31 серпня; пошкодженні телеграфних дротів між м. Рогатин та с. Підгороддя тієї ж ночі; підпалі двох панських стирт біля с. Григорів (Рогатинський р-н); пошкодженні двох телефонних дротів між м. Косів та с. Пістинь 6–7 вересня [28, арк. 352–353; 32, арк. 12; 73]. Арештовані заперечили вину, але поліція мала сумніви у правдивості їхніх алібі.

За деякий час М. Никифорчина, В. Крицуна та Д. Батринчука перевезли до тюрми у Бережанах [4; 67]. Звідси всі троє вийшли на волю у першій половині грудня 1930 р. [68].

Зберігся тогочасний опис зовнішності М. Никифорчина, зроблений польською поліцією: *"Ріст невеликий, атлетична будова тіла, присадкуватий, обличчя овальне, очі сиві, вигляд сміливий, шатен, під час ходьби нахиляється вперед і трохи хитається"* [73].

У січні 1931 р. поновив навчання у Греко-католицькій Малій духовній семінарії у Львові і нарешті закінчив середню освіту, склавши іспит зрілости давнього класичного типу в час від 28 червня до 2 липня того ж року [59, с. 5]. У 1930-х рр. М. Никифорчин також закінчив кооперативний курс [82, арк. 2], але подробиці цього наразі невідомі.

Повернувся до Іване-Пустого 19 жовтня 1931 р., але взимку, як нотувала польська поліція, виїхав до Львова, де мешкав у ремісничій бурсі на вул. Пасічна, 2 [73]. Від 1932 р. або 1933 р. заробляв на життя, працюючи в культурно-освітніх організаціях [82, арк. 2, 5].

Основним напрямком професійної та громадської зайнятості М. Никифорчина було протиалкогольне товариство "Відродження". Впродовж 1931 р. він організував філії товариства у Станиславові та Коломиї, а також близько 20 сільських гуртків [70, с. 191]. Тривалий час М. Никифорчин працював у філії "Відродження" у Станиславові [31, арк. 12, 220]. З початком 1937 р. призначений люстратором всіх відділів товариства у Станиславівському воєводстві [29, арк. 43], а на загальних зборах "Відродження" 29 березня того ж року обраний членом Головної ради і референтом зв'язків із краєм [25; 35; 70, с. 157, 168–169]. У документах польської поліції він нотований як організаційний референт "Відродження" для Тернопільського та Станиславівського воєводств [70, с. 191].

Тогочасна преса містить деякі згадки про публічну діяльність М. Никифорчина. Так, 29–30 червня 1935 р. у Станиславові відбулося масове Свято молоді, організоване товариствами "Сокіл" і "Просвіта". Перший день заходу – Конгрес молоді – відбувся в залі "Сокола" за участі уповноважених представників громадських організацій та установ. М. Ни-

кифорчин як представник товариства "Відродження" з Коломиї взяв участь у дискусії на тему "Гігієна села" [71].

Крім товариства "Відродження", М. Никифорчин також працював у "Просвіті". Станом на початок 1936 р. він був люстратором читалень на район Надвірної, Делятина і Солотвини [31, арк. 81]. У червні того ж року був обраний до керівництва "Просвіти" у Солотвині [31, арк. 81]. Як делегат від цього осередку М. Никифорчин брав активну участь у загальних зборах товариства у Львові 10 червня 1936 р., зокрема звертав увагу на потребу спільної праці всіх українських установ та організацій на Гуцульщині [36; 37]. Польська поліція підозрювала його у доставці з території Чехословаччини нелегальних видань та у контрабанді звичайних товарів, що він нібито кілька разів робив впродовж 1935–1936 рр. [29, арк. 19].

Активна праця М. Никифорчина у Надвірнянщині привела до його примусового виселення з цього повіту 21 липня 1936 р. разом із кількома іншими активістами [1; 26, арк. 13]. Відтак він від 4 вересня того ж року мешкав у м. Тисмениця неподалік Станиславова. Тут працював організатором читалень "Просвіти", займаючись реорганізацією праці місцевої філії, за що отримував плату 120 злотих [29, арк. 43]. У Тисмениці від 15 листопада 1936 р. мешкала його майбутня дружина Ольга Косарчин, секретар філії товариства "Відродження" у Станиславові [29, арк. 7, 28, 50]. Після закінчення реорганізації М. Никифорчин та О. Косарчин виїхали до Станиславова, де замешкали разом з Іваном Михайлівим, Мирославом Осадчуком та Яковом Романовичем за адресою вул. Кмєця, 11 (тепер вул. Г. Квітки-Основ'яненка) [29, арк. 43].

У повідомленні про святкування ювілею читальні "Просвіти" в Рошневі (тепер Тисменицький р-н Івано-Франківської обл.) вказано, що просвітянський організатор М. Никифорчин зачитав привітання від матірнього товариства [91].

Деталі праці М. Никифорчина в Організації Українських Націоналістів у 1930-х роках невідомі. Польська поліція вважала його організаційним референтом ОУН Станиславівської округи [70, с. 191]. Агенти повідомляли, що 10 лютого 1934 р. у с. Боднарів (тепер Калуського р-ну Івано-Франківської обл.) у Михайла Дяченка відбулися збори осіб, підозрюваних в антидержавній діяльності. Серед них був, зокрема, Микола Никифорчин зі Станиславова [27, арк. 2].

На переконання поліції, у 1936 р. ОУН взяла курс на опанування легальних українських культурно-просвітницьких та кооперативних організацій для ведення націоналістичної праці. Таку точку зору нібито відстоювали Богдан Кравців та Осип Бойдуник [29, арк. 19]. І справді,

у з'їзді "Просвіти" у 1936 р. Б. Кравців взяв найактивнішу участь, при цьому запропонував альтернативні до поданих оргкомітетом списки кандидатів у керівні органи, а відтак компроміс між ними, за що з'їзд і проголосував [37].

На території Станиславівського, Товмацького та Надвірнянського повітів акцію на опанування легальних українських організацій впливами ОУН вів, на думку польської поліції, М. Никифорчин [26, арк. 5]. При цьому нібито для поширення ідей ОУН створено Професійний союз культурно-освітніх працівників [31, арк. 73–74]. З ініціативи М. Никифорчина 15–21 січня 1937 р. в канцелярії Філії "Просвіти" у Станиславові на вул. Сапіжинській, 23 (тепер вул. Незалежності) відбувся з'їзд культурно-освітніх працівників. У його програму входили просвітянський, відродженецький, сільськогосподарський та кооперативний вишколи, інструкторами яких були Михайло Кушнір, Амалія Рубльова, Микола Никифорчин, Ольга Косарчин, Мирослав Осадчук та ін. [29, арк. 1–2, 5, 8, 10, 17].

Польська поліція перехопила лист О. Косарчин з Тисмениці у Нагірянку під Бучачем до подруги Марії Кизимович, за якою встановлено спостереження як за членом ОУН. У листі, який стосувався згаданого курсу, було, зокрема, написано: *"Думаємо взяти ціле національне життя в свої руки, щоби переродити Націю. Організація, яку ми творимо, обеймує членів тільки докладно націоналістів"* [29, арк. 1, 5]. Відповідно, протягом січня–березня 1937 р. за М. Никифорчином, Ольгою Косарчин і його товаришами було встановлено пильне стеження, щоб зібрати інформацію для припинення їх націоналістичної діяльності, зокрема заборони союзу [26, арк. 5].

Невдовзі були проведені арешти. 31 березня і 1 квітня 1937 р. проведено домашні та особисті обшуки в культосвітніх працівників М. Никифорчина, О. Косарчин, І. Михайліва, С. Осадчука, Я. Романовича, Олекси Пилипонька (член управи філії товариства "Відродження" у Станиславові), Михайла Скорця, Ярини Солодух, Дарії Гапій, Богдана Антківа, Василя Лапчинського, Михайла Рошки, Михайла Дяченка (член ОУН, член управи філії товариства "Відродження" у Станиславові), його матері Анастасії Дяченко, Василя Чижевського (член ОУН, секретар районної молочарні у Боднарові), Степана Орляка та в приміщенні читальні "Просвіти" у Борогодчанах. Під час обшуків знайдено "різні підозрілі записки, а також націоналістичні реферати, які вилучено з метою підтвердження їх змісту" [29, арк. 60]. В результаті були затримані Б. Антків, М. Осадчук, О. Пилипонько, М. Скорець (всі – 31 березня), І. Михайлів (1 квітня), М. Никифорчин (1 квітня о 13 год.), В. Лап-

чинський та С. Орляк (2 квітня), О. Косарчин (4 травня) [29, арк. 61, 78; 31, арк. 219]. Також були затримані М. Дяченко, В. Чижевський та інші, але їх після допиту звільнили [3; 25].

Професійний союз культурно-освітніх працівників формально не був зареєстрований владою, бо перебував на стадії організації, але вже розпочав реальну працю посередництва щодо пошуку кадрів для культурно-освітніх товариств та праці – для зацікавлених у роботі в них. Це дало підставу висунути обвинувачення у створенні нелегальної організації [29, арк. 61, 67].

Процес перед трибуналом окружного суду в Станиславові відбувся 10–11 і 14 червня 1938 р. У створенні таємної організації "Професійний союз культурно-освітніх працівників", мета і діяльність якої зберігалися в таємниці перед владою, були обвинувачені 22 осіб [31, арк. 67; 64]. Також їм закидали акцію "Перетворення Гуцульщини" для ослаблення польського впливу і підвищення національної свідомості гуцулів [58]. Громадська діяльність обвинувачених розглядалася як підготовка до праці в ОУН [30, арк. 1].

Газета "Діло" про процес писала: "*Всі підсудні – це молоді українські абсольвенти гімназії або студенти університету, які не мали грошей на студії у високих школах і пішли працювати в народ, щоб ширити освіту і відродженецьку ідею. Заробляючи важко на нужденний прожиток, підсудні прийшли до переконання, що слід заснувати «професійний союз освітників», щоб забезпечити свою долю. З цією метою підс[удний] Никифорчин звернувся з відповідними листами до освітньо-культурних товариств у Львові. Прокуратор станув на становищі, що це вже був «тайний союз», а підсудні були членами цього «союзу»*" [64].

Оборонцями були українські адвокати зі Станиславова: Бих, Чорненко, Шлапак, Литвинович та Диленко. Всі підсудні заперечили вину, стверджуючи, що вели культурно-освітню працю на законних підставах і ніколи її не приховували, повідомляючи про неї загал на сторінках газет [58; 64].

Оскільки не зачитувався акт оскарження, не було заслухано свідків обвинувачення і не допущено свідків оборони, процес закінчився досить швидко. Після промов обранців та останнього слова підсудних голова трибуналу відклав засідання до вівторка 14 червня, і того дня оголосив вирок. За ним М. Никифорчин був засуджений до чотирьох років ув'язнення, Ольга Косарчин – до трьох років; Степан Орляк, Василь Лапчинський і Олекса Пилипонько – до двох з половиною років; Ярослав Дзиндра – до двох років; Іван Михайлів – до 20 місяців; Василь Цап, Богдан Антків, Ярослав Дусяк, Гнат Цар та Іван Осадца – до півтора

року; Василь Кручковський, Володимир Бацвин та Анна Скородинська – до п'ятнадцяти місяців; Ярина Солодух, Яків Романович і Дарія Гапій – до 1 року; Марія Крушельницька – до десяти місяців; Михайло Стасюк – до восьми місяців. Михайло Скорець і Ярослав Ференц звільнені від вини та кари, ще двом підсудним її відкладено на 5 років. Адвокати зголосили апеляцію [54, с. 360; 64].

Львівський апеляційний суд 7 листопада 1938 р. розглянув справу 14 засуджених, за яким кару М. Никифорчину зменшено до двох років ув'язнення; О. Косарчин, В. Лапчинському, С. Орлякові, О. Пилипонькові – до півтора року; Я. Дзиндрі – до одного року; В. Цапові – до десяти місяців; Д. Гапій, В. Кручковському, А. Скородинській, Г. Цареві, Я. Солодух – до шести місяців; М. Стасюкові – до чотирьох місяців; М. Крушельницькій – до трьох місяців. Решту вироку залишено без змін [31, арк. 219–221]. Для більшості з перерахованих термін ув'язнення вже закінчився і вони вийшли на волю.

Вийшов з в'язниці М. Никифорчин, очевидно, навесні 1939 р. Можна припускати, що це сталося 1 квітня. Невдовзі, того ж 1939 р., одружився з Ольгою Косарчин, яка народилася 25 березня 1908 р. у с. Нагірянка (тепер частина м. Бучач Тернопільської обл.), навчалася в учительській семінарії у Бучачі до її ліквідації на початку 1929 р.; закінчила вчительську семінарію у Чорткові, працювала вчителем у м. Вільно (тепер м. Вільнюс, Литва) [26, арк. 7; 45; 46; 85, арк. 19]. Належала до Пласту в Бучачі – спочатку до III самостійної чети 12 полку (куреня) юначок ім. Княгині Романової у Станиславові, а згодом до створеного на його базі підготовчого куреня юначок, де О. Косарчин у 1929 р. була курінною [85, арк. 19]. Відтак стала членом 19 куреня старших пластунів у Бучачі [88, арк. 92].

Один з її братів, Ярослав Косарчин, був активним членом ОУН, командував Калуським тактичним відтинком УПА "Магура" (1945–1949 рр.), очолював окружний провід ОУН Калущини (1949–1950 рр.) та Дрогобиччини (1950–1951 рр.), відтак крайовий провід ОУН Карпатського краю (1951 р.), загинув у боротьбі [38; 41].

Весілля відбулося в Іване-Пустому за народними традиціями, які в цьому крайньому південно-східному кутку Галичини добре збереглися [46]. У Миколи та Ольги Никифорчинів народилося троє синів: Юрій (6 лютого 1940 р.), Ростислав (22 квітня 1943 р.) та Григорій (2 лютого 1946 р.) [45].

Напередодні Другої світової війни родина перебралася до м. Городка (тепер Львівська обл.), де застали перший прихід німців у вересні 1939 р., відтак їх зміну більшовиками, а згодом і другий прихід німців

в кінці червня 1941 р. [46]. З приходом радянської влади Микола Никифорчин працював у кооперації економістом-плановиком [82, арк. 2]. При цьому навчався у Львові [46].

За твердженням Нестора Мизака, в період більшовицької окупації 1939–1941 рр. Микола Никифорчин під псевдонімом "Колос" був повітовим провідником ОУН Борщівщини [52, с. 16]. Але ця інформація не підтверджується зізнаннями організаційних референтів крайової екзекутиви ОУН західноукраїнських земель (ЗУЗ) Богдана Івашківа, Степана Ніклевича та Івана Максиміва (заарештовані НКВД відповідно у лютому, березні та вересні 1940 р.), окружної провідниці Бучачини Клавдії Чайковської-"Лискавки" (заарештована 1 квітня 1940 р.). Зокрема, К. Чайковська зізнавала, що на посту повітового провідника ОУН Борщівщини до початку Другої світової війни працював Микола Греськів-"Холодний", але з приходом радянської влади він пішов у Німеччину. Станом на березень 1940 року повітового провідника не було і його мала підібрати провідниця сусіднього Чортківського повіту – Надія Юрчинська-"Ліда" [5, арк. 21–22, 24, 47–48, 60–61].

Натомість син Григорій Никифорчин стверджує, що у період 1939–1941 рр. його батьки постійно мешкали у Городку під Львовом [46]. Ця обставина ставить під сумнів можливість праці в ОУН на Борщівщині.

Зміна окупанта у 1941 р. привела до зміни праці. Оскільки німці не забороняли повністю діяльність громадських організацій та установ, М. Никифорчин знову зайнявся звичною справою. Від осені 1941 р. він працював у Львові у відділі культурної праці Українського крайового комітету, а відтак Українського центрального комітету як референт з протиалкогольних справ – голова секції абстинентів "Відродження" [82, арк. 2, 5]. У той час, коли у відділі культурної праці УЦК працював М. Никифорчин, його очолював колишній секретар Виділу Філії "Просвіти" у Станиславові Михайло Кушнір. Мешкали Никифорчини спочатку на вул. Обертинській, 30/ІІІ, кв. 9 (тепер вул. Зарицьких), відтак на вул. Коральницькій, 8/І, кв. 3 (тепер вул. А. Волошина) [45; 82, арк. 2, 5].

За спогадами заступника голови УЦК Костя Паньківського, реферат протиалкогольних справ, яким керував М. Никифорчин, вів працю по громадській лінії спільно з осередками товариства "Сільський господар" [62, с. 316]. Щоправда, К. Паньківський стверджував, що цей реферат входив до підвідділу народного здоров'я відділу суспільної опіки. Це суперечить документам 1942 р., тому або він мав на увазі пізніший період, або, пишучи спогади, помилково приписав його не у той відділ.

Кость Паньківський, зокрема, писав: *"При підвідділі народного здоров'я працювало також У[країнське] О[б'єднання] Пр[аці] «Абсти-*

нентів», що продовжувало довоєнну діяльність протиалкогольного товариства «Відродження». Потреба тієї праці була дуже велика, бо духова депресія розчарованих німецьким «визволенням» людей, горілка, яку кинули німці у формі премій за правильне виконування здачі контингентів, викликали сильне поширення п'янства. УОПр Абстинентів влаштовувало доповіді на протиалкогольні теми, організувало успішні курси виробу безалкогольних напитків, які вів голова об'єднання М. Никифорчин, що відбув у цій ділянці вишкіл у Німеччині" [62, с. 321].

Наявність протиалкогольної секції в УЦК і прихильність К. Паньківського не означала, що праця йшла легко. Зберігся лист М. Никифорчина, датований 29 травня 1942 р., до Костя Паньківського щодо невживання алкоголю і тютюну на товариських заходах працівників комітету: "*Як референт протиалкогольної і протинікотинної акції у відділі культурної праці УЦК уважаю за свій обов'язок просити пана Голову дати доручення відповідальним за уладження Товариського Вечора службовиків УЦК в дні 30.V.1942 р. – відбути цю імпрезу без алкогольних напитків та продажі папіросів в буфеті. Ваше прихильне і опікунче відношення до ідеї абстиненції уможливить нам почати акцію в краю, покликуючись на взірцевий стан в центрі. Взірцеве абстинентське відношення майже всіх Керманичів Відділів УЦК є запорукою, що абстинентську ідею можна буде скоро і легко здійснити в цілому суспільному житті*" [81, арк. 1]. На це член Президії УЦК, заступник К. Паньківського Михайло Демкович-Добрянський (в минулому – дуже активний пластун) подав роз'яснення, що помірна кількість алкоголю і цигарка – це основа товариського спілкування і культури [81, арк. 1].

У квітні 1942 р. М. Никифорчин подав заяву, а відтак був прийнятий на заочне навчання в Українському технічно-господарському інституті в Подєбрадах (Чехія) на економічно-кооперативному відділі та Вищій школі політичних наук, а також курсі консервації та переробки садовини і городини [82, арк. 2–3]. Хоча дипломи УТГІ визнавалися тільки в українських установах, все ж навчання в інституті давало можливість отримати необхідні знання, які були недоступні для українців через обмеження вступу до польських чи німецьких вищих навчальних закладів.

Крім того, у серпні–жовтні 1942 р. навчався у м. Гомбург біля Франкфурта (Німеччина) на шеститижневому курсі виготовлення безалкогольних вин. Відтак організував по лінії УЦК курси на цю тему в ряді місцевостей Галичини [82, арк. 13, 17; 62, с. 321].

В цей час М. Никифорчина мав проблеми зі здоров'ям через рідкісну хворобу Меньєра [82, арк. 17] (порушення вестибулярних і слухових функцій внутрішнього вуха, що супроводжується запамороченням і по-

гіршенням слуху аж до повної глухоти). Ступінь захворювання невідомий.

В кінці січня 1943 р. відбувся з'їзд голів та референтів суспільної опіки УОК та УДК з усього Генерал-губернаторства, на якому М. Никифорчин доповідав про протиалкогольну акцію [62, с. 300].

За інформацією Григорія Никифорчина, родина у 1943 р. перебувала в околицях м. Заліщики (тепер Тернопільська обл.), де у квітні того ж року в с. Щитівці народився його брат Ростислав [45; 48]. За твердженням Наталки Косарчин-Марунчак, М. Никифорчин перейшов у підпілля влітку 1943 р. [44, с. 264]. Очевидно, це було зумовлено небезпекою арешту німцями, ймовірно, за працю на користь підпілля ОУН. Він перебував у лісах біля Болехова, куди перебралася і його дружина з дітьми, яка пішла у підпілля восени того ж року [44, с. 264]. Натомість у родині вважається, що Ольга перебралася в околиці Заліщик, щоб були поближче до чоловіка, який в тій околиці працював у якомусь підпільному осередку [46].

За розповідями дружини, одного разу під час т. зв. "остаточного вирішення єврейського питання" озброєний німець на вулиці міста зупинив її з М. Никифорчином, закинув йому єврейське походження і вже ставив до стінки для розстрілу. Проте знання німецької мови допомогло переконати німця не робити цього [47].

Обов'язки М. Никифорчина в ОУН у 1941–1943 рр. докладно невідомі. Натомість вже у лютому 1944 р. він займався справами технічного зв'язку, підібравши організаційну квартиру у Львові на пл. Ринок, 26 для проведення вишколу радисток (їх було 6-7). Керівниця цього курсу, Юлія Луцька-"Одарка"-"Уляна", отримала відповідне доручення від М. Лебедя. При зустрічі з нею М. Никифорчин, який був їй відомий під псевдонімом "Дубенко", називав себе керівником технічного зв'язку Проводу ОУН, але пізніше Ю. Луцькій стало відомо, що той керував технічним зв'язком в крайовому проводі ОУН західних українських земель [16, арк. 73, 124; 49, с. 417–418].

Після кількох тижнів навчання було вирішено вишкіл радисток перенести на периферію, оскільки в умовах міста їхня робота, особливо практичні заняття з рацією, була небезпечною [16, арк. 73–74, 124; 49, с. 417–418]. Ймовірно, у квітні дівчата перебралися до с. Звенигород у Бібреччині (тепер Пустомитівський р-н Львівської обл.), а відтак до с. Поляна на Щиреччині (тепер Миколаївський р-н Львівської обл.) [16, арк. 73–74, 124; 40, с. 116; 42, с. 200; 49, с. 417; 83, Арк. 216].

Коли 1 травня 1944 р. в Поляну прибула Ю. Луцька, то, за її твердженням, на вишколі навчалося вже 12 жінок і близько 30 чоловіків [16,

арк. 73, 123; 49, с. 417]. Люба Лемик подавала кількість курсанток у Звенигороді у 5-6 дівчат, у Поляні – 60 осіб [40, с. 116]. Люба Комар оцінювала чисельність учасників вишколу у 25 осіб – кілька хлопців та більшість дівчат [42, с. 201].

Організаційним керівником (комендантом) курсів радистів був М. Никифорчин-"Дубенко", старшим з навчальних питань – інженер-східняк "Віктор" ("Володимир"), якому допомагали Ю. Луцька та колишній радист-підстаршина німецької армії "Жукар"; охорону здійснювали підрозділи УПА під командуванням "Чорного" і Костянтина Гладуна-"Голуба" [16, арк. 73–75, 123–126; 42, с. 201–204; 49, с. 417–419; 64а].

В кінці травня всі закінчили теорію і перейшли до практичних занять, для чого одна група курсантів перебралася південніше, до с. Ілів (тепер Миколаївський р-н Львівської обл.), де заняття відбувалися у приміщенні школи [42, с. 202–203; 83, арк. 216].

Частина майна вишколу була знищена німецькою облавою на с. Поляна. За твердженням Люби Лемик, це сталося у червні [40, с. 116]. Напевне, саме після цього всіх курсантів перевели на лісничівку в миколаївських лісах [42, с. 204]. Натомість є підстави вважати, що саме про цю облаву згадував невідомий повстанець, спогад якого переказав Р. Рахманний. За поданими ним відомостями, облава на Поляну відбулася 10 травня. Близько 300 німців обстріляли село, в результаті чого згоріло коло 100 хат, загинуло кілька селян. Група учасників вишколу чисельністю 17 осіб провела засідку на частину облавників, в якій знищила 26 німців, 3 автомашини і танкетку. Власні втрати – один важко поранений [64а].

Вишкіл закінчився на початку липня 1944 р. [42, с. 205–206]. Випускники були скеровані до найважливіших підпільних осередків. Зокрема, до генерального секретаріату закордонних справ УГВР (Люба Комар-"Галина" і Марта Грицай), радіостанції "Афродита (Люба Лемик-"Люба"), в почот Романа Шухевича (Іван Осипчук-"Мороз" та Іван Осипчук-"Месник") та ін. [40, с. 116; 42, с. 206–207; 92, k. 29].

На лісничівці у миколаївських лісах (ймовірно тій, де відбувався вишкіл), на північ від містечка Розділ (тепер смт Миколаївського р-ну Львівської обл.) навесні–влітку 1944 р. діяв пункт радіозв'язку. За твердженням Юрія Гаврищишина, у ньому працювало 11 радистів під керівництвом "Віктора" та "Біди", інженера зі Львова. З наближенням фронту в липні 1944 р. співробітників було приділено до сотень УПА і під осінь деякі з них потрапили на Волинь, в околиці с. Антонівці (тепер Шумський р-н Тернопільської обл.). Тут також на той час працював пункт радіозв'язку [11].

Головний пункт радіозв'язку в кінці липня – у серпні 1944 р. базувався біля с. Липа (тепер Долинський р-н Івано-Франківської обл.). Відомо, що серед його працівників були теж учасники вишколу радистів на Миколаївщині [43, с. 108, 115]. Можна припускати, що тут перебував і М. Никифорчин, оскільки член Головного військового штабу (ГВШ) УПА Олекса Луцький, який зустрічався із ним в кінці 1944 р., стверджував, що той раніше працював керівником центрального пункту зв'язку Проводу ОУН [15, арк. 29, 40, 67]. Очевидно, що йшлося про пункт у Липі, оскільки саме з ним устійнювали параметри зв'язку радистки генерального секретаріату закордонних справ УГВР [43, с. 108, 115].

Керівником Центрального технічного зв'язку (ЦТЗ) при ГВШ УПА у 1944 р. був Михайло Медвідь-"Карпович" [8, с. 196–197; 75, с. 195]. Він восени 1944 р. базувався на Миколаївщині та Бібреччині і мав завданням налагодити радіозв'язок. Цьому перешкодила облава НКВД 14 грудня, коли біля с. Борусів (тепер Жидачівський р-н Львівської обл.) загинули радист центрального зв'язкового пунтку "Жукар", його помічник "Бульбенко", радисти, які були при Головному командирові УПА ("Месник" і "Мороз") та інші. Як підсумував із сарказмом охоронець Р. Шухевича Ірон Кудлайчук-"Неон", який мав тоді вивчити шифри радіозв'язку: "Від того часу проблема радіозв'язку перестала існувати" [92, k. 30]. Очевидно, остаточно доля ЦТЗ була вирішена близько 20 грудня 1944 р., коли у с. Вільхівець (тепер Перемишлянський р-н Львівської обл.) М. Медвідь зустрічався із Р. Шухевичем [92, k. 30].

Новим організаційним обов'язком М. Никифорчина став пост обласного референта пропаганди ОУН Станиславівщини, куди його призначено у листопаді–грудні 1944 р. Його попередник, Петро Головко-"Аскольд", відійшов від організаційної праці в ОУН і підозрювався у явці з повинною.

Член ГВШ УПА Олекса Луцький-"Андрієнко" в кінці 1944 р. зустрічався із обласним референтом пропаганди ОУН Станиславівщини "Дубенком" у Чорному лісі, і залишив такий його опис: "*35 років, середнього зросту, брюнет, носить коротке волосся, лице видовжене*" [15, арк. 28–29, 39–40, 67].

В кінці 1944 р. в околицях Станиславова бачилася з М. Никифорчином-"Дубенком" і Юлія Луцька, яка добре знала його з курсів радистів у Львові та на Миколаївщині. При зустрічі він їй повідомив, що призначений референтом пропаганди Станиславівського обласного проводу ОУН [16, арк. 74, 81, 124–125, 130; 49, с. 418]. Ю. Луцька також залишила опис його зовнішності: *"Близько 35 років, низького зросту, брюнет, худий, іноді носить бороду"* [16, арк. 74, 125; 49, с. 418].

Із тодішніх працівників обласного осередку пропаганди – підлеглих М. Никифорчина – відомі Михайло Дяченко-“Гомін” (редагував газету “До чину”), Федір Когут-“Улас”, Ярослав Богдан-“Всеволод” та ін.

На новому посту М. Никифорчин перебував недовго – не зумів впоратися з усім обсягом роботи, надаючи пріоритет політмасовій ділянці [18, арк. 224; 79, с. 7]. Про це писав Ф. Когут-“Улас”: “*Склалося так, що коло 20 березня 1945 р. стали стікатися до відділу пров. Дубенка різні «пропаганди» зі своїми охоронами. Дубенко прямував десь аж в болехівські Карпати здавати свої обов’язки і свою групу. Був він обласним пропагандистом, власне кажучи, воюючим пропагандистом. Створив бо він собі групу бойовиків числом 40-50; до того назбирав собі по терені кандидатів на пропагандистів; їх думав вишколювати, рейдуючи. (...) Вечером звичайно відбував в Народнім домі пропагандивний виступ і зникав, спиняючися за яких 30 км. Мав деколи і збройні сутички з большевиками. В Городенщині в лісі звів був таки позиційний бій. Дубенка, як то казали, всюди було повно. Хоч терени чи пак ліси були насичені нашими бойовими сотнями і хоч ворожі штаби орієнтувалися в наших силах, то все-таки Дубенко своїми нічними 30-тькілометровими скоками робив враження ще більшої кількости наших повстанчих сил. Мав Дубенко організаційний хист. Кидався він по цілій області, але відклав набік організацію публіцистичної праці. Тому-то на доручення проводу мандрував в Карпати скласти свої обов’язки на руки пров. Тура. Обидва зустрілися в Чорнім лісі і направили свій азимут в Карпати*” [79, с. 7–8].

Пропагандистська сотня “Дубенка”, як подавалося у повстанських документах, наробила розголосу на весь край (її популярно називали “Ісусове військо” або “Ісусова піхота”), але була розформована як дещо непрактичне утворення [10, с. 19].

Реорганізація Станиславівської області в Карпатський край із приєднанням Дрогобиччини, Закарпаття і Буковини тривала кілька місяців від кінця 1944 р. до весни 1945 р. Власне у березні 1945 р. на базі обласного осередку пропаганди створено крайовий осередок пропаганди (КОП). Його очолив як крайовий референт пропаганди Володимир Тодорюк-“Тур”. Він поставив працю краще за “Дубенка”, налагодивши вихід періодичних видань “Шлях перемоги” та “Пропагандист” [18, арк. 224], але в середині травня був розстріляний Службою безпеки ОУН. Відтак у другій половині травня – першій половині липня крайовим референтом пропаганди і діловим зверхником для М. Никифорчина був Петро Федун-“Север”, а з середини липня – Омелян Кочій-“Левко-“Черлян”. Серед працівників КОП були Ярослав Богдан-“Всеволод”-“Рамзенко”, Михайло Дяченко-“Гомін”-“Марко Боєслав”, Федір Когут-“Улас”-

“Берест”-“Карась”-“Директор”, Володимир Кузь-“Руслан”, Степан Слободян-“Клим”-“Єфрем” та інші [17, арк. 36].

Змінивши у березні 1945 р. псевдонім з “Дубенко” на “Вартовий”, М. Никифорчин працював у крайовому осередку пропаганди (КОП) ОУН Карпатського краю, маючи у підпорядкуванні групу вишкільників [21, арк. 320]. Ймовірно, займав пост субреферента (заступника референта) із вишкільних питань. В його обов’язки входили проведення вишколів та інструктажів із пропагандистськими кадрами, перевірка праці низових клітин референтури, організація праці інструкторів. Збереглася датована 5 листопада 1945 р. інструкція з назвою “Матеріяли до студій діяльности станиці” за підписом “Вартового”, у якій подано основні засади політмасової праці на селі [20, арк. 121–124].

Від кінця березня до вересня 1945 р. крайовий осередок пропаганди, який мав криптонім “Погар”, базувався в лісі біля сіл Бряза (тепер с. Козаківка Болехівської міської ради Івано-Франківської обл.), Лужки і Липа (тепер Долинський р-н Івано-Франківської обл.). Відтак його перенесено в околиці хребта Аршиця та с. Суходіл Рожнятівського р-ну, де працювали до лютого 1946 р. [17, арк. 37].

Працівники відлучалися з осередку у справах. Як згадував М. Дяченко, на початку серпня 1945 р. він з охороною, “Дубенко”-“Вартовий” з охороною, “Берест” і “Руслан” переходили з околиць Станиславова в Карпати, йдучи через Чорний ліс, де всі разом поспілкувалися з командиром тактичного відтинка УПА Василем Андрусяком-“Різуном” [6, с. 61–62].

Група вишкільників провідника “Вартового” у жовтні–листопаді 1945 р. організувала собі зимовий постій у північній частині тодішнього Ланчинського району (тепер Надвірнянський р-н Івано-Франківської обл.) [14, арк. 6; 21, арк. 320]. За організаційно-територіальним поділом ОУН це був стик Надвірнянського та Товмацького надрайонів Станиславівської округи та Коломийського надрайону Коломийської округи. Всі місцевості добре знайомі М. Никифорчину з громадсько-політичної праці у 1930-х рр.

Дружина Ольга працювала вчителькою початкових класів на Надвірнянщині – спочатку у Бухтівці біля с. Пасічна, а відтак у с. Назавизів, неподалік місць, де у підпіллі перебував її чоловік. Вони зустрічалися у 1945 р., а 2 лютого наступного року у Назавизові народився син Григорій [45]. Слід згадати, що більшовики під виглядом повстанців двічі пробували спровокувати Ольгу Никифорчин на протиправні, з точки зору радянської влади, дії, але вона розкусила ворожу гру [47].

Для розшуку і ліквідації членів і працівників крайового проводу ОУН Карпатського краю у грудні 1945 р. обласним управлінням НКВД

заведено агентурну справу “Верховинці”. Одним із її фігурантів був “Дубенко”-“Вартовий”, якого вважали крайовим референтом пропаганди. З особистої інформації про нього знали лише те, що його прізвище Никифорчин і він родом з-під Збруча [13, арк. 23, 25; 19, арк. 303; 23, арк. 168].

Про те, що прізвище “Дубенка”-“Вартового” є Никифорчин НКВД також знало зі зізнань районного пропагандиста Олексія Гуша-“Вишні”, датованих 6 січня 1946 р. Він також повідомив, що той одружений і має дітей і що може базуватися в селах Камінна, Перерісль, Цуцилів і Фитьків Ланчинського р-ну (тепер Надвірнянський р-н Івано-Франківської обл.) [14, арк. 6; 22, арк. 266–269; 23, арк. 134–135, 195–196]. Також НКВД мало відомості, що в кінці січня “Вартовий” перебував у с. Молодятин (тепер Коломийський р-н Івано-Франківської обл.) [77, с. 313].

У листопаді 1945 р. – лютому 1946 р. основним напрямком праці ОУН і УПА була військово-пропагандистська акція проти виборів до Верховної Ради СССР. Протидія з боку підпілля привела до т. зв. зимової блокади, коли майже в усіх селах Західної України були розміщені гарнізони внутрішніх військ НКВД з метою забезпечення виборів та боротьби з ОУН і УПА. Це призвело до значних втрат протягом всього часу блокади (січень–квітень 1946 р.). Зокрема, 21 січня у криївці в с. Велесниця Горішня (тепер частина с. Нижня Велесниця Коломийського р-ну Івано-Франківської обл.) загинув “Боярин” – один із бойовиків охорони М. Никифорчина [57; 74].

В дальших протиповстанських операціях на початку лютого загинуло кілька місцевих підпільників. М. Никифорчин із чотирма охоронцями 18 лютого потрапив в облаву підрозділів Червоної армії, які допомагали внутрішнім військам НКВД, в лісі між селами Кубаївка і Боднарівка Ланчинського району (тепер с. Кубаївка Надвірнянського р-ну і с. Боднарів Коломийського р-ну Івано-Франківської обл.). Зав’язалася перестрілка, в якій, за радянськими документами, вбито двох і важко поранено двох повстанців, а ще одному вдалося втекти [13, арк. 25].

Пораненими, які потрапили до рук ворога, були М. Никифорчин та його охоронець “Ворон”. При опитуванні на місці один із затриманих подав своє ім’я як Дубенко Микола Микитович і повідомив, що займав пост референта пропаганди надрайонного проводу ОУН з Тернопільщини, псевдо “Звір”, і йшов на зв’язок зі Станиславівським окружним проводом ОУН. Докладно допитати його не вдалося, бо він через добу помер [12, арк. 216; 13, арк. 25].

У ряді документів ОУН вказувалося, що працівник КОП “Вартовий” загинув 18 лютого 1946 р. в лісі біля с. Кубаївка [57; 74]. Очевидно, що

маємо справу з помилкою, бо є й інші повстанські документи, які підтверджують, що М. Никифорчин помер не того ж дня, коли був затриманий [21, арк. 335].

Подробиці загибелі, хоча і з очевидними перебільшеннями, подав співробітник КОП Федір Когут-"Улас" на сторінках повстанського журналу "Чорний ліс": *"Дубенко в 1946 р. в лісі біля Кубаївки попав на засідку. Всі чотири його бойовики впали. Самого Дубенка зловили тяжко раненим. Привели в село, скликали мітинг і заставляли Дубенка промовляти до народу в дусі большевицького "раю". Та Дубенко не зломився. В приявності озброєних большевицьких собак сипнув жаркими іскрами слів до народу. Закликав до нещадної боротьби з большевицькою навалою. Закликнув до витривалости і долив кріпкими словами народові віри в перемогу ідеї Української Самостійної Соборної Держави. Скажені собаки стягнули його з підвищення, вивели в ліс і замордували. Дубенко загинув, та не зломився"* [79, с. 18–19].

Цю версію у поетичній формі виклав Михайло Дяченко-"Марко Боєслав" у вірші "Пісня про друга Миколу Н.-Вартового", датованому 8 січня 1947 р. (збірка "Хай слава луна"):

Увечорі вийшов із друзями в поле
Микола, завзятий борець.
Пожежі суворо горіли довкола –
Пустились іти навпростець.
Ішли на Покуття з наказом священним,
А ворог уже чатував.
І гаркнули стріли, мов люті шершені,
Розвідник од кулі упав.
І крикнув Микола: – Вогонь, вірні друзі!
Гранати! Ізправа б'є кат!
Упали гранати, ревіли в ярузі,
Миколі заграв автомат.
Черга за чергою клекоче, лютує.
– Нема вже набоїв у нас! –
Хтось тихо промовив. – Я біль тяжкий чую,
А ворог січе раз-у-раз.
Упали всі друзі, лишився Микола,
В пістолі один лиш набій.
Нема чим стріляти – кати доокола –
Прощай, Рідний Краю Ти мій!
Наставив на себе пістолю холодну,
О, горе! – набій не спалив.

– Умру на тортурах! Вмирати всеодно,
Помстяться ще друзі колись!
Зв'язали Миколу, в село завернули,
А рано зігнали всіх з хат.
– Покайся, бандьоро! – щоб всі це почули
Шепнув, скаженіючи, кат.
– Не скаюсь, звірюки! Борися, народе!
Вкраїна устане ясна!
Ще мент, ще хвилина — кров месть святу зродить,
Тирани покоряться нам!
Не дано домовити слова Миколі,
На муки у ліс повели.
Вмирав непокірний, терпів тяжкі болі,
Вмирав і востаннє молився:
– О Боже Великий, прийми нашу жертву
За Вільну Вкраїну Святу!
Хай нарід наш гордо устане із мертвих
Й неволі сліди заростуть! [7, с. 192–193].

Більш стримано і достовірно (хоч теж не зовсім точно) справу викладено повстанцями в протоколі у справі про смерть провідника "Вартового" (березень 1946 р.): "*Дня 17.2.46 рано о год. 9-ій провідник Вартовий із п'ятьма стрільцями вийшов із с. Боднарівка і йшов лісом до с. Кубаївка. О год. 10-й стрільці, переходячи через ліс, побачили більшевиків, крикнули: «Більшевики!», – та кинулись утікати. Більшевики почали стріляти за втікаючими стрільцями та доганяти їх. В погоні за стрільцями більшевики поранили в голову пр. Вартового і стр. Березу – в груди. Пров. Вартовий, не маючи виглядів на втечу, стріляє з пістоля собі в груди, одначе хибить і попадає враз з раненим стр. Березою живим в руки більшевиків. Решта стрільців під охороною власного вогню втікають. Ранених пр. Вартового і стр. Березу забирають до району в Ланчині, а там усіми силами стараються вилічити пр. Вартового, але провідник жодних ліків не принимає. При допитах признає себе «провідником з краю». Більшевики кажуть йому говорити мітінг до народу, він відмавляється і каже: «Ви цим України і так не здобудете» (його говорення на допитах відомо з говорення людей). По 4-х днях тяжких мук пр. Вартовий помер і його похоронено десь в районі. З пров. Вартовим впала в руки більшевиків його торба зо звітами, літературою і іншими паперами*" [21, арк. 335; 63].

В облаві 21 лютого, проведеній у лісі біля Боднарівки оперативниками Ланчинського райвідділу НКВД за участі місцевого гарнізону

вбито двох охоронців "Вартового" і затримано ще двох, зокрема Василя Феняка-"Цигана"-"Байду" [12, арк. 174, 216; 65, с. 576]. На допитах він зізнав, що померлий був працівником крайового проводу. Тіло відкопали для упізнання. Три агенти-бойовики зі спецгрупи обласного управління МВД підтвердили, що це труп "Дубенка"-"Вартового", якого вони особисто знали [12, арк. 216]. Відповідно спіймали на вигаданих зізнаннях і затриманого з М. Никифорчином охоронця "Березу", який назвав себе "Вороном" [12, арк. 216].

Мати Миколи Никифорчина Анастасія померла в Івані-Пустому у 1951 р., де і похована. Дружина Ольга з дітьми на початку 1950-х рр. перебралася до с. Виноград, а у 1953 р. – Угорники (обидва тепер належать до Коломийського р-ну Івано-Франківської обл.). Через невдале лікування близько 1950 року стала калікою, ходила з паличкою аж до повного паралічу у 1965 р. З того часу мешкала з синами в Івано-Франківську, згодом перебралася до сина Григорія у Львів, де померла 5 березня 1978 р. Похована на кладовищі рідної Нагірянки [39, с. 260–261; 44, с. 269; 45; 46].

Сини М. Никифорчина стали науковцями: Юрій – кандидат технічних наук, доцент Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу, Ростислав – кандидат медичних наук, був доцентом кафедри мікробіології Івано-Франківського національного медичного університету, Григорій – доктор технічних наук, професор, завідувач відділу Фізико-механічного інституту НАН України у Львові, лауреат Державної премії в галузі науки і техніки (1995) [45].

Микола Никифорчин присвятив своє життя українському народові, причому намагався зробити його кращим: освіченим, здоровим, свідомим, активним. Самовіддана наполеглива праця давала результат, а тому він був постійно переслідуваний тими, кого вона не влаштовувала. Зупинила М. Никифорчина тільки його геройська смерть.

Оцінюючи суспільно-політичну і культурно-просвітницьку діяльність М. Никифорчина, можна стверджувати про його визначний внесок у зростання національної свідомості населення Станиславівщини у 1930–1940-х роках, що зумовило його активну участь у визвольній боротьбі ОУН і УПА, а також пізніше.

1. Арештували 21 осіб // Свобода. – 1938. – 28 червня. – Ч. 148. – С. 1.

2. Арештування // Діло. – 1930. – 17 вересня. – Ч. 206. – С. 3.

3. Арештування в Станиславівщині // Діло. – 1937. – 9 квітня. – Ч. 77. – С. 8–9.

4. Арештування в Станиславівщині // Новий час. – 1930. – 17 грудня. – Ч. 143.

5. Архів Управління Служби безпеки України у Тернопільській обл. – Спр. 9955п. – Т. 1. – 237 арк.

6. Боєслав М. Моя перша зустріч із Різуном-Греготом (Спомин) / Марко Боєслав // Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 3: Чорний Ліс. Видання команди Станиславівського тактичного відтинка УПА (Чорний Ліс), 1947–1950. Передрук підпільного журналу УПА. Книга перша, 1947–1948. – Торонто, 1987. – С. 61–63.

7. Боєслав М. Непокірні слова: Поезії / Марко Боєслав. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010. – 200 с.

8. Боєслав М. Підполковник Михайло Медвідь (“Крем’янецький”, “Карпович”) (Спомин) / Марко Боєслав // Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 3: Чорний Ліс. Видання команди Станиславівського тактичного відтинка УПА (Чорний Ліс), 1947–1950. Передрук підпільного журналу УПА. Книга перша, 1947–1948. – Торонто, 1987. – С. 193-197.

9. В останні дні // Пластовий шлях. – 1930. – 1 лютого. – Ч. 1. – С. 18-20.

10. Вісті з України. Стан до липня 1945 року. Збірка “Е-5”. – 30 с. / АЦДВР. – Ф. 9 (Збірка документів Миколи Лебедя; не описаний).

11. Гаврищишин Ю. Но мене Бог зняв з воза, мав я жити / Записав Євген Луньо 16.12.2011 р. у м. Червоноград, Львівської обл. від Гаврищишина Юрія, 1923 р. н., с. Сторона Яворівського р-ну Львівської обл. / Домашній архів Є. Луня.

12. ГДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 28 (1960). – Т. 4. – 439 арк.

13. ГДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 93 (1954). – Спр. 2. – 336 арк.

14. ГДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 98 (1954). – Спр. 13. – Т. 1. – ??? арк.

15. ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 67418. – Т. 2. – 256 арк.

16. ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 67418. – Т. 3. – 248 арк.

17. ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 75196фп. – 340 арк.

18. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 50. – 387 арк.

19. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 63. – 362 арк.

20. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 28. – 225 арк.

21. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 51. – 404 арк.

22. ГДА СБУ. – Ф. 16. – Оп. 7. – Спр. 4. – Т. 3. – 269 арк.

23. ГДА СБУ. – Ф. 16. – Оп. 7. – Спр. 4. – Т. 5. – 279 арк.

24. Гривул Т. Матеріали до пластового мартиролога / Т. Гривул, В. Мороз, В. Муравський, В. Окаринський. – Львів, 2003. – 120 с.

25. Дальші арештування в Станиславівщині // Голос. – 1937. – 18 квітня. – Ч. 15. – С. 7.

26. Держархів Івано-Франківської обл. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 1505. – 302 арк.

27. Держархів Івано-Франківської обл. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 1708. – 39 арк.

28. Держархів Івано-Франківської обл. – Ф. 68. – Оп. 2. – Спр. 136. – 371 арк.

29. Держархів Івано-Франківської обл. – Ф. 68. – Оп. 2. – Спр. 407. – 79 арк.

30. Держархів Івано-Франківської обл. – Ф. 226. – Оп. 1. – Спр. 613. – 2 арк.

31. Держархів Івано-Франківської обл. – Ф. 230. – Оп. 1. – Спр. 162. – 221 арк.

32. Держархів Львівської обл. – Ф. 123. – Оп. 1. – Спр. 203. – 51 арк.

33. Довгошия П. Никифорчин Микола Микитович / П. Довгошия, В. Окаринський // Тернопільський енциклопедичний словник. – Тернопіль: Збруч, 2005. – Т. 2. – С. 628–629.

34. Дутка Г. Референт Карпатського краю / Г. Дутка // Вільне життя плюс. – 2011. – 14 вересня. – № 72. Режим доступу: http://vilne.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=9598:referent-karpatskogo-kraju&catid=1:politika&Itemid=2

35. За здоровля та основи розвитку українського народу. Загальні збори українського протиалькогольного і протинікотинного т-ва "Відродження" // Діло. – 1937. – 31 березня. – Ч. 70. – С. 4.

36. За поглиблення праці "Просвіти" // Діло. – 1936. – 11 червня. – Ч. 128. – С. 5.

37. З'їзд освітників // Діло. – 1936. – 12 червня. – Ч. 129. – С. 6.

38. Ільницький В. Дрогобицька округа ОУН: структура і керівний склад (1945–1952 рр.). Дрогобич: Вимір, 2009. 368 с.

39. Кафарський В. Угорники: Етноісторичний нарис / В. Кафарський. – Івано-Франківськ, 2011. – 468 с.

40. Кентій А. Доля племінниці Степана Бандери (огляд архівно-слідчої справи Л. Возняк-Лемик) / А. Кентій // Архіви України. – 2009. – № 5. – С. 111-120.

41. Когут М. Повстанська доля Байрака / М. Когут. – Дрогобич: Відродження, 1999. – 48 с.

42. Комар Л. Зі споминів радистки УПА / Л. Комар // Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 26: Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріяли. Книга четверта: Документи і спогади. – Торонто–Львів, 2001. – С. 200–207.

43. К[омар] Л. Шляхами зв'язкової / Л. Комар // Сучасність. – 1983. – Ч. 10. – С. 107-118.

44. Косарчин-Марунчак Н. Організуємо медичну службу УПА / Н. Косарчин-Марунчак // Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 23: Медична опіка в УПА. – Торонто, 1992. – С. 263–270.

45. Лист Григорія Никифорчина Володимиру Морозу, 21 листопада 2011 р.

46. Лист Григорія Никифорчина Володимир Морозу, 10 січня 2013 р.

47. Лист Григорія Никифорчина Володимиру Морозу, 16 січня 2013 р.

48. Лист Григорія Никифорчина Ользі Свідзинській, 28 лютого 2012 р.

49. Літопис УПА. Нова серія. – Т. 9: Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1944–1945 / [упоряд. О. Іщук, С. Кокін]. – Київ–Торонто, 2007. – 912 с.

50. Літопис Червоної Калини. – 1930. – Ч. 2. – Лютий. – С. 3 (обкл.).

51. Макар В. Спомини та роздуми / В. Макар. – Т. 1: Від Бистриці до Бугу (1911–1929). – Торонто–Київ, 2001. – 448 с.

52. Мизак Н. За тебе, свята Україно. Південне Надзбруччя у визвольних змаганнях ОУН-УПА / Н. Мизак. – Чернівці: Буковина, 1998. – Кн. 1. – 448 с.

53. Мизак Н. За тебе, свята Україно. – Кн. 3: Заліщицький повіт у визвольній боротьбі ОУН, УПА / Н. Мизак. – Чернівці: Золоті литаври, 2002. – 420 с.

54. Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки. Видання третє, доповнене / П. Мірчук, [відп. ред. В. Мороз, упор. О. Дарованець, В. Мороз, В. Муравський, М. Посівнич]. – Київ: Українська видавнича спілка, 2007. – 1008 с.

55. Мороз В. Микола Никифорчин-“Дубенко”-“Вартовий” / В. Мороз // Шлях перемоги. – 2011. – Ч. 26. – 29 червня. – С. 6.

56. Мороз В. Особові справи студентів як джерело вивчення українського визвольного руху / В. Мороз // Український визвольний рух. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху, 2011. – Збірник 15. – С. 155–190.

57. Наші втрати. Список упавших членів ОУН за період 1946–1947 рр. // Визвольний шлях. – 1949. – Грудень. – Ч. 14/27. – С. 27.

58. Новий сензаційний процес // Свобода. – 1938. – 28 червня. – Ч. 148. – С. 1.

59. Новинки // Діло. – 1931. – 5 липня. – Ч. 148. – С. 4-5.

60. Окаринський В. Пласт в українському національно-визвольному русі (1911–1939 рр.) / В. Окаринський. – Тернопіль, 2006. – 222 с.

61. “Опіка” візитатора Кестліха над українськими гімназіями в Коломиї // Діло. – 1930. – 17 серпня. – Ч. 182. – С. 2.

62. Паньківський К. Роки німецької окупації / К. Паньківський. – Нью-Йорк–Торонто, 1965. – 480 с.

63. Протокол. Справа: смерть пр[овідника] “Вартового” в с. Кубаївка Ланчинського р-ну // АЦДВР. – Ф. 9 (Збірка документів Миколи Лебедя; не описаний).

64. Процес 22-ох освітних робітників у Станиславові // Діло. – 1938. – 17 червня. – Ч. 130. – С. 9.

64а. Рахманний Р. Вишкільні фрагменти (з повстанського нотатника) // Гомін України. – Торонто, 1950. – 14 жовтня. – Ч. 40. – С. 3.

65. Реабілітовані історією. Івано-Франківська область. – Т. 3: Долинський, Калуський і Рожнятівський райони / [упоряд. Л. Вардзарук]. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2001. – 596 с.

66. Ревізії й арештування // Діло. – 1930. – 12 серпня. – Ч. 177. – С. 2

67. Ревізії й арештування // Діло. – 1930. – 16 листопада. – Ч. 256. – С. 4

68. Ревізії й арештування // Діло. – 1930. – 19 грудня. – Ч. 282. – С. 4.

69. Ревізії і арештовання // Український голос. – 1930. – 24 серпня. – Ч. 33. – С. 4.

70. Савчук Б. Корчма. Алкогольна політика і рух тверезості в Західній Україні у XIX – 30-х роках XX ст. / Б. Савчук. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. – 248 с.

71. Свято молоді в Станиславові // Діло. – 1935. – 4 липня. – Ч. 174. – С. 5.

72. Скочиляс І. Вони служили Богу, Україні і “Пласту”: з пластового життя в Іване-Пустому / І. Скочиляс // Галицький вісник. – 1992. – 25 липня.

73. Скочиляс І. Микола Никифорчин – організатор “Пласту” на Борщівщині / І. Скочиляс // Відродження. – 1993. – Ч. 1. – 7 серпня.

74. Список впавших членів ОУН і стрільців УПА за час від 1.1.46–1.8.46. Ланчинський район Станиславівської округи / АЦДВР. – Ф. 9 (Збірка документів Миколи Лебедя; не описаний).

75. Струтинський Я. Сотник Андрій Кисіль-Дольницький (“Голубенко”) / Я. Струтинський // Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 26: Українська

Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріяли. Книга четверта: Документи і спогади. – Торонто–Львів, 2001. – С. 192-198.

76. Тайний Пласт // Свобода. – 1929. – 4 грудня. – Ч. 283. – С. 1.

77. Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали / [відп. ред. М. Кугутяк]. – Т. 2. – Кн. 2 (1945–1946). – Івано-Франківськ: ЛІК, 2010. – 696 с.

78. Улас. З повстанських буднів / Улас // Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 4: Чорний Ліс. Видання команди Станиславівського тактичного відтинка УПА (Чорний Ліс), 1947–1950. Передрук підпільного журналу УПА. Книга друга, 1948–1950. – Торонто, 1989. – С. 93–102.

79. Улас. З повстанських буднів / Улас // Чорний Ліс. Неперіодичне видання УПА–Ч.Л. – 1949. – Липень. – Ч. 1 (10). – С. 7–19 (ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 70. – Арк. 542–548).

80. Хроніка // Сурма. – 1929. – Грудень. – Ч. 12. – С. 9.

81. ЦДАВО. – Ф. 3833. – Оп. 3. – Спр. 3. – 73 арк.

82. ЦДАВО. – Ф. 3879. – Оп. 1. – Спр. 5229. – 17 арк.

83. ЦДАГО. – Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 71166. – 422 арк.

84. ЦДІАЛ. – Ф. 389. – Оп. 1. – Спр. 32. – 170 арк.

85. ЦДІАЛ. – Ф. 389. – Оп. 1. – Спр. 38. – 145 арк.

86. ЦДІАЛ. – Ф. 389. – Оп. 1. – Спр. 59. – 60 арк.

87. ЦДІАЛ. – Ф. 389. – Оп. 1. – Спр. 136. – 120 арк.

88. ЦДІАЛ. – Ф. 389. – Оп. 1. – Спр. 159. – 214 арк.

89. ЦДІАЛ. – Ф. 389. – Оп. 1. – Спр. 171. – 106 арк.

90. ЦДІАЛ. – Ф. 389. – Оп. 1. – Спр. 174. – 142 арк.

91. Ювилей читальні “Просвіти” в Рошневі // Діло. – 1936. – 9 жовтня. – Ч. 227. – С. 7.

92. IPN Rz 00377/4 t. 2, 111 k.

Михало РОМАНЮК
(м. Львів)

ПЕТРО ФЕДУН – «ПОЛТАВУ» У ЛАВАХ ЗБРОЙНОГО ПІДПІЛЛЯ ОУН

Визвольна боротьба українського народу 1920–1950-х рр. породила багато героїчних постатей, серед яких особливе місце займає постать полковника УПА Петра Федуна-«Полтави» – одного з провідних ідеологів та публіцистів, керівника Головного осередку пропаганди Проводу ОУН (далі – ГОСП), заступника Голови Генерального Секретаріату Української Головної Визвольної Ради (далі – УГВР), начальника політвиховного відділу Головного військового штабу УПА (далі – ГВШ УПА), редактора та автора багатьох підпільних публікацій. Він був відомий у підпіллі під псевдонімами та криптонімами «Петро Полтава», «Волянський», «Вол.», «П. Савчук», «Север» та ін.

Петро Федун народився 23 лютого 1919 р. в с. Шнирів Бродівського повіту (тепер – Бродівський район Львівської області) в сім'ї селян Миколи Федуна та Парасковії Ящун [1]. Після закінчення народної школи в с. Шнирів навчався у Бродівській гімназії ім. Ю.Коженьовського (1931–1939), Львівському університеті ім. Я.Казимира (1939), Львівському медичному інституті (1940), Державних медико-природничих курсах у Львові (04.1942–03.1944).

Восени 1940 р. примусово мобілізований до Червоної армії. Влітку 1941 р. потрапив в полон після звільнення з якого працював референтом Українського Допомогового Комітету в Бродах (10.1941–04.1942).

Будучи членом ОУН з середини 1930-х рр. Петро Федун, відразу після повернення з полону, восени 1941 р. відновив свої організаційні зв'язки з націоналістичним підпіллям. Дізнавшись про розкол ОУН і ознайомившись з політичними платформами обох відламів, Петро Федун, не вагаючись, приєднується до революційної ОУН, очолюваної Степаном Бандерою, яка ставила собі за мету збройним шляхом, спираючись на сили українського народу, боротися за створення Української Самостійної Соборної Держави.

Від 1942 р. і до переходу на нелегальне становище навесні 1944 р. був членом Крайового проводу Юнацтва ОУН ЗУЗ, безпосередньо працював з її керівником Ярославом Скасківим-«Моряком», а також редагував друкований орган проводу – журнал «Юнак» (1943–1944).

Саме на час праці в крайовому проводі Юнацтва ОУН ЗУЗ припадає початок публіцистичної творчості Петра Федуна, який друкувався під криптонімом «Вол.». Зокрема 1943 р. в журналі «Юнак» було опубліковано дві його статті: «Про ще один героїзм» та «Чи традиція зобов'язує?», де наголошувалося на моральному аспекті виховання української молоді як наступного покоління борців за волю України та продовження традицій визвольних змагань початку ХХ ст.

Навесні 1944 р. при Крайовому проводі ОУН ЗУЗ Петро Дужий організував крайовий осередок пропаганди (відомий під криптонімом «Зелений гай»), який розташовувався у трикутнику Ходорів-Бібрка-Дев'ятники на межі Миколаївського та Жидачівського районів Львівської області [22, с. 63]. Туди був відправлений керівний актив Юнацтва ОУН: П.Федун-«Волянський», Осип Дяків-«Горновий», Михайло Федоришин-«Стефаник» [23, с. 70].

За спогадами рідних, Петро востаннє побував у рідній домівці 10 березня 1944 р., коли приїхав до Шнирева, щоб попрощатися з родиною перед відходом на підпільну працю до Карпат [31, с. 4].

У червні 1944 р. в Карпатах, в районі с. Велика Тур'я [8, арк. 48, 70] Долинського району Івано-Франківської області діяли чоловіча та жіноча юнацькі школи кадрів, які мали підготувати кадри для діяльності під більшовицькою окупацією. Комендантом першої був Петро Федун [15, с. 7; 26, с. 128], а другої – Ірина Савицька-«Бистра» [8, арк. 48, 70]. Політвиховником чоловічої школи кадрів був гімназійний товариш «Полтави» Кирило Якимець-«Бескид» [11, арк. 330].

Працюючи в референтурі пропаганди Крайового проводу ОУН ЗУЗ П.Федун- «Волянський» паралельно включився в роботу по лінії УПА. Адже саме тоді, відповідно до наказу ГВШ ч. 2/44 від 1.02.1944 р., проводилось формування військових штабів на терені дій УПА і його було призначено начальником 6-го (політвиховного) відділу КВШ УПА-Захід. Останній з відомих документів, підписаних Петром Федуном як керівником політвиховного відділу КВШ УПА-Захід, датований 20.08.1946 р.[13, арк. 90].

У 1944 р. вояку-політвиховнику П.Федуну-«Волянському» було присвоєно перше військове звання старшого булавного. У 1945 р. йому присвоєно ступінь хорунжого-виховника [3], а відтак – поручника-політвиховника[12, арк. 239–241], у 1946 р. – сотника-виховника [12, арк. 249–252], у 1950 р. – майора [12, арк. 274–275], а в 1951 р. – полковника [12, арк. 277–278].

У листопаді 1944 р. на базі КОП ЗУЗ організовано Головний осередок пропаганди. Тоді ж при Проводі ОУН створено референтуру

політичного вишколу, яку очолив Яків Бусел – «Київський». У його розпорядження із «Зеленого гаю» були передані О. Дяків-«Артем», П.Федун-«Волянський», Хризанф Гонтар-«Степовий» та секретарка П.Федуна Марія Огоновська-«Віра» [27]. Цей осередок дислокувався в околиці с. Бишки Козівського району Тернопільської області [16, с. 83–84]. На думку Петра Дужого, «Волянський» навіть виконував функції заступника референта політичного вишколу [28].

Після розформування референтури політичного вишколу її співробітників розподілено між різними пропагандивними осередками. П.Федун був призначений референтом пропаганди Карпатського крайового проводу ОУН [17, с. 40; 16, с. 88]. Зберігся лист референта пропаганди Карпатського краю «Севера», датований 9.06.1945 р. [30, арк. 58]. Ці обов'язки він, правдоподібно, виконував до середини липня цього ж року, оскільки вже станом на 27.07.1945 р. референтом пропаганди Карпатського краю ОУН була інша особа. Імовірною причиною відкликання П.Федуна до референтури пропаганди Проводу ОУН було те, що у червні 1945 р. в руки більшовиків потрапив референт пропаганди Проводу ОУН Петро Дужий з групою співробітників, що дуже ослабило цю структуру. Відтоді П. Федун працював у складі референтури пропаганди Проводу ОУН.

Після загибелі Якова Бусла-«Галини» (вересень 1945 р.) та Дмитра Маївського-«Тараса» (грудень 1945 р.) керівництво всією пропагандистською роботою на українських землях, відповідно до рішення Проводу ОУН в Україні, перебрав на себе Петро Федун-«Север». На нього покладено обов'язки референта пропаганди та керівника Головного осередку пропаганди і інформації при Проводі ОУН в Україні. Одночасно він очолив політвиховний відділ ГВШ УПА та Бюро Інформації УГВР [24, с. 84; 21, с. 15–18].

Впродовж 1944–1951 рр. Петро Федун, як один із керівників визвольного руху в Україні, постійно перебував у полі зору органів МҐБ, які докладали величезних зусиль задля його розшуку та нейтралізації. Загальний контроль над усіма оперативними заходами щодо розшуку П.Полтави здійснював 1 відділ управління 2-Н МҐБ УРСР. Оскільки співробітникам МҐБ було відомо, що основним місцем дислокації П.Полтави були тодішні Сколівський і Славський райони Дрогобицької області (тепер – Сколівський р-н Львівської обл.), Болехівський та Вигодський р-ни Станіславської області (тепер – Долинський р-н Івано-Франківської обл.), тому на його пошуки в першу чергу були спрямовані управління МҐБ цих областей [14, с. 1–32].

На основі останніх публікацій, що з'явилися в Україні [4; 5; 14], можна стверджувати, що вже у 1945 р. співробітникам МҐБ було добре

відомо про те, хто переховується під псевдонімом «Петро Полтава» та вживалися заходи щодо його ліквідації.

За роки підпільного життя повстанці навчилися дуже добре будувати та маскувати свої криївки, а тому, як показують документи, виявити їх органам МҐБ було досить складно. Найчастіше вони це робили за допомогою свідчень заарештованих підпільників чи їх зв'язкових. Саме тому впродовж усього періоду розшуку П.Федуна-«Полтави» основні зусилля енкаведисти спрямовували на захоплення осіб, що були близькими до нього, а вже потім, на основі їхніх свідчень – виявлення його місць постою та проведення військово-чекістських операцій задля його захоплення або ліквідації.

У червні 1945 р. адміністратор ГОСП Михайло Дякунчук-«Волос» підготував для редакційної групи П. Федуна біля г. Парашка зі сторони с. Корчин Сколівського району Львівської області три схрони, де на протязі літа вона й дислокувалася. У таборі в цей період перебували: Дмитро Маївський-«Тарас», Богдана Світлик-«Ясна», Петро Федун-«Север», Осип Дяків-«Горновий», Хризанф Гонтар-«Степовий», Володимир Порендовський-«Семенюк», адміністратор Михайло Дякунчук-«Волос», керівник пункту зв'язку референтури пропаганди Проводу ОУН Іван Корчинський-«Корчак», друкарки – Люба Возняк-«Люба», Надія Якимович-«Надя», охоронці – Василь Попович-«Довбуш», Григорій Мартинів-«Ручай», Григорій Кочан-«Лис» та інші підпільники [7, арк. 24–27].

В кінці серпня 1945 р., за даними заарештованої зв'язкової Романа Шухевича-«Тараса Чупринки» Марії Римик-«Марусі» Управління НКҐБ у Дрогобицькій області організувало та провело велику військово-чекістську операцію на Сколівщині в районі розташування повстанського табору. Завдяки повстанській розвідці підпільникам вдалося заздалегідь дізнатися про облаву та відвести свої основні сили у безпечний район, що дало можливість уникнути великих втрат. Облавникам під час цієї операції вдалося вбити кількох повстанців, що забезпечували діяльність ГОСП та викрити три великих криївки у яких працювали співробітники редакційної групи [14, с. 5].

У вересні 1945 р. співробітники НКҐБ у Львові заарештували друкарку ГОСП Надію Якимович-«Оксану», яку спробували використати як провідника опергрупи до схрону «Полтави». Однак по дорозі з с. Корчин Сколівського району Львівської області в гори «Оксана» вибравши зручний момент зуміла втекти та повернутися у розташування ГОСП, де розповіла про свій арешт та обставини втечі. Відтак, пройшовши перевірку, далі працювала друкаркою у Петра Федуна – «Пол-

тави» і вважалася однією з найбільш довірених його співробітників [14, с. 5]. Про це свідчить хоча б той факт, що на основі наказу ГВШ УПА ч. 2/48 від 2.09.1948 р. вона була нагороджена Срібним Хрестом заслуги [12, арк. 263–265].

Зиму 1945–1946 рр. Петро Федун-«Полтава» разом із всім своїм апаратом та боївкою, що його прикривала перебув у районі г. Широкий верх на Сколівщині. Проте вже в березні 1946 р. через великі облави, що охопили терен його дислокації, був змушений змінити місце постою. У цей період референтура пропаганди проводу ОУН зазнала значних матеріальних та людських втрат. Зокрема, тоді загинув адміністратор ГОСП Михайло Дякунчук- «Волос» [2, с. 147], а в руки ворога попала велика кількість редакційних матеріалів ГОСП та типографія, на якій друкувався журнал «Ідея і Чин» [14, с. 6].

Перебувши тиждень у запасній криївці біля г. Парашка група «Полтави» вийшла на поверхню та активізувала свою діяльність. У цей період зі складу ГОСП була відрахована Люба Возняк-«Люба», а на Закерзоння відійшов Володимир Порендовський-«Семенюк». У червні-серпні 1946 р. вся група базувалася у палатковому таборі на г. Бердо. Відтак почали будівництво нового схрону біля підніжжя г. Кичера зі сторони с. Корчин. Місце для нової криївки вибрав особисто Петро Федун. Роботи над обладнанням двохкімнатної криївки тривали від кінця серпня до кінця жовтня 1946 р. [7, арк. 28–31]. У цій криївці «Полтава» разом з іншими співробітниками ГОСП та охороною перебував до лютого 1948 р.

Зиму 1946–1947 рр. у вищеназваній криївці перебули: у першому відділені – П.Федун-«Полтава», О.Дяків-«Наум», Б.Світлик-«Ясна», Н.Якимович-«Надя», І.Корчинський-«Корчак» та Дарія Малярчин-«Дарка», у другому – Х.Гонтар-«Степовий» та боївка охорони до складу якої входили: Г.Кочан-«Лис», Мирон Воскрес-«Мирон», «Ігор», «Беркут», «Андрій» та «Зенко» [7, арк. 31–32].

Петро Федун у 1946-1951 рр., як керівник Головного осередку пропаганди (далі – ГОСП), начальник політвиховного відділу ГВШ УПА та керівник Бюро інформації УГВР, задавав тон у розробці напрямків та тематики пропагандистської роботи. Він керував усією роботою ГОСПу, відповідав за підпільні видання, їх друк та поширення, організацію пропагандистської роботи на всьому терені дії ОУН. Редагував, зокрема, періодичні видання збройного підпілля: «Ідея і чин» (1946–1947 рр.), «Самостійність» (1946–1948 рр.), «Бюро інформації Української Головної Визвольної Ради (УГВР)» (1948–1951 рр.), «Дискусійна трибуна» (1948–1950 рр.), «Осередок пропаганди та інформації при Проводі Організації Українських Націоналістів (ОУН)» [29, с. 240–257], а також

чотири частини збірника вишкільних матеріалів 1-го ступеня «Шлях до волі».

Постійними членами ГОСП в той час, крім керівника, були Осип Дяків-«Наум» (редагував журнал «Повстанець», писав ідеологічні праці), Богдана Світлик-«Доля» (відповідала за інформаційну сторінку у тодішніх виданнях ГОСП, а також виконувала обов'язки зв'язкової між П.Федуном та Р.Шухевичем, писала літературні твори), Хризанф Гонтар-«Кузьменко» (займався літературним редагуванням та коректурою, писав літературні твори).

Деякий час у ГОСП працювали Василь Галаса-«Орлан» із своєю дружиною Марією Савчин-«Марійкою». На базу П.Федуна вони прибули у жовтні 1947 р. із Закерзоння, щоб при його допомозі перезимувати [18, с. 172].

Восени 1947 р. співробітниками МҐБ було заарештовано кількох членів ОУН, які мали безпосереднє відношення до роботи ГОСП, що дало змогу встановити приблизне місце дислокації Петра Федуна-«Полтави» та його підлеглих. Так, 17 вересня у Чехословаччині був заарештований Володимир Порендовський-«Семенюк» [6, арк. 9], а 24 грудня у містечку Дашава Стрийського району Львівської області – Люба Возняк-«Любу» [14, с. 7].

На основі отриманих даних оперативна група МҐБ УРСР у м. Львові та УМҐБ у Львівській області ретельно розробили план масштабної військово-чекістської операції під кодовою назвою «Ущелина». Передбачалося силами військ МҐБ одночасно надійно заблокувати села Ямельниця, Корчин, Крушельниця, Орів та Коростів і район г. Парашка, де були розташовані криївки ГОСП, з метою виявити та ліквідувати учасників ОУН.

Перед початком операції військові частини були розміщені в містах Дрогобичі, Трускавці, Стебнику та інших навколишніх населених пунктах з таким розрахунком, щоб уночі вони могли здійснити несподіваний кидок на 10–20 км у район проведення операції. В ніч з 1 на 2 лютого 1948 р. війська МҐБ здійснили марш через гори і одночасно заблокували всі села згідно з планом операції. Розшук підпільників розпочався о 8:00 2 лютого 1948 р.

Одна з пошукових груп на схилі г. Парашка виявила капітально обладнаний бункер П. Федуна. Підпільників врятувала спостережливість його підлеглих. Зважаючи на небезпеку, всі мешканці бункера негайно покинули його [14, с. 7–8]. Повстанці вийшовши з криївки через гору Кичера, а потім схилами гори Парашка відступили в ліс за с. Коростів Сколівського району Львівської області, де і перечекали облаву [7, арк. 34–35].

Всього за час проведення операції з 2 по 9 лютого було вбито 44 і заарештовано 26 підпільників ОУН, серед них: 5 співробітників ГОСП, 5 співробітників Дрогобицького окружного проводу ОУН, 5 співробітників Дрогобицького надрайонного проводу ОУН, 9 співробітників районних проводів ОУН, 9 кущових та станичних ОУН, 26 рядових підпільників. У районі операції було виявлено та знищено понад 100 криївок, вилучено 5 кулеметів, 13 автоматів, 24 гвинтівки, 13 пістолетів, 8 гранат, понад 2000 набоїв, 1 типографію, 3 радіоприймачі, 3 друкарські машинки, значну кількість документів і підпільної літератури та інше майно [14, с. 9].

Заарештована 21 вересня 1947 р. зв'язкова Р. Шухевича Катерина Зарицька – «Монета» протягом тривалого часу відмовлялася назвати місця перебування П. Федуна, і лише на допиті 30 березня 1948 р. розповіла, що його сховище розташовувалось біля підніжжя г. Кичера на Сколівщині.

5–6 квітня 1948 р. співробітники Управління МҐБ у Дрогобицькій області на схилах г. Кичера провели ще одну чекістсько-військову операцію на підставі свідчень К. Зарицької. Вони виявили бункер П. Федуна, однак він виявився порожнім – підпільники помітили наближення військ МҐБ і перейшли в гори на межі Славського району Дрогобицької та Болехівського району Станіславської областей. Під час переслідування співробітники МҐБ вбили охоронців П. Федуна «Чуприну» та «Клименка» [14, с. 9].

Загалом варто відзначити, що Петро Федун-«Полтава» у своїй діяльності відзначався дуже доброю конспірацією, що дуже часто рятувало його від загибелі. Вся діяльність підлеглого йому осередку пропаганди була чітко налагоджена та регламентована. Адміністратор ГОСП (в його обов'язки входили: підбір місць дислокації та будівництво криївок, забезпечення осередку всіма технічними засобами, що були необхідними для роботи, заготівля продуктів, забезпечення зв'язком тощо) заздалегідь готував місця укриття для співробітників референтури пропаганди. Як правило, у розпорядженні П.Федуна були основна та запасна бази. На основній базі завжди дислокувався «Полтава» зі своїм апаратом та частиною боївки охорони, а на запасній – адміністратор ГОСП з решту охоронцями. Так, до 1948 р. основна база референтури знаходилася у лісовому масиві на північному схилі г. Парашка поблизу сіл Корчин та Крушельниця Сколівського району Львівської області. Запасні криївки у цей час були побудовані в лісовому масиві «Гута», що біля с. Орявчик цього ж району. Саме ця база (взимку 1947-1948 рр. тут переховувався О. Дяків-«Горновий») допомогла йому разом з підлеглими щасливо перебути облави лютого-березня 1948 р. [9, арк. 36-37].

Відтак основною територію базування «Полтави» був лісовий масив на г. Бесарабка, що біля с. Козаківка Болехівської міськради Івано-Франківської області (дана база діяла до березня 1950 р., коли була виявлена і ліквідована військами МҐБ), а запасною територією базування був лісовий масив «Кремінь», що між селами Тухля, Гребенів, Головецько і Козьова Сколівського району Львівської області (база діяла два роки – до травня 1950 р.) [9, арк. 38–40].

У кінці травня 1948 р. П. Федун разом з О. Дяківим, В. Галасою, М.Савчин, Х.Гонтарем та охоронцями Мироном Воскресом-«Мироном», «Зенком» і «Беркутом» ходив у Миколаївські ліси, що на Львівщині, де в той час відбувалася нарада Проводу ОУН в Україні [14, с. 9]. Одним із рішень цієї наради було спорядити кур'єрську групу до Німеччини, де базувалися закордонні представництва українського визвольного руху.

Реалізуючи рішення цієї наради була сформована кур'єрська група до складу якої увійшли: поручники УПА Іван Паньків-«Явір» та Василь Сколоздра-«Грабенко», хорунжі УПА Микола Мельничин-«Кірам» та Михайло Горчин-«Грузин». До цієї групи П.Федун від своєї референтури долучив Хризанфа Гонтара-«Степового» та бойовика Мирона Воскреса-«Мирона». Вказана група виконала своє завдання, хоча в дорозі, на території сучасної Чехії, переслідувана ворогом, втратила трьох своїх членів: 10.09.1948 р. на мості ріки Морави нижче Зліна – «Грузина», 25.09.1948 р. на полях між Ркіни і Адамовом біля Брна – «Мирона» та 29.09.1948 р. в с. Ліповець біля Брна – «Степового».

Зиму 1948-1949 рр. Петро Федун разом із співробітниками ГОСП «Ясною», «Надею» та охоронцями «Василем», «Юрком» і «Орестом» планував перебути у криївці, що розташовувалася в лісі біля с. Козаківка Болехівської міськради Івано-Франківської області. Проте у кінці грудня 1948 р. війська МҐБ у районі сіл Козаківка Болехівської міськради Івано-Франківської області та Либохора Сколівського району Львівської області енкаведисти проводили велику облаву. Стійковим вдалося заздалегідь виявити наближення ворога, криївка була підпалена, а повстанці почали відступати. Енкаведисти їх переслідували, в результаті чого 29 грудня 1948 р. неподалік від с. Либохора загинула Богдана Світлик-«Ясна», а решті підпільників вдалося щасливо відірватися від переслідування [7, арк. 38; 14, с. 9].

Після втрати основного схрону, П.Федун був змушений разом зі своєю групою перейти на зимування на запасну територію – у криївку біля с. Тухля Сколівського району Львівської області, де на той час вже перебувала частина співробітників та охоронців ГОСП на чолі з адміністратором Юрієм Поповичем – «Відважним». На нове місце зимівлі

вони прибули 3 січня 1949 р. [7, арк. 38; 14, с. 9–10]. В одній криївці розташувалися П.Федун-«Север», Надія Якимович-«Надя» та адміністратор ГОСП Юрій Попович-«Вільховий», а в іншій – Григорій Кочан-«Роман», Василь Дяків-«Славко», Федір Гнатів-«Шугай», Мирон Барда-«Чорноморець», Ярослав Нагляк-«Жук» [7, арк. 38–39].

В липні 1949 р. П.Федун у супроводі своїх охоронців ходив у Бібрецькі ліси на Львівщині, де відбулася чергова нарада члені Проводу ОУН [14, с. 10].

Повернувшись з наради він продовжував діяти на звичній території, а зиму 1949-1950 рр. разом із співробітницею ГОСП Галиною Голояд – «Мартою» та охоронцями «Орестом» і «Остапом» перебув у криївці керівника Долинського надрайонного проводу ОУН Ярослава Зборика-«Орленка» [9, арк. 40].

Після загибелі 5 березня 1950 р. у Білогорщі під Львовом Романа Шухевича-«Тараса Чупринки» відбулися зміни в керівництві воюючої України. У червні 1950 р. на конференції ОУН керівником Проводу ОУН було обрано Василя Кука-«Леміша», його ж затверджено на посаді Головного командира УПА та Головою Генерального секретаріату УГВР. Тоді ж рішенням УГВР від 15.07.1950 р. П.Федуна-«П.Савчука» було затверджено заступником Головного Командира УПА [10, арк. 9], а відтак він обійняв ще й пост заступника Голови Генерального Секретаріату УГВР [20, с. 104–106].

Ще в 1949 р. на П.Федуна каральні органи завели окрему розшукову справу під кодовою назвою «Шакал» [4, с. 134]. У 1950 р. створено спеціальну міжобласну опергрупу МҐБ (нараховувала 20 співробітників), яка займалася винятково його пошуками.

Особливо натиск облавників П.Федун відчув восени 1951 р. З огляду на це, він вирішив перейти зимувати в Жидачівський район Львівської області, де базувався крайовий провідник ОУН Роман Кравчук-«Петро». 18 листопада 1951 р. «Полтава» разом із своєю охоронною боївкою прибув на місце постою останнього у Вишнівецькому лісі [1].

У грудні 1951 р. співробітники МҐБ отримали інформацію, що в районі сіл Вишнів і Новошини переховується хтось із членів Проводу ОУН. Зважаючи на це, управління 2-Н МҐБ УРСР спільно з управліннями МҐБ в Дрогобицькій та Станіславській областях ретельно розробило план військово-чекістської операції. Передбачалося щільно заблокувати лісові масиви та населені пункти, аби не допустити втечі підпільників, а потім провести ґрунтовний пошук криївок. Район пошуку був розділений на 9 секторів. Керівникові кожного сектору було поставлено завдання – уважно оглянути місцевість на предмет наявності підземних

сховищ, розшукати підпільників і, в міру можливого, захопити їх живими. До операції було залучено 4574 офіцерів та солдатів, з них – 75 співробітників УМҐБ у Дрогобицькій області та 78 співробітників УМҐБ у Станіславській області, 60 інструкторів із 110 службово-розшуковими собаками, 500 курсантів навчального загону МҐБ, 230 автомашин [14, с. 31]. Операція тривала з 21 по 28 грудня.

Вранці 21 грудня 1951 р. війська МҐБ заблокували згаданий район на межі тодішніх Букачівського району Станіславської області та Журавнівського району Дрогобицької області (тепер – територія на стику Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл. та Жидачівського р-ну Львівської обл.) та розпочали пошуки.

23 грудня об одинадцятій годині тридцять хвилин у лісі біля с. Новошини Журавнівського району Дрогобицької області (тепер – Жидачівського р-ну Львівської обл.) курсанти навчального полку МҐБ за струменями пари з вентиляційних отворів виявили підземний бункер з підпільниками всередині. Їм запропонували здатися, але вони відмовились і відкрили вогонь з автоматів. Через деякий час, побачивши, що становище безвихідне, підпільники підпалили бункер і пострілялися. Криївка була розкопана солдатами і з неї витягнуто тіла чотирьох повстанців: члена Проводу ОУН Петра Федуна – «Полтави», референта пропаганди Журавнівського надрайонного проводу ОУН Богдана Зобніва-«Миронича», провідника Букачівського районного проводу ОУН Михайла Сенюка-«Скритого» та бойовика «Миронича» Григорія Ярему-«Зенка».

У той же день тіла семи загиблих повстанців вантажівкою були доправлені до Львова. У приміщені Управління МҐБ у Львівській області була проведена процедура їхнього фотографування та впізнання заарештованими учасниками підпілля, у ході якої остаточно було встановлено факт загибелі одного із керівників національно-визвольної боротьби в України, провідного її ідеолога Петра Федуна-«Полтави». Коли ж через кілька днів постало питання, що робити з тілами вбитих, то було вирішено їх таємно поховати. Вночі 28 грудня 1951 р. співробітники МҐБ закопали тіла П. Федуна, Р.Кравчука та п’яти інших загиблих повстанців у триметровій ямі з негашеним вапном на території «об’єкту №39» УМҐБ у Львівській області [14, с. 32].

Внесок Петра Федуна у визвольний рух належно оцінило командування. У 1946 р. його, як начальника 6-го політвиховного відділу КВШ УПА-Захід, відзначено вирізненням у наказі командира УПА-Захід [13, арк. 200]. У подальшому П.Федун був нагороджений трьома хрестами заслуги УПА: у 1947 р. – Срібним хрестом заслуги [12, арк. 256],

у 1951 р. – Золотим хрестом заслуги [12, арк. 276], а в 1952 р., вже посмертно, – Золотим хрестом бойової заслуги І-го класу [12, арк. 279–280]; окрім того – медаллю «За боротьбу в особливо важких умовах» [25].

Творчий доробок П.Федуна – «Полтави», за нашими підрахунками, складає понад три десятки праць, більшість із яких дотепер залишаються невідомими широкому колу читачів.

Твори Петра Федуна-«Полтави» не втратили актуальності й через шістдесят років після написання. Адже в них він подекуди дуже вдало передбачив сучасний суспільно-політичний устрій України з його міжпартійною гризнею та нестабільністю. Саме проти такого варіанту розвитку молодої української держави виступав публіцист, пропонуючи на перші роки запровадити «організовану демократію»*.

Значна частина висновків та оцінок П.Федуна, зроблених у другій половині 1940-х років, підтверджена ходом суспільного розвитку. Творчість Полтави забезпечила йому гідне місце в скарбниці європейської суспільно-політичної думки ХХ ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Акт-звідомлення про обставини й здогадні причини загибелі сл[авної] п[ам'яті] «Максима» й «Полтави» та друзів // ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 47. – Арк. 153–157.
2. Архів Управління Служби безпеки України у Львівській області (далі – Архів УСБУ ЛО). – Спр. П-29431. – Арк. 147.
3. Архів Центру досліджень визвольного руху (далі – Архів ЦДВР). – Фонд «Архівна збірка Миколи Лебедя» (в стадії опрацювання).
4. Вєдєнєєв Д., Биструхін Г. «Повстанська розвідка діє точно й відважно...». Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення Організації українських націоналістів та Української повстанської армії. 1940–1950-ті роки: Монографія. – Київ: К.І.С., 2006. – 568 с.
5. Вєдєнєєв Д. Федун Петро // http://format.ua/index.php?go=Articles&in=7&id=125.
6. Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). – Ф. 6. – Спр. 75172фп. – Т. 1. – 187 арк.
7. ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 75386фп. – Т. 1. – 215 арк.
8. ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 75389фп. – Т. 1. – 315 арк.
9. ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 75390фп. – Т. 1. – 315 арк.
10. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 5.
11. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 47.

* Детальніше див.: Федун Петро – «Полтава». Концепція Самостійної України. Том 1. Твори / Упоряд. і відп. ред. М. В. Романюк; Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України; Галузевий державний архів Служби безпеки України. – Львів, 2008. – 720 с., 16 с. іл.

12. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 60.

13. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 62.

14. Іщук О. Розшук органами державної безпеки УРСР керівника Головного осередку пропаганди ОУН(б) Петра Федуна у 1944-1951 рр. – Київ, 2008. – 66 с.

15. Козак І. Наступальність нашої боротьби (У 15-річчя смерти сл. п. П. Полтави) // Український самостійник. – 1967. – 01(507). – С. 5–8.

16. Кук В. Генерал-хорунжий Роман Шухевич. Головний Командир Української Повстанської Армії. – Львів, 2007. – 120 с.

17. Кук В. Постій Проводу ОУН у селі Бишках (1943–45 рр.) // Воля і батьківщина. – 1998. – № 4. – С. 36–46.

18. Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто-Львів: Видавництво Літопис УПА, 1995. – Т. 28: Савчин М. Тисяча доріг (Спогади). – 598 с.

19. Метрична книга народження у с. Шнирів // Архів Відділу реєстрації актів цивільного стану Бродівського районного управління юстиції Львівської області.

20. Мороз В. Історія створення і діяльности Української Головної Визвольної Ради // Визвольний шлях. – 2004. – Кн. 7. – С. 88–106.

21. Мороз В. Критика комуністичної системи Петром Полтавою // Україна XXI століття: Шлях і мета. Матеріали науково-теоретичної конференції. – Київ, 2002. – Частина 1. – С. 15–18.

22. Мороз В. Останнє число «Повстанця» // Воля і Батьківщина. – 1998. – Ч. 2. – С. 62–71.

23. Мороз В. Підпільна Українська Інформаційна Служба // Визвольний шлях. – 2001. – Кн. 6. – С. 65–72.

24. Онишко Л. Катерина Зарицька. Молитва до сина. – Львів: Світ, 2002. – 176 с.

25. Повідомлення [про смерть П. Федуна] // Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 10: Українська Головна Визвольна Рада: документи, офіційні публікації, матеріали. Кн. 3: 1949–1952. – Торонто, 1984. – С. 57.

26. Содоль П. Українська Повстанча Армія, 1943–49. Довідник. – 199 с.

27. Спогади Марії Ясеницької (Огоновської) // Записав Володимир Мороз 27.07.1998 р. у с. Демня Миколаївського району Львівської області.

28. Спогади Петра Дужого // Записав Володимир Мороз 17.10.1996 р. у м. Львові.

29. Стасюк О. Видавничо-пропагандивна діяльність ОУН (1941–1953 рр.). – Львів, 2006. – 384 с.

30. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф. 3836. – Оп. 1. – Спр. 67. – Арк. 58.

Чуй В. Несхибний патріот. До дня народження П. Федуна – «Полтави» // Галицька хроніка. – 1996. – 4 лютого. – С. 4.

УДК 94(477.83)63.3

Володимир ХАНАС,
м. Дрогобич

ВАСИЛЬ НИКОЛЯК – ГОЛОВА ПРОВОДУ ОУН(б) ДРОГОБИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті висвітлено питання про життя та діяльність Голови Дрогобицького обласного проводу ОУН (б) Василя Николяка-«Клен», «Морський», про його участь у національно-патріотичних організаціях та товариствах, зокрема «Сокіл»,«Просвіта», «Сила» тощо. Діяльність в ОУН та організації української влади в м. Дрогобичі та в інших місцевостях області. Командування «Морським» відділом УПА в Карпатах та його геройська смерть в боротьбі з окупантами України.

Ключові слова: *Дрогобицький обласний провід ОУН (б), похідні групи, референт пропаганди, Акт, організація української влади, окупаційна влада, УПА,УГВР.*

Khanas V. Vasyl Nyckolyak – the head of Drogobyck regional leadership of OUN (b). *The article deals with the question of the life and career of President Drogobytskyy regional OUN (b) Vasil Nykolyaka-«Maple», about his participation in the national-patriotic organizations and societies, including the «Falcon» «Education» «Power». Activities of the OUN and the Ukrainian authorities in Drohobych and elsewhere region. Command "sea" of the UPA in the Carpathians and his heroic death in combat invaders of Ukraine.*

Key words: *Drogobytsky regional OUN (b) derivatives group referent propaganda Act, the organization of the Ukrainian authorities, the occupation authorities, UPA, UHVR.*

Із здобуттям Україною незалежності українське суспільство відчуло велику потребу у вивченні та пізнанні правдивої історії свого народу. Щоб заповнити цей вакуум, українські історики розпочали широкомасштабні роботи щодо вивчення архівних документів, які до цього часу були під грифом таємно. Рік за роком появляються друковані видання присвячені маловідомим історичним подіям та життю й діяльності визначних постатей нашої історії.

Окреме місце в цих дослідженнях займає історія національно-визвольної боротьби українського народу у 30–50-х роках ХХ ст. За останні роки появилось багато наукових розвідок з історії цього періоду. Цьому у великій мірі сприяло те, що був виданий Указ Президента України Віктора Ющенка № 37 від 23.01.2009 р. про розсекречення архівів ко-

лишніх совєтських спецслужб, згідно з якими усі документи про український визвольний рух та боротьбу з ним радянських каральних органів підлягають повному розсекреченню.

Визвольна боротьба нашого народу породила багато героїчних особистостей, до них належить і наш земляк, визначний син Дрогобицької землі, Голова обласного Проводу ОУН Дрогобиччини та сотенний відділу УПА Василь Николяк-«Клен», «Морський».

17 липня 2012 року минуло 100 років з дня його народження. Але, на жаль, про життя і діяльність Василя Николяка не було окремого дослідження, яке б на підставі широкої джерельної бази, історичної літератури, спогадів односельчан, учасників національно-визвольної боротьби могло б висвітлити його життєвий та підпільний шлях.

Історіографія даного питання представлена незначною кількістю праць. Більшість з них подають короткі історичні відомості про Василя Николяка. Насамперед слід відзначити, що у 1991 році в місцевій газеті «Галицька зоря» було опубліковано статтю-оголошення «Увага! Хто знав Николяка Василя?»[47]. Автори цього звернення просили краян, щоб ті надали будь-яку інформацію, що пов'язана з його життям та діяльністю.

На підставі поданої інформації, зокрема і членів товариства «Просвіта» с. Гаї-Бійничі вже в кінці червня 1991 року були опубліковані статті Пантелеймона Василевського «Один з когорти патріотів України (Про Василя Николяка)» [13] та Ігоря Попіва «Пам'ятаймо своїх героїв» [49]. Автори цих статей використали один і той ж матеріал. Статті написані основному на спогадах односельчан, і як зазначає сам П. Василевський, що «у листах переважають емоції замість уточнених фактів. У листах також відсутня більш-менш конкретна хронологія подій». Готуючи статті, автори крім вище зазначеного вдались і до значних власних припущень, зокрема про перебування Николяка і С. Бандери в одній в'язниці та їх спільне повернення в Україну; про особисту дружбу та підпільну діяльність з Олексою Гасиним; про те, що він належав до керівництва вишкільного відділу Крайового Військового Штабу Львівського краю тощо. Наявна на даний час джерельно-архівна база та історична література, яка присвячена визвольній боротьбі не підтверджує цих та інших припущень, які подають автори статей. Зокрема, Григорій Дем'ян у дослідженні «Генерал УПА Олекса Гасин-«Лицар» [19] опрацював велику кількість документальних джерел та літератур, більшість з яких уперше введено в науковий обіг, згадки про Николяка не подає жодної.

У 2007 році було видано Літопис УПА Нова серія, том 9 [32], книга містить архівні документи з переслухань радянськими репресивними

органами таких осіб, як: Олександр Луцький, Петро Дужий, Микола Дужий, Дмитро Вітовський та ін. Діяльність вище зазначених осіб була пов'язана з організацією відділів УНС, а згодом УПА в 1943–1944 роках, зокрема О. Луцький та Д. Вітовський. Прогандиська та публіцистика робота у 1944 році братів Дужих, які в цей час також перебували в північній частині Карпатських гір. На переслуханнях жодний з них не згадував про В. Николяка, хоча допити відбувались вже після смерті останнього.

Окрім цього було видано значну кількість томів – Літопис Українська Повстанська Армія [25–31] в яких були опубліковані статті, матеріали, нариси, спомини, написані старшинами і вояками УПА про події, що відбувалися у Карпатах в 1944 році. Нажаль у них також відсутня будь-яка інформація, яка б могла хоча б частково підтвердити припущення висунуті П. Василевським та І. Попівим.

З опублікованих на даний час, на особливу увагу заслуговує стаття А. Гладиловича «Кличе Україна, наша Батьківщина» [16]. Автор подає важливу інформацію про діяльність В. Николяка, як члена обласного Проводу ОУН, його характер, темперамент, відданість справі та наполегливість в реалізації поставлених перед ним завдань. Про це зокрема, свідчить один з епізодів розмови Николяка з головою Міської Управи міста Дрогобича, коли він вимагав від нього виконання розпоряджень Проводу.

Не менш важливою є стаття В. Яціва «Дрогобич – місто нафтового басейну у воєнних роках 1929–44» [59]. У публікації В. Яців згадує про Николяка, як колишнього члена «Соколу» та про те, що він навчався ремесла у різника І. Тарнавського. Більш детально розповідає про зібрання в Народному домі, яке організували націоналісти, і провів його В. Николяк. Також подав інформацію про проведення свята відновлення Української Держави на площі біля церкви св. Юра.

Важливі дані про В. Николяка подає Петро Мірчук у праці «Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки» [39], зокрема про «самбірський процес» 1935 року та участь у робітничому товаристві «Сила». У цьому виданні також є біографічна довідка про В. Николяка.

У значній кількості статей та публікацій, їх автори подають дані про посади, які займав Василь Николяк перебуваючи в обласному Проводі ОУН, а згодом в підпіллі, а саме: повітового провідника, заступника обласного провідника та голови обласного Проводу ОУН Дрогобиччини [16, с. 364, 367; 17, с. 93; 18, с. 194; 23, с. 13; 38, с. 148; 39, с. 769; 40, с. 439–440; 41–43; 51, с. 142].

Використовуючи документи та матеріали ОУН, які зберігаються в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління

України та Архіві ОУН у Нью-Йорку група авторів на чолі з В. Сергійчуком [15, с. 55] та С. Кульчицьким [48, с. 296] підготували та видали праці, які висвітлюють події, що стосуються проголошення Акту відновлення Української Держави та про похідні групи ОУН, представники яких проголошували відновлення державності у звільнених від більшовиків містах та селах України. Подають поіменний список членів похідних груп, зокрема і про групу в якій був В. Николяк.

Опрацьовуючи архівні документи, натрапили на протокол допиту референта пропаганди обласного Проводу ОУН Дрогобиччини у 1944 р. Михайла Фарила -«Рубаня». Відповідаючи на питання слідчого, кого він знає з керівників ОУН-УПА, «Рубань» крім іншого розповів і про «Морського» (Василь Николяк). Зазначив його вік, освіту, опис зовнішності, місце народження, про їх останню зустріч, про те, що він був сотенним відділу УПА, і загинув підчас оточення своєї сотні, застрілившись [1].

Важливим джерелом являються і періодичні видання того часу (30-х рр.), зокрема дрогобицька газета «Вільне слово». На сторінках газети було опубліковано статтю «Всенародне свято» [24], де автор розписав детально про те, як пройшли урочистості з нагоди відновлення Української Держави у Дрогобичі та участь у них Василя Николяка. У статті також подається його виступ.

Про участь Николяка у заходах пов'язаних з похороном жертв більшовицького терору у Дрогобичі подано в статті «Похорон жертв визвольної боротьби, замучених більшовиками в Дрогобичі» [37].

Про «самбірський процес» 1935 року по якому проходив В. Николяк були статті у львівській газеті «Новий час» [20] та американській «Свобода» [46]. Автори статей подають дані про сам судовий процес, перелік осіб, які у ньому приймали участь. Розписано про обвинувачення підсудних та терміни їх ув'язнення.

Інформацію про героїчну загибель В. Николяка згадують кілька авторів [14; 21; 34, с. 71; 35, с. 176; 36, с. 56] з посиланням на розповідь сестри покійного Анни. Зокрема, вона зазначила, що невідомий, який назвався його другом Волошиним-«Павленком» в серпні 1944 року відвідав їх будинок і розповів, що Василь загину у Карпатах.

Про вшанування пам'яті Василя Николяка є згадки в статті І. Попіва «Це наше село, це наша Україна» [50]. Автор розповідає про посвячення пам'ятного знаку на честь Василя Николяка та його односельчан воїнів ОУН-УПА. Подає інформацію про перебіг самого святкування.

Святкування 100-річчя з дня народження Николяка висвітлено у статті В. Турмиса «Громада вшанувала героя» [53].

Окрему групу джерел становлять усні свідчення очевидців. У нашому архіві зібрано і задокументовано чимало такого роду документального матеріалу. Вони є на сьогоднішній день цінним, а часто і єдиним джерелом про події минулого.

Підсумовуючи цей історіографічний огляд, зазначимо, що розглянуті праці дадуть можливість більш детально дослідити життєвий шлях та збройно-підпільну діяльність Василя Николяка.

Отже, Василь Николяк народився 17 липня 1912 року в селянській родині в присілку Бійнич села Гаї Нижні на Дрогобиччині. Батьки Василя, Михайло (24.01.1884 р.н.) та Марія (дівоче прізвище – Кірилів, 01.10.1891 р.н.), одружилися 1 червня 1909 року. У подружжя крім Василя було ще п'ятеро дітей, з них: син Іван (28.08.1910 р.н.), дочка Катерина (26.01.1917 р.н.), син Микола (25.07.1921 р.н. (помер 03.05.1922 р.), дочка Анна (01.04.1923 р.н.)та дочка Олена (28.09.1924 р.н.) [9].

Після закінчення сільської школи Василь Николяк, як стверджують Пантелеймон Василевський[13]та Ігор Попів [49] на підставі спогадів «старожилів-односельчан», навчався в Дрогобицькій гімназії, а після її закінчення в 1930 році здобув юридичну освіту за кордоном в університетах Австрії та Чехії. Письмових підтверджень того, що Николяк навчався в Дрогобицькій гімназії на даний час не має. Андрій Даріян Сольчаник у статті «Українська гімназія ім. Івана Франка в Дрогобичі» подає список всіх учнів Дрогобицької гімназії за 1927/28 шкільний рік, але прізвища Николяка серед учнів вказаної гімназії немає [52, с. 456–59]. На допиті Фарило Михайло-«Рубань» зазначив, що В. Николяк мав середньою освіту [1]. В історико-краєзнавчій літературі та періодиці, зокрема в статті Володимира Яціва, зустрічаємо дані про те, що Николяк був челядником у різника І. Тарнавського, який мав власну крамницю м'ясних виробів на вулиці Чесного Хреста [59, с. 93]. Адольф Гладилович пише, що В. Николяк за фахом м'ясник [16, с. 367]. Петро Мірчук, описуючи про різні судові процеси над членами ОУН в 30-х роках, наводить дані про те, що 23-річного м'ясара Василя Николяка засуджено судом на 5 років [39, с. 327].Про цей судовий процес також писала американська газета «Свобода», де фах Николяка зазначено як різник [46].

Отже, з більшою достовірністю можемо стверджувати, що після закінчення школи Николяк належав до ремісничої молоді, яка навчалась ремесла у дрогобицьких майстрів. Василь Николяк опановував фах м'ясника у різника І. Тарнавського.

Василь Николяк, як і багато тодішньої молоді, зокрема його товариш Григорій Скоропад з Верхніх Гаїв [56, с. 33; 57, с. 58], у той час брали активну участь у національно-культурному житті краю. Як зга-

дувала сестра Василя Николяка Анна, всі вони (діти – Авт.) були членами «Просвіти», молодіжних організацій, національно свідомими [55, с. 97].П. Василевський пише, що В. Николяк після повернення додому з дипломом правника весь вільний час присвячував громадській праці, організував у селі товариство «Просвіта», «Сокіл», «Союз українок», кооперативний рух тощо [13]. Ті ж дані про діяльність В. Николяка на ниві національно-культурного життя наводить І. Попів [49]. Про те, що Николяк належав до товариства «Сокіл» згадує і Володимир Яців [59, с. 93].

Опрацьовуючи архівні документи (звіти) про товариство «Просвіта» с. Гаї Нижні – Бійнич, відзначимо, що перші згадки про діяльність «Просвіти» в селі відносяться до 1909 року. Внаслідок світової та українсько-польської війни 1918–1919 років «Просвіта» припиняє свою діяльність і знову відновлюється в 1928 році [4]. В архівних документах зустрічаємо лише одну згадку про участь Василя Николяка в діяльності місцевого осередку. Зокрема у звіті за період з 1.01.1933 по 31.12.1933 року зазначено, що В.Николяк проводив «голосні» читання в «Просвіті»[5].Також у звіті відсутні дані про те, що в селі при читальні «Просвіта» діяли такі товариства, як «Сокіл», «Союз українок» та ін.[6].

В. Николяк був членом «Сокола», але не сільського осередку, а належав до одного з дрогобицьких гуртків. Володимир Черево, описуючи діяльність товариства «Сокіл» в Дрогобичі, зазначив: «Продовжувати традиції й цілі передвоєнного «Сокола» і «Січі», взяв на себе відновлений «Сокіл» (відновив діяльність наприкінці 20-х років – Авт.), що гуртував у першу чергу ремісничу молодь (учнів і челядників) з поважним відсотком селянських хлопців, які вивчали ремесло в дрогобицьких майстрів» [58, с. 593].

Отже, в час заснування (відновлення) «Просвіти» в селі Василь Николяк перебував на навчанні в Дрогобичі, де і став членом товариства «Сокіл», тому брати активну участь в діяльності сільських просвітницьких товариств, а тим більше бути їх засновником, не мав можливості. Згодом перебування у Львові також не давало йому можливості взяти участь в роботі сільської «Просвіти». Відвідуючи рідних, звичайно, цікавився діяльністю «Просвіти» і тільки опосередковано впливав на її діяльність (порадами, рекомендаціями тощо), тим і пояснюється, що у звітах «Просвіти» відсутні дані про діяльність Николяка в просвітницькій роботі села, за винятком того, що ми вже подали.

На початку 30-х років Василь Николяк переїжджає до Львова [9]. Яка основна мета цього переїзду, за браком даних встановити важко.

Відомо, що в 1-й пол. 30-х років Николяк стає членом ОУН, але чи це було ще в Дрогобичі, чи у Львові не відомо.

У цей час у Львові, як і в цілій Польщі, загострюється економічна скрута і зростає безробіття, що призводить до активізації робітників. ОУН активно починає допомагати українським робітникам у боротьбі за його соціальні права і тим самим зближує їх з українським націоналізмом. Безпосередньо у Львові цією роботою займався Юліян Петречко, який використав свої зв'язки в робітничому середовищі для пожвавлення праці українського робітничого товариства «Сила» й для опанування його націоналістичними поглядами. У цій праці в «Силі» допомагали йому Степан Ніклевич, колишній референт Юнацтва у Дрогобицькому повітовому проводі ОУН, В. Жданович і

В. Николяк, а далі й низка інших членів ОУН. Завдяки їхній праці українське робітництво у Львові стало під прапори українського націоналізму [39, с. 363].

У 1-й пол. 1935 року Василя Николяка, а з ним ще 12 українців з Дрогобиччини, заарештувала польська поліція і звинуватила у приналежності до ОУН. По закінченні слідства розпочався судовий процес в Самборі, що тривав з 13 по 29 червня 1935 року. Цей «самбірський процес» був спровокований законспірованим комуністом Нестором Постойком, що зручно послуговуючись протикомуністичними гаслами, спричинився до арешту націоналістів [39, с. 327, 769; 54, с. 102–103].

Самбірський окружний суд засудив 24-річного столяра (столярський челядник) Юліяна Михаця за приналежність до ОУН, збройний напад і т.д. до 8 років, 18-річного учня 7 кл. гімназії Богдана Звіра – на 7 років, 19-річного учня 6 класу гімназії Василя Німиловича – на 4 роки, 23-річного м'ясника (різника) Василя Николяка – на 5 років. Також комуністичного провокатора 24-річного столяра з Дрогобича Нестора Постойка – на 5 років. Інших підсудних: 24-річно-го кравця Василя Хована, 27-річного магістра права Мирослава Тураша, 17-річного Миколу Гальчака, 19-річного учня 5 класу гімназії Степана Стапяка, 20-річну кравчиню Іванку Грибович, 19-річну Магдалину Маринчак, 27-річного гімназійного абсольвента Богдана Іваницького і 16-річну Осипу Еківу – звільнено [39, с. 327; 46; 20]. Крім того, Юліяна Михаця, Богдана Звіра, Василя Николяка, Нестора Постойка позбавлено громадянських прав на 10 років, а Василя Німиловича – на 5 років [46].

Захист молодих українців представляв адвокат М. Галущинський [20].

Про місце відбування покарання достовірно не відомо, хоча П. Василев-ський [13]та І. Попів [49] пишуть, що це – «сумнозвісна ка-

тівня – Береза Картузька». Припущення останніх про Березу Картузьку можна піддати сумніву. Зокрема, П.Мірчук подає поалфавітний перелік ув'язнених українців, що перебували в цьому таборі протягом 1934–1936 рр., і прізвища Николяк серед них немає [39, с. 328–331].Володимир Макар, автор книжки «Береза Картузька» [33] також не подає жодної згадки про Николяка як в'язня цього табору. З певністю можемо зазначити, що в'язниця, в якій перебував Николяк, розташовувалась за Сяном. Пошук нових джерел дасть можливість відповісти на питання, де саме розташовувалась ця в'язниця.

Внаслідок німецько-польської війни у вересні 1939 року, Василю Николяку, як і більшості українських в'язнів, що перебували в польських в'язницях, вдалось вийти на волю. Але у зв'язку з тим, що західноукраїнські землі були поділені між радянською та німецькою сторонами, після програної Польщею війни В.Николяк перебував на тих теренах (Лемківщина – Авт.), що були під німецькою окупацією. На окупованій німцями українській території ОУН розгорнула роботу з підготовки своїх членів, які мали за сприятливих умов підняти народ на боротьбу з окупантами та проголосити відновлення Української Держави. На спеціальних вишколах опановували військовий вишкіл: зброю, боротьбу, топографію, навчали організовувати адміністративну владу, велику увагу приділяли ідеологічно-політичній і пропагандиській діяльності тощо.

22 червня 1941 року масовою атакою Вермахту на західний кордон СРСР почалась німецько-радянська війна. Швидке просування німецьких військ дало можливість похідним групам ОУНйти за німецькими військовими підрозділами і в зайнятих українських містах і селах встановлювати українську адміністрацію та проголошувати відновлення Української Держави.

У перших днях липня 1941 року в складі ІІІ Похідної групи в Дрогобич прибув Василь Николяк з групою товаришів – Заяцем Дмитром, Норичкою Іваном, Гнатівим Василем, Тустанівським Євгеном, Ільківим Орестом (він мав залишитися у Дрогобичі на два-три тижні для допомоги місцевій сітці ОУН) [15, с. 55; 48, с. 296], які мали залишитись на місці для організації проголошення у Дрогобичі відновлення державності і створення української адміністрації у місті та околиці.

У цей час за сприяння та допомоги членів похідної групи відбулось формування Дрогобицького обласного проводу ОУН. За час більш ніж півторарічної активної діяльності НКВС на Дрогобиччині майже не залишилось значних осередків оунівського підпілля. Зокрема, провідник ОУН Дрогобицької області – Шрам (псевдо Андрія Шукатки – Авт.) у розмові з А. Гладиловичем зазначив: «Дуже добре, що туди поїдете. У

Дрогобичі брак людей. Більшовики винищили там інтелігенцію» [16, с. 364].

Обласний провід ОУН легально розпочав діяти з 1 липня 1941 р. у Дрогобичі на вул. Стрийській, 2 (в будинку біля церкви св. Петра і Павла). Обласним провідником став Андрій Шукатка-«Шрам» [16, с. 364; 17, с. 93; 18, с. 194], «Гліб» [19, с. 584]. До складу проводу входили референт пропаганди (інформації) Василь Николяк-«Клен», який, по суті, виконував функції заступника провідника (крім цього, на час формування проводу, В. Николяк виконував обов'язки повітового провідника ОУН Дрогобиччини), референт з питань ідеології Володимир Кобільник, референт зв'язку Михайло Трач, референт для роботи з молоддю (студентами) Роман Коцюба, референт для роботи з інтелігенцією Левко Грущак, районний провідник – Дмитро Білий-«Лис», Адольф Гладилович (не раніше 7 липня 1941 р. розпочав працю в Проводі) референт за зв'язки з адміністрацією Дрогобича, Михайло Мороз – «Голуб» – член обласного Проводу, провідник кущового Проводу ОУН у Дрогобичі, секретар і референт жіночої мережі Ольга Німилович та ін. [16, с. 364, 367; 17, с. 93; 18, с. 194; 23, с. 13; 38, с. 148; 39, с. 769; 40, с. 439–440; 41–43].

Обласний провід ОУН у липні 1941 року зосередився над реалізацією основних завдань життєдіяльності краю, а саме: створення та розбудова місцевих органів влади та перепідпорядкування вже існуючих управлінських структур; розв'язання першочергових господарських проблем; національно-культурне (просвітницьке) відродження тощо.

3 липня 1941 року члени Дрогобицького обласного проводцу ОУН скликали дрогобичан (актив міста – Авт.) на нараду, яка відбулася в залі Народного Дому м. Дрогобич. Зібрання відкрив і проводив його референт пропаганди В. Николяк – «Клен». Він проінформував присутніх, що 30-го червня 1941 р. у Львові проголошено відновлення незалежності Української Держави і сформовано Державне Правління на чолі з Ярославом Стецьком. Продовжуючи виступ, В. Николяк сказав: «Суверенна українська влада забезпечить українському народові лад і порядок, всесторонній розвиток, всіх його сил та заспокоєння його потреб.» По закінченні виступу В. Николяка присутні ставили йому запитання, зокрема В. Пацлавський та ще деякі міщани питали про майбутню систему господарювання у вільній Україні. Були також запитання щодо колективного господарства, радгоспів, торгівлю, промисловість і, зокрема, про нафтову. На всі ці питання В. Николяк сказав, що поки що залишається все, як є, а зміни в системі господарювання прийдуть пізніше і вони будуть корисні для українського народу. На закінчення В. Нико-

ляк сказав, що проголошення Акту самостійної Української Держави в місті відбудеться в неділю на площі біля церкви св. Юра з відповідною програмою, яку підготовляють, щоб святково відзначити цю історичну подію [59, с. 93–94].

Наступного дня, 4 липня Василь Николяк від Проводу ОУН Дрогобиччини брав участь в похоронних заходах, пов'язаних з похованням десятків невинних жертв, які залишили після себе більшовицькі кати. Похорон мав розпочатися о 10 год. ранку на площі біля церкви Спаса, що на вулиці Стрийській, але у зв'язку з тим, що виявлено ще одну могилу, було вирішено забрати звідси покійників і похоронити їх в одній спільній могилі, і з цієї причини похорон був перенесений на 3 год. дня. Ще перед початком похорону почали збиратися люди, і коли розпочались похоронні заходи, їх було вже дуже багато, всі вони прийшли, щоб віддати шану тим, хто загинув від зловіщого сталінського режиму. Прощалися із загиблими та виголошували промови о. декан Г. Канда (від греко-католицької церкви), комендант міста, майор Бертам (від німецького командування), В. Пацлавський (від Національної Ради міста Дрогобича), В. Николяк (від ОУН) [35]. Зорганізований на місці хор співав церковні, похоронні та патріотичні пісні під час походу вулицею Стрийською на цвинтар. На закінчення похорону дрогобичани заспівали «Не пора, не пора» [59, 93].

Організаційні заходи, які були пов'язані з підготовкою проголошення Акту відновлення Української державності в місті Дрогобичі пройшли без будь-яких серйозних проблем. Про свято були повідомлені не тільки мешканці міста, а також мешканці сіл Дрогобиччини. Свято відбулось 6 липня на майдані біля церкви св. Юра, куди організовано прибували люди звідусіль, – з центру міста і передмість, з далеких і близьких сіл, з селянських хат і міських кам'яниць. На переповненому майдані зібралось понад 20 тисяч людей. Вони прийшли, щоб бути свідками важливої події в житті українського народу.

Молебнем за воскресіння України розпочалось святкування. По його закінченні хор заспівав многоліття Українській Державі, провідникові Організації Українських Націоналістів Степанові Бандері та ін.

До багатотисячної людності звернувся о. Нищий від Української Національної Ради, інженер Дмитро Тижий, начальник Української допоміжної міліції, поручник Зуляк. Найважливішу функцію було доручено виконати Василю Николяку. Від імені Організації Українських Націоналістів вітав він все Українське громадянство із всенародним святом Воскресіння України. Продовжуючи свій виступ, він, зокрема, сказав: «Прийшов час здійснення наших змагань за нашу державність. За неї

боролись Київські і Галицькі князі – св. Володимир, Ярослав Мудрий, Данило, українські гетьмани Хмельницький, Мазепа, за неї згоріли в огні змагань Шевченко і Франко, за неї впав Петлюра і зложив голову на бруках далекого Роттердама організатор Українських Націоналістів світлої пам'яті Євген Коновалець. Дух його віками літатиме над нами. За неї гинули мільйони і мільйони найкращих синів і дочок України. Та кров їх не пролилась марно. Україна живе!

Під могутніми ударами крицевих полків визвольної Німецької Армії конає потвора більшовизму, і встає Україна у всій своїй красі і давній славі.

Слава Україні!

Слава Німецькій Армії і її Вождеві, що звільняють нас від оков більшовизму!» [24].

Після цього В. Николяк зачитав текст Акту Проголошення відновлення Української Держави, на його заклик присутні присягнули на вірність Державному Правлінню з прем'єром Ярославом Стецьком на чолі [16, с. 367; 59, с. 94; 60, с. 874].

Величне святкування закінчилось виконанням національного гімну «Ще не вмерла Україна» і піснею «Не пора, не пора». Розходились учасники багатотисячного зібрання з ентузіазмом і радістю в серцях та вірою в те, що Українська Держава відбудеться [24; 59, с. 94].

Подібне святкування, в якому взяв участь Василь Николяк, було проведено у Стрию 20 липня 1941 року. Захід відбувся в парку Йордана, у ньому взяло участь понад 20 тис. людей. Свято розпочалося богослужінням, яке відслужили такі священики: о. Матковський, парох з Дуліб, о. декан Охримович із Завадова, о. Ліщинський зі Стрия, оо. Чубатий і Кузмич з Бригідана, о. Притуляк та о. Левицький з Братковець (виголосив проповідь). Співали хори з Конюхова, Добрян і Гірного на переміну.

Після цього виступив з запальною промовою від обласного Проводу ОУН п. Шукатка і розповів, який тернистий шлях пройшли українці під проводом ОУН та її керівників, щоб здобути волю. Після його виступу Василь Николяк провів присягу вірності, підпорядкованості Організації Українських Націона-лістів під керівництвом Степана Бандери. Зібране громадянство з піднесеними вгору руками повторило слова присяги. На закінчення святкування оркестр Стрийського району відіграв національний гімн, який разом співали всі присутні [44, с. 1; 45, с. 298–300].

Крім самого свята, В. Николяк та А. Шукачка провели збори з активом міста, які відбулись в Німецькому домі. Зокрема, від ОУН був присутній окружний провідник Стрийщини Андрій Пасічник, а від німецької армії кілька офіцерів. Володимир Пасічник, який теж був учас-

ником цих зборів, згодом згадував про один вислів, який був сказаний В. Николяк: «Хто шукає на Україні колонію, той знайде собі чорну могилу» [12].

Ще до прибуття в Дрогобич А. Гладиловича, який згодом в Обласному Проводі відповідав за зв'язки з адміністрацією міста, ці функції виконував Василь Николяк. В цей час для місцевого Проводу важливим питанням було підпорядкувати собі міського посадника, голову Міської Управи, адвоката О. Костшембського, якого призначив на цей пост комендант німецьких військ міста. Виконуючи доручення Обласного Проводу ОУН (б), Василь Николяк зажадав від О. Костшембського виконання оунівських розпоряджень й пред'явив йому «лист з печаткою Обласного проводу – призначення на пост посадника, голови Міської Управи» [16, с. 367; 17, с. 96].

А. Гладилович, описуючи в спогадах про свою першу зустріч з головою Міської Управи, згадував, що в розмові йшла мова і про Василя Николяка, О. Костшембський, зокрема, сказав : «Я вдоволений, що відтепер матиму справу з вами, а то від ОУН приходить до мене пан Николяк і каже мені, що я маю робити». Посадника також вражав владний тон, яким звертався до нього Василь Николяк. Продовжуючи свої спогади, А. Гладилович також відзначив, що Николяк йому імпонував, він був ентузіастом визвольної справи й добрим промовцем, і був «добрим на своєму місці» [16, с. 367].

З перших днів окупації міста Дрогобича німецькими військами взаємини між німецькою військовою адміністрацією і Проводом ОУН відбувались на засадах взаємопорозуміння. Військові погодились на організацію української міліції, органів влади тощо. Але з прибуттям до міста таємної поліції – гестапо, Проводу необхідно було з'ясувати, як ставляться вони до нашого руху і безпосередньо до дій ОУН на місці. Тому, за наказом голови Проводу Шрама, А. Гладилович та В. Кобільник вирушили до коменданта гестапо, щоб в розмові з ним з'ясувати це питання. З ними пішов також Василь Николяк. Молодий комендант гестапо прийняв трьох членів Проводу ОУН ввічливо, але холодно. В ході розмови пообіцяв довідатися про все у Львові і повідомити їх. Вже підчас другої зустрічі гестапівець говорив з ними «підвищеним» голосом: «Бандера? Та ж він наш ворог. Він без нашого відома проголосив самостійну Україну». Заявив також, що гестапо не хоче мати нічого спільного з військовим командуванням, яке дозволило оунівцям у Дрогобичі організувати українську міліцію, а тому формуватиме для себе, власну українську допоміжну поліцію.

Згодом гестапо розпочало збір інформації про персональний склад Обласного Проводу ОУН, що започаткувало підготовку для майбутніх арештів членів ОУН (б) [16, с. 368; 17, с. 97].

Намагання німецької сторони схилити керівників Головного Проводу ОУН (б) і членів Українського Державного Правління до відмови від проголошеного Акту про самостійність України закінчились невдачею. Тому незабаром німці перейшли до репресій: 15 вересня 1941 року заарештували майже весь Дрогобицький обласний провід ОУН (б), крім Д. Білого, якому вдалось втекти, В. Кобільника, А. Гладиловича [17, с. 99–100], В. Николяка [8], котрих не було в місті, А. Шукатки [40, с. 440],Т. Норичка [16, с. 371; 39, с. 490] та ін.

Де в цей час перебував В. Николяк, яке доручення виконував, за браком даних встановити важко, але з цього часу він та інші члени ОУН, які уникнули арешту, переходять у підпілля.

Дізнавшись про арешти, Василь Николяк їде в Стрий, де проживала його наречена Мирослава Сисак. Нелегально вони проживають протягом всього часу німецької окупації [3].

Перебуваючи в Стрию, В. Николяк налагоджує зв'язки з тими членами Обласного Проводу ОУН, які залишились на волі. В цей час перед керівництвом Обласного Проводу стоїть завдання провести комплектування референтур, які зазнали втрат через арешти. Але незабаром у 1942 році відбулась також зміна в керівництві Обласного Проводу, яка була пов'язана з тим, що за рішенням Головного Проводу ОУН «Шрам» вирушив на Чернігівщину для пропагандистської роботи, а на його місце було призначено Василя Николяка [38, с. 148; 40, с. 440; 43; 51, с. 142]. Але на цій посаді він довго не перебував, бо в тому ж році її обійняв Зеновій Благий-«Шпак» [38, с. 148; 39, с. 631; 51, с. 185].

На жаль, про діяльність В. Николяка на чолі Проводу майже нічого не відомо. З наближенням Червоної армії в 1944 році Василь Николяк переходить в Карпати. Там він формує та очолює новостворену сотню УПА, яка дислокується та діє в північній гірській частині Дрогобиччини. З метою конспірації сотенний взяв собі нове псевдо – «Морський» [1; 39, с. 769]. В липні 1944 року до нього прибула його наречена Мирослава Сисак і очолила санітарний відділ сотні. Сотня в цей час нараховувала близько 50-60 стрільців [2]. Тоді ж відбулось весілля Мирослави та Василя, шлюб взяли у сільській дерев'яній церкві[11](ймовірно було це в селі Неділька Старосамбірського р-ну).

В липні 1944 року у цьому терені перебувало багато визначних членів ОУН, УПА та політичних партій, які підтримували національно-визвольну боротьбу і прибули сюди, щоб взяти участь в роботі І Великого

Збору Української Головної Визвольної Ради . Один із тих, з ким познайомився В. Николяк і вони стали близькими друзями, був Ростислав Волошин – «Павленко» [14; 13; 35, с.176; 21].

А тим часом до Карпатських гір наблизився фронт, і підрозділи Червоної армії поступово займали гірські лісові масиви. Відділи УПА отримали наказ від ГВШ прийняти всі необхідні міри, щоб перейти лінію фронту в тил Червоної армії, не вступаючи з цими фронтовими частинами в бої, і тим самим зберегти боєздатність повстанських відділів для подальшої боротьби з радянською владою.

На початку серпня 1944 року Василь Николяк-«Морський» зі своє сотнею перебував в селі Недільна Стрілківського району[1]. З наближенням фронту в цьому напрямку сотня виступила із села і розпочала рух в напрямку Турки, де можна було безпечно перейти в більшовицьке запілля. Рухаючись на південь, сотня «Морського» була оточена 11 серпня 1944 року передовими частинами Червоної армії [2]. Оточення сотні відбулось, коли вона проходила ярами між двома гірськими вершинами. В цьому бою фактично загинули всі вояки сотні. Поки тривав бій, Николяк зрозумів, що можливості вийти з оточення немає і щоб не потрапити живим в руки ворога, вистрілив з револьвера своїй дружині Мирославі в рот, і куля пройшла і застрягла в плечі. Після чого він вистрелив у себе і загинув на місці. По закінченні бою червоноармійці відійшли, залишивши всіх побитих повстанців на місці. Місцеві мешканці одного з гірських сіл, що знаходилось біля місця останнього бою сотні «Морського» похоронили мертвих повстанців, а тих, що були ще живі забрали на лікування. Серед живих, але з важким пораненням була і дружина Николяка Мирослава. Її перевезли до лікарні в Дрогобич [10; 11]. З Дрогобича повідомили батьків про те, що Мирослава в лікарні, і 15 серпня батько приїхав по неї і забрав її додому в Стрий, де вона продовжила лікування [2].

Про смерть Василя рідні дізналися в другій половині серпня 1944 року, зокрема сестра покійного, Анна Николяк розповідала: «одного серпневого ранку (22 серпня – Авт.) 1944 року до їхньої оселі в с. Гаї Нижні зайшло двоє: чоловік років понад 30 у напіввійськовій формі без зброї (крім пістолетів), з ним – довгокоса молода дівчина з сумкою, повною медичного знадіб'я. Вони дуже поспішали і розпитували дорогу до с. Кавсько. Господарі пригостили їх молоком, а чоловік запитав, чи це хата рідних Николяка Василя.

Зачувши «так», він устиг сказати коротку фразу: «Ваш Василь загинув у Карпатах. Я його друг Волошин – «Павленко». У цей момент поблизу з'явились солдати НКВД, і гості почали тікати до найближчої

яруги. Зчинився короткий бій: втікачі стріляли з пістолетів, а чекісти сипали по них з автоматів. Наслідком короткого бою була загибель загадкового «Волошина» і його бойової подруги без імені…» [14; 34, с. 71; 35, с. 176; 36, с. 56].

На підставі архівних джерел, які вже введені в наукових обіг, можемо з певністю зазначити, що в групі «Павленка» було щонайменше чотири повстанці. Крім самого «Павленка» та «бойової подруги без імені…» (ймовірно, що цією «бойовою подругою» була дівчина на ім'я Рая з села Дермань Волинської області, яка перебувала разом з Ростиславом Волошиним протягом літа 1944 року на території Стрілківського району Дрогобицької області), були ще два члени Обласного Проводу ОУН Дрогобицької області, а саме: «Номад» (провідник Юнацтва) та Содомора (Садомора) Євген – «Марко» (організаційний референт). Під час вже згаданого короткотривалого бою загину всі вище згадані члени групи [22, с.41, 44; 36, с. 56].

Із здобуттям Україною незалежності односельчанами Василя Николяка були зроблені деякі заходи щодо увічнення його пам'яті. Зокрема, 23 червня 1995 року депутатами сільської ради було прийнято рішення № 106 про перейменування в селі Гаї Нижні (Бійничі) вулиці Енгельса на вулицю Василя Николяка [7]; 14 жовтня 1995 року в Бійничах освячено пам'ятний знак на честь Василя Николяка та його односельчан воїнів ОУН-УПА. На цю урочисту подію зібралися жителі села, гості з навколишніх сіл, приїхали родини Николяків, Грабарів тощо. Освячення здійснив парох села о. Анатолій Полянко. Після цього виходець з села полковник, командир військової частини в м. Стрий Зеновій Кравець зі своїми солдатами віддали військові почесті борцям за волю України [50].

22 липня 2012 року нижньогаївська громада урочисто відзначила 100-річчя від дня народження Василя Николяка. З нагоди цієї події в Бійничах було оновлено пам'ятний знак, виготовлено меморіальну таблицю, яку заздалегідь встановили на фасаді Народного дому.

Урочистості з цієї нагоди розпочалися із Богослужіння в церкві. Згодом місцевий парох о. Анатолій Полянко освятив пам'ятний знак, меморіальну таблицю.

У святкуванні взяли участь родини Николяків, Грабарів, представники районної та сільської влади, мешканці села. До цієї події автор статті написав книжку «Василь Николяк-«Клен» – голова Проводу ОУН Дрогобиччини» і виступив перед присутніми з доповіддю про його життя та діяльність. На завершення заходу відбувся концерт [53, с. 2].

Підсумовуючи, зазначимо, що Василь Николяк посів одне з чільних місць в українському визвольному русі, свої знання і працю присвя-

тив встановленню України як незалежної держави. З юнацьких років долучився до національно-просвітницького руху, а згодом і політично-збройної боротьби. Відіграв одну з провідних ролей у діяльності Дрогобицького обласного проводу ОУН, став його «публічним обличчям». Очоливши сотню УПА, проявив себе мужнім патріотом та керівником, про що свідчить і його геройська смерть. На наш погляд, справедливу оцінку його діяльності дав Адольф Гладилович, який, зокрема, зазначив: «Славної пам'яті Василь Николяк – «Клен», який віддав своє молоде життя за Україну є визначним сином Дрогобицької землі».

ЛІТЕРАТУРА

1. Архів УСБУ ЛО . – Спр. П-26789 (Протокол допиту Фарила Михайла-«Рубань»). – Арк. 26.

2. Архів УСБУ ЛО . – Спр. П-14341. – Т.1 (Протокол допиту Сисак Мирослави – «Гайова»). – Арк. 130 зв., 134.

3. Архів УСБУ ЛО . – Спр. П-14341. – Т.1 (Протокол допиту Чупляк Степанії – «Уляна»).– Арк. 102.

4. ЦДІА у Львові. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 1734. – Арк. 5, 8.

5. ЦДІА у Львові. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 1734. – Арк. 13.

6. ЦДІА у Львові. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 1734. – Арк. 9, 13, 13 зв., 17, 21.

7. Копія рішення Нижньогаївської сільської ради IV сесії II скликання від 23 червня 1995 р. № 106 «Про зміни назв вулиць села Гаї Нижні» в архіві автора.

8. Лист Адольфа Гладиловича до Володимира Ханаса, 23 грудня 2010 р. / З дом. архіву В. Ханаса.

9. Подворова книга с. Гаї Нижні, С. 145.

10. Записано 12.03.1998 р. від Гук Миколи с. Павла, 1924 р.н. (м. Стрий).

11. Записано 27.07.2011 р. від Козачок Надії, 1956 р.н., дочки Мирослави Сисак (м. Стрий).

12. Записано 16.06.1991 р. від Пасічник Володимира, ? р.н. (с. Підгірці Бродівського р-ну Львівської обл.).

13. Василевський П. Один з когорти патріотів України (Про Василя Николяка) / Пантелеймон Василевський // Галицька зоря (Дрогобич). – 1991. – 28 червня.

14. Василевський П. Згадаймо Ростислава Волошина – Павленка / Пантелеймон Василевський // За вільну Україну. – 1994. – 29 вересня.

15. Відновлення Української держави в 1941 році. Нові документи і матеріали / [гол. ред. Володимир Сергійчук]. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2001. – 198 с.

16. Гладилович А. «Кличе Україна, наша Батьківщина" / Адольф Гладилович // Дрогобиччина – земля Івана Франка : Зб. геогр., іст. і етнограф. побут і мемуарних матеріалів./ Упор. і ред. М. Шалата. – Т. IV. – Дрогобич: Відродження, 1997. – С. 362–371.

17. Галів М. Діяльність Дрогобицького обласного проводу ОУН (б) у липні 1941 року / Микола Галів // Наукові записки. Серія «Історичні науки". – Дрогобич, 2010. – С. 92–101.

18. Галів М. Між серпо-молотом і свастикою: Дрогобич у 1939–1944 рр. / Микола Галів // Нарис з історії Дрогобича (від найдавніших часів до початку XXI ст.) / ДДПУ ім. І. Франка, істор. Факультет / Наук. ред. Л. Тимошенко. – Дрогобич, Коло, 2009. – С. 179 – 210.

19. Дем'ян Г. Генерал УПА Олекса Гасин-«Лицар" / Григорій Дем'ян. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2003. – 648 с.

20. Д-к. Вол. Політичний процес 13-ки у Самборі // «Новий час», 2.07.1935. – Ч. 144.

21. Дмитрук В. Патріотичний подвиг Ростислава Волошина / Володимир Дмитрук // «Волинь» – незалежна громадсько-політична газета (Електронне видання). – 2009. – 2 червня.

22. Ільницький В. Героїчний чин ОУН і УПА на Дрогобиччині в роки Другої світової війни (довідник про керівний склад Організації українських націоналістів Дрогобицького району) / Василь Ільницький. – Дрогобич: Посвіт, 2012. – 88 с.

23. Ільницький В, Галів М. Українсько-польське протистояння на теренах Дрогобиччини (1943–1944 рр.): документи ОУН і УПА / Василь Ільницький, Микола Галів. – Дрогобич, 2008. – 60 с.

24. К.І. Всенародне свято // Вільне слово (Дрогобич). – 1941. – 9 липня.

25. Літопис УПА. – Т. 18: Карпатська група УПА «Говерля». Документи, звіти та офіційні публікації. – Книга перша. – Зібрав і впорядкував П. Содоль. – Торонто: Видавництво Літопис УПА, 1990. – 328 с.

26. Літопис УПА. – Т. 19: Карпатська група УПА «Говерля». Спомини, статті та видання історично-мемуарного характеру. – Книга друга. – Зібрав і впорядкував П. Соболь. – Торонто – Львів: Видавництво Літопис УПА, 1992. – 357 с.

27. Літопис УПА. – Т. 26: Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали. – Книга четверта: Документи і спогади. – Зібрав Є. Штендера. – Торонто – Львів: Видавництво Літопис УПА, 2001. – 658 с.

28. Літопис УПА. – Т. 27: Роман Петренко. За Україну, за її волю; спогади. – Торонто – Львів: Видавництво Літопис УПА, 1997. – 279 с.

29. Літопис УПА. – Т. 28: Марія Савчин. Тисяча доріг; спогади. – Торонто – Львів: Видавництво Літопис УПА, 1995. – 600 с.

30. Літопис УПА. – Т. 29: Іван Гарасимів («Палій»). З юнацьких мрій – у рядах УПА. – Торонто – Львів: Видавництво Літопис УПА, 1999. – 336 с.

31. Літопис УПА. – Т. 30: Степан Стебельський, Олекса Конопадський: Крізь сміх заліза: хроніка. – Торонто – Львів: Видавництво Літопис УПА, 2000. – 552 с.

32. Літопис УПА. Нова серія. – Т. 9: Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1944-1945. – Київ – Торонто, 2007. – 912 с.

33. Макар В. Береза Картузька: (Спомини з 1934-1935 рр.) / Володимир Макар. – Торонто: Ліга Визволення України, 1956. – 203 с.

34. Марчук І. Пам'яті Генерального Секретаря Внутрішніх Справ УГВР Рос-

тислава Волошина-Березюка / Ігор Марчук // Визвольний шлях . – 2004. – Кн. 8. – С. 65-71.

35. Марчук І. Пам'яті Голови Великого Збору УГВР Ростислава Волошина / Ігор Марчук // Український Визвольний Рух / Центр дослідження визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 2005. – Збірник 5. – С. 167-176.

36. Марчук І. Ростислав Волошин / Ігор Марчук. – Літопис УПА. – Торонто-Львів, 2012. – Серія «Події і люди». – Кн. 18. – 128 с.

37. М.Д. Похорон жертв визвольної боротьби, замучених більшовиками в Дрогобичі // Вільне слово (Дрогобич). – 1941. – 5 липня.

38. Мелень М. За святую правду-волю / Мирослав Мелень // Хвилі Стрия : Сторінки з історії культури та національно-визвольного руху; Сучасне літ.-мист. життя. – Стрий : Щедрик, 1995. – С. 144 – 154.

39. Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920-1939 роки / [авт. кол. Олександр Дарованець, Володимир Мороз, Володимир Муравський, Микола Посівнич]. Видання третє, доповнене. – Київ : Українська видавнича спілка, 2007. – 1006 с.

40. Мороз О. Кожне ім'я – невмируще / Остап Мороз // Дрогобиччина – земля Івана Франка. – Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 1997. – С. 439–441.

41. Мороз О. На теренах Дрогобиччини / Остап Мороз // За вільну Україну (Львів). – 1992. – 24 листопада.

42. Мороз О. ОУН-УПА на теренах Дрогобиччини / Остап Мороз // Галицька зоря (Дрогобич). – 1992. – 10 листопада.

43. Мороз О. Пишемо історію ОУН-УПА / Остап Мороз // Галицька зоря (Дрогобич). – 1993. – 28 червня.

44. М.П. Свято визволення // Стрийські вісті. – Стрий, 1941. – 24 липня – № 2. – С. 1.

45. М.П. Свято визволення // Українське державотворення Акт 30 червня 1941. Збірник документів і матеріалів / Заг. ред. Я. Дашкевич та В. Кука, упоряд. О. Дзюбан. – Львів, 2001. – С. 298–300.

46. Н.Н. Засуд у процесі в Самборі // Свобода. – 30 липня 1935. – ч. 175.

47. Н.Н. Увага! Хто знав Николяка Василя // Галицька зоря (Дрогобич). – 1991. – 12 червня.

48. ОУН в 1941 році. Документи. В 2-х ч. Ч.1. / [Упорядники О. Веселова, О.Лисенко, І. Патриняк, В. Сергійчук. Відп. ред. С. Кульчицький]. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2006. – 336 с.

49. Попів І. Пам'ятаймо своїх героїв / Ігор Попів // Гомін Волі. – Стрий, 1991. – 29 червня. – С. 3.

50. Попів І. Це наше село, це наша Україна / Ігор Попів // Рідне поле (Стрий). – 2002. – 26 листопада.

51. Содоль П. Українська Повстанська Армія,1943-49. Довідник II. / Петро Содоль. – Нью-Йорк, 1995. – 295 с.

52. Сольчаник Андрій Даріян. Українська гімназія ім. Івана Франка в Дрогобичі / Андрій Даріян Сольчаник // Дрогобиччина – земля Івана Франка : Зб. геогр., іст. і етнограф. матеріалів./ Головний ред. колегії Л. Луців . – Т. І. – Нью – Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1973. – С. 444–466.

53. Турмис В. Громада вшанувала героя / Володимир Турмис // Галицька зоря (Дрогобич). – 2012. – 3 серпня. – С. 2.

54. Тустанівський В. Підпілля в Дрогобиччині / Володимир Тустанівський // Дрогобиччина – земля Івана Франка : Зб. геогр., іст. і етнограф. матеріалів / Головний ред. колегії Л. Луців . – Т. І . – Ню – Йорк - Париж - Сідней – Торонто, 1973. – С. 91–107.

55. Українська жінка у визвольній боротьбі (1940–1950 рр.): Бібліографічний довідник / [Упорядник Н.П. Мудра]. – Вип. 1. – Львів: Світ, 2004. – 192 с.

56. Ханас В. «Нам дзвони не грали, коли ми вмирали» (Участь мешканців Верхніх Гаїв у національно-визвольних змаганнях 30-50-х років ХХ ст.) / Володимир Ханас // Бойки. Видання науково-культурологічного товариства «Бойківщина». – 1998–1999. (7–12/98, 1–12/99 (53–70). – С. 33–40.

57. Ханас В. Село Гаї Верхні крізь призму століть (короткий нарис історії та культури населеного пункту від найдавніших часів до 50-х рр. ХХ ст.) / Володимир Ханас. – Дрогобич: Коло, 2009. – 80 с.

58. Черевко В. Руханково – спортове Товариство «Сокіл» в Дрогобичі / Володимир Черевко // Дрогобиччина – земля Івана Франка : Зб. геогр., іст. і етнограф. матеріалів / Головний ред. колегії Л. Луців . – Т. І . – Нью – Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1973. – С. 592–596.

59. Яців В. Дрогобич – місто нафтового басейну у воєнних роках 1929–1944 / Володимир Яців // Дрогобиччина – земля Івана Франка: Зб. географ., іст. і етнограф.-побутових мемуарн. матеріалів. – Т. ІІІ. – Нью – Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1986. – С. 87–98.

60. Яців В. Дрогобич під двома окупаціями 1939–1944 / Володимир Яців // В боротьбі за Українську Державу. – Вінніпег, 1990. – С. 873–875.

Розділ IV

ДЖЕРЕЛА І ТРАДИЦІЇ

Олег БАГАН,

ВІД ІДЕАЛІСТИЧНОЇ НАЦІОСОФІЇ ДО НАСТУПАЛЬНОЇ ГЕОПОЛІТИКИ (Характер і напрямки націоналістичної публіцистики міжвоєнної доби)

Ідеологія українського націоналізму формувалася у відносно пізній період розвитку націоналістичного руху в Україні. Вона не мала, як в більшості інших народів Європи, широкого і глибокого закорінення в ідеях і настроях романтизму , поза винятком поезії Т.Шевченка, який зумів висловити у стислих художніх формах головні духовні, буттєві, вольові філософеми українського націоналізму. Причиною цього було те, що в добу Романтизму (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) українська нація перебувала у кризовому стані, на грані цілковитого зникнення і притлумлення внаслідок потужного тиску сусідніх імперій і націй. Українці не пережили всеохопного самозміцнення, як, наприклад, французи у період Великої французької революції, або такого всезагального піднесення і заглиблення у свою історію з одночасним потужним визвольним рухом, як німці та італійці, їм не довелося розбудити великий рух опору проти зовнішніх загарбників, як грекам, румунам, полякам чи сербам, і внаслідок цього наелектризувати національну свідомість та енергію саморозвитку.

Український націоналізм розвивався протягом усього XIX ст. у формах легальності, повільного культурно-просвітянського відродження, упования на поступові реформи чужих державних систем, які сковували його суспільні і природні багатства. У подібних формах розвивалися типологічно подібні до нього чеський і словацький, хорватський і фінський, литовський та естонський націоналізми. Однак і в порівнянні з цими націоналізмами український розвивався набагато повільніше, він не виявив такої наполегливості в здобутті собі правових можливостей і такої системності в розбудові різних пластів життєдіяльності соціуму. І в цьому сенсі український націоналізм був найбільше подібний до 1917р. до націоналізмів каталонців і провансальців, білорусів і шотландців. Його особливість полягала у тому, що культурно, ментально, соціально, як і названі етноси, український національний організм був надто слабким перед домінуванням гігантської Російської імперії, він

не мав виробленої героїко-революційної ідеології, сформованої якісної еліти, загального рівня мобілізованості. Відтак поразка у змаганнях за свободу для українців була неминучою.

Революційна буря 1917-1920рр. кардинально перемінила почуттєвість, свідомість і політичні основи українського націоналізму. Завдяки низці чинників – жорстокість російсько-українського і польсько-українського конфліктів, велике ідейно-культурне піднесення, раптове формування мілітарно-політичної активної еліти – український націоналізм після 1920р. несподівано отримав великі імпульси ідеологічного, організаційного і духовного змістів. В епіцентрі цих імпульсів перебували Дмитро Донцов (1883- 1973) як надзвичайно плідний та активний ідеолог волюнтаристської філософії націоналізму, Євген Коновалець (1891-1938) як військовий і політичний лідер та Андрей Шептицький (1865-1944) як форматор нової якості національної Церкви. Ці три особистості здійснили колосальний прорив кожен у своїй сфері, вони перенесли український націоналізм у площини надзвичайної інтелектуальної напруженості, ефективної національної самокритики і величного візіонерства (Д.Донцов), високого рівня громадянської дисципліни, наступальності і войовничості (Є.Коновалець), у площини національної святості і шляхетності, моральної відповідальності і повноти (А.Шептицький).

Внаслідок наполегливої організаційної праці, особливої ідейної бойовитості і патріотичної сумлінності український націоналізм перетворився за 1920-1930-і рр. в Західній Україні і на еміграції на реальну історичну силу. Він вже не залежав від зовнішніх політичних тенденцій і геополітичних інтересів великих держав, він не займав тільки захисні позиції, як у XIX ст., він не піддавався на всі можливі дезорієнтаційні впливи ідеологічного та тактичного характеру (як, наприклад, соціалістичні та ліберальні ідеологеми Михайла Драгоманова фатально сповільнили український націоналізм у 2-й половині XIX ст.). Це вже був націоналізм наскрізь романтико-героїчний за світоглядом, бойовий за психологією, волюнтаристський за світовідчуттям.

У такій формі український націоналізм відразу випередив націоналізм 3-го рівня (каталонський, білоруський та ін.), у багатьох аспектах випередив націоналізм 2-го рівня (чеський, словацький, хорватський, естонський та ін.), оскільки спромігся на масову власну партизанську армію (УПА), яка, діючи в надскладних умовах, виявила надзвичайну дисциплінованість, витривалість і жертовність. Паралельно український націоналізм у 1930-1940-і рр. виявив стільки націєствердного горіння, завзяття в ідейній пропаганді, політичної зрілості і відповідальності,

що це перетворило його у колосальний моральний фактор міжнародного значення. У такій яскравій формі – абсолютна свободолюбність, неймовірна популярність у широких масах, фантастичний ідеалізм, дух нескореності і боротьби, християнський пафос – він став загрозою для імперських доктрин комунізму (СРСР) і лібералізму (Захід). Тому зусилля цих космополітичних ідеологій у протидії українському націоналізмові об'єдналися. Так український націоналізм став геополітичною проблемою, від розв'язання якої залежить цивілізаційна самобутність, перспективи і політичний потенціал Середньо-Східної Європи – простору між Альпами і Чорним морем, між Балтикою і Балканами.

Вибираючи статті провідних ідеологів і діячів ОУН для републікації у нашому збірнику, ми керувалися наступними принципами. По-перше, подати зразки націософського мислення, формування тактики політичної боротьби ОУН, яка зуміла за 1920-1930-і роки випередити всі інші політичні партії в Галичині і стати головною політичною силою. По-друге, представити панораму геополітичних ідей, міжнародну стратегію українського націоналізму. По-третє, подати низку матеріалів на єврейську тематику, оскільки саме у цій тематиці сьогодні відбуваються найбільші спекуляції і звинувачення українського націоналізму у нібито його засадничій антисемітській налаштованості. Ми вирішили надрукувати три особливо гострі, відверті за своїм фактажем статті чільних націоналістичних авторів, щоб у такий спосіб адекватно висвітлити проблематику українсько-єврейських стосунків, як її бачила ОУН. З цих статей чітко видно, що український націоналізм міжвоєнного періоду не стояв на расистських принципах в оцінках єврейського питання, він не намагався розпалювати ксенофобської ненависті до євреїв в українському суспільстві, не демонізував євреїв загалом. Навпаки, націоналістичні публіцисти пробували тверезо й реалістично розібратися в тому, чому євреї виявилися на антиукраїнських (у державницькому сенсі) позиціях під час Національної Революції 1917-1920 рр., чому в єврейських середовищах розвивалася і розвивається настороженість до українського визвольного руху, і чому російському імперіалізмові вдавалося успішно спекулювати на єврейсько-українських протистояннях в Україні й однозначно спрямовувати єврейські суспільні потенції в антиукраїнські річища. Гадаємо, републікація цих багатопроблемних, зіпертих на маловідомі факти, глибоко аналітичних статей О. Мицюка і М. Сціборського допоможе зняти багато негативних стереотипів, упереджень та неправдивих тлумачень, які нагромадилися в сучасних інтерпретаціях теми українсько-єврейських стосунків.

Важливим аспектом наших републікацій, очевидно, стане сам факт представлення широкої галереї націоналістичних авторів, які відіграли неабияку роль при формуванні ідеології і політичної тактики ОУН 1930-х років. При цьому ми прагнули подати праці не лише таких відомих теоретиків і публіцистів, як Є. Онацький, Д. Андрієвський, О.Бойдуник, В. Мартинець, а й таких важливих і цікавих авторів, як О.Грицай, М.Кушнір, М.Вікул, О.Мицюк, М.Масюкевич, Р.Ярий. Вважаємо, що і надалі науковці, які працюють у сфері вивчення історії українського націоналізму, повинні приділяти більше уваги висвітленню маловідомих імен провідних націоналістичних теоретиків з тим, аби якнайповніше передати палітру ідей, настроїв, філософських і політичних сенсів, які тоді, у міжвоєнну добу, народив потужний український націоналістичний рух. Вартує звернути увагу сучасних читачів на те, з якою переконаністю писали автори 1930-х років, яка сила двигтіла у їхніх політичних візіях і філософських думках, скільки тверезого розрахунку вони вкладали у свої практичні накреслення реальної політики. Безумовно, ближче ознайомлення із системою і манерою мислення націоналістів буремної доби, з їхніми ідеалами й вартощами допоможе й сучасній українській публіцистиці відкрити перед собою нові простори націософського мислення, набути нових якостей бойовитості і наступальності, засвоїти собі належний рівень національної відповідальності й уміння інтерпретувати світ із серцевини національної самобутності і доцільності.

Олег БАГАН,
керівник Науково-ідеологічного
центру ім. Д. Донцова

ПРОГРАМА ПРАЦІ ІДЕОЛОГІЧНОЇ РЕФЕРЕНТУРИ ПРОВОДУ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ

Поділ ідеологічної праці та організації її в межах ОУН

1. Обсяг ідеологічної референтури з огляду на поділ праці має своїм предметом три ділянки:

а) випрацювання самої системи ідеології українського націоналізму;

б) працю над членством ОУН, себто систематичне усвідомлювання членів про істоту, зміст і цілі укр[аїнського] націоналізму як ідеологічного руху та про політично-суспільні ідеали ОУН як організації, побудовані на йото основах;

в) самостійну працю самого членства, себто плановий розвиток духово-моральних сил та організаційних вмінь членів ОУН власними зусиллями з метою стати провідниками й організаторами духового, політичного, суспільного й культурного життя української нації.

2. Праця над членством, зосереджена головно в відділах ОУН, має в першу чергу розглядати та з'ясовувати такі поодинокі питання:

А) Істота національного світогляду на ґрунті української духової дійсности, т. зн. – окреслення його головних рис у напрямі згоди чи певної тільки подібности з витворами духово-культурного розвитку нації на протязі її історії, характером української духовности взагалі, з одного боку, та відхилів і суперечності з рівнобіжними почасти, а то й ворожими в цілості духовими течіями українського життя, з другого боку. В останньому випадку підходять найперше на увагу світоглядна концепція комунізму серед українців.

Б) Політичний зміст укр[аїнського] націоналізму, себто повне й ясне окреслення політичних ідеалів, тактики практичної діяльности та відношення до аналогічних проявів націоналістичних рухів у сучасній світовій історії, з одного, а українського політичного світу (партії, групи), з другого боку. Ближча специфіка приналежних сюди тем така:

а) ідея українського державництва (осередня тема);

б) засади і напрямки політичного визволення, себто ідея національної революції як **одинокий** шлях до здійснення постулатів ідеї українського державництва в націоналістичному розумінні;

в) програма зовнішньої політики українського націоналізму;

г) принципи й форми українського державного устрою;

ґ) програма економічно-соціяльної політики українського націоналізму.

Примітка: Названі теми – головні; вони не вичерпують усього можливого змісту праці в цьому напрямі, а тільки його загально оформлюють і намічають поодинокі напрямки подальшого його розгортання. Отже, після цих загально витриманих викладів вступної праці над членством мусить послідувати поступенева, поглиблююча й спеціялізуюча праця в дусі відповідно укладеної тематичної таблиці з долученими показниками літератури дотичних питань.

3. Питання, стисло пов'язані з істотою українського націоналізму, його ідеологією й політикою не творять **виключного** інтересу усвідомленої праці над членством, **яка не сміє звузитися до однобічної тенденції,** але, навпаки, мусить у своїм поступі згладжувати заслуги всесторонніх духових і культурних інтересів, що складали б доповнений образ гармонійно розвиненої людської індивідуальности. Головна, отже, методична засада праці звучить так: **доходити до непохитного обґрунтування світогляду, політичних ідеалів та тактичних засад українського націоналізму не шляхом звуження й ізоляції, але шляхом виявлення їх рації на ґрунті найширшого знання і практичного досвіду.** Така методична поведінка заручає не тільки всебічну освіту членства ОУН, але головно його глибоко й непохитно основану свідомість і переконаність у повній правдивості й силі всіх позицій націоналізму.

4. Самостійна праця членства має на меті виказати максимум його **самопочину** і звести до мінімуму розміри довкільного чужого впливу. Конче треба так поступати з огляду на потребу виховання провідників високої моральної якости, що її можна зробити тільки шляхом напруженого самовиявлення в праці сильного, взаємного суперництва. Тут зобов'язує норма: **найменше силоміць накидати готову думку, теорію, форму чину, але найбільше наводити на самодіяльність,** отже, не сугестія з метою приймання й насичення, але сугестія з метою пробудження голоду.

5. Всю працю, і над членством, і самого членства, мусить визначати одна спільна внутрішня форма, себто той всюди однорідний моральний настрій, що собою безпосередньо назначає, без огляду на рід праці, те саме ідеологічне закладення й ті самі практичні прямування. Безперечним наслідком так поведеної виховно-освітньої діяльности буде остаточно яскраво зарисована духова своєрідність членства ОУН, що виявлятиме вже собою **духовно твердо відмежований націоналістичний тип із питомою собі формою світорозуміння, політичного світогляду, способу чину та життєвого стилю взагалі.** «Дух націоналізму» перестане тоді

бути теоретичним поняттям, але стане, власне, самостійним чинником та показником духової спрямованости й морального настановлення живого членства ОУН, бо **психологічна** окресленість є завжди першою й певною запорукою бажаного наслідку всіх намічених акцій. З'ясованим виразом стремління до духової оформлености є накреслення образу українського націоналіста як людини взагалі, члена нації, організації, приятеля, працівника.

6. З огляду на організацію ідеологічної праці в межах ОУН приходять на увагу майже виключно відділи, що охоплюють у собі все членство ОУН. Основною передпосилкою, яка визначає розмір і якість всякого роду праці у відділі, є його організаційна будова та організаційне значення в ОУН. З цього погляду, відділ є основною складовою ОУН та одиноким тереном найбільш оживленої праці, що відбувається при безпосередній зустрічі різних психологічних типів. **Моральна стійкість і ступінь працездатности відділу є осереднім, найбільш об'єктивним мірилом і знаменником сили** ОУН **взагалі.**

Звідси відділ є одночасно збіжним осередком спільної організаційної уваги провідних органів ОУН та перехресним місцем найбільшого зрізничкування здібностей, думок, проєктів, потреб. З такого означення будови відділу випливає двобічна форма його функціональности: як **виконавця завдань,** визначених йому устроєм та поточними розпорядками провідних органів, з одного боку, та як **виявника своїх розумінь і стремлінь, з** другого боку. Ця друга форма виявлення відділу означає момент **почину,** що ним відділ тисне на верхні власті, й цей процес стремлінь вгору є не тільки нормальним явищем, але й конечним і надзвичайно корисним. Якщо його в відділах не було б, ОУН була б засуджена на швидке змістове вияловлення, сухе змеханізування організаційного життя, і перестала б з часом виявляти яке-будь зростання своїх якісних сил, бо доплив свіжих побуджень із низів, власне, цілком незначний. Щоб, однак, відділ являв собою урівноважений осередок чинности в обох назначених напрямках та ось так став, дійсно **підоймою** ОУН**,** себто, викладником її реальної сили через ступінь своєї виконоздібности та джерелом свіжості, руху й розмаху, – мусить відділ:

а) бути організацією, що виявляє волю й уміння **найбільшого виконання обов'язку;**

б) проявити з себе **максимум почину,** і тим попри свою виконувану функцію бути співтворцем.

[Розбудова нації. – 1930 р. – № 5-6].

Микола Масюкевич

ПІДСТАВИ РОЗВИТКУ НАЦІЇ

Явище нації як певної суспільної тенденції можна прив'язати до цілої історії розвитку окремішности різних етнічних груп. Національні моменти знайдемо в старій перській та асирійській великодержавах, у повстанні Макабейців, у пангеленській ідеї *Перикла*, у поглядах *Платона* на рабство *(грек* не мав бути невільником) або *Аристотеля* на асиміляцію (нею хотів він усунути племінні й політичні суперечки), в римській денаціоналізації провінцій і т. д. Але було би хибним приладнювати сьогоднішні погляди на націю до тих найстарших виявів національних взаємовідносин.

Найпоширеніші сьогодні погляди на націю можна приблизно охопити трьома напрямами. Націю трактують або як 1) певне гасло (ідея чи ідеологічний принцип), або як 2) абстрактне поняття (напр. — певну прикмету), або, нарешті, як 3) реальне явище чи певний суспільний феномен. Відносно останнього, то у «нації» бачимо своєрідну *суспільну дійсність***,** себто, таке саме реальне явище, як, напр., у державі, в Церкві, в родині (як суспільній інституції) й т. д. У такій площині нація не є простим збором (сумою) одиниць, але є своєрідного суспільною синтезою, що здійснює групову єдність, спільноту та суцільність.

Не можна точно встановити початок якої-небудь нації, так само як не можна визначити де, як і коли замінила в найстарших добах одна форма суспільної організації иншу. Все ж можна ствердити, що національний розвиток, звичайно, започатковувався з хвилею усвідомлення етнічною групою своєї внутрішньої спільноти та окремішности щодо зовнішнього оточення. Свідомість спільноти завжди, звичайно, була основою національної консолідації. *Мішле* в своїй «Історії франц. революції» вказував, що національний розвиток починається з хвилею усвідомлення своєї особливости.

Нація, як реальне явище, є передусім людською громадою. Громада в найширшому розумінні постає там, де поміж людьми утворюються суспільні взаємовідносини. Підставою для них є стики, взаємне пізнання та співчинність. В історичному розвитку людства можемо спостерігати, як відрухова та випадкова діяльність повільно уступала місце чинности свідомій та сталій. Крім чисто природного людського нахилу до гуртування та певних расових диспозицій, впливали при постанні громади

також геофізичні умови, однакові потреби й інтереси, спільні засоби та цілі тощо. Про загальну расову сумішку людства переконливо й рішуче висловився й наш антрополог *Вовк*, але не можна заперечити, що расовість є тим тлом, яке часто подає *можливості* для розвиту етнічної окремішности.

Нація ніколи не є вповні викінченим витвором, але безнастанним рухом, чинністю та процесом. Це вираз своєрідної драматизації суспільних взаємовідносин та одночасно-постійна боротьба сил, які об'єднують і роз'єднують. Це динамічне розуміння новітньої нації різко відрізняється від статичних понять народу, людности й под.

Нація є *цілістю* суспільного розвитку етнічної групи. Не сміємо забувати, що коли йдеться про суспільне діяння, то ми в нашій уяві, звичайно, розкладаємо суспільну цілість на відокремлені галузі — культури, релігії, мови, виховання, господарства, політики й под.: у дійсності кожна сторінка суспільного розвитку тісно пов'язана з нашою. Тому кожне досягнення в одному напрямі впливає на інші напрями, а занепад одної суспільної галузі від'ємно відбивається на инших. Вистачить, напр., простежити розмах національної культури французів або англійців у зв'язку з поширенням луврського або лондонського королівського музеїв, що йшло вкупі зі зростом державно-політичним (колонії, підбої), господарським (мореплавство, торгівля) та под.

Національний розвиток зумовлений *тяглістю (сталістю)* певних суспільних процесів. Цілий т. зв. національний стан посідання основується на традиції позитивних досягнень. Це щоденний *приріст* духових і матеріяльних цінностей нації, — зв'язок чинности її «батьків» і «дітей». Ось чому, власне, бачив *Міцкевич* у нації всі минулі, сучасні та майбутні покоління.

Нація є виразом *усебічности* розвитку етнічної групи, що проявляється в літературі, мистецтві, побутовому впорядкуванні життя, в господарстві та техніці, в політиці й т. д. Навіть такі здогадно дріб'язкові речі, як улюблені «смаки», відіграють тут свою роль. Порівняймо ж справді: англійський «кривавий» ростбіф та культ вегетаріянства в деяких східних (колоніяльних) народів, або вишукану французьку кухню з видатними й легко стравними їжами, та ідилічний культ українських галушок... Відомий соціолог *Р. Міхельс* навіть з приводу значення «національних страв» дотепно пожартував, що «боротьбу націй можна розглядати, як боротьбу різних кухонь, або – масла та олії»*.

Розвиток нації завжди характеризується тенденцією до *окремішности,* а кожна нація завжди має щось лише для неї питоме. Нема на

* Див. «K?lner Vierteljahrsheft f. Soziologie», 1927, 3, 225.

світі двох однакових націй. Через те, напр., шаблонове й безкритичне прищеплювання чужих взірців на власний національний ґрунт не приносить, звичайно, бажаних наслідків. *Ґете***,** напр., близько підійшов до ядра цього питання, коли ствердив поетично, що лише те, що походить із кореня нації, є для неї добре. Цілу особисту трагедію ідеолога *Драгоманова* можна пояснити тим, що він до української національної ідеології прийшов не зі самої української дійсности, але спробував втиснути українську своєрідність до чужих рамок західноевропейських суспільних вчень, нехтуючи традиційну спадщину українську. Розвиток кожної нації завжди має свої питомі риси, які зі становища прийнятої етики або естетики, є вповні індиферентними; як не має націй «добрих» чи «злих», так само не існують нації «гарні» або «погані».

Кожна нація є *самоціллю* для самої себе. Жоден «месіянізм» або покликування на культурну роль не спроможні закрити *еґоцентричну* основу розвитку нації, що проявляється передусім у волевих моментах. Ще *ніколи, ніде* та *нікому* не була національна незалежність добровільно подарована. Лише ті етнічні групи стали націями, що спромоглися *не боятися* і в найтяжчих лихоліттях. Переляк завжди промощує стежку втечі, відвороту, запереченню самого себе. Боягузи своєю природою засуджені на покірне скавуління та на постійну втечу перед кожним виявом експансії. *Не боятися* — значить творити. Не треба навіть мати волюнтаристичного світогляду, щоб визнати недостатність розуму або досвіду для творчого процесу. Тому кожне прищеплювання засади національно-територіяльної ліцитації для досягнення (здебільшого тільки здогадного) найменшого спротиву ззовні та для виправдання власної кволости й нехоті до жертвенности й борні приводить до ідеологічного крамарства та безглуздої політики.

Здобуття самостійности є справою *праці* та *боротьби***.** Національний розвиток етнічної групи є в основі такою боротьбою, що основується на праці. Для пануючих відносин унезалежнення та з'єднання поневоленої нації завжди є «чудом», але в дійсності таке «чудо» ніколи не приходить раптово, випадково або з чужої ласки. Становлення власної держави є передумовлено певним ідеологічним процесом та фактичною й усебічною емансипацією етнічної групи. «З ласки» постають тільки сезонові державні витвори. Але ж вони не є виявом національного розвитку. Вони існують (здебільшого як колонії або просто як чужодержавні експозитури) так довго, доки потрібні їхні послуги. Инша річ, що «світовість» національної справи, її певний «універсалізм», може створити потрібну ідеологічну базу для визволення. Через це, напр., справа українського визволення (національного) виглядала б дещо инакше, коли

б справа життя або смерті нації не залишалася б для самих українців тільки т. зв. «українським питанням», або лише соціяльною проблемою привернення чи розділу земельної та ін. власности. Тим менше ідеологічно – справа національного визволення є передусім проблемою особистої гідности та спільности мети в широких масах населення.

Будування загальнонаціональної ідеології на т. зв. «реальній політиці» засадничо засуджує можливість натхнення (справою визволення) широких мас. Маси йдуть тільки за ясними й виразними гаслами, а не розуміють і не слухають логічних трактатів. «Бог і нація» *безнастанно* повторював свого часу *Мадзіні* (1805-72) у своїй «Молодій Італії», а палка італійська молодь ішла з усміхом і на смерть, заохочуючи старших до щоденної розбудови підстав національної незалежности. *«Реальна політика»*, хоч би й найщасливіша, – *як школа національного виховання, є самогубною*. Політика, що має бути успішною, основується справді на реальних відносинах поміж власними силами та зовнішніми перешкодами, але імпульсом її служить певний національний ідеал, який стоїть *понад* реальними обставинами сучасності. Щедра на політичні анахронізми сучасна доба подає нам ілюстрацію для «реальної політики» в одному з прикладів «реального» трактування державности. Австрійці, відмовляючись від своєї окремішности, хочуть за будь-яку ціну позбутися власної державности, щоб національно втопитися в загальнонімецькому морі. Вирішальні сьогодні зовнішні чинники засадничо (дарма що з незначною чисельною перевагою, як, напр., ц. р. в Гаазі при розгляді справи австро-німецької митної унії) це унеможливлюють, бо ж справді австро-німецька соборність могла б порушити пануючі під сучасну хвилю в Європі міждержавні взаємовідносини. В цей самий час українці, підкреслюючи свою національно-політичну окремішність, намагаються здійснити свою незалежну самостійність, але назовні зустрічають завзятий спротив з боку значної частини пануючих сьогодні чинників, а то в ім'я непорушности сучасних політичних взаємовідносин. Отже, в основі ті самі мотиви в одному випадку вирішують вдержання за будь-яку ціну австрійської державности, в другому одночасно – хочуть засудити українську націю на дальше положення колоніяльного визиску.

Повертаючись до справи «реальної політики», треба піднести, що не самі в собі є, напр., страшні для нації політичні угоди, але страшні своїм впливом на ослаблення національної волі. Особлива небезпека в цьому напрямі постає в зв'язку з плеканням культу національного безсилля. В цьому відношенні наша українська сучасність має дуже симптоматичні болячки. Як може розвиватися загальна національна ідеологія, що гуртувала б *усіх* національно активних українців, коли

штучно прищеплюється квола думка власного безсилля та традиційної безпорадности?

Сама державність, як назверхній вияв національного розвитку, ще ніколи не вдержалася тільки завдяки якійсь міжнародній події, щасливій «орієнтації» або концепції, чи навіть і революції. Ще більше – є навіть подекуди легше здобути державність, ніж її вдержати. Для України цей момент і надалі залишається дуже важливим, ба, можливо, й найважливішим. Справді, на чому тримається держава? *Тен* в основу державности поклав послух, *Карлайл* – героїзм, *Гегель* – ідейність і **т.** д. Ці **та** багацько инших моментів, безперечно, визначають розвиток державности, але самі ще не виповнюють цілість розвитку. Створення власної держави є щоденним процесом *розбивання* старої державності та *творення* нової. Це оборона й здобування, продовжування та започатковування, зміцнювання й вдосконалювання. Двома шляхами проходить усебічне усамостійнення нації: негативним і позитивним. Перший веде до усунення старого (чужого), другий – до збудування нового (свого). Не всі ті сили, що потраплять зруйнувати стару державність, вміють творити власну державу. Сама т. зв. «стихія» не є конструктивним чинником, хоч їй завжди належить честь завалити стару державність раптовим здвигом, якщо підвалини тієї державности були перед тим підірвані. Отже, тільки відрухова революція, оскільки обмежується лише поваленням старого ладу, є проявом бунту, що веде до анархії. Завжди руйнують «низи», а будують «верхи». Не класовий або маєтковий розподіл маємо тут на увазі, але взаємовідношення проводу та маси. Не «пролетаріят», «маси», як часом чуємо, є «головним будівничим нації», але її *провідна верства*. Основна причина кволости української нації основується, власне, на поглядах про всемогутню роль «стихії» або на побожних очікуваннях порятунку від чародійного «пролетаріяту».

Історія нас може досить повчити, що доки існувала міцна провідна верства (а складається вона в різних добах з *різних* класів або суспільних груп), доти етнічна група могла успішно розвиватися політично та національно. Воєнна поразка найчастіше бувала причиною занепаду національного розвитку. Знищення атенської морської міці коло 405 року перед Хр., що дало реальний підклад космополітичним та антидержавним ученням стоїків, засудило на зникнення соборницьку пангеленську ідею. Коло 338 р. перед Хр. зникла й сама естетизмом просякнута грецька самостійність. На місце розніженої та втомленої провідної верстви грецької прийшли варвари – здобувці, з яких *Пилип II* македонський спромігся витворити суцільну провідну верству. А Пилипа II покликали самі греки... Поразка провансальців у 1213 р. мала наслідком прилучен-

ня Провансу до північної Франції. Силоміць затриманий національний розвиток відродився щойно в другій половині XIX стол., а то, як відомо, в зв'язку з літературним рухом фелібрів та головно під впливом найбільшого провансальського поета – *Містраля***.** Але естетизм і культ власного безсилля покалічили національну традицію провансальців так, що справа створення міцної національної провідної верстви ще й сьогодні є спірним питанням для самих провансальців.

Державотворча традиція, перервана протягом довшого часу, звичайно, завмирає та, якщо не зникає, то переходить до стану якогось жевріння. Замість активної боротьби в ім'я національного ідеалу витворюється своєрідне життєве рахівництво, чисто буденне «savoir vivre», або, як казав *Макс Шелер,* т. зв. «Erfolgsethik». Нація забуває, що знаком творчости й розвитку є «святий неспокій» та певна зовнішня «абсурдність». Витворюється духовне підложжя для зневіри й пасивности, які мають тенденції негативні, протикультурні та вузькоегоїстичні. Логічним довершенням такого стану може навіть бути висновок, до якого дійшов античний гедонізм, в особі *Гегезія:* рація існування недосяжна, отже, – краще померти...

Національний розвиток узалежнений оптимістичним і активістським світоглядом. Героїзм та ідеалізм – ось чинники визволення. Активізм нації є запорукою успішного розвитку. Цей історичний досвід використали навіть більшовики, що в дійсності дуже багацько запозичили в тактиці від активістської Европи. Твердження, що, напр., радянська методологія *витворила* «своєрідні засади, що знаменуються єдиним висловом *активізації, оживленості* та *безпосереднього зв'язку* керівника з аудиторією»**, свідчить про незнання европейського розвитку. Це ж один із проявів освіченої европейської «action directe». *І Мусоліні,* напр., вчився цієї тактики від *Сореля* та ин. І правляча европейська демократія фактично йде цим шляхом. Звідси походить також і зростаючий вплив держави на суспільне життя в Европі. А що ж школа, виховання, преса, публічна опінія й т. д.? В сучасний Европі це ж гнізда «активізації, оживленості та безпосереднього зв'язку!»...

Власне культ активізації та рішучости уможливив італійцям досягнення коло 1500 р. національного з'єднання та незалежности. Малий П'ємонт, смішно маленький супроти грізної міці папського Риму, дякуючи рішучій руці *Віктора-Емануїла II,* а ще більше активістській політиці його *Кавура* та генералів, вивів Італію зі стану безуспішного борсання супроти ворожої переваги та встановив дороговкази національного розвитку.

** Див. В. Юрченко у «Дзвонах», 1931, 7, на ст. 470.

Але найновіше – невелика Литва. У світовій війні литовці мусили собі

бажати, щоби наперед Німеччина розбила Росію, а потім, – щоби ант антські держави перемогли Німеччину. А це ж була не тільки на початку 1915 р. «божевільна» думка... За часів революції Литва мусила боронитися проти: 1) московських большевиків, 2) поляків та проти 3) з ласки Німеччини – армії *Бермонта.* Німці в Литві поводилися гірше, мабуть, ніж москалі, але, захопивши цілу країну, вони самі дали почин до створення «самостійної литовської держави» (з німецьким регентом на чолі). Литовці на цю вудку не піддалися, а це чи не найбільше врятувало тоді їхню державність. Не треба також забувати, що литовці захопили Клайпеду щойно після перемоги над антантською залогою та, що цей їхній крок пізніше Антанта визнала спеціяльною конвенцією.

Зрештою, Польща. Події, що пов'язані з іменами *Желіговського, Корфанти,* подекуди й *Галера*, свідчать про те, що часом вигідніше не чекати на міжнародні рішення або на те, як «розвиватимуться сусідські відносини», але потрібно *випередити* події раптовою «action directe»... Таких прикладів має історія Европи в кожній добі достатньо.

Хмельницький при огляді Кодаку, як відомо, сказав *Конецпольському* приблизно таке: «що людськими руками будується, – *людськими* також і руйнується». Ця правда із суспільного розвитку виявляє себе дуже часто, а особливо в новітній добі. Це повинні були б мати на оці ті, що не бачать раптово зростаючої української національної міці.

Не забуваймо, що, напр., ще в першій половині XVIII стол. (протягом майже цілого століття) до Франції належали прибл. ⅔ (понад 12 міл. кв. км.) Північної Америки, або що на місці деяких сьогоднішніх малих держав простягалася ще перед кількома роками влада мільйонів багнетів, та що на ці терени одночасно зазіхали принаймні дві великодержави (Росія й Німеччина в прибалтійських краях).

Створення держави не є тільки справою політики, хоч би й найбільше реальної, але є водночас справою господарською й воєнною. Замало проголосити залежну самостійність, замало її виправдати з правничого боку, – потрібно її фактично *створити* та *оборонити*. А оборона власної державности тримається в добі лихоліття на *самопосвяті* й *жертвенности,* що з'являються в супроводі героїзму й ідеалізму. *Охоту вмирати* в ім'я чогось наднидивідуального неможливо викликати в широких масах логічними висновками.

Нація є наслідком природного розвитку етнічної групи та виявленням її чинности. Ця остання дає напрям. Отже, не є справним поглядом, що хотів би бачити в нації щонайбільше (з усіх суспільних колективів)

природний витвір. Що мали б ми тоді сказати про подружжя, родину, рід, плем'я, касту, стан і т. д. Це ж в дійсності «найбільше всього природні» зв'язки крови, майна та нерозривних інтересів.

Нація, здійснюючи свою окремішність, стремить до *самовистачальности.* Зрілі нації виявляють це передусім тим, що *наперед* знають, куди прямують. Рано чи пізно нація змушена відповісти сама *по-своєму* на всі питання свого існування. Викручування та вишукування найлегшої стежки завжди помститься: суспільний розвиток є невпинною боротьбою взаємно себе поборюючих сил, груп і напрямів. Оборона національного стану посідання, власне, пов'язується з цією боротьбою. Денаціоналізація та асиміляція передумовлена безпосередніми стиками й співпрацею: чим тісніша співпраця поневоленої нації з пануючого, тим успішніше відбувається асиміляція першої.

Але з цього не слідує оборона *культу* негації. Замало що-небудь ігнорувати, щоби воно зникло. Національний розвиток узалежнений від позитивної праці членів нації, а то й – від праці якнайбільше *усіх* і *разом*.

[Розбудова нації, 1931 р., № 11-12].

Остап Грицай

ҐАРИБАЛЬДІ

1.

Його життєпис читається иноді, мов казка, йото подвиги межують гостро зі сферою неймовірного, в його долі є елементи найвищого тріюмфу й найглибшої трагіки. З цього погляду казенна історія не знає його майже зовсім, а якщо і знає, то дуже багато промовчує, фальсифікує або просто-таки нівечить. Бойовий фронт його життя саме звертався завжди з чудною самозрозумілістю, з парсифальською вірністю, з незрушимою стійністю магнітної голки проти деспотії й тиранії, а цього офіційна історія не дарує нікому, й Ґарибальді – ні. В її довоєнних підручниках, особливо ж австрійських, Ґарибальді – це трохи не ватажок бандитів на зразок леґендарного Ринальда Ринальдині, або менш леґендарного, папського захисника Ґаспароне, ворохобника найгіршого сорту, а поза тим окаянного – безбожника. Поставиш йото обік такої достойної постати, як преславний фатер Радецький, – то от тільки хрестися. Але і в істориків, у таких, які не мали ніяких причин ненавидіти його за Комо й Варезе, за Марсель і Неаполь, а головно – за його боротьбу за Рим, не так-то легко дочитаєтесь безпристрасних судів про дідугана з Капрери. Та обставина, що Ґарибальді незадовго перед своєю смертю прийняв участь у німецько-французькій війні 1870-71 р. не на боці німців, а французів (хоч стільки розчарувань зазнав він від них!), не була без впливу на осуд деяких, навіть дуже ліберальних істориків Німеччини. Інші знову, обмірковуючи його роль в історії визволення Італії, називають старого мадзінівським демагогом і все, що вже там дасться сказати про прогріхи республіканської партії, пишуть – хоч і неслушно – теж і на його рахунок. А ще інші добачають в ньому передусім противника великого Кавура, а далі, в відповідній віддалі, ворога королівських генералів типу Чияльдині та Лямармара, не можуть йому забути ні Антромонте, ні Ментани, величають п'ємонтську династію і її вірних слуг у міністерському кабінеті; і так Ґарибальді – знову непокірний ворохобник без відповідного респекту для найвищих достойників держави, що народжується. Але щоб там усякого роду вчені й не мали закинути йому, Ґарибальді своїм життям і своїми подвигами, своєю інтимною духовністю й чисто людськими рисами не тільки одна з найкращих постатей у ряді героїв визвольної

боротьби Італії (1848—1860), але й один із найцікавіших характерів в історії передостаннього сторіччя.

До речі, це передостаннє, XIX століття, якось дивно згоджується своєю первісною духовістю з характером італійського героя. Справа, між иншим, в одній із його численних напрямних, яка не тільки в літературі й мистецтві того сторіччя називається течією романтизму. Саме того року вшановують французи столітні роковини романтичної епохи свого письменства, поминають Віктора Гюго з неменшою пошаною, ніж добродія Шатобріяна і Ламартина, Альфреда Віньї і Проспера Мериме, Ґотьє і Мюссе, а навіть романтиків історіографії, як А. Тьєра. І, може, тому саме сьогодні Андре Моруа розповів европейській публіці з такою люблячою увагою ще раз життя найбільшого генія романтичної епохи – лорда Байрона. І саме у зв'язку з тими романтичними ремінісценціями французи стверджують нині помітну живучість наполеонівського культу. Але якщо Наполеон і Байрон є предметами дуже живучого романтичного культу саме тому, що їх життя – це одна велика романтика, то й Ґарибальді з тієї самої рації заслуговував би на такий культ, як гідний син романтичної доби і спадкоємець її духовости, хоч і не в літературі, а таки у твердій дійсности життя. Ось німецькі романтики, кілька разів треба їм було навести для прикладу якийсь зразок романтичної поезії, романтичного настрою й малюнку, бо не знали вони нічого кращого над зворушливу пісеньку Міньйони з «Вільгельма Майстера»:

Kennst Du das land, wo Zitronen bl?hn?...

Пісеньку, сюжетом якої була не так туга за рідним краєм, як радше романтична туга за Італією, тою «країною краси». Ну а місце народження Ґарибальді – це ж той самий край туги Міньйони, а саме – одна із його найчарівніших затишків – Ніца, ця симфонія з блакиті і промінь виключно погідного неба, цитринових і оранжевих гаїв та оманливих краєвидів моря. Правда, тоді, 4 липня 1807, коли Джузепе, як друга дитина моряка і купця Доменіко Ґ. та його дружини Рози, прийшов на світ, Ніца належала до Франції, поки її по сімох роках не прилучили до Сардинії, щоб у 1800 р. віддати разом із Сабавдією назад під владу Франції. Але малий Ґарибальді відчуває тут протягом свого блаженного дитинства все-таки все щастя життя між рідними в рідній країні, а коли згодом, уже після перемоги над деспотами Італії, дипломатичний рахунок Кавура погоджується на прилучення Ніцци й Сабавдії до Франції, то це в очах Ґарибальді гріх, якого він пробачити не може. Його батько, що дуже запопадливо піклувався своєю рідною, мав торговельний корабель «Santa Reparata» і вів торговлю різними товарами, плаваючи Середземним, Адрійським та Чорним морями. Мати була відома своєю

надзвичайною красою, а попри те, взірцевою праведністю свого життя. Це, мабуть, їй завдячує Ґарибальді ту виняткову шляхетність своєї вдачі, в силу якої він, діставши в руки найбільш злочинного зі своїх ворогів, великодушно прощав йому і дарував волю, роздаровував з правила все своє майно, і ще в старості зберіг уповні ту дитячу святість почування, що веліла опісля Ґ. Брандесові порівняти його з Арієлевою душею Шеллі. І це на материне бажання мав молодий Ґарибальді після закінчення навчання вибрати собі для життя професію священика, лікаря або адвоката, як таку, що «дає людині змогу якнайбільше прислужитися вбогим і немічним». Але що ж – наш Джузепе замолоду непоправний і жагучий романтик. Йому найбільш припала до вподоби плавання по морю. Дванадцятирічним він вирішив потайки поплисти з трьома товаришами аж ген, у Ґеную, та, на щастя, батько дізнався вчасно про небезпечний замисел і Джузепе мусив тепер добре пильнувати хати. Але з його шкільної науки не виходило все-таки нічого мудрого, а проте він уже як молодий хлопець дивує своє оточення хистом до їзди верхи – заздалегідь видержуючи порівняння зі сліпучою зручністю ґавчо зі степів Пампас, плаванням, руханкою та володінням зброєю. Тим-то й не подивуємо, що врешті-решт і розумний батько не тягнув більше такого вогнистого вітрогона до школи, а дозволив готуватися до професії моряка, першим завершенням чого була поїздка юнака – тоді 16-літнього – кораблем «Constanze» під проводом капітана Пезана до Одеси. Вона не була без небезпек, корабель довго не вертався, тому, коли він урешті вернувся, батьки прохали Джузепе покинути професію моряка. Але як двадцятидволітній Кавур почуває з усією ясністю, що йому треба буде колись стати на чолі держави як керманичеві, так молоденький Ґарибальді добачає у професії моряка щось, що має вести йото далі й далі шляхом таємничої долі. Згодом він відбуває пропам'ятну подорож до Риму, яка справляє на нього величезне враження й, може, вперше стає для нього щодо любови до рідного краю тим переживанням, яке в силі опісля, в житті, вести людину сяйвом якоїсь божої Stella Maris. Після того як наш юнак здобув постійне місце на службі торговельного підприємства Джованні, він незабаром стає капітаном корабля, що плавав здебільшого до Леванту, відбуває так цілу низку подорожей, які ведуть його аж до берегів Малої Азії, Сирії та Єгипту, пізнає добре Грецію і Царгород, проводить кілька небезпечних боїв з піратами, гуляє далекими морями вільний і радісний, мов Байронів Корсар або Християн, живе якийсь час у Царгороді як учитель дітей вдови Тимоні, а зрештою завжди між двома безкраями:

Безкраєм овиду і безкраєм моря.

– Моя душа бажала свободи, – каже він про це сорок років пізніше до щирої приятельки, письменниці Ельціс Мелени. Бо всі ті люди початку XIX ст., навіть і втомлені, і зневірені, як Чайльд Ґарольд і Дон Жуан, Рене і Ролла, були романтиками любови до свободи, всі вони готові були кожної хвилі рушати походом на боєвища за волю поневолених народів, усі вони могли повторити за Беранже, що воля – це одиноке справжнє божество, якщо в них була вдача героя і душа поета. Але в Італії тодішньої епохи той романтичний нахил до свободи не був лише висловом поетичного захоплення. Німецькі поети, саме прославляючи за прикладом Ґете Італію як край краси й поезії, здебільшого забували при тім (або з огляду на цензуру мусіли забувати) сказати, що та прекрасна Італія стогнала з давніх-давен у путах чужих завойовнників, і що вона востаннє, відпочивши дещо під наполеонівським режимом, опинилася (наслідком рішення дипломатів на Віденському конгресі) під чужинецькою владою Габсбургів і Бурбонів, тиранія яких доводила поневолений народ до розпуки. Правда, підпільні революційні організації, зокрема ж карбонарські, намагалися кидати вогонь революційних пожеж у кожен закуток країни. Таємні клуби мадзініетів готували скрізь ґрунт під велике повстання мас, а поети, письменники, вчені та взагалі духовні працівники Італії сяють своїми іменами донині як її найкращі, найдіяльніші і найжертовніші патріоти. Ось саме цього року минуло сто років від визволення шляхетного графа Сильвіо Пелліко зі страшної темряви австрійських казематів у славетнім Шпільберґу, де він, колишній редактор опозиційного медіоланського* «Conciliatore», просидів із наказу Метерніха десять преважких років, так незабутньо описаних ним у книзі «Le tie prigiopi». Великий драматург Віторіо Альфієрі, антично суворий республіканець, навмисно вчиться як п'ємонтський уродженець чистої, тосканської мови своїх земляків, щоб твори його розуміли всі. Уго Фосколо доказує своїм «Ultime lettere di Jacopo Ortis», що його герой навіть як верте-рівський десперат не забував ні на хвилю про недолю рідного краю. Драматург Джованні Нікеліні запалював аудиторію вогняними словами про колишню славу, а геніяльний Леопарді завдячує саме своїй зворушливій любови до рідного краю те, що між великими представниками песимізму в поезії XIX ст. він етично стоїть найвище, а сяйво сотворених ним красот – пречисте. З другого ж боку, були це подвиги першорядного значення, коли в епоху найболючішого пригноблення народу Вінченцо Джоберті писав свою книгу «Про моральний і громадський примат італійців», де ставив свій народ на перше місце між усіма іншими, історик Чезаре Бальбо – своє повне віри «Сподіван-

* міланського – Ред.

ня Італії», і писали свої твори Массимо Д'Адзеліо і Ф. Ґверацці. І таке воно знаменне, що майже всі оті славні письменники грають визначну політичну роль на провідних становищах: у П'ємонті і Тоскані, в Римі та скрізь, де йде боротьба. А разом з ними, в гострій опозиції до ідеології інших таборів, у жарі любови й ненависти, з однобічністю упертого доктринера, але з всеохоплюючим поглядом революціонера з божої ласки — Джузепе Мадзіні, все в утечі перед погонею, все на розстаях між Італією, Францією, Ґенуєю і Марселем, Женевою і Лондоном, а при тім і між тим керманич наймогутнішої революційної організації – «Giovane Italia» (Молода Італія).

Справді, як дуже Ґарибальді мусив запалати вогнем найсвятішого захоплення, спрагою боротьби за рідний край, коли незабаром дізнається від одного земляка про всі оті змагання патріотів до його визволення! Він був тринадцятилітнім хлопцем тоді, коли на безталанній Сицилії, а далі в Неаполю, шість років після дипломатичного злочину над народами, якому веселе ім'я «Віденський Конгрес», прийшло (під впливом революції в Іспанії) до ворохобні, веденій лейтенантом Мореллі і генералом Пепе проти чужинецького деспота, бурбонського Фердинанда І. А майже безпосередньо та в тіснім зв'язку з нею (1821) до перших ворохобних починів у Сардинії, в Турині й Александрії, ще тоді, коли П'ємонт тільки починав ставати леґендарним заборолом волі Італії, розбуджений до боротьби міністрами Бальбо і Санта Роза та офіцерами Анзальді, Пальмою і Регісом. Одначе всі оті перші почини завершилися нещасливо, провідники мусіли йти то на смерть, то на вигнання, але це не зламало революційної сили в народі. Десять років опісля, в Модені (1830), заново спалахнув вогонь ворохобні, захоплюючи собою цим разом, в основному, папську Романію, землі якої так само, як і гноблена Австрійцями Ломбардо-Венеція, Парма й Тоскана, на рівні з бурбонським Неаполем і Сицилією, потопали у тьмі неволі. Тоді то, в 1831 р. Ґарибальді знайомиться з Мадзіні особисто в Марселі і стає його однодумцем щодо ідеї визволення, хоч і не присягає сліпо на мадзінівському республіканському євангелії. Та на базікання в цих молодих революціонерів нема часу, творчий розмах їх вогнистих душ рве їх до визвольного чину.

Це напередодні їх наступу на Сабавдію.

2.

Той наступ, зорганізований головним чином заходами Мадзіні, мав на меті зревольтувати населення Сабавдії, а звідси втягнути в вир ворохобні щойно жорстоко приборканий П'ємонт. Стратегічний план пе-

редбачав захоплення твердині Джуліяно, після чого мала повстати вся провінція. Вихідною точкою операцій армії інсургентів було Женевське озеро, де Мадзіні зібрав свої ватаги, віддавши провід над ними генералові Раморино, відомому зі своєї участи в повстанні ляхів, а ще більше зі своїх невдач десятьма роками пізніше (1848), в боротьбі Італії з Радецьким. Ґарібальді ж мав між тим оперувати на власну руку, а саме приєднати для визвольної справи генуезьких матросів і з ними (та зі здобутими кораблями) поспішити на поміч повстанцям. Але похід ватаг Раморино, розпочатий 1.II.1834 р., не вдався зовсім уже тому, що швайцарський уряд утруднював на кожному кроці рухи повстанців, та тому, що провід Раморино залишав багато до бажання, а вкінці й тому, що між повстанцями було тоді чимало молодих ляхів, які тут так само, як 1849 р. під час боротьби Ґарібальді за Рим, своїм нерозумом, своєю полохливістю та взагалі нездарністю тільки шкодили визвольній справі. Так той мадзінівський пуч у Сабавдії закінчився загальною розтіччю інсургентів, та й сам Ґарібальді не зазнав кращих успіхів у своїх замірах щодо ґенуезької залоги матросів, бо хтось із тих, що їх він приєднав до діла, ввесь план заговору зрадив, касарня Сарцано аж їжилася від багнетів королівського війська, тому і Ґарибальді не залишалося нічого иншого, як тікати. Він подався спершу до Ніци, а звідси, не почуваючи себе безпечним перед нагінкою п'ємонтських зборів, перейшов через граничну ріку Вар до Франції. Його ціллю була тепер Марсель, але поки Ґарибальді дістався туди, він кількома наворотами мало не потрапив до рук французької жандармерії, зраджуючи себе на кожному кроці наївно щирими розповідями про себе (своєю дитячою довірою до людей, підступности і хитрої злоби яких та чудово проста душа не вміла збагнути ніколи). Під час тієї втечі й дізнався Ґарибальді, що він разом з іншими учасниками сабавдської революції засуджений на смерть, тому тільки аж тепер став дещо обережніший, мандруючи далі під іменем Йосифа Пане. Врешті, після тритижневої мандрівки пішки, наш утікач опинився в Марселі; служив на кораблях, на яких їздив знову в торговельних справах, між іншим аж ген до Тунісу, поки велика пошесть холери в Марселі не змусила його поступити до шпиталю доглядачем хворих.

Так його праведна мати могла все-таки втішатися думкою, що її химерний син, коли вже не зміг стати ні лікарем, ні адвокатам, ні священиком, то принаймні як милосердний самаритянин намагався служити людям у кожній країні, сповнений найжертовнішої самопосвяти для страждальців.

Бо в цього ворохобника й пірата, в цього орла й леопарда, було золоте серце дитини.

А далі? Невже не лишалося йому тепер нічого іншого, тільки животіти злиденним життям проскрибованого емігранта і мандрівника, ховаючись від світу й від ворожих людей у потаємних криївках таємних змов і гуртів? О, ні, таким захованим павуком революційної роботи той леопард з оранжевих гаїв Італії в силу своєї природи і свого єства не зміг бути ніяк. Мадзіні наче вродився до сходин, дискусій, зборів та конспірування в підпільних закамарках, де в рембрандтівському півсвітлі, в тиші змовної півночі зарисовуються гостро й таємно профілі облич тих, що тут придумують смерть катам Італії, й самі кожної хвилини на смерть готові. А байронівський пірат Ґарибальді тужить за боротьбою героїв на вільних просторах, десь між морем і степами, між землею і небом, громадою леопардів віч-на-віч з громадою леопардів. Але він завжди і всюди – леопард волі і світла, ніколи не леопард царської деспотії. Корсиканський пірат Бонапарт теж так безсонно тужив, мусив тужити за якимись всесвітами, за величезними просторами, що роздзвонювали відгуками збройних ударів, від яких валився світ на заході і сході, на далекій півночі і на сонячному півдні. Але той корсиканський пірат зодягнувся вкінці в царський пурпур, мов орієнтальний деспот, і став хижим леопардом тиранії. В серці ж сина тої мадонни, сеньйори Рози, мріє невпинно жаром якогось незбагненого Lux Aeterna туга – боротися за волю. Боротися не на те, щоб ставити скрізь орієнтальні престоли неволі й кидати їм під ноги збещещену трикольору революції, а на те, щоб визволяти. Який далекий і широкий цей людський світ, його найдальші окраї близькі серцю Ґарибальді, мов його Ломбардія й Венеція, його Тоскана й Сицилія, коли там, нехай і за сімома морями, якийсь поневолений народ повстав боротися за волю. І є з цього погляду в постаті та житті Ґарибальді щось із невмирущої поезії мандрівного лицаря Середньовіччя і щось із невимовної трагіки Дон-Кіхота. Він одночасно, мов войовник, закутий від стіп до голови в залізну зброю, і мов небесний янгол, якому присуджено двитати світ з пекла темряви.

Як сказано, Ґарибальді – гідний син романтичної епохи XIX в.

От він тоді, в Марселі, після того як пошесть вигасла і вже не стало тих, яким треба було служити, зважується знову на далеку-предалеку мандрівку, за океан, у новий світ, до Південної Америки. Більше, ніж дванадцять років (до 1847 р.), живе він тут як останній кондотьєр Італії, як хоробрий лицар свободи, що хоч на чужій землі бореться разом із поневоленими за волю: спершу на службі республіки Ріо Ґранде де Суль проти бразилійського цісарства, а опісля з республікою Монтевідео проти ославленого своєю жорстокістю тирана з Буенос-Айреса, Мануеля Ортес де Розас. Роки тої його кондотьєрської служби в Америці, що за-

вершилась блискучою перемогою республіканців у бою на полях Сан-Антоніо, повні пригод, гідних пера Мерієта, Купера, Джека Лондона, або пісень Волта Вітмана. Морські бої, де Ґарибальді зі своєю ватагою на одному кораблі бачить себе раптом оточеним ворожим флотом, але не тратить при тім ні охоти до бою, ні притомности, ні енергії проводу в метушні, де на одного з його людей припадає п'ятнадцять противників. Плавання серед розбурханих морських бурунів, де корабель на очах Ґарибальді розтрощує буря на тріски. Нічний наступ на ворожу станицю, де Ґарибальді сам один алярмує ціле місто. Полон у смертельного ворога, який катує Ґарибальді страшними муками, щоб видобути від нього імена його союзників, а після – той самий ворог в руках Ґарибальді помилуваний ним і відпущений (губернатор Мілану). Або солодка романтика кохання Ґарибальді з донькою американського степу, Анітою, яка стає його вірною й геройською дружиною, й гине опісля в Італії, під час відвороту Ґарибальді з-під переможеного Риму. І та його романтична лицарськість, якою він дивує і найзавзятішого противника: «Це наша раса, його треба пощадити», – любить він казати про хороброго ворога, а часто й найбільшого дикуна роззброює. І безкорисність, що доходить до крайности: по шістьох роках служби в Ріо Ґранде він мусить учителювати по домах, щоб заробити на хліб, (бо тепер і на будуче не приймає від ніякого уряду платні або почесних дарів, або якоїсь винагороди за свої воєнні подвиги), і так само в Монтевідео, де не приймає почесного подарунку з рук генерала Ривери.

Але всі оті казкові подвиги Ґарибальді за океаном добувають в наших очах властивого значення щойно тоді, коли зважимо, що для нього були вони тільки підготовкою до тої ролі, яку мав він відіграти з новим почином визвольної боротьби в Італії. В житті геніяльної людини навіть розстайні й розбіжні позірно лінії творять кінець-кінців своєрідну єдність, в якій наперекір усім скептикам і песимістам хотілося б добачати щось на зразок тої провидющої мудрости, яку Ляйбніц назвав колись harmonia praestabilis. Бо хоч це ніби дуже розстайна лінія в житті Ґарибальді, ота мандрівка за океан та зв'язана з нею служба в південно-американських республіках, то все те, що в'язалось із нею з погляду на становище Ґарибальді, як італійського патріота й революціонера, мало у своїх висновках першорядне значення для його майбутнього. Це ж, організовуючи в Америці вперше свої бойові гурти, свої легіони, тих левів хоробрости в червоних сорочках із зеленими вилогами, що мали незабаром здобути під його проводом славу на весь світ, Ґарибальді організував собі властиво своїх жовнірів до боротьби за рідний край. Американські боєвища були йому і його хлопцям тільки, сказати б, місцем

бойових вправ у боротьбі з тим ворогом, далеко уважнішим ворогом, що сидів не в преріях Аргентини, а в Ломбардії і Венеції, в провінціях Емілії, на Сицилії, в Неаполю і творив армію чужинецького, стільки ж жорстокого, що й могутнього деспота. Добровольці Ґарибальді в Америці – це були майже самі італійці, що прибували до нього з найрізноманітніших середовищ нового світу. І те перше, чого він їх як ватажок учив, – це була відвага боротися проти дужчих сил ворога тоді, коли той ворог був хоч би й удесятеро численніший і своїми засобами сильніший. Колись-то Ґарибальді, починаючи свою службу в Ріо Ґранде, проголосив війну Бразилії, маючи під своєю командою всього 16 людей! Але тих шістнадцять стало під його проводом жахом для цілих лав ворога, і належати до їх гурта вважалося почестю. Бо це разом із своїм ватажком були люди, які наважувалися на кожну небезпеку всі і цілком, а при тім обмірковували й передбачали заздалегідь усе, що яким-небудь способом могло скріпити шанси кінцевої перемоги. Хотілося б просто сказати, що наш романтик Ґарибальді у збройній боротьбі, в особистій хоробрости борця, шукав того, чого літературні романтики шукали в мистецькій красі, а саме – абсолюту. Абсолюту хоробрости, абсолюту геройської посвяти в визвольній розправі з ворогом. І як кожний абсолют для свого визнавця, так і та хоробрість, і та посвята за рідний край висунута тут, так би мовити, на вершини здорового містицизму серця, була для Ґарибальді, як для справжнього романця й земляка Данте, Франциско з Ассизі й Саванароли (мимо його вольнодумности й ненависти до римського папства й попівства) нерушимою, єдиноспасаючою догмою: Una Sancta.

Тим-то і була така щаслива та поневолена Італія тодішньої епохи, що визвольна праця во благо їй була трохи не для всіх її діячів (попри партійні розбіжності й переконання) абсолютною догмою, якій спроневірятися було б блюзнірством, а посвята для якої преображає їх усіх якимось таємничим сяйвом апостолів визволення. Історики лають, напр., Мадзіні за його доктринерську запеклість, республіканську догму і диктаторську авторитетність, але ми перелічимо тільки величезну агітаційну працю цієї людини, його поклики і його промови, його конференції, розмови і сходини, всі труди того життя, присвяченого виключно справі рідного краю, а тоді й сувора авторитетність його буде нам не тільки зрозуміла, а здасться нам просто кінцевою ознакою такого активного духу. І це було щастя Італії, що на ґрунт, підготований до боротьби ідейно Мадзіні і його однодумцями, на землю, права якої заступав перед Европою такий геніальний державник, як Кавур, міг поступити як вождь народних мас у збройній боротьбі такий їх земляк, як Ґарибальді.

Короля Віктора-Емануїла назвали прапором Італії, Кавура – її головою, а Ґарибальді – мечем. І це так. Він став і прославився ним навіть мимо того, що коли зі своїми добровольцями прибув на першу вістку про нові революційні рухи в Італії 1848 р. до рідного краю і вперше жертвував батькові Віктора-Емануїла, королеві Карлові-Альбертові, свої послуги як ватажок відділу добровольців, то король його пропозиції не приймає; королеві просто сором говорити з цим пів-піратом, пів-лацароном і пів-волоцюгою, а міністр Річі радить Ґарибальді вступити на службу до Венеції морським розбишакою. І так само розчарувала його з самого початку поведінка папи Пія IX – того славетного пана графа Мастай-Фереті, про якого Віктор Гюго виспівав такий чудовий шансон, який на прегарний лист ґарибальдійського легіону (ще з Монтевідео) не відповів нічого, хоч цей лист – то просто зворушлива пісня героїв рідної землі, що тужать за боротьбою визволення. І таким неоціненим з боку королівського уряду, двірської камарильї, міністерських урядів і кожного генерального штабу Італії лишився Ґарибальді для пишних кирей, фраків і золотистих мундирів до кінця визвольної війни і надовго потім, а після своєї диктатури на Сицилії гнаний вкінці королівськими рекрутами як бандит і ворохобник. Для його добровольців правительство не мало ніколи ні одягу, ні зброї, ні ніякої допомоги, а тих, що переходили до нього з королівської армії, спіймавши, розстрілювали як дезертирів. Такої долі зазнавали иноді і найбільш заслужені з ґарибальдійських офіцерів. Як декридитує комендант Мантуї ріттер фон Горжково Горжковскі: «Ein hergelaufener Raufbold, Abenteurer und Anf?hrer vom ?rgtsen Strassen-gesindel, namens Giuseppe Garibaldi».

Але хіба те все в силі відтягнути від раз наміченого діла його самого і його ефебів?

Ні.

Ґарибальді ні не зраджується, ні не гнівається, не отруює себе в гнилій самоті чорними думками про помсту, не йде між своїх хлопців лаяти короля, міністрів та бюрократів, а швиденько шукає змоги допомогти собі інакше, і невдовзі на найважливіших фронтах війни сполошений ворог гукає:

Ґарибальді йде!

3.

Італійське повстання 1848 р. – це між визвольними починами Італії з часу її поневолення габсбурзькими та бурбонськими деспотами важливий крок вперед, поширення революції назовні і всередині. Коли саме досі, себто, у 20 і 30 роках, доходило тут усе тільки до ворохобних роз-

рухів у поодиноких середовищах, які щонайвище кінчалися здобуттям конституційного устрою для даної країни, то тепер, уже під впливом упадку монархії Людвіка-Філіпа у Франції, вже кривавих революційних рухів в Австро-Мадярщині й Німеччині, вже в силу могутнього розвитку революційно-визвольної думки в самій Італії, повстання починає набирати загальнонаціонального характеру. І коли найкращі патріоти Італії, не виключаючи спершу, як уже зазначено, й Ґарибальді, так одностайно домагалися від папи Пія IX, щоб він став на чолі народу як найвищий виразник його визвольних змагань, то це теж один зі знаменних виявів загальнонаціонального характеру одушевленого повстання гнобленого народу. Правда, обожуваний спершу Пій IX швидко скинув маску революціонера на престолі Петра, і не тільки, що не став на чолі визвольної боротьби як Pontifex nationis, але ще й урочисто заперечував щось подібне у своїх енцикліках і ославлених алокуціях так, що листопадова революція в Римі 1848 р. примусила його вкінці покинути папську столицю і шукати захисту в Ґаеті, в державі ката Сицилії Фердинанда II (R? Romba). Але хтось інший, не менш авторитетний і для всього народу, і для Европи, мав стати на чолі Італії як виразник її **змагань** до визволення й об'єднання, – король Сардинії, володар П'ємонту Карло-Альберт, одинокий рідний династ в Італії. В 1831 р. він ще так мало відрізнявся своєю володарського системою від інших габсбурзьких та бурбонських домптерів Італії, що спробу ворохобні й опозицію лібералів придушував криміналом, шибеницями й розстрілами не менш енергійно, ніж якийсь габсбурзький кацик у Модені або Пармі, або хто-небудь із фельдмаршалів і оберегів у Мілані або в Венеції. Але тепер, після довгої й важкої боротьби з собою, цей король-деспот наважується стати королем-ворохобником, і після того, як Венеція й Мілан перші піднесли прапор революції (17 і 18.III.), проголошує війну Австрії.

Хотілося б сказати про Першу святу війну визвольної Італії. Дарма що вона в серпні 1849 р. закінчилася остаточною поразкою Карла Альберта, змусила його до абдикації і спричинила, може, й передчасну його смерть на чужині, в Опорто. Та обставина, що цей п'ємонтський династ прокламував себе після своїх перших перемог над австрійцями королем Горішньої Італії (14.VI.1848), користуючись при тім, наперекір агітації Мадзіністів, згодою населення Ломбардиї й Венеції, зберегла все-таки своє пропам'ятне значення для розвитку визвольних змагань в Італії, вказала синові й наслідникові Карла-Альберта шлях у майбутнє, на якому той десятьма роками пізніше зміг довершити при допомозі Кавура і Франції діло визволення. Але імена й роль отих обох королів, Карла-Альберта та Віктора-Емануїла, це як-не-як тільки символічні виразники

і прапори, конечні династичні засоби для народу, одушевленого для монархічної форми своєї будучої держави. Вони обидва не змогли б розбудити в широких масах бойової волі, твердого хотіння помсти та обнови, а з цим і геройського захоплення стражданнями кривавої боротьби, коли б попри їх правильні армії не вів на ворога ватаги своїх добровольців Ґарибальді. Те, що правильна армія довершила під Ґойто і Монцамбано, Віллафранка і Пастренґо, а далі під Санта-Лючія і Мортарою, Кустоцою і Новарою, а 1859 р. – під Маджентою і Сольферіно – це все подвиги мілітарної стратегії, та й без огляду на те, чи вони скінчилися перемогою чи невдачею, з допомогою чи без допомоги французів, певно, дуже цікаві для військового фахівця. А Ґарибальді і його добровольці – це романтична неправильність і вийняток, це епос і поезія, це втілена геройська легенда на полі визвольної боротьби. В таборі королів є династичний принцип, а в шатрах Ґарибальді – найглибша душа народу.

– Evviva I'Italia! Evviva Garibaldi! Ці два кличі пов'язані між собою так тісно, що вони в устах натхнених тратять свій окремішній зміст і стають самозрозумілими синонімами, так як Цезар став синонімом Риму, а Ганібал – синонімом Картагіни**.

Це кличі його добровольців і широких мас народу, які вірять у нього більше, ніж у королів і їх армії, у французів і їх допомогу, в Европу і в її симпатію. І чого б там Ґарибальді зі своїми хлопцями не довершив – усе тратить раптом тверезість холодної дійсности і преображається семикратною райдугою леґенди. Але це так тому, що та дійсність ватажкового подвигу скрізь надзвичайна. Вісток про них у мілітарних канцеляристів не знайдете тому, що вони, як і всі канцеляристи, ненавидять неправильність і вийняток, романтичну леґенду і найглибшу душу народу, всеодно, чи в неї обличчя Христа чи Данте, Мікеланджело чи Ґарибальді. З початку баталії Карла-Альберта Ґарибальді ледве добуває в провізоричної влади в Мілані сякого-такого одягу та зброї для своїх добровольців і зараз же спішить із ними до Ломбардиї, а звідси під швейцарську границю, страшний для вигідного австрійця тим, чим жахав московський козак героїв Наполеона 1812 р.: несподіваними нападами на Берґамо, Комо, Арона, Луїно, Віджію, Сан Масо, Мурацоне – скрізь тут він являвся нежданно і кожної хвилі, мов дух у казці про Аладина, і розгромлював або розганяв, або, принаймні, смертельно тривожив тисячі ворогів, сотками, або тільки десятками своїх. Під Луїно австрійців 1200, а в Ґарибальді – 400 хлопців, але вони перемагають. Під Віджією в генерала Аспре 5000, а в ватажка 100, а все ж із тою соткою він бореться хоробро понад чотири години. На Лаґо Маджйоре він захоплює

** Карфагену – Ред.

австрійські парівці з відвагою, яка ще більше дивує, ніж його подвиги в Америці, бо тут проти нього як-не-як така знаменито вишколена й дисциплінована армія, як австрійська, а він же, сказати б, самоук у стратегії і командує самими самоуками. Але те, чого йому бракує, рекрутської школи і стратегічної граматики, те заступає в нього відвага, розмах, порив, а при тім погідний, тільки йому питомий спокій. І хоч без воєнної освіти, все ж у нього є інтуїція та інстинкт геніального вождя. Оборона Риму, обложеного армією генерала Удино, насланого Францією в 1849 р. ніби для охорони щойно прокламованої там Мадзіні й товаришами республіки (9.II.), а властиво в поміч папі, що втік до Ґаети, – це стільки ж класичний зразок просто страшних своєю звагою подвигів армії Ґарибальді, як і доказ на те, яким стратегом він спромігся бути для Італії, якщо б своєю, іноді непростимою скромністю не грішив так, як це траплялося. Тут боротьба гарибальдійців , першого дня 9 годин, увінчалася враз такою перемогою, що Удино вже на другий день домагався перемир'я (маючи військо в 6 разів сильніше!), зробленого Мадзіні наперекір раді Ґарибальді, який впевняв членів тріумвірату (крім Мадзіні ще Армеліні, Сафі), що зможе французьку армію окружити в цілости, якщо його військо буде скріплене. Але впертий Мадзіні унеможливив тут плани Ґарибальді, очевидно на шкоду Римові й республіці, так само як опісля, коли відправив Ґаріибальді проти війська Фердинанда II під Палестрину й Велетрі, віддаючи при тім начальний провід не Ґарибальді, а генералові Розеллі, людині стільки ж зарозумілій, скільки і зовсім неспосібній. І в однім, і другім випадку передбачав Ґарибальді стратегічні можливості, в силу яких, як це признають навіть його противники, визвольна війна Італії могла скінчитися на десять років скоріше, і хто знає, чи в такім разі, окрім усієї Сицилії (разом із королівством Неаполю), не дістався би тоді в руки Ґарибальді і весь папський Рим. Але що ж, Ґарибальді вмів вести в Римі три- і чотирикратні наступи на віллі Памфілі й Корсіні, Васцело й Валентині, і розпалювати тут своїм словом бої, які треба причислити до найвеличніших, що в'яжеться з минулим Риму всіх часів (ще в 1906 р. німецька письменниця Рикарда Гух (*Huch*) створила найкращий історичний німецький епос сучасности, змалювавши мистецькою рукою боротьбу Ґарибальді за Рим у творі: «Die Geschichten von Garibaldi»[***], але він не вмів, чи по всій своїй природі не міг виступити з усією рішучістю там, де йшло про його власну особу. Віл не зумів висунути гідно свого «я» ні проти

Мадзіні, ні Розеллі, ні Лямармари, лі Чіяльдині, хоч усі вони, зрештою (може за вийнятком одного Мадзіні), друго- і третьорядні ін-

[***] Дві частини: «Die Verteidigung Roms» (1906) та «Der Kampf um Rom» (1907) О.Г.

дивідуальності, своєю анімозією до нього та своїми розпорядками, спрямованими головно проти нього, шкодили насамперед не йому, а національній справі часто в її найважливіших стадіях. І так само звик він попри всю геройську незалежність свого духу підпорядкуватися волі згаданих королів, хоч хто знає, чи не могла Італія вже тоді, під проводом Ґарибальді, стати тим, чим вона сьогодні під проводом Мусоліні, коли б Ґарибальді з самого початку захотів взяти кермо всієї боротьби у свої руки, без ніякого огляду на генералів короля, а опершися виключно на свою безприкладну популярність в широких масах народу?

Але до того треба було йому володарських інстинктів, ренесансової жадоби панування принаймні настільки, скільки її горіло колись у Кола ді Рієнці, а цим його доля не обдарувала. Про Мадзіні, напр., він навіть у своїх споминах, там, де обговорює саме хиби цього противника, говорить здержано. Про Кавура, про Наполеона III він згадує місцями з гнівом, але король (особливо ж Віктор-Емануель) для нього завжди його володар. Відношення, яке так і пригадує покору великого реформатора Франца з Асизі проти папи Інокентія III. Але щоб це зрозуміти, нам, може, годилося б тямити, що в духовности Ґарибальді попри героя й ватажка, пірата й леопарда волі, крився завжди чужий до світу і людей Парсифаль та поет, розмріяний лицар ідеалу і по-дитячому віруючий оптиміст.

І це, власне, той вірний своєму ідеалові і віруючий Парсифаль не в силі ніколи зневіритися настільки, щоб покинути думку боротись за вітчину, поки вона не визволена остаточно. Ось після остаточного впадку Риму Ґарібальді зміг із вірними йому легіонерами відступити на територію республіки Сан Марино (як на нейтральну землю) походом, що його історики порівнюють слушно з колишнім подвигом Ксенофонта, проводиря 10.000 греків після бою під Кунаксою. А заслужила б тут на окрему пісню геройська смерть дружини ватажка, Аніти, яка, як **і** завжди досі, так **і** при облозі Риму, не покидала свого чоловіка **і** в найтяжчих небезпеках, але тепер знесилена надлюдськими трудами та вагітністю, загинула під час того відвороту, в Равенні. А з чим порівняти долю Ґарибальді після того, як він, примушений загальною поразкою Італії в 1848-49 р., відпускає останки своїх добровольців, **і,** прогнаний сардинським урядом із рідного краю, вигнанцем іде знову в мандри на чужину? Правда, інколи хотілося б сказати, що коли б у нього серафічний елемент вдачі не так часто детермінував його вчинків, то, може б, йому не треба було тулятися, прогнаним політичним злочинцем спершу в Тунісі **і** Танжері, а далі Ґібральтаром, в Англії, знову в Америці, в Нью-Йорку, робітником на фабриці мила, а кінець-кінцем ще раз як моряк-торговець на службі

підприємців у Нікарагуа, Ґранаді, Панамі й на західно-індійських островах, поки **не** перебрав команду одного торговельного корабля в Ліма (Перу). Можливо, що саме якась людина з наполеонівським, ущерть деспотичним характером, намагалася б на його місці з усіх сил зробити свою справу справою всього народу, **і** на чолі цього останнього визвати до бою всіх своїх ворогів, отак, як зробив, зважився зробити Наполеон, покинувши самовільно присуджену йому на вигнання Ельбу. Але в Ґарибальді після кожного бою була туга за спокійним життям, чого висловом є в міжчасі його постійний осідок на дикому відлюдді сардинського острова Капрера (Саргега, 1854), де він живе аж до смерти (2.VI.1882.) з важкої хліборобської праці власних рук, захищаючи притім люблячою опікою звірята на тому острові, яких ловити й убивати не дозволяє нікому. Та проте вповні поглибитися в затишок химерної самоти **на** острові, що гідний своїм бурхливим овидом співу Байрона або Ламартіна, той герой двох світів не зміг ніколи. І якщо він **не** вмів чи не хотів у ніяку епоху свого життя надто побиватися за свою власну долю й особу, доходячи **тут** до просто дивацької безкорисности, то боротися за інших він не перестав ніколи. Три рази ще мав він покинути Капреру, покликаний воєнними сурмами до бою: два останні (1866 та 1870/71) тут для нас менше цікаві, проте участь Ґарібальді в кінцевій війні Італії за волю 1859/61 – це з усіх його подвигів найбільший.

Так, це вершина, перемога **і** тріумф. Вершина і в змаганнях самого короля Віктора-Емануеля, вершина дипломатичної творчості Кавура, **і** вершина, блискуча, чудова, хотілося б сказати, імператорська в романтичній долі Ґарибальді. Але ореол переможця, що сяє тут над головою короля, це ореол перемог, здобутих насамперед зусиллями його війська та армії тодішнього союзника Італії, цісаря Налолеона III. Як каже десь Бомарше, «воєнна слава королів, це слава їх полководців та жовнірів, принесена в дарі їх Величеству». Ореол перемоги дипломатичного хисту Кавура ще дещо захмарений тим, що Наполеон III після італійської перемоги під Сольферіно відступає з поля боротьби, спонукує Італію до примирення в Віллафранка, наслідки якого тільки до половини відповідають сподіванням італійських патріотів, а далі доповнюються анексією Ніци **і** Сабавдії Наполеоном. Правда, півтора року після Сольферіно **і** Вілляфранка, 5.XI.1860, Віктор-Емануель об'єднує під своїм берлом італійські провінції вже настільки, що незалежними від нього залишаються ще лише австрійська Венеція, республіка Сан Марино **і** папський Рим, а 17.III.1861 р. може Віктор-Емануель прибрати врешті титул короля Італії. Але коли в усьому тому є багато кабінетної дипломатії, міністерських штук **і** хитрощів та ceterum censeo заздрих великих

держав, то в тому, чим Ґарибальді завершує боротьбу тої епохи, є непорочне геройство, є величність боротьби за рідний край. Це саме його пропам'ятний похід на Сицилію і Неаполь, два найстрашніші заборола чужинецької неволі в тодішній Італії, похід, без тріюмфального наслідку якого, значить без здобуття Сицилії і Неаполю для Італії Віктора-Емануеля, остаточну перемогу уявити годі. В тюрмах Сицилії стогне в оковах 5970 патріотів. Увесь край пронизаний сіттю поліцайської шпіонажі таких міністрів-катів, як Маніскалько і Айосса. Повстання 4.IV.1860 р. здушене в потоках крови, ославлений Бурбон, король Фердинанд II, «цар бомба», велить засипати населення при найменшім відруху негодування безліччю бомб і гранатів. Але геній Італії чуває і над тою нещасною країною. Він кличе туди найкращих синів вітчизни і велить їх вести вождеві, ім'я якому Джузепе Ґарибальді, їх є спершу 1007, вони вперше вступають на сицилійську землю в місцевости Марселя, звідси і їх ім'я в книзі безсмертности: «Тисячка з Марселя». Старовинний світ прославив навіки триста героїв Леоніда під Термопілями, але проти них репрезентує ті тисячі ґарибальдійців з Марселя рівно величаво, рівно всежертвенно, рівно несмертельно геройського духа новітньости. Куди вони ступлять, народ спішить до них, вони поривають за собою маси як хвиля, як вихор, як сили небес, їх червоні сорочки – це мов символи того лютого пожару, що розпалюється з їх приходом над головами тиранів. О – camiscia rossa, camiscia santu! Ґарибальдівський абсолют хоробрости, ґарибальдівська віра в перемогу, ґарибальдівська звага на неймовірне – все те вибухає тут, мов лава Етни з кожного місця, з кожного погляду, з кожного кроку видимо й потрясаюче на весь світ, сповіщаючи народам усіх земель вогнистими знаками:

Так борються герої.
Так визволяють поневолених.
Так веде провідник з божої ласки.

Під Каталафімі вони здобувають блискучу перемогу, хоч ворогів учетверо більше. Під Алкамо їх ледве 1000, а ворогів – 25.000, в Палермо 200 ґарибальдійців проганяє 4000 неаполітанського війська, хоч королівська артилерія вистрілює 2600 бомб усього на одну площу. А ті їх проповідники, той монах Джіян і Уґо Басі, та черниця, сестра Різо, що з висот одної барикади, хрест в одній, пістоль в другій руці, загріває студентів з Павії до бою!

За правду: Una Sancta.

Тоді Ґарибальді став всевладним диктатором здобутої Сицилії, і король Віктор-Емануель прийняв її з його руки, хотілося б сказати, з його ласки. Той самий король, що після того як Ґарибальді, бажаючи опісля

завершити діло визволення, рушив зі своїми походом на Рим, щоб здобути і його для об'єднаної Італії, вислав на нього військо, яке в горах Аптромонте звело з ґарибальдійцями соромний братовбивчий бій, в якому Ґарибальді був тяжко ранений у ногу. А важко недужого велів Віктор-Емануель запроторити до в'язниці в Варініяно! І так само покарав король свого найкращого героя ще в 1867 р., коли Ґарибальді, наступивши ще раз на Рим, програв бій із папськими оборонцями, французами, під Ментаною. Ота тюрма – це може найглибший трагізм у житті переможця Сицилії. Правду писав Мадзіні у своєму листі до «міністрів короля»: «...Це вся Італія є з ним (Ґарибальді), вся Італія є зранена з ним і запроторена. Ми жадаємо, мої панове, визволення Ґарибальді в ім'я Італії, в ім'я подяки, яку всі ми йому винні. Ми жадаємо, щоб його разом із ріднею випустили на волю, бо це його запроторення пригадує Європі історію Христофора Колумба».

[Розбудова нації. – 1930 р. – № 9-10].

Евген Онацькнй

НАЦІОНАЛІЗМ І ІНДИВІДУАЛІЗМ

Кожна людина має в собі щось своє, оригінальне, неповторне, що відрізняє її від решти людей, навіть тієї самої національности, навіть тієї самої родини, і що творить з неї цілком відмінний психічний і фізичний образ, творить із неї «особу», або, кажучи латиною, – індивіда. Але історія не знає ізольованих індивідів; насамперед сексуальний інстинкт, а потім і економічні потреби спонукають первісних людських істот до суспільного життя, і тепер жодна людина не з'являється на світ поза рамками тої чи іншої суспільности.

Дуже легко спостерігати, що економічні потреби організації праці приводять неминуче до встановлення залежности одних індивідів від инших, слабших від сильніших, бідніших від багатших. За давніх часів ця економічна залежність доходила до форми цілковитого заперечення «особистости» в усіх приналежних до нижчих класів людности: людина прирівнювалася до речі, яку можна було купити, продати, знищити на бажання власника. Одна сильна індивідуальність вважала себе в праві розпоряджатися безконтрольно тисячами инших, слабших індивідів, які, саме через слабість, втрачали навіть право вважати себе за «людей». Втрачали право, але певно за людей себе вважати продовжували і людьми були. І не раз зі зброєю в руках, у кривавих повстаннях, змагалися за «право» бути людьми, себто, право не соромитися свого «я», своєї індивідуальности, здобували. Ціла історія людства виглядає, зрештою, як боротьба, з одного боку, за звільнення людини від залежності від природи, а з другого боку – за звільнення людини від залежности від людини. Та якщо боротьба за звільнення людини від залежности від природи осягає великих успіхів, боротьба за звільнення людини від людини осягає успіхів лише відносних, бо саме життя в суспільстві з розвитком цивільного життя накладає на кожного члена суспільства щораз більше обов'язків у відношенні до суспільства.

Уже Христос визнав за кожною індивідуальною людською душею безконечну вартість, але великі ідеї Христа настільки випереджали тодішню суспільну дійсність, що перейшли віки за віками, аж поки в свідомости християн ці ідеї стали чинними. І лише французька революція, проголосивши загальну рівність і братерство, спробувала – але відкидаючи Христа! – пристосувати до життя Його ідею вартості кожного індивіда.

Від французької революції з її лібералізмом і бере початок той «індивідуалізм», що так характеризує два останніх століття, забарвлюючи собою і літературу (згадати хоча би романтизм, байронізм і т. д.), і політично-економічне життя.

Але коли, з одного боку, літературно-філософський рух йшов у напрямі валоризації психічних сил індивіда, стремів до найбільшого їх розвитку, бодай коштом пригноблення решти індивідів, то в політично-суспільних рухах, індивідуалістична тенденція приводила навпаки до зниження рівня окремих індивідів, до заперечення права одних індивідів розвиватися коштом решти. Ось так, з одного боку, ми маємо Ґете, що в відчутті яскравої индивідуальности вбачав найвище щастя, або Ніцше з його жаданням піднести людину до щабля надлюдини, і з його твердженням, що індивід є усе, а колектив – ніщо, або Йогана Мілера з його мріями про чоловіка-бога; а з другого боку, ми знаходимо атомістичну теорію суспільства демократичної доктрини, з її ідеалами загальної рівности, що приводить до нівеляції людських вартостей, і виливається в жахливу демагогію большевизму і комунізму (що фактично приводить в логічному розвитку подій до цілковитого заперечення індивідуалізму). Для демократичного індивідуалізму людське суспільство є чисто механічним та атомістичним агрегатом. Кожна окрема людина є рівним кожній иншій людині атомом, що важить на важниці життя і влади рівно стільки, скільки й кожний инший. І саме тому в усякому демократично-ліберальному режимі важить не якість тієї чи иншої особи, не вартість її психічних прикмет, які треба всемірно плекати і розвивати (згадайте притчу Христа про закопані в землю таланти), але лише кількість тих осіб. І відповідно до того, нація уявляється не як органічна цілість, де різні вартості розподіляються по єрархічній драбині більшої корисности та відповідальности, але як проста сума, як число, без всякого органічного зв'язку, але з тягарем суми нарахованих одиниць. З цієї точки погляду, наприклад, українська нація має право на шосте місце в Европі, бо нараховує... понад 40 мільйонів індивідів. А проте суворе життя не рахується з тими 40 мільйонами і відводить нам нині на банкеті націй одне з останніх місць! Бо кількість має в інтернаціональному житті свою вагу, але лише помічну, другорядну...

В такій кількісній масі одиниця, індивід є всім. Рівний всім иншим індивідам, він почуває себе «сам-собі-паном». Не з'єднаний з суспільством ніякими етичними обов'язками, він поводиться відповідно до своїх власних міркувань, інтересів і смаку. В момент національної небезпеки, він проголошує свою нейтральність, виправдовуючись тим, що «його хата з краю», й її ніхто не зачепить. Ціллю собі він ставить здобути якомога більше прав і звільнення від усіх обов'язків. Коли є можливість, він

не платить податків, намагається обходити закони, хвалиться, коли йому пощастить провезти контрабанду, симулює хвороби, щоби ухилитися від військової служби, вимагає повної безконтрольности в його промислових і торговельних операціях. «Моя» ініціятива, «мої» гроші, «мій» крам, «моє» підприємство: хочу – продам, хочу – закрию, хочу – подарую, а державі, суспільству, нації до того всього – зась!

Країною найбільш безпардонного індивідуалізму (бо і лібералізму, і так званої «демократії») останніми десятиліттями стали Північні Штати Америки, де запанувало досить вульгарне гасло: «Mind your own business» – «Не пхай носа до чужих справ». Дійшло до того, що займатися політикою чи взагалі громадськими справами («пхати ніс до чужих справ») почали вважати в Америці за річ для порядної людини непристойною. Порядна людина повинна присвячувати себе комерції чи промисловости, взагалі власному бізнесові, залишаючи політику касті професіоналів, що дивилися на свою діяльність теж як на своєрідний «бізнес», в якому йшла торгівля голосами за відповідні послуги.

Як наслідок, з одного боку, – буйний розквіт бутлегерства, рекетирства й иншого бандитизму (з окремою спеціялізацією грабування і звільнення за відповідний викуп багатих людей та дітей), що витворило справді злочинну державу в державі, а з другого боку, – безпримірна концентрація капіталів у руках кількох привілейованих фінансистів та промисловців, що так само витворювали свою державу в державі, і заміряли до повної механізації та автоматизації суспільства. Саме в Америці за останні десятиліття гасла демократичного лібералізму привели, з одного боку, до непомірного розквіту індивідуалізму та появи небагатьох справді – бодай щодо антисуспільної діяльности – «надлюдей», а з другого боку, до нового заперечення вартости індивідуальности в раціоналізації промисловости, де індивід став звичайним приладом, інструментом, річчю, без особистости й виразу. Ніхто не думає заперечувати пожиточности машин в еволюції людства, але не можна допускати, щоби ця пожиточність машин поверталася на шкоду цілої маси робітництва, яке має бути дисциплінованим, але не механізованим, має бути точним у своїй діяльности, але не автоматичним, повинно зберігати людський образ, і не допускати до того, щоби тиранія машин нищила гідність і радість праці.

Націоналізм, що ставить в основу своєї діяльности добро цілої нації, пам'ятає, що стан цілого залежить від стану складників. І саме тому він мусить піклуватися про якнайбільший розвиток індивідуальних прикмет і окремих індивідів, і окремих індивідуалізованих груп. Індивіди, що складають націю, не можуть ніколи сходити на рівень засобу, вони завжди мають залишатися ціллю, щодо якої держава, суспільство в ціло-

му, має свої обов'язки. І саме тому, напр., в Італії, з приходом до влади італійського націоналізму (відомого під назвою фашизму), італійська держава прибрала назву етичної держави, себто, держави, що не залишається байдужою до життя нації й індивідів, що її складають, але має щодо них свої етичні обов'язки, дбає про їх виховання (не лише про освіту!), про різноманітний розвиток усіх індивідуальних вартостей. З другого ж боку, і індивід має обов'язок жертвувати всім – навіть власним життям – для нації. І тут нема ніякої суперечности. Почуття самопосвяти для нації, яке помічається в кращих її членів, лише підкреслює те споріднення індивіда з нацією, при якому індивід, ризикуючи для нації, жертвує собою не для якоїсь чужої відмінної йому істоти, але для того, що є в нього самого найдорожчого, найкращого, найшляхетнішого, найвищого. Бо ідеали нації є його ідеалами, болі нації є його болями, тріюмф нації є його тріюмфом, – і якщо сильна людина ніколи взагалі не вагається ризикувати життям для осягнення своїх партикулярних ідеалів, то тим менше буде вона вагатися ризикувати своїм життям задля осягнення тих її ідеалів, що поділяють їх разом із нею мільйони споріднених душ.

Бо нація, як казав Адам Мілер, є одною великою цілістю, одною великою індивідуальністю. Вона не є, як це думав Руссо і з ним усі демократи, агрегат індивідів, що існують одні коло одних на визначеній території в визначений момент, але є органічною цілістю, що сформувалася шляхом довгої низки поколінь. Бо кожний індивід є в дійсності продуктом не лише своїх безпосередніх родичів, але також цілої нації, себто, цілої низки предків. І не дарма французький соціолог Лебон писав, що: «Всі мешканці одної і тої самої місцевости, одної і тої самої провінції неминуче мають спільних предків, вимішаних із тої самої глини, викарбуваних у тих самих формах, зв'язаних одним і тим самим довжелезним ланцюгом, у якому вони є лише останніми ланками. Ми є одночасно діти наших батька-матері і нашої нації. І це не лише почуття, але це також – фізіологія і спадковість, що роблять із нашої батьківщини для нас другу мати...» І саме тому наш великий Шевченко присвятив своє чудове «Посланіє» – «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм», – єднаючи їх всіх в одну спіритуальну цілість, в одну націю.

А втім, якщо не мати вихідної точки з такої спіритуальної цілости, годі втекти від руйнуючого матеріялізму: індивід завжди буде супроти індивіда, клас завжди – супроти класу, і боротьба – боротьба за всяку ціну! – буде останнім критерієм. Кожне панування буде виключним та насильним, кожна єрархія буде позбавлена будь-якого етичного змісту. Про соціяльне становище і владу кожного вирішуватиме головне гріш, не те, хто чим є, але те, скільки, хто має. На базі індивідуальної рівности зникає

всяка градація психічних якостей, і демократія неминуче перетворюється – як це ми бачимо найвиразніше в Америці – в плутократію.

Індивідуалізм, що має за вихідну точку окрему особу, дивиться на речі лише з точки погляду тієї окремої особи, і тим приводить у моралі до егоїзму (з усіма його утилітаристськими, гедоністичними, мак'явелістськими і т. п. варіянтами); в політиці – до лібералізму (щоби індивід мав якнайбільшу свободу) і до демократії (щоб ніхто не був більшим за иншого); і нарешті – до анархії, себто, руйнування всякого державного зв'язку.

Націоналізм, виходячи з цілости, а не з індивіда, приводить, навпаки, в моралі – до жертвенности і самопосвяти, а в політиці – до справжньої організації через поєднання індивідів тією ідеєю цілости. І якщо соціалізм висуває концепцію, де колективові (не нації) надається виключне значення, а індивідуалізм, навпаки, те виключне значення надає індивідам, то націоналізм заперечує крайності одної і другої теорії, і твердить, що без нації не може бути зросту індивідуальностей, і без розвитку індивідуальностей не може бути зросту нації. Розвиток національної свідомости, що примушує людину час від часу до жертв на користь нації, не лише не суперечить розвиткові індивідуальної свідомости, але навпаки, – ця індивідуальна свідомість є конче потрібною для розвитку національної свідомости. Бо лише свідомі індивідуальної гідности індивіди можуть мати й свідомість національної гідности; не дарма писав В. Соловйов, що «головне нещастя Росії полягало в нерозвиненості особистости, себто, в слабкому розвитку колективного, громадського чуття, бо між цими елементами заходять відносини пропорційности: при зчавленню особистости твориться з людей не суспільність, а отара...» Але з другого боку, цей розвиток особистості не повинен іти на шкоду цілого суспільства, бо тоді повстає сваволя і анархія.

Отже, висновок: український націоналізм має бути проти індивідуалізму, оскільки він визначає безконтрольну гру невгамовних егоїзмів і хижацьких апетитів, але має бути за індивідуалізм, оскільки він визначає гармонійній різноманітний розвиток психічних вартостей людської особистости і спричинюється до збагачення якостевої сили цілої нації. Націоналізм має бути проти індивідуалізму, оскільки він визначає намагання індивідів звільнитися від обов'язків у відношенні до суспільства і нації, націоналізм має бути за індивідуалізм, оскільки він визначає намагання індивідів дбати про якнайкраще виконання своїх обов'язків супроти суспільства і нації, що є ***можливим*** лише при постійній праці над зростом і розвитком індивідуальних вартостей.

[Розбудова нації. – 1933 р. – № 7-8].

Володимир Мартинець

НАША ТАКТИКА

На шляху реалізації завдань Організації Українських Націоналістів зустрічаємося і ще довго будемо зустрічатися з різними протилежними нам політичними угрупуваннями. А тому, як довго хоч би тільки одне з них існувало, так довго буде актуальною справа нашої тактики, отже, способів нашого поступування супроти них. Ті способи – різні від того, які це угрупування; вони навіть у відношенні до одного й того самого угрупування змінюються залежно від обставин та конкретних подій, від тактики даного угрупування супроти нас, а передусім від того, яка наша сила. І на війні не завжди мусить тривати барабанний вогонь, а ще більше не мусить він тривати одночасно на всіх фронтах. Не дивно, отже, що за часів дотеперішньої діяльности організованого націоналізму його тактика супроти різних угрупувань змінювалася та й у майбутньому буде змінюватися.

Треба однак пам'ятати, що й супроти нас різні групи мали, мають та, як довго вони будуть існувати, так довго матимуть свою тактику. Слід водночас об'єктивно ствердити, що деякі з них застосовували її досі навіть із великим успіхом для себе, та з великим неуспіхом для нас. Коли на деяких теренах (прим. — край), попри великий вклад праці, нам досі не вдалося досягнути відповідних наслідків (на чому, до речі, потерпіла загальна наша справа), то це сталося через добре замасковану тактику наших противників. Ось приклад одного з часто вживаних способів виступати проти націоналізму: в той час, коли, з одного боку, кожному здоровому починові націоналістів ставлять перешкоди, а перед громадянством виступають проти націоналістів як проти тих, що розбивають «єдиний фронт», «поширюють анархію» і «самі не знають, чого хочуть», рівночасно, з другого боку, між самими націоналістами йде пропаганда, мовляв, «тільки в об'єднанню сила», отже, «мусимо співпрацювати», бо ми «також — націоналісти» або «дуже до себе зближені». Розуміється, такі голоси не мають на меті реалізацію пропагованої «співпраці», «об'єднання», тощо, а лише поширення замішання всередині націоналістичної організації, ослаблення її внутрішньої єдности, а заразом вироблення в суспільності некорисної думки про націоналістів.

Подібних способів є більше, але всі вони переслідують ту ж ціль. Хоч різні наші політичні угрупування, що є одночасно противниками

між собою, не робили ніякого конгресу, ані інакше не розумілися, все ж зайняли єдиний фронт у відношенні до організованого націоналізму, і в поборюванні його виявляють не абияку солідарність, варту кращої справи. Тому й не було б дивним, коли б наслідком спільного зусилля наших противників витворилися і в широких колах громадянства, та навіть між самими націоналістами, плутанина та нерозуміння таких понять, як «відмежований», «протиставлення», тощо, та взагалі хибний погляд на основні підвалин тактики організованого націоналізму супроти партій.

Тому варто буде дещо над тим застановитися.

*

Відношення Організації Українських Націоналістів до різних українських політичних груп закладено на такій резолюції Конгресу Українських Націоналістів: «Не обмежуючись у своїй діяльності на той чи інший терен, але намагаючись опанувати українську національну дійсність на всіх українських землях та на чужих теренах, заселених українцями, Організація Українських Націоналістів вестиме всеукраїнську політику державництва без надання їй партійного, класового чи якогонебудь іншого характеру, та в прямій послідовності протиставляє її всім партійним і класовим угрупуванням з їх методами політичної праці». З того ясно й недвозначно випливає, що Організація Українських Націоналістів і своєю формою, і змістом є й мусить бути відмінною від всіх інших партійних і класово-політичних угрупувань, має бути від них відмежована та їм протиставлена. Тих ідеалів та завдань, що стоять перед українським націоналізмом, не можна зреалізувати в партійних та класово-політичних формах. Тому ОУН не тільки має бути окремою організаційною формацією, члени її не лише не можуть бути членами інших політичних груп, але організований націоналізм протиставляється всім тим партійним та класово-політичним групам. Отже, з ідеології та програми українського націоналізму випливають 3-и основні риси його організованого прояву у відношенні до інших політичних груп: відмінність, відмежування і протиставлення.

Ці риси, згл[ядно] тенденції в тому напрямі визначилися між членами націоналістичного табору ще задовго до створення ОУН. Без них узагалі неможливе було б організаційне оформлення націоналізму. Націоналізм був від самого початку свого розвитку реакцією на партійний хаос, на внутрішньокласову боротьбу та на зовнішні орієнтації партій. Отже, ці тенденції існували ще тоді, коли націоналісти були ще членами різних наших національно-політичних угрупувань, творячи в них «опозиції», «фракції», окремі «ідеологічні гуртки», тощо. Ті тенденції були стимулом постання самостійних націоналістичних ідеологічних груп, вони довели й до ство-

рення єдиної націоналістичної організації. І коли сьогодні багато колишніх членів різних політичних угрупувань знаходиться в рядах ОУН,то причини цього належить шукати не в безсумнівному, до речі, факті, що в усіх національних групах в тій чи іншій площині (ідеологія, програма, тактика) в поодиноких, окремих справах є схожість, а то й тотожність із націоналізмом, а саме в чомусь протилежному: саме в тому, що український націоналізм чи то своєю ідеологією (самостійність, соборність та ін.), чи програмою (державний устрій, соціяльне питання, національна революція та ін.), чи тактикою (понадкласовість, протипартійність, всеукраїнськість, нелегальність та ін.) відрізняється і від уенерівської групи, і від УНДО, і від гетьманців, і від таких груп, як шаповалівці чи взагалі есери, радикали, петрушезичівці та від решти національних угрупувань, отже, що український націоналізм не є тотожний ані з одною політичною групою. Саме наслідком цієї відмінності змісту і свідомости того факту в кожного поодинокого націоналіста з'являється організаційна відмежованість націоналізму, започаткована «опозиціями», «фракціями», «ідеологічними гуртками» вже всередині поодиноких політичних груп.

Причини відмежування не треба шукати тільки в моральних стимулах, мовляв, для націоналіста не місце в партіях чи то з полонофільськими, русофільськими, радянофільськими орієнтаціями, чи то з опортуністичними тенденціями, чи то з класовими або інтернаціоналістичними ідеями, тощо, але й у розумово-тактичних моментах; бо з пробудженням «націоналістичної свідомости» та з розвитком націоналістичного руху ставало з кожним днем щораз, то більше наглядним, що не через партії зможемо реалізувати національно-державні ідеали, що перебуваючи в партіях, нам не тільки не вдасться ніколи ті партії полонити, але навіть своєю «опозиційністю», словесним принципіялізмом та проголошенням ідеології не вдасться досягнути значного впливу на діяльність тих партій. Отже, замість впливати на партійні проводи, треба впливати безпосередньо на маси з допомогою своєї окремої організації, відмежованої від решти груп. Замість боротьби за вплив у партіях, краще боротися за вплив у громадянстві. Тільки той рух здобуде перевагу, чиї кличі прикують до себе увагу широких мас та здіймуть їх за собою. А що більше треба націоналістам? Цього ж без пропаганди гасел націоналізму, без безпосереднього впливу на ментальність і діяльність громадянства, без організації того ж таки громадянства на нових принципах, без опанування різних ділянок нашого суспільного життя не можна б було зробити. Слід, отже, звернути увагу мас на себе, на наші кличі й ідеали, на наші завдання та методи їх реалізації. А це диктувало не тільки відмежуватися від решти груп, але й протиставитися їм.

Організаційне відмежування потрібне для планування нашої акції, для скупчення наших сил, внутрішньої єдности націоналістичного фронту, його розгону та сили удару; отже, відмежування потрібне для нас самих – націоналістів. Протиставлення нас усім іншим групам потрібне для мас. Нам не потрібно, щоб наша організація мала тепер мільйони членів. Але нам залежить, щоб наші кличі якнайскоріше мали мільйони визнавців, щоб ті мільйони в рішучу хвилю пішли під нашим прапором. Всі інші політичні угрупування опинилися, неначе в зачарованім колі, та розсівають атмосферу зневіри й паралізують суспільну волю до боротьби. Власне й тому повинні ми витривало стояти на своїх бойових позиціях, а голос наш повинен якнайсильніше лунати поміж українським народом. Мусимо дбати, щоб маси прислуховувалися до нашого голосу та виразно відрізняли нас від інших. Наші кличі не повинні викликати ніяких сумнівів, не повинні бути забруднені опортунізмом та ідейним компромісом із якою-небудь групою. Коли не хочемо, щоб націоналізм втратив свою привабливу силу, то наші діла не сміють відбігати від наших кличів: отже, не можна нам іти на жодні тактичні компроміси з партіями. Наша сила – в нашій прямолінійності та виключності. Ми вже раз були в партіях, і як їх члени були безкомпромісівцями, та з ними розійшлись; тепер, коли ми усамостійнились, нема ніякої потреби повертатись до них чи йти з ними на компроміси.

Та яка може бути «кооперація», «стичність», «співпраця» та под. на якому-небудь полі між соборницьким безкомпромісним націоналізмом, а, прим., уенерівським несоборницьким табором, пов'язаним із нашим національним ворогом?! Чи здобуде щось на тім український націоналізм, чи втратить? Чи може на тім виграти національна справа? В чому? У послабленні націоналістичного табору, виразника націоналістичних ідей, чи у скріпленні уенерівського розсадника полонофільства, зневіри у власні сили та надії на поміч ворога?! Чи не є водночас в інтересі української справи обмежити, а не скріплювати співпрацею націоналістів впливи петрушевичівського, радянофільського табору?! Або що може пов'язувати революційний, надкласовий націоналізм із гетьманським, легітимним, класовим, консервативним та протиреволюційним табором?! Чи компроміси з табором, скомпрометованим федерацією з Росією, викликанням проти себе повстання народних мас і концепцією «трьох Русей» підсилила б чи пошкодила б організованому націоналізмові? Наші противники і без існування компромісу роблять нас експонентами гетьманства, оборонцями поміщицтва й дворянства та лякають селянські маси нами, як реакціонерами, що мають відібрати селянам землю! Або чи це нормальне явище — бути націоналістом (понадпартійність, революційність, безкомпроміс-

ність до ворогів) і одночасно членом УНДО (партія, легальність, реальна політика в ворожім парламенті), що творить конгломерат різних напрямів, тенденцій, течій, та співпрацювати з «партійними товаришами» — «ікроїдами» або «равтниками»? Як узагалі погодити приналежність націоналіста до локальної партії, а неприналежність – до націоналістичної організації, до того ж необмеженої щодо території? Кому взагалі така «співпраця» допоможе, а кому пошкодить? Що буде корисніше для національної справи: утворення ідеологічної партійної секції націоналістичної молоді й віддача її на виховання партії, що має за собою автономну резолюцію, равти в воєводи, радянофільський курс, прийняття своїх членів у большевицького консула, сталу загрозу угоди й розбиття партії, та ані одного дисциплінарного виключення члена з партії? Чи навпаки – відділення молоді від тої самої партії та виховання її в прямолінійності та *безкомпромісності*? Або яка може бути «кооперація» з шаповалівцями («Ліга Сходу») та взагалі есерами, радикалами, чи іншими, що підупадають, соціялістичними угрупуваннями (класовість, соціялізм)?! В ім'я чого? Що на цій кооперації здобуде національна справа і що при не кооперації вона стратить? Яка користь *з* того українському націоналізмові?!

Отже, ми сильні як окремий гурт, хоч би й малий, але самостійний, відмежований від інших та протиставлений усім іншим. Сила в нас самих. Всяка «співпраця», «кооперація», «стичність» та взагалі які-небудь форми компромісів нам шкодять і нічогісінько не приносять корисного національній справі. І то не тільки тому, що, йдучи на компроміси, тратимо ввесь свій розгін. Річ у тім, що протилежні нам групи розуміють всяку «співпрацю», «кооперацію», тощо як тактичний метод для свого підсилення та зменшення впливів, а то й припинення розвитку організованого націоналізму. Мусимо собі висувати, що організований націоналізм знаходиться все ще в початках свого розвитку, що є він на нашій політичній арені явищем наймолодшим, а хоч моральні впливи його вже сьогодні досить великі, все ж чисельно, як організований чинник, він із перспективи завдань, що стоять перед ним, знаходиться ще в пелюшках. Сьогодні в усякій «кооперації» з іншими групами чи то численнішими, чи то з «традиціями» і «континуїтетами» (менше з тим, яку вони вартість мають); ми коли, кінець-кінців, не розпливемося в них, то будемо лише їх причіпкою, що збільшуватиме тільки силу «союзника», і, напевно, ніколи не збільшуватиме в широких масах авторитету націоналізму як організованого явища. Маси будуть бачити тільки кволого «союзника», що не може стати на власні ноги, а то й якусь невиразну «фракцію» чи «причіпку», існування якої викликатиме постійний запит: чому ж вони не зіллються разом в одне ціле?!

Це ж підтверджують певні, сьогодні вже історичні, факти. Вистачить згадати існування групи «Заграви». Як довго вона існувала як самостійна організація, так довго на Західній Україні існувала організована націоналістична сила, так довго націоналізм мав усі дані розвинутися в сильний суспільно-політичний чинник. Все це минуло з хвилею, коли наступило злиття її з іншими групами в одне об'єднання. Все це поодинокі партії прекрасно знають, і тут джерело тих постійних голосів з їх боку про «співпрацю», «коаліцію», «союзи», «кооперацію». Ще далеко до створення Організації Українських Націоналістів, за часу існування поодиноких націоналістичних гуртків, різні еміграційні групи, а з-поміж них і уенерівці, намагалися приєднати до себе, так би мовити, «осідлати» націоналістів, як це в тім часі зробило на Західній Україні УНДО. І коли б тодішні кволі націоналістичні групи на таку «співпрацю» пішли, сьогодні про організований націоналізм не було б і мови. Ті нечисленні кадри, що тоді були, кінець-кінців, розплилися б: одні – в УНДО, другі – в уенерівській групі, треті – між гетьманцями, четверті підсилили б групу петрушевичівців, ще інші – шаповалівців, радикалів, а то ходили б люзом, або, зневірившись, збільшили б кадри комуністів. Між тим, який великий поступ у збільшенні впливів націоналізму бачимо після заснування ОУН, в порівнянні з 2, 4 чи 6 роками назад, саме завдяки тому, що націоналісти сконсолідували свої сили в одну організацію, яку відмежували від решти груп та тим зробили її самостійною привабною силою.

Тому й голоси про «співпрацю», що ще сьогодні лунають із гетьманського табору, були би досить дивними, коли б їх зміст не відкривали певні вчинки. Прим., у Берліні втягують деяких молодих націоналістів, до того ще залежних матеріяльно від Укр. Наукового Інституту, в різні прилюдні балачки на тему «зближення ідеологій», «тотожності цілей», «потреби консолідації сил», «співпраці», тощо, до яких зовсім не запрошують відповідальних (та матеріяльно незалежних!) націоналістів. Водночас до редакції краєвого націоналістичного часопису надсилають листи з проханням задержати дотеперішній гетьманський напрям часопису. Це все діється тоді, коли вже маємо за собою не тільки охрещення націоналістичного руху «хамством», коли за нами протинаціоналістичні виступи «Поступу», «Січі», давнішого «Українського Голосу», витривала пропаганда в напрямі зведення націоналістичного руху до «вислужби» комусь, «чужої розвідки», тощо, але коли й сьогодні той табір веде кампанію проти націоналістів, передусім на заокеанських теренах, коли гетьманська «Січ» висилає до Европи різні обіжники, звернені проти Голови Проводу Українських Націоналістів, коли ми є свідками виступів

проти націоналістів п. Гриневецького, що побивають рекорд у демагогії й безоглядності, та коли ті писання усердно розповсюджують між тими націоналістами в Берліні, між якими ведуть пропаганду «співпраці».

Чим кінчиться «співпраця», «союз», «об'єднання», «кооперація» свідчить не тільки приклад «Заграви». На краєвім терені маємо дальшу практику останніх двох років. Коли там праця над розбудовою націоналістичного руху не увінчалася бажаними успіхами, то причини належить шукати в знаменитій тактиці УНДО, що його жертвою впала давніше «Заграва». Спершу почалося від запитів: «Що то за еміграційні комедії»? Потім, коли ті «еміграційні комедії» почали поширюватися краєм, посипалися аргументи: «Навіщо щось нове творити, коли є УНДО? Ми також націоналісти! Зрештою, можете мати ідеологічну групу при УНДО». Заразом провідників націоналістичної молоді та видніших націоналістів переконували іншими «аргументами»: одного роблять редактором, другого – послом, третього – секретарем УНДО і т. д. Ті й собі висувають аргументи про «співпрацю», мовляв, «ми націоналісти можемо бути лише ідеологічною групою й не можемо вести реальної політики. А коли б ми вийшли поза ідеологію, то мусимо утворити друге УНДО. А навіщо два УНДО?! Як ідеологічна група, ми можемо бути при УНДО та впливати на нього в нашому дусі. Краще нам захопити УНДО у свої руки, ніж творити щось нове, тим більше, що УНДО і так на нас стоїть». Коли кермо «розбудови» націоналістичного руху опинилося в таких руках, не дивно, що не можна було зробити жодного кроку вперед. Цей перший крок зробили самі «низи», що шляхом «перевороту» зірвали з дотеперішніми провідниками. Хоч із добрим заміром, а все ж, будь-що-будь, скинення провідника, це — нездорове явище: зерно анархії було посіяне на доброму підложжі, бо «низи» опинилися ***без*** вправного провідництва, а прислати тоді людей з-закордону було неможливо. Зрозуміло, що УНДО намагалося збити на тому свій капітал, мовляв, «анархісти, нероби, фразери, опозиціонери, а все тому, що з нами не йдуть; що вони без УНДО варті»? Тактика УНДО почала давати добрі для нього (але злі для національної справи) наслідки. А коли згодом націоналістичний провід, разом із «анархістами», почав просувати справу вперед, відгукнулися інші голоси: «Добре! Хай Провід веде міжнародну акцію та взагалі акцію на еміграцію (де нема УНДО); ми вам навіть будемо допомагати. Але до краю (де є УНДО) не пхайтеся. Ви там нічого не зробите». А ще згодом були знову інші голоси, мовляв, робіть собі, що хочете, тільки УНДО не чіпайте.

Та відтепер починається чинність поодиноких людей із УНДО, т. зв. «не уповноважених повновласників». Один переконує про потребу

«координації сил» та про безвиглядність творення самостійної націоналістичної організації, другий – «уповноважений» (в дужках) «представник організованих націоналістів» та «неуповноважений» (також в дужках!) представник УНДО – страшить УНДО націоналістами, а націоналістів – УНДО-м, третій починає видавати «приватний» журнал «націоналістичної думки», четвертий турбується про створення секції націоналістичної молоді в УНДО. Та перший нікого не переконав, другий нікого не настрашив, третьому збойкотовано журнал, а четвертому не вдалися «секційні» клопоти. Згодом інші «неуповноважені повновласники» під час перебування на В[еликій] Україні (де, до речі, ніколи не будуть конкурувати з націоналістами) роблять там відповідну «рекламу» націоналістам, думаючи, що їм там беззастережно повірять, та що большевицький кордон настільки замкнений, що їх слова не дійдуть до тих, яким вони робили «рекламу». Таку саму рекламу робили інші «неуповноважені повновласники» на другій, довшій подорожі до Риму, сподіваючись, що й тут кожен повірить їхнім оповіданням про «авантюрників», «безголових людей», «фантастів» і «політичних немовлят».

Характерно, що УНДО в рішучих хвилях вживає ці методи «неуповноважених повновласників». Приклад: є можливість говорити з поляками, тоді з'являються знані «равтники»; повинеться їм нога, тоді ціле УНДО в унісон голосить: «Це їх приватна справа! Ми їх не вповноважували! УНДО тут ні при чому!» (Але за порушення партійної дисципліни нікого не викидає з партії!) Або є можливість говорити з большевиками, з'являються «ікроїди»; повинеться їм нога, та сама історія: «УНДО тут ні при чому»! Характерними в тому напрямі є слова Д. Паліїва в інтерв'ю з польським журналістом: «Якщо мова йде про табір реальної політики в вашому розумінні, себто, про табір опортуністичний, то мушу ствердити, що такого табору взагалі нема. Є тільки люди, так би мовити, з нереальними думками, фантасти, що духовно живуть ще серед австрійських відносин і мріють про т. зв. реальну політику в повному значенні того слова». Взагалі цей метод тішиться великою симпатією в УНДО: напише щось «Діло» й піднесеться загальний крик, тоді «це – не офіційний орган УНДО, отже, ми не відповідаємо!»; зробить щось Паліїв, тоді — «це опозиція — і він не в нашому імені». Члени партії щось роблять, але ніхто за ніщо не відповідає, і це ніби нічого з партією спільного не має, бо одне **«фр**акція», друге — «опозиція», це — «приватна справа», тамте — «без уповноваження», а інше — «до нас не належить». Гарна школа організаційної дисципліни та політичної моралі, скажемо, для молодих націоналістів, що коло них так упадає УНДО!

Такою тактикою, а передусім непроханою «опікою» та добре замаскованим перед відповідними людьми «заступництвом» організованого націоналізму, впроваджено в блуд не одного і з-поміж націоналістів. Деякі одиниці почали вірити в «співпрацю» з УНДО й не переконували їх ніякі аргументи: ні реферати проти націоналістів на «Народному З'їзді» УНДО, ні статті в «Розбудові Нації», ні інше. На тлі загальної ворожнечі націоналістичної молоді до УНДО, різні того роду підозри та поголоски, що поширювались одними несвідомо, другими – свідомо, діяли дуже пригноблююче та поширювали тільки анархію.

Приклад з УНДО-м свідчить, що куди вже коаліція, але хоч би підозри її відбиваються на нас шкідливо. «Співпраця» з УНДО, що колись-таки мала місце (перед створенням ОУН), була використанням ним націоналістичних сил без ніякої компенсації. До якої «справи» УНДО в тому напрямі дійшло, служать повчальним прикладом протибольшевицькі демонстрації націоналістів у Львові, що їх УНДО в великій частині віднесло на свій рахунок.

Ніде так, може, як в нашій тактиці, не будуть такими влучними слова: «Хорони нас, Боже, від приятелів («співпраці»), бо з ворогами дамо собі раду». Коаліційність здержує наш розгін та не дозволяє нам виконати наших **позитивних** завдань. Це ж зв'язування перегонового коня з волом, це рівняння на те, що хочемо змінити, це розтіч під різні форми, це розмінювання себе на дрібниці! Власне, кличем дня та найтяжчим під сучасну хвилю завданням є задержання своєї самостійности, відбивання від усіх і вся. Наші ж противники з наміром скомпрометувати нас зв'язують нас одні з одною, другі – з другою групою, так що зроблено нас експонентами всіх груп: від уенерівців аж до большевиків, свідомо не називаючи нас нашим власним іменем.

Отже? Боротьба безоглядна зі всіма й уся, по якій залишиться руїна та порожнеча? Маємо розбивати «єдині фронти», «розпорошувати народні сили», бути «авантюрниками», «руїнниками», «анархістами», як це про нас твердять наші противники?

Гляньмо на справу ближче. В нашій тактиці супроти партій будемо робити помилки за помилками, коли виходитимемо з невідповідного положення. Таким фальшивим положенням буде, прим., усталювати своє відношення до поодиноких угрупувань, беручи за приклад тільки все те, що є спільного в нас і в них; бо тому, що зі всіма національними партіями маємо ту чи іншу спільноту, отже, скоріше чи пізніше завело би це нас до тактичного гермафродитизму – співпраці зі всіма угрупуваннями. Водночас фальшивим було би усталювати своє відношення тільки на підставі розбіжностей, бо це вело б до руїнництва – боротьби для самої

боротьби. Не менш фальшивим було б усталювати відношення тільки залежно від поодиноких вчинків дотичних груп з огляду на корисність чи некорисність тих вчинків для загальної справи; національні політичні угрупування не завжди допускаються тільки злочинів, але мають за собою і добрі вчинки; узалежнювати від того тільки наше відношення вело би до тактичного хамелеонізму – щоденної зміни тактики до всіх угрупувань. Також фальшиво було б підходити до партій тільки зі становища їх як внутрішньо організаційних факторів, бо всі вони намагаються зорганізувати українське громадянство, одні з меншим, другі з більшим успіхом; отже, не було б потреби відсувати їх від тої внутрішньо організаційної роботи; однак ця їхня праця набирає іншого характеру в освітленні їх зовнішньополітичних концепцій чи тенденцій; одні пов'язані з поляками, другі – з большевиками, треті – з московськими соціялістами, четверті проповідують «союз трьох Русей», п'яті тримаються польського парламентаризму, іншими кермує концепція «власної кишені». Так само хибно було б дивитися тільки на зовнішньополітичну роботу даної групи, а заплющувати очі на внутрішню; щоб вести зовнішню політику, треба спершу мати всередині нації відповідні сили; з самою еміграцією, як політичним чинником, сьогодні ніхто не рахується, а тому, прим., випирання з міжнародного поля групи, що висить у повітрі, не запустивши корені в краю та заступництво її групою, пов'язаною з краєм, не може бути «національним злочином». Водночас хибно було б узалежнювати своє відношення від того, мовляв, «що скажуть чужинці» та заплющувати очі на цілу діяльність та методи даної групи; чужинці, напевно, «нічого не скажуть», коли звільнять їх від різних пройдисвітів та політичних спекулянтів; національній справі теж не пошкодить, коли не зреалізуються полонофільські, москвофільські чи інші подібні, шкідливі для нації, концепції; з другого ж, однак, боку, поборювання осіб, а не концепцій, та до того ж наклепами й доносами, та взагалі «безшабашність» у методах боротьби, не принесе користі національній справі і не піднесе авторитету жодного противника.

Однак і при всебічному підході до оцінки поодиноких політичних груп, можемо в нашій тактиці супроти них зійти на манівці, коли в основу всіх наших чинів не покласти таку засаду: ми маємо свою організацію, свої завдання, свій шлях до цілі, що є заразом ціллю цілої нації; ми робимо своє діло, йдемо своєю дорогою та зі свого шляху усуваємо всі перешкоди. Отже, партії чи хто б там не був, для нас так довго не існують, доки не опиняться на нашому шляху колодами. Нашою ціллю не є боротьба з партіями! Наші цілі – вищі! Хто з нами йде по тій самій дорозі, хоч би і миттєво, того не будемо відлучати; взагалі не збираємося

нищити когось тільки тому, що він не наш член, і нікому в добрих ділах не маємо наміру перешкоджати! Але й не дозволимо нікому перешкоджати нам іти до нашої цілі, не дозволимо нікому нищити наші ідеали. Отже, не боротьба для боротьби, не нищення для нищення, не анархія, не створення руїни й порожнечі, але оборона найвищих ідеалів нації та відсіч тим, що хочуть відсунути нас зі занятого нами місця або перешкоджають нам зайняти якесь місце. Отже, не збочення з нашого шляху і не погоня та герцювання з противником по манівцях, а боротьба на шляху й то боротьба тоді, коли вона потрібна й неминуча. При такій тактиці відпадають всякі побоювання, що знищимо щось безцільно, що заведемо анархію, що розіб'ємо Українську Націю та пошкодимо українській справі. А вже, напевно, не заблудимо на манівці уступок, компромісів, тощо.

В дотеперішніх наших виступах проти різних політичних груп не було нічого такого, що можна би назвати розгнузданим анархізмом. Прим., коли ми виступили проти постановки справи оборони прав української нації в Союзі Народів, то не тому, що ініціятиву її взяли в руки уенерівці, й не тому, щоби знівечити цю, саму в собі корисну для Української Нації справу, тому тільки, що не в наших руках вона опинилась; але тому, що постановка цієї справи, що торкає цілу українську еміграцію, уенерівцями була порушенням ідеалу соборности Української Нації в обличчі цілого світа. Коли ми виступаємо проти УНДО, то не тому, щоби його нищити, а тому, що воно санкціонує поведінку своїх членів, які систематично ставлять нам перешкоди для нашої праці. Бо як, з одного боку, критерієм оцінки слушності якоїсь справи є для нас благо цілої нації, а не питання хто стоїть коло неї, так, з другого боку, здаємо собі справу, що тільки позитивною працею, організованістю та ініціятивністю зможемо захопити провід над загалом із рук різних угрупувань. Доки скрізь і всюди не зможемо поставити наших людей, не можемо допустити до занархізування загалу.

З такого становища належить теж підходити до справи «спільних фронтів». Спільні фронти мають вартість і оправдання там, де вони природно, а не штучно, можуть повстати. Кілька років тому націоналісти вложили чимало енергії, щоб утворити «спільний фронт» (об'єднання) всіх національних груп на громадському та політичному підложжі в ЧСР; але один штучний фронт (громадський) дуже скоро розвалився, другий (політичний) навіть не утворився. Природні «спільні фронти» створюються инакше. Приклад: настав червоний терор на Україні; націоналісти у Львові роблять протибольшевицькі демонстрації; хоч всі наші політичні групи жеруть одна одну, все-таки спільний фронт проти

большевиків повстав: від гетьманців, через уенерівців, ундистів, різні соціялістичні групи аж до націоналістів. Ніхто не вмовлявся, ніяких партійних нарад не було, ніяких уступок, компромісів, а все ж спільний фронт постав: на українських землях, серед європейської еміграції та в Америці. Справді, нема в тому фронті радянофілів, але ж цей фронт і проти них звернений. Чи націоналісти перешкоджали іншим групам виносити протести, чи, навпаки, закликали їх до цього? Чи показалися руїнниками, мовляв, тому, що уенерівці чи ундисти протестують, ми – проти того?! Або, мовляв, це роблять другі, отже, ми не потребуємо робити? Ні! Робили своє, так як вміли найкраще і так, неначе би ніхто інший не робив. Два роки тому були в тому таки Львові подібні маніфестації проти поляків. Як при останніх маніфестаціях, так і при попередніх, автори їх робили своє, не оглядаючись на інші групи. І що ж? Утворився також спільний фронт: партії, групи, ціла суспільність на українських землях (і на В[еликій] Україні), еміграції й в Америці, без порозуміння, нарад, уступок, компромісів, прилучилася до чинного протесту; утворився протипольський фронт. Для відміни були в нім радянофіли, зате не було полонофілів, бо цей фронт був також і проти них звернений.

У таких тільки формах є можлива й оправдана «співпраця», «коаліція», «кооперація», «стичність», «солідарність». Але поступатися для спільного фронту проти москалів чи поляків своєю ідеєю, зрікатися соборности перед світом для того тільки, що в паспорті частина емігрантів буде мати написане слово «українець», та взагалі йти на компроміси в основних принципах націоналізму, такою не є й ніколи не буде тактика націоналістів. Хай нам ніхто не дарує помилки й злочини у національній справі, але й ми нікому не будемо їх дарувати.

Коли маємо здобути вплив у громадянстві, то пам'ятаймо, що маси йдуть за тим, хто знає, чого хоче, що твердо йде до своєї цілі, що робить своє, не оглядаючись на інших, а, навпаки, заставляє всіх звертати зір на себе. Причіпка, опортуніст, компромісівець нікого не притягне. Коли маємо замінити інших, що не можуть дати раду зі своїми завданнями, коли думаємо про провід над загалом, то не можна нам шукати опори в инших, не можна нам поступатися перед иншими, не можемо рівнятися на инших, але мусимо приневолити всіх рівнятися на нас. Лише тим способом дійдемо до нашої цілі.

[Розбудова нації. – 1930 р. – № 1-2].

Дмитро Андрієвський

ПОЛІТИКА НАЦІОНАЛІЗМУ

1. Формула політичного чину

Метою української політики в дану історичну хвилю є визволення українських земель з-під чужинецьких влад і зорганізування їх в незалежну державу. Але не досить одного знання мети; треба ще мати ясне уявлення про способи її здійснення та форми, в яких вона може бути осягнена. Від часів Великого Богдана українська політика, власне, не мала ні своєї доктрини, що спиралася б на вимоги життя, а не уроєння, ні своїх методів, ба навіть не завжди змагала до якоїсь певної мети. Вона була без плану, випадкова, йшла «без керма», була, власне, рефлексом чи реакцією на події.

Формула національного визволення і державного будівництва на Україні, яку пропонують і переводять націоналісти дасться укласти так: український народ може зорганізуватися політично і забезпечити свою оборонність лише в формі *великої сильної національної держави;* инакше він не стане нацією, а зостанеться етнографічною масою. Україна мусить додати великих зусиль, бо лише в процесі переведення певних *історичних місій* народи стають націями. Завданням України в дану хвилю є *розвивання східноевропейської проблеми;* завдання важке, завдання світової ваги. Щоб його виконати, Україна мусить спромогтися на велике напруження творчої волі, яке станеться через великий зрив – *національну революцію* – і спрямування революційної стихії у тверді, організовані форми. В остаточному висновку *українська державність має бути стягнута збірними зусиллями цілої української нації, і лише національна незалежна держава об'єднає всі українські землі та здійснить соборність української нації.*

Для кожного мусить бути очевидним, що успіх старань купки активних українських патріотів залежатиме від того, чи їм вдасться ввести в гру такі сили, які би *збурили сучасний політичний стан на Україні* як рівно і від *характеру того проводу,* що стане на чолі визвольного чину і визволеної країни. Але де шукати тих сил і зав'язку того проводу? На це питання є дві відповіді. Одну з них дасться вичерпати словом *«легітимізм»*, себто, зміна сучасного стану шляхом, коли не еволюції, то порозуміння внутрішніх і зовнішніх чинників, через організацію проводу шляхом переймання влади. Друга відповідь, навпаки, підносить

постулат революційного, насильного перевороту та витворення влади, так би мовити, явочним порядком. Ось ця друга відповідь і міститься в формулі націоналістичної політики.

Нині вже, на щастя, стає щораз більше зрозумілою істина, що *українська нація не матиме держави, аж доки не виборе її сама,* бо ніхто їй тієї держави не дасть і не забезпечить. Отже, боротьба неминуча. Але якого характеру? Коли б у нас був свій П'ємонт, як в Італії перед 1860 р., або коли б ми були у становищі югослов'ян, що могли діяти через уряд незалежної Сербії, могла би бути мова про визвольну війну започатковану ззовні. Але того нема, ми є поневолені на всіх землях, ми не маємо ні національно рідних нам урядів, ні регулярної армії, ні акредитованої дипломатії, ні відданих нам союзників. *Єдиною формою боротьби для нас може бути лите національна революція, повстання.*

Зрештою, революція на наших землях в повному русі. Вона почалася в 1917 р. і прибирає тепер виразні національні форми. Ми перебули вже добу соціяльної гарячки, бодай на Східній Україні, і наші маси завдяки випробам большевиків видужали від соціяльного радикалізму. Нам не доводиться нехтувати соціяльними здобутками революції; а все ж можемо ствердити, що чужинецька навала, якою закінчився перший, соціяльний період революції, сприяла тому, що маси зневірилися в можливості соціяльного раю на землі й нині стали перед видивом державного буття. Зрештою, сам факт існування чужинецького і зненавидженого режиму є поштовхом для того; завдяки йому революційний рух мусить бути політичним як реакція на поневолення України Московщиною. На західних землях нинішні благодаті польської влади також тримають українські маси в революційному напруженні й небагато треба, щоби хвиля національного руху перекотилася через Збруч.

Що більше, за неминучість революції промовляють і зовнішні об'єктивні умови, що її полегшують. Бо ж сидимо на вулкані запаленої, далеко невирішеної східноевропейської проблеми. Тут нічого нема певного, твердого, й рано чи пізно мусять наступити зміни світової, принаймні, европейської ваги. В основі тої проблеми лежить ліквідація спадщини старої російської імперії і ліквідація московського большевизму. Нашою вигодою є навіть долучити пороху, а коли треба, то і прискорити вибух; але тільки тоді й так, *щоби події пішли по лінії наших інтересів.*

Вступаючи в нову стадію революції на Україні, ми не можемо допустити повторення старих помилок. Всім нам стоїть у пам'яті, яка наша стара політика була безвладна і безпорадна серед революційного струсу. Перейняті духом бюрократизму, прищепленого російською

канцелярією та австрійським парламентом, або введені навиками політичного підпілля, тодішні провідники не спромоглися, бо й не уміли, опанувати революційну стихію і змарнували широкі можливості. М'якотілі з природи, вони не наважилися вживати сили і взяти в карби анархічні елементи (отаманія), недооцінювали такі важливі чинники, як військо, й намагалися воювати аргументами. Пізніші невдачі дещо навчили і наших політиків, але не змінили їх характеру, про що свідчить парламентська репрезантанщина на західних землях і гра в міністерські портфелі у Спілці визволення України (відколи є правдою зізнання помучених людей). Зрештою, хіба політика з традицією федерування з Росією, або союзу з поляками, чи накладання з «білими» та «червоними» москалями, може зірвати за собою маси українські? Все це підштовхує до твердження, що в майбутній національній революції вчорашні провідники будуть знов розгубленими або усамітненими, а тому ми заперечуємо рацію легітимізму, що намагається гальванізувати старе.

Заперечуємо його не з засади, але з практичних міркувань, рівно як і беремося до революції не з замилування до неї, але з конечности.

Рація легітимізму полягає в тому, що він встановлює, так би мовити, автоматично певну дисципліну, усуває розбіжність волі, подає рішення не-спірне, отже, сила його в традиції. Але як виглядає український легітимізм? Замість одного рішення, маємо щонайменше два: гетьманське і уенерівське. Далі, він не має майже ніякої традиції, йому доводиться мати до діла з нашим «самсобіпанством», яке годі уговтати одними аргументами. Зрештою, один з них – гетьманський недієвий, і то серед критичних обставин нинішнього часу, другий – уенерівський – насправді більш активний, але вперто тримається за скраховану вже раз політичну лінію й не дає найменшої надії на витверезіння. До того ж рішення проблеми нашого визволення лежить поза їхніми спроможностями, бо в – *національній революції.* Клич національної революції чужий гетьманському легітимізмові; що ж до уенерівського, то націоналістична політика, всупереч легітимізмові, як способу організації влади й мобілізації національних сил, разом із тим заперечує і спосіб збурення сучасної дійсности шляхом чужинецької інтервенції. Ідея визволення з-під гніту зі сторонньою допомогою випливає з тої самої психології, що й ідея переймання влади. Тут, як і там, діє навик до автоматичних чинів, брак почину, відчуженість національній стихії. Націоналісти, плекаючи міф, легенду про визвольну революцію, в ніякому разі не відкидають із засади допомогу ззовні, але гадають, що революція, повстання – насамперед, а регата прикладеться. Кладемо натиск на *самодіяльність,* але й не заперечуємо, що наша самодіяльність

повинна мати опору і назовні. Чи візьмемо Чехію, Грецію, Сербію – всі вони мали своїх союзників. Будемо їх мати й ми, але не раніше, як *самі здобудемося на чин*. Мусимо творити події, не лише бути їх предметом. А тому *висуваємо постулат орієнтації на власні сили.* Справді, що варта поміч, коли ми, задивлені на неї, залишаємося недієві, безсилі. Жоден наш симпатик не дасть помочі, поки не дамо доказу нашої волі чину, охоти до праці, здібности на зусилля. В наявних обставинах, це може виявитися в революційному зриві. Лише *через повстання проти займанців наша нація може стати самостійним політичним чинником.* Коли не будемо спроможні вибороти власної держави, не будемо в силі її оборонити. Вирішення нашої національної справи треба шукати в нас самих; жодна стороння сила не в стані опанувати того хаосу, що розпорошився на наших східних землях. Мусимо самі собі давати раду, щоби привернути лад на Україні. Мусимо готуватися до використання допомоги для нашого визволення, але ніяк не покладатися на чужі сили, що мали б нас визволити. Перше буде настановляти нашу волю до боротьби, а друге її лише розслаблюватиме.

2. Внутрішньо-національні відносини

Ми виокремлюємо в національному житті два моменти різного характеру й різного обсягу, а саме: національну ідею і форми її втілення. Наявність, спайність і чинність у ділянках культурній, суспільній, економічній і політичній української нації синтезується *національною ідеєю.* Отже, національна ідея неначе стверджує факт нашого національного існування. Всі заходи і старання до поширення, поглиблення і підтримки національної ідеї становлять зміст і обсяг *національної справи.* Організовані ж змагання здійснити національну ідею і постулат державности в конкретних формах державно-політичної організації становлять предмет і зміст *національної політики.* Національна справа не покривається з національною політикою; вона є далеко ширша за неї. Знову ж політика, яка не підпорядкована національній справі, не може бути національною (напр., большевицька політика на Україні).

Національна ідея з постулатом державности для кожного українця мусить бути безоглядним імперативом. Натомість форми державно-політичної і суспільної організації, в яких вона втілиться, не є невідкличними; вони ж бо залежатимуть від переходових обставин історичного моменту і від укладу сил всередині нації. А все ж практичне переведення національної ідеї й постулату державности може збагачувати чи збіднювати їх. Для того часом буває важко

відмежувати національну справу від національної політики. Оскільки в обсягу національної справи однозгідність усіх українців є конечною, остільки в політиці змагання і боротьба окремих груп є природною і їх не уникнути. Слід бо признати в засаді й застосувати на практиці, що *національна ідея є понад ті або инші форми її втілення,* а *національна справа понад змагання територіяльних, суспільних й ідеологічних груп за способи її здійснення.* Українська національна ідея в дану історичну хвилю узмістовнюється закладанням соборности української нації як одного збірного суспільного організму та гаслом її державної самостійности.

У нас поняття про шляхи, якими має йти національна політика часто надміру спрощуються. Нація – складний організм, і в ній існують різні групи з їх окремими функціональними завданнями. Але часто особи чи організації, що задивились в свої питомі *соціяльні чи політичні функції,* починають ототожнювати їх із чинністю *цілого* організму й абстрагувати від цілости. Знов инші, покликаючись на *основну* єдність нації, рішуче вимагають *зведення всіх функціональних сил до одної середньої вислідної.* Перша тенденція висловлена класичним афоризмом «коли Україна не буде соціялістичною, то жодної України не треба», а друга виявляється в маренні про «один національний фронт» як *сталу, згори укладену* установу політичного характеру. Між тим політична чинність нації, як зрештою і творчість культурна, суспільна й економічна, переходить у борні за форми, в яких нація може, але не конче мусить, себе здійснити. Таких форм може бути кілька, але в ділянці матеріальної культури, а зокрема, в державній організації, в кожну історичну хвилю може мати місце якась одна, найбільш відповідна до зовнішніх обставин та внутрішнього укладу сил. Усталення тої форми й застосування її до життя і є предметом змагань, а ті труднощі, серед яких вона відбувається, є мірилом політичної зрілости нації. На підставі прикладів чужих і наших *правилом тої політичної гри між розбіжними силами не може бути ні діялектика боротьби, ні діялектика миру за всяку ціну.* Перша нищить націю, а друга гальмує її натуральний розвій, що вимагає руху. Лише діялектика *служби національній ідеї,* розвою й перемоги національної справи повинна кермувати поведінкою окремих сил у політичній боротьбі. Ця діялектика єдина, що може дати слушний критерій для оцінки подій і чинів. Лише вона може вказати, що є «на потребу нації», де лежить загальнонаціональне благо, й де межа, за яку не можна переходити в поборюванні внутрішнього противника. Спільна національна ідея мусить забезпечувати всім національним чинникам спільну мову, а обсяг національної справи – постачити їм спільний терен

для співпраці. Щодо основного змісту національної ідеї, то він сполучає політичні угрупування, що стоять на ґрунті самостійности й соборности української нації. Національна справа вимагає певної національної солідарності, яка повинна кермувати нами в нашій політиці. Якими б шляхами не йшли різні угрупування до оформлення національної ідеї, в їх чинности має бути певна координація, певна зв'язність, що підводитиме їх змагання до одного знаменника. Це узгодження повинно бути натуральним, яким є узгодження рухів різних органів одного і того ж тіла. Що більше нація є суцільною, спайною, політично виробленою, то більше ті рухи гармонійні й доцільні. Як інстинкт самозбереження не може допустити, щоб групові розходження допроваджували до розвалу нації, так творчий інстинкт мусить узгоджувати розбіжні шукання при переведенні національної ідеї в політично-державній і суспільній організації.

Можна вказати на приклад з життя нації чи не найбільш політично виробленої – Англії. В теорії англійський консерватизм і соціялізм розходяться кардинально, але обидва знають добре, що ризикований крок, необережна політика з великої Британської імперії може зробити купу подрібнених уламків. Для того у практиці політичні ходи Балдвіна, що вважає союз із Францією конечним для Англії, і шукання Макдональда, що дозволяє угоду з Америкою, змагають до одного, а власне, до збереження політичної міці В[еликої] Британії. Тому спланована за часів перебування у влади консерваторів будова Синґапурської фортеці, зверненої насамперед проти Америки, є започаткована за часів Макдональда, а коли цей останній, перекресливши укладену Балдвіном морську угоду з Францією, вибрався до президента Ґувера, щоби договоритись у справі морських озброєнь, консервативна преса дала повну моральну підтримку Макдональдові, щоб він міг найбільше здобути в мирному змаганні за першість на морі. Зрештою, сталося так само, як і під час Гаазької конференції, коли вся громадська думка підтримала Сновдона, що наважився вирівняти розхитаний престиж Англії і здобути нові вигоди від союзників. Отже, свідомість загальнонаціонального блага може звести до одного знаменника розбіжні політичні орієнтації національно настроєних груп і партій. Консерватори, хоч і не відкидають згори все, що робить Макдональд, але ж і не відмовляються від своєї концепції національної політики. А все ж вони стежать із симпатією за справжніми успіхами соціяліста, бо знають, що ті успіхи сприяють зміцненню політичних позицій Англії, і їм самим вдасться їх використати, коли на те прийде час, і коли вони опиняться знов при владі.

Звичайно, наше становище дещо инакше, як становище англійців. Без держави та уряду, в стані діючої революції, серед великих труднощів ми не можемо так точно виміряти наші рухи. Для нас, націоналістів, може бути відступлення в двох напрямках. Або не відтягуючись в «опозицію його величности», як це роблять англійські консерватори, *творити один спільний політичний фронт* з усіма українськими партіями, бодай головнішими з них, або, *не обмежуючись тільки критикою і контролем нинішньої української політики* офіційних чи напівофіційних груп, *доповнювати і вирівнювати її,* а то, може, і *перебрати у свої руки кермо національної політики.* За першим рішенням неначе промовляє критичне положення нації. Але чи справді можна чекати значніших наслідків до політики «єдиного фронту»? Єдиний фронт означає взаємні уступки, половинчастість, сидіння на двох стільцях. Власне, критичне становище нашої справи та зовнішні обставини, в яких ми опинились, це нам нині не дозволяють. Бо ж лише *рішуча виразна постава й точна означеність позицій,* а не тупцювання, вимірювання, можуть бути спасенними в теперішній час для нашої справи. Взагалі, доводиться себе спитати, чи єдиний фронт, як *згори спланована і свідомо переведена концепція політичної роботи* не є «золотою легендою», що була реальністю, доки ми українці жили лише громадськи, а не політично? Єдиний фронт і справді мусить бути і фактично є кожного разу, коли йдеться про національну ідею в цілому, політично-державний постулат. В ньому виявляється та солідарність, що є законом кожного суспільного організму. Його ми бачимо, напр., під час протесту проти замахів червоного московського імперіалізму чи оборони нашої національності перед чужинцями. Той природний фронт мусимо зміцнювати при всякій нагоді, прокладаючи ним шлях до здійснення національного ідеалу, щоб усе, що ми робимо, могло вийти на користь національній справі, та щоб усе, що є доброго в роботі наших внутрішніх противників, ми використали б для тої самої національної справи. Отже, розбіжність наших шукань мусить бути використана для виявлення всіх можливостей і вибору найкращої з них. Така розбіжність корисніша за тупцювання на місці одним гуртом, до чого неминуче привів би штучний, силуваний, немічний і безплідний «єдиний фронт».

Постає питання: де шукати наслідків розбіжних змагань? Гадаємо, що в остаточному рахунку, у вирішальний момент висновок мусить знайтися в *одній* із концепцій, що борються, у проводі *одної* з груп, що стане тоді на чолі цілої нації. Ми певні, що такий провід скоріше і міцніше, ніж *коаліція,* об'єднає націю. Відколи *нинішня* національна політика не виключає діяння окремих наших угрупувань, то і питання проводу

в *вирішальний момент* ускладнює справу внутрішньонаціональних відносин. Справді, хто має вирішувати, кому належить провід? Гадаємо, що питання буде розв'язане ходом подій: група, що змагається за провід, *передбачення якої виявляться найбільш оправданими, яка матиме найкращу організацію і виявить найбільше моральної сили, яка об'єднає навколо себе переважні, вирішальні, активні сили нації, силою речей стане на чолі нації.* Інші партії мусять мати громадську мужність і політичну чесність, щоб не ускладнювати кермівничої праці провідної групи. Противники гуртового проводу, проводу кількісної більшості, якими є націоналісти, перші відмовляться від внутрішньої боротьби в ту хвилю, коли виявиться, що ні їх концепція, ні вони самі не є панами положення.

Але доки до того дійде, якою має бути постава й політична лінія націоналізму у внутрішньонаціональному житті? Нині в дану хвилю, доки події лише підготовляються, можна шукати розв'язки нашої проблеми в різних напрямках, як англійська нація шукає найвигіднішого укладу світових сил різними шляхами (через Америку, через Францію). Тут можуть придатись різні методи, відколи вони не перечать національній гідности і не знижують нашого морального капіталу. Але все ж таки ми, націоналісти, віримо, що наша концепція державного будівництва й наші методи політичної роботи найкраще відповідають наявним обставинам і дадуть найбільші наслідки; ми і певні, що самі події накинуть українській політиці нашу концепцію. І для того мусимо їх прищеплювати до свідомости українського народу і переводити вже нині в життя. Само собою, що в нашій праці ми старатимемося використати для української політики все, що вдасться зробити иншим угрупуванням, однак, в той самий час, муситимемо їх поборювати кожного разу, коли вони ставатимуть нам упоперек дороги. У внутрішньому політичному житті ми будемо боротися проти всього, що гасить революційність нашого народу, отже, шукання за автономією під Польщею, угодовство західноукраїнських бюрократів, задурювання мас надіями на визволення чужими силами, а рівно розкривати марність і безхосенність репрезентаційної політики в ворожих сеймах, прищеплювання в маси інтернаціоналізму і під'юджування класових противенств. Ми маємо *підготовляти народний зрив і організувати національну революцію.* Той зрив має відбутися водночас і на східних, і на західних землях, щоб у вогні і прямуванні до мети спаяти ще міцніше дві парості однієї неподільної нації і створити одну Українську Державу на західних і східних землях. *Маємо звертатися безпосередньо до мас* і жодна коаліція, блок чи угода з иншими партіями нам непотрібні.

До того ж націоналісти засадничо вважають партійну організацію нації недоброю. Для успішного переведення національної революції й завершення її державною побудовою треба пошукати инших організаційних підстав, ідеологічних і практичних. Для того треба опертися на природну структуру нації і вже нині переводити організацію нації на належні підвалини.

Політика націоналізму на східній Україні за часів панування большевизму зводиться до безоглядного поборювання сучасного режиму чужинецького, націленого на колоніяльне визискування України. Там нині не існує жодної партії і після усунення большевицької влади постане питання узгодження розбіжностей скоріше соціяльних, як політичних. Зрештою й ці розбіжности сильно спрощені большевицьким соціяльним гнітом. Само собою, що жодної мови про повернення до передвоєнних відносин бути не може. Але націоналізм не може допустити і до нових випробувань на живому тілі нації. Він мусить намацати в українській масі найбільш здорові творчі елементи, що становлять провідну верству, і зорганізувати її в кадри, що стануть кістяком державної будови. Можливо, нам доведеться зіткнутися з подібними змаганнями инших політичних угрупувань; але не віримо, щоби соціалісти, демократи чи гетьманці могли мати більше впливу й послуху, як націоналісти. Навпаки, вважаємо, що українські маси на В. Україні більше підготовані до прийняття націоналістичного розуміння нації, держави, влади, суспільного ладу. Зрештою, ціла справа буде важитись не на терезах ідеології, але рішатиметься *здібністю укласти революційну стихію в певне лежбище і тверді організаційні форми.* Не бачимо иншої політичної групи, яка була би більш покликана до того, як націоналістична. На терені міжнародного життя політика націоналізму має ставити й голосити *українську національну проблему* на всю її широчінь. Знову тут маємо відрізняти національну ідею й її практичне переведення. Маємо пропагувати нашу національно-державну ідею і творити для неї міцний підмурівок в національному і міжнародному житті. Наші виступи не сміють шкодити національній справі. Однак і обов'язком нашим є кожного разу відзначати перед чужинцями недоречності, недотягнення, збочення і знижування полонофілів та москвофілів, і взагалі всіх, хто не може піднестися до розуміння цілої ваги і змісту наших нинішніх змагань. Кожен наш виступ мусить бути в той самий час ствердженням національного й державного постулату, нашої національної солідарности на цій точці та висвітленням неможливости, недоцільности, шкідливости всякої иншої політики в українській справі, ніж та, яку ми пропагуємо. В цьому місці мусимо виявити

багато такту і ніколи не обмежуватися тільки критикою, не виходити на люди з нашими домашніми сварками та антагонізмами, не зводити наших розходжень на осіб і не ставити наших внутрішніх противників поза скобками нації. Звичайно, з явищами громадського погіршення, як от авантюрою гетьмана Остряниці, хрунівством «Української Ниви», тощо, мусимо боротися иншими способами.

Як би далеко не відбігали концепції і методи праці націоналізму від концепцій і методів инших угрупувань, націоналізм ніколи не може виломлюватися з рамок національного життя й політики, але скоріше мусить пристосовувати їх до свого змісту, а тим самим розбудовувати їх. Він є органічною частиною української нації, як його політика є виявленням національної ідеї. Він повинен нести відповідальність за *цілість національної ідеї й національної політики.* Його завдання і обов'язки – доповнити їх новим, ширшим змістом, новими вартостями, рівно, як і довершити чини та здобутки національної революції. Свідомий своєї історичної ролі, націоналізм розглядає свою чинність як труд і подвиг на шляху до визволення нації та сповнення її історичної місії.

3. Зовнішньо-державницькі змагання

Українську справу націоналіст не вкладає в рамки «територіяльного самовизначення», «статуту для національних меншин», автономії, буферної держави, права рідної мови й т. и., а мислить її як виконання певної *історичної місії* засобами *державно-політичної організації.* Історичне завдання України визначається її геополітичними властивостями, які роблять з неї вузол економічного й політичного життя великих просторів. Ще за часів Київської Русі намітила вона свій шлях і свою місію, стаючи на чолі цілого Сходу Европи. Але татарська навала, а потім надмірний розріст її колонії, Московщини, перетяли їй той шлях. Відрізана від европейського світу протягом кількох соток літ, Україна стала загумінком світової політики. І тільки за нашої вже доби, опанувавши побережжя Чорного моря, вона знову отримала можливість безпосередньо сполучатися з Заходом. Козацькі походи і селянська колонізація повернули їй з кінцем минулого століття давні простори аж до Каспію і Кавказу. А сьогодні історія знову кличе на іспит нашу Батьківщину й вимагає, щоб вона знову стала на чолі Сходу Европи. Спроба Московщини створити велику політичну організацію в формі Російської імперії, що мала сполучити в одну націю сотні племен і народів, не повелася. І це тому, що вона не спромоглася дати одної, для всіх обов'язкової, державно-політичної ідеї, як це зробила свого часу Франція. Московські методи

«налягання брюхом» показали себе в боротьбі з етнографічною стихією культурніших народів безсилими. Комуністична державність ще менше від царської могла підбити національно Україну й народи Сходу Европи. Отже, широке поле державної творчости лежить нині облогом, і спекатися його ми не можемо, хоча б і хотіли того. Або Україна створить і здійснить у житті свою власну концепцію державної організації, яка б задовольнила культурні, суспільні, економічні й політичні змагання населення того краю і тим остаточно вийде на націю, або України як нації не буде. Само собою зрозуміло, що такою організацією може бути лише *велика, дужа Українська Держава*, що перебере спадщину Київської Русі і Русі Тмутараканьської, Галицько-Волинського Князівства і Козацької Республіки. *Засада великодержавности є для націоналізму невіддільною частиною української національної ідеї* і той дороговказ, який має скеровувати нашу політику і в обставинах нашого вигнання.

Річ очевидна, що здійснити українську національну ідею на великодержавну шкалу можливо лише при тій умові, якщо вона об'єднає в одному дієвому змаганні до власної держави *цілий український народ.* Українська Держава не може стати наслідком тільки однієї гри зовнішніх міжнародних сил, що її накинуть вони одній якійсь однозі нашого народу, а *здійсненням суверенної волі цілої нації. Україна – суцільна нація, і кожна її віднога повинна відчувати себе нероздільною її часткою, кожна віднога має право і обов'язок в міру своїх сил і здібностей, і відповідно до свого положення брати участь у державному будівництві.* В цьому і є засада *соборности* і її практичне застосування в наявних обставинах. І тільки будучи *одним, міцно згуртованим національним організмом,* якого не зможуть розкласти ні політичні кордони, ні утиски, ані ворожа ласка, ми матимемо дуже потрібну внутрішню спайку і спроможність вибороти собі національну державу, яка об'єднає всі наші землі. Щодо об'єднання українських земель, то тут націоналісти далеко не такі утопісти, як той легендарний Шемяка, що намагався, замість набрати дров, принести додому відразу цілий ліс, пов'язавши дерево до дерева. Вони рахуються з тим, що, може, і не вдасться за *одним* заходом зібрати докупи всі землі. Але все ж маємо до того *стреміти* й мати відповідне *психологічне* настановлення. А вже ніколи сучасні політичні кордони не можуть щось змінювати у змісті нашої національної *ідеї і свідомости.* Такий соборницький і державницький підхід до справи нашої державности не має нічого спільного з психологічним настановленням загумінкового патріота чи хуторянського політика, що не можуть схопити *цілости* нашого національного єства і збагнути достатньо нашу національну ідею.

Націоналісти звертають чималу увагу на той факт, що Україна і своїм положенням, і культурою становить частину європейського світу. Розташована на грані двох світів, Західного і Східного, Україна своїми історичними традиціями, культурним зв'язками й матеріяльними вигодами тяжить до Заходу, з яким вони взаємно себе доповнюють. Цей факт, зрештою, визнаний усіма національно виробленими, незіпсутими ворожими впливами, українцями, рівно як і безсторонніми чужинцями. Застановляючись над сучасним політичним і моральним становищем Европи, націоналісти не закривають очей на її скрутний та непевний стан і ніколи не підпорядковують сліпо своє поступування тим чинникам, які нині на шкоду інтересам самої Европи підпирають ворожі нам сили і перешкоджають нам здійснити наш національний ідеал. Вони розглядають не лише статику наявної дійсности, але рівно ж і насамперед її динаміку, її можливості на завтра. Повоєнна Европа ще далека від своєї рівноваги й загалом переходить під цю пору критичний етап своєї внутрішньої еволюції. Збурена військовою завірюхою, захитана у своїх духових і матеріяльних основах, вона нині у стані кипіння, безнастанного й інтенсивного ставання. І чи не найбільша утопія думати, що нинішній її політичний краєвид і її моральні позиції можуть затриматися надовго. Як би не скінчилася ця внутрішня гарячка Заходу, можна бути певним, що тільки *засади европеїзму*, як колись еллінізм доби упадку Греції, можуть заплідніти великими можливостями європейський Схід.

Війна запалила й викрила гострі противенства, що наростали здавна, що поставили проти Европи такі вияви, як економічна міць Америки та політичні змагання поневолених та визискуваних колоніяльних народів. Ті противенства мають глибші причини, що коріняться в розбіжности старих культур, рас, природних умов. Так або инакше зіткнення із зовнішніми силами примушують Европу придивитися самій до себе й подбати, з одного боку, про налагодження своїх внутрішніх противенств, а з другого – про свою оборонність назовні. Від кінця минулого століття й до наших днів французько-німецький спір був тим чинником, який визначав вклад сил в Европі й тяжів над европейською політикою. Він же до певної міри спричинився до зіткнення світових потуг. Нині на обрії вимальовується нове противенство – французько-італійське. Ці внутрішні змагання ніколи не вщухнуть, але відколи зовнішня загроза европейській гегемонії набрала ваги, потреба консолідації Европи стала наочною, і її не можна занедбувати.

Справа внутрішньоевропейського порозуміння та організації оборонности є тим пекучіша, що на самих кордонах Европи з'явилася большевицька небезпека, яка загрожує всесвітнім бунтом проти

цивілізованих народів. Особливо велика та небезпека в Азії, де сотки мільйонів китайців і індійців дуже здатні приймати гасла большевизму. А тому большевизм є міжнародною світовою проблемою, але найбільше він дошкуляє Європі, і в її інтересі лежить *унормування відносин на Близькому Сході*. Правда, деякі з европейських держав (Німеччина) пробують шахувати тою небезпекою своїх противників, инші (Італія) ладні миритися з нею, аби лише дістати можливість розвиватись економічно, але всі вони в основі органічно ворожі большевизмові. І треба чекати, що европейські держави, кінець кінцем тим або иншим способом заходяться коло східноевропейської проблеми, а значить – стануть віч-на-віч і з українською справою. Бо ж вузол тої проблеми лежить на Україні, і годі оминути нашу національно-державну справу, приступаючи до справ східноевропейських.

Положення на східноевропейських просторах не може бути байдужим для Европи. Змушена дбати про своє унезалежнення, бодай часткове, від Америки й колоній, Европа мусить якнайширше використати свої власні засоби й економічні можливості. Україна в силу своїх природних багатств і свого географічного положення біля моря становить неабияку цінність для Европи. Україна ж і собі має всі вигоди увійти в найміцніші зв'язки з Заходом, щоб упромисловитись і з найбільшою вигодою використати свої природні багатства. Лише після того для неї стане актуальним економічний розріст на східних просторах, але тим часом ті простори, а зокрема, Московщина, для неї є скоріше конкурентом при збуті сировини, ніж доповнюючим економічним чинником. Але щоб Україна могла економічно розвинутися, а Европа з того мати користь, треба, щоб Україна звільнилася від контролю Росії. В тому полягає політичний бік української справи для Европи. Але цим ще не вичерпується зміст східноевропейської проблеми. В загальних лініях він полягає в тому, щоб визначити тверді межі европейської політико-економічної системи відносин і забезпечити оборонність европейського Заходу проти азійського Сходу, а зрештою – налагодити певні і плідні стосунки двох світів. Вже в силу свого географічного положення Україна покликана розв'язати цю проблему. Унезалежнена від Москви і зорієнтована на Захід політично, економічно й культурно, Україна відсуне межі Европи далеко на схід і північ. Звернена чолом проти східного наступу, вона має позаду себе через Чорне море цілий Захід. Спираючися ж раменами на середню Европу та на кавказькі народи, вона перетинає шлях Росії на Захід і до теплого моря. ЇЇ сусіди, здебільшого, її природні союзники, бо добробут декого з них (Чехія), а то й саме національне буття (кавказькі народи, козаки, Білорусь, Литва) залежать від долі України. Це дасть

їй можливість протистояти московській навалі і створити заслін для Европи проти Сходу, принаймні, проти Евразії. Але крім того, сягаючи своїми колоніями аж до Каспію і через нього до Середньої Азії, а через Кавказ до передньої Азії, Україна є природним мостом між двома відрубаними світами. Нарешті, її давні зв'язки, культурна основа й ціла психологія створюють із неї найкращого посередника з рамен Европи для зносин із Азією.

Все це дає нам право твердити, що Україна мусить стати *наріжним каменем нового ладу на сході Европи.* Той лад має бути побудований швидше на *рівновазі сил*, а не на московській гегемонії і не на польському контролі. До московської гегемонії Европа не повинна допустити з огляду на азійський месіянізм Московщини, рівно як і на згадані вже економічні мотиви. Знову ж польський контроль нетривкий, бо він нестерпний для цілого ряду центрально- і східноевропейських народів. До того ж вона не може забезпечити економічної видатности південно-східних просторів. Є цілком очевидним, що московська гегемонія спиралася на володінні Україною. Відколи Московщина здобула Україну й Чорне море, дістала економічну і стратегічну базу, відтоді розпочалася її експансія на захід, у бік Балкан, Царгороду, навіть передньої Азії (через Кавказ) і Суецької протоки. Щоби спинити той гін замало сили Польщі; вона не має змоги знесилити московську потугу. Нарешті, і своїм географічним положенням, будучи відсунена на північ, вона до того не надається. Натомість Україна вже своїм відокремленням від Росії становить великий опір московському імперіялізмові. Вона швидше зможе організувати на південно-східних просторах опір Московщині і економічне життя Чорноморського гінтерланду. Лише через Україну европейська цивілізація може провадити похід на схід. А проте Польща за всяку ціну намагається перебрати на себе цю історичну місію України. І для того, власне, для нас такі небезпечні всілякі союзи з Польщею. Вона хоче нашими силами здобути собі капітал. Підпорядкуватися нам польській політиці – це значить визнати за Польщею вирішальну роль на сході Европи, це значить продати наше первородство за миску сочевиці, це значить зрадити *історичну місію України* і її національну ідею.

Зважуючи всі ці обставини, націоналісти твердять, що українська політика аж ніяк не повинна звужувати національної програми й державницької ідеології. Стоячи перед велетенськими завданнями, у грі стихійних сил, що борються на грані двох світів, серед виключних епохальних подій мусимо бути загонистими, відважними. Лише зважившись на *велику ставку* й напруживши *всі наші сили*, можемо виграти, а инакше нас зітруть на порох, і історія пройде по наших спинах. Коли будемо

розмінюватися на дрібниці, хитрувати й виторговувати наше право на буття, то тим тільки змарнуємо всі можливості й саме те право не виборемо. Та, зрештою, первісного права на буття ніколи нікому ніхто не дає, лише здібні його вибороти візьмуть його. А для нас воно щільно в'яжеться з *великими історичними завданнями*. Отже, щоб існувати національно, ми повинні закроювати нашу політику на широку шкалу. Не з манії величности, лише з конечности маємо брати великий розгін. Лише так ми здолаємо приєднати собі союзників, прихилити до нашої ідеї сусідів, зрештою – спаяти окремі відноги українського народу в одну націю.

Приглядаючись до тих місцевих умов, серед яких Україні доводиться торувати собі шлях, треба ствердити, що на тому шляху багато труднощів. З них найбільшою є московський імперіялізм, що не лише перечить історичному завданню України, але намагається знищити її національно. Історичні, економічні й геополітичні причини, що пхають Московщину на Україну, дуже поважні. Їх треба мати на увазі і протиставити їм міцний *матеріяльний спротив*. Але також повинні ми протиставити російській імперській ідеї, що є правдивою батьківщиною російського патріота, нашу *державну думку*, і то так, щоб запанувати над їхньою морально. Велич давнього Києва, традиції України-Руси мають бути підставою для того. Рівно маємо протиставити большевицькій ідеології нашу більш реальну, більш органічну концепцію соціяльно-економічного ладу. Ідея нації має стати підвалиною її. Зоологічному натискові москалів на Україну, півночі на теплий край, маємо протиставити нашу рішучість, завзятість. Маємо пройнятися тою свідомістю, що в московсько-українському спорі для нас ходить про «бути чи не бути» українській нації, тоді як для росіян справа йде лише про вигоди і впливи. А також ми повинні розуміти, що в нашому становищі можемо боронитися проти північного сусіда лише *наступом*. Один момент спокою на наших моральних, політичних та инших позиціях для нас, при сучасних історичних обставинах, уже значить залом, і навпаки. Повсякчасна напруга має бути нашою долею ще на довший час. Аж доки не вивітриться з пам'яти москалів згадка про колишній їх політичний розгін і традиції Російської імперії, які є правдивою моральною силою. Маємо всі об'єктивні матеріяльні передумови, щоб витримати двобій і перебороти труднощі; ціла справа полягає в *суб'єктивних* даних, у нашій *волі до життя*. Великому натискові повинні ми протиставити великий розгін. Наявність большевизму надзвичайно полегшує завдання нашої національної політики супроти Москви. Він не лише дає рацію нашим визвольним змаганням, але й нашим найдалі йдучим домаганням у

площині міжнародних відносин. Це є правдивий козир, що його треба використати якнайширше і якнаймудріше.

Другою великою перепоною на нашому історичному шляху є Польща. Вона хоч і не загрожує нашому існуванню, бо є замала й заслаба, щоб нас пожерти й перетравити, але ж, як ми бачили, вона відкидає нашу історичну місію й заступає нам шлях до великодержавности. Крім того, вона намагається перервати наш зв'язок із Заходом і відсунути Україну від Европи, щоб цим легше зробити з нас знаряддя своєї політики на Сході. Її становище в европейському житті цілком відмінне від становища Москви й вимагає від нас відмінної політики. Відколи Московщина для нас знаходиться «по той бік барикад», то Польща належить до спільного нам европейського світу. Однак наявність большевизму для нас є сприятливим чинником при поборюванні польської небезпеки не менше, як і в борні проти Москви. Бо українська справа є справою *европейсько-інтернаціональною.* Маємо всі дані ототожнювати наші інтереси з інтересами цілої Европи і опиратися на европейську солідарність. Вказуючи на большевицьку небезпеку, ми можемо домагатися найдоцільнішого розв'язання східноевропейської проблеми, найвигіднішого для Заходу. Таким розв'язанням може бути лише *наше*, а ніколи польське. Одна вже участь поляків у тій справі скоріше ускладнює і утрудняє її розв'язання. Справді, політика Польщі штучно підтримує натиск Московщини на Захід, яка тяжіє до відібрання в Польщі загарбаних колишніх земель Російської імперії. Польща при нинішніх обставинах не є морально управлена поборювати Росію, навіть і большевицьку, тоді як Україна, яка і по сей день терпить від московського імперіялізму, має повне моральне й юридичне право кликати до хрестового походу проти большевиків. Отже, протимосковські виступи Польщі можуть лише підсилити комунізм у цілому світі, а на Московщині насамперед. Крім того, поборюючи українські змагання до великодержавности, Польща тим самим знесилює східний фронт і виставляє цілу Европу під загрозу большевизму. Все це дає нам можливість натиснути на Польщу через Европу. Для того наша політика має *розвінчати її в очах Заходу*, довести її неспроможність дати собі раду на власних теренах, але ніколи не йти на союз із Польщею.

Використовуючи наявність большевизму і *виступаючи водночас проти Росії і проти Польщі,* Україна дістає слушну нагоду покінчити раз і на завжди з нещасливою традицією хитання між Москвою і Варшавою і, вислизнувши з кліщів наших двох сусідок, здобути підпертя й союз поза ними. Крайня пора для України вийти у світ і голосно заявити свої домагання, усунувши всякі посередництва. Бо Польща згідно зі своєю

давньою традицією готується знову вирівнювати свої рахунки нашим коштом. Передбачаючи зміни на Заході і втрату виходу до Балтики, вона підготовляє собі компенсацію в формі коридору до Чорного моря. Лише рішучою поставою можемо відвернути цю небезпеку. Нині наш виступ проти двох ворогів має більш даних на успіх, ніж колись, бо зник із наших теренів третій наш історичний противник – Туреччина з її татарськими васалами, яка мимохіть пхала нас в обійми Польщі та Москви. Північні береги Чорного моря в наших руках, і нам відкритий шлях на Захід, де маємо шукати підпертя в наших змаганнях із сусідами.

Морські шляхи пов'язують Україну з Заходом і роблять з *цілої Европи* запілля для боротьби з евразійським Сходом. Виступаючи на кін європейської політики, Україна має стати на позиції європейської солідарности проти Сходу. Це дасть їй можливість при пошуках за союзниками використати противенство західно-східне або європейсько-азійське, яке, допомагаючи емансипуватися від Московщини й цілого евразійського Сходу, сприяє інтеграції України до складу європейської цілости. З другого боку, противенство європейсько-американське підносить вагу України для Европи. Крім того, в самому европейському житті відбуваються певні процеси, які треба взяти до уваги й до них нав'язати нашу національну справу й нашу національну політику. Одним із таких процесів є змагання до консолідації Европи. Українська політика може й повинна подати голос за ту консолідацію, пропагуючи, натурально корінну перебудову державних кордонів на Сході. Тим способом Україна скоріше й легше ввійде в систему европейських відносин і здобуде спільний терен з миродатними політичними чинниками, аніж тоді, коли б вона, виступаючи проти державного розмежування на Сході, трималась осторонь від цілої Европи.

Стоячи на позиції солідарности Европи, ми не повинні заплющувати очі на внутрішні розходження в ній, але, навпаки, використовувати їх для успішности інтеграції України до лона европейської політики. Не потребуємо встрявати у противенства, які далекі нашій справі, бо на тому ми нічого не виграємо, лише ускладнимо наше становище. Наприклад, само собою розуміється, що в наших інтересах є корінний перегляд повоєнних договорів і державних кордонів на Сході Европи. Але, обстоюючи ревізіонізм, ми замкнемо собі двері до таких держав, які тому переглядові противляться, а рівно не отримаємо й допомоги тих, що його вимагають. Ми ж на сьогодні ще замалий чинник, щоб комусь допомогти, але досить значний, щоб чомусь пошкодити. Маємо вживати і цієї нашої негативної сили, але при иншій нагоді й иншим способом. Приглядаючись до европейської дійсности,

мусимо ствердити, що нині в Європі нема одної, суцільної зіграної політики, а коли б вона стала такою завтра, то навряд чи вписала б вона у свою програму самостійність України. Такий перехідний стан зовсім не виключає об'єктивних даних для найтіснішого співжиття України з Заходом і не пересуджує ставлення Європи до української справи на майбутнє, залежне зрештою в значній мірі від нас самих. Розбіжність відношення окремих держав до наших історичних ворогів і сучасних противників досить велика: від непримиримо ворожого до безоглядно прихильного. Навіть у справі большевиків не всі держави бажають їх упадку в одній і тій самій мірі, і в один і той самий момент. Але в одному вони сходяться: в змаганні прикласти руки і відіграти роль в залагодженні східноевропейської проблеми, в розподілі спадщини Російської імперії, в ліквідації большевизму, коли до того прийде час. Власне, з огляду на таке змагання, важко припустити, щоб уряди европейських держав могли прийти до одного рішення східноевропейської проблеми. Кожен намагатиметься переперти своє й зашахувати свого сусіда.

Граючи на цій розбіжності, українська політика має знайти шпарину, крізь неї просунути *своє власне рішення*, підперши його не лише доказами, а й *силовим аргументом*. Так зробив Кемаль-Паша, використовуючи противенство французько-англійське та большевицько-европейське. Ми не повинні допустити, щоб запало рішення якоїсь *одної держави*, бо жодна з них сьогодні на українську самостійність не йде. Навпаки, маємо ввести у гру кілька держав, щоб вони взаємно себе зрівноважили. Так сталося в югослов'янській справі під час війни, коли вступом до війни Америки з Вільсоном і його чотирнадцятьма пунктами автоматично анульовано лондонський договір Антанти з Італією, який прирікав цій останній, як винагороду за збройний виступ, чисто слов'янські території. Вони, взаємно себе шахуючи, творитимуть певні міжнародні гарантії, які не дозволять одній державі стати всевладною в нашій справі й надужити нашою несилою. Наприклад, Італія або Англія, діставши голос в українській проблемі, ніколи б не допустили, щоб перейшла французько-польська концепція замирення сходу Европи, а тим самим, щоб вплив Франції розгалужувався б і закорінювався б, як це сталося з Малою Антантою. Зрештою, українська політика має змагати до того, щоб поруч із аргументами від моралі й доцільности створити *аргументи силові*, які в слушний момент могли б зневажити ворожі нам чини, а, насамперед, змусили з нами рахуватися вже нині. Таким аргументом у Кемаль-Паші стала армія, зорганізована поза межами дії англійських гармат.

Політичне настановлення націоналізму і його практичні заходи, власне, і виміряні на те, щоб уможливити виконання цих завдань. Звичайно, для переведення такого складного плану у грі, що вимагає різного настановлення й різних методів, націоналістам треба мати *на українському боці* инших гравців. Це повинні зрозуміти ті політичні чинники, для яких нема й не може бути більшого пана, як українська нація. Як би там не було, а український націоналізм провадитиме далі ту роботу, що випала на його долю. Своїм завданням, на сьогодні націоналізм ставить *розгорнення української проблеми на всю її широчінь*, насамперед. Бо він бачить, що, крім нього, виконати того жодне з політичних угрупувань не здатне. Далі – *вишукувати й підготовляти ті міжнародні сили*, які б у слушний момент *підперли* чинно державно-політичну концепцію націоналізму. Вони мають виступити проти вирішення східноевропейської проблеми, яке підготовляється вже нині й яке зовсім не відповідає інтересам і змаганням України. А зрештою – *плекати і сталити спротив української нації чужинецьким загарбникам*, який би свого часу міг перейти в *наступ* і провести *національну революцію. Той спротив е найповажнішим аргументом, яким ми розпоряджаємось.*

Націоналісти здають собі вповні справу, які великі труднощі стоять на шляху проведення так закресленої політики. Справді, вчорашні раби, сьогоднішні в'язні або вигнанці, ми ставимо собі велетенські завдання. Не посідаючи ані клаптя своєї землі, тиняючись жебраками по чужих подвір'ях, ми заміряємо до визначної ролі в великій світовій драмі. Наші противники посідають усі позиції, мають до своїх послуг матеріяльні засоби, державні апарати, зв'язки, традицію, інтелігенцію. Чи ж пропагована націоналістами політика при таких умовах не є уроєнням, абсурдом, замахом на реальні національні здобутки? Ні, вона не є уроєнням, бо опирається на об'єктивні дані. Абсурдом вона була, доки не запалила національними гордощами і змаганням до подвигу українські серця. Вона не нищить національні здобутки, лише розбудовує їх, заміряючи до дальших етапів. Та чи, зрештою, вона вже така утопійна, неможлива до проведення? Думаємо, цілком навпаки. Хай це виглядає парадоксально, але *нині можемо легше і скоріше здобути щось більше, як утримати мале.* Політика націоналізму вирахувана на довший реченець: вона намагається передбачити події й бути готовою до всіх можливостей. Вона не йде в бік найменшого опору, але змагає до найбільших і найпевніших здобутків.

Їй можуть закинути переоцінювання реальних сил українства, наш брак випробуваних діячів, вправних політиків та просто людей, які б мали освіту і знали мови, зрештою, розпорошення тих сил, що їх

маємо. То все слушне, але воно не зменшує внутрішньої великої рації націоналістичної політики і практичної конечности перевести її на практику. Вона бо є висловом великого бажання власної державности, виявом інстинкту нації, що перед лицем заглади рішається на великий стрибок, робить передбачливі висновки, використовуючи історичний досвід і сучасні обставини. В ній є ті неохопні цінності, які часом коштовніші за матеріальні сили. Ціла справа нашого національно-державного буття залежить від того, чи ми здобудемося на певну моральну витривалість, розмисел, далекоглядність, щоб використати можливості, перебороти супротивну хвилю недовіри, необізнаності чужинців і байдужості своїх. Щоб створити ці суб'єктивні дані нашого успіху, мусимо поставити собі гідну й високу мету. Її вказує політика націоналізму. Політика ж самообмежування, приниження наших цілей, політика переконування в наших кривдах, благання – не обеззброять противника й не здобудуть нам друзів, принаймні таких, що були б в змозі нам допомогти. Задля «самовідданих малоросів» і «загумінкових патріотів» ніхто і пальцем не ворухне. Лише коли спроможемося відтворити перед очима своїх і сторонніх глибший зміст нашої національної ідеї, світову вагу історичної місії України, тоді і станемо реальним політичним чинником. Коли ж бачимо, як знецінюють наші найбільші козирі і принижують саму гідність України, наш моральний обов'язок – піднести вище наш національний прапор. Так робить націоналізм, виступаючи з власною концепцією української політики і її цілей.

[Розбудова нації, 1930 р., № 7-8 і 9-10].

Осип Бойдуник

СОБОРНІСТЬ УКРАЇНИ ТА ЇЇ СХІДНІ КОРДОНИ

Правда сама не переможе, за правду треба послідовно і стало боротися й тоді тільки вона переможе.
Др. Бенеш

Десять літ минуло, як українська нація, скровавлена й знесилена, припинила збройну визвольну боротьбу, що коштувала їй тисячі жертв найкращих синів, які кістками вкрили і кров'ю зросили рідні землі від Сяну до Кавказу.

Десять літ! В житті народу – це хвилинка, а все ж її достатньо для того, щоб очуняти від завданого удару та запитати себе: чому саме не маємо власної держави?

Нашу поразку приписують назверхнім обставинам, а насамперед – фізичній силі наших ворогів-сусідів, далі вже тим західноевропейським дипломатам, які ведучи тоді політичний провід в Європі, ставилися до нас ворожо.

Коли й погодитися з тим, то все ж виникає запитання: де причина цього?! Хіба ми не поклали куди більше жертв від будь-кого з тих народів, які вибороли собі власну державу?! Хіба ж ми не мали геройської армії, що нею не кожний народ може похвалитися? Це все так! Але ми мали й отаманів з їх загонами, яких не мали інші народи, отаманів, не підпорядкованих дієвій армії, а – самі собі. Ми мали принагідно зібрану фізичну силу, що і справді довершувала героїчні вчинки, але яка наслідком недостачі планової організованости тратила на вартости та мусила підлягти ворогам. Ми мали маси, правда, здеморалізовані довголітньою попередньою війною, соціялізмами, комунізмами, ворожими агітаторами, але й здеморалізовану недостачею сильної руки та наслідком того – загальною анархією. Ми й не могли мати потрібної організованої сили, бо взагалі не були підготовані до такої організації, як держава. Ба, навіть під час визвольних змагань, ми все ще міркували, чи маємо творити самостійну державу, а коли так, то на яких землях і в якій формі[1].

[1] Більше про це читач знайде у працях: проф. М. Лозинського «Галичина в 1918-29 рр.». П. Христюка «Мат. до історії рев. на Вел. Україні», П. Сулятицького «Нариси з історії революції на Кубані», Д. Донцова «Підстави нашої політики», проф. Л. Л. Бича «Кубань в кривому дзеркалі», В. Винниченка «Відродження нації» та ін.

Західноевропейські політики дуже добре бачили наші недомагання. Вони за цим не потребували йти аж на Україну! Вони їх бачили в самому серці европейської політики – Парижі. Вистачить лише згадати спори між дипломатичними представниками українських республік. Правда, ми перед війною і революцією деклfмували й співали:

...Від Кавказу по Сян
Лиш один буде лан
Його власником, нарід цілий України – вінець золотий...

Але коли 1917-18 рр. прийшла нагода це здійснити, то в нас з'явилися три «лани»: один – над Дністром, другий – над Дніпром, а третій – над Кубанню. Замість одного лану – держави з одним центром у Києві й одною оборонною силою, в нас були три «лани» і три центри: один у Львові – Станиславові, другий – у Києві, а третій – у Катеринодарі; і кожний із тих центрів вів собі окрему політику і мав осібну армію.

Акт 22 січня 1919 р. не дав нам соборности, бо проголосив соборність *формально* і то лише *частини* українських земель над Дніпром і Дністром, полишаючи решту земель поза межами соборности.

А вороги, користаючи з нашої внутрішньої чвари та неконсолідованости, нищили наші держави одну за одною, а знищивши їх, здобиччю поділилися в Ризі 1920 р.

Повторилася історія діб княжих з XII – XIII вв. і гетьманських з XVII – XVIII ст. Повторилася княжа угода коло Любого Озера з 1097 р., повторився Переяслав, повторився Гадяч і Андрусів.

Помилятися – можна. Признаватися до помилок – треба. Але ніколи не можна повторювати помилок, а поготів – поглиблювати їх. А, проте, саме це в нас і робиться. Ті самі «провідники народу», що в 1920 р. зреклися на користь ворогів, західних земель України, роблять сьогодні це саме, як не гірше, зі східними, бо вважають, «что в казачих областях (отже, й на Кубані. – О. Б.) были всегда на лицо все елементы создания и роста своеобразных национальньгх особенностей» (Славінський), заперечують приналежність кубанських козаків до української нації.

А всі ми поруч із тим далі собі співаємо, що «душу й тіло ми положим», та деклямуємо про 45-мільйонну українську націю. Тоді як, пам'ятаючи слова поета:

Кожний думай, що на тобі міліонів стан стоїть,
Що за долю міліонів мусиш дати ти одвіт.

не співати тільки, та деклямувати має *кожний* член 45-мільйонної нації, а *боротися* за здобуття Української Самостійної Соборної Держави від Сяну до Кавказу.

*

Етнографи, й наші, й чужі, довели, що на Кубані та инших північнокавказьких землях, як от частині Донщини й Астраханщини, на цілій Ставропольщині й частині Терщини більшість населення (62-75% залежно від области) є українці. Що цього не виказували урядові статистики – це не аргумент, бо статистику ту проводили російські уряди, які взагалі не признавали українців, вважаючи їх за «русских». Одначе річ не в назві. Тут найбільшу вагу має те, що ці «русскіе» «сохранили до настоящаго времени малороссійскій говор и обычаи»[2] і самі росіяне, як бачимо, це стверджують.

Одначе, для нас при розгляді проблеми національностей на північнокавказьких землях, куди важливіше від різних тенденційних статистик історичне минуле тих земель.

Частина теперішньої Кубані, а краще сказати, частина земель, що сьогодні входять до складу Кубані, отже – східне побережжя Азовського моря, Керченської протоки та частинна побережжя Чорного моря, була за княжих діб, у X – XII ст., удільним князівством під назвою Тмутараканського князівства. Вже за часів князя Святослава були там україно-руські оселі. Коли після смерти Володимира Великого дістав це князівство його син Мстислав, то він, воюючи з кавказькими племенами яссами й касогами, розширив його, а далі в боротьбі зі своїм братом Ярославом підпорядкував собі всі землі на лівому березі Дніпра, що відтоді, включно з Тмутараканню, творили вже одну державу зі столицею в Чернігові.

Так було до смерті князя Мстислава у 1034 р., коли всі землі Мстиславові перейшли під панування його брата – Ярослава Мудрого, який уже панував на землях по правому березі Дніпра зі столицею Києвом. Тим способом всі україно-руські землі в XI ст. творили *одну суцільну державу зі столицею в Києві, а Тмутаракань, отже, частина сьогоднішньої Кубані, була її складовою частиною.* Після смерти Ярослава Мудрого (1054 р.) Тмутаракань припала його синові Святославові, який рівночасно був князем Чернігівським та Муромським, а згодом перейшла до рук Святославових синів – Олега й Давида. Одначе у XII ст. удари половецьких орд знищили Тмутараканьське князівство. Слід знати, що Тмутаракань, удільне князівство своєю формою, було найдальше на схід висунене організоване адміністративне тіло; землі, що лежали за цим князівством далі на схід, заселяли степові кочівники. Тмутаракань, розгромлена половцями в XII в., була предметом дальших нападів кочівників, які видирали її собі, однак, до України вже не вернулася. Щойно в XVIII в. зачинають її колонізувати *українські запорізькі козаки.*

[2] Енциклопедическій словарь. Брокгауз & Ефрон, t. XIII/A., стор. 837.

Але перед тим, як зробити нарис історії Кубані, від часів її колонізації, доречно буде спинитися над передісторією козацької колонізації, а зокрема, над самою назвою **козак.**

Попри всі спроби, ученим не вдалося встановити щось певного щодо походження назви «козак»; усе дотепер сказане спирається або на перекази, або на припущення, згідно з одними, слово «козак» походить від «коси», з другими – від «кози», то від мухи, що називається «козак», або від князівства «Козакія», чи від «касогів», тощо.

Та для нас важливіше, ніж походження цієї назви, те, що під нею розумів український народ, коли він в XV ст. почав «козакувати» й виділив із себе запорожців.

Проф. М. Грушевський пише: «Татарські заволоки, воєнні неприкаянні люди звались козаками, *то се ім'я й до наших людей пристало,* що тут степами та пустками тинялись та промишляли. З часом намножилось тих людей – козаків наших багато»[3]. Микола Аркас пише: «Що значить слово козак? Це слово татарське, і значило воно в них чоловіка *вільного, войовничого.* Про татарських козаків здавна чуємо, а *про наших українських* вперше маємо звістку 1492 року»[4]... Проф. Д. Дорошенко пише: «Промисел з шаблею при боці та рушницею за плечима називався «козакуванням», а самі здобичники почали зватись «козаками» – слово позичене у татар, де були й свої таки козаки»[5].

Йосиф Чайківський каже: «Слово козак татарського походження, означає тільки що бродягу-жовніра»[6].

Ось таке було розуміння змісту слова «козак» в тодішньому понятті українського народу, коли він з «войовничою» думкою, з «шаблею при боці та рушницею за плечима» за «вільність» ішов «козакувати».

Не инакше пишуть і чужинці, як приміром – В. П. Семенов, що «слово «козак» заимствовано первоначально у татар, где козаками называли низшій разряд партізанскаго конного войска»[7]. Історик донського козацтва О. Г. Сватиков пише: «Самое імя козак заимствовано у татар, которое давали ето названіе всаднику с легким вооруженіем»[8].

Що змусило український народ до козакування та до створення козацької касти? Як відомо, на початку XIII ст. після налагодження певного співжиття з половцями на Україну напав новий ворог – татари, що до цього часу жили в Азії над Амуром. Під проводом чингізханового

[3] Проф. М. Грушевський. «Історія України», стор. 97.
[4] Микола Аркас. «Історія України-Руси», стор. 128.
[5] Д Дорошенко. «Короткий курс історії України», стор. 75.
[6] Йосиф Чайківський. «Всесвітна історія», t. III., стор. 84.
[7] В. П. Семенов. «Россія», т. VII., стор. 74.
[8] О. Г. Сватиковъ. «Россія и Донъ», стор. 10.

воєводи Суботая в битві над річкою Калкою (сьогодні – Кальміюс) в 1223 р. татари перемогли княжі війська, а після смерти Чингізхана (1227 р.) його внук і спадкоємець західних земель його держави – Батий разом зі Суботаєм зайняв і зруйнував Переяслав і Чернігів, а в 1240 р. здобув Київ, хоч туди на підмогу і прийшли війська галицького князя Данила. У своїм поході Батий тоді загнався аж на Шлеськ і Мораву, але швидко повернув через Україну в Азію, довідавшись про смерть головного Хана. Після цього татарського лихоліття, яке знищило українську державність і дало нам так званих «татарських людей», піднеслося до самостійного життя вже лише Галицько-Володимирське Князівство. Решта князівств була васалами спочатку татар, згодом москалів, поляків чи литовців.

В першій половині XIV ст. литовський князь Ґедимін, користаючи з усобиць галицько-володимирських князів та зі знесилення України татарськими та московськими нападами, займає українські землі, підпорядковує собі Київ, а галицько-володимирське князівство віддає своєму синові Любартові. Ґедимінів син Ольґерд, розгромивши татар, зібрав докупи всі українські землі аж до чорноморських степів. А, проте, при своїм розрості Литва зустріла суперника – Польщу. Це суперництво, якого предметом й були українські землі, триває повних три століття, аж до 1569 р., коли то підписано Люблінську Унію.

Однак, під час цього спору ні Литва, ні Польща не опікувалися спірними землями, як це було потрібно б з огляду на татарські й інші орди, що нападали, грабували й побивали безборонне населення України. Населення спочатку залишало свої оселі, шукаючи захисту за мурами замків, або втікало на захід, залишаючи по собі «дике поле». Але з часом те населення, не бачачи помочі від держави, яка до того ще й утискала його різними обмеженнями й податками, хопилося в обороні себе зброї: від державних обмежень і утисків, і податків почало втікати на «дике поле», а для оборони перед ордами роздобулося на «шаблю при боці і рушницю за плечима», отже – «козакувало». Це й є народження українського козацтва, пізнішої «Запорозької Січі».

Таке козакування найправдоподібніше почалося в першій половині XV ст. Про перші виступи козаків, як пише М. Аркас, є записки вже з 1492 р. В цьому ж році козаки під Тягинею (Бендери) знищили кораблі кримського хана Менґлі-Ґірея. На це «козакування» ходила не лише «чернь», але ходили й «селяне, й міщене і дробні бояре»[9]. Число козаків з дня на день зростало.

Польське правительство, оцінивши козацтво як корисну воєнну силу, хотіло його собі підпорядкувати. Перші такі спроби були вже в 1506 р.,

[9] Микола Аркас. «Історія України-Руси», стор. 128.

коли король польський доручив Предславові Лянцкоронському зробити перегляд козаків. Лянцкоронський поділив тоді козаків на «низових» і «городових»; але цей поділ не має значення, бо козаки й надалі виступали спільно. Знову ж у 1533 р. староста черкаський Остафій Дашкевич на з'їзді в Пьоткові радив Литві козаків зорганізувати й зо дві тисячі поставити на низу Дніпра: «нехай би обороняли Україну від татар».

В 1550 р. на чолі козаків стає князь Дмитро Вишневецький, заможний магнат і власник кількох сіл на Волині, відомий з історії отаман Байда-Вишненецький, що заложив на острові Хортиці кріпость – першу Запорозьку Січ. Завдяки Байді-Вишневецькому козацтво прибрало організованих форм. Можемо собі уявити лише, яка сильна була тоді уже Січ, коли в 1557 р. татарський хан, що хотів її зруйнувати, після 24-денної облоги мусив уступити.

В 1568 р. великий князь Жиґмонт-Авґуст, із наміром прихилити козаків на свій бік, обіцяв козакам взяти їх на платну службу, коли вони вийдуть із Низу на Україну. Коронному гетьманові Язловецькому наказав король списати в реєстр 300 козаків, підпорядкувати їх собі і призначити їм старшого. Так і сталося. Язловецький організував козаків, завів нові порядки для *всіх* козаків, а «старшим і суддею над всіма козаками низовими» назначив Яна Бадовського.

«От з цього часу й стало, що козаки – се зовсім осібна верства людей, як-от є верства селянська, міщанська, шляхетська, також є тепер осібна козацька»[10]**.** Але не всіх козаків вписано до реєстру. Крім «реєстрових», було кілька тисяч поза реєстром, які й далі козакували по-давньому. На чолі їх став у 1577 р. князь Богдан Ружинський, що мав у себе десь із 3-и тисячі козаків «дніпровських, брацлавських, винницьких». По якімсь часі реєстрацію припинено, але знов її відновив польський король Стефан Баторій, що навіть «одступив» козакам місцевість Терехтемирів (над Дніпром, проти Переяслава) і наділив їх вольностями. Ці реєстрові брали участь у війні з Москвою 1579-81 рр., але після війни грошей їм не заплатили, і вони знову розійшлися.

Польський король через козаків не раз попадав у конфлікт із турками й татарами, але не наважувався зліквідувати козаків, бо *«хто ж боронив би Україну від турків та татар?!»* У 1590 р. Сейм ухвалив, що «треба побудувати замки, розставити козаків на узграниччі з татарами, але треба їм платити», однак ця ухвала зосталася на папері.

Козацтво почало інтенсивно зростати після 1569 р., коли після Люблінської Унії Польща почала проводити різні соціяльні й релігійні реформи, скеровані проти українського народу. Народ тоді почав боротися

[10] Микола Аркас. «Історія України-Руси», стор. 133.

та чисельно поповнив ряди козацтва. Так вибухнуло відоме козацьке повстання під проводом К. Косинського, що з 5.000 козаків почав нищити панські двори, а долучившись на Брацлавщині до Наливайка, повів уже справжню війну з польськими магнатами. І хоч козацтво зазнало поразки в битві на Солониці лід Лубнами (1596), все ж на Запорожжі воно далі зростає, а вже 1599 р. Польща звертається до них за поміччю проти своїх ворогів.

Ось так поволі українські козаки стають вирішальним чинником на Сході Европи. Під їх охороною почали залюднюватися українські степи – «дике поле». В середині XVI ст. на схід від шляху Київ – Збраслав не було осель, крім трьох державних замків. А вже наприкінці XVI ст. бачимо тут десятки міст і містечок та сотні сіл. Цей факт змусив польське правительство піти запорожцям на зустріч у їх домаганнях, а це ще збільшило козацькі ряди, бо населення горнулося до козаків, щоб цим способом уникнути польського панування. «І ось з кінцем XVI ст. й на початку XVII ст. українські селяни почали гуртом писатися в козаки». «Мало хто і до плуга людей має *на Поділлю»* – скаржиться король у 1626 р. «Вся Україна їм підвласна, заводять свої суди і закони видають»[11]. У 1590 р. козацтво нараховувало біля 20.000 людей, зорганізованих у сотні й полки.

Козацтво, що до цієї пори охороняло Україну перед зовнішніми ворогами, починає бути *вирішальним чинником у внутрішньому житті України.* Після Берестейської Унії (1596) козацтво стає в обороні православної церкви. І тоді на чолі козацтва, що тоді мало 50.000 людей, стає перший гетьман – Петро Конашевич Сагайдачний. За його гетьманування засновується в Києві Богоявленське братство, звідки по Україні починає поширюватися культура й освіта в українському дусі. Зайвим було б наводити дальшу історію козацтва, зокрема, тих світлих часів, коли український народ і козацтво під проводом Великого Богдана відновили Українську Державу, казати про гетьманування Виговського, Дорошенка, Мазепи, Орлика, згадувати часи Петра І з «Малоросійською Колегією», наказних гетьманів і, кінець-кінцем, ганебного зруйнування Запорізької Січі в 1775 р. Сказано досить, щоби мати уявлення, хто такі ті козаки-запорожці та якої вони національности.

Все це, здавалось, мусило б знати і *«Вільне Козацтво»,* яке хоч і каже, що «их обязанностью воссоздать доподлинную, исторически верную картину жизни наших предков и наших исторических. земель», а проте, правдиву історію українського козацтва замовчує, натомість виводить родовід нащадків запорозьких козаків – сьогоднішніх кубанців

[11] Микола Аркас. «Історія України-Руси», стор. 149.

і инших північно-кавказьких козаків – від торків та берендеїв, касогів, черкасів, чорних клобуків і бродників[12].

«Вільне Козацтво» твердить, що «козачество ставило себе самоцелью», а це заперечує хоч би Конституція Орлика з 1710 р. (що її цитує «*Вільне Козацтво»),* де написано про «вєкопомную Войська Запорожського і всего Народу Руського (українського) славу і пам'ятку», не говорячи вже про державотворчу діяльність Великого Богдана та инших гетьманів.

Правду пише п. Білий, що «будущее каждого народа лежит в его прошлом», але не менша правда є те, що навіть російські історики признають, а саме, що «Запорожская Сеч служила *идейным центром* і надежной точкой опоры для *украинского* казачества в его борьбе против шляхетско-польских порядков»[13], а ми додамо і московських. А хто ж є сьогоднішні кубанські козаки, отже, й населення північно-кавказьких земель, як не нащадки «Запорозької Січі»?! Про це свідчить історія запорожців після зруйнування Січі в 1775 р.

Як відомо, Катерина II поставила собі за ціль докінчити розпочате Петром I нищення України, або, як вона казала, «Малоросію прибрать к рукам». Це «приби-раніе» відбувалось у різних формах: відновлювання «Малоросійської Колегії» (не козачої), інститут наказних гетьманів та «малоросійських генерал-губернаторів», надавання «Вольностей Войска Запорожского» та ін. Але все це не помагало. І Катерина II зрозуміла, що доки вона не знищить запорожців, доти український народ буде чути за собою силу. Це й сталося. Після закінчення російсько-турецької війни в 1774 р., згідно з таємним наказом Катерини, частина російської армії в числі 66.000, у *складі якої було і 3 полки донських козаків* («єдина козача нація»!), під командою генерала Текелі вночі проти 5 червня 1775 р. оточила Січ, де тоді було 8.000 козаків. Козаки вирішили вступити в бій, але спинив їх січовий архимандрит Володимир, який із хрестом у руці «убеждал их не проливать братской крови». Тоді козаки вирішили втікати від «братів»; 5.000 їх, забравши з собою з січової церкви образ Покрови Пресвятої Богородиці, частину військових регалій та харчових припасів, вийшли вночі з «Січі», непомітно очеретами перейшли Дніпро та втекли до Туреччини, де й організували «Задунайську Січ». Решту запорожців, щось до 3-х тисяч, роззброєно, частину старшин арештовано, а решта розбіглася; кошового отамана, сотника Калнишевсько-

[12] Ис. Бикадоров. «Происхождение казачества и возникновение Вольных казачьих Войск». «Вільне Козацтво», ч. 4., 25.I.1928, стор. 11.

[13] Енцикл. Словар Бр. & Ефр., t. XII, стор. 277, ст. «Запорожская Сечь» Мякотина.

го, запроторено в Соловецький монастир, де в темній підземній коморі, з правом три рази на рік виходити до церкви на Богослужбу, але до нікого не говорити, просидів 25 літ, і там таки 13 жовтня 1803 р. помер. Майно запорожців російська армія розграбувала, «Січ» зрівняла з землею, а запорізькі землі ввійшли до складу Азійської й Новоросійської губерній, при чому роздано їх московським вельможам (100 тисяч дес. дістав князь В'яземський, 150 тис. – Потьомкін та ін.). А маніфестом із дня 3 вересня 1775 р. Катерина оголосила, що «Сеч Запорожская в конец уже разрушена со истремленіем на будущее время і самого названія Запорожских козаков».

Козаки, які втекли до Туреччини, висадилися біля Акермана. Звідси вислали до султана депутацію з проханням прийняти їх і дати їм землі. Султан охоче згодився на це й визначив їм за місце осідку Січи землі на острові Св. Юрія на Дунайських гирлах. Козакам вільно було селитися й господарювати на просторі від Очакова до Дунаю. За це мали вони обороняти від Росії границі по річці Буг. А запорожців, що зосталися на Україні, частково забрали до російської армії, а тих, що осіли по селах, покріпачили; розуміється, що з вільного життя, що ним пишалися запорожці, та попасти в кріпацтво не було їм до шмиги, й вони почали громадно втікати на «Задунайську Січ». Після трьох літ «Задунайська Січ» зросла до 7 тисяч, а в 1785 р. числила вже 15 тисяч козаків та перенесена була до сьогоднішньої Добруджі (між Силістрією і Рущуком над Дунаєм).

Росія побачила, що знищивши «Запорозьку Січ», вона справді «обезвладнила Малоросію», але рівночасно не тільки, що позбавила себе поважної військової сили в боротьбі з турками, а ще й зміцнила цією силою свого ворога Туреччину, що уживала козаків у боротьбі з Росією. Тому Росія зажадала (1779 р.) від султана видачі запорожців. Однак султан відмовив. Тоді Москва почала застосовувати інші способи: Потьомкін почав перемовляти на свій бік козацьку старшину, бажаючи організовувати козаків, а зокрема, іменував отаманом С. Білого, який у 1784 р. їздив на «Задунайську Січ» умовляти козаків; та козаки не дали зловитися на хитрощі. Свої заходи для організації козацтва поновила Москва ще раз, коли це прийшло до нового непорозуміння з Туреччиною та до війни в 1787 р. Але й цим разом справа йшла дуже мляво, бо задунайські козаки до закликів Москви поставилися байдуже; проте й без них удалося Москві заложити кіш у Василькові. Одначе таке організування козаків не давало бажаних наслідків. Тоді Потьомкін, що був комендантом рос. армії на побережжі Чорного моря, звернувся до Катерини II з пропозицією, щоби вона наділила козаків землею та повернула

їм їхній лад і військове майно. Катерина пристала на це. Козакам дано землі на Таманському півострові, повернено деяке військове майно, а також 13 травня 1788 р. передано їм військову печатку з написом «Войско верних казаков». Задунайці, довідавшись про це «відновлення» запорозького війська, почали повертати, але в дуже малій кількости. Тим часом «Войско верних казаков» за заслуги в боях із турками на Чорному морі, де воно розбило турецькі човни, а потім в рукопашному бою взяли острів Березань та кріпость Очаків, в 1786 р. переіменовано на «Войско верних казаков Чорноморских». Звідси пішла назва «чорноморці». Крім того, козацтву, яке зросло до 2-х тисяч кінноти і 5-и тисяч піхоти відступлено, крім Таманського півострову, ще і протилежну Енікальський округ, поминаючи різні військові відзначення старшин і козаків. Але ані Таманський півострів, ані Енікальський округ козаків не вабили. Тоді Катерина «відступила» їм, відбиті козаками від турків, землі між Дністром і Бугом. Чорноморці, вдоволені такою заміною, почали охоче на цих землях оселятися, так що швидко ці землі були заселені чорноморцями. Однак після смерті Потьомкіна чорноморці, що не мали тоді грамоти на відступлені їм і вже заселені ними землі між Бугом і Дністром вислали до цариці депутацію, яка 1 квітня 1792 р. прохала відступити чорноморцям землі на Кубані. 30 червня того таки року цариця видала «указ», де сказано, що «Остров Фанагорію со всею землею, лежащею на право й стороне реки Кубани, от устья ея к Усть-Лабинскому редуту так, что б с одной стороны река Кубань, с другой же Азовское море до Ейського городка служили границею войсковой земли» віддається чорноморцям на *вічний ужиток*. Крім довільного господарювання на цій землі й нутріпшьої торговлі, їм визначено 20.000 руб. річно як платню старшинам і козакам у легшій службі. В цій самій грамоті сказано далі: «войску черноморскому прннадлежит бденіе и стража пограничная от набегов народов закубанских». В адміністративно-політичному відношенні, чорноморців підпорядковано таврійському губернаторові, натомість дозволено їм мати знамено, булаву, перначі й військову печатку.

У вересні 1792 р. чорноморці почали переселятися на Кубань.

Що являли собою ті землі, куди чорноморці почали переселятися? Частина їх творила колись Тмутараканське князівство, що, розгромлене у XII ст. половцями, було предметом дальших сталих нападів кочівників. Зрештою, кочуючі племена, щось із кілька десятків, займали землі цілого північного Кавказу. В адміністративно-політичному відношенні ці землі переходили з рук до рук то турків, то татар. Спочатку з хвилею, коли приходять сюди чорноморці, ці землі не змінюють вже власника, і від цієї пори датується систематичне заселення північного

Кавказу та початок осілого життя. Правда, Росія ще й перед тим намагалася підпорядкувати собі ті землі. Такі спроби були за часів Івана Грозного, а відтак – Петра І, який намагався заволодіти і Кубанню, і північнокавказькими землями взагалі, використовуючи для цих цілей донців. І тільки Катерині ІІ цей план повівся після воєн 1768-74 і 1787-91 рр.

І так, після першої війни 1774 р. обсадили війська оборонну лінію, яка вела від Черкас, одна віднога через Ставрополь на Моздок (т. зв. «Кавказька лінія»), а друга побережжям Азовського моря до півострова Тамані. В 1783 р. кримський хан Шагін-Гірей зрікся престолу на користь Росії, а тим самим і правобережна Кубань, що тоді йому підлягала, дісталася до рук Росії. Таким чином охоронна лінія Черкаси – Таманський півострів і Черкаси – Ставрополь – Моздок вирівнялась, і від 1783 р. Кубань стала на полудневому сході правицею російської держави. Ця границя була в війні з турками 1787-91 рр., де брали також участь чорноморці.

Оборону цієї границі довірено: від устя Кубані до Усть-Лабінська чорноморцям, від Усть-Лабінська до місця, де Кубань звертає своє русло з північного напрямку на захід, себто, приблизно до сьогоднішньої Темизбекської станиці – так зв. козакам катеринославського війська, які в 1802 р. замінили донців; звідси до верхів Кубані – донцям, яких, одначе, в 1825-27 р. замінили так зв. хоперці, що зайняли верхи від Кубані і Куми, так що донцям полишився малесенький відтинок між катеринославцями і хоперцями.

Хто ж такі «козаки катеринославського війська»?

Вже була згадка про це, що, коли в 1787 р. заносилося на війну з турками, Потьомкін почав організовувати козаків. Крім козаків під проводом Білого та Чепіги і задунайців, що докупи творили «войско вєрних казаков» чи «чорноморців», почали з півдня України, головно з Катеринославщини, проголошуватися різні втікачі, які не могли видержати кріпосного права й уважали собі за краще «козакувати». Зголошувалася всяка збиранина, були там селяни і міщани, а також давніші запорозькі козаки. З цих збігців і організовували т. зв. катеринославське військо, що його підпорядковано донському отаманові, а названо новодонцями[14]. Після війни, коли почали обсаджувати лінію на Кубані, катеринославці просили, щоб їх, що до тепер перебували в Ізюмському і Старобільському повітах Харківської губ., переселити на Кубань. Їх названо Кавказьким полком, переселено на Кубань, де вони обсадили згаданий вище відтінок.

[14] «Вольная Кубань», стор. 80.

Хто такі хоперці? Початок їм дали запорожці, які жили по верхів'ях Хопра, сьогодні Воронезької губернії, і тут у XVII в. організували Хоперський полк. Цей полк був знищений, але в 1717 р. він знову зорганізувався з 94-х родин попереднього старого Хоперського полку і 125 козацьких родин із Харківщини[15]. Далі цей полк доповнено збігцями з України. В 1778 р.-79 р. цей полк числом у три тисячі душ, між якими, крім українців, були, але в меншості, також инші народності, перенесено на Ставропольщину, а звідси в 1825 р. на лінію, про яку була вище згадка.

Як бачимо, землі північного Кавказу зколонізовано українськими козаками, за виїмком незначного відтінку між катеринославцями і хоперцями, що його обсадили були донці.

Переселення чорноморців почалося в вересні 1792 р. під проводом Білого, Кордовського, Чепіги й Головатого та тривало приблизно до осені 1793 р. За цей час переселилося на Кубань щось із 20.000 душ, з чого самих козаків зі старшиною було 17.000, а решта жінки й діти. Територію Кубані розділено на 5 округів із 40 куренями, де й поселилися козаки-переселенці.

Коли почалося переселення чорноморців на Кубань, то землі ці були майже пустими; лише де-не-де в кубанських степах кочували ногайці. Зате на півдні від обсадженої границі знаходилися різні кочові племена, від нападів яких козаки мали боронити границі. В перших роках закубанці, себто, кочівники, що були по лівім березі Кубані, заховувалися спокійно супроти своїх нових сусідів, і не нападали на їх, так що чорноморці могли більше часу присвятити внутрішній організації, головно господарству, яке тут на степах вимагало досить праці. Але коло 1800 р. закубанці почали нападати на чорноморців і грабувати та руйнувати їх майно.

Ця настирливість закубанців дійшла до того, що козаки не тільки що не могли знайти часу для господарства, але навіть не могли вистарчити в боротьбі та понесли деякі втрати. Чорноморці зажадали помочі у формі дальшого переселення на Кубань, хоч між тим на Чорноморщину (так тоді звалася сьогоднішня Кубань) приходили козаки задунайці самовільно; і так прийшло в 1866 р. 122 душі, в 1808 р. – 435, в 1805 р. – 50 душ[16]. Нове переселення почалося в 1809 р. і продовжувалося до 1816 р. В цей час переселилося на Кубань із *Полтавської і Чернігівської* губерній 41.534 люду, з того 22.206 козаків і 19.378 жінок та дітей, їх зараховано до чорноморського війська і розташовано по куренях, головно на пів-

[15] Там таки, стор. 83.

[16] Гл. Сулятицький «Нариси з історії революції на Кубані», стор. 24, записки барилка і Кіяшка, стор. 45.

ночі і в центрі. Однак, подальші напади черкесів змусили чорноморців домагатися дальшого переселення. Це третє переселення почалося 1821 р. і тривало 5 літ. За цих 5 літ переселено на Кубань знову з *Полтавської* та *Чернігівської* губерній 48.392 особи, з того 25.627 козаків, а 22.765 жінок і дітей. Цих переселенців розміщено по 37 старих куренях і засновано десять нових осередків. У 1816 р. на коменданта Кавказького Корпуса прийшов ген Єрмолов, якому в 1820 р. підпорядковано чорноморців, що дотепер у військових справах підлягали херсонському генерал-губернаторові.

Після тих переселень почалася інтенсивна боротьба з черкесами, ведена спочатку ген. Єрмоловим, а далі ген. Паскевичом. Але війна з черкесами і турками надзвичайно виснажила Кубань; до того ще прибули неврожаї та саранча. Наслідком того на Кубані запанувала економічна нужда. Тоді ген. Паскевич зажадав дальшого переселення. Це четверте переселення почалося в 1848 р. і тривало два роки, с. т., 1848-49 рр., за цей час прийшло на Кубань із *Харківської, Чернігівської* і *Полтавської* губ. 15.580 душ, з того 8.500 козаків і 7.080 жінок та дітей[17].

Як бачимо, за час від 1792 р. до 1849 р. переселено на Кубань лише з українських губ. загально 126.113 душ, з того 73.961 козаків і 52.152 жінок та дітей. Після дочислення тих, що тут народилися, і прибулих сюди потайки з України, населення Кубані зросло в 1860 р. до 177.424 осіб.

В тому самому році переведено новий адміністративний поділ північнокавказьких земель, а саме – на Кубанську і на Терську області, а вслід за ним поділ та перейменування козацьких частин на кубанців і терців[18]. Ось так від українських козаків-запорожців через «Войско вєрних казаков» – чорноморців, хоперців, катеринославців приходимо до кубанців і терців.

Треба зазначити, що поміж терцями знаходилися й донці, які займали відтинок між кавказцями – катеринославцями та хоперцями. Але рівно ж до складу терських козаків увійшли давніші терські козаки, назва яких походить ще з XVI ст., коли на нижній Терек прийшли рязанські і волзькі козаки та тут поселилися під назвою гребенських козаків. Ці козаки, за Івана Грозного, поповнені військом московським, заложили в 1567 р. Терську кріпость і прийняли відтак назву терських козаків. Це козацтво наслідком різних війн здебільшого вигинуло, а рештки доповнено різними козаками, між иншими українськими, а навіть полоненими шведами[19].

[17] Сулятицький: Нариси з історії революції на Кубані, стор. 25.

[18] «Вольная Кубань», стор. 172.

[19] Сулятицький, цит. ор. стор. 27.

В той самий час, коли на правобережжі Кубані відбувалися ці всі заселення й переміни, йшла боротьба між Росією і Туреччиною за східне побережжя Чорното моря. Боротьба ця тривала пару десятиліть, починаючи захопленням Росією Анапи в 1828 р., а кінчаючи 1864 р., коли ціле східне побережжя Чорного моря остаточно опанували російські війська. Це побережжя обсадило т. зв. Азовське козаче військо.

Що то за Азовське козацьке військо? Під час російсько-турецької війни 1828-1829 рр., тодішній отаман «Задунайської Січі» Осип Гладкий зібрав коло 500 запорожців і під Ізмаїлом перейшов на бік російського війська. «Задунайців» радо прийнято до складу армії і використано їх дуже продуктивно, бо вони найкраще знали тамошній терен. Після закінчення війни цих запорожців організовано в окремий відділ і призначено їм на поселення східне побережжя Чорного моря, починаючи з Анапи, але в 1830 р. тимчасово поселено їх на побережжі Азовського моря в Маріупольському окрузі, звідки й назва Азовське козацьке військо. Звідси вони частинами переходили на східне побережжя Чорного моря. Як з цього бачимо, північнокавказькі границі обсаджувано й далі українськими козаками.

В 60-х роках XIX ст. переселення козаків на північний Кавказ майже закінчується. Натомість від 1864 р., коли північнокавказькі землі аж до кавказького хребта остаточно перейшли до складу Росії, починається переселення сюди селян для сільського господарства; з тією метою дозволено на Кавказі набувати землі й селянам, а не лише козакам, як це дотепер бувало. Це селянське переселення мало масовий характер. З різних записок можемо довідатися, що це переселення відбувалося з України; самі росіяни признають, що «крестяне преімущественно із южних губерній, двінулісь цєлимі тисячамі на Кубань, і в тєченії 15 лєт чісло їх возросло до 250 тисяч»[20].

Власне, переселення з українських земель, правда, не таке вже інтенсивне продовжувалося аж до останніх часів перед війною. Слід підкреслити, що ні козаки, ні т. зв. иногородці не втратили українського національного обличчя; це самі росіяни признають: «етнографіческій состав русских поселєнцев на сєв. Кавказе довольно разнообразен, при чом Кубанскіє казакі, произшедшіє от запорожцев», сохранілі до настоящого времені малоросійській ґовор і обичай». «Неказачее населеніє сєв. Кавказа состоіт главним образом из переселенцев из южних і сред. губ. Евр. Росії»[21].

Як цей «разнообразнийсостав» виглядав у цифрах, може нам показати таблиця:

[20] Енцикл. словарь Бр. й Ефр. т. XVI. ст. 919, Куб. обл. – По изсл. прав. в дек. 1883 г.

[21] Енцикл. словарь Бр. й Ефр. т. XIII. ст. 837, ст. Кавк. край.

Народність	*Ставропільщина*	*Терщина*	*Кубань*	*Чорномор'я*
«рускіє»	628.600	298.690	1.432.000	10.654
Поляки	872	5.000	2.000	38
чехи	—	—	—	908
німці	2.000	4.500	7.000	156
румуни	—	—	—	960
греки	—	—	2.000	2.280
ести	1.000	—	—	309
перси	—	2.000	—	—
осетини	—	88.000	—	—
вірмени	5.340	13.000	6.150	970
цигани	—	—	—	5
жиди	1.215	4.695	5.100	52
грузини	50	—	—	13
імеретини	—	—	—	359
мінгрельці і лази	—	—	—	29
кабардінці і ин. черк. плем.	—	85.000	73.000	1.384
чеченці	—	195.000	—	—
інгуші	—	18.000	—	—
карачаївці	—	—	25.000	—
туркмени	19.000	—	—	—
ногайці	17.000	35.000	7.000	—
килики	—	40.000	—	—
кімлики	12.314	—	—	—

Як бачимо на північному Кавказі живе 23 народності; але коли взяти під увагу, що в рубриці «рускіє» е й українці, й донці, то число це зросте до 25[22].

Вищенаведена таблиця не має окремої рубрики для українців; та коли зважимо, що переселення на кавказькі землі проводилося «преимущественно» з України, то можемо прийняти 80-90% українців між «русскими». Рівно ж треба зазначити, що у вищенаведеній таблиці не вказано всіх північнокавказьких земель, де живуть здебільшого українці, зокрема, частину Астраханщини й Донщини.

Не без ваги є обставина, що всі дотеперішні цифрові дати щодо національностей, головне слов'янських, на північнокавказьких землях чи то

[22] Після найновішої статистики 1926 р. на півн. Кавказі нараховується 41 народність.

в наших, чи в чужих дослідників, є опертi на теоретичних обчисленнях. Нічого дивного, бо статистики, проводжені чужонаціональними російськими урядами чи то білими, чи червоними були тенденційні й ніколи не подавали фактичного стану.

З огляду на те, як наші, так і чужі вчені свої обчислення опирають на даних із часів переселення. Всі, як свої, так чужі погоджуються, що на північнокавказьких землях живуть українці в абсолютній більшости; коли є між ними розходження, то лише у визначенні висоти цієї абсолютної більшости, яка хитається між 60-75% залежно від области.

Для нас міродатним буде український учений проф. Степан Рудницький, що у своїй праці[23] розглядає такі північнокавказькі землі: частину Донщини, Кубань із Чорноморщиною, частину Астраханщини, Ставропільщину і Терщину. Розуміється, цей поділ не відповідає сьогоднішньому адміністративному поділові; всі наведені землі входять до складу т. зв. «Северо-Кавказского Края» з поділом на округи, райони і сельсовєти. Кількість населення сьогодні також є вже більша від тої, яку подає проф. Рудницький, одначе, процентове відношення народностей могло улягти лише незначним змінам.

На підставі дослідів проф. Рудницького приходимо до таких числових даних:

Землі	Кв. км	Загальне число насел.	Українці		Донці та росіяни		Инші народи	
			Кільк. душ	%	Кільк. душ	%	Кільк. душ	%
Част. Донщини	46.000	1.720.000	986.000	57,3	618.000	35,9	116.000	6,8
Част. Астраханщини	55.720	173.000	121.000	70	9.000	5	43.000	25
Ставропільщина	54.309	1.329.000	1.063.000	80	159.000	12	107.000	8
Част. Терщини	28.147	430.000	258.000	60	129.000	30	43.000	10
Кубань із Чорноморщиною	103.241	3.138.000	2.039.000	65	785.000	25	314.000	10
Разом	287.417	6.790.000	4.467.000	65,79	1.700.000	25,03	623.000	9,18

[23] Др. Ст. Рудницький: Основи землезнання України; часть II, 1926, Ужгород.

Як бачимо, північнокавказькі землі, де українці становлять абсолютну більшість, виносять 287.417 кв. км. (на 38.800 кв. км. Більше, ніж Югославія, а в два рази більше, ніж Чехословаччина) з 6.790.000 населення, з чого українців є 4.467.800, або пересічно 65,79%. Решту населення, крім росіян, становлять киргизи (26,000), кімлики (23.000), вірмени (44.000), німці (59.000), різні кавказькі племена, турко-татари, греки, жиди та інші (393.000).

Так, отже, східний етнічний кордон України є такий: починаючи на півночі від Новохоперська вздовж ріки Хопра аж до її устя – до ріки Дону, звідси в напрямі полудневого заходу, на захід від Дукасова, М. Березівки, на схід від Катеринівки до ріки Донця, Донцем до устя його – до ріки Дону, Доном до ріки Сал[24], Салом до Крилова, звідси на північний схід до Сарепти, звідси на полудневий схід озерами-болотами Хомата, Цяцю, Тундутову, Кошоти, відтак до українських осель над Каспійським морем, починаючи від Михайлівського, вздовж побережжя Каспія аж до устя ріки Терек. Тут починається полуднева границя України, яка йде рікою Тереком аж до устя ріки Малки, Малкою до Кавказького хребта, відтак Кавказьким хребтом аж до Чорното моря.

Ці етнічні границі України повинні стати вихідною базою й для політичних меж Української Держави. Розуміється, що наведення тих границь не означає, що вони не можуть бути в майбутньому змінені наслідком поширення етнічних меж України колонізацією, що відбувається безперервно; так, напр., уже сьогодні колонізаційні здобутки є значні над Волгою і на правому березі Тереку в Грозненському окрузі.

Наведені межі відповідають не тільки засадам демополітики, бо охоплюють землі, заселені в абсолютній більшости (65-75%) українцями, але й засадам геополітики. Вони дають Україні природні межі – ріки, озера, море, гори, а саме: Хопер – Дон – Донець – Сал – Болота на Астраханщині –Каспій – Терек – Малка – Кавказький хребет – Чорне море. До того є це різні вартістю і багатством простори, отже, запевнюють Україні відпорність проти монокультури. Кінець-кінцем, забезпечують їй комунікаційний зв'язок на схід.

Розуміється, що при встановленні державних кордонів України матимуть вагу й стратегічні моменти, та не менше – міркування політичної натури. Остаточне визначення таких меж може наступити щойно тоді, коли на Дону, Кавказі та на Україні будуть національні влади, що зможуть по-добросусідськи підійти до вирішення цієї справи.

Чи є тепер або, може, була політична концепція, яка б вважала північнокавказькі землі за інтегральну частину Української Держави, і чи

[24] Див. проф. Рудницький: Ukraine – Land und Volk, стор. 136.

є або, може, була яка-небудь політична група чи партія, яка б за цю концепцію послідовно й стало боролася?

Відповідь на це знайдемо, коли по черзі розглянемо ті політичні угрупування, які мають ту чи иншу політичну концепцію щодо північнокавказьких земель.

Хребтовим стовпом у політиці України на північнокавказьких землях безумовно була, є й буде Кубань, із її козаками та іногородніми, що походять із України, як база, на яку зіпреться і звідки ширитиметься політика Україна щодо північнокавказьких земель.

Перед революцією на тих землях організованого політичного життя, окрім спорадичних виступів свідоміших одиниць, не було ніякого, а вже про українське годі й казати. Цей факт і зумовив такий, а не инакший, перебіг революції на Кубані 1917-20 років і деякі сьогоднішні явища.

Революція заскочила Північний Кавказ, а з ним і Кубань, як і решту українських земель, несподівано, – а до того ще можливості, що їх вона принесла, були заширокі. Це все докупи й пояснює нам ті етапи, через які йшла революція у своєму розвитку. Цим треба собі пояснювати і катеринодарський мінський громадський виконавчий комітет, і тимчасовий Кубанський обласний комітет із комісарами тимчасового уряду та станичними виконавчими громадськими комітетами й т. д. Фактична кубанська революція датується 4 липня 1917 року, коли Військова Рада повалила Кубанський обласний комітет, піддержуваний російською демократією, і після великих труднощів та перешкод з боку того самого ком-ту та його опікунів перебрала кінець-кінцем владу до своїх рук.

Переворот 4 липня р. 1917 був властивою революцією, опертою на власні сили, й остаточним, принаймні, формальним зірванням із російськими наїзниками, якого б вони кольору не були. Инша річ, чи довго це тривало. Проголошення 24 вересня 1917 р. на сесії Кубанської військової ради Кубанської Республіки (під назвою «Кубанського Краю») і прилучення її до Росії, як федеративного члена, ось те найвище, що за той час можна було назвати революційністю в політиці на Сході б. Росії.

«Юго-Восточний Союз Казачіх Войск, горских народов Кавказа і вольних народов степей», який у жовтні 1917 р. оформився й собі став на становищі федеративної Росії, всупереч своєму попередникові «Всероссійскому Казачему Союзові», заснованому 23-27 березня 1917 р. в Петербурзі, з його позицією неподільности російської демократичної республіки, був дальшим революційним етапом північнокавказьких козаків, конкретно кажучи, кубанців, бо від них ця пропозиція вийшла. Сам союз цей треба розуміти не як єдинство козаків, а як тактичний

крок для успішнішої боротьби з російською демократією, яка тоді думала та, на жаль, і досі думає категоріями «єдіно-недєлімческими».

Чому проголошували не самостійність казачих республік, а федерацію з Росією? Та тоді ж федерацію вважали за найвищий здобуток революції. Згадаймо те, як устами Керенського Тимчасовий російський уряд відповів Україні в червні 1917 р. на її домагання *лише автономії*: «Росія должна бить велікая, сільная, нераздробльонная, когда кто лібо посмєєт посягнуть на єя цєлость і протянет рукі, то ми сможем ему єщо сказать: – рукі прочь!», а Церетеллі тоді ж казав: «Во імя єдінаво, велікаво і цєлаво ми не остановімся, штоби задавіть малоє, часть целава». Та, нарешті, чи можна дивуватися 1? мільйонам козаків, коли 30-мільйонна Україна нічого иншого тоді й не домагалася. А що Кубань у своїх революційних починах орієнтувалася на Україну, це можна припускати хоч би з того, що, коли Україна оголосила IV Універсал про Українську Самостійну Республіку, Кубань те саме зробила 16 лютого 1918 р. Дальші події, що мали місце після евакуації Катеринодару 18 лютого 1918 р. – співробітництво з Добровольчою армією, наступні катастрофи, кінчаючи втечею на еміграцію, – це все послідовні наслідки «підготованості» народів б. Росії до революції. І коли ми про це пишемо сьогодні, то лише на те, щоб показати як *не треба* робити революції, чого належить оминати, щоб наступна революція, яка скоріше чи пізніше на Сході Европи наступить, вдалася. І коли український захід і центр менше-більше викристалізувався, здиференціювався і в національно-державницькому питанні, і аж до західних кордонів майбутньої Української Держави вже сказав своє слово, то на Сході ми ще живемо й далі під знаком якогось мряковиння. І коли батькам революції на східних землях України, себто, на північному Кавказі, за тодішні помилки не робимо ніяких закидів, то оминути мовчанкою їх сьогоднішнього, активного чи пасивного, становища супроти української національної політики на цих землях не можемо.

Перебираючи цю політику за часів революції 1917-19 рр. і приглядаючись до неї сьогодні, мимоволі питаємо: а яку українсько-національно-політичну традицію на тих землях залишають по собі батьки революції й сьогоднішньої політики своєму наступному поколінню? Про це дуже багато пишуть і в різних «Нарисах історії революції на Кубані», і в відповіді на ті нариси – «Кубань у кривому дзеркалі», але й там, і там трактують про це як про минувшину, й, на жаль, не дають нічого конкретного на майбутнє.

Ми й до сьогодні не бачимо політичного осередку серед тої частини української кубанської еміграції, яка б ідею самостійности й соборнос-

ти Української Держави пропагувала й послідовно та систематично в межах, сьогодні можливих, у житті переводила. Те, що на сьогодні дає нам еміграція з тих земель, не задовольняє й не вистачає, бо це є або виключно громадські організації, що оминають політичні питання, або ж як і зустрінемо політичну організацію, то таку, що не відповідає стремлінням і інтересам українського народу.

Розглянемо тут три організації:

Общеказачій сельско-хозяйственний союз.

Громаду кубанців у ЧСР.

Вольноє казачество – Вільне козацтво, поминувши решту з «єдіно-неделімчим» підкладем, бо ж це політичні трупи.

І. Общеказачій с.-х. с, перша й найстарша організація, для нас цікавий тим, що стоїть на тому становищі, на якому менше-більше стоїть оснований у жовтні 1917 р. у Владикавказі «ІОго-Восточний Союз Казачїх 'Войск, горских лародов Кавказа і вольних народов степей», про який вже була згадка.

«Обще Казачїй сельско-хозяйственний союз» повстав 1921 р. в Константинополі, коли козаки різних військ опинилися на еміграції. Союз поставив собі метою об'єднати й захистити економічні, моральні й культурні інтереси громадян казаних земель б. Росії.

І хоч союз є організацією аполітичною, все ж, розуміючи, що аполітичність ту не можна провести послідовно, бо вже в самій тямці «еміграція» міститься «політика», він каже, що стоїть «за вєрность казачьєй ідеології, сложившейся на Родінє в епоху Революції і вираженой в постановлєніях народних собраній – Кругов і Ради, вєрность історіческой традіції демократіческаво Казачества – ідєє народовластія»[25].

Союз категорично відкидає національну окремішність козаків від «рускаво народа» і противно – вважає їх за русских з крови й кости, а коли й жадає федеративної Росії, то лише з чисто економічних причин. Про це недвозначно каже «Казачій путь», «Орган Общеказ. С.-Х. Союза» в ЧСР: «Казаки не представляют отдєльной національності. Оні плоть от плоті русскаво народа. Они болєє чем какая лібо другая часть насєлєнія Россії принімалі участіє в строітєльствє русской государствєнності. Оні нікогда не отриваліся і нє намєрени отриваться от государствєннаво єдинства, і потому стремлєнія отдєльних національностей оторваться от Россії і создать свої нєзавісімия суверення государства не мотут встретіть сочувствія в казачьєй массє»[26].

[25] «Казачій путь», ч. 1.

[26] «Казачій путь», ч. 9/24, п. 1.

Як бачимо, «О. К. С.-Х. С.» не лише вважає козаків за «плоть от плоті русскаво народа», але, незважаючи навіть на попередні покликування на обставини, витворені під час революції, йде в своєму засліпленні до Росії, а далі відмовляє окремим національностям відділятися від Росії, бо таке стремління не викликує в нього навіть співчуття. Логічно з цього виходить, що козаки з під знаку О. К. О.-Х. Союзу, не маючи навіть такого співчуття, кожної хвилини готові кинутися на того, хто стремить до самостійности. В донців це й не дивно, бо вони завжди були найвірніші слуги «матушки Росії». Це ж вони в числі 13 полків і Запорозьку Січ в році 1775 руйнували.

І «Общеказ. с.-х. союз» є такий самий тактичний тяг, яким був свого часу і «Юго-Восточний союз Казачьих войськ, горских народов Кавказа і вольних народов степей» у федерації з Росією, створений у жовтні 1917 року у Владикавказі, на пропозицію Кубанського Уряду, щоб успішніше вести боротьбу з неподільністю і большевизмом, який тоді загрожував можливости реалізації в майбутньому ідеї української державности. За це промовляє той факт, що Кубань перед тим ще проголосила свою самостійність і, не маючи змоги зв'язатися з Київським центром, мусила шукати иншого виходу з положення перед загрозою большевизму і «неподільності», і знайшла його, запропонувавши донцям союз; для цього вживала різних заходів перед донцями, які не дуже то хотіли дати намовити себе на такий союз, бо вважали, що їм на основі історичного права належить лише автономія в межах Росії. І хоч кубанським українцям федералізм був не до серця, вони його «не поборювали, бо не мали сили», а поза тим він усе ж до певної міри ослаблював положення на Кубані російської демократії, що вела політику «неподільності».

І що це був тактичний крок, а не ідея, вказує ще й те, що про приєднання Кубані до України говорено на спеціяльно скликаній довірливій нараді в Катеринодарі влітку 1917 р., і лише тому, що «порушення цього питання в місцевих умовах є неможливим»[27], рішень ніяких не запало.

Не инакше думали й у Києві, коли в жовтні 1918 р., за часів гетьмана, в заяві «Національного Союзу» про «внутрішнє й міжнародне становище України» сказано, що «Український національний союз вважає цілком природнім і необхідним злучення в один державний український організм всіх заселених українцями земель, які до цього часу через історичні та міжнародні обставини не ввійшли в склад Української Держави, себто: Східної Галичини, Буковини, Угорської України, Холмщини, Підляшшя, частини Бессарабії з українським населенням, частини

[27] Бич, «Кубань в кривому дзеркалі», стор. 78.

етнографічно-української Донщини, Чорномор'я й Кубані»[28]. Подібне проголосила й Директорія в грудні 1918 р.

І коли «О. С.-Х. Союз» сьогодні хоче будувати свою політику на ідеології, «витвореній під час революції», то він мусить це все мати на увазі, і, може, це все тоді «встрєтіт сочувствіє в Казачьєй массє», а коли ні, то тим гірше для них, бо боїмося, що в рішучий момент знову «непроханий гість» опанує козачі маси, що будуть між собою гризтися.

ІІ. Другою з ряду організацією з північнокавказьких земель є Громада кубанців у ЧСР. – Організація аполітична. Повстала вона заходами провідників кубанської еміграції, яка числить чи краще числила, на основі даних збірника «Кубань», 18.000 люду.

Провідники, дійсні члени Кубанського Уряду, побачивши невідрадне положення кубанської еміграції, вирішили заснувати організацію, яка б несла культурну й матеріяльну допомогу цій еміграції та підготовлювала культурні сили для Кубані. Думку цю після великих труднощів пощастило в вересні 1921 р. зреалізувати, заснувавши в Чехословаччині Кубанську Громаду з осідком у Празі.

Треба признати, що ця організації в тих межах, які собі визначила, (матеріяльна допомога, культурна справа й підготовка культурних сил для Кубані) зробила дуже багато[29].

Щодо аполітичности Громади, то тут те саме, що й із «О. С.-Х. Союзом». З-поза аполітичности, з-поза гуртування у Громаді емігрантів із

Кубані всіх національностей усе ж виглядає її політичне обличчя. Вже саме завдання – «підготовка культурних сил для Кубані» – примушує здогадуватися, що організація стоїть на становищі самостійности Кубані.

Можна з різних боків розглядати оте «самостійницьке становище» кубанців. Можна його, як хочете, вважати за засіб чи тактичний крок, але не можна вдержатися від одного закиду на адресу кубанців-українців, а це за їх непослідовне становище в політиці в відношенні до України. Одного разу це самостійність, другого – федерація, третього – соборність України.

В 1927 році в грудні почали кубанці видавати неперіодичний журнал під назвою «Наш край». В першому числі того журналу з 1 грудня 1927 року в передовиці «Від редакції» читаємо: «Є велика потреба в виданні друкованого органу того політичного напряму, котрий у минулому дав Кубанську Раду, Кубанську конституцію, земельний закон, закон

[28] П. Христюк, т. ІІ, стор. 112.

[29] Цікавих відсилаю до збірника «Кубань», що його видано в Празі 1927 року заходом Громади.

про самостійну Кубанську армію і постанови Кубанської Ради про союз молодих республік». Цим журналом і є «Наш край». Але там таки кількома рядками нижче читаємо: «зі свого боку ми хочемо бачити північнокавказькі землі, заселені українською людністю, в державному зв'язку з Україною, а Велику Соборну Демократичну Українську Республіку в союзних відносинах з Республікою Гірських народів, з Республіками Грузинською, Вірменською, Російською, Білоруською, Польською, Чехословацькою й иншимн».

Прочитавши це все, і справді годі визнатися, в чому справа. Знаємо дуже добре, що політичний напрям минулого дав Кубанську Раду й Конституцію, самостійність Кубані, «Юго-Восточний Союз казачїх земель», федерацію з Росією, постанови Кубанської Ради про співпрацю з добровольчою армією і т. д. Що з того всього вибирає «Наш Край» на сьогодні, годі додуматися. А в кінці – *«хочемо* бачити» північнокавказькі землі, заселені українською людністю в державному зв'язку з Україною». Там Кубань, а тут уже північнокавказькі землі!

А в якому державному зв'язку? Соборність, федерація, союз? «Програма», яку заповів «Наш Край» у першому числі, є така елястична, що її можна приладнати до різних випадків і кожному її піднести.

Мимоволі пригадуються слова міністра закордонних справ Чехословаччини – д-ра Е. Бенеша, що їх він сказав на народному зібранні дня 30 вересня 1919 року, й які тут найбільше підходять: «Одначе є впрост загибеллю думати, що в політиці ходить передусім про менш-більш зручне дипломатизування, лавірування поміж різними факторами й різними делікатними ситуаціями, або кон'юнктуральне кокетування то з одним, то з другим». «Кожна політика вимагає... певного світогляду, що кожному його починові дає певну ідейну програму, а разом із тим ознаку спокою, певности, творчости і *свідомости остаточної мети*, моральної певности й сили. Цим саме з'єднується в світі довіра й признання».

Не дивно, що таке політичне мряковиння чимало причинилося до створення «ідеї» «Вольного Казачества – Вільного Козацтва», до якого й переходимо.

III. Аж надто ясна й загально відома річ, що там, де нема ясно поставленої ідеї, де нема належної диференціяції, там не може бути й мови про форми й норми. Там, де нема політичної ідеології, а цим самим і політичної організації, там треба кожної хвилі сподіватися різних комбінацій і спекуляцій. Так було й, на жаль, є з еміграцією з північнокавказьких земель.

Ідея «Вільного Козацтва» має своє коріння в «Юго-Восточній Области», пропонованій ще 1906 року російськими с-рами та в «казацько-

му штаті» професора К. А. Фортунатова. Ідея ця відтак знайшла своїх прихильників за часів революції 1917 р. До речі кажучи, висунув її Кубанський Військовий Уряд, після катеринодарської конференції 22-24 вересня 1917 р. вона вилилася в форму т. зв. «Юго-Восточного Союза Казачьих войск горских народов Кавказа и вольних народов степей», до складу якого входили «Козацькі війська – Донське, Кубанське, Терське, Астраханське, народ калмицький, гірські народи Дагестану, Кубані, Тереку, Закатальський і Сухумський округи та степові народи Тереку і Ставропільщини»[30]. Обидві ці ідеї, і передвоєнна, і пореволюційна, не мали того значення, яке має сьогоднішнє – «Вільне Козацтво». Перша, себто, передвоєнна, мала значення чисто адміністративного порядку в межах Росії, а друга була тактичним кроком, засобом для успішнішого ведення боротьби, але також у межах федеративної Росії. Союз цей відтак у силу різних революційних подій на козацьких землях і різних державних актів стратив своє первісне значення. І тільки вже на еміграції в 1927 р. в державно-політичному мряковинні-хаосі, що панував і панує серед еміграції з північнокавказьких земель, ідею цю підсунено декому з емігрантів-козаків, і вони заходилися її пропагувати. До речі, ідею ту між українською еміграцією перші почали ширити т. зв. уенерівські кола. Ось один момент: на святі в першу річницю «Вільного Козацтва» 10 грудня 1928 року проф. М. Славінський, б. посол УНР у Празі, який і сьогодні належить до групи А. Лівицького, сказав таке: «За судьбами казачества слєжу іздавна, как тєоретік національних, областних і государственних вопросов. Скажу поетому коротко – в казачіх областях билі всегда на ліцо всє елємєнти созданія і роста своєобразних національних особенностей». Не трудно здогадатися, звідки ця ідея вийшла, й кому залежить на тому, щоб Україна була обкраяною державою й не мала б доступу до Каспійського моря, а тим самим була б економічно підірваною з усіма дальшими наслідками того... На перших початках «Вільне Козацтво» поставило собі метою навіть не творити союз козацьких земель, а тільки боротися за благо своїх народів, а «средством для достіженія своєї цєлі – востановленіе своїх государств – республік – донской і кубанской». А щоби це осягнути, треба насамперед боротися за «освобожденіє Дона і Кубані із под власті СССР і РСФСР і созив: на Кубані – Кубанской Ради, на Дону – Донского Круга, как суверенних Учредітельних Собраній, *над волею которих нєт нікакой іной висшей волі»* (підкреслення моє. О. Б.)[31]. Програма й мета, що їх ставить тут собі

[30] П. Сулятицький «Нар. З історії революції на Кубані», стор. 103-104.

[31] «Вільне Козацтво», ч. 1, стор. 2.

«Вільне Козацтво», обмежуючи простір своєї чинности лише Доном і Кубанню, приємлива для кожного самостійника тих областей. Тут нічого не сказано про інші козацькі землі, ні про «казачу націю», ні про «Казакію», ані про союз чи федерацію, бо над волею Ради чи Круга «нєт нікакой іной висшой волі».

В числі 12 «Вольного Козацтва» з 25 травня 1928 р., себто, після п'яти місяців від першого числа, читаємо: «...і наша *общая* очередная задача із політіческой толпи казаков создать *політіческую армію* Казачества..., чтобы освободить наш народ із под чужого іга і востановіть свою государственность». В тій самій статті трохи нижче говориться про «казачества всьоравно на Дону, на Кубані ілі на Тєрекє». Як бачимо, забалакали і про Терек, і хоч ще й не відважно, але вже про «свою государственность».

В 13 ч. того самого журналу з 10 червня 1928 р., себто, точно після шести місяців від першого числа, читаємо: «А потому первая наша общая задача — освобожденіє із под власті РСФСР і СССР всєх Казачьїх земель от Дона до Яіка і Оренбурга, как і земель тєх стєпних народов, что живуть между німі, а тогда наступіт момент для созданія общаго союза казачьїх республік – Казакії».

Нарешті, в 23 ч. того самото журналу з 25 листопада 1928 р., себто, рік після першого числа, читаємо: «Казачество, єслі оно хочет остаться *казачеством*, должно снова стать *націей* в государственно-політіческом смислє етого слова. Оно должно сдєлаться базою і цементом государственно-політіческаго організма – Самостоятельнаго Незавісімаго Государства – Союза Вольних Казачьїх Земель... поставіть казачество *четвьортим равноправним членом* среді восточних славянськіх народов, *наравне с народамі:* велікорусскім, українскім і бєлорусскім».

Ось остаточна мета «Вольного Казачества – Вільного Козацтва» сьогодні. Протягом одного року у Празі на Виноградах створено нову осібну націю на північному Кавказі.

На що ж спирає «Вільне Козацтво» свою ідею й чим мотивує свою національну окремішність, коли ставить «Казацкую націю» як рівноправну з великоруською, українською та білоруською? Родовід свій воно починає ще з VII століття, коли на східноевропейських рівнинах повстала Хозарська держава, що являла собою союз різних народів, а серед них і слов'ян, які займали полудневі степи і Чорноморське та Азовське узбережжя. На землях між кавказьким хребтом та рікою Доном у тій самій Хозарській державі жили тюркські племена; землі ж ці названо по-різному, мали вони навіть назву й «Казакія» (Касагія), а народи на цих землях називалися казахи (касаги), черкеси й інші.

В IX столітті Хозарська держава під ударами монгольських племен, угрів, печенігів й инших, розпалася, і тоді повстала окрема слов'янська держава над Дніпром – Русь, що досі була у складі Хозарської держави. Ця Київська чи Руська держава простягалася також на чорноморських слов'ян-руссів, але приазовські слов'яни-русси зосталися й надалі у складі Хозарської держави. По ту Азовську Русь вибрався князь Святослав, а за ним і його син Володимир Великий, який і прилучив Азовську Русь до Київської держави під знаною з історії назвою Тмутараканського князівства. Це Тмутараканське князівство проіснувало щось із 100 літ, а відтак у XI столітті Половецьке ханство, яке повстало над нижнім Доном і Донцем, відірвало його від Київської держави.

По тому відірванні з'являється в історії новий народ – т. зв. бродники. Ті бродники – це колишні Тмутараканські слов'яни-русси, які тепер під натиском половців і візантійців змушені були податися з Азовського узбережжя, нижнього Дону й Донця на середній Дон, де тоді пробували слов'яни-русси на землях між Волгою та Доном. Тут бродники заснували свою державу. В XIII ст., за часів татарського лихоліття, держава Володимира Великого остаточно поділилася на Русь полуднево-західну, себто – Київську, і на Русь північно-східнюу, себто – Московську. Бродницький народ, колишня Приазовська Русь (Тмутаракань), що жив над середнім Доном і на землях між Доном і Волгою, «бил под вліянієм тюрського міра і представлял із себя Русь Юго-Восточную – родоначальніка Юго-Восточного Вольного козачества. Русь Юго-Восточная імєла отмєнную історіческую судьбу от Русі первой і второй» (Ис. Бикадоров: «Происхождение казачества, возникновение Вольных Казачьих Войск», «Вольное Казачество – Вільне Козацтво»).

Ось частина історичного процесу «Юго-Восточной Русі» – народу, який, як каже той самий п. Бикадоров, є родоначальником «Юго-Восточного казачества» і який дав основу ідеї «Вільного Козацтва».

Ми рішуче не маємо нічого проти національної окремішности народу на землях між Доном і Волгою, що називає себе «Казачею Нацією». Рівно ж не хочемо збивати стремління до державної самостійности... Казакії. Навпаки, готові кожної хвилі піддержати цей народ у його стремлінні до самостійного життя. Але рівночасно все ж питаємо: а причому, одначе, тут українські козаки з північного Кавказу взагалі і з Кубані зокрема? Який зв'язок «казака» з бродницького народу, який уже в XI стол. був у Золотій орді, з козаком українського народу, якого той народ витворив перше в XV стол. цілком незалежно від «бродників», хіба що тільки назву «козак» позичив, тим казаком, який спершу в XVIII стол. переселився на північнокавказькі землі, суміжні з земля-

ми «казаков» бродницького народу? Чи можна, бодай, припустити, щоб протягом одного століття донці спромоглися витворити з українських козаків якусь окрему, відмінну від української, націю? Чи можна, бодай, припустити, щоб ота «малороссійская воєнная страж», протурена за свої ідеали з рідної землі на Дунайські, а відтак на Таманські мочари, могла протягом одного століття все забути й асимілюватися? По-перше, не було їх кому асимілювати, бо поповнював їх безнастанно рідний їм духом, мовою і звичаями, елемент із України, а по друге – якби навіть і допустити асиміляцію, то, безумовно, вже не козацько-донську, а тільки російську. Це було б і справді чудо. Коли русский народ за шість століть не зміг асимілювати донців, то й донці не могли за одне століття асимілювати українських козаків. Саме відмінне життя, себто, побут без спорідненої крови не витворив осібної нації, як її й до сьогодні не витворили швайцарці або американці. Можна погодитися з тим, що в крови українського козака є домішка тюркської, як і взагалі, в крови цілого українського народу. Рівно можна погодитися, що між українськими козаками на початках були також і черкеси, хоч цього «Вільне Козацтво» ніде не доказує. Але тих черкесів було обмаль, і з часом вони асимілювалися й цілковито злилися з українськими козаками. Ось тут таке було можливе, бо черкеси не виявляли тоді своєї національної індивідуальности так, як це було в українців. Це признає й сам п. Бикадоров, коли каже: «Днєпровскоє казачество соєдинилось с українськім народом составив с нім *органіческі одно цєлоє»* (підкреслення моє) і в большей часті совершенно с нім слілось».

Правильно! «Днєпровскоє казачество» і український народ – це «органіческі одно цєлоє». Лише одна малесенька вставка: «Днєпровскоє казачество» не «слілось» з українським народом, а «Днєпровскоє казачество» «вилілось» із українського народу. Все ж дивно, як можна в одному місці балакати про українське козацтво й народ, як про щось «органіческі одно цєлоє» і про його «совершенноє сліяніє», а зараз же на другому місці – про осібну націю. Це ж очевидне натягання фактів, яке тягнеться червоною ниткою в «Вільнім Козацтві» в відношенні до кубанців. Щоб кубанці мали щось спільно-національного з донцями, цього «Вільне Козацтво» нічим ніде ще не довело. Сама назва «козак» ще його національно не визначає. Ми вже зазначили, що саме український народ розумів під словом «козак», коли йшов козакувати й організовував своє козацтво. В цьому розумінні українським народом «козацтва» піддержує нас саме «Вільне Козацтво», коли каже: «касагі билі тіпом войска і нормой і формой битія такого народа (військового. 0. Б.) в государственной сістємє того времені. Такім образом слово казак – про-

їсхождеиія тюрского... Бродніцкій народ (предки сьогоднішніх донців. О. Б.) в государственной сістємє Золотой Орди прінял значеніє і роль казачества. Броднікі усвоїлі названіє казаков как народноє (етніческоє) імя, відімо потому, что названіе бродніков утєряло смисл, а названіє русскіх било слішком общім, возможно, что прілів черкаской (казахской) крові так же способствовал усвоєнію названія».

З цими припущеннями «Вільного Козацтва» можна погодитися. І як «Бродніцкій народ в государственной сістємє Золотой орди прінял значеніє і роль казачества», так само український народ для боротьби з цими ж різними «золотими» чи не золотими ордами, які нападали і грабували його землі, витворив зі свого лона своїх козаків, що мали те саме «значеніє і роль», яке мав і бродницький народ у Золотій орді. Різниця між одними та другими лише та, що бродницький народ – казаки – служили Золотій орді і змушені були слово «козак» прийняти як «народноє імя, потому что названіє бродніков утєряло смисл, а названіє русскіх било слішком общім», а також тому «способствовал прілів черкаской (казахской) крові», чого не потребували українські козаки, бо вони служили своєму народові і їх народним ім'ям було – українець, з крови якого вони походили, якому вони завжди були вірні. Тому українському народові, з рядів якого вони вийшли, вони вірно служили, захищаючи його інтереси, творячи йото історію XV, XVI, XVII і XVIII стол. Вони відновили в XVII – XVIII стол. його державу, й спершу в XVIII стол. цю «малороссійскую воєнную страж» знищив московський сатрап, до речі кажучи, при співучасти 13 полків донських казаків, отих самих, які сьогодні кажуть, що вони з нею вже від XI стол. національно рідні. Але знищив їх як «малороссійскую воєнную страж», але не знищив козацтва, а переселив козаків на північнокавказькі землі й там виужив їх, як колись Золота орда бродників, для захисту своїх імперіялістичних інтересів. Але й там український козак не змінив свого народного «імені», бо воно в нього було в крови. Йото «народноє ім'я» було, є й буде завжди – українець. Навіть російський учений, якого не можна запідозрювати в «українофільствє», каже, що «кубанскіє казакі, проїсшедшіє от запорожцев, сохранілі до настоящего времєні малоросійскій говор і обичаі»[32].

Будувати на перекручуванні історичних фактів казачу ідеологію дуже небезпечно. Коли б «Вільне Козацтво» заступало клич федерації козачих республік, то це до певної міри було б, може, й зрозумілим, хоч неоправданим. Бо можна було б припустити, що це робиться з тих со-

[32] Енциклопедическій словарьБрокгауза и Ефрона, т. XIII, ст.. 837, стаття «Кавказский край».

ціяльних і соціяльно-економічних мотивів, які всім козакам менш-більш спільні. Ясна річ, коли не брати на увагу «иногородніх», які тої спільности з козаками не мають, а яких на кавказьких землях, якщо не більше, то все ж і не менше від козаків. Далі це можна б було виправдати ще й тим, що донці, які почувають свою національну окремішність від «русскіх», а не мають сили боротися з Москвою, хочуть здобути собі таким способом більшої сили. Але коли у XX столітті в Европі «твориться» з кімликів, черкесів, татар, донців і українців з північного Кавказу єдину націю нарівні з «велікороссамі, українцямі і бєлоруссамі», то справа виглядає не поважно.

Чи може бути мова про спільне інтуїтивно-органічне відчування в астраханського кімлика, татарина чи навіть донця, і в українського козака чи взагалі українця з північнокавказьких земель? Тут, якщо можна говорити про будь-яку спільноту між ними, є лише соціяльна й соціяльно-економічна, та й

то дуже релятивна спільнота, отже – «логічно-розумова». Цього замало для національної спільноти, це нам історія не раз доводила, а наймаркантніше довела за останні два десятиліття під час революції й після неї.

Коли ж донці хочуть ставити питання своєї національної окремішности, а не лише соціяльних і соціяльно-економічних різниць, то вони не повинні втягати в цю національну окремішність частину народу, який має своє виразне національне обличчя, як ось прикладом кубанці чи взагалі українське населення на північнокавказьких землях, народу, який має за собою таку історію, як історія XVII – XVIII стол.

Ми не можемо своїх визвольних змагань пов'язувати з донцями. До тої обережности нас змушує давнє й недавнє історичне минуле. Донці завжди були «непоколєбіми в должной вєрності, всегда с отлічностью і мужеством в службє обращающемуся і порядком і добрим поведєнієм, пріобретшему навсегда к себє отлічноє наше Височайшеє Монаршеє благоволєніє», як писала Катерина II в своєму маніфесті після зруйнування «Січі», яке переводили із донських полків. Це ж донці були ті, які завжди йшли «на усміреніє малороссійской воєнной стражі». Донці були завжди ті, які стояли на послугах ворогів українського народу, а в рішучий момент ставали на перешкоді українському народові в осягненні йото цілей. Ті всі спільні виступи донців і запорожців, якими дехто з українців так захоплюється, були лише тоді, коли йшлося про інтерес донців, і закінчувалися там, де починалися інтереси запорожців. Нині донці стають знову знаряддям у руках ворогів українського народу й допомагають його четвертувати, втручаються у внутрішні справи укра-

їнського народу, висуваючи ідею «Вільного Козацтва». А тому й українське прихильне відношення та поміч донцям у їх стремліннях буде завжди закінчуватися там, де буде починатися їхнє втручання у внутрішні справи українського народу, насамперед, на північнокавказьких землях із Кубанню й кубанськими козаками на чолі, які були, є й будуть внутрішньою справою України.

Ось так у загальних рисах виглядають політичні концепції щодо українських північнокавказьких земель із Кубанню на чолі. Не можна сказати, що цим уже всі концепції вичерпані. Ні, є ще є інші, але вони не дають ніяких організаційних проявів. Є такі, які і справді стоять за соборну Україну, але форми для неї не можуть знайти, є й такі, які стоять за федерацію з Україною. Обидва ці напрями можна запримітити головно в рядах т. зв. «молодої генерації». Як би воно там не було, але сам факт шукання шляхів, щоб видістатися з сьогоднішнього політичного мряковиння й вийти, як кажуть, «на чисті води» є фактом позитивним, і можемо радіти з того та сподіватися, що «молода генерація» знайде в собі стільки національної свідомости, політичної зрілости, мудрости й сили, щоб встати проти всіх тих течій, зрозумівши, що майбутнє України лише в самостійній і соборній державі, і що до неї треба прямувати спільними силами цілої нації. Щодо політичної концепції, яка стоїть на становищі федерації північнокавказьких земель із Україною, то федеративна форма випливає в них з тих чисто соціяльних і соціяльно-економічних сьогоднішніх умов на східних чи північнокавказьких землях, але які різняться від тих самих умов на центральних землях над Дніпром. Але різниці соціяльні й соціяльно-екокомічні є й поміж поодинокими губерніями України. А все ж з того ще не виходить, що ті губернії мають бути в федеративному зв'язку з Україною, бо тоді насувається питання, а де ж Україна? А втім, щоби забезпечити собі певні права в соціяльному й соціяльно-економічному відношенні, не треба аж федерації, а вистарчить инша форма, а це – адміністративна автономія чи самоуправа. По-друге, ми повинні стреміти до того, щоб ті різниці, які панують в середині української нації, якнайскоріше вирівняти і створити один тип українця, національний моноліт та монолітну в культурному, господарському й політичному розумінні – Українську Державу.

[Розбудова нації. – 1930. – № 3-4; 7-8; 11-12].

В. Богуш
[Макар Кушнір]

МІЖ ДВОМА ІМПЕРІЯЛІЗМАМИ

1.

Поточного року минуло вже 10 літ (1921-1931) від останнього поділу українських земель поміж історичними ворогами української великодержавности. За цей час українські патріоти мали можливість в основному простудіювати питання, чому українська нація не використала подій та ситуації на Сході Европи в 1917-1919 рр.

І ось можна нині ствердити, що деякі групи нашого народу, студіюючи події недавньої збройної боротьби за українську державність, прийшли до таких висновків: *українська нація ще не доросла до того, щоб власними силами чинно боротися за свою великодержавність, а тому мусить зректися або ідеї самостійности, або соборности.* В першому випадку за допомогою Москви (сьогодні червоної, а завтра, може, і білої чи зеленої) буде значно легше зібрати всі українські землі докупи, забезпечивши їм ту або иншу форму державности під зверхністю Росії. В другому – навпаки, *за допомогою Варшави,* мовляв, є надія відновлення української державности на певному терені на засаді союзу з Польщею. Зрозуміло, що прихильники цих концепцій якомога намагаються довести, що лише таким шляхом за нинішніх обставин можна провадити «реальну» та «доцільну» боротьбу за визволення народу, щоб не сталося ще раз такої трагедії, яку довелося пережити в 1919 р.

Проте забувають ті наддніпрянські та наддністрянські партикуляристи, що саме подібні польсько-московські концепції українських гетьманів звели нанівець визвольні змагання нашої нації протягом 17-18 ст. Себто, наївні, але зрозумілі, прихильники колишніх гетьманських традицій дуже поверхово засвоїли українське минуле та *намагаються штовхнути українську націю на шлях старих помилок.* Наче в якомусь політичному засліпленні вони не хочуть зрозуміти, що *об'єднання українських земель під чужою зверхністю не має нічого спільного з соборницькою ідеєю, а українська державність, побудована на спілці з одним із наших історичних ворогів, не лише цілком виключає ідею суверенности, а ще й засуджує українську націю на ганебну роль знаряддя польсько-російських імперіялістів* у їх змаганнях за гегемонію на Сході Европи. Звичайно, лише майбутні події та май-

бутнє загалом покажуть, до якої міри є безгрунтовними та шкідливими вищезгадані концепції.

Між тим українські націоналісти та ишні наші патріоти, обстоюючи *шлях боротьби за самостійну соборну Україну* власними силами, і нині глибоко переконані, що українська нація раніше чи пізніше здобуде собі повне визволення лише через *національну революцію* та саме на ґрунті непримирної *збройної боротьби проти історичних ворогів* української великодержавности. Українські націоналісти, всупереч різним наклепам, не легковажать собі сили ворогів. Вони ніколи не твердили, що ось сьогодні чи завтра впаде совітська влада або розвалиться сучасна Польща, бо знають, що казати так – це лише *присипляти чуйність української нації та зменшувати її волю до боротьби.* Проте українські націоналісти *не ширять також* і *безпідставної зневіри у власні сили*, навпаки якомога організують українську націю до нового чинного виступу.

Нема сумніву, що теперішнє становище на Сході Европи тимчасове, що там спіють грізні події. Ми повинні до них приготуватися, щоб український народ на цей раз уже як належить використав польсько-московське суперництво для себе. Зрозуміло, що прихильники Варшави та Москви *спекулюють на перемозі одної зі сторін в майбутньому збройному конфлікті на Сході Европи,* а тому намагатимуться використати силу української нації для зреалізування своїх замірів. Навпаки, українські націоналісти вживатимуть усіх заходів, щоб у тій борні *обидва* вороги української державности потерпіли невдачу, бо лише тоді українська нація зможе з бажаним для нас уставом виступити чинно проти знесилених та здеморалізованих польсько-російських імперіялістів. Себто, саме *на руїнах ворожої державности на наших землях ми збудуємо власну великодержавність.*

Звичайно, прихильники польсько-російського імперіялізму, засліплені власними концепціями та залякані сучасною силою наших ворогів, уперто галасують, що така можливість цілком виключена. Але вони так само безпідставно вже роками твердять, що ось-ось незабаром вибухне революція, як не в Росії, то в Польщі, а чомусь відкидають можливість революції в обох тих країнах. Українські націоналісти, навпаки, не лише припускають таку можливість, але ще й рук доложать, щоб саме так сталося.

А тому Москва та Варшава і провадять безоглядну боротьбу проти українського націоналізму та намагаються дискредитувати українських націоналістів, поширюючи брехливі поголоски, що націоналісти є наймитами німецькими, большевицькими, польськими чи там ще й якими иншими. А спільники Польщі та Росії, побоюючись, що український націоналізм може стати найбільшою силою в лоні української нації, й собі з тою самою метою обвинувачують націоналістів у всіх смертельних грі-

хах. Одні вважають їх за крайніх реакціонерів-фашистів, другі, навпаки, за безоглядних революціонерів-руїнників і т. д. І все це робиться лише тому, що *українські націоналісти вперто та завзято йдуть своїм шляхом і не бажають падати навколішки перед польським або російським імперіялізмом.*

2.

Нема сумніву, що вороги української нації будуть завжди поборювати нас всіма можливими для них засобами. Зате можна було сподіватися, що наші противники з українського табору знатимуть міру в політичній боротьбі. На жаль, доводиться констатувати противне.

Ми, правда, не дивуємося, що частина гетьманців вважає українських націоналістів деструктивним чинником, бо з погляду прихильників Скоропадського, й решта українських груп є лише руїнниками української державности. Ми розуміємо також і певне упередження декого з українських соціялістів, бо для людей, які мріють про «безкровну революцію» або перебувають у полоні міжнародного пацифізму та мають намір ще раз визволяти українську націю через парламентарну демократію, мабуть, і справді тяжко зрозуміти українських націоналістів.

Зате не зовсім ясно, чому це уенерівці так завзято повели наступ проти націоналістів, накидаючи їм цим разом гайдамацькі традиції та ідеологію. Й поготів – це дивно, бо ж так звану «отаманію» та «повстанство» донині всі вважали якраз за уенерівську традицію.

Правда, українські націоналісти, беручи під увагу настрої та погляди наших народних мас, ніколи не визнавали уенерівський варшавський центр за представництво української нації, але саму уенерівську групу вважали ще донедавна за досить поважний чинник у лоні нашої нації. Вони гостро поборювали полонофільську концепцію уенерівського центру, але ніколи не твердили, що *всі* прихильники того центру поділяють також і його концепцію. Навпаки, націоналісти вірили, та й тепер переконані, що значна частина уенерівців згодом відмовиться від своїх нинішніх ілюзій.

І, здається, цей процес вже почав в силу вбиватися, бо инакше навіщо уенерівцям треба б було накидати націоналістам гайдамаччину? Це цікавий факт, бо ж досі саме поляки вважали український визвольний рух взагалі гайдамаччиною. Чи не польська приязнь, часом, поволі вже починає впливати також і на ідеологію певної частини уенерівців?

У чому річ? – запитають нас читачі. Річ у тому, що уенерівці видали в Парижі брошуру *О. Шульгіна* під назвою *«Державність чи Гайдамаччина?»*, де автор уперто боронить полонофільську концепцію та свої виступи в Данцигу та Брюсселі у справі пацифікації, а також гостро атакує

українських націоналістів. Це вже не першина, що О. Шульгін «навчає розуму недосвідчених націоналістів». Як відомо, останні не дуже то звертають увагу на науку О. Шульгіна, а тому він тим разом наважився стрільнути з важкої гармати. Мовляв, націоналісти стали на шлях гайдамаччини, що приведе українську націю не до державности, але лише до анархії та різанини.

Звичайно, легко вгадати, звідки вітер дме. А проте не розуміємо ми, чому, на думку уенерівців, та боротьба, яка точиться нині на радянській Україні, безперечно, в ширших розмірах, є певним рухом самооборони та чинною акцією української нації проти окупантів, а подібні виступи на Західній Україні є гайдамаччиною? Цілком природно, що *Москва з меншою рішучістю поборює ту чинну акцію українських патріотів проти окупаційного режиму по той бік Збруча, ніж це роблять поляки в Галичині, що Варшава тішиться з безладдя на совітській Україні, а Москва з такого самого безладдя – на західноукраїнських землях.*

Але, чому це Шульгін ніколи не виступав проти наддніпрянської «гайдамаччини», а виступає лише проти наддністрянської? Та, мабуть, тому, що він є керманичем закордонної політики уенерівського центру. Отже, на його думку, недавні події в Галичині цілком суперечать полонофільській концепції, а навпаки – такі самі події на совітській Україні свідчать, мовляв, про те, що населення не мириться з окупаційним режимом та чекає повороту «законного уряду».

Радимо уенерівцям поінформуватися в певних колах, польських або французьких, хто саме кермує чинною антибольшевицькою акцією. Тоді їм, може, доведеться констатувати, що «гайдамаччина» – це лише зручна вигадка Шульгіна для поборювання українських націоналістів. Так само в тих самих колах можна легко довідатися, що всупереч твердженням уенерівців, український націоналізм не є ні наддністрянським, ні наддніпрянським.

Зі свого боку зазначаємо, що Шульгін, власне, не має ніякого права читати лекцій державности українським націоналістам. Адже він сам пройшов досить довгий шлях хитань від федерації з Росією до союзу з Польщею. Був час, коли Шульгін скептично задивлявся на українську незалежну державність: у 1918 р. за гетьманату до певної міри годився на федерацію з Росією, в 1919 р. властиво не був проти порозуміння з Денікіним, а в 1920 р. дуже критично задивлявся на союз із Польщею. І ми не певні, чи він і нині має такі самі погляди, як йото деякі колеги, виразні полонофіли. Отже, не виключено, що з часом, коли обставини на Сході Европи радикально зміняться, то п. Шульгін буде знов до них приладнуватися. Взагалі, він належить до тої категорії доволі хитких людей, що й його суперник на міжнародному форумі – п. Панейко.

Звичайно, ми цим не хочемо заперечувати щирости тимчасових переконань Шульгіна. Напр., у 1919 р. він видав брошуру французькою мовою під назвою «Українська проблема», де цілком виразно обстоював *соборницьку* концепцію. Та й у своїй брошурі *«Державність чи Гайдамаччина?»* Шульгін зазначає, що він властиво з певних тактичних мотивів не обстоює гасла соборности, хоч вважає його тим ідеалом української нації, який доведеться реалізувати етапами.

Цікаво зазначити, що деяку еволюцію в поглядах на соборницьку ідею помітно також і в редакції *«Тризуба»*. Був час, коли цей орган уенерівців і чути не хотів про якусь там соборницьку державність чи ідеологію. Нині *«Тризуб»*, навпаки, намагається примирити соборництво з полонофільською концепцією тим способом, що визнає вагу соборницької ідеї для української нації, але намагається обмежити її національно-культурним змістом. Ми не знаємо, до якої міри це робиться *з* тактичних міркувань, але нема сумніву, що пацифікація Західної України примусила уенерівців дещо еволюціонувати у своїх поглядах на польську «приязнь».

Як відомо, уенерівці вже роками чекають певних подій на Сході Европи та вірять у можливість порозуміння західних українців із польською окупаційною владою. І ось несподівано для них зайшли зовсім інші події в Галичині, неймовірно ускладнивши й без того досить тяжке становище уенерівського центру. Спочатку уенерівці разом із УНДО гостро виступили проти відомої акції на Західній Україні. Далі, зважаючи на міжнародну думку та одностайний виступ української соборницької еміграції проти польських погромів, примушені були теж протестувати проти пацифікації Східної Галичини.

Проте уенерівці зі зрозумілих причин ухилилися від спільних виступів проти польської окупаційної політики. Мовляв, вони не можуть втручатися у внутрішні справи Польщі, але, як українці, вважають за свій національний обов'язок захищати інтереси «українських меншостей». Себто, з погляду уенерівців західноукраїнська проблема – це *внутрішня польська справа*, а тому вони намагаються в ім'я майбутніх дружніх відносин поміж двома сусідніми державами досягнути *порозуміння* також і поміж західними українцями та поляками.

Нам здається, що найкраще було б, якби уенерівці *ніяк не втручалися до тих справ.* Передусім тому, що *їх посередництво цілком зайве*, а до того ще викликає зовсім зрозумілі протести з боку тих українських груп, які не вважають західноукраїнську проблему лише за *внутрішню польську справу*. Це посередництво є зайвим та шкідливим тому, що польська влада, коли б вона того бажала, *і без уенерівців має можливість стати на шлях виконання своїх міжнародних зобов'язань.* Тим часом уенерівці,

забуваючи про сумні приклади спроб польсько-української угоди за посередництвом таких українських патріотів, як Куліш або Антонович, без потреби втручаються не в свої справи, *тоді як поляки дуже зручно використовують усякі розмови про порозуміння на міжнародній арені* якраз для того, щоб західноукраїнська проблема втратила свій міжнародний характер та значення.

На жаль, уенерівці не можуть або не хочуть зрозуміти, що їх концепція української державности, на підставі якої західноукраїнські землі мали б залишитися під чужоземним окупаційним режимом, а також намагання трактувати їх як проблему меншин, цілком *суперечать поглядам усіх инших українських груп.* Якраз тому не лише українські націоналісти, а також і УНДО (незважаючи на явні його тенденції до певного порозуміння з поляками), так гостро виступають і проти полонофільської уенерівської концепції, і проти уенерівських теорій про українські меншини. Не дивно, бо УНДО ще не стало на шлях уенерівського визволення української нації та, може, й не стане, бо боїться опинитися в такому самому безвихідному становищі, в якому перебуває вже уенерівський центр.

В цьому й трагедія уенерівців. Вони не бажають або не можуть виступати спільно з иншими українськими групами, а коли пробують робити свої виступи сепаратно, то чомусь виходить завжди так, що ці виступи *викликають співчуття саме з боку поляків, а натомість – гостру критику та обурення з боку українців.* Напр., Шульгін і в Данцигу, і в Брюсселі виступав не лише проти відомих підпалів та саботажів, а також і проти польських погромів, але з явною тенденцією, що, мовляв, поляки та українці повинні б якось порозумітися. Він ні слова, власне, не згадав про ту польську політику колонізації та полонізації, яку вже понад 10 років провадять поляки на Західній Україні, а також поминув мовчанкою те, що Польща рішуче відмовляється виконувати свої міжнародні зобов'язання щодо наших західних земель.

Не дивно, бо, мовляв, уенерівцям незручно втручатися у внутрішні справи Польщі, а, крім того, вони *не мають мандату від західних українців*. Чому ж тоді, взагалі, уенерівці *все ж таки втручаються до західноукраїнських справ?* А тому, що ціла полонофільська концепція української державности нічого не варта, якщо не прийде до польсько-української угоди на Західній Україні. Себто, *уенерівці використовують міжнародну арену не так для оборони інтересів наших західних земель, як для популяризації своєї концепції визволення українських земель з-під большевицького панування*.

Це розуміють уенерівці й всякою ціною *намагаються втягнути також і західних українців до воза польського імперіялізму,* незважаючи на

те, що поляки, власне, не виявляють ніякого бажання піти назустріч вимогам УНДО. Тим часом ця *уенерівська метушня, особливо на міжнародній арені,* з нашого погляду, *лише шкодить справі визволення західноукраїнських земель.* Так уенерівці завжди галасують про конечність *польсько-українського порозуміння*, а поляки й собі роблять такі самі заяви та додають, що польська влада виявить і покарає винних у справі надужить під час недавніх погромів, що вона зробить відповідні заходи щодо відшкодування за поруйноване українське майно й т. д.

І це робиться тоді, коли по польських судах відбуваються безнастанно розправи не лише проти українських націоналістів, а також і проти ундівських послів, коли польська влада не лише не покарала нікого з активних учасників погрому над українцями, а навпаки – кількасот із них дістали різні нагороди; це робиться тоді, коли польські урядові кола й чути не бажають про виконання міжнародних зобов'язань та про зміну нинішньої політики супроти українців, роблячи передумовою взагалі яких-небудь балачок, щоб українці стали на шлях такого лояльного співробітництва, як Певний та інші волинські ренегати.

У своїй простоті Шульгін та інші уенерівські лідери б'ють себе у груди, що вони не полонофіли, що вони не боронять польських інтересів, а навпаки – всіх своїх сил докладають, щоб увільнити українські землі з большевицької неволі. Гаразд! От незрозуміло тільки, чому це Варшава підпирає якраз уенерівців так само, як Москва радянофілів. Орган уенерівців *«Тризуб»* гостро картає західних українців за те, що останні не йдуть назустріч польським імперіялістам, а тим часом забуває, що група Петрушевича з таким самим правом атакує українців за те, що вони не йдуть назустріч російським імперіялістам.

В цьому й полягає історична трагедія української нації, яка вже протягом століть пробуває між двома імперіялізмами. Вже крайня пора настала зрозуміти всім українським патріотам, ще не в спілці, а навпаки – *в боротьбі проти обох імперіялізмів українська нація здобуде собі волю, що лише на руїнах Польщі та Росії повстане Самостійна Соборна Україна.* Майбутні грізні події на Сході Европи матимуть далеко більший розмах та значення, ніж це було в *1919-20* рр. Тому саме українські націоналісти певні, що українська нація використає цей слушний час для досягнення власної великодержавности.

[Розбудова нації. – 1931. – № 5-6].

Дмитро Андрієвський

УКРАЇНСЬКА СПРАВА НА МІЖНАРОДНІЙ ШАХІВНИЦІ

Повоєнні трактати, перекреслюючи політичну мапу Европи, мали встановити нову рівновагу сил у цілому світі. Вони ввели в міжнародне життя ряд нових політичних чинників, що ними є відбудовані чи новопосталі держави. Версальський трактат, що є ніби стовбуром для низки инших договорів, освятив, між иншим, відновлену незалежність Польщі. Однак він не визначив її кордонів, лише зазначив, що їх згодом усталять «головні заприязнені і стоваришені держави». Договір Сен-Жерменський ствердив, що Австрія зрікається на користь тих держав «усіх прав і претензій на території, які раніше належали Австро-Угорській Монархії й які лежать поза новоусталеними кордонами Австрії». Теж саме зробив Тріанонський договір щодо Угорщини. Тим способом українська справа в формі галицького й закарпатського питання ввійшли як об'єкт права в систему повоєнних договорів і як складник у проблему політичної рівноваги Европи.

Франція (в особі Клемансо), яка вела перед під час Мирової Конференції, захотіла зробити з Польщі державу, настільки могутню, щоб вона стала противагою Німеччини й бар'єром межи німцями і Росією. Для того полякам дано всі можливости, й вони заявили претензії на цілий ряд чужих територій, які тоді мали 38 міл. населення. Ті намагання Франції і претензії Польщі зустріли опір Америки та Англії, а рівно – конкуренцію Чехії. Вільсон, приобіцявши Польщі аж забагато, був зв'язаний своєю засадою «самовизначення», Англія знову не вірила в державно-політичні здібності поляків. В тих умовах українські землі, приналежні колись до Австрії, стали тим маслаком, із-за якого повстала борня в лоні Антанти. Польща за всяку ціну хотіла їх мати. За підтримкою Франції (армія Галлера) вона повела *політику доконаних фактів,* підступно захопивши Галичину. Наслідки були ті, що вона дістала 25 червня 1919 р. *згоду Найвищої Ради на окупацію тих українських земель.*

Але боротьба за Галичину в лоні Конференції не припинилася, бо окупація ще не була остаточною розв'язкою. Найвища Рада шукала способів залагодити справу в формі надання Польщі *мандату на 25 років при умові широкої автономії для Галичини. Було* очевидно,

що Антанта не знала що робити з українськими землями, над якими дістала право. Вона почувала себе *зобов'язаною перед Росією,* яка, збольшевичившись, вже не брала участи в антантських справах, але все ж її вважали найбільш зацікавленою в українських питаннях. Знову над Мировою Конференцією тяжіла українська проблема в цілому; тільки ж вона не могла її розв'язати, ба, навіть приступити до неї. І то все *через свої зобов'язання супроти царської Росії і через фактичну владу совітів над Україною.* В цей період Мировій Конференції, а бодай певній частині її, властиві були ідеї, висловлені пізніше Керзоном, під час конференції у Спа. Телеграмою з 11 липня 1920 р. до Чичеріна англійський міністр визначає «лінію, встановлену минулого року Мировою Конференцією тимчасово як східні кордони Польщі, і в яких кордонах цю останню вповноважено запровадити польську адміністрацію». Ця лінія проходила через Берестя Литовське, Доругуск, Устилуг, Грубешів, Крилів, Раву-Руську, Перемишль аж до Карпат, *полишаючи майже всі українські терени поза межами Польщі.*

Вже підписавши гарантії прав національних меншин, Польща не знала достотно, на яких із її територій ці останні ще будуть, бо не мала усталених кордонів зі Сходу. Ще менше як у оправі Галичини, була управнена Антанта рішати питання кордонів північно-зах. укр. земель, приналежних колись до її союзниці Росії. І тут знов Польща рішає вив'язатись зі скрутного становища й вивести з нього Антанту *шляхом доконаних фактів.* Для того вона використовує українську справу. Та коли під час переговорів у справі Галичини вона рішуче заперечувала самий факт існування України й українців як нації (L'Europe Nouvelle з 16 травня 1920 р.), то тепер вона їх не лише признає, а й шукає з ними союзу. *Підписавши Варшавський договір із от. Петлюрою,* вона йде походом на Київ, ніби з метою визволити з-під влади московських совітів Правобережну Україну й заснувати там незалежну Українську Державу. Не вважаючи на тяжку поразку, їй, завдяки «чуду над Вислою», вдається надзвичайно вигідно замиритися з совітами в Ризі. *Ризький договір ні в якій мірі не має за предмет українську державність,* але є тим актом, який ніби впорядковує польсько-російські відносини, усталюючи східні кордони Польщі.

Антанта в силу вищенаведених причин не годна була сама якось розв'язати проблему східних кордонів Польщі, і ця остання, певно не без згоди деяких держав, взяла це на себе, *оформивши рішення міжнародним договором із совітами.* Ризький трактат розв'язав руки Антанті й дозволив дати якось раду з усіма українськими землями, яких упоминалася Польща. Постанова Ради Амбасадорів з 15 березня

1923 р., покликуючись на Сен-Жерменський договір, на признання Польщею конечности автономії для Сх[ідної] Галичини, на підписання нею гарантій прав національних меншин і на той факт, що *«Польща увійшла в безпосередні стосунки з Росією у справі її кордонів із цією останньою»,* признає зах.укр. землі за власність Польщі. Головні заприязнені і стоваришені держави признали кордони, «усталені 23 падолиста 1922 згідно угоді Польщі з Росією», зазначаючи при тому, що це усталення відбулося *«за відповідальністю тих двох держав»*. Цією останньою заувагою Антанта ніби відхиляє від себе відповідальність за висліди Ризького миру й тим безперечно ослаблює вагу самого акту признання східних кордонів Польщі. Отже, можна твердити, що незважаючи на договір Польщі з совітами, питання цілости польських кордонів лишається до певної міри відкритим. І поляки не можуть мати великої певности, що европейські держави за всяку ціну будуть обороняти ту цілість. А тому *Польща мусить думати за ту «третю Росію»,* яка прийде по совітах; думати й непокоїтися.

Звичайно, лише хоробливій голові може уроїтися, що Польща зможе посунути свої кордони ще далі на Схід і на Південь. А все ж, хто захоче вдуматися у вступ з постанови Ради Амбасадорів про «відповідальність», тому стане ясно, що балакати про неагресивність Польщі на Сході – це лише ману пускати. Польща завжди мусить дбати про затвердження, силове і правне, нинішнього стану посідання, а для того не лише оборонятися, але також і наступати, і то не куди инде, як у бік України. Справді, *«Przedświat»* пише: «Після Казимира Великого доба Ягайлонів є найблискучіша. Вона характеризується польським розростом на Схід. Ми повинні наслідувати той історичний шлях». Знову Сроцький в *«Przełom-i»* заявляє: «Польща не може сьогодні забути, що поза її східними кордонами є широкі степи, які ще не організовані як слід. Ті степи вимагатимуть правдоподібно від Польщі знов великої історичної чинности». Посол Скуліч мислить ту чинність у формі польсько-литовсько-білорусько-української республіки *(Kurjer Wileński),* а п. Бобжинський твердить, що єдино Польща могтиме створити Велику Україну, яка буде тісно пов'язана з Польщею федеративними зв'язками *(Nasza Przyłość, 1930 р.).* Такі наміри поляків йдуть у парі з цілковитим нехтуванням змагань, потреб, права, навіть імені українського народу на зах. землях. Маючи далекосяжні плани щодо східних просторів України, Польща не вважає для себе за вказане пошанувати навіть зобов'язання, взяті на себе щодо Галичини та української людности на північно-зах. землях. Тим вона виразно вказує, що *в поході на Схід числить Польща більше на*

силу свого п'ястука та на допомогу Франції, ніж на згоду і спільність інтересів із Україною.

Отже виходить, що існує нині в Європі система договорів, яка одним краєм (дог. Сен-Жерменський і Тріянонський) дотикає українську справу. Однак найважніший акт-постанова Ради Амбасадорів *не розв'язує питання приналежности зах. земель України до Польщі імперативним і остаточним способом,* лише признає нинішні кордони польсько-совєтські за відповідальністю поляків та москалів. І то як кордони, що перетяли старі російські території, так і ті, що торкаються колишніх австрійських. Коли ця постанова і вирізняє Галичину з цілости зах. земель, то лише, щоби ствердити зобов'язання, накинені Польщі Антантою (автономія). Знаємо, що в колах Мирової Конференції кружляли проекти рішень куди сприятливіші для нас (проект мандату, лінія Курзона), ніж ті, що запали. І можна твердити, що ці останні не є в ніякому разі складниками певної концепції тих кіл щодо української справи, лише *практичним виходом із положення признанням доконаних фактів.* Але з другого боку, признаючи Ризький договір, *Антанта не хотіла признати Україну, яка фігурує в ньому як суб'єкт права,* і представила той договір як *акт польсько-російської угоди* («Польща увійшла в безпосередні стосунки з Росією»). Отже, існує тенденція трактувати українську справу як справу польсько-російську. До таких висновків приводить нас аналіз політичних актів, на яких заснована нестала рівновага сучасної Европи.

*

Повоєнна система рівноваги, означена трактатами, мала спиратися на силу побідних держав-переможців. Однак, уже під час Мирової Конференції позначилися між ними розбіжності, які згодом поглибилися й довели до розпаду блоку. Першою вийшла з нього Америка, яка відмовилася приступити до Союзу Народів, що його задумав Вільсон як запоруку миру між народами, а який здійснено, за думкою Клемансо, як спонуку до примусового послуху волі Антанти. Америка не хотіла вв'язуватись до европейських справ **і** відійшла. Світову рівновагу надщерблено, і Союз Народів зробився тереном шукання европейської рівноваги. Спроба здійснити її в формі оборонного союзу всіх членів СН підписанням Протоколу (угода Еріо-Макдональда, 1929) перепала, бо Англія, після зміни уряду, відмовилася загарантувати повоєнні кордони. Італія й собі дедалі більше відсувалася від блоку, головно від Франції, бо ця не сповнила своїх обіцянок, пороблених під час війни в Лондоні (1915 р.), щодо перегляду питання колоній на користь Італії. Заведена у своїх сподіванках, Італія після фашистського перевороту

виразно почала шукати способу дійти *своїх* цілей силою. Вона стала в гостру опозицію до французької політики й почала гарячково зброїтися.

Найбільш зацікавлена була в задержанні повоєнного укладу сил у Європі Франція. Вона зробила з пошанування договорів догму своєї політики. А щоб оперти її на силу, започаткувала цілу низку тісних союзів із Бельгією, Польщею, Чехословаччиною (1924). З її намови утворилася так звана Мала Антанта, яка пов'язала докупи Чехію, Сербію й Румунію. Польща ж, хоч і заприязнена з Румунією, залишилася на боці; а це з причини труднощів у чесько-польських відносинах, з одного боку, **а** по-друге – чехи й серби не погоджуються з політикою Польщі супроти Росії й не хочуть устрявати в авантюру на Сході Европи. А що тут дійде до авантюр, то це для них ясно. Фактично оборона договорів, замість бути справою цілої Антанти, стала журбою Франції, але, розуміється, й Польщі. Чехословаччина як мудріша і прозорливіша ввійшла в порозуміння з Німеччиною, ба, навіть готова говорити з Угорщиною. Та останні події у зв'язку з проєктом митного об'єднання Німеччини з Австрією (Аншлюс) показали, що Мала Антанта далеко не є одностайною: Румунія виразно хилиться до Німеччини, з якою зробила торговельну умову; навіть Сербія не затіяла такої вже дуже гострої ворожої позиції до перспектив цілковитого з'єднання німецьких земель в одну державу. Так або инакше доля політичної системи, встановленої в Версалі, опинилася в руках не блоку Антанти, лише в руках Франції і її сателітів – держав Сходу Европи, найбільш загрожених, бо найбільше обтяжених дарунками щедрої за чужий рахунок Франції.

Проти цієї системи від самого дня підписання договорів повела атаку Німеччина, а за нею й її колишні союзники. Після поразки перед Німеччиною були дві дороги, дві політики: на Схід чи на Захід. Спочатку підписанням договору з совітами в Рапальо (1922 р.) перемогла перша. Німеччина почала спекулювати на большевицькій небезпеці. Крім того, вона зробила з СССР свій склад огнепальних матеріялів, яких не могла виробляти вдома, а згодом навіть терен економічної й фінансової, зрештою катастрофічної, політики. Але Штреземан започаткував (1925 р.) спробу зближення з Заходом і дійшов у Локарно (1926 р.) до порозуміння **з** державами Европи. Тут підписано низку умов, із яких «пакт безпечности» між Францією й Німеччиною гарантував нинішні кордони Франції, та ще за запорукою Англії. Себто, ця остання в разі нападу одної зі сторін мусила дати оружну поміч заатакованій. Інші чотири «пакти роз'ємчости» між

Німеччиною і Францією, Бельгією, Польщею й Чехословаччиною **зо**бов'язують сторони, в разі непорозуміння між ними, не вживати зброї, але покластися на присуд Союзу Народів. Але *жоден із тих пактів не стверджував непорушности східних кордонів Німеччини.*

Локарно не позначило зміни, лише заломлення совітофільської політики Німеччини. Воно змушувало її приступити до СН, а значить і чинити в разі конфлікту, не оглядаючись на совіти. Разом із тим воно піддало під сумнів слушність і тривкість усталених повоєнними договорами кордонів, бо потверджувало лише частину їх, тоді як *кордони Польщі того добровільного з боку Німеччини признання не знайшли.* Иншими словами німці прилюдно дали до зрозуміння, а решта держав взяли то офіційно під увагу, що Німеччина змагає до перегляду своїх кордонів, а тим самим *поставили під знак запитання нинішню Польщу.* Локарно наочно показало, що версальська система відносин не відповідає реальному укладові сил. Локарно, хронологічно припавши на час укладення плану відшкодувань Доза, започаткувало рівно ж практичний перегляд тої системи договорів. Від часу Локарно Німеччина здобула багато на терені европейської політики; але доки Версальський договір існує, вона не відвернулася від совітів і поновила Рапальський договір влітку 1931 року.

Локарно є дитиною Штреземана і Бріяна, але повитухою його був англійський амбасадор у Берліні лорд Абердон, а рівно міністр Шемберлен, що брав участь у самій конференції. Німецько-французьке порозуміння в нинішніх обставинах іде по лінії англійської політики. Англія хоче мати в Европі підпору проти Америки, що змагає до світової гегемонії, а тому не хоче війни в Европі. Але вона не годиться й на надмірне зміцнення Франції. Тому від самої Мирової Конференції вона підпирає Німеччину, не бажаючи ослаблювати її через край. Локарнський пакт зв'язав Англію зі справою німецько-французьких відносин і ще більше *насторожив супроти Польщі,* яка завжди може викликати конфлікт, у якому Англія мусила б узяти участь. *Англія ніколи не мала довіри до Польщі* й лише большевицька загроза її примирила з нею. Та все ж справа «пацифікації» довела наочно, яка вона чутлива на всякі докори й обвинувачення, кинені в бік Польщі.

Англійська політика завжди намагається попередити події, й у цьому її сила. А тому і в справі суперництва з Америкою вона йде назустріч тому, чого не уникнути, себто, признає в засаді рівність у морських озброєннях. Разом із тим Англія останніми часами виразно протегує зріст морських сил Італії, яка намагається дорівняти Франції. Італія для Англії не така невигідна в Европі, як Франція, а тим часом

може бути їй дуже помічною. З цих причин Англія під проводом Макдональда стає дуже активним чинником міжнародної політики і, дбаючи про згоду з Америкою, змагає не допустити до надмірної потужности Франції, а натомість підсилити Італію. В 1930-31 роках міністр Гендерсон бере дуже діяльну участь у всіх переговорах: у справі морських озброєнь, повоєнних боргів, відшкодувань, німецько-французького зближення. Те ж саме на терені СН. *Тут його увагу привертає й українська справа.* Він дає зрозуміти Польщі, що вона не повинна числити на його надмірне потурання й намагається довести до залагодження відносин на Сх. Европи. Але великі й непередбачені економічні та політичні труднощі урвали, не знати на який довгий час, цю міжнародну активність Англії. Однак, вона до неї ще мусить вернути.

В англійській політиці Італії належить досить визначне місце. Інші ж причини відштовхують її від Франції. Італія Муссоліні виразно висловилася за перегляд повоєнних договорів. Її ревізіонізм є дещо инший, як німецький. Він має предметом не якісь кордони, але цілий уклад сил у Европі. Франція з її республіканізмом та демократизмом, з її версальського доктриною та мілітарною потужністю стоїть Італія на дорозі. Захоплена великодержавними планами, Італія залицяється до англосаксів, загріває Німеччину до бунту проти Версалю й систематично зводить бої з Францією на терені СН та в питанні озброєнь, намагаючись не так дорівняти Франції, як її роззброїти. Рівно вона гостро неприхильна до союзників Франції – Сербії, Чехії, а почасти й до Польщі, яку вона не спроможна привернути до себе. Італія вибрала за терен своєї позитивної політики Балкани. Тут, користаючи з відсутности Росії, намагається вона стати твердою ногою. Їй бо ходить про розріст. Позбавлена колоній, вона задихається на своєму півострові, а з другого боку – шукає союзників, щоб протиставитися Франції. Такі переможені держави, як Угорщина, Болгарія, дуже легко йдуть на зближення. Але далі Італія з'єднує собі Грецію Венізелоса й Туреччину Кемаля-Паші. Перша Балканська конференція в Атенах (1930 р.) і друга в Царгороді, одвідини Ісметом-Пашею Атен, подяка Муссоліні за посередництво, висловлена при тій нагоді турецьким міністром, свідчать, що маємо тут до діла з правдивою Балканською Антантою «мейд ін Італія». Навіть Сербія, хоч і як загрожена Італією, не в стані опертися цьому рухові й поруч із Румунією бере участь у балканській олімпіяді. Офіційні зносини Італії та Туреччини з совітами дещо затемнюють політичне обличчя цього блоку на чолі з Італією. Ясна річ, годі говорити про якусь близькість фашистської

Італії й націоналістичної Туреччини до большевизму. Маємо тут до діла з економічною й політичною спекуляцією на короткий реченець.

Останні події долучають до всіх тих складників міжнародної політики ще й Америку. Ця остання деякий час вважала для себе за можливе бути осторонь від европейських справ. Вона вперто відмовлялася від чинної участи в питаннях европейської політики, якщо це не торкалося озброєнь. Участь Доза й Юнґа у складанні плану виплати відшкодувань не була офіційною, і була виміряна лише на те, щоб обороняти приватні американські капітали. Така відчуженість Америки чимало спричинилася до розкладу Версальської системи рівноваги, розрахованої на всі головні потуги світу. Але разом із тим це сприяло виробленню свідомости спільности інтересів в европейських народів. Але протягом 1930-31 рр. цілком несподівано Америка почула себе гостро діткненою скрутою, що запанувала в світі в силу стислої економічної взаємозалежности між народами. Її казковий добробут захитався, її всесильна фінансерія почула себе загроженою. Поміж різними чинниками, які склалися на це, була політика Франції в Европі, економіка Німеччини й самий факт існування совітів. Поставлений перед можливістю величезного краху, през. Ґувер влітку 1931 р. наважився чинно втрутитися до европейських справ і раптом запропонував мораторій для грошових зобов'язань між урядами, пороблених внаслідок війни. Відразу стало ясно, що це лише початок, який може привести до цілковитого уморення тих боргів. Маючи цю зброю в руках, Америка нині намагається використати її для обмеження озброєнь. Тут вона має відверту підтримку з боку Англії та Італії проти Франції. Тим способом Америка нині входить у гру, яка йде навколо нового укладу сил у Европі. Крім того, останні події в Китаї заангажували її ще більше і привели до практичної кооперації з С[оюзу] Народів.

Загальна дезорганізація світової господарки, що запанувала протягом 1931 р., привела до того, що през. Ґувер був змушений шукати порозуміння з Францією, яка нині разом із Америкою володіє трьома четвертинами золотого запасу цілого світу. Але далі йде черга й на порозуміння з Англією та Італією, які до Америки нині політично більш зближені, ніж Франція. В остаточному рахунку питання сучасної скрути зводиться не лише до фінансових проблем, а рівно й до організації виробу, розподілу й ужитку продуктів. Вже тому Америка змушена займати становище в різних европейських політичних справах, що в'яжуться з економікою. І, правда, доки ще французький прем'єр доїхав до Вашингтону, там вже витягнено на зверх політику

Німеччини й Польщі. Бо ж справа коридору й Данцига чи не вирішує в питанні орієнтації німецької політики. А знову німецько-совіцьке накладання коштувало масу грошей, постачених німцям Америкою й Англією.

Отже, на сьогодні ми ніби повертаємося на десять, дванадцять років назад, коли Америка ще не відтяглася від участи в европейських справах. Але тоді не було такої великої розбіжности в думках і змаганнях народів, як нині. Тоді було два суцільних блоки – переможців і переможених, серед яких нам українцям маневрувати було не можливо. Тоді, щоправда, ще не існувало таких неприємних для нас прецедентів, як Ризький мир чи постанова Ради Амбасадорів. Але знову ж і українська справа не була так розголошена. А головно не було ще такого свіжого досвіду з Польщею, з одного боку, і з радянською Росією, з другого, який світ має нині. Треба сподіватися, що і для нас, українців, ці гіркі дванадцять років блукання на чужині не минули марно й набутий досвід не піде нам за водою, коли знов українська справа стане на порядок денний.

[Розбудова нації. – 1931. – № 9-10].

Дмитро Андрієвський

СОЮЗ З ПОЛЬЩЕЮ?

З усіх українських політичних угрупувань, крім комуністів, лише центр УНР признається, хоч і не голосно, але *тактично,* до двох нещасливих актів – Варшавського договору й Ризького трактату, які тяжать над нами. Щільно пов'язані між собою, *лежать вони в основі його політичної концепції,* і це годі заперечувати. Виходячи з них, УНР у своїй політичній роботі *орієнтується на Польщу* й ціною її допомоги сподівається відбудувати Українську Державу й забезпечити її самостійність. Логічні міркування, що приводять до такої політики, прості й ясні. Їх видно з поступування уенерівських політиків: Росія, мовляв, є найбільшою загрозою для української нації; щоб здобути власну державу, мусимо порозумітися з кимось із *займанців* наших територій; Польща виявляє найбільшу протисовітську активність, нас (УНР) в'яже з нею Варшавський договір. Отже, – міркують собі уенерівці, – треба мати з нею угоду, яка б дозволила нам використати її нині на міжнародному терені, а пізніше в краю, коли знов розпочнеться боротьба на Україні чи за Україну.

Логіка назверх ніби слушна, і деякі чужинці навіть признають їй рацію; звичайно, ті чужинці, які стоять далеко від нашого минулого й не знають про «пацифікацію». І тут нема чого дивуватися. Але *треба дивуватися засліпленню наших політиків, яких та логіка вже довела до Риги* і які повинні б бачити безвислідність своїх десятилітніх намагань дійти тим логічним шляхом до якихось здобутків. Незважаючи на всі невдачі і програші, вони й нині грають на коня, який систематично заводить всі надії і сподіванки. *Накладання польського уряду з наступниками Петлюри не злагіднило політики Польщі супроти українців, а ні його підпомога УНР не посунула наперед української справи на міжнародному терені; швидше – навпаки.* Ми вже мали досить часу, щоб у тому переконатися.

Політики з-під стягу УНР, продовжуючи нещасливу спробу Петлюри опертися на Польщу, *роблять помилки нашої традиційної політики, яка все хиталася між Варшавою і Москвою.* Наслідок все був той самий: коли не Гадяч із Андрусовим, то приборкання Гайдамаччини московськими військами, або Варшава з Ригою. Уже зі змісту згаданих обох актів (Варшавський і Ризький договори) бачимо, як трактує Поль-

ща українську державність нині. Вона її розуміє й уявляє собі як свою *внутрішню справу,* ласкавий дарунок українському народові, урізання власних історичних прав. І це до часу, доки їй не вдасться порозумітись остаточно з Москвою. Самостійна Україна, за польським рецептом, була б під *фактичним протекторатом Польщі,* вартість якого знаємо добре з минулого. Та ще ціною *відступлення Польщі великих і важливих для нас зах. земель.* Чи не завелика це ціна за те добро, що його нам пропонують? І чи не минули безповоротно ті часи, коли українські патріоти не мислили собі инакше самостійности як завжди під чиєюсь зверхністю?

Власне, на Заході ми зазнаємо найбільше тиску й мусимо знати, що все нами там утрачене, нам не повернеться, а тим часом зах. землі мають для нас політичне, національне й культурне значення, куди вище за їх територіяльну важливість. І саме в силу їх пологи. Вони лучать нас із цілістю, що її часткою є Україна, з Европою. *З утратою зах. земель Україна відсувається на Схід, у бік Азії, попадає в лабети Московщини.* Між нами й Заходом повстає польський бар'єр, куди невигідніший для нас як стара Австрія. Тим паче, що він має тенденції просунутися аж на Чорне море. Така операція *не тільки не забезпечує нам володіння всіма східними землями, але навіть обмежує їх,* хай теоретично, лінією Дніпра (Варшавський договір). Ось так Україна, знесилена відібранням у неї найбільш вироблених національно і найбільш пересякнених західними впливами територій, опинилася б віч-на-віч із Московщиною, ураженою в своїм імперіалізмі, але далеко не знесиленою. *Це все наражало б справу нашої державности на величезні труднощі, і самостійність наша була б проблематичною.*

Приймаючи польську концепцію української державности за свою, уенерівці, безперечно, мають на оці приклад Кавура, який ціною італійських територій здобув поміч Франції для здійснення державної єдности Італії. Але вони переочують дуже важні моменти, які заперечують подібність положення сучасної України й Італії з 1860 р. Насамперед, тодішня Франція не була ворогом Італії й не була ворожа до самої італійської національної ідеї, як це є нині й завжди було з Польщею щодо України. Відколи історичні традиції в'язали Наполеона III зі змаганням Бонапарта закласти Італійське князівство, то постава сучасних нам польських державних мужів супроти України нагадує нам швидше поступування польської шляхти 17 ст., виміряне на «знищення Русі». У Франції 1860 р. на престолі сидів колишній «карбонарій», а не Пілсудський, який через своїх речників та пресові офіціози заперечує сам факт існування української нації та її історичне ім'я, який волів собі мати за союзника бандита Махна, а не українського державника Петлюру. Зре-

штою, Франція Наполеона III була дужою, першорядною державою, а не розбитою, роз'їдженою внутрішніми суперечностями, без сталого державного ладу, економічно немічною, політично ізольованою, сучасною Польщею. Чи виплатяться уступки, пороблені договором 1920 р., з таким союзником.

Можна подумати, що слабий союзник менш небезпечний, бо йому несила нас поневолити. Лихий розрахунок! Дужий союзник, несучи небезпеку поневолення, після перемоги, принаймні, забезпечує її. Тоді як слабий, та ще зрадливий, саму перемогу унеможливить. *Таким союзником, власне, й була для нас Польща.* Колись казали, що Річ Посполита «тримається неладом». Нині можна повторити те саме, додавши: і збігом щасливих обставин та зрадою. Чи не зрадою здобула вона Галичину, Вільно, Горішній Шлеськ? Сподіватися від такого союзника тих наслідків, які мала колись Італія від союзу з Францією, можуть лише люди, що їм бракує розуміння політичної дійсности, що його достатньо мав Кавур. Виправа на Київ та Ризька трагедія дають міру прозорливости наших «Кавурів».

Польща тримається на поверхні міжнародного життя завдяки двом обставинам, а саме: французько-німецькому противенству і большевицькій напасти. Для того нею так опікується Франція, хоч приватний капітал їй уже майже не вірить і не йде до Польщі. *Бо Польща, здана на власні сили, не година забезпечити своє політичне й господарське існування.* Тому доказом три розбори в минулому й нинішні неуспіхи її. Порівняймо стан моральний, політичний й економічний Чехословаччини і Польщі. Польща, якою вона є нині, не має рації існування. Більше того, вона є боляком, занозою на тілі Европи. І наколи нині є важливі обставини, що тримають при житті Польщу, то є багато і таких, що засуджують її на смерть. В остаточнім висліді Польща мусить зійти з п'єдесталу. Вже нині, а далі щораз частіше, на Заході підносяться голоси, кажучи, що відбудова її державности була помилкою. І з таким державним дивоглядом в'язати долю нашої нації?

Сама войовнича постава сучасної Польщі є вислідом її немочі, а не сили, страху за будучність, а не певности себе. Загрожена німцями на Заході, вона мусить уважно дивитися на Схід. Локарнське порозуміння не забезпечує західних кордонів Польщі, а постанова Ради Амбасадорів з 1923 р. й собі виразно вважає східні її кордони за непевні. Доки існують большевики, доти все на Сході, а може й у цілій Европі, непевне й переходове. Большевизм є інтернаціональною проблемою світової ваги. Він діє на цілу систему політичних в'язань і економічних відносин. Його заник чи перетворення мусить багато дечого змінити у світі, а у

східній Європі – особливо. *Питання його ліквідації чи перетвору поставить руба питання міжнародного положення Польщі, її кордонів, її майбутнього.* І це треба брати під увагу й не будувати нашої державности на піску, як то робить УНР.

Польський союз є тим більше для нас небезпечний, що існують два нещасливих акти, які зводять українську справу на рівень *другорядної проблеми місцевого значення і утруднюють її розв'язання.* Підпирання її поляками робить з неї інтригу, скермовану проти Москви. *Ставати нам у польсько-московському спорі по боці Польщі, чи по боці Росії, – це значить робити нашу справу, що має европейську вагу, предметом порозуміння між двома нашими сусідами.* До того, власне, хилять деякі поляки, як ось Дмовський. І треба признати йому більше слушности, як Пілсудському, який намагається створити, всупереч вигодам Росії і незважаючи на волю українського народу, буферну українську державку. Ця остання ідея згори засуджена на неуспіх, бо, переведена руками поляків, вона не вистоїть. А Росія швидше віддасть Польщі шмат нашої землі, сподіваючись погамувати в решті краю національний рух, як пристане на витворення з України тарану, зверненого проти неї. З другого боку – Москва радше признає цілком самостійну Українську Державу, непов'язану з Польщею, як протекторат над нею її історичного суперника.

Про справжні заміри Польщі ми довідуємося з вищенаведених актів і з пацифікації. *Ціла її політика супроти України сповнена бажанням послугуватися українством і в той самий час не допускати його до зісилення.* Акти показують як вона розуміє українську державність. Якщо Польща і признається часом, без зобов'язань, до тої державности, то це лише з огляду на конечні й неминучі зміни на Сході Европи. Сама вона навряд чи візьме в них почин, виступивши проти совітів, але хоче тримати це напоготові, на випадок упадку большевизму. Не знати, якою буде третя Росія, що гряде за совітами, але вона певно буде менш уступлива за большевицьку в Ризі. Власне, на випадок утруднень з тою Росією і хоче Польща мати при собі групу українців, рівно як і козаків, грузинів. Через них вона й намагається підбивати моральні і матеріяльні позиції Росії, а притому не допустити до об'єднання її з Кубанню й иншими козацькими країнами.

Вона ж бо добре знає, що центр ваги східноукраїнської проблеми лежить на Україні і розв'язання її вимагає повстання великої, сильної Української Держави. Але така держава перетинає їй шлях експансії на Схід. Тому вона намагається стати вирішальним чинником у Східній Европі, поставивши себе на місце України. Але марна річ, бо ж *Польща*

замала й заслаба, її географічна полога (без моря) для того ж відповідна. Стиснена двома велетнями, Німеччиною й Росією, вона мусить витрачати свої сили на боротьбу за існування, і на більше їх у неї не вистарчить. І даремно спинається вона на котурни, тим вона лише утруднює розв'язання проблеми політичної рівноваги на Сході.

Вже один факт втручання її в українські політично-державні справи, підпирання певних груп може сильно пошкодити нашій справі. *Союз цих груп із Польщею є на руку большевикам у їх пропаганді проти українського самостійництва і західноевропейської політики. Польща не популярна на Україні.* Наші маси вже бачили в себе польську армію, знають їй ціну. На зах. землях вони мають нагоду стикатися з польською прихильністю до нас щодня. І нові приготування Польщі до якихось виступів можуть лише знеохотити їх до боротьби з большевиками й до зближення з українською еміграцією. Для всіх ясно, що Польщі нема чого шукати на Сході, вона не має морального права виступати проти Росії, бо ця не займає ані клаптика її території. Отже, новий виступ її мусить видатися нашому народові неоправданим замахом Польщі на його права і добро. А всяке емігрантське угрупування, що в'яжеться з Польщею, яка таким звірським способом пацифікує українське населення, здається йому польською агентурою.

Для великої більшости українського громадянства справа союзу з Польщею є вирішена раз і назавжди. Воно шукає инших засобів визволення, але здибує на своїм шляху ідею союзу з Польщею. Усунення теперішнього стану речей, закресленого Варшавським договором і підтвердженого Ризьким, буде переведене manu militari. Щоб полегшити це тяжке й велике діло, треба раз і назавжди, голосно, перед усім світом заперечити *всяку можливість союзу з Польщею, аж поки ця остатня в корні не змінить своєї постави супроти України і своєї загальної політики на Сході Европи.*

[Розбудова нації. – 1931. – № 7-8].

Володимир Мартинець

УКРАЇНСЬКА СПРАВА ТА ЇЇ ЗОВНІШНЄ СТАВЛЕННЯ

Дипломатія не може змінювати положення народів, вона може лише легалізувати готові факти.

Кавур

Брак віри у власні сили – це, може, найнебезпечніша хвороба для життя нації. Брак віри у власні сили і що йде в парі з тим, довіра чужинцям – це й є моральна неволя, а вона є причиною й заразом основою усякої иншої неволі. Раб на дусі ніколи не підніметься, щоб розірвати кайдани.

Дж. Веслі

Прокляття нашої історії – це політичні зв'язки з нашими національними ворогами. Переяслав, Гадяч, Андрусів – це символи нашого політичного занепаду та національного поневолення. Тому ми їх ніколи не простимо нашим предкам. А не простимо їх тим більше тому, що не залишили вони нам *ні одного* національно-державного символу, *ні одного* великого національно-державного героя та *ні одного* величного й вічного своєю моральною силою ідейного чину, що стали б гранітними підвалинами національно-державної традиції для майбутніх поколінь. Ми *такої* традиції не мали, й на ній наші покоління не виховувалися. Не дав її ні один із наших гетьманів; а зокрема, не дав її ні Орлик своєю смертю на чужині, не дала її і трагічна постать Мазепи своєю нерішучістю протягом цілого гетьманування і програною під Полтавою зі зрадою українських старшин, не дав її й найбільший наш гетьман Хмельницький, який український національно-державний символ творив, але знівечив його Переяславом.

Та, врешті, мова не про державу, навіть і не про перемогу, але хоч би про *геройську* невдачу *величної ідеї*. Ми не мали своїх Термопіл, що запалювали б серця майбутніх поколінь.

Нам залишилися козацькі *безіменні* могили та козацька слава. Це була наша традиція.

І наші останні визвольні змагання не залишили нам *персоніфікованого* символу, не заплямованого національно-державного ідеалу. Не стала ним ні Українська Центральна Рада зі своїми універсалами та та-

кими провідниками, як Грушевський, Винниченко й Голубович; не став ним гетьман Скоропадський наслідком нещасного проголошення федерації з Росією, повстання українського народу проти нього та усунення його иншою українською владою; не став ним Петрушевич, що пішов на службу до большевиків; не стала ним і трагічна особа С. Петлюри, світлу пам'ять якого затемнює договір з поляками; він загинув в еміграції з руки жида-большевика; ті, що привласнили собі його державне ім'я і спадщину, навіть не оборонили пам'яті його перед жидівським плюгавством. А яким ясним та вічним вогнем спалахнув би ідеал *вільної, ні від кого незалежної, соборної Української Держави*, коли б С. Петлюра, що *останній* тримав визвольний національно-державний прапор в руках, загинув *на полі бою* з нечисленними *рештками* війська, що рівно як і Українська Держава, мали до вибору – геройську смерть або піддавання ворогові. Цей геройський чин своєю величністю приковував би увагу теперішніх і майбутніх поколінь та поривав би їх до нового визвольного чину. А так на цей чин не зірвуть ні згадка про безідейну анархічну отаманщину, ні факти союзів зі *всіма* ворогами, що залізом і вогнем плюндрували українські землі, бо союзи ці були могилою наших визвольних змагань. Не будуть поривати й ті орієнтації на ворогів та на зовнішні сили, ті орієнтації, що, мов гриби після дощу, поросли на тлі нашої пореволюційної дійсности.

Нашою традицією знову стали могили. Не могили вождів, а «сірих» героїв, героїв здебільшого з маси, часто-густо невідомих. Нашою традицією стала слава стрілецька – слава геройських вчинків поодиноких людей та відділів: Крути, Біла Церква, Базар... Це наша традиція! Її творять також могили революціонерів, що зірвалися до чину, що гинули та й гинуть за вільну, ні від кого незалежну Україну, а не за союзи, федерації й орієнтації.

Тільки ця традиція зможе зірвати цілу Українську Націю до останньої боротьби на життя й смерть за здійснення свого ідеалу.

*

Коли в часі визвольних наших змагань укладались з усіма нашими ворогами військові союзи, оправдуючи їх катастрофічним станом армії, то наша пореволюційна дійсність є ще гірша, бо зв'язки з ворогами набирають характеру *національно-політичних ідей*. Здавалося, що якраз невдача визвольних змагань змусить шукати її причини, встановити хиби та знайти правильний шлях до мети. Здавалося, що наслідком підрахунку сумління буде ствердження, що мусила прийти невдача, коли ідеал самостійної соборної Української Держави не був навіть знаний широким народним масам, бо ніхто перед революцією для його популя-

ризації й реалізації не працював, а й під час визвольних змагань хвилева та частинна його реалізація наступила зовсім не на основі планів та не наслідком упертої праці в тому напрямі народних провідників. Та це тільки так здавалося. Бо факт, що український народ не став би збитою лавою в боротьбі за *незнаний* йому ідеал, так зневірив провідників у сили того народу, що вони повірили, що вороги «збудують нам Україну» скоріше й краще, ніж ми власними силами, та що взагалі тільки в союзі з ворогами зможемо досягти власної державности. І ті ідеї почали поширюватися з подиву гідним завзяттям. Дійшло до того, що кожна політична група мала свій окремий рецепт на «будову України» при допомозі якогось ворога; різниця між ними була тільки в назві ворога та формі зв'язку з ним; просто – скільки взагалі було теоретично можливих комбінацій і форм зв'язків з ворогами, стільки було й груп; і тільки вони неначе мали право на існування; самостійники-безкомпромісівці стали «лицарями абсурду», «політичними немовлятами», а то й «ретроградами». Вистачало пальцем ткнути в якусь групу, щоб звідти: «Українська народна республіка без Західної України та в союзі з поляками», або «соціялістична Україна в Лізі Сходу», чи «монархічна Україна в союзній концепції трьох Русей», то знову «українська радянська держава у складі СССР», або «територіяльна автономія під Польщею» та ин.

Саме в тій *ідейності* та *пропаганді* цих орієнтацій між українськими масами, отже, на *внутрішньополітичному полі* була й є їх шкідливість. Бо під час *поневолення* української нації, коли дуже потрібна найбільша віра її в себе, найбільша її активність та найбільший опір її ворогам, такі ідеї, як «Пілсудскі дасть нам Україну» або «українська держава існує під большевиками» – це культ повної національної *пасивности, культ зневіри у власні сили,* а ще більше – *культ обожування своїх ворогів*. Раз «Пілсудскі дасть нам Україну», або коли «українська держава існує під большевиками», то чого ж ще нам треба? За що й навіщо змагатися?! І проти кого, коли поляки «дадуть» нам, а большевики вже «дали нам Україну»?!

А по-друге, саме тому, що ті концепції є побудовані на зневірі у власні сили та пасивности української нації, вони зовсім *нереальні* в тому вигляді, як їх проповідують. Бо так довго вони у *зовнішньополітичній* площині будуть нереальні, як довго за ними не буде стояти саме *внутрішня українська сила*. А в тому, що тої сили нема, вся шкідливість орієнтацій на ворогів. Слід же знати, що союз України з Польщею чи Москвою не є самі по собі злі концепції при умові, що Україна виступала б як *рівнорядний* контрагент, отже, як держава, та коли за тими союзами стояла би *реальна українська сила,* що не дала би всю користь з

союзу витягати тільки противному контрагентові. Історія дає нам багато прикладів на те, що відвічні вороги миряться, а то й вступають у союзні зв'язки; Чехословаччина, що змагалася проти Австрії, з розвалом останньої перша прийшла до неї з допомогою; Італія, що втратила сотні тисяч людей у війні з центральними державами, сьогодні знаходиться в порозумінні, та ще більше – підпирає Мадярщину, Болгарію, Німеччину, Австрію. Нема засадничих причин проти того, щоб і ми *після виграної війни* з Польщею і Росією, робили з ними умови. *Але тільки в тому випадку!* У нас діється саме навпаки; у нас роблять умови з *неіснуючим контрагентом* (федерація з Росією, проголошена гетьманом Скоропадським в 1918. р.), або коли *не існує українська держава*; але в одному і в другому випадку залишаємо акти державного значення чи акти важливі з погляду міжнародного права. Поза тим всі ті зв'язки з ворогами не мають на сьогодні ніякого значення, за винятком хіба розкладового впливу на українську суспільність.

З того висновок: як довго не виборемо власної сильної держави, як довго не поставимо нашу внутрішню силу, так довго *всякі зв'язки з нашими ворогами* будуть неактуальні й шкідливі. А тому вони й у теоретичній обробці сьогодні зовсім передчасні. Союзи з ворогами та ще й з сильними не можуть приходити на увагу, коли ми є «in statu nascendi»*. Думаймо над нашим ростом і скріпленням, а не про справи зрілих народів. Слід же нам завжди пам'ятати, що навіть наш «природний союзник», як названо Німеччину, що досі зі всіх народів світу пішов нам найдальше на зустріч, наслідком своєї політичної короткозорості, використовував факт нашого безсилля в 1918 р. і поводився на Україні не тільки як у своїй економічній колонії, що було б зрозуміло з огляду на тодішнє матеріяльне виснаження Німеччини, але й як у політичній. Саме тому час перебування німців на Україні для творення нашої внутрішньої сили був цілком втрачений; при відході німецької армії, з одного боку, мусили ми ліквідувати нечисленними силами наслідки німецької окупації та пірнули у внутрішню боротьбу, а з другого боку, мусіли творити все від початку й то при наступі ворогів з усіх сторін та у внутрішньому хаосі. Наслідки того всім нам відомі.

Що ж до «творення України» поляками, то передсмак того дав нам похід Пілсудського на Київ в 1920 р. та Ризький мир. Розуміється, ніякого порівняння між Німеччиною і Польщею бути не може просто тому, що Польща переслідувала свою давну ідею «од можа до можа» з границями 1772 р., опираючи її на історичну традицію та політичні, економічні і стратегічні моменти. Однак сьогодні Пілсудський не тільки не

* у стані народження (лат.)

думає «творити України», але навіть закинув реалізацію польської ідеї 1772 р., що найвище мріє про захоплення ще декількох повітів Волині й Поділля та про «коритар» до Чорного моря. Коли б на випадок війни з большевиками поляки й почали творити українські частини модерних яничарів, то зрадили б їх скоріше чи пізніше в той самий ганебний спосіб, як це було в 1921 р. І не було би в тому нічого дивного, бо кожен дбає за свої інтереси. Навпаки, було б дивно, коли б було инакше; було б дивно, коли б поляки ревно заходилися творити Українську Державу, яка на другий день нагадала б за західні землі України. Коли б, дійсно, майбутність Української Нації лежала так полякам на серці, то повинні вони почати проявляти своє «добре серце» там, де вже сьогодні не зустрінуть жодних перешкод – на Західній Україні. А що бачимо там?

Крайній утиск та поневолення українського народу, здержування розвитку його на *всіх* ділянках й то при знехтуванні міжнародних зобов'язань, що їх Польща на себе перебрала, ще більше навіть скасування назви «українець». Тому запевнення уенерівців-полонофілів, що вони як колись поляки в Галичині під Австрією, утворять національно-визвольну базу на Волині – цілком безпідставні. Поляки не дозволяють на Волині навіть вільного розвитку української культури, не кажучи вже про те, що в політичних відносинах Волинь є тереном найдикіших експериментів поляків; і саме уенерівці їм в тому ревно допомагають. Шкідливість уенерівщини не тільки в тому, що вона, *як і инші орієнтації на ворогів*, нищить основи творення української *великодержавности* та, поширюючи безпідставні надії на ворогів, відтягує увагу нації від підготовки *національної революції, опертої на власних силах*, але ще більше в тому, що уенерівщина – це одночасно *знаряддя Польщі для розкладу наростаючої української національної сили.* Уенерівщина сьогодні шкідлива не тільки в зовнішньополітичній площині, бо свою «легітимність українського державного уряду» віддала до повного користування ворогів, але заразом і на внутрішньополітичному полі, бо й там обмежується на вислужування перед ворогом. Без своєї «легітимности» уенерівщина втратила б значно на шкідливости. Саме наслідком такого характеру уенерівщини її плани етапного будівництва української держави цілком безпідставні. Уенерівщина не має ніяких виглядів на створення етапу, за винятком одного, який уже створила, етапу чергового пониження та шукання розкладових компромісів та угод у той час, коли в обличчі нетривкого положення в Европі та сталої загрози війни, вимагається найбільша консолідація та сила Української Нації. Варшавська угода втратила юридичне значення з **мо**менту укладення договору в Ризі, де польські «союзники» не вважали за відповідне засідати зі своїми україн-

ськими союзниками з поля бою, а самі зробили умову. «Уряд УНР», що дістав наслідком того вільну руку, все ж продовжував підлабузнюватися до поляків та повів «хлібоїдську» політику; саме цього пониження національної гідности історія не виправдає. Сьогоднішня уенерівщина – це не хибний політичний союз, а рабство. Можна виправдати Петлюру, але ніколи А. Лівицького.

Однаковий з уенерівцями характер має радянофільський табір б[увшого] през[идента] Петрушевича: така сама зовнішньополітична легітимність, така сама внутрішньополітична шкідливість, таке саме вислужування за марний гріш, таке саме збезчещення української державної традиції; дивним збігом обставин навіть ліквідація «уряду» Петрушевича припадає на час внутрішнього розкладу «уряду УНР». Петрушевич – це грізний приклад для теперішніх і майбутніх поколінь, до чого приводить союз із ворогом – до підлого використання своєї жертви проти власного народу, крайнього пониження її та викидання на смітник. Можна лише дивуватися, як страшно низько можуть впасти наші історичні люди, яким доля вложила в руки кермо нашими визвольними змаганнями та дала можливість положити тривкі підвалини нашої національно-державної традиції. Як дуже низько може впасти людина, що за кількасот доларів поневіряє своїм історичним ім'ям, допомагаючи ворогам поширити деморалізацію між власним народом та вбивати його активність. Політикові, та ще й з історичним ім'ям, не можна дарувати ні наївности, ні злочину. А лише наївний або злочинець може поширювати погляди, що над Дніпром існує Українська Держава з вільним національним розвитком на всіх ділянках життя (розстріли, процеси, утиски всіх верств українського населення!), яка мріє про визволення Західної України (Ризький договір!).

Як инакше все в нас виглядало б, коли б не ті союзи та орієнтації на ворогів із роллю лакея, яку український контрагент обов'язково мусить на себе взяти та зі сповиванням національної зради ореолом національних ідеалів, поширених між українським народом. Бо тому, що обидва табори – полонофільський та москвофільський – *одночасно* працюють для своїх патронів, наслідок їх обопільної праці зводиться до *рівночасного* поширення прихильних настроїв і *до Польщі, і до Москви*.

Від характеру продажних ідей полонофільства та москвофільства відбігають концепції союзу трьох Русей та Ліги Сходу. Вони хоч відмінні формою (монархізм – соціялізм), зате схожі характером. Обидві вони принципом союзних зв'язків із Москвою хочуть з'єднати для справи української державности московські й прихильні їм чужинецькі праві чи ліві кола. Обидві вони оперті на ідеї солідарности з ворогом; пер-

ша – на територіяльну солідарність і любов всіх мешканців української території та на поміч Москви в боротьбі з Польщею, друга – на соціялістичну солідарність та ототожнювання інтересів клас ворожих народів. І обидві вони підпорядковують внутрішню політику політиці зовнішній. Знаменний під тим оглядом є хід думок монархічного табору: наперед при помочі Москви переможемо Польщу та створимо власну державу; маючи власну державу, зможемо утворити українську націю. Тоді як визвольна акція нашого народу має бути оперта на внутрішній силі й то вже скристалізованої української нації й на твореннї її має бути зосереджена вся наша увага; бо джерело *недержавности* українського народу лежить передусім у причинах *внутрішнього характеру*. І тому обидві вищі концепції ставлення української справи назовні, не мають ніякого *зовнішнього* реального значення; зате поширені між українськими масами, можуть мати лише *внутрішнє* значення, й то негативне. Зокрема, гетьманський табір повинен зрозуміти, що своїм зовнішньополітичним ставленням до української справи (до того зовсім непотрібно пропагованим між українцями) ніколи не зможе виховати покоління українських патріотів-державників, як це поставив він собі за ціль. Це не зовсім випадкове, що видніші представники гетьманського табору стають речниками політичного опортунізму та полонофільської угодовщини (Назарук, Томашівський), так що гетьманський табір мусить публічно відпекуватися від своїх визнавців. А втім слід пам'ятати, що з розвитком української національно-державної ідеї в дусі українського націоналізму починаємо бути свідками дуже позитивного явища, що протилежні концепції зачинають звертатися проти їх носіїв. Смерть шаповалівщини з концепцією Ліги Сходу є знаменним того прикладом.

*

Є ще в нас другий тип орієнтацій, але вже не на ворогів-сусідів. Це орієнтації на величаві світові системи. Згідно з ними вирішення справи української державности залежить передусім не від чого иншого, як від докладного пізнання *теперішньої* міжнародної кон'юнктури, передбачення вкладу міжнародних сил *у далекій майбутності*, ствердження корисности чи шкідливості різних міжнародних зв'язків для української справи та *вирішення*, на чиєму боці маємо стати ми – українці; розуміється, що йде річ про це, щоби стати на бік майбутнього переможця, та щоб він був прихильно наставлений до змагань української нації. Приходять тут на увагу такі проблеми, як Схід чи Захід, Паневропа чи Евразія, пуанкаризм чи ревізіонізм, змагання за світову гегемонію між Америкою та Англією, порозуміння, коаліції та союзи поодиноких держав, тощо. Не можна сказати, що проблеми благі й можна ними лег-

коважити. Навпаки, слід нам звертати на них пильну увагу, бо й вони мають чи можуть мати значення для української справи. І не в порушуванні їх та вирішуванні справ, а в абстрагуванні з моменту внутрішньої консолідації при їх вирішуванні, в абстрагуванні на річ орієнтації на зовнішні події, в надаванні їм значення, якого вони не мають, саме в тому, що *з ними зв'язують та від них узалежнюють справу визволення української нації,* отже, в самому підході до них центр ваги кладуть десь поза українською нацією, цілу увагу зосереджують на инших народах і державах, а до зміни долі нашої Батьківщини йдуть через світові зміни.

Тоді як у світі можуть відбуватися всякі зміни, які досі відбувалися, але вони можуть зовсім не змінити нашої долі. І цілком певно не змінять, як довго *ми самі її не змінимо. Аж* кидається в очі, що автори чи оборонці величавих концепцій надзвичайно малу роль відводять активности самої української нації. Цілком по-жіночому: неначе панна з посагом, що чекає, щоби хтось її вибрав, заявляємо, що маємо такі підземні й надземні скарби, що можемо розвалити Польщу й Росію, зрештою декларуємо симпатію до цілого світу й чекаємо, коли прийде найсимпатичніший «жених» з того світу, якому заявимо про наше рішення зв'язатися з ним на життя й смерть. Власне, це *рішення* в авторів концепцій є найважливішою справою. Не дарма ж вони як кандидатів на «женихів» визначають у своїх концепціях найсильніші держави світу: Америку, Англію, Францію, Італію, Німеччину, мовляв, вистачить зв'язатися з подібними контрагентами і справа наша виграна.

Однак автори величавих концепцій допускаються кількох засадничих помилок. Передусім забувають, що ті великі держави вже раз допомагали, але нашим ворогам, валити *вже існуючу* українську державу чи то дипломатичною дорогою, чи посиланням військ та військових матеріялів; инші ж навіть не здобулися на слово протесту проти насильства над українським народом та над їх власними кличами (14 точок Вільсона). Маємо, до речі, добрий доказ, як вони (Ліга Націй) сьогодні дбають про додержання зобов'язань ворогів щодо нас: *ні одна* наша скарга не була розглянута на міжнародному форумі (скільки їх подано?!), навіть нашим емігрантам не хочуть признати права на національне ім'я! Берімо кожну з тих держав окремо, берімо їх зв'язки теперішні і наростаючі нові, всі вони не захоплюються проблемою української держави й на ній не будуть будувати своєї політики. Всякі антанти великі й малі, всякі антагонізми англо-американські й італійсько-французькі чи коаліції англо-французькі, італійсько-німецькі-мадярські, тощо, – все це надзвичайно далеке від української визвольної проблеми та ні на крок не наближає її розв'язки згідно з нашими бажаннями. При нашій

внутрішній кволости й пасивности ревізіонізм може бути для нас так само небезпечний, як пуанкаризм, так само Паневропа, як Евразія, так само Захід, як Схід, так само поміч Америки, як і Англії й як недавня поміч Німеччини, так само II Інтернаціонал, як і III Інтернаціонал, так само Союз Народів і мирові конференції, як і загальні озброєння. І буде це так довго, доки тій небезпеці не протипоставимо *власної сили*, якою заімпонуємо Англії, Америці, Паневропі, Евразії, Сходові і Заходові, – от так, як це було з кемалівською Туреччиною; як це було з Польщею, що обсадила Східну Галичину й Вільно, як це було з большевиками, як це було з иншими. Нікому голослівним ідеалом великої України, волею української нації, стихійним бажанням, тощо, не заімпонуємо. Ще більше скомпрометуємо себе та инших, так як вже скомпрометували своєю кволістю не одного відданого приятеля українського народу, а то й цілі політичні групи й напрямки між чужинцями, які помагали нам реалізувати наші зовнішньополітичні концепції або на них опирали свою діяльність. Сьогодні навіть *залюбки уживаний* нами для пропаганди між чужинцями аргумент про «сорокамільйонний український народ» з рівночасними скаргами на поневолення, власне, шкодить нам, а не помагає, бо перед чужинцями стає тоді образ «великого, дурного Івана», що тільки плаче над заподіяними йому кривдами, і з яким краще нічого спільного не мати. У світі числяться з фактами и силою. І у приватному житті людина, що нічого не має і нічим не є, не викликає пошани та не творить матеріялу на спільника. З тієї причини *в даний момент* акція з великими державами в розумінні творення чогось реального є цілком нереальна. В Лондоні, Парижі, Римі чи Вашингтоні хочуть знати: що, хто, де, скільки. І не тільки знати, але бачити. Ми нині не тільки заслабкі, щоб викликати міжнародні антагонізми, але й щоб скористати з вже існуючих антагонізмів. Голос нашого народу, у стадії його поневолення, зовсім не може заважити на терезах перемоги тієї чи иншої держави чи системи держав, коли він не може змінити своєї власної долі. Нас безсилих ніхто не потребує. Платонічних відносин у міжнародній політиці нема! Тому й наші платонічні рішення на таку чи иншу концепцію, що не числяться з нашими внутрішніми покладами, зглядно – які побудовані на нашому пасивізмі і культі зовнішніх обставин, є цілком без значення. Такого характеру орієнтації на величаві концепції, з якими пов'язане наше визволення, – це повторювання старих помилок; це ніщо инше як культ *вичікування зовнішніх спасителів*, культ *зовнішніх обставин*, на які складаємо вину за дотеперішні наші невдачі, та на які покладаємо рожеві надії щодо майбутнього; це культ *пасивізму* наслідком зневіри у власні сили нації та у можливості їй самій вирішати свою долю.

А втім слід пам'ятати слова чеського освободителя Масарика: «Самостійність не втримає народу, – народ мусить втримати самостійність». Допомога зовнішніх «спасителів» на ніщо не здасться, коли ми внутрішньо не будемо настільки сильні, щоби вдержати самостійність та не дати можливості «спасителям» обернутися у «гнобителів». І нема чого тут покликуватися, що Польща постала при допомозі чужих держав, бо ж поляки сотню літ для своєї самостійности працювали й боролися, бо за ними були повстання 1830 і 1863 рр., підпільна робота революційних організацій, величезні жертви людьми, величезні матеріяльні втрати, а найважливіше, що поляки – це народ, який жив *державними традиціями*, та який володів *внутрішньою силою*. Польща дістала чужинецьку допомогу тому, що була Антанті корисна й потрібна саме завдяки своїй наростаючій внутрішній силі. Допомагають завжди тому, хто вартий допомоги, і хто може, на випадок потреби, і без неї обійтися. А вже зовсім не завдячують поляки свого визволення випрацюваній концепції Дмовского. Саме не за його рецептом воно прийшло! Це саме відноситься і до иншого народу, народу з *великими державними традиціями* та великою внутрішньою силою, до чехів, які одержали значну зовнішню поміч, хоч без неї могли добре обійтися; і так само не завдячують вони свого визволення русофільській концепції Крамаржа!

Отже? Може, акція на зовнішньому полі не потрібна? Ні! Тільки не слід від неї забагато вимагати, вимагати неможливого або передчасних успіхів. Передусім треба пам'ятати, що між зовнішньою і внутрішньою політикою завжди був і буде зв'язок; це тим більше відноситься до державного народу. Зовнішня політика всіх наших центрів не дала ніяких ефектів саме тому, що за нею, крім фраз, не було ніяких факторів сили, в розумінні не локальному, але всеукраїнському. Думати, що ті центри, до того ще й цілком відірвані від рідного ґрунту та pr excellence* еміграційні, є або будуть в силі належно вести українську зовнішню політику, було би обдурюванням самих себе. Та, зрештою, світ давно перестав вважати еміграцію за того політичного чинника, що може змінити відносини на Сході Европи; її ще вживають до різних послуг, найчастіше розвідкового характеру. А українська еміграція не грала навіть і тієї ролі, що російська. З того висновок: передумова успіху зовнішньої акції – це *активність на внутрішньому полі,* отже, примат внутрішньої політики; лише за відповідною акцією на внутрішньому полі можуть іти відповідні тяги на зовнішньому.

По-друге, треба собі з'ясувати, що в концепції незалежної України ніяка теперішня велика держава не є зацікавлена настільки, щоби це

* передусім (лат.)

було її життєвою проблемою. Творення нової держави – зовсім нелегка річ (це ми найкраще знаємо!), і з цим ніхто не квапиться. Навіть найприхильніший до нас народ держави нам не збудує; найбільше треба рахуватися з тим, що й *не допоможе* нам її збудувати. Щонайвище – всі ті держави можуть дивитися як *ми самі* собі державу створимо. Водночас від нас самих залежить чи наша нація використає найближчу нагоду для створення держави, чи ні. Отже, наша акція між великими державами повинна передусім заміряти до того, щоби відповідною пропагандою переконати їх, що *не в їх інтересі перешкоджати нам власну, ні від кого незалежну державу творити* (як перешкоджали нам німці в 1918 р.), та *не в їх інтересі допомагати нашим ворогам* (як це робила Антанта під час наших визвольних змагань), та що, взагалі, утворення української держави не суперечить їхнім життєвим інтересам. Треба їх переконувати, що *ні сталого миру, ні стабілізації відносин на Сході Европи та в Польщі без остаточного вирішення української справи на основі наших ідеалів, не буде.* І то переконувати не тільки словами, але й *ділами* на нашому внутрішньому полі; якраз це – та *сила*, що є найкращим аргументом для всіх.

І це буде максимум, що його зможемо осягнути. Могли б ще постати такі можливості (як це було за світової війни з німцями), коли в однієї чи більше великих держав з'явився б безпосередній інтерес з постання української держави (це можливе, але непевне, в випадку війни з большевиками), або ми мусили б, як це роблять уенерівці, показати тим державам наглядно безпосередню користь, що, однак, рівняється завойовуванню ними української землі як колонії, і нічого спільного з державною незалежністю не має.

Всього цього замало? Таким способом України не збудуємо? Безперечно, нема ніяких підстав для твердження, що концепціями з великими державами при теперішніх блоках і союзах та при теперішній нашій внутрішній силі, ми Україну збудуємо. Змінити враз теперішній уклад світу нам не під силу, але чекати лише на прихильні нам зміни є для нас невідповідним. Отже, треба, на всякий випадок, йти до зміни світового укладу *через зміну долі нашої Батьківщини,* треба зосереджувати цілу увагу на нас самих. Треба ставити власну концепцію, оперту на *власних силах* та силах *таких спільників*, які *рахувалися б уже нині* з такими «фантомами», як незалежна Україна, які самі подібні фантоми мають, та для яких ті «фантоми» творять їх життєве питання. І вже *нині працювати* спільно з ними для реалізації спільного завдання. Нашим завданням є *створення Української Держави шляхом національної революції*; до *тої* цілі повинна заміряти наша праця на *внутрішньому* та

зовнішньому полі. Ми маємо працювати для *майбутнього*, для зміни східноєвропейського політичного укладу, та маємо працювати з такими спільниками, що є заангажовані у праці для майбутнього та заміряють до *змін* сучасного світового укладу. Отже, – Литва, Білорусь, Грузія, Вірменія, Азербайджан і козацтво, отже, – всі поневолені народи Сходу Европи, Кавказу та Закаспія, всі ті, що змагаються за остаточний розвал російської тюрми народів або за визволення своїх земель з-під Польщі. А побіч них усі ті, що мають якісь порахунки з нашими національними ворогами (Німеччина – за Данцигський коридор та Шлеськ, Болгарія – за Добруджу), або для яких сила наших ворогів буде сталою загрозою для *і* їх майбутнього (Естонія, Латвія, Фінляндія). Це – блок народів від Балтики до Каспію й Уралу; блок, що відділяв би Росію від Польщі; залізний обруч, що оточував би Польщу зі всіх боків, зламавши її експансію, в який би то не було бік; китайський мур, що боронив би доступ Росії на Захід й завертав би її експансію на Схід – до Азії. Це ідея великої України, великої Білорусі, великої Литви, вільних кавказьких і **за**каспійських народів, могутнього козацтва. Це дуже реальні завдання для нас і то реальні вже нині.

Нашу концепцію маємо пропагувати та для неї працювати вже сьогодні. Нашими спільниками мають бути не тільки правительства й держави. Це можуть бути й товариства явні й тайні, організації, особи. Отже, там, де є держави, вступати у зв'язки з урядами; там, де вони неприхильно до нас відносяться, з партіями, організаціями й особами, в поневолених народах – з підпіллям, де його нема, старатися його творити.

*

Є різного роду праця на зовнішньому полі. Є праця пропагандистського характеру (часописи, пресові бюлетені, книжки, реферати, статті в чужих часописах, публічні виступи, тощо), яку можуть вести різного роду організації й установи (політичні, культурні, економічні) та поодинокі особи (публіцисти, політики, вчені). Є ще один рід праці – це участь у міжнародних і міждержавних установах (прим., Союз Народів, Т-ва Ліги Націй, Міжнародний Трибунал, II Інтернаціонал, міжнародні студентські організації, жіночі, тощо), конференціях, з'їздах і нарадах (політичних, науково-культурних, економічних, релігійних, професійних, тощо) *умандатованих та улегалізованих репрезентантів* даної держави, народу чи поодиноких організацій, товариств чи професій. Але є і третій рід чинності – це праця, де не грає ролі мандат, легальність, репрезентація, отже, – правна форма, а політична калькуляція, силовий аргумент та інтерес, отже, – суттєвий зміст. І тому вона здебільшого уза-

лежнює, а то й підпорядковує собі два попередні роди чинностей. Та в ній можуть брати участь і уряди, і партії, і організації, і особи.

«Організація Українських Націоналістів» не може під своєю фірмою монополізувати зовнішньої акції, бо до неї входять справи не тільки політичної натури. Але і при справах політичного характеру, треба взяти до уваги от що: ОУН не є легальним умандатованим представництвом, а при сучасних умовах окупації українських земель *революційно-політичною організацією.* Наша праця є революційна на внутрішньому і зовнішньому полі. Є різні міжнародні інституції, до яких революційна організація не має вступу й ніколи його не буде мати. Є й будуть на міжнародному полі різні справи політичного характеру, що мають значення для українського народу (прим., нансенівські паси, акція Копеланда, Союз Народів, тов. Ліги Націй, тощо), подібне є й на внутрішньому полі; у ті справи ОУН не буде *безпосередньо* вв'язуватися; не тому, що вони нічого не варті чи шкідливі; навпаки, – вони мають значення й є корисні, але вони вимагають легальної фірми. Такі справи, як визнання української національності нашої еміграції, скарги на недодержання міжнародних зобов'язань Польщі, як протестна акція на між народних зібраннях та установах проти утисків окупантів і т. д. можна вести лише під фірмою легальних українських представництв. «Провід Українських Націоналістів» не претендував досі і тепер не претендує на ведення діяльности на міжнародному полі, подібно як і на внутрішньому, під своєю фірмою, в розумінні «репрезентанщини», тим більше *при сучасних умовах* і при нинішньому стані ОУН. Ще більше, ми не раз вказували на конечність створення одного загальноукраїнського репрезентативного центру закордоном, подібно як і в краї, беручи до уваги, що і тут, і там була досі повна розпорошеність сил на низку менш чи більш легітимних та взаємопоборюючих центрів і умандатованих репрезентацій, та повна ізольованість краю від еміграції, внутрішньої політики від зовнішньої.

Це, однак, не значить, щоби иншим політичним групам, як довго вони існують, давати carte blanche* у їх діяльності на зовнішньому полі. В тому-то й річ, що не про усунення когось з міжнародного поля тільки тому, що він – не ми, а про те мова, щоби не дозволити нікому робити помилок, які могли б тягнути за собою наслідки для цілої нації. Різні наші умандатовані представництва, різні наші центри легітимні можуть шкодити українській справі невідповідною пропагандою чи иншою акцією, зокрема, робити зобов'язання, шкідливі для української нації, та важливі з погляду міжнародного права. Значить, наше відношення до репрезентанщини та легальщини і на внутрішньому, і на зовнішньому

* чистий лист (франц.)

полі полягає в контролюванні, корегуванні та недопущенні до шкідливих кроків, згл. усуванні їх наслідків. А вже безпощадно треба нищити гохштаплерство, зрадництво та політику особистої наживи.

Щодо другого роду праці на зовнішньому полі – пропаганди, то це поле, на якому ОУН може проявлятися *безпосередньо* й *самостійно*. А втім, кожному тут створене поле до діяльности. Пропагандистська акція може бути ведена завжди і скрізь, в різних державах і між різними народами. Ми повинні інформувати всі народи про українську справу, щоб, з одного боку, хоч трохи паралізувати ворожу пропаганду, а з другого, тому що чужинці не мають про нас вичерпної інформації; ідеал незалежної України навіть між українськими масами не поширений, що ж між чужинцями! Треба, отже, вести пропаганду, але без ніяких надій і претензій на *теперішній успіх*. Реальні успіхи можуть мати місце в майбутньому, коли чужинці будуть свідками нашого визвольного чину.

І нарешті – ОУН має вести на зовнішньому полі працю не на сьогоднішній день і не для ефекту. Це праця, що дасть наслідки тоді, коли одночасно з нею буде йти внутрішня розбудова української нації. Це праця для національної революції.

[Розбудова нації. – 1930 р. – № 5-6].

Ріко Ярий

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА

Коли над подіями з життя инших народів, і то подіями иноді побічного значення, зупиняється дуже уважно чужинна преса, а також і політичні світові чинники, то мусимо це відверто ствердити – ні буденні події на українських землях, ні політичні стремління українського народу взагалі, не знайшли й досі *належного* відгуку у світі. Під тим оглядом не повинні нас збаламутити оптимістичні запевнення поодиноких наших «правительств» та політичних партій, які для замаскування власного безсилля та неуспіхів ще від початку світової війни, постійно вказують на те, як то «добре наша західно- та східноукраїнська справа стоїть в Антанті або в Німеччині», і що вже завтра, коли ще не нині, прийде остаточне рішення та розв'язка українського питання.

Вже найкращий час без жодного оптимізму подивитися на безвиглядну дійсність та з пізнання наших блудів у дотеперішній зовнішній політиці навчитися як належить поступати в майбутньому.

Оптимістичні запевнення українських закордонних представників і делегацій мали з огляду на *наші внутрішні справи* подвійний злий наслідок. По-перше, в широкі маси населення прищепилося спочатку переконання, що цілий світ докладно визнається в українській справі, та що рішення нашої національної долі є не в *наших власних руках*, а лише виключно залежить *від волі инших держав*. Це можна було бачити ще під час нашої визвольної війни, коли, напр., починалися воєнні операції не зі становища стратегічних вимог, лише з огляду на зовнішньополітичні успіхи, так само як із тих самих причин на позірний натиск великих держав роблено перемир'я в найбільш невідповідний для нас час, але в найбільш потрібний для нашого противника. Не дивно, що при такого роду поступуванні прищеплюється в широкі маси мало освідомленого народу погляд, що зовсім не треба боротися, та що воля не вимагає ніяких жертв, бо так чи сяк все здобувається дипломатичною й політичною дорогою. Однак *твердий п'ястук ворожих окупацій на всіх наших землях, окупацій, що стали саме наслідком збройної переваги ворогів над нами, навчив нас, на жаль запізно, дещо иншого.*

Однак оптимістичне запевнення в наших очікуваних успіхах закордоном, мало, з другого боку, в кінцевому результаті не менш шкід-

ливий наслідок: широкі кола населення ставляться нині *з великою недовірою* до планів кожного політичного проводу, взагалі, та проти зовнішньополітичної акції, зокрема.

Яке значення має та яке враження робить українська акція закордоном?

Вже віддавна старається зручна польська і російська пропаганда побороти українську зовнішньополітичну акцію та представити її невартою уваги. Решту зробили ми самі. Бо тоді, коли закордоном взагалі нічого не знали про українську справу, ми, замість *одного* суцільного та енергійного національного представництва українців закордоном, мали все *більше* українських заступництв обабіч себе. Крім східноукраїнського та західноукраїнського «правительств» працюють закордоном багато ще більш чи менш значних груп, від монархістів починаючи й комуністами закінчуючи, і всі вони претендують на *монополію* представництва української справи. Зрозуміло, що в таких умовах кожен західноєвропейський дипломат і політик, а навіть звичайний журналіст, не знає як поставитися до українського питання та кінець кінців узагалі нічого не хоче з ним мати до діла, бо вважає його занадто «комплікованим». Ще для чужинців був би зрозумілий розподіл тих представництв на прихильників *національної України* (без огляду на майбутню державну форму) та на прихильників *радянської України*. Але факт хаосу, що постає з зовнішніх акцій численних українських груп, що не тільки відрізняються між собою під *соціяльним*, але й *територіяльним* поглядом, просто відстрашує кожного зупинитися над нами поважно. Вже не згадуємо про те, які шкоди спричинили саме в колі тих чужинців, що хотіли бути нашими приятелями; різні безвідповідальні гохштаплери; поділ ними орденів, титулів, брудні грошові історії, тощо. Нарешті боротьба різних українських груп на чужині між собою багато причинилася до підривання українського престижу взагалі.

Стверджуючи, що подібного роду політична акція закордоном згори засуджена на невдачу, мусимо, з другого боку, визнати, що досі не вдалося нам, українцям, зорганізувати навіть *передумови* успішної зовнішньої акції, себто *відповідної пропаганди* на чужині. Про потребу зовнішньої пропаганди, правда, писалося в нас досить, та навіть роблено в тому напрямі в різних місцях спроби її реалізації. Різні політичні групи намагалися поставити українську пропаганду в ряді інших своїх завдань: у різних державах та містах засновано з великою рекламою українські *пресові бюро, часописи, пропагандистські осередки*, тощо. Безперечно, мали вони добру волю зробити щось корисне, але здебіль-

шого чи то з матеріальних, чи, не рідко, з особистих мотивів, існували їхні пропагандистські осередки недовго. Користь, що вони принесли, була невелика, але моральна шкода дуже велика: бо вони показали чужинцям, що ми заслабі, щоб подібні важливі місця самі та довший час утримувати. А тому наша пропаганда обмежувалася досі принагідною працею, на виданні кількох брошур та летючок, тощо, бо не мала вона під собою міцної, сталої основи. Саме наслідком браку *центру*, що кермував би цілою акцією української зовнішньої пропаганди, є ми свідками того, що кожна особа, яка має добру волю до праці, у своїх зовнішньополітичних виступах пояснює поодинокі факти з нашого життя та політичні концепції згідно з особистим переконанням, не маючи змоги перевірити, чи її праця є в згоді з загальною напрямною. Тим і пояснюється та обставина, що дуже часто меморіяли тощо, в подробицях та в змалюванні поодиноких випадків минулого годяться або доповнюють один одного, але під оглядом засадничої політичної лінії мають у собі саме протилежності і суперечності.

Знаменним прикладом браку суцільної зовнішньої політики може бути останнє засідання Союзу народів у Женеві. Крім «Проводу Українських Націоналістів», що має постійний осідок у Женеві, були там представники «правительства УНР» як заступники східноукраїнських земель, заступники і посли західноукраїнських земель під польською й румунською окупацією, як рівно ж певне число осіб з різних центрів української еміграції в Европі, а навіть і з Америки. Однак було би великою помилкою думати, що всі ті представники українського народу хоч раз зійшлися перед початком своєї акції, щоби порозумітися, як, власне, можна представити світові цілу їх чинність у формі *однієї цілости,* щоби тим способом, об'єднаними силами, досягнути успіху. Замість того ходили наші дипломати з таємничим виглядом, замкнені в собі, оминаючи далеко один одного, та вважаючи кожен свою роботу *державною таємницею і своєю монополією*. Одні вручили Бріянові «відвертого листа» щодо питання Східної України, забуваючи при тому, що і на західних землях також живуть українці. Інші писали про терор, саме на західних землях України, не бажаючи зайняти ясного становища щодо східних земель. Натомість треті поставили собі завдання заступати місцеві інтереси другорядного значення, забуваючи про цілість української справи.

Для кожного з нас, українців, що знає історичний наш розвиток та наше трагічне розбиття під час останньої визвольної війни, може бути така політика, принаймні, зрозумілою, хоч не виправданою. Але що має почати з таким «українським рухом» чужинець?! Дуже влучно ска-

зав один англійський політик, що мав нагоду говорити з представниками різних українських груп: *«Кожний народ, що бореться за свою державну самостійність, мусить, передусім, знати, чого він, власне, хоче. Однак, коли розмовляєш із заступниками українських політичних груп, то стверджуєш, що кожний із них хоче чогось іншого; одним словом: ще нема «кристалізації» українського національного воління.*

Таке саме ствердження будуть, без сумніву, робити і інші чужинці на нашу шкоду. Однак ми самі можемо ствердити, що подібний погляд не цілком правильний. Бо кристалізації нашої національної волі може бракувати у проводирів поодиноких політичних груп, чи, може, це не приходить їм до уваги тому, що вони ще донині, на жаль, *сплутують основні засади з тактикою.* Однак та кристалізація нашого воління, якої ясно не бачить чужинець з огляду на розбиття наших політичних груп, уже давно існує в масах нашого населення, а, передусім, у лавах молодшої інтелігенції, що в сучасний момент стоїть здалека від високої політики. Та кристалізація має ясну і зрозумілу форму: *«Самостійна, Соборна Українська Держава».*

Безперечно, треба відповідної відваги, щоб тепер, коли все говорить про охорону границь, про забезпечення державної недоторканости тощо, твердо й ясно ставити домагання, які зовсім нехтують почуттями та інтересами найближчого сусіда, а лише зосереджуються на добрі і на національному інтересі власного народу. Однак *мінімальні програми*, що містять у собі домагання одної провінції, або програма одної територіальної чи иншої партії, ніколи не доведуть до сповнення наших національних бажань та ідеалів. Вони будуть постійно лише викладачами *чужих інтересів*, і їх роль закінчиться з тою хвилею, коли чужі інтереси будуть заспокоєні без огляду на те, чи ми осягнемо якінебудь успіхи. Це видно, неначе червону нитку, в усіх невдачах нашого національного руху на протязі останніх двох десятиліть, не згадуючи навіть про попередні століття.

Що ясно висловлена *максимальна політична програма навіть* у найважчу добу може принести успіх, вказує, напр., історія чехів. Коли б сьогоднішній чеський міністр закордонних справ Бенеш не розумів вимоги свого часу, що частково відмінні програми чеських заступницьких напрямів в Европі і Америці треба об'єднати в один блок під символом особистості Масарика, щоб виступали вони, бодай, назовні як одне політичне ціле, та що тому блокові треба дати і під національнополітичним, і під територіяльним оглядом суцільну національну програму, то ніколи не постала б чехословацька держава з сьогоднішньою політичною роллю та з сьогоднішнім територіяльним її поширенням.

Безкомпромісність щодо національного ідеалу навіть за найтяжчих моментів для чеської зовнішньої акції, коли Антанта була схильна віддати чеські інтереси за ціну сепаратного миру з Австрією, показала ясно цілому світові правдиву кристалізацію чеської національної думки: «незалежна національна держава». Знову ж щодо території, то чехословацька держава ніколи не дійшла б до нинішнього свого розміру, коли б проводирі чеського визвольного руху вже від самого початку не поставили перед Антантою свою максимальну програму, що претендувала не тільки на землі чеські і словацькі, але й на землі лужицьких сербів, як рівно ж і на німецькі та мадярські пограниччя, які, з огляду на земельні скарби, перевіз тощо, творили «життєву конечність» для існування чеської держави. Отже, бачимо тут протилежне до того, що сьогодні робить більшість наших політичних груп, які йдуть дорогою найменшого опору, які продають український народ та землю за недодержані обіцянки, та які стоять на становищі мінімальної програми.

На Сході та Заході наглядно паде з кожним днем сила ворожих окупацій. Хвиля терору супроти українського населення, найновіші нищення українського культурного та господарського добра ворогами не є знаком сили ворогів, але навпаки – їх слабкости, доказом, що їм уже не сила иншим способом задержати зріст українського національного руху, суперечного їхнім інтересам.

Світ уже сам починає бачити з положення українських земель, що український народ уже свідомий своєї волі. Тому вже найвищий час, щоб ті елементи, які претендують на провідну політичну роль, представили світові ясно й зрозуміло та без заслони відносин на Сході чи Заході *ту «кристалізацію»* українства. Вона знаходить свій вияв у жаданні *повного права самовизначення для всіх українських земель. О*днак кінцева ціль того жадання не лежить у ставленні на перше місце тої чи иншої української области, але в ясному визначенні – *«об'єднання всіх українських земель у національну державу».* Коли світ довідається від всіх українських груп про однакове їх домагання та однакову їх ціль, то не буде ніяких непорозумінь, що постають наслідком нашої «дипломатії» та «закривання». Саме тепер завдяки слабкости, в якій обидва наші сусіди знаходяться, маємо найкращу нагоду виступати відверто з нашими ідеалами. Це є, зрештою, обов'язок, що його диктує хвиля, щоб знов не попасти між молот і ковадло, себто – між російські та польські інтереси.

Як має виглядати практичне проведення порушеної справи? Передусім, кожного політика старої генерації, яка ще працює з неясними та мінімальними програмами й політичними цілями, молода генера-

ція попросту має усунути. Бо молода генерація думку *національного відродження й об'єднаної держави перевела вже в життя тоді, коли вона* – походячи з різних українських територій – боролася рамено об рамено під мурами Києва, Львова чи Одеси, над Дніпром чи над Дністром, у карпатських лісах чи на українських степах. Билася вона разом проти ворогів-сусідів тоді, коли уряди наші ставили проти себе машинові кріси й коли змушували війська, що не розуміли «високої політики», йти на союзи з Варшавою чи з білими або червоними москалями. Не знати, може, вже завтра прийдеться нам знову боротися зі зброєю в руці за кожен клаптик української землі. Однак одне знаємо: коли приготування різних політичних проводирів підуть далі в тому напрямі, що й досі, то українці будуть боротися зі зброєю в руці, але проти себе, стоячи на жолді чужім та будуть боротися за чужі інтереси замість того, щоб загальноукраїнським фронтом боронити власні інтереси та охороняти власну землю перед ворожою навалою. Сьогодні вже кожний селянин із найбільш відлеглого гірського села, напевно, прийшов до того самого погляду та лише дивується, що наша провідна інтелігенція й донині не прийшла до того ж самого переконання.

А далі. Маємо випромінювати самовпевненість, що відповідає силі 40 мільйонів людей та величі нашої країни. Не треба додавати, що повстання нашого народу має відбутися не згідно з волею инших народів, а то й наших історичних ворогів. Ми самі маємо своєю упертою та витривалою працею накинути *нашу власну волю та наш погляд на майбутнє*. Почуття приналежности всіх українських земель до одної цілости треба підносити на кожному кроці, а державні кордони, що тепер розділяють наші землі, можуть існувати для світу, але не для нас. Про факти самооборони українства – чи властиво – оборони проти нападів ворогів світ має знати більше, ніж досі. Бо вони є, окрім теоретичних політичних програм, одиноким доказом у даний момент, що український народ не погоджується зі своєю нинішньою долею. Український політик без огляду на те, з якої землі він походить, має почувати себе на чужині при кожній місії насамперед *українцем*, а потім уже заступником даної землі. В усіх державах, де українці ведуть якусь політичну акцію, треба мати осіб, що при заступництві українських інтересів, не будуть стояти на партійному чи групово-політичному становищі, але будуть брати до уваги *цілу українську націю*. Щойно тоді, коли прийде така хвиля й поодинокі наші політичні сили об'єднаються для спільного чину, можна буде твердити, що почалася зовнішньополітична акція в державному масштабі.

Однак вступом до цього має бути організація *зовнішньої пропаганди*, яка, без огляду на труднощі зі всіх боків, поставить собі за ціль інформувати світ про *українство в цілому* і, переходячи до порядку дня над партійними програмами, переконати його в слушності *наших максимальних домагань* та в *конечності постання української держави*. Щойно тоді, коли наслідком такої систематичної пропаганди у світі прийметься назва «Україна» як суцільне поняття, та коли світ займе до неї позитивне становище, тоді можемо сподіватися, що також і чужинецькі вирішальні чинники будуть нею інтенсивніше цікавитися, бо пізнають, що кінець кінців не вони, але воля українського народу сама вирішить його долю.

Об'єднання всіх тих сил, що визнають конечну потребу вищевказаного та практичне переведення цього всього в життя, маємо започаткувати вже сьогодні.

[Розбудова нації, 1930 р., № 9-10].

Б. Дніпрянський
[Макар Кушнір]

ПОЛЬЩА І МОЖЛИВОСТІ ВІЙНИ НА СХОДІ

Десятий рік минає, як, відновлена при підтримці Антанти, Польща збройною силою захопила великі терени українські, білоруські та литовські і закріпила свої східні кордони. За цей час на міжнародному форумі сталося чимало змін. Нині Польща вже не може спекулювати на змаганнях держав переможців за всяку ціну знесилити її західну сусідку Німеччину. Сьогодні світ водночас перестав вірити в те, що Польща є заборолом Европи супроти большевизму; польським імперіялістам вже не так легко під притокою боротьби проти совєтської небезпеки провадити політику відновлення яґайлівської Польщі.

А був час, коли вона саме під такою притокою захопила українські та білоруські землі. Тоді навіть частина українців повірила в можливість утворення української держави за Збручем із польською підмогою. Однак події виразно посвідчили, що польський імперіялізм старався використати ідею української державности з метою поширити своє панування на українських землях. Тому важко припустити, щоб українські патріоти ще раз відважилися проливати свою кров за польську державність.

А все ж не слід забувати, що збройний конфлікт може вибухнути на Сході Европи, куди скоріше, якби ми собі того бажали, а головне – незалежно від того, чи ми хочемо таких подій, чи ні. І хоч саме останніми роками почали скрізь поширюватися ілюзії про загальний мир у цілому світі та про замирення Европи на засадах утворення паневропейської спілки, українцям усе ж не можна захоплюватися такими концепціями не тільки тому, що вони утопійні, але передусім тому, що вони не розв'язують долі Східної Европи, а головне, *засуджують українську націю на сучасне поневолення*. Та крім того, важне те, що справжня дійсність зовсім не вкладається в річище поширюваного пацифізму. Наприклад, Совєтський Союз і собі голосить про мирну політику, а тим часом підтримує Комінтерн, який зовсім не за світовий мир змагається. А водночас совєтська влада вживає всіх зусиль, щоб себе економічно унезалежнити від капіталістичних держав, як також намагається так зміцнити власну мілітарну силу, щоб пролетарська диктатура могла витримати навіть затяжну війну супроти всіх можливих своїх ворогів.

Знову ж хиба – Польща не галасує про політику миру, а проте озброюється до зубів та готується до майбутньої війни, витрачаючи на військові справи понад 40% цілого свого бюджету! Керманичі сучасної Польщі числяться з небезпекою, що совєтські республіки можуть з часом досягнути такої господарської та мілітарної могутности, яка забезпечить їм перемогу в війні. Ця небезпека стоїть перед Польщею тим більше, що вона сама опинилася сьогодні у надзвичайно скрутному положенні. Оточена на Заході такими економічно могутніми державами, як Німеччина та Чехословаччина, а також відірвана совєтською монополією зовнішнього торгу від східньоевропейських та азійських ринків, Польща робила спроби продертися на Балкани на півдні та до балтійсько-скандинавських країн на півночі. Але й тут вона зазнала невдачі, бо Европа взагалі все ще переживає затяжну господарську кризу, а тому дуже важко Польщі в тих умовах нечуваної конкуренції здобути нові чи навіть затримати при собі старі ринки збуту. Тому саме польська промисловість та рільнича продукція розвиваються надзвичайно пиняво, польський торг переживає хронічну стагнацію, а польський торговельний та платіжний баланс виказує значний пасив. Разом із тим у країні відчувається величезна недостача капіталу, бо міжнародні банкіри з різних причин не відважуються дати позичку Польщі або вкладати гроші в польські підприємства.

Санаційний табір, що захопив владу у свої руки з метою рятувати Польщу, за чотири роки панування не спромігся оздоровити польську господарку. За цей час у країні піднеслася загальна дорожнеча, безробіття щораз збільшується, а внутрішнє політичне становище країни так заплуталося та ускладнилося, що Польща, здається, знаходиться напередодні нових політичних чварів. Що більше, санаційний табір не має жодної програми, а тому лише тупцює на місці. Не дивно, що чимало чужинців не можуть зрозуміти, що саме за режим у Польщі, та яких авантюр треба остерігатися. Адже ніхто не сумнівається, що в Італії панує фашистська диктатура, або що в Південнославії* є режим мілітарної диктатури. Польщі формально ще не скасовано режиму парламентської демократії, а фактично запанувала військова влада. І от цілий світ вичікує як саме буде розв'язано цю польську загадку. Не виключено, що змінять конституцію та виборчий закон у той спосіб, щоб влада й надалі залишилася в руках полковників, а санаційний табір здобув би собі більшість у новому сеймі на підставі запровадження певних виборчих курій та зменшення представництва від національних меншин. Проте не буде це для Польщі виходом із скрутного положення, бо ж на ній тяжить не

* Югославії – Ред.

лише господарська криза, а чи не в більшій мірі нерозв'язана національна проблема та небезпечні соціяльні антагонізми. Не слід забувати, що Москва дуже уважно придивляється до подій у Польщі і старається з середини розкладати польський організм та знесилювати його, а зокрема, затримувати збройний виступ Польщі до того часу, поки Совєтський Союз не зміцніє та не сконсолідується до бажаних розмірів. Бо комуністи переконані, що час працює на користь пролетарської диктатури, і що, навпаки, сучасна Польща поволі котиться у провалля. Звичайно, лише майбутнє покаже, чи мають під собою ґрунт такі твердження та надії. Не слід забувати і про инший поширений погляд, що, власне, пролетарська диктатура не дасть ради собі з різними труднощами й закінчить тою чи иншою катастрофою.

Було б помилкою твердити, що сучасна Польща взагалі відмовилась від думки врятувати себе від небезпеки з боку большевизму новим збройним виступом проти Совєтського Союзу. Адже протягом ближчих двох років (закінчення п'ятилітки!) Польща ще має деякі шанси виграти війну та забезпечити чи навіть поширити свої східні кордони. Проте не виключено, що Польща, рятуючи таким чином себе від московської небезпеки, може сама опинитися під пануванням пролетарської диктатури. Треба брати до уваги й таку можливість, як рівно ж і те, що тоді Европа, перелякана поширенням большевицького панування, змушена буде чинно та спільними силами виступити проти пролетарської диктатури з метою належного розподілу та замирення Східної Европи.

Лише ті можливості вистачають для ствердження, що українська визвольна боротьба не може й не повинна пов'язуватися з Варшавою або Москвою. А инших можливостей є ще чимало. Наприклад, є ймовірним, що і в Совєтському Союзі, і в Польщі можуть вибухнути революційні події навіть без військового конфлікту.

Ми українці повинні брати до уваги всі можливості, щоб події не заскочили нас несподівано, щоб українська нація спромоглася використати їх для свого визволення. Поборюючи в засаді всяке полонофільство чи русофільство або совєтофільство, бо всі подібні концепції суперечать ідеї української великодержавності, слід нам знати, що лише шляхом національної революції та збройної боротьби українська нація здобуде собі волю, доцільно використавши ті чи инші події, і відповідно до того поступати.

[Розбудова нації. – 1930 р. – № 5-6].

Б. Дніпрянський
[Макар Кушнір]

ПРОБЛЕМА УКРАЇНСЬКОЇ ВЕЛИКОДЕРЖАВНОСТИ І МАЙБУТНЄ СХІДНОЇ ЕВРОПИ

а. Сучасне становище

Остання европейська війна та викликана нею революційна завірюха спричинились до глибокого потрясіння основ того державного політичного устрою соціально-економічного ладу та системи тих міжнародних відносин, які витворились протягом попереднього століття. На наших очах зайшли в Европу такі радикальні зміни, яких перед війною ніхто не міг навіть і припустити. І справді, не лише Центральна Европа та Балкани мають нині зовсім инший вигляд, а також ціла Східна Европа опинилася під режимом большевицької диктатури і знаходиться в небезпечному стані пригаслого вулкану. Мало того, Европа, виснажена та зруйнована війною і революційною завірюхою, втратила свою колишню гегемонію у світовому господарстві, а саме перестала бути міжнародним банкіром та промисловою фабрикою, що привело послідовно також до зменшення її домінуючої ролі у світовій торгівлі.

Цілком зрозуміло, що викликана тими подіями та змінами европейська господарська криза має дуже затяжний характер, а боротьба за владу на ґрунті загострених соціяльннх антагонізмів по деяких країнах прибрала досить небезпечних форм. Нема сумніву, що сучасний стан міжнародних відносин, утворений Паризькою мировою конференцією та Ризьким договором, теж великою мірою унеможливлює загальну стабілізацію та консолідацію Европи.

Розглядаючи сучасне становище в історичній перспективі, треба вважати його за досить непевне та пливке. Це насамперед тому, що нормальний розвиток народного европейського господарства при сучасних міжнародних відносинах в Европі цілком неможливий. Далі над Европою тяжить ще й досі нерозв'язана, як належить, національна проблема. Нарешті, справжня консолідація Европи не настане доти, поки ще на сході Европи панує большевнцька диктатура. Адже Москва, що свого часу спромоглася збройною силою окупувати Україну, Білорусь, Північний Кавказ (Дон, Кубань, Дагестан та инші терени), а також і закавказькі та закаспійські країни, все ще мріє про поширення пролетарської диктатури в Европі за допомогою Комінтерна (власне – його европейських секцій,

які своєю тактикою та працею взагалі намагаються унеможливити будь-яку консолідацію чи стабілізацію Європи) та совєтської мілітарної сили.

Заклопотана власними внутрішніми та зовнішніми справами Європа не досить уважно слідкує за тим процесом боротьби та різних змін, які відбуваються в середині Радянського Союзу. Деякий час в Європі запанувала думка, що большевицький режим поволі еволюціонує, що відновлення народного господарства на основі «нової економічної політики», яку радянська влада була змушена запровадити замість попередньої системи «військового комунізму», уможливить налагодження торговельних зносин та взагалі господарської співпраці з совітами. Життя не справдило ті безпідставні надії та ілюзії. Адже ж державна монополія зовнішнього торгу залишилась і надалі та шляхом демпінгу значною мірою загострює европейську господарську кризу. Мало того, компартія нині ліквідує так званий «Неп» та намагається усуспільнити не лише ввесь торг та промисловість, а також через колективізацію втягнути в цей процес усуспільнення й сільське господарство. І справді, останній совєтський план упромисловлення Совєтського Союзу та усуспільнення цілого народного господарства вимагає рішучої боротьби з приватним торгом, промислом та дрібним селянським господарством. Себто, компартія вирішила ліквідувати ті суспільно-господарські відносини, які утворилися протягом попередньої політики Непу. Сталося так тому, що протягом попередніх років **(**1923-28**)** у Совєтському Союзі почав дуже зміцнюватися приватний сектор господарства, а усуспільнений, навпаки, – почав тонути в морі дрібних торговельних, промислових та хліборобських господарств.

Як відомо, ця радикальна зміна системи господарської політики відбувається в обставинах досить гострої внутрішньої партійної боротьби. У зв'язку з тими безнастанними чварами компартія вже почала втрачати свій колишній авторитет та вплив навіть у тих суспільних колах, які раніше були її підпорою. Правда, компартія ніколи не спиралась на більшість населення країни, а широкі народні маси теж ніколи не зв'язували своєї долі з большевицькою диктатурою. Нині ж, коли совєтська влада виразно стала на ґрунт безоглядного визиску та нищення більшости селянства та міщанства, і по селах, і по містах почала зростати активна самооборона всіх тих груп населення, які переконалися, що переведення в життя господарського плану загрожує їм не лише нечуваним визиском, а попросту повною руїною їх матеріяльного добробуту. Та й не дивно, бо совєтська держава не лише дуже обтяжує працю селян-хліборобів високими податками, а головне – силою відбирає в них збіжжя по примусових цінах, які виносять всього 20% дійсної вартостн. Характеристично, що протягом хлібної кампанії минулого року, під час якої село виявляло не менший, ніж 1929 р., опір та саботаж,

також і колективні селянські господарства відмовляються давати збіжжя за такими цінами. Селянські маси не лише вороже ставляться до большевиків, але горять справжньою ненавистю до панування компартії. А що вже й казати про дрібнобуржуазні групи міського населення, яке, не маючи ніяких виглядів на краще майбутнє під большевицьким режимом, живе лише одною надією на упадок совєтської влади. Тому саме ці групи кинулися дезорганізувати внутрішній торговельний обіг та різними способами намагаються обезцінити радянську валюту.

При таких обставинах харчова криза загострилася ще більше, хоч у 1930 р. Совєтському Союзу випав кращий від попереднього врожай. Разом з тим, на вільному, себто приватному ринку, ціни на продукти та товари піднялися за останній рік аж на **33%.** Цей факт виразно свідчить, що радянська валюта безупинно паде, що в країні відбувається прихована інфляція. Совєєтським громадянам справді доводиться перебувати в дуже тяжких умовах харчової кризи та товарового голоду. Коли ж додати, що в країні панує жахлива мешкальна криза, що робітники та службовці отримують замалу заробітну платню, що безробіття не зменшується, а щораз збільшується, що дорожнеча й собі все зростає, то кожному будуть зрозумілі ті загальні злидні, в яких опинилося понад 150 млн. населення Совєтського Союзу.

Разом із тим робітники та службовці вже зрозуміли, що система безперервного робітничого процесу та так зване «соціялістичне змагання», запроваджені з метою піднести видайність праці та загально побільшити продукцію, є досить зручним кроком компартії підсилити визиск їх праці без ніякої винагороди. Цей факт, як також і примусова підписка на різні державні позички, через що кожний робітник та службовець втрачає щороку місячну, а то й двомісячну заробітну платню, ще більше підсилюють загальне невдоволення та зневіру навіть у тих колах, які довший час були, до певної міри, морально-політичною підпорою радянської влади.

Характеристично, що загальне розчарування та непевне майбутнє поволі, але щораз більше ширяться також і в совєтському апараті, Червоній армії та навіть поміж масою рядових комуністів. Тому саме в країні зростає щораз більший, активний опір з боку населення, виникають різні таємні організації для чинної боротьби проти існування компартії, повсюди помітний саботаж, зростає загальне безладдя та ширяться неймовірне пияцтво і, взагалі, досі ще нечуваний розклад.

Цілком зрозуміло, що компартія знає дуже добре про невдоволення народних мас сучасною політикою совєтської влади, про загальне вороже відношення до большевицької диктатури та режиму. Проте вона сама відверто не раз зазначала, що больщевицька диктатура рахується не з голо-

сом народних мас, які, мовляв, не визнаються в «будуванні соціялізму», а керується своєю основною метою в Союзі та різними планами на міжнародній арені. Тримаючись переважно насильством та спираючись на особливі відділи ДПУ, компартія при сьогоднішніх обставинах знову примушена зісиляти червоний терор до попередніх розмірів. І справді, масові арешти, висилки на північ Росії та до Сибіру, як також розстріли, навіть без суду, знову прибрали дуже широких розмірів. Таким чином совєтська влада сподівається залякати людність узагалі, а зокрема – придушити той революційний рух, який останніми часами почав виявлятися по різних сторонах Совєтського Союзу.

На радянській Україні, а також по инших національних республіках, ця боротьба проти большевицької диктатури набирає дещо відмінних форм, ніж у Росії, бо українські народні маси приходять до переконання, що конче треба за всяку ціну досягти відділення України від Росії. *А* тому український визвольний рух має виразно національно-революційний характер. Бо ж кожному видно, що Українська Совєтська Республіка зовсім не є незалежною державою, що Москва провадить колоніяльну політику на Україні, що сучасний український совєтський уряд є лише знаряддям Москви**.** Такі думки запанували не лише в колах української інтелігенції, а щораз більше опановують вони широкі народні маси та ширяться навіть поміж українськими комуністами. І ось, щоб знесилити та знейтралізувати цей зростаючий український націоналізм, який з непереможною силою опановує не лише школу, церкву, різні культурні та наукові установи, а також і совєтський апарат, армію та компартію України, Москва вже роками провадить так звану «українізацію» та намагається усякими поступками українським націоналістам здобути серед них собі хоч деякої прихильности.

Проте стихійний зріст українських національних сил набрав таких розмірів, що всі ці заходи є паліятивні. Тому Москва, щоби врятувати своє панування на Україні, примушена за допомогою своїх агентів та відпоручників вживати також випробуваних методів насильства й терору. Так два роки тому вона рішуче розправилася з опозицією в українській компартії, вислaвши за межі України колишнього комісара освіти Шумського*,* голову ВРНГ Гринька та чимало инших видатних лідерів комуністів, бо вони досить гостро виступали проти нинішньої колоніяльної політики на Україні, як і взагалі домагалися, щоб совєтська Україна не лише формально, ай направду мала права незалежної держави в Совєтському Союзі. Тоді ж закрито цілий ряд українських мистецьких та культурних організацій, бо вони опинилися в руках української опозиції та рішуче виступали проти нинішньої культурної залежности України від Росії.

Налякана цим стихійним ростом українського визвольного руху Москва через своїх агентів на совєтській Україні перевела в 1929 р. також масові арешти поміж українцями взагалі та студентською молоддю, зокрема, щоб терором здусити наростаючу небезпеку. Мало того, з метою дискредитації самої ідеї української державности вона наказала своїм прислужникам виточити показовий процес проти «Союзу Визволення України» та «Спілки Української Молоді», обвинувачуючи їх у полонофільстві та в намірах відновити старий лад на Україні. Тимчасом перебіг харківського процесу виразно показав, що СВУ не була революційною організацією та, власне, не мала зв'язку з полонофільською групою української еміграції. Тому саме московським агентам довелося обвинувачувати та судити членів СВУ переважно за їх участь у тій визвольній боротьбі, яка відбувалася ще перед десятьма роками.

Радянські можновладці дуже добре знають, що українські провідні групи обстоювали й обстоюють ідею української великодержавности в формі створення Самостійної Соборної України, до складу якої мають увійти також і ті українські землі, які нині знаходяться під окупацією инших держав, зокрема, Польщі, та що українська нація здобуде собі волю лише наслідком національної революції та збройної боротьби. Звичайно, що московським приший-хвостам дуже тяжко поборювати український визвольний рух, коли він намагається організовувати та підготовляти нашу націю до боротьби за своє визволення власними силами, а тому вони й поширюють вигадки про полонофільство та намагаються компрометувати наші змагання за державність, вважаючи їх за польську інтригу. Це старий метод, бо свого часу царський уряд вважав боротьбу української нації за своє визволення за німецьку або австрійську інтригу, а нині польські імперіялісти, намагаючись затримати під своїм пануванням наші західні землі, й собі не менш уперто поборюють український визвольний рух під польською окупацією як інтригу німецьку або большевицьку.

Як бачимо, історичні вороги української державности, захопивши в свої руки українські землі протягом 1919-1920 рр. та ще раз унеможлививши утворення Самостійної Соборної України, щоб виправдати свою боротьбу проти змагань української нації за власну великодержавність, обвинувачують українських патріотів і в полонофільстві, і в москвофільстві. Це правда, що в лоні української нації ще не зовсім зникли ті групи, що сподіваються утворити власну державу за допомогою Москви чи Варшави. Проте ці групи досить маленькі та маловпливові. Навпаки, переважна більшість нації виразно обстоює ідею української великодержавности, себто, вороже ставиться і до Польщі, і до Москви. Українські державники вже зрозуміли, що Москва та Варшава, як це вже було й за

минулих століть, змагаються за гегемонію на сході Європи, на яку вони вперто претендують. Українська нація нині свідома своєї ролі в цій боротьбі Москви та Варшави за українські землі й ніколи не допустить, щоб якийсь із наших історичних ворогів ще раз покористувався нашими силами для своєї мети. Навпаки, українські державники-націоналісти використають всі можливості, щоб через національну революцію, та збройну боротьбу розвалити не лише Совєтський Союз, а також і сучасну Польщу, бо саме на їх руїнах і може утворитися Самостійна Соборна Українська Держава.

б. Новий розподіл Східної Европи

У певних колах европейських політиків, а також і в дипломатичних та урядових сферах панує погляд, що так чи инакше большевицька диктатура на Сході Европи згодом загине, що тоді знову відродиться Росія в тій чи иншій формі, що таким робом Европа нарешті позбудеться большевицьких клопотів та утворяться більш сприятливі можливості для її господарського відродження та консолідації. Та на ділі так воно не буде, бо провідні европейські кола забувають про те, що на Сході Европи вже й нині є не лише совєтська Росія, але також і Україна, Білорусь і закавказькі та закаспійські совєтські республіки. Цей розподіл колишньої царської імперії на низку совєтських незалежних республік зовсім не випадковий. Навпаки, він цілком природній, бо всі ці республіки були протягом 1918-1920 рр. і справді незалежними національними державами, а радянська Росія лише збройною силою їх окупувала, а тоді вже з ними утворила Союз Совєтських Республік. Протягом останніх 10 років ці національні держави так зміцнили свої сили, а головне – ідея національної державности так закоренилася в масах населення, що нині, власне, нема на світі такої сили, яка змогла б на довший час поневолити ті нації Східної Европи, які так завзято та безнастанно змагаються за свою державність. Правда, декому здається, що ці різні східноевропейські нації могли б погодитися на утворення якоїсь федерації з Росією. Ця думка помилкова, бо поміж Росією та Україною й иншими східноевропейськими країнами панує такий національний та господарський антагонізм, що утворити будь-яку федерацію на сході Европи є цілком виключено. Не слід забувати, що існування таких федерацій, як Німеччина або Злучені Держави, зумовлюється єдністю національною та спільністю інтересів, чого на сході Европи якраз і нема. Правда, совєтська Росія теж є федеративною республікою. Може, ця федерація збережеться також і після занепаду большевицької диктатури, але цілий ряд національних радянських республік, які й тепер не належать до складу совєтської Росії, та ще деякі національні терени безперечно будуть боротися за власну незалежну державність. Тому

нема ніякого сумніву, що розвал Совєтського Союзу приведе то утворення таких національних держав, як Україна, Білорусь, козацькі держави, закавказькі (Грузія, Азербайджан, Вірменія) та закаспійські (Узбекистан та инші). Отже, Росія буде лише одною з держав на сході Европи з населенням до 80-85 мільйонів душ. Звичайно, російські імперіялісти на такий розподіл російської держави добровільно не погодяться, а тому саме там після загибелі большевицької диктатури певний час буде точитися жорстока боротьба різних націй за свою незалежність. Якраз на долю української нації припаде вести перед у тій боротьбі, щоб спільно з иншими східноевропейськими націями примусити Росію відмовитись від змагань панувати на чужих теренах.

Разом із тим українська нація ніколи не примириться з польським пануванням на західних землях. Як відомо, сучасна Польща переживає дуже гостру й затяжну господарську кризу, а також обтяжена досить складною внутрішньою боротьбою за владу. Не виключено, що нинішній режим Пілсудського може довести польську державу навіть до революційної завірюхи та громадянської війни. Зрозуміло, що українські патріоти лише чекають на такі події, щоб їх використати. Зовсім імовірно, що можливість відірвання українських земель від Польщі настане також у випадку збройного конфлікту поміж радянською Росією та Польщею. Не треба забувати, що біля **7** мільйонів українського населення, що опинились під польською окупацією, перебуває нині не в кращих умовах, як решта української нації під большевицькою диктатурою. Бо сучасна Польща не лише поневолила українців національно та намагається їх полонізувати, а також робить заходи колонізувати українські землі польськими елементами. У зв'язку з цим ненависть українців до Польщі досягнула небувалих розмірів, а такі факти, як саботажна акція і «пацифікація», того проречистим доказом.

Одне слово – українська нація разом зі своїми спільниками буде провадити боротьбу не тільки проти большевицької диктатури, не лише проти російського імперіялізму взагалі, а також і проти польського імперіялізму. І ця боротьба триватиме аж до того часу, поки Сх[ідна] Европа не поділиться на низку національних держав на засадах прав націй на самовизначення. Українська нація, як свого часу німецька або італійська, не заспокоїться та не складе зброї аж до осягнення своєї мети, а саме – утворення Самостійної Соборної України. Як бачимо, на долю України та її спільників припала роль добитися такої радикальної зміни відносин на сході Европи, яка своєю чергою припадає на долю Німеччини, Італії та їх прихильників у центральній Европі та на Балканах. Нема сумніву, що сучасний стан Европи нікого не задовольняє, за виїмком хіба що Франції

та її васалів. Адже й Велика Британія, а навіть ряд інших держав**,** не являються упертими оборонцями сучасного статусу кво.

З нашого погляду, той Берестейський мировий договір, який у засаді поставив досить правильне розв'язання східноєвропейської проблеми, ще раз прийде на порядок денний, хоч у зміненій формі. Тоді на сході Европи утвориться зовсім инша система міжнародних відносин. Так, Польща, мабуть, утратить коло 10 мільйонів населення та коло половини теперішнього терену **(**коло 180 тис. кв. км.) і стане справді національною державою з населенням у 20 млн., а Росія втратить коло 70 млн. населення та 4,5 млн. кв. км. простору і, своєю чергою, перетвориться в національну державу з простором коло 16,5 м. кв. км. та з населенням понад 80 млн. Поміж ними бар'єром стане незалежна Білорусь із населенням коло 8,5 млн. та з тереном коло 190 тнс. кв. км., а також і **У**країна з населенням понад 50 млн. і з тереном у 850-900 тис. кв. км. Таким робом віковічне польсько-російське суперництво за гегемонію на сході Европи буде зліквідоване, а існування прибалтійських держав (Литва, Латвія та Естонія) буде забезпечене. Крім того, постане низка козацьких та инших держав на Північному Кавказі з тереном коло 200 тис. кв. км. та з населенням коло 5 млн. душ, так що Росія буде зовсім відрізана від Чорного моря та від Закавказзя, а на просторах останнього **(**190 тис. кв. км. із населенням понад 6 млн.**)** відновляться незалежні держави грузинська, вірменська та азербайджанська. Нарешті, на закаспійських просторах із тереном коло 3,5 млн. кв. км. із населенням коло 15 млн. утвориться ще низка незалежних мусульманських країн (узбецька, киргизька та инші).

Цілком зрозуміло, що до такого розподілу на сході Европи прийде лише тоді, коли українська нація разом зі своїми природними спільниками вистоїть у боротьбі проти польсько-російського імперіялізму і утворить незалежну державу. Декому здається, що українці ще не дозріли до такої боротьби. Проте такі погляди в значній мірі пояснюються тим, що світ мало звертав уваги на ті зміни, які сталися на сході Европи протягом останніх 10-12 років. Між тим українська нація спромоглася в 1917-1918 рр. утворити власну національну державу, яка проіснувала аж до кінця 1919 року, провадячи боротьбу не лише проти совєтської Росії та Польщі, а також і проти армії Денікіна та Врангеля. Ця рівночасна боротьба на три фронти і привела, власне, до трагічного кінця, бо вороги української державности отримували допомогу від своїх спільників, а українська нація за гетьманування Скоропадського була позбавлена можливости створити свою національну армію та таким робом не використала тої допомоги, яку свого часу дала Україні Німеччина. За останніх 10 років сили української нації на всіх наших землях зросли до таких розмірів, що нині

вона вже зі значно більшими шансами зможе відновити боротьбу за своє визволення. І нема сумніву, що при сприятливих обставинах нам укупі з иншими націями Східної Европи цим разом пощастить довести свою визвольну боротьбу до бажаного кінця.

Не слід забувати, що соборна Україна при своїй незалежности відіграватиме значну роль в господарському житті Европи. Бо лише совєтська Україна продукує нині річно 150 млн. сотнарів збіжжя, понад 12 млн. сотн. цукру (85% цукрової промисловости Совєтського Союзу) й коло 200 млн. сотн. бараболі, кукурудзи, проса та гречки. Перед війною ця хліборобська продукція була куди більша, бо нині українські селяни не бажають поширювати засівної площі, а крім того, урожай із гектару впав на 1 сотнар. До війни Україна вивозила до Европи коло 50 млн. сотн. пшениці та ячменю, а нині Москва силою вивозить із України коло 30-35 млн. сотн. збіжжя та коло 8 млн. сотн. цукру. Далі, рад. Україна добуває коло 40 млн. тон вугілля. (80% всього совєтського вугілля), майже 8 млн. тон залізної руди (70%) і 0,6 млн. тон манганової руди (40%)**.** Разом із тим українська металургія виробляє понад 3,5 млн. тон чавуну (понад 70%) і коло 3 млн. тон криці (коло 70%). На жаль, Москва провадить колоніальну політику на Україні, використовуючи українські природні богатства переважно для розбудови російської промисловости, тоді як Україна має ще замало розвинену машинобудівельну та металообробну промисловість, а тому саме й українська легка промисловість розвивається слабшим темпом від російської, бо Москва, напр., не дозволяє розширювати на Україні текстильну та шкіряну промисловість.

Звичайно, господарська роль незалежної соборної України буде ще більшою, а головне – вона зможе відіграти належну їй роль в европейському та світовому торговельному обміні. Бо ж у таких межах Україна вже й нині збирає річно понад 250 млн. сотн. збіжжя, себто, на 40 млн. сотн. більше за Німеччину і на 80 млн. сотн. більше за Францію, як також продукує дуже велику кількість инших продуктів (між иншими коло 15 млн. сотн. цукру). Нема сумніву, що вона зможе щороку вивозити до Европи не менше 50 млн. сотн. пшениці та ячменю, як також значну кількість инших хліборобських продуктів, навіть при сучасному стані свого сільського господарства. Крім того, вона зможе експортувати також певну кількість вугілля, залізної та манганової руди, що дасть можливість закуповувати в Европі досить велику кількість різних промислових виробів, а насамперед, всяке устаткування для української промисловости. Бо не слід забувати, що навіть на підставі виробленого Москвою господарського плану радянська Україна в досить короткому часі піднесе добування вугілля до 90-100 млн. тон, залізної руди до 18 млн. тон, а українська металургія буде

продукувати понад 10 млн. тон чавуну та коло 9 млн. тон криці. У зв'язку з цим значно поширіться також українська промисловість взагалі, а особливо машинобудівельна, металообробна, хімічна, електротехнічна та будівельна, як і деякі галузі легкої промисловости. Так само сільське господарство має піднестися на 50%. Зокрема, продукція цукру має зрости на 20 млн. сотн. Крім того, одержавши в свої руки галицьку та кубанську нафту, Україна зможе піднести її продукцію до 3-4 млн. тон. Вже з цих коротких цифрових даних ясно, що соборна Україна посідає не лише господарську самовистачальність, а має також і всі можливості стати в майбутньому одною з найбільш упромисловлених країн Европи. Звичайно, Україна буде змушена ще більше посилити політику свого упромисловлення, щоб протягом якихось 15-20 років поширити власну важку та легку промисловість у 4-5 разів, а сільське господарство піднести у 2-3 рази, бо нині наша нація надто хліборобська, й тому на українських землях панує таке аграрне перенаселення, якого не знає, власне, жодна европейська країна. Не слід також забувати, що на всіх українських землях щороку збільшується населення на 1 млн. Отже, маючи досить значні природні багатства, Україна при сприятливих обставинах незабаром могла б стати могутньою промисловою країною, зайнявши третє місце в Европі, а саме безпосередньо після Німеччини та Франції. На сході Европи вона відігравала б довший час навіть провідну роль, бо Росія хоч і посідає не менші за Україну природні багатства, але має майже вдвічі меншу важку індустрію та, головне, не зможе з різних причин так швидко упромисловлюватись, як Україна. Так, совєтська Росія добуває нині в 5разів менше вугілля, в 2рази менше залізної руди та продукує всього коло 2 млн. тон чавуну й коло 2млн. тон криці.

Розподіл Східної Европи приведе до справжнього її замирення та спричиниться до бажаної всім консолідації. Тільки за таких обставин Східна Европа почне відігравати належну їй роль в світовому та европейському господарському житті. Навпаки, всякі інші плани та концепції треба вважати помилковими або провізоричними. Сподіваємося, що з часом загальні обставини та події таки примусять великі держави як слід оцінити та зрозуміти змагання східноевропейських націй за свою волю та державність, а тоді й вони сприятимуть розв'язанню східноевропейської проблеми на засадах нашої концепції. Бо лише така розв'язка проблеми сходу Европи найкраще забезпечує не лише сталий мир у цілій Европі, а також і її господарський розвиток та загальну консолідацію.

[Розбудова нації. – 1931. – № 1-2].

Микола Сціборський

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛІЗМ І ЖИДІВСТВО

У загальне питання меншостевої політики на Україні входить і проблема відношення майбутньої національної влади до жидівства – проблема складна, гостра й заплутана...

Але не помилимося, коли ствердимо, що більшість наших партій і в своїх програмах, і в своїй практичній політиці не звертають на неї належної уваги, залишаючи конкретизацію його на майбутнє. Щоправда, в більшости партійних програм знаходимо згадку про так зв. «меншостеву політику», з загального напрямку якої можна собі скласти приблизну уяву й про методи, що мають бути застосовані й до жидівської меншости на Україні. Одначе цього ще не вистачає для того, щоб можна було вважати жидівське питання за остаточно вирішене й на основі тих рішень виробити якісь практичні рецепти, що їх влада має застосовувати до тої національної меншости на українських землях.

Треба признати, що й Конгрес Українських Націоналістів, приймаючи засадничу платформу своєї політики й тактики, з невеликою увагою спинився над згаданою проблемою. З програмових докладів на Конгресі можна зробити такий висновок, що в майбутньому державна влада на Україні означуватиме своє відношення до меншостей на основі знову відношення цих останніх до української державности, себто, ступінь лояльности та позитивної активности цих меншостей у процесі державного будівництва визначатимуть і зміст тих законодавчих норм та заходів, які застосовуватиме до них державна влада. Над жидівським питанням Конгрес спеціяльно не спинявся і не виніс ніяких конкретних постанов. Однак це буде завданням наступного збору українських націоналістів. Тому не завадить подати декілька міркувань у жидівській справі.

Насамперед треба зазначити, що механічне включення жидівської проблеми до загальної меншостевої політики на Україні та й узагалі спроба побудувати ту політику на однакових засадах, без диференціяції тих меншостей на окремі складники за національностями (москалі, поляки, жиди, німці й т. д.), є помилкою та ще такою, яка ховає в собі багато небезпечного. А це тому, що ці складники загальної маси меншостей різко відмінні – і своєю кількістю, і ступенем своєї політичної та суспільно-господарської ваги, й нарешті, характером свого засадничого відношення до нашого національного відродження. Лише подрібний

розгляд специфічних ознак і тенденцій різного роду меншостей, аж до визначення їхнього духово-психологічного наставлення до України, дасть нам можність створити ясний образ нашої меншостевої політики. Отже, висновок із того той, що цю політику треба в майбутньому *специфікувати* та мати *різного* роду рецепти для *різного* роду меншостей.

Однак при цьому треба стерегтися тенденцій базувати зміст цієї політики *лише* на заялозених засадах демолібералістичного та «гуманістичного» доктринерства, чи *лише* на підставі *емотивних* почувань, викликаних атмосферою боротьби, антагонізмів та взаємного незрозуміння. Перенесення центру на один із цих бігунів загрожує великим тертям та ускладненням... Натомість єдиним дороговказом при вишукуванні шляхів відношення державної влади до меншостей має бути засада: *нормальне співжиття суспільства та його окремих національних складників і співпраця всіх на благо Української Держави.*

Ті меншості, які стануть на шлях цих засад, у праві очікувати від влади всебічної лояльности й підтримки. Тих же, хто схоче шкодити реалізації цих засад, мусить спинити тверда, караюча рука державного закону.

Коли ходить, зокрема, про жидівську справу, ми допустили б найбільшу нещирість, коли б хотіли заховати той факт, що відношення переважливої частини української суспільности до жидівства *негативне.* Це так!... Негативне, часто-густо вороже ставлення до жидів має масовий характер в українській дійсности, і в цім пункті дивно збігаються з собою погляди й почування і наших масових елементів, і провідних шарів. Правда, внутрішній зміст і назверхня форма тих інтенцій різні, залежно від духово-культурного рівня окремих складників української суспільности, політико-ідеологічних переконань, тощо. Отже, амплітуда почувань до жидівства дуже широка: від неприхованих намірів «вирізати» жидівство в майбутньому, які поширені в масах, що примітивно думають, і аж до зверхньої толеранції жидівства з боку деякої частини інтелігенції. Кажемо «зверхньої», бо й у цих вищих шарах суспільства, окремі частини якої часом визнають ультра-демократичні, ліберальні, прогресивні й гуманістичні засади і які розумово погоджуються з найбільш далекойдучим у відношенні до жидівства програмово-політичним постулатами, на ділі – десь глибоко, прихована в душевних тайниках, існує антипатія до жидівства.

Бажання належно з'ясувати причини такого відношення до жидів змусило б нас зробити дуже далеку мандрівку в глибини історії, проаналізувати суспільні, господарські й політико-національні умови, серед яких переходило на наших землях співжиття українства й жи-

дівства, там, власне, шукати початків анагонізмів, що виказують свій вплив і діяння й по сьогодні. Обмежимося твердженням, що (всупереч тенденціям самих жидів – пояснювати ворожнечу до них з боку мас їх реакційністю) оформлення цих почувань до жидівства попереджували саме ті історичні умови, які накинули жидівству відповідну суспільно-господарську функцію, в своїй основі перечливу інтересам українських мас. Звідсіля знайшли собі початки антагонізми релігійні, расово-національні й нарешті політичні, оперті на відповіднім психологічнім та духово-емотивнім наставленні.

Такий підхід до розгляду справи в історичному аспекті має не лише теоретичний інтерес. Він з очевидністю вказує на те, що сучасні анормальпости в українсько-жидівських відносинах мають не штучний характер, створений лише діянням побічних факторів (агітація, руїнницькі тенденції мас, неналежний вплив влади, тощо), а що вони є свого роду логічним вислідом цілого довгого попереднього історичного процесу. Таке розуміння, а це особливо важно, дасть можність краще збагнути й сучасні розходження та привнести відповідні корективи, корисні для обох контрагентів – українства та жидівства.

Сучасне тертя та несприятливе ставлення українського суспільства до жидів базовані на кількох основних моментах. Це – 1) психологічна неприязнь, створена, як уже вказано, історичними умовами та ізоляційним положенням жидівства від инших груп населення, а разом із захованням серед його маси мало симпатичних для християнського світогляду рис релігійного фанатизму; 2) так зв. «кагальна» пов'язаність жидів, що витворювала з них «державу в державі», і своєкорисне відношення до чужих расово-релігійних груп, яке часто-густо прибирало форм хижацької безоглядности (лихварство, схильність до комерційного та ділового ошуканства, жорстокість у використовуванні необережного «гоя»), та скрайній матеріялізм, чужий українській вдачі; 3) неприєднане ставлення суспільства до того факту, що жидівство у своїй масі захоплювало до своїх рук переважливу частину торговельного обороту, поруч зі стремлінням одержувати найлегші, нетрудові зиски та уникати инших більш тяжких продукційних функцій у суспільстві (зниклива меншість у хліборобстві, фабричній продукції, тощо).

Російська революція та визвольна боротьба ще більш зміцнила вороже ставлення до жидів. І вони масово кинулися в вир революційної боротьби, а у процесі визвольних змагань українства за свою незалежність зайняли позицію виразної орієнтації на Москву, з її імперіялістичними та централістичними тенденціями. Ця остання обставина в значній мірі

позначилася в глибокопомилковій та непродуманій погромній акції, що мала місце на Україні в період 1919-20 рр.

Нарешті, вбивство бл. п. С. В. Петлюри, судовий процес у Парижі й та позиція, яку у зв'язку з ним зайняло жидівство цілого світу до справи українського державно-національного визволення, створюють ще більш напружену атмосферу, яку в багатьох випадках треба визначити як стан загостреної взаємної ненависти і прихованих сподівань при відповідній можливости звести криваві порахунки.

Українство в своїй масі трактує жидів як чинник активно ворожий визволенню, а значна частина жидів і собі розцінює це визволення як «погромний рух» і, логічно, боїться його позитивної реалізації. А наслідком того витворюється ситуація повної заплутаности понять, тенденцій, намірів і відношень, коли таку важливу проблему розрішують лише чуттям, коли не хочуть заглянути в майбутнє...

Українська опінія здебільшого обмежується лише голим констатуванням негативних рис жидівства, не задумуючись над тим, які причини сприяли витворенню цих жидівських прикмет. Отже, варто поставити собі питання: чи і справді вказані вияви жидівства – фанатизм, нахил до ізоляції, матеріялізм, своєкорисність і, нарешті, вороже ставлення до України – це його «сім смертних гріхів», яких позбавитися воно не може, чи, може, є якісь можливости – так скажемо – «змодифікувати» жидівство й на основі тих модифікацій побудувати нормальні з ним взаємовідносини та співжиття? На це відповість нам перегляд тих умов, які сприяли витворенню тих властивостей, носієм яких є жидівство на сьогодні.

Насамперед, коли мова про питання релігійного фанатизму та тенденції жидів ізолювати себе від чужого їм оточення, то нема сумніву, що в цім напрямі вирішальним фактором є, по-перше, ідеологічний зміст жидівської релігійної догми, нетерпимої у своїй філософічній та обрядовій основі до инших догм, а по-друге – жидівський побутовий та звичаєвий консерватизм, що знаходить собі головне живло знову ж таки в основах релігії. Але ці об'єктивні, внутрішні причини в значній мірі підсилилися причинами та обставинами зовнішнього порядку. Ними є: старовинні антагонізми з апологетами доктрини Христа, які позначилися в історичному аспекті затятою і кривавою боротьбою (вигнання жидів із Еспанії, середньовічні переслідування жидів, тощо), правні та загальні утиски, яких зазнало жидівство в пізніший період, відмежування християнського культурного та політичного світу від жидів і поступове зведення їх на положення народу-парія, безправного, упосліджено та погорджуваного. Наслідком цих обставин жидівство поволі в усіх кра-

їнах світу обертається в_свого роду замкнену касту, члени якої і собі з молоком матері просякають ненавистю та погордою до того оточення, в якому вони перебувають.

Співжиття жидів із населенням України теж оформлювалося за цими історичними трафаретами. Тиснене польською шляхтою, в руках якої воно було зручним знаряддям проти українства, зненавиджене українською масою за свої послуги полякам, жидівство, замешкале на наших землях, у більшій своїй частині пізніше переходить до складу Росії, меншій – до Австрії. В Росії відношення до жидівства поволі змінюється формою, але не змістом. Зі зміною старих форм суспільно-правного життя та морально-етичних поглядів на людську істоту жидівство політикою царських урядів ставиться в умови «законної безправности», його стискає залізний обруч різноманітних заборон, обмежень, перешкод та всебічної ізоляції від суспільства. Такий стан тривав аж до 1917 року.

Справді, було б дивним сподіватися, що всі накреслені передумови сприяли б толеранції жидівства до народів, серед яких вони мешкали, та виявів його симпатій до них. Бачачи проти себе всебічний наступ, жидівство з конечности змушене було замкнутися в самому собі, щоб врятувати себе від денаціоналізації та знищення своїх релігійних, культурних, звичаєвих та побутових основ. Тут найбільш яскраво виявився той закон, на основі якого збільшене тиснення на даний об'єкт викликує відпорну пружність його проти цієї сили. Отже, мусимо визнати, що причини жидівських тенденцій відокремлювати себе від оточення, лежать не лише в жидівстві. Бо й те оточення, де жидівство перебуває, несе на собі значний тягар провини за ту суспільну й духово-психологічну прірву, свідками якої ми є на сьогодні.

Безсумнівно, що цей фатальний зміст історичних взаємовідносин, поруч із тою безправністю, в якій перебували жиди на наших землях, сприяли й підсиленню та загостренню характеристичних для жидівства рис матеріялізму та своєкорисного відношення до инших, а також і тому, що жиди опанували артерії торговельного обороту суспільности.

Дореволюційний режим позбавив цілковито жидів якої-небудь змоги знаходити собі примінення в багатьох ділянках суспільного організму (заборона служити на державній службі, адмініструвати, бути старшинами, перешкоди в одержанні високої освіти, неможливість набувати нерухомости в відповідних районах і т. д.). Єдиним джерелом їхнього існування була тільки торгівля, ремісництво, тощо. Очевидна річ, що в цей бік звернулася ціла активність жидівства, яке до того ж має органічні нахили до комерційної діяльности. Опанування торгівлі в наших умовах для жидів було тим легше, бо до революції в Росії був поширений на торгівлю до-

сить оригінальний погляд, як на діяльність, що понижує людську гідність, наслідком чого освічені, інтелігентні та підприємчі елементи суспільности, рідко порівнюючи, посвячували себе торговельній діяльности. Отже, стан певної безправности, поруч із взаємно плеканими почуттями расово-національної нетерпимости, в значній мірі сприяли витворенню такого несимпатичного нам типу жида-«торгаша» – дріб'язкового, хижого, жадібного на використання иншого, зі своєю власною «кагальною» мораллю та своєрідним розумінням етики. В инших країнах, де жидівство мало права (Франція, Сполучені Держави, Англія) й мало змогу виявити себе в різноманітних ділянках суспільної діяльности – ці осоружні риси нашого жидівства позначалися куди менше.

Щодо ж ворожого ставлення жидівства до справи нашого національного визволення, то розгляд фактів каже з певною очевидністю, що переважлива більшість жидів настроєна до нас несприятливо. Де причини цього явища? Здавалося б, що якраз жиди – як упосліджена нація – мусили б добре розуміти зміст і сенс наших національних змагань. Пояснення треба шукати в кількох моментах. Під час російської революції передові верстви жидівства взяли в ній активну участь, справедливо домагаючись для себе прав, і стали на шлях тактики та співпраці з демократичними та соціялістичними московськими партіями. Очевидно, що коли б російська демократія виграла свою боротьбу з большевиками, жидівство було б на її боці. Большевицький переворот та його успіх потяг за собою більш радикально настроєні елементи жидівства, які в ньому добачали для себе найбільші соціяльно-політичні користи. Вирішувала тут також жадоба цих елементів, що раніше перебували в умовах повної безправности, влади й тих особистих користей, які давав для них комуністичний режим. Одначе, великою помилкою було б беззастережливо поділяти думку тих, які схильні *ціле* жидівство вважати винним у підтримці большевиків. Активно пристала до большевицької акції лише частина доктринерської інтелігенції та міське шумовиння, деякі робітники, ремісничі учні, підмайстри, тощо. Більшість же інтелігенції й маси, і в містах, і на периферії, заховувалися чи нейтрально, чи опозиційно до комунізму. Для жидівства в цілому большевицька революція, що несла з собою знищення власности, зміну основ народногосподарського життя, релігійно-звичаєвого побуту й т. д., була суперечливою його інтересам, тенденціям та психології.

Спеціяльно до українських змагань жиди спочатку поставилися байдуже. Політичний та духово-психологічний зміст українського відродження для жидівства був замало зрозумілий і чужий. Треба собі з'ясувати, що в той час жиди, мимо несприятливих умов, у яких вони

перебували в Росії, встигли підпасти під впливи московської культури, особливо інтелігенція. І чи було в цій байдужости жидів до української справи щось дивного, коли в перший період визвольної боротьби не лише наша маса, але й українські провідні верстви не зуміли належно зрозуміти дух часу та справжній зміст нашої національної проблеми?! Ставлення жидів до українського визволення різко змінюється в бік негативний із початком погромної хвилі, авторами яких була не так маса українська з її інстинктами, як радше темні й авантюрницькі елементи революції, яких вона винесла на поверх життя. Ініціятори погромів виправдували їх як засіб боротьби з большевицько-настроєними елементами жидівства. Тоді як на ділі майже ніколи не вдавалося заполучити до своїх рук справді ворожі українському визволенню активні жидівські елементи. Вони завжди встигали відходити разом із большевицькою армією та владою. Залишалося ж на місцях мирне жидівське населення – оті крамарі, кравці, шевці, годинникарі й т. д., які до революції й большевизму не мали ніякого відношення. Вони і ставали жертвами погромів. Погроми стали поважним гальмом у налагодженні українсько-жидівських відносин. Вони поставили проти нас цілу стіну жидівської ворожнечі й то у світовому масштабі. Це і справді темна сторінка недавнього минулого, яка до того ж показала свій безсумнівний руїнницький вплив при поставленні справи української державности на міжнародному форумі. На західноукраїнських землях, де національна боротьба провадилася в рамках законности й ладу й де не мали місця вияви погромної анархії, там відношення жидів до української справи було дещо иншим.

З черги виринає питання: чи є підстави сподіватися поліпшення українсько-жидівських відносин, чи є це корисним для справи, а наколи так, то що саме мають робити в цім напрямі відповідальні кола жидів і української суспільности?

Передусім треба зазначити, що нерозважна пристрасність і сліпа тенденція – виказувані з обох боків – є й надалі будуть кепським порадником у справі. І так, жидівство мусить зрозуміти, яке шкідливе для нього невміння чи небажання правильно розуміти та належно зважити сучасну й майбутню вагу української проблеми, а тим більше стремління компрометувати цю проблему неслушними закидами озлоблення й тенденції. Жидівство повинно також реально рахуватися з можливим фактом свого існування в умовах української державности, відношення до якої буде передумовляти й політику влади до нього самого.

Своєю чергою обов'язком української суспільности є переконати жидівство в тому, що майбутня Українська Держава не заховує в собі

для нього ніяких небезпек. Що більше, в умовах цієї державности та її майбутньої суспільно-продукційної й економічної організації, жидівство знайде для себе більш сприятливі умови для праці та існування, ніж воно має їх тепер на окупованих українських землях. При тих модифікаціях, головно економічного порядку, яких зазнає після розвалу окупації Україна, жиди з їх активністю та підприємчивістю зможуть і для себе віднайти сприятливе положення і принести користь загальному процесові державного будівництва. Зокрема, дуже корисними для себе й для суспільства можуть бути жиди в оживленні вільного товарово-комерційного обороту на Україні після большевицького панування, при умові регуляції їхньої діяльности твердою економічно-державною політикою. Багато позитивного у процесі нормалізації господарсько-продукційних відносин на Україні може дати й численна верства жидівського ремісництва, суспільна роль якого ще далеко не скінчена, мимо тих несприятливих умов, в яких воно перебуває тепер, особливо в УССР.

Поруч із тим конче треба виразно вказати жидівству, що наш державницький рух не бачить ніяких підстав та користей в обмеженні правного положення жидівства на Україні. Навпаки, завданням влади буде дати жидам рівноправне положення й можність виявляти себе у всіх ділянках суспільно-громадської, культурної та иншої діяльности. Це спричиниться до скорішого занику сучасної жидівської ізоляції. Що ж до побоювання, що рівноправність жидів може принести шкоду державности, треба мати на увазі, що жиди не являють собою того роду національної меншости на Україні, яка б мала якісь *суб'єктивні* причини ставитися засадничо-вороже до нашої незалежности. Навпаки, сприятливі умови існування, втягнення в коловорот державно-суспільної діяльности поруч із иншими – все це спричиниться до витворення в жидівських масах почуття не лише лояльностн, але й пізнішого свідомого *державницького патріотизму*. Доказом того, що такого роду припущення не фантазія, є приклади патріотизму жидів тих держав, де вони поставлені в рівнорядні умови з иншими громадянами. Навіть жидівські еміграційні елементи, що походять із теренів бувшої Росії, де, як відомо, вони були в упослідженому положенні, в своїй масі є патріотами Росії, тому, почасти, тяжко знайти в них зрозуміння для української справи.

Отже, обов'язком державної влади буде витворити для жидівства такі умови, при яких би воно, заховуючи свої органічні расові, культурні, релігійні властивости, одночасно втягалося б як чинник рівноправний у коло загальних суспільно-державних інтересів та позитивної творчости.

Так малюється нам зміст та перспективи українсько-жидівських взаємовідносин. Одначе, накреслення цього образу ще не є вистачальним.

Конче треба вже відтепер точно продумати ту систему початкових заходів, які б ми мали реалізувати для налагодження тісніших зв'язків із жидівством – і в світовому, і в українському масштабі. Перший масштаб нам потрібний для спростування перед світом тих провокативних неґацій, якими сповита ціла українська проблема, і то стараннями самих жидів. Другий масштаб потрібний для встановлення психологічного та політичного контакту з жидівством, яке мешкає чи заміряє мешкати в майбутньому на Україні, отже – з краєвими та еміграційними його елементами.

Відповідальні верстви жидівства починають поволі відчувати недоцільність очікування «останньої години», коли то, може, тяжче буде прийти до зрозуміння, коли обставини знову утворять атмосферу, де вирішувати будуть імпульси, пристрасті, антагонізми.

Ми йдемо до жидівства з відкритим забороло́м. Його черга сказати своє слово...

[Розбудова нації. – 1930. – № 11-12].

Олександр Мицюк

САМОСТІЙНІСТЬ УКРАЇНИ І ЖИДІВСТВО

Жиди мріють про похорон шкідливого для них гасла й факту самоозначення малих народів. Вони стоять за відновлення централізованої Росії. Тож як же можуть до них добре ставитися оті, що стали вільними народностями? Чуємо теж від жидівських авторів, що Німеччина, Польща, Угорщина, Румунія, Росія, Австрія й чимало инших держав «просякнено таким їдким антисемітизмом, що жидам тяжко там дихати»*. Чому?

Наприкінці світової війни в переможених центральних державах і б[увшій] Росії вибухають соціяльні революції в комуністичному варіянті. Провідна роль у них – у Баварії, Угорщині, Росії – припадає жидівським революціонерам. У Баварії й Угорщині кількість жидів – учасників большевицького режиму, за признанням жидівського автора І.Лєвіна, – «величезна». Не завжди вдається розпізнати національність. Але ось той самий автор впізнає серед комісарів баварської большевицької диктатури, яка існувала від 7 квітня до 2 травня 1919 р., Лєвіне, Лєвіна, Аксельрода, Ландавера, Ернста, Толлера. В.Зомбарт розібрався в національній приналежності проводирів мадярського комуністичного руху, що опанував владу в Угорщині від 21 березня до початку серпня 1919 р., і сконстатував високу відсоткову участь серед них жидівських ватажків. «Усі головні проводирі, – читаємо в нього, – були жиди: Бела-Кун, Поґані, Самуелі, Корвін-Клайн, Кунфі, Лукац. Участь жидів на поодиноких адміністративних посадах була така: з 33 народних комісарів (членів кермівничої державної ради) 24 були жидами, дев'ять християн мали менш впливові призначення… Народний комісаріят війни: з-поміж 7 народних комісарів – 6 жидів, їхні обидва заступники – також жиди; з-поміж 52 секційних шефів – 39 жидів. Народний комісаріят справ внутрішніх: обидва комісари, їхні заступники, політичні вповноважені для доручень (Beauftragen) – жиди. Народний комісаріят хліборобства: комісари – один жидівський лікар, один пастух свиней – християнин, один муляр – християнин; з 26 політичних уповноважених для доручень – 18 жидів. Народний комісаріят народної освіти: всі п'ятеро комісарів – жиди; з 10 нових

* Д.Пасманик у збірнику «Россия и евреи». – 1924. – С. 219, теж: Ниссон Руда. Возрождение Еврейского государства. – 1922.

завідувачів відділів тільки один не жид, з 27 секційних шефів – 21 жид. Народногосподарська рада: комісари – 4 жиди й 2 робітники; з 1237 нових урядовців – більшість жидів. Фінанси: всі три комісари – жиди, їхні заступники – теж жиди. Для контролю найвищого рахункового уряду створено комітет, а в ньому з трьох членів – два жиди. Житловий уряд: два керуючі – обидва жиди. Столичне управління: п'ять членів президії – жиди; з 16 старих секційних шефів було 2 жиди, за нового обсадження тих посад тільки 2 не жиди»*. За даними відомого мадярського соціолога, жида Оскара Яссі, б[ольшевицького] міністра в добольшевицькому революційному уряді Каролі й людини радикальних переконань, «кількість жидів – керманичів большевицького руху в Угорщині 1919 р., доходила до 95%»**. Треба пригадати собі, що жидівство Угорщини перед світовою війною й революцією ніяких обмежень у правах не знало, в економічному відношенні, почасти й культурному, його положення було добрим, у багатьох відносинах нагадуючи видатне положення жидівства супроти німців у Німеччині. І все ж таки жидівська маса тої країни прийняла на себе в незвичайних розмірах відповідальність за тамошню большевицьку революцію. Запам'ятаємо собі вищенаведену довідку з революції в Угорщині й перейдемо до революційних подій на Україні.

З лютого 1917 р. також і в Росії розпочинається революція. З революцією Україна вступає на шлях національного самоозначення: розпочинає функціонувати її представницький орган – Центральна Рада; вона проголошує автономію і створює Генеральний Секретаріят (Кабінет Міністрів). По приході до влади в б[увшій] Росії большевиків через 12 днів, а саме – 7 листопада 1917 р., прокламовано Українську Народну Республіку. Коли большевики 6 січня 1918 р. розігнали Всеросійські Установчі Збори, то 9 січня 1918 р. Центральна Рада проголосила самостійність України. Жидівські представники Ц[ентральної] Ради при голосуванні питання самостійности, що розривала б[увше] російське жидівство на дві частини, повстрималися чи голосувати проти (Бунд). До 10 червня 1917 р. на Україні переважала влада Тимчасового Уряду, хоч стала наростати й українська влада, а з нею конкурували большевицькі впливи.

З 7 листопада 1917 р. українська влада висилюється, але через її голову з півночі на Україну йдуть розпорядження большевицької влади й подекуди створюються її органи, що не числяться з владою

* Sombart W. Der proletarische Sozialismus («Marxismus»). II. B. S. 299-300.

** Левин И. О. Евреи в революции // Сборник «Россия и евреи». – 1924. – С.125-126.

Центр[альної] Ради. Отже, цілий час Центр[альної] Ради був добою конкуренції на Україні принаймні двох влад, що взаємно поборювали свій авторитет і подекуди створювали стан безладдя. Українська влада доби Центральної Ради приймає гасло революції про рівноправність усіх національностей: жидівської, польської, великоруської. Серед її міністерств (Генерального Секретаріяту) створено міністерства національних меншин, у тому числі – вперше в історії взагалі – й міністерство жидівських національних справ. Нарешті 9 січня 1918 р. Центральною Радою одноголосно прийнято закон про національно-персональну автономію жидівської людности України; акт, якого ще не знала ні одна країна у світі. Здійснювалася «мрія нового національного жидівства» (С.Дубнов). Словом, молодий український парламент у справі урівноправлення жидівства пішов так далеко, як ніхто, ніде й ніколи у світі! В Центральній Раді одержали заступництво різні жидівські партії. Всі укр[аїнські] партії, навіть соціялістичні, були чисто національні й у своєму складі зовсім жидів не мали (виїмок робила поміркована нечисленна і безвпливова партія соц[іялістів]-федералістів, де були жиди, але й то в дуже незначній кількості). А проте за часів революції і в її процесі жиди брали численну участь у російських і особливо соціялістичних партіях, стояли навіть на чолі загальноросійських партій (у російських соц[іял]-демократів – М.Абрамович, Ю.Мартов-Цедербаум), у большевиків – Л.Троцький (Бронштейн), Г.Зінов'єв (Апфельбаум), як рівно ж і на чолі філіялів тих партій на Україні (у с[оціял]-дем[ократів] – М.Балабанов, у е[се]рів – М.Скловський…). «Не підлягає ніякому сумніву, – признає жидівський автор І.Лєвін, – що число жидів – учасників партії большевиків, а також по всіх инших партіях, що стільки доклали рук до т. зв. «поглиблення революції»: меншовиків, есерів та ин., як кількісно, так і щодо їхньої ролі як керманичів, не знаходиться ані в якій пропорції з відсотковим відношенням жидів до всієї людности Росії. Це факт безперечний, який треба з'ясувати, але який безглуздо і недоцільно відкидати»*. Жиди, як члени і поводирі російських партій, у своїй діяльності часто бували більше москалями, ніж самі москалі, що иноді породжувало певного роду зайве роздратування між українцями й великоросами. Представники жидівських і укр[аїнських] партій у Ц[ентральній] Раді, забуваючи тяжке минуле в відносинах між українським і жидівським народом, здавалося, ніби зійшлися в одній складній творчій праці серед рево-

* Левин И. О. Евреи и революция // Сборник «Россия и евреи». – Берлін, 1924. – С. 124.

люційної стихії, над якою ніяка влада не могла мати реальної сили, а тим більше, коли ту владу України підривали паралельні розпорядження, що йшли з Московщини.

На основі опублікованих нині донесень комісарів Тимчасового Уряду за часів від початку революції до 25 жовтня (пожовтневий переворот на півночі) на селах вибухнули чисельні й різноманітні прояви селянських форм соціяльної боротьби. По всій Европейській Росії – понад 3297 випадків, у 9 губ[ерніях] України – понад 596, на Правобережжі – понад 224: розгромів маєтків – 1, підпалів – 8, захвату – 39 та ин.* Був це, як хто хоче, погром, головне, поміщицького стану, що продовжувався, й то засилюючись (підсилюючись – Ред.), й після 25 жовтня. Серед різних випадків селянського руху поза містами й містечками жидівських погромів не було до 1917 р. Але по містах і містечках протижидівські настрої стали зростати з початком революції. «На ґрунті зростання анархії – продовольчих труднощів, гострого товарового голоду, прудко зростаючої дорожнечі, загальної політичної нервозности, – слушно говорить І.Чириковер, – спантеличене міське міщанство почало, по-старому, шукати винного за всі лиха в жидові: в жидові-торговцеві, в жидові-спекулянтові, в жидові-революційному діячеві, в жидові, який почав займати посади в міському самоуправлінні чи міліції, міністерствах і комісаріятах. Взагалі – в жидові, який, на думку християнського «обивателя», більше за всіх виграв на революції й одержав усі права, всю владу й володіє всіма товарами й продовольчими засобами»**. Цього року причини протижидівських настроїв передалися й багатомільйонній російській армії, що саме перебувала процес розкладу, збольшевичення й початок демобілізації й яка мала і свою причину незадоволення: жидівство вміло ліпше, ніж християнське населення, ухилятися від бойового фронту й участи в дієвій армії. З вересня 1917 р. починаються й розгроми жидівства, що потім із невеликими перервами тягнуться приблизно три роки, иноді повторюючись у тих самих пунктах, даючи різні типи, які не завжди слушно підводити під термін «погром».

Ми тої думки, що погромом слід би називати випадки, коли від самочинних насильницьких дій маєтково чи й особисто: 1) терплять виключно жиди; 2) за їхнє лише жидівство як національність; 3) за обставин, коли існує державна влада в правдивому значенні того слова, а

* Крестьянское движение в 1917 году // Архив октябрьской революции. – Москва, 1927.

** Чириковер И. Антисемитизм и погромы на Украине 1917-1918 гг. – Берлин, 1923. – С. 29.

не лише з імени, що ґарантує спокійне існування всім громадянам, за виїмком жидівської людности. Тим часом під той утертий термін стали підводити найрізноманітніші випадки розрухів, у яких так чи інакше зачеплено жидівство.

Виступи починаються в містах і містечках, причому до кінця грудня того самого року налічено приблизно 60 «погромів». Вони були одним із проявів різноманітних форм тогочасного соціяльного й революційного руху на Україні, проявом, що не стрічався поза «чертою осілости», в Великоросії, де жидів не було, а який тоді – віримо, що ненавмисне – гіперболічно перебільшувано*. Жидівські автори, здебільшого, пишуть про тогочасні (1917 р.) жидівські погроми на Україні як про щось одрубне, абстрагуючи від всеросійського характеру погромів заможних кіл, начебто погроми тільки й окошилися на самому жидівстві; рівно ж поминають мовчанкою, що по містах попадало й не жидам.

Приглядаючись до географічного розпологу (розташування – Ред.) міст і містечок, зачеплених погромами від вересня до грудня 1917 р., ми бачимо, що всі вони належать до прифронтової смуги Правобережжя, ініціятива погромів і виконання їх належить майже виключно солдатні загальноросійської армії. Під час відступу з Галичини армія розгромила Тернопіль і Калуш. Почавши самочинну демобілізацію, здичавіла в війні солдатня громила поміщицькі маєтки**, громила й жидів по містах і містечках за ухилення від участи в дієвій армії, дорожнечу й спекуляцію. Солдатні подекуди допомагає міщанство, а з сіл иноді прибували селяни розбирати розгромлене жидівське чи поміщицьке добро. Українська влада, скільки сягав її вплив і наскільки дозволяла сила, й українська інтелігенція боролися з погромним рухом, кого б він не зачіпав. Не позбавлений цікавости факт, що в цей час б[увший] предсідник першого петербурзького «совета» робітничих депутатів за революції 1905 р., соціяліст Г.Хрустальов-Носар, зорганізувавши окрему, так зв. «Переяславскую республику» на Полтавщині й будучи дуже популярним, провадив, між иншим, одверто агітацію проти жидів, закликаючи селянство до боротьби з ним...

Війна України з Великоросією, з большевицькими її арміями, коли Центральній Раді довелося перенестися з Києва, захопленого червоними під командою Муравйова, до Житомира, виказала, що коли жидів-

* І.Чириковер, там таки, с. 115.

** У вересні 1917 р., напр., солдати, вертаючи з фронту, зупинилися відпочити в Славуті і при тій нагоді розгромили садибу князя Сангушка, самого ж його «взяли на багнети»...

ські політичні партії до певної межі (самостійність) йшли чи тяглися з концепцією Української Народної Республіки, то маси жидівства в тій акції були не на боці українців, і тут початок нової доби в погромних ексцесах. «Треба зізнатися, що українська ідея... – пише І.Чириковер, – не просякла в гущу жидівського населення... Жидівський «обиватель» почував до української справи виразне недовір'я, в ліпшому випадку – байдужість... Він боявся українства, воно було йому чужим»*. Українська Народна Республіка, давши жидівській національній меншині права, які тільки можливо дати, проте не знайшла в жидівстві громадян, що не лишень правами, але й обов'язками зв'язали б себе з нею. Складаючи переважну частину людности міст і містечок, особливо Правобережної України, і відіграючи в них головну роль, жидівство, взявши гору за виборів до міських дум улітку 1917 р., за словами В.Винниченка, «скрізь ще трималось російської орієнтації»...

Де причини? Їх кілька. Насамперед, це просякненість жидівства централістично-русифікаторською інерцією, прищепленою століттям старого режиму, яка зародила серед жидівської буржуазії, інтеліґенції й частин робітників, більшою чи меншою мірою, прояви асиміляційного принатурювання. Поруч із тим, діє нахил до матеріялізму вже через основні жидівські заняття – торгівлю й менше промисловість. Український рух був і залишився ідеалістичним, своїм характером далеким од матеріялізму, але жидівство виявило протилежний нахил, що й знайшов своє продовження у матеріялістичних вченнях, насамперед у вченнях марксизму, глибоко централістичної доктрини. В повсталій українсько-большевицькій війні, що для України була війною за національний ідеал самостійности, двомільйонне жидівство було нейтральним або на боці противника. Це показали всі міста, починаючи від самого Києва, за першого ще (муравйовського) приходу до нього Червоної армії. До київського арсеналу, де зачинилися місцеві большевики, що повстали проти української влади, «з нарукавними знаками «Красного Креста», – пише редактор А.Ніковський, – прокрадалася жидівська молодь, яка там озброювалася рушницями проти українських козаків... Коли українці змушені були відійти (25 січня 1918 р. – О.М.), «Київ» стріляв їм у спину... Приглядаючись до персональних і групових ворогів своїх, українці добре розгледіли, що то була виключно жидівська молодь, студенти, гімназисти, робітники»...

Инший українець, соц[іял]-демократ Г.Гетьманець пише, що під час боїв на вулицях Києва «… мимоволі звернув увагу на велику кількість євреїв-красноармійців... Де се єврейський пролетаріят набрався

* І.Чириковер, с. 115.

такої любови до зброї? Де у нього взялася така відвага і хіть до збройної боротьби?» 26 січня 1918 р., коли большевики вже зайняли Київ, наш автор пішов по Хрещатику. Аж ось «приступає до нього один, обвішаний через плечі кулями на пасах, при рушниці: «Документ!» То було «молоде хлопча, єврейчик, ще й з акцентом». Наш автор показав українську посвідку, того було досить: його заарештовано. Веде… Приступила друга якась «рожа», «нахабна без краю», пропонує прикінчить із ним на місці... «Сей другий... теж єврей..., з виразними рисами обличчя й вимови». Провели до «революційного комітету». Великоруські солдати – калужани, самарці, тобольці, рязанці, в'ятичі, які не знали, як виглядають жиди, стрічають криками: «Небось жида поймали?» Той, до кого привели, був «молодик із симпатичними рисами семітського обличчя»... Ще одна зустріч із великоруськими солдатами, і червоноармійці вигукують на адресу нашого автора: «Да он – жидюга, товарищи! Жид-кровопиец». Наступного разу викликають у «ревком». У кімнаті його зустрічають п'ять юнаків і одна панночка – члени військово-революц[ійного] комітету. Всі вони автору «видалися євреями». Ось його випущено з-під арешту, але коли він знову зайшов до того самого комітету за посвідкою, то «при столі в справочному (довідковому – Ред.) бюро сиділи дві панночки-єврейки»*. Приблизно через місяць українська влада й армія знову вертають до Києва. «Козаки зно-

* Гетьманець Г. (Сьогобочний Г.). До страшних днів у Києві. Єврейська соціялістична молодь і єврейське робітництво в сі дні. – 1918. – С. 7, 10, 12 і 20. Названа брошура – одинока українська посвідка очевидця про ролю жидівських соціялістів під час тих жахливих днів. Вона тим цінна, що вийшла з-під пера старого українського соц[іял]-демократа, який повсякчасну свою «лояльність» до жидівства виявив і тим, що навіть опублікував 1907 р. брошуру «Чим шкодять нам євреї», за яку його роздражнено «жидівським батьком». Цього разу виступ автора із фактами в руках завдав йому чимало клопоту і зворушливих переживань. Отих, наведених нами, тільки правдивих фактів, краплі в морі, він ніяк не міг видрукувати. Спочатку поніс власний скрипт до своєї партійної «Робітн[ичої] газети». Двічі схвалювано видрукувати і все ж вкінці знайдено «непристойним» чи «небезпечним» оголосити його писання, бо річ йшла «про євреїв». Тоді автор виходить із партії, де пробув 15 літ, і, як безпартійний соціяліст, здає свій скрипт до друку в друкарню М.Корчак-Новицького у Києві. Коли складання було скінчене і мало йти на машину, «рабочие» відмовилися те виконати і розсипали навіть склад. Уникнувши партійної цензури, наш автор не уникнув цензури робітників і от, відчаївшись провести брошуру через цю цензуру в своїй самостійній державі, їде здійснити свободу слова в жидівському питанні за кордон і нарешті видрукував її в Австро-Угорщині... «Пускаючи в світ цю брошуру, – говорить автор, – я свідомо наражуюсь дістати від євреїв етикетку «погромного писателя»...

ву вернулися до Києва... А жиди? Вони мовчать..., вони мовчать про всі безчинства проти нас, їхніх родичів і синів, а проте репетують із приводу самочинних арештів... Жидівство ховається за думу (м.Києва), за пресу, але просто нічого не сказало. Воно не реагує на ті обвинувачення, які йдуть із табору козаків і гуртків української інтелігенції. А в київського жидівства є понад 40 різних громадських організацій. Чого ці організації досі мовчать?» – запитує А.Ніковський. «Червоноармійці, які складалися переважно з жидів, розстрілювали українців тільки за те, що вони є українцями, а їхні батьки й брати виказували, де і хто з українців ховається, хто ким був під час «господства» українців»*. Цей компетентний голос редактора «Нової ради» А.Ніковського (соціяліста-федераліста) освітлює нам причину перелому в відносинах між українцями й жидами, нову причину недовір'я українців до жидів, що виявили себе, поза окремими буквально одиницями, не тільки чужорідним тілом на Україні, але в значній частині й відверто ворожим Україні. Коли досі ніколи й ніде, ні серед української інтелігенції, ні серед політично-активного селянства, ні, нарешті, між військом не було помітно ніяких проявів юдофобства, не існувало ані найменшого підозріння про ворожі до нас почуття жидівської нації, треба констатувати, що тепер, як каже на підставі наведених фактів А.Ніковський, 9 березня 1918 р., ворожий і навіть небезпечний настрій проти жидів, безсумнівно, існує й що цей настрій наростає й приймає виразно гострі форми**.

Те, що мусив був сказати А.Ніковський, було для українського друкованого слова новиною: вказано на негативні боки жидівства. Це ж було «не прийнято», бо виступало проти літературної традиції. «Непристойним чи небезпечним вважалося говорити й про негативні сторони життя та поводження народу єврейського, – зізнається другий укр[аїнський] автор Г.Гетьманець, – чи як нації в цілому, а чи про окремі єврейські класи: осудять, ославлять, зроблять з тої людини чорносотенця-погромщика. Словом, про євреїв, як про тих покійників, можна було говорити і писати тільки добре або ж цілком мовчати. Такий стан речей... за часів царату... був до певної міри цілком оправданий.., в першій мірі через безправність єврейського народу. Тепер, здається, часи радикально змінилися. Протягом цілого року ми живемо в обставинах повного рівноправ'я націй»... «Меншостям (полякам, євреям, велико-

* Євреї й українське військо // Нова Рада. – 9 березня 1918 р. Наводжу за І.Чириковером, переклавши з російської мови.

** Євреї й українське військо // Нова Рада. – 9 березня 1918 р. Наводжу за І.Чириковером, переклавши з російської мови.

росам тощо) дано національно-персональну автономію..., і все ж і після такого акту «зостається у нас рот замазаним»... Нам дозволяється говорити про негативні сторони великоруської меншости, польської; про єврейську ж людність – ані-ні!» Заговорив А.Ніковський, «найлояльніша до нудоти людина щодо єврейства», і «євреї» «не посоромилися» прикласти до нього етикетку «погромного писателя». «Ми можемо поздоровити, – «розв'язно» писала жидівська «Рабочая жизнь» у відповідь на цитовану вище статтю А.Ніковського, – українську літературу з новим погромним письменником – Андрієм Ніковським». І далі: «Стаття А.Ніковського ні в якій мірі до літератури не відноситься. Вона знаходиться по той бік літератури, по той бік культури, по той бік людськости». «І все це за те, – слушно говорить Г.Гетьманець, – що людина піднесла краєчок завіси про поведінку єврейства у нас у Києві під час панування большевиків»... «… тільки би хтось написав якусь правду про жидівство, що йому не подобається, негайно: «Cavea(n) t consules», і того, хто написав, охрестять «погромним писательом». «Тільки ж таке поводження з людьми, лояльними до єврейства, – говорить на закінчення Г.Гетьманець, – призведе справді до народження в українстві чорносотенства і справжніх «погромницьких письменників»; тоді лишається сказати: «як дбаєш, так і маєш»*.

Приблизно в ті дні, коли писано статтю А.Ніковського і брошуру Г.Гетьманця, жидівська делегація м.Медвина з листом міністра для жидівських справ прийшла до київського губерніяльного комісара А.Саліковського, визначного діяча партії соц[іялістів]-федералістів, зі скаргою на погром, що відбувся 21-24 січня в їхньому містечку. Саліковський «став кричати, тупати ногами, загрожував кулаками й картати нас, – переказує один із членів делегації, – що всі жиди – большевики і що 90% жидів брали участь у большевицькому повстанні... Він нагадав, що Л.Троцький і Л.Камєнєв, «головні керманичі большевиків», – жиди, а що в Києві якийсь Лапідус, жидок 18 літ, сидів на його, комісара, місці. Потім взяв часопис і прочитав делегації список жидів-большевиків»**.

---

* Г.Гетьманець (Г.Сьогобочний), там таки, с. 3, 4, 31. Цікаво, що з писаниною жидівської газетки «Рабочая жизнь» заявив солідарність укр[аїнський] часопис «Боротьба» (10.03.1918 р., №14), такі сильні забобони «у своїх людей-плазунів» (за виразом Г.Гетьманця). Для курйозу можу додати, що й у наші дні звертання до жидівської теми, щоб обговорювати її об'єктивно, багатьом здається ризикованим. Ми, напр., чуємо з різних сторін дружні упередження: «Та ж вам жиди того не простять! Та ж вони вам щось зроблять!» Це, розуміється, наївно, але як воно, поруч із тим, характерно!

** Лист до міністра жидівських справ. Із документів, наведених І.Чириковером, с. 282.

Так написали А.Ніковський і Г.Гетьманець, і так говорив А.Саліковський. Треба визнати, що вони, ніколи не бувши юдофобами, мали на те повну підставу. Але не вони самі й не тільки українські політики все те знали й не тільки те. Політики знали про «антиукраїнську позицію большевицької делегації в Бересті, на чолі якої стояли два жиди – Л.Троцький і А.Йоффе». Бачили в Центральній Раді, як відставали її члени-жиди в етапах національного самоозначення України, і що від імени російських партій у ній проти суверенітету України виступали жиди (меншовик М.Балабанов і есер М.Скловський), як і проти ратифікації мирового договору з центральними державами (від меншовиків – І.Біск, від есерів – той самий М.Скловський). Бачили, що в Централ[ьній] Раді жиди не виявили активности в українському національному будівництві», а українській національній концентрації протиставили жидівську з частим тертям і боротьбою. За відступу на Житомир ніхто з жидів із українським урядом не поїхав. Опанувавши владу в місті Житомирі, жидівська демократія зустріла Центральну Раду як непроханих гостей, даючи зрозуміти, щоб вони забиралися з міста. Українські громадяни бачили, що в Червоній армії були добровольці-жиди, а в українській їх не було, а нині стало відомо, що туди вступали й робітники – члени партій, які були репрезентовані в Централ[альній] Раді, як також відомо, що певна частина членів тих партій (ліві крила) одночасно співпрацювали з большевицькою партією*. Словом, жидівські партії були і з українцями, і проти українців – «страховка» на обидва боки.

Отже, до соціяльно-економічних причин антипатій наддніпрянських українців до жидівства, що на час революції стали поволі зм'якшуватися, додалася нова – національно-політична, яка походила з ображеного національного почуття, з факту, що жидівство – внутрішній ворог. Найгостріше її відчували українські вояки. «Нам стріляли в спину», – скаржилися вони. «При нагоді жиди знову нас зрадять», – говорилося серед них. Зрозуміло, що від них мусили в певних випадках вийти й ті чи інші розрахунки з жидівством. В умовинах фронтового й кочового способу війни з большевицькою армією, коли українська нерегулярна армія воювала серед безвладдя та безладдя й коли судово-адміністративний апарат не діяв, реакція на переступи жидівства проти української державности й армії натурально мусила вибухати стихійно й уже під час залишення території України подекуди почала виявлятися в лютому й березні 1918 р. в актах самочинної помсти різних українських військових частин.

* Див. І.Чириковер, там таки, с. 116 та ин.

Чисто селянських випадків погрому жидів за час до першого відвоювання української території (з німецькою армією) було три: в Медвині (на Київщині), потім в Аннополі (на ярмарку 30 листопада 1917 р. селяни посварилися з жидом під час купівлі в нього шапки й потім розбили його крамницю, а за нею інші) та в Жабокричеві (гурт парубків на свято «Введення Богородиці» побив кількох жидів, що було звичайним хуліганством). Не робили жидам погромів українські селяни й по повороті української влади (з німцями) з Житомира до Києва, а проте подекуди селянство зайняло до жидівства в суті речі позицію більш небезпечну, ніж вибух розгрому чи погрому.

Уже з весни 1917 р. серед різних форм селянського руху проти своїх соціяльно-класових противників почали проявлятися й форми, скермовані на видалення жидів із сіл за приговорами (присудами – Ред.) сільських громад.

«У кількох селах Проскурівського повіту (Поділля) були вже дуже ранні (в квітні й травні) випадки, коли селяни відмовляли жидам, що віддавна жили на селі, винаймати надалі помешкання, й жидам довелося виселитися». На квітень того самого року припадає постанова селян Лук'янівки (на Київщині) про видалення жидів: «Селяни зібралися, – написано в одній жидівській статті, – і заявили, що не хочуть жидів». З осени 1917 р. факти видалення жидів із сіл стають частішими, особливо в Літинському і Брацлавському повітах (на Поділлі), й Таращанському (Київщина). «Селяни виразно заявляють: «Не треба нам жидів на селі, нехай вони йдуть собі до міста». Виселення жидів зачепило майже всі села Літинського повіту. З початку 1918 р. число селянських заходів над виселенням жидів за приговорами сільських сходів, жидів, що иноді жили в селі 30, а навіть і 60 літ, і число фактичних видалень зростає. Ось, напр., у селі Скоморошки Таращанського повіту на Київщині сільський сход ухвалив «приговори» спочатку (в січні), щоб 15 жидівських родин вибралися геть із села. З того числа 7 були службовцями жидівської цукроварні, які перебралися на територію заводу, останні ж мусили таки виїхати. Повторно постановою сходу від 23 березня 1918 р. ухвалено негайно видалити й 4 жидівські родини заводських службовців. На сході селяни взагалі висловилися, щоб вкінці видалити всіх жидів, що в них поселилися, не виключаючи й власника цукроварні Гальперіна, і директора – жида Берга, та службовців заводу – жидів... «Про аналогічні настрої селян повідомлялося в пресі також і з кількох місцевостей Поділля: з Ладижина й низки сіл його району... Волосні комітети подекуди робили постанови про створення особливої «черти для жидів, виганяючи їх за грані сільського

поселення»*. Ці, розуміється, неповні дані про легальні, масові, стихійні виступи справжнього селянства проти сільського жидівства мають далеко більше значення, ніж погромна хвиля. Це не підроблений голос народу, що у такому випадку дехто уважає за «голос Божий»!

Відхід із України деяких большевицьких частин у січні-квітні 1918 р. супроводився подекуди низкою жидівських розгромів. Червоноармійці-великороси, наприклад, громили жидів у Мглині, Суражі, Глухові, Новгород-Сіверському, Середній Буді на Чернігівщині. За кількістю жертв і жорстокістю ці розгроми були найжахливішими з усього, що було до цього часу на Україні: в Глухові забили 140 душ жидів, у Новгороді-Сіверському – 88, не кажучи вже про тяжко й легко ранених. У тих ексцесах, за словами І.Чириковера, «виступають цілком нові учасники... їх принесла сила, чужа для краю, червоноармійці й матроси, що прийшли з півночі»... За другої доби самостійности України, за доби гетьмансько-німецької, з 29 квітня 1918 р. національно-персональна автономія й міністерство жидівських справ скасовано. І хоча соціяльно рівноправність жидів не відмінено, але тому, що гетьманський режим відкинув усе законодавство Тимчасового Уряду й Центр[альної] Ради, само собою відкинено й жидівську рівноправність. Поза тим, одначе, гетьманська влада вступила в тісну співпрацю з жидівською буржуазією. В ній був міністр-жид (напр., міністр торгу – одеський біржовик Гутник) і товариш міністра (напр., проф. Франкфурт), голова фінансового комітету державного банку А.Бродський, великої ваги набув банкір-жид Добрий та ин. Жидівська демократична людність, як бачили, перед тим помітно віддала свої симпатії большевизму. Цього разу жидівська буржуазія, дуже сильна по українських містах і в далекій мірі асимільована в російському дусі, схилилася на бік нового твердого курсу, що поворотом до політики економічного лібералізму обіцяв їй принадну участь у гонитві за наживою, спекуляцією й біржовим ажіотажем.

Але німецько-австрійська військова окупація не завжди виключала протижидівські ексцеси. Окупаційне командування, німецьке й австрійське, має свої причини негативного ставлення до жидівства. Німецьке в оголошеннях («Bekanntmachungen») звертає увагу, «що більша частина жидівської людности, особливо більшість торговців... найганебнішим способом агітує проти українського уряду й німецької влади й силкується пересвідчити селян, що німці після врожаю відберуть у селян увесь хліб задурно»... На деяких станціях команда ви-

* З матеріялів І.Чириковера, а зокрема: див. с.113-134. Його публікації вже нами цитовані.

вісила плакати: «Стережіться жидівських міняйлів!» Австрійське командування видало обіжник до рабинів (25 серпня 1918 р.), у якому читаємо: «Доведено, що поодинокі члени жидівської нації силкуються під'юдити наших солдат на переступи й злочини: а) в політичному напрямку; б) у господарському відношенні (на крадіжки, грабунки, заборонену торгівлю, торгівлю зброєю тощо)». В обіжнику подано пересторогу, що, коли жидівство не буде вдовольнятися «звичайними прибутками і не перешкодить від'ємним елементам у їхній шкідливій і розкладовій діяльності», команда буде вважати його «за співучасника» з такими наслідками: контрибуції на жидівську людність і виключні проти неї заходи... Австрійський комендант Катеринослава, викликавши до себе заступників жидівської людности, прочитав їм перелік провин. У ньому було й обвинувачення, що «Всесвітній жидівський союз» шпигує на користь Англії та Франції, що «жиди є ватажками крадіжок і шахрайств на Україні» й «недобре ставляться до німців»... Зрідка були одинокі випадки жидівських розгромів із боку українських військових частин, як ось у с.Радуль, Городи, пов. на Чернігівщині (травень 1918 р.). Цивільна адміністрація гетьманської влади, відновивши кару різками, подекуди веліла давати різки (коло 25) й жидам, запідозреним у причетності до большевизму. Компенсуючи поміщиків за розібране в попередніх аграрних стихійних рухах майно контрибуціями, иноді ті контрибуції накладала й на жидів, виходячи з того, що подекуди частину розібраного майна за безцінок скуповували у селян жиди. Були випадки (на Поділлі), що жиди супроводили німецькі карні експедиції на села. Подекуди жиди-орендарі маєтків, реставруючи свої права, приводили на розправу з селянами австрійські чи німецькі відділи, які провадили екзекуції, б'ючи людей та відбираючи в селян для орендарів худобу та й инше добро. При тій реставрації заднім числом уневажнювано купівлю у земельних комітетів. Напр., у с.Гуменцях «продав земельний комітет селянам дрова з лісу по 75 коп. за четвірку. Селяни заплатили добровільно аж по 2 руб. 50 коп., а тепер жид-орендар жадає від них по 20 крб. за чвертку, уневажнюючи давнє купно»*. Коли почалися повстання селян проти режиму, що запанував, иноді місцеве жидівство виступало проти повстанців. Словом, підливано масла до вогню напружених жидівсько-селянських відносин. І повсталий рух обрушився на жидівську людність цілої низки містечок, особливо кривавою була розправа на початку червня 1918 р. із Лисянкою на Звенигородщині. Гаслом повстанців здебільшого було: вигнати німців, скинути владу, перебити поміщиків і жидів; поки що попало поміщикам,

* Відвертий лист подільських громадян // Діло. – 28.08.1918.

а особливо жидівству: на останнє покладено обов'язок «постачання» повстанських залог... Розпочавшись за доби Гетьманства, повстанство продовжувалося протягом наступних 4-5 літ, особливо розвинувшись у 1920 р., коли число отаманів сягало сотні: імена Махна, Григор'єва, Зеленого, Струка тощо були грозою жидівської людности України.

В офіційному органі міністерства військових справ гетьманської влади, в «Відродженні», з-під пера М.Сріблянського (відомого соц[іяліста]-революціонера Микити Шаповала) з'явилася низка статей про національні меншості по Україні, в тому числі й про жидів. В них схарактеризовано жидів під оглядом господарським, політичним і національним. На думку автора, жиди – «нарід, що скрізь накликав на себе величезну ненависть». «Експансивні, рухливі, жадібні, з лихорадочними руками й очима», жиди вибиваються в життєвій боротьбі, вони «ніколи не зійдуть на самий низ життя, не стануть свинопасами, трубочистами, двірниками, хліборобами..., а обов'язково стануть посередничати, чимось торгувати, комісіонерствувати, заглядати в вічі кожному сильному цього світа, стануть потрібними, незамінними, близькими до душі й тіла... Торгівля, посередництво, спекуляції фінансові, економічні – це їхнє мистецтво, професія, ремесло... Жиди економлять усе до надзвичайної міри, до «отказу»: де треба щось гвіздком забити, там мотузком зав'яжуть або дерев'яну цурку вкрутять, спростять і зведуть продукцію машини до minimuma, потім покинуть кучу сміття і перекинуться на инше місце, щоб там повторити те ж саме, виявляючи вдачу добичника, хижака, мандрівника, не звиклого до осілости. Через те увесь світ йому знайомий, його рідний край, але, разом із тим, не має єврей дійсного рідного краю, безбатченко, «вічний жид», що ніде не зростає душею і тілом, не полюбить до кінця, до смерти, до самозабуття якогось одного куточка землі... Нарід-безбатченко живе скрізь ніби тимчасово, і тому не має часу надовго окошитися, поважно розташуватися, навколо себе причепурити і вічною працею коло землі себе укріпити. Він ніби на вокзалі чи пристані..., заробить посередництвом, недовгою працею, щоб не застрягнути глибоко в тимчасовій обставині, й поглядає на все, як нетутешній, байдужий до заскорузлого автохтона-дикаря, трохи до нього презирливий... Скрізь вони – фермент критики, бунту, мікроби революції і її провідники. І не дивно, що російський революційний рух йшов під їхнім проводом, в революції вони були попереду: і в обороні, і в большевизмі, в максималізмі... Ще в Центральній Раді вони заявляли про антисемітизм у демократії українській... Послухайте гомін… Хто вів перед у змаганнях проти автономії України? Вони. Хто плив зверху на хвилях большевизму? Вони.

Хто вважав себе вправі управляти Україною? Вони. Росією? Вони... Хто найбільший інтернаціоналіст, що намагається увесь світ звести до однієї організації?.. Їм глибоко несимпатична ідея національного відокремлення, бо це сила опору проти них, це організація, а значить їм доведеться тяжче її перемагати. Інстинкт самоохорони..., туга єдності, за утворенням всесвітньої єдиної національної організації єврейства увесь час змушує їх кликати всі народи до єдности. Коли держави об'єднаються, зіллються – це значить, що тоді об'єднається, зіллється розмежоване чужими кордонами єврейство. Інстинкт націонала веде їх до утворення інтернаціонала. Через те вони органічно не можуть сприйняти, пройнятися ідеєю Самостійної України, бо це є роздробленням українського і російського єврейства... Вони – централісти, інтернаціоналісти – сюди кличе їх інстинкт та інтерес. Українська державність була для євреїв несподіваним феноменом: якось виникла вона відкілясь, євреї не передбачували, не передбачили... Вони звикли пристосовуватися до сильного, а український нарід ніколи сильним їм не здавався..., і ось він підіймається на височінь державного існування... Жиди ще не вийшли зі стану русько-державної інерції... Вони завзято ведуть агітацію проти Самостійної України..., ігнорують факт української державности... Жидівство веде перед у большевицькому наїзді на Україну..., за те ненависть до них зростає страшенно..., навіть соціялістичні елементи обхопив стихійний антисемітизм... Утворення Української державности проходить без підтримки євреїв... Де будується українська державність, там жидів, як активних робітників, нема; там же, де її руйнують, – жиди працюють дуже усердно... В цьому факті джерело модерного антисемітизму... Живучи компактною масою на Україні, жиди тримаються екстериторіяльно, не відчувають ніякого зв'язку з українським народом... Екстериторіальна поведінка євреїв – ось що розділяє їх із автохтонами скрізь... Єврейство зв'язує свою долю з нашими гнобителями, і цей факт утворює той новий антисемітизм, який так нервує і дивує жидів»*.

Приблизно такого самого погляду на масове жидівство України дотримувалася й опозиція до гетьманства, організована в Український національно-державний союз. Тому Союзові, в силу часових обставин, довелося звернутися з «відозвою» (від 30 травня 1918 р.) «До німецького народу», армія якого була на Україні. В тій відозві «жидівську колонізацію на Україні в політичному відношенні зараховано до «хатніх ворогів українського народу». «Жидівський нарід, – читаємо там,

* Сріблянський М. Стаття про національні меншости на Україні // Відродження. – 1918, за 22/8. V, число 44.

– буржуазія якого вже цілком асимілювалася в мові з москалями, бачить у відокремлюванні України територіяльне скорочення своєї торговельно-промислової діяльности, а в національному й культурному відродженні українського селянина вбачає безпосередню загрозу своєму звиклому способу життя торговельного посередника. Жидівський нарід прагне єдиної Росії і ненавидить українську самостійність»*; беручи участь і своєю демократією, й аристократією в кампанії проти України, і хоче пересварити український нарід із німецьким...

А проте хибним було б думати, що жидівство хотіло би єдиної, неділимої Росії з якоїсь патріотичної, платонічної любови до неї. В суті своїй торговельний нарід все проти нових держав – Польщі, Чехословаччини, Латвії, Естонії тощо, бо проти нових кордонів, що перешкоджають у його життєвих інтересах.

Торговельно-посередницька діяльність викликала в жидівстві психологію космополітизму й інтернаціоналізму та зробила з них підготовлений матеріял і до інтернаціоналізму соціялістичного чи комуністичного! Останні роди інтернаціоналізму є лише продовженням торговельно-посередницького. І єдина, неділима Росія для нього теж свого роду інтернаціонал, межі якого бажано було б розсунути на всі боки, аби менше кордонів, мит, контрабандних видатків та візових перепон. Все одно, якби центром, від якого посувалося б на всі боки єдинство терену, був і не російський, а підпорядковував і країни всієї Росії... Аби не бути роз'єднаними, бути під одною державною стріхою, з одною мовою, аби не вчити мов отих малих народів, що постали на основі засади невигідного для жидів «самовизначення» народів, державність яких, як із погордою каже жид[івський] автор, кінчається «за міською чертою, за сільською околицею», отих лімітрофів і їм подібних новотворів, які не мають «ані величі в минулому, ані безкінечної далені в майбутньому, ані багатства, ані різноманітности культурних цінностей»**...отої Естонії, Латвії та почасти й Польщі, й Чехословаччини. Звідси жидівський патріотизм у відношенні до російської мови за межами сучасного СССР, навіть у Польщі, патріотизм до німецької мови на землях Чехословаччини... Пристосуванням до певних національних комплексів жидівства є капітал, перепристосування є втратою цілого надбання й початком знову – таке значення соціяльної інерції.

---

* Христюк П. Замітки і матеріяли до історії української революції 1917-1920 рр. – 1921. – Кн. III. – С. 66-67.

** Бикерман И. М. Россия и русское еврейство // Сборник «Россия и евреи». – 1924. – С. 88-89 та инші.

За третьої доби укр[аїнської] влади, доби Директорії (з кінця грудня 1918 р.), у жидівській справі вернули на позиції Центральної Ради, не дивлячись на все те, чому навчила українців свіжа історія. Та тут знову розпочав війну з Україною північний большевизм, для чого українській владі довелося творити нерегулярні військові частини під проводом різнорідного отаманства, що в жидівському питанні поводилося як хотіло, не слухаючи влади, а з тим знову відновилися випадки, головне вояцьких, антижидівських розгромів. Безпосередня причина ексцесів полягала знову в тому, що значна частина жидівства не залишилася нейтральною до боротьби української армії з большевицькою. Масове жидівство, рядове й інтелігенція, не крили своїх симпатій до приходу большевицької влади й без роздуму, що буде далі, звичайно, ставали на большевицький бік. «В силу особливостей національного складу населення України, Литви й Польщі, – каже лідер жидівського «Бунда» на Україні М.Г.Рафес, б[увший] член Центральної Ради, що потім перейшов до большевиків, – жидівські робітники відігравали й будуть відігравати видатнішу ролю в революційному русі». Він завчасно висловлював погляд, що «без підпори жидівських комуністичних організацій у західній частині України совєтська влада не зможе налагодити свого апарату». «Дальший хід подій вповні оправдав наш погляд. І в Білорусії, і на Україні (в західній її частині) швидко виявилося, – пише він у грудні 1919 р., – що жидівські робітники, раз ступивши на шлях соціяльної революції, *становлять міцну опору («прочний оплот») совєтської влади* (підкреслення наше – О.М.), що завдання втягнути жидівських робітників до Червоної армії притягнуло увагу військово-політичної влади*. З цього висококомпетентного свідоцтва маємо підтвердження усталених поміж українців відомостей, на чиєму боці була пересічна жидівська маса на Україні («робітники»!).

Жидівська буржуазія за короткий час розібрала, що несе їй большевизм і заявилася за Денікінською концепцією. «Жиди були заступлені, – свідчить унікум, український жид Арнольд Марголін, – дуже значно в рядах большевиків і спочатку в рядах Денікінської армії. *З українським рухом із жидів пішло лише кілька людей* (підкреслення наше – О. М.)»** В українській армії жидів не було (за виїмком кількох людей – О. М.), а в большевицькій були, були навіть цілі частини. Немало було жидів і на організаторських ролях у большевицькому апараті, в тому числі й у Червоній армії (політком, політруки). Чимало ввійшло, а в

* Рафес М. Г. Два года революции на Украине. – Москва, 1920. – С. 164.

** Марголин А. Украина и политика Антанты (Записки еврея и гражданина). – Берлин, 1621. – С. 314.

«черті осілости» навіть переповнило й большевицьку адміністрацію – і ревкоми, і поліцію, у тому числі й сумної слави ЧеКа.

Колись, як стануть приступні історикам архіви ЧеКи, людство довідається про всю жахливу в них роль жидів. Досі всі про те знають, але ніхто не може подати статистики тої законспірованої інструкції. Один випадок дав можливість виявити персональний склад губерніяльної ЧеКи в м.Києві на весну 1920 р. З'ясувалося ось що: 1) предсідник – Блувштейн (прибране ім'я Сорін) – жид; 2) його заступник П.Дягтеренко – малорос; 3) Шуб, секретар комісії, – жид; 4) завідувач юридичного відділу Самуїл Цвібак – жид; 5) Михаїл Цвібак, заст. завідувача операційного відділу (завідувачем був Яків Лівшиц – жид), – жид; 6) комендант Файман (Михайлов) – жид; 7) завідувач тюремного підвідділу Кац – жид; 8) завідувач господарства Каган – жид; 9) завідувач загальної канцелярії Ганіотський (Сутулін) – жид чи поляк; 10) комендант особливого корпусу при ЧеКа Фінкельштейн – жид; 11) завідувач відділу спекуляції Мотя Грінштейн – жид; 12) бухгалтер Рабічєв, здається, жид; 13) казначей Савчук – із київських робітників; 14) заст. завідувача секретного відділу Шварцман – жид; 15) заст. завід. юридичного відділу Манькін – жид; 16) інспектор секретного відділу Яковлєв (Дємідов) – общерос; 17) теж інспектор Ковалів – українець; 18) теж інспектор Лашкевич – росіянин; 19) секретар юрид. відділу Наум Рубінштейн – жид; 20) завід. столу спекуляції Мантейфель – жид. Отже на 21 учасника Київ[ської] губ[ерніяльної] ЧеКи було безсумнівних чотирнадцять жидів, четверо, здається, жидів і п'ятеро не жидів*. Провідна роля жидів і їхня чисельна перевага не залишає сумніву в тому, члени якої національности несуть відповідальність за всі звірства губерніяльної ЧеКи. Ці дані про переважну участь жидівства у складі Київ[ської] губ[ерніяльної] ЧеКи й майже відсутність українців, без ризику помилитися, можна вважати за характерні також і для Київської міської ЧеКи, і для Всеукраїнської ЧеКи, що теж була в Києві (на чолі з Лацісом), і для всіх ЧеКа в «черті осілости», себто майже по всій Україні, а насамперед і особливо на Правобережній, де міські ЧеКи мусили бути ще більш ожидовлені, що головно й була територією операцій української армії.

Вся ота заанґажованість жидівства в боротьбі на боці противника не могла лишитися невідомою і було б над силу людську, коли б вона

* З матеріялів «Особой следственной комиссии на юге России», «Чекист о Ч. К.», збірника «На чужой стороне». – Прага, 1925. – Кн. IX. – С. 116-118. Цих даних і їм подібних Ostjüdisches historisches Arhiv і його «учених» публікаціях про погроми на Україні.

не давала своїх наслідків: психіка нерегулярного українського вояцтва, не армії власне, а «вольніци», не все піддавалася силі наказів. Часом вона була сильніша за накази. Звичайно, большевицький режим не встановлювався відразу. Українське військо відбивало зайняту територію й ставало знову віч-на-віч із фактом участи в большевизмі й ворожої поведінки певних жидівських кіл за мовчазного співчуття й покриття більшости останнього жидівства. Звідси: огірчення, обурення, погляд, що «всі жиди – комуністи», гасло: «Геть жидів і комуністів!», агітація чорносотенців, що «серед жидів є тільки самі комуністи», і, з огляду на те, що доходити правди судовою дорогою не все був час, подекуди самовільні розправи.

Типовим такого роду погромом був погром у Проскурові, де українські вояки під командою Самосенка, заслуженого військового старшини, помстилися «за участь жидів у большевизмі, за спробу проскурівської жидівської молоді зробити большевицьке повстання зсередини» (А.Марголін). Щоби мати правильну уяву, пригадаймо, що боротьба на Правобережжі, найгустіше заселеному жидівством, точилася приблизно три роки з перемінним успіхом і в тій кривавій «кадрілі», завдяки нетакту чи ворожості певних жидівських кіл і нерозбірливості обуреного вояцтва. Та тут розібратися й судити про особисті провини й ніколи було. Не раз терпіли, напевно, й нейтральні елементи жидівства. «Для повного зрозуміння погромної справи, – пише б[увший] предсідник Директорії, відомий укр[аїнський] письменник В.Винниченко, – треба зауважити, що головними виконавцями погромницької інспірації були вояцькі маси. Рідко коли місцеве населення села, містечка чи міста виступало ініціятором погромів. Навпаки, були випадки, коли селяни зі зброєю в руках захищали «своїх жидів» від зайшлої вояцької банди. Але вояцька маса, що отупіла за п'ять років війни, що звикла до організованого вбивства, яке зветься війною, обідрана, одуріла від перевтоми, розлючена, ця маса з великими труднощами підлягала дисципліні й легко піддавалася підбурюванню на ексцеси»*. Иноді погроми робили бандити, вбрані в військову уніформу. Селянство, загалом кажучи, не було ані ініціятором, ані виконавцем погромів, але частина його, звичайно, прибувала на місце подій, де той погром відбувався, щоб скористати розгромленим крамом. Такий розбір бував завжди за погромів чи розрухів: 1880 рр., 1905 р., 1817-1819 рр. У революції 1917-1919 рр. селянство стихійно захоплювало поміщицькі землі, ліси, сіножаті з почуттям права, але перед розбором рухомостей, домового

* Винниченко В. Єврейське питання на Україні // Нова Україна. – Прага, 1923. – VII-VIII. – С. 24.

добра й покойових предметів застановлялося: брати ті речі йому здавалося крадіжкою. І розбір погромлених крамів міг бути або з боку не чистих на руку елементів села, або з боку звичайного селянства, свідомого того, як було надбане розбиване добро жидівських крамарів...

У кожному разі погроми жидів із боку українського вояцтва були випадками, а не чимось систематичним чи регулярним. Українське командування постійно боролося з погромними настроями, видавало десятки наказів, що стримували від погромів*, і не один десяток винних у порушенні тих наказів віддало під надзвичайний військовий суд і розстріляло. Напр., на ст.Христинівка розстріляно 83 «погромщики», в Тальному – 5, в містечку Вахнівці – 4 та ин. Наскільки уряд Укр[аїнської] Нар[одної] Республіки був певний за своє нормальне ставлення до жидів на Україні, видно з того, що за його дорученням предсідник укр[аїнської] дипломатичної місії в Парижі, граф

* Sur les pogromes en Ukraine etc., Paris. «Но какое погромное правительство их (тих документів – О.М.) не издавало»? – іронізує І.Чириковер. «Ostjüdisches Arhiv» у Берліні видав уже два томи про погроми на Україні: а) за українського режиму, т. І; б) за часів Денікінських, т. ІІ. Обіцяє видавати далі... Досі опубліковано два томи – І.Чириковера й І.Шехтмана, які мають характер не об'єктивного досліду, а прокурорського обвинувачення. Вони заносять український нарід «на чорную доску» (вступна промова С.Дубнова до І тому), вони «предъявляют счет» (вступна промова І.Чириковера до ІІ тому). Вони й не подумали, що інспірують українців виставляти свій «чорний індекс» жидівству, росіян – подати жидам свій «контррахунок»! Українці боролися, жиди ставили палки в колеса, а жидівські організації... збирали документи... В тих документах не знайде читач, хоч це для жидівства було вповні доступним, напр., того, скільки жидівських «робітників» було в Червоній армії за час боротьби її з українською, скільки було жидів-«політкомів», скільки «політруків», з кого складалися «ревкоми» Правобережної України, де головним чином тяглася боротьба, а з кого складалися «чрезвичайники» (ми показали вже вище, з кого складалася Київська губерніяльна ЧеКа. Отже, підбір документів однобічний, і тому тенденційний. Автори цих двох публікацій не визнають України й на еміграції: скрізь читаєш «петлюровская» армія, тоді як їм відомо, що то була армія Української Народної Республіки. Слово, подібні діячі зароджували новий рід антисемітизму серед українців на Україні, вміють зароджувати його своїми нетактовностями й за кордоном. Найбільш гомеричною з нетактовностей цього роду була солідарність усього жидівства з кримінальним злочинцем Шварцбартом, що, як відомо, в Парижі застрілив С.В.Петлюру, ніби з помсти за погроми. Автор цих рядків не є «петлюрівцем», але мусить сказати: «Страшно подумати, яких би гекатомб зазнало б жидівство України, коли б «головний отаман» українських військ був тим, що йому причепили, себто погромщиком! Жидівство в ім'я Петлюри в очах українських мас оточило ореолом жертви «хатніх ворогів», створило легенду, й добре, коли вона не помститься її авторам».

М.Тишкевич 5 вересня 1919 р. передав запрошення видатнішим жидівським діячам Парижа (Л.Моцкінові, М.Усишкінові, А.Гольштейнові) й Лондона (Ахад-Гаамові і Йохельманові), щоб вони організували слідчу комісію, яка мала б розслідити справу жидівських погромів на Україні. За порадою названих осіб запрошення переадресовано шістьом найбільш впливовим жидівським організаціям Англії, Франції та З'єд[наних] Держ[ав] Америки. І міжнародна жидівська комісія лише тому не побувала на Україні, що тим часом українську армію витіснено за Збруч. Ідея такої комісії сподобалася закордонному жидівству: вбачаючи в тому засіб для боротьби з погромами, воно 7 грудня 1919 р. звернулося до Добровольчої армії, питаючи згоди на прийняття слідчої комісії щодо погромів. Відповіді від уряду армії не одержано*.

[Розбудова нації. – 1933. – № 3-4].

* Шехтман И. Погромы Добровольческой армии на Украине. – Берлин, 1932. – С. 220-222.

Олександр Мицюк

ЕВРАЗІЙСТВО

Після світової війни сформувалося чотири нових і на якийсь час, так би мовити, «модних» суспільних течій – фашизм, евразійство, аграризм та большевизм. Викликали їх умовини війни, а наповнилися вони, як до обставин, кожна своїм власним змістом.

На десятий рік свого існування, евразійство як суспільна течія все ще не стало могутнім потоком, хоч помітно зростає. Але ідеологічно евразійство, подібно до большевизму й фашизму, має претензію бути носієм «справді нової, небувалої, єдиноспасальної» для людського роду правди, й фанатично її пропагує. Коли ж, одначе, своєю суспільною питомою вагою нині евразійство далеко не дорівнює большевизмові й фашизмові, то все ж, зокрема, годі його легковажити. Спершу досить іронічно-скептичне відношення до евразійства змінилось поволі на серйозніше і то не тільки в росіян, але й у заступників інших народів, що становлять сучасний т. зв. Союз Совєтських Соціялістичних Республік; ще й крім того – постало зацікавлення ним в сусідніх із совдепією державах, Польщі та инших. Гадаємо, що час уже і нам, українцям, мати, бодай, зі стисло конспективного огляду загальну уяву про евразійство, що про нього наша публіцистика має лише окремі уривкові статті. А що ідеологи евразійства – до речі, все російські професори – дуже звертають увагу насамперед на обґрунтування засад евразійського світогляду, щоби потім у згоді з ним формулювати свою політику, то й ми підемо цим шляхом, а саме почнемо з розгляду засад евразійства.

*

Слово «Евразія», від якого походить термін «евразійство», не є нове. Це віддавна, уживаний иноді в науці термін для означення Европи та Азії як однієї неподільної географічної цілости (суходолу). В евразійській термінології термін «Евразія» прибирає нове, вужче й більш специфічне значення, а саме: третього суходолу, що лежить між Европою та Азією, так би мовити, середущого, що захоплює терени, починаючи від Сяну – річки і йдучи на Схід, аж до Сибіру та Туркестану включно; загально і грубо беручи цей суходіл майже покривається з теренами б[увшої] Російської Імперії. Пов'язані з тим обширом інтенції виступають під назвою «евразійства».

Евразійство – це плід російської політичної еміграції. Але корінням своїми воно сягає до старообрядсько-великоруської культури центральних губерній Московщини, помітно відмінної від західноєвропейської культури. Першим літературним виявом ідеології евразійства був збірник під назвою «Исход к Востоку», що вийшов 1921 р. в еміграції, а саме в Софії (Болгарія). Безпосередню причину появи евразійства добачають у зовнішній поразці Росії в світовій війні, а далі ще й у перемозі над так зв. «білими», антибольшевицькими російськими арміями большевизму, що приніс внутрішній розвал б[увшій] Росії. Природно, що серед інтелігентної частини учасників «білого» руху, по катастрофі, постало критичне відношення до ідеалів, гасел і тактики «білих». З другого боку, вони пережили глибоке розчарування в «союзниках» і в Европі, що кінець-кінцем зайняла до большевизму позицію, диктовану їй егоїстично-економічними інтересами. Відвертаючись від Европи, частина російської еміграційної інтелігенції почала витворювати ідеологію, що її можна б поставити проти комуністичної, й що за нею пішов би російський народ. Такою власне ідеологією має бути евразійство.

В основу своєї ідеології евразійці кладуть насамперед поняття особистости і при тому не лише приватно-людської, індивідуальної особистости, але й «многолюдинної», «соборної», «симфонічної», якою в них є колективний суб'єкт русько-евразійської культури; суб'єкт той поєднує в собі багацько народів. У цьому колективному носії особистости, соборному і многонародному, що складається з окремо-народних чи приватно-народних суб'єктів, пануюче значення мусить належати москалям. От перша основна засада евразійців. Але хіба з поняття особистости не випливає рівноправність людських індивідуумів, а також і народів, та чи тому не суперечить будь-яке панування одного над одним, а значить і панування москалів? Чи треба говорити, що маємо тут спробу відновлення того розуміння «народности», що його проголошено ще за Миколи I в догматі «православіє, самодержавіє і народність», де під поняттям «народність» треба розуміти панування державної московської народности? Той патріот і слов'янофіл, що сформулював цей догмат, не даремно так захоплювався московським кулаком. Він казав: «Тільки москаль володіє кулаком справжнім, кулаком comme il faut». Справді, – з'ясовує він далі – в цім кулаці не має нічого ганебного, нічого низького, нічого варварського, навпаки, – багацько значення, сили, поезії. Кулак розсунув російську імперію на сьому частину світу!»*. І коли евразійці віддають москалям в Евразії роль панів, то тим самим вони, очевидячки, готують для інших народів, а в тім числі й для українського, отой кулак comme il faut. А це

* Наводжу за Драгомановим: «Политич. сочин.», т. II, 1906, Paris, ст. 513.

означає (коли взяти сучасний терен СССР і перепис населення з 1926 р.), що 77,8 млн. москалів мали б гегемонію над немосковською людністю, що її нараховано 69,2 млн., з яких українців – 31,2 млн. Така-то перша засада евразійців.

Наступну вони виводять із релігійної сфери. Комуністичній вірі й натхненню вони протиставлять, за їх характеристикою, «абсолютно правдиву» і «абсолютно безсумнівну» російську православну віру. «Православ'я для них вище, єдине у своїй повноті й непорочності сповідання християнства..., що досягнуло найбільшого розкриття в російській церкві»*. В містичній самопевності евразійці цитують: «С нами Бог, разумейте язици и покоряйтесь» (проф. Флоровский). І хоч терени Евразії не дуже багаті на православну людність, хоч поруч із католицизмом і десятком відштовхнутих від православ'я християнських сект, з яких окремі досить сильні, культурно-релігійну силу на теренах цих має ще іслам, а всеправослав'ям повинно перейнятися все населення евразійської держави**. Саме на цій підставі, на їх погляд, створиться нова національна російська культура, бо, мовляв, великі культури завжди релігійні; безрелігійні культури – «упадочнн» (кн. Н. С. Трубецкой). З особливим притиском евразійці обстоюють зв'язок православ'я з теренами Евразії, містично пророкуючи, що православ'я – це живий дух, пов'язаний із ними. Його суть – «бытовое исповедничество» (під чим треба розуміти щось близьке до обряду, тобто, нижчу форму кожної релігії), на їхню думку, ріднить російське православ'я з азійським поганством і з туранським ісламом, а це, на їх погляд, робить цілком можливим перехід визнавців тих релігій до православ'я. Вони вважають, що релігія створює культуру, культурно-етнологічний тип, а цей уже знаходить свій терен. Коли так, то здавалось би, що цілком у згоді з дійсністю, напр., мусульманська релігія по праву склала та має і свою культуру, і свій етнографічний тип, і свій терен. І якраз мусульмани б. Росії зробили ж цей висновок (ще до появи евразійства) в т. зв. панісламізмові, тобто в стремлінні об'єднати в одну державу всі народи і країни, що входять в склад б[увшій] Росії й визнають іслам. Цю ідею стали проповідувати і то, власне, в б[увшій] Росії мусульмани ще з 70-х років минулого століття; її буйний розвиток в наші дні, коли панісламізм стремить вже об'єднати весь світ ісламу, серйозно непокоїть російську буржуазну публіцистику, а большевики поборюють її активно, на що вказує факт, що в кінці 1929 р., розкривши панісламську організацію під назвою «Туран» в Казані, провели між її членами масові арешти.

* «Евразійство»: Опит систематич. изложенія. Евраз. кн-во, 1926, ст. 15, 17, 18, 22.
** «Евразійство»: Опит систематич. изложенія. Евраз. кн-во, 1926, ст. 22.

А проте евразійство неправославним культурам навіть не лишає місця, або вважає їх тільки за перехідний ступінь до евразійської-православної. Змосковщена до кінця православна релігія – в їх концепції – змосковлюватиме культуру, а разом із тим і етнографічні меншості, і заселені ними терени Евразії. Отже, православ'я буде знаряддям змосковщення чи русифікації. «Православна російська церква емпірично, – кажуть вони, – і є російська культура»*. Або ще так: в Евразії має бути «єдина симфонічна культура, де кермівниче становище належатиме знов таки культурі – власне російській»**.

Так у цій другій засаді без фігового листка розкритий другий кит миколаївсько-слов'янофільської тріяди – казенно-войовниче православ'я. Оправославити всю державу – таке було політичне завдання російського царату; оправославити Евразію – тепер гасло евразійців. І як тоді, так і тепер чути дух московських слов'янофілів. «Без православ'я, – писав Кошелєв Аксакову, – наша народність – погань» (фраза, що її евразійці вживають иноді як motto). Також і Герцен писав якось тому таки слов'янофілові Аксакову: «Для Вас руський народ переважно православний, себто, найбільш християнський, що найбільш наближається до «вісі» небесної»... Московські слов'янофіли були передусім течією віросповідною, – за характеристикою Драгоманова (1876 р.) «не панславістами, а панправославістами»***. Евразійці їх наслідують, роблячи православ'я служницею московської культури і гнобителем інших. Вони «відомо негують основний принцип людини і громадянина – право віри й невіри. Що більше, факт існування у світі кількох християнських церков і використовують евразійці в той спосіб, що «перегородки» між ними «піднімають до неба». Крім того, природу католицизму вони презирливо трактують як інтернаціональну, а природу православ'я згорда – як понаднаціональну (Ільїн); католицизм східного обряду вони називають тільки «гальванізацією уніятського принципу». Евразійці виступають як прихильники єдиної православної церкви, беручи її в тім вигляді як вона склалася: державно-централістичною, аристократичною, єрархічно-бюрократичною, пансько-чиновницькою, під оглядом матеріяльним дорогою, і розуміється, з церковнослов'янською мовою при богослужбах, та продовжуючи її стару русифікаційну службу. Тоді як українська традиція стоїть за неагресивну, демократичну, дешевшу, громадську церкву;

* «Евразійство». — Опит систематич. изложенія. Евраз. кн-во, 1926, ст. 27-28.

** Див. Зареванд. — «Турція и пантуранизм». Париж, 1930 р.

*** М. П. Драгоманов: «Политическія сочиненія», т. II, 1906, Paris, ст. 187.

В тих «Пол. сочин.» нашого великого мисленника, написаних 40-50 літ тому, ми знаходимо багатий матеріал для критичного зрозуміння ґенези й засад ідеології сучасного євразійства.

в тому напрямку на Україні працювали братства XVI-XVII в. в., що їх нищила Москва ще й у XVIII в., доки таки не знищила; наша традиція знала і зближену до української церковну мову, й такою мовою писані релігійні книжки. За часів останньої революції та традиція знову віджила на Великій Україні – в українізованій церкві. Її відновила сама православна громада, що використала факт знищення большевиками державної церкви й переслідування ними релігії. До цього відновлення української церковної традиції різні напрямки російської думки поставилися негативно. Зрозуміло, що стихійно (абстрагуючи від большевицького режиму) відновилася й повна свобода віри чи невіри і фактичне право творення на Україні релігійних асоціацій найрізноманітніших визнань. Згідно з ідеологією евразійства над усім тим мусила б запанувати нероздільна казенна православна церква, яка – не слід забувати – в царині критичної думки відстала навіть від давньої греко-східної церкви IV-VIII в. в. Ось така друга засада евразійців.

Далі йде найважливіший у їх світогляді принцип. Евразійці уявляють собі широчезні простори евразійського терену як «евразійський світ..., замкнену й викінчену географічну, господарську й етнічну цілість, відмінну і від властивої Европи і від властивої Азії*. «Евразія – окремий світ, єдиний у собі...». Отже, Евразія становить своєрідну цілість. Ця теза настільки проблематична, наскільки й дорога евразійцям, бо доводячи її – а для того притягають зброю з різноманітного арсеналу науки – вони тим самим доводять натуральність об'єднання теренів Евразії в одну політичну цілість, в одну єдину, неподільну державу.

Як же розуміють евразійці цю своєрідність евразійського «єдинства» і «цілости»? Коли вглибитися в евразійське уявлення тієї своєрідности, то мимохіть перед нами, по-перше, воскресає ідеологія московських слов'янофілів, що їх Драгоманов слушно назвав власне великорусофілами, а по-друге, – ідеологія російських народників. Слов'янофіли вважали, що російський народ виробив самобутні прикмети, чужі для західноевропейської культури, і сподівалися, що ті засади стануть «світичем» загальнолюдської культури. Народники 70-х років вбачали російську самобутність в тому, що Росія своїми власними шляхами піде до здійснення соціялізму, поминаючи проміжні стадії, перейдені Заходом. Нарешті з'явилися евразійці. Як і слов'янофіли, вони негативно оцінюють европеїзацію Росії, що, на їхню думку, скаламутила національну свідомість москвичів, та наслідком якої росіяни «гордилися не тим, що вони

* «Наслѣдіе Чингис-хана. Взгляд на русскую исторію не з Запада, а з Востока». Евраз. кн-во, 1925, ст. 52 і «Евразійський временник», кн. IV, 1925, стаття П. Савицького.

були, а тим, що хотіли стати авангардом Европи й європейської культури в боротьбі з іншими культурами, а втім і з своєю власною». Як колись слов'янофіли, евразійці приймають за аксіому (та на тому стоїть і сучасний нам автор-европеєць – Шпенгляр), що европейський Захід згнив і доживає свій вік. «Ми мусимо призвичаїтися до думки, – пише визначний ідеолог евразійства кн. Трубецкой, – що романо-германський світ зі своєю культурою – найлютіший наш ворог». Инший ідеолог евразійства трактує европейську цивілізацію як «стовп злоби богопротивної», як «вавилонську вежу», як «мати блудниці і мерзостей земних» (Ильин, «Евраз. временник», кн. IV). Ставлячись із жалем до факту проникнення елементів західноевропейської цивілізації до московської культури і недооцінюючи їх значення, евразійці наслідують пізніших слов'янофілів, а саме: Н. Данілєвского та К. Лєонтьєва, і щодо панславізму. Два вищезгадані заступники пізнішого слов'янофільства виступають проти «розтоплення російської культури в абстрактному і романтичному панславізмі». (Та й западник Бєлінський казав: «До слов'ян нам нема діла!»...). Евразійці не хочуть навіть чути про слов'яно-російський світ як про культурну цілість, і не вважають вже за дуже близьку етнічну спорідненість між слов'янами. Вони не визнають, щоб основи російської культури були пов'язані з слов'янством. «Росію з слов'янством поєднює, – каже Трубецкой, – єдине «звено» – це російська літературна мова і більш ніщо». Та ба, коли російська мова пішла від церковнослов'янської, – кажуть вони, – то не тому, що остання була слов'янська, а тому, що вона була церковна. «Слов'янський характер», «слов'янська психіка»..., «загальнослов'янський фізичний і антропологічний тип»..., «слов'янська культура», «етнографічна спільність слов'ян» – все це для них «міфи»*. Панславізм – це для них якась дурничка, що її вже час здати до архіву.

Відгороджуючись від слов'янства, евразійці відокремлюють себе й від східних народів. «Ми не слов'яни, – кажуть вони, – і не туранці, хоч у низці наших біологічних предків є й ті, й другі, а рускіє»**. Культура Росії для них не є ані европейська культура, ані одна з азійських..., вона цілком особлива, специфічна культура..., синтез східних і західних культур..., середня між тими й другими, евразійська культура***. При тому, надаючи їй значення, йдуть вони за слов'янофілами, що по-своєму зінтерпретували гегельянство з його схемою змін національних гегемоній у всесвітній історії; згідно з популярним на той час вченням німця Гегеля, весь розвиток людства йде ступнями, при чому кожен ступінь персоніфікується в

* К проблеме русск. самопознания, 1927, стр. 93-94.

** «Евразійство», ст. 31.

*** Там таки, ст. 32.

якійсь одній нації; носієм останнього ступеня є германці (переважно прусаки); дальший ступінь у схемі Геґеля не передбачено... Слов'янофіли, за виразом Гоголя, – восточники – той останній ступінь пов'язували з російською культурою. Вони вважали, що найбільш досконалий розвиток світового розуму знаходить відбиток не в германо-романській культурі, а в відмінній основоположними принципами культурі російській, точніше – московській, яка тим то й мусить по добі німецькій стати останнім ступенем загальнолюдської культури. Наслідуючи слов'янофілів, євразійці й собі твердять, що євразійській культурі «в нашу епоху належить кермівнича й перша роль в низці людських культур»*. Ось так у XX в. в «модерній» ідеології виступає наївне колишнє самохвальство москвинів в XVI в., мовляв, Москва – третій Рим, а четвертому не бути. На відміну від слов'янофілів євразійці не визнають ніякої загальнолюдської культури й ідеалів; вони знають тільки різко відмежовані одна від одної й собі чужі національно-державні культури, що з них кожна становить у собі замкнений світ, який не має точок дотику з иншими культурами.

Мабуть, ніхто не буде заперечувати своєрідність і відмінність російської, точніше, великоруської культури від Европи й Азії; але хто ж погодиться з тим, що на теренах Евразії є й має існувати тільки ця культура? А її євразійці лише й бачать, про те лише й мріють, ігноруючи існування инших культур, напр., української, що й собі відмінна від Европи й Азії, але рівно відмінна і від великоруської. Можливо, вони і праві, відмежовуючись від слов'янства, чим полегшують позицію тих, що великоросів не хочуть включити в сім'ю слов'янських народів. Однак ми, українці, – чисті слов'яни і походженням, й ідеологічною традицією. Остання знайшла собі відмінний вираз у Москві, відмінний – у нас. У Москві ідея панславізму ховала в собі нерівне трактування слов'янських народів та імперіялістичне стремління поширити російську державу на все слов'янство. Відомий, напр., слов'янофіл Хом'яков розглядав слов'ян як «орлів», що, одначе, «могучую голову склоняють передъ старшимъ сЬвернымъ (себто – московським – *О. М.*) орлом!»... і мріяв, щоб російський цар (тоді Микола I) став «всеславянскимъ царемъ»! Московський панславістичний імперіялізм, за виразом Костомарова, мріяв «простереть когда-нибудь царственную десницу на славянскіе народы и уготовить имъ вожделенную судьбу Украины и Польши». Натомість «умираюча під кнутом московським і санкт-петербурзьким багнетом» українська народність з хвилею, коли стала разом із иншими слов'янськими народами на шлях відродження, відразу прибрала ідею панславізму у «світлі форми федеративного союзу слов'ян» (Костомаров) у згоді з ідеалом: «Щоб усі

* «Евразійство», ст. 36.

слов'яни стали добрими братами і синами сонця правди» (Шевченко).

Одначе доведення відмінности і своєрідности від Европи, Азії і слов'янства не дає підстави ще протиставити в цілому великоруську культуру (як то можна робити, скажімо, з культурами Заходу і Китаю або Індії) та ще й як щось краще в понятті евразійців – «гнилому» Заходові і «мерзостям» европейської цивілізації. В минулому московські «восточники» вважають Петра Великого за руїнника московської самобутности, хоч на це є й інші погляди. На думку, напр. Драгоманова, Петро Великий і в царині релігійній, як і в багатьох инших, не тільки не зробив ніякої сутньої реформи, але навіть ще далі розвинув принципи московського життя, хоч і дав їм европейський стрій, і при тому не стільки нового крою у стилі XVIII в., що тоді починався, скільки вижитого XVII»*. Про 90 роки той-таки Драгоманов** писав: «Немає нічого більш неправильного, як протиставлення Росії й Заходу, що є в суті речі відгомоном однобічного, геть чисто віросповідного погляду на життя та історію». Ще менше підстав протиставити Великоросію Заходові тепер. Але кінець-кінцем! Хай це буде справа самих москвинів. Лише те протиставлення чіпає в їх концепції й Україну; вони говорять і за нас. Тим часом це невірно ні для минулого, ні для сучасного України. В минулому Україна тісно була пов'язана спочатку з Візантією, а потім із Заходом (феодалізм, цеховий лад, маґдебурське право, вплив старочеського права на литовсько-українське, морські зносини, Могилянська Академія і т. д., і т. д.); інкорпорація Москвою, правда, поставила кордон між нами й Заходом, але ж не неперехідний. До того ж Україна завжди залишалася певними своїми частинами в західному світі, бо ніколи ціла не вміщувалася в рамках самої Росії, до речі, як то є й сьогодні, коли українські землі лежать і поза СССР, в межах сусідніх держав Заходу. Тож і своїм історичним минулим, і географічно й культурою ми, українці, належимо до европейського культурного обширу. Европеїзація є для нас продовженням того, що в нас було і є европейського. Знаємо, що в европейській культурі є й негативні боки, так можна ж нам брати з неї тільки краще, але бути самими собою, не втрачаючи своєї самобутності. Отже, те протиставлення до Заходу не може до нас відноситися.

Коли евразійці говорять і за українців, як і за інші народи Евразії, то виходять із їх відстало-тенденційного поняття «національного», як «державного», а не в розумінні «народности». Скільки паперу списано

* Драгоманов: «Языки, конфискованные СвятЬйщимъ Синодомъ». «Вольное Слово», ч. 26 за 1882 р.

** «Либералы и земство въ Россіи», цитую за «Полит[ические] сочин[ения]»Драгоманова, т. II, Париж, 1906, ст. 830.

вченими різних країн, роз'яснюючи хибність такого розуміння; з осібна для росіян в цім відношенні так багато зробив Драгоманов ще у 80-роки. Все те професори-евразійці, а між ними є й професори державного права, не можуть не знати. А проте вони стоять на становищі, що в державі Росії-Евразії вся арифметична сукупність різноплемінного населення складає одну націю і при тому, мовляв, руську чи евразійську. В даному випадку позиція евразійців є ніщо инше, як позиція реакційного публіциста 60-х років Каткова, який держався погляду, що «русскій народъ единообразенъ во всемъ своемъ составЬ отъ Карпатъ до Амура»... На основі свого тенденційно-реакційного розуміння нації евразійці за правдивий націоналізм вважають такий, «який виходить із самобутньої національної культури, або (і тут пікантність!) скерований до такої культури»*. Перша частина формули вірна, на ній то й стоять різні народності Евразії і деякі, хоч треба признати, дуже нечисленні кола великоруської народности. Одначе тільки ця частина формули ніяк не дає підстави евразійцям для їх націоналізму, що «третирує» не великоруські народності. Тому під правдивим націоналізмом вони розуміють ще й такий, що скерований до творення самобутньої національної культури..., хоч би й на кістках інших культур, що йде до творення культури «єдиного народу» на теренах десятків инших самобутніх культур инших народностей, «свідомо відкидаючи дух европейської цивілізації і будуючи державність та культуру на цілком инших неевропейеьких засадах»**. Така ще одна позиція зорієнтованого на Схід евразійського націоналізму. Мимохіть напрошуються слова Драгоманова***, сказані ним з приводу ненависти попередників евразійства до Европи й Заходу: «Ми не думаємо поклонятися перед Заходом..., але дуже добре пам'ятаємо все зле, зроблене нашому внутрішньому розвиткові... ворожнечею до Заходу і тим «східним» націоналізмом, під котрий так зручно ховається все ретроградне і обскурантське».

Всебічну єдність і цілість Евразії, на думку евразійців, визначила вже історія. Евразія – це колишні терени монгольської імперії, що її границі приблизно покриваються з границями б[увшої] Російської імперії. На їх думку, Росія – не продовження Київської Русі, а має з нею тільки спільну назву. Натомість її створили монголи з того часу, як вона увійшла у склад татарської державности. «Сама природа вказує народам Евразії на конечність об'єднатися в одну державу»****. Перші вияви евразійської культурної

* Трубецкой: «К проблемЬ русскаго самопознанія», 1927, ст. 15.

** Н. Р.: «Наслєдіє Чингис-Хана», ст. 57.

*** «Политич. сочиненія», т. II, 1906, Париж, ст. 27.

**** Н. Р.: НаслЬдіе Чингис-Хана, Берлін, ст. 52.

єдности й цілости вони знаходять уже в імперії Чингізхана. «Монголи формулювали історичне завдання Евразії, поклавши початок її політичній єдности й основам її політичного ладу». Під монгольське ярмо Росія попала роздробленою, «татари гнобили, але й учили, і через 200 р. Росія вийшла з-під нього, хоч і «неладно скроєною, та міцно зшитою» православною державою»*. «Без «татарщини» не було б Росії» (П. Савицький). Московський «улус», пізніше московська держава, – читаємо ще в одного автора («Евразія»), – «заступила місце монголів і одідичила по них їхню культурно-політичну спадщину». Москва стала новим збирачем евразійського суходолу; цю роботу майже закінчила імперія, хоч «сама істота російсько-евразійзької ідеї не була усвідомлена». В останній революції довелося вже большевицькій владі продовжувати діло «зібрання Русі» московських царів, і під гаслом інтернаціоналізму виконувати заповіт великого Чингізхана... «З діяльности большевизму, – каже Трубецкой, – прет ізо всех щелей яксімсот літ тому... напівазіятське обличчя Росії –Евразії..., запах паленого кізяка, кінського поту, верблюжої шерсті..., встає над Росією тінь великого Чингізхана, об'єднувача Евразії»**. «Апофеозом татарщини й Чингізхана, – каже, критикуючи евразійство, російський проф. Кізеветтер, – обвіяні найбільш натхненні сторінки евразійських промов». Аж Чингізхана притягнено, зауважимо ми, в характері історичного аргументу за єдність і цілість Евразії, за «єдину неділиму» Росію та проти самовизначення народів і країн, проти їх природного сепаратизму...

В наші дні, на погляд евразійців, не гнилий Захід, а Схід несе зорю відродження; виходячи з революції, Росія відвертається від Европи й повертає обличчя до Азії. Надалі Евразія буде ареною боротьби азійських елементів із европейськими, в якій, розуміється, більш високої культури елементи Азії, ad maiorem gloriam*** Чингізханових заповітів, переможуть елементи Европи, бо евразійська культура інтимно-споріднена з азійськими, а російський народ цілком пасує до Азії. Досі серед інтелігенції в Росії слово «азіят» було лайливим; евразійці, навпаки, гордяться ним.

«Так, скіфи ми, так, азіати ми.

З розкосими і жадними очима».

Вірш, що його можна поставити моттом до всієї ідеології евразійства.

Та аргумент із Чингізханом використовують і прямі його родичі, але вже в протиевразійській і в протиросійській політичній концепції. Ми вказали вище на тріюмфальний розвиток ідеї панісламізму, що зароди-

* Трубецкой: «К проблемЬ»…, ст. 52.

** Трубецкой: «К проблемє»…, ст. 55.

*** ad maiorem gloriam (лат.) – до старої слави (чести).

лася серед татар евразійського Поволжя. В 80-ті рр. минулого віку чисто релігійний рух став набирати націоналістичного забарвлення, обвіяного ідеєю всетюркського самовизначення, виявляючись спочатку в белетристиці, а з середини 90-х рр. і в публіцистиці. Після першої революції в Росії провідники тюрксько-татарського націоналізму мусили емігрувати до Туреччини й виступили там з пропагандою пантуранізму чи точніше – пантюркізму, скерованого до об'єднання всіх тюркських племен в одну державу під владою Туреччини. У світову війну Туреччина вступила з мрією включити в турецьку державу все татарське Надволжя. Сучасна влада кемалізму своєю політикою підготовляє здійснення пантюркізму, себто, щоб колись забрати від Росії Надволжя, Приуралля, Степовий Киргизький край, Туркестан та інші райони з тюркським населенням і об'єднати їх в одне ціле з Туреччиною. Пантуранізм не видається росіянам фантастикою, його розглядають як рух, що «загрожує великою небезпекою для цілості державних теренів Росії» (проф. Кізеветтер). В инших авторів* та сама ідея об'єднання прямих родичів – народів Чингізхана – в одну державу виступає як панмонголізм. Такого характеру, видно, й була розкрита большевиками згадана вже казанська націоналістична організація «Туран», що об'єднувала і буржуазні, і комуністичні татарські елементи; на чолі її стояв відомий татарський діяч і комуніст Султан-Ґалієв, а організація ставила своєю ціллю об'єднати в одну державу визнавців ісламу: татар, башкирів, киргизів, комликів й инші менш значні тюркські племена СССР. Коли евразійці прив'язують до Чингізханових традицій, то це має дуже вузькі підстави, бо є тільки безперечним у москалів: запозичення ними від монголів деяких рис управління, «затворництва» жінок, надверньої техніки, як «ямська гоньба», батіг та «плєть»... Зате коли ж до тих традицій нав'язує своє пробудження тюрксько-монгольський Схід, то це вже щось инше. Власне, національний ренесанс тюрксько-монгольського Сходу зводить нанівець евразійські мрії.

Тиснучи на всебічне єдинство Евразії, евразійці розглядають і її терен як географічний індивідуум, як специфічний, окремий, цілісний географічний світ, що означає собою світ цілісної евразійської культури. «Геополітична плоть Росії-Евразії в значній мірі, – каже ідеолог евразійства від географії й економіки доц. Савицький, – є географічна плоть монгольської держави»**. «Росія-Евразія, – каже той самий автор, – є «місцем розвитку»; «єдиним цілим», «географічним індивідуумом», одночасно гео-

* Др. Еренжен Хара-Даван. «Чингис-хан, как полководец и его наслЬдіе», Білгород, 1929.

** П. Н. Савицький. – «Россія – особый географическій мір», Евраз. кн-во, 1927, ст. 25 і 28.

графічним, етнічним, господарським, історичним і т. д. «ландшафтом»*. Але що таке «ландшафт»? – запитаємо ми. Під ним треба розуміти певний район, де підсоння, ґрунт, рослини, характер обробки землі й, нарешті, людської культури творять певну гармонійну цілість. Для п. Савицького ціла Евразія і є таким ніби «ландшафтом», бо там симетрично (!! *О. М.*) сполучилися пустеля, степ, ліс і тундра. Сам він Евразію називає «континент-океан» (!), і простір її – коло 10 тисяч км. завдовжки і 5 тисяч км. завширшки – дає до такої метафори повну підставу. Але чи ж мислимо – та ще й для географа – приймати a ргіогі** такий простір за географічну єдність? Що середина Евразії, обшир між ріками Об та Лєною, віддалена від морів більш, ніж на 1000 км (найвища можлива грань континентального транспорту для господарсько-торговельного обороту) – то ще не доказ, що західні терени аж по Чорне море та східні – аж по Амур складають з тією частиною якусь єдність. Чому вони не можуть бути єдністю без тієї частини, самі? Для географа Савицького то все один «ландшафт»; для другого «евразійствуючого» географа доц. Полетики***, Евразія є країною «ландшафтів», отже, щось инше, із чим ми цілком погоджуємося, але це щось повалює тенденційне «єдинство» як абсолютну підставу до державної єдности Евразії. Ландшафтотворчим фактором, – як слушно зазначає доц. Полетика, – є підсоння, що зі зміною широти змінюється, спричинюючи відповідні зміни ґрунтових і рослинних зон, а з тим і сільськогосподарських провінцій, себто, зміну «ландшафтів». Під впливом солярно-термічного й атлантичного, головне гідрометереологічного чинників як головних підсонно-творчих факторів, у різних частинах Евразії створились різні кліматичні типи. Сполучення названих головних і локально-секундарних факторів дає за класифікацією Л. Берґа таких п'ять підсоннь, а з тим і 5 «ландшафтів»: а) тундровий, б) тайговий чи сибірський, в) дубових лісів, г) степів і д) позатропічних пустель із холодними вітрами. Особливості підсоння визначили і особливості господарств, і загальної культури, і життя. За класифікацією Є. Гана для Евразії істотні три найголовніші типи господарства: а) рибальство й полювання, б) скотарство кочівників і в) плугова культура. Ці різні форми господарювання зумовлюють «великі різниці у секундарних галузях культури, – каже Полетика, – в духовнім житті і в способах життя, і ясно, що російська культура (культура в етнографічнім розумінні слова, а не як духовна діяльність вищих інтелігентських шарів) не *однорядна чи*

* Його ж. – «Географическія особенности Россіи», ч. I, Прага, 1927.

** a ргіогі (лат.) – наперед.

*** Його ж стаття: «Die geographischen Hauptbesonderheiten Russlands und ihre negative kulturelle Bedeutung», у місячнику «Ost-Europa», 1928, H. 11, ст. 764-784.

моногенна (підкреслення наше, *О. М.*), хоч плугова культура обіймає поширення і значення на дуже великих просторах». Отже, за географом, що не поставив науку на службу евразійському ідеалові, замість однорідної культури Евразії, як пропагують евразійці, в дійсності є кілька, багацько культур народів Евразії. Для евразійців вона однорідна, бо мислять її як культуру інтелігентських загальноруських верхів, що є для них зброєю їх політичного ідеалу.

Евразійці знаходять аргументи для себе і в деяких істориків-археологів, посилаючись, напр., на Г. І. Боровка, який відстоював погляд, що в «античні часи ввесь терен від берегів Чорного моря, і йдучи на Схід через Волгу, Каспій, Урал, вздовж південного Сибіру аж... до Китаю на Сході й до Іранської височини на Заході, був зайнятий племенами – представниками споріднених між собою культур... скіфсько-сибірських... Спільність тих культур, що різко відрізняються, коли взяти їх вкупі, від усіх останніх відомих нам культур, є цілком означений і надзвичайно важливий в історії людства факт. Це особливий самостійний світ». Як бачимо, йдеться тут про античні часи, про які щодо теренів Евразії маємо аж надто мало відомостей.

Звертаються вони за поміччю й до російської історіософії, аби знайти підтвердження тез про риси особливости й суцільности Евразії. Для того наводять міркування, напр., С. Шевирьова (1841 р.), що «Захід і Росія стоять одне проти одного... стане Росія зайвим доповненням історії Заходу чи встоїть на своїй самобутности... і складе світ особливий?..». Згадують думку Ґерцена (1850 р.), що «в Росії є щось своє, особливе». Теж Н. Лєонтьєва (1882), що «Росія з азіятськими володіннями – це цілий світ окремого життя, окремий державний світ». Розуміється, евразійці притягують і істориків, і історіософію тих, що говорять щось для них бажане, інших вони оминають та їх праці замовчують. У працях і творах таких істориків, як проф. П. В. Павлов, М. І. Костомаров, О. Н. Щапов, і таких публіцистів, як Ґерцен і Бакунін, вони зустріли б і протилежну їм історіософію. В Ґерцена, напр., беруть вони вищенаведену думку, а оминають те, що він думав, напр., про той обсяг Росії, про отой ідеалізований «континент-океан» евразійців. «Ми нічого не знаємо більш «нелепее», – пише Ґерцен, – від цих «китообразних» держав, що їм тяжко рухатися від росту»*. На иншому місці той самий Ґерцен ставив питання, – якого не поставив ще ніхто з евразійців, – що робити, якщо Україна не захоче бути ні польською, ні російською? І сам таки відповідав так, як не скажуть евразійці: «В такім разі Україну слід визнати вільною й

* «Колоколъ», ч. 66.

незалежною країною»*. Не посилатимуться евразійські ідеологи й на історіософію Бакуніна: «Зовсім невірно говориться про російський народ, – казав анархіст Бакунін, – як про єдиний, бо російський народ не становить однорідної маси, а складається з кількох споріднених, але все ж різних племен... Крім великоруського народу, є ще український..., що зробив велику помилку, прийнявши в XVII ст. протекцію російського царя... Цей народ..., мабуть, складе окрему державу... незалежну від Великоросії й Польщі»**. Або того таки Бакуніна: «Хочемо, щоби Польщі, Литві та Україні, фінам і латишам, а також Кавказькому краєві була повернена повна свобода і право розпоряджатися собою і влаштуватися по своїй волі, без жодного з нашого боку втручання, прямого чи посереднього»***. Таку історіософію евразійці мовчки оминають.

Не так легко знайти евразійцям підтвердження своїх засад в економіці. Політичною економією вони зовсім незадоволені. «Хоч є величезна кількість книг на російській мові, присвячених політико-економічним проблемам – у питаннях теоретичної політичної економії, – каже їх економіст П. Савицький, – досі нема ще російської науки... Основні теоретичні проблеми господарства ще не продумані «по-русски». І кожному, хто підійшов би до господарсько-економічних питань Росії-Евразії із завданням самостійної думки, довелось би і доводиться бути самому собі батьком. Але треба! Велика евразійська культура не може обходитися без самостійної і творчої політико-економічної галузі»****. В економічному відношенні за особливість Евразії вважають низьку пересічну густоту населення: перед війною ціла Росія (з Україною) мала, мовляв, 9,2 душ на кв. км., а після війни, у 1926 р. – 7; її европейська частина мала перед війною 25 душ на кв. км., а Сибір – 0,7. На Україні ж навіть російський географ Полетика налічує густоту у 80 душ на кв. км., і в такому разі чи не ясно ж, що вже з погляду густоти людности Україна не належить до Евразії? Далі, за особливість Евразії вважають те, що вона стоїть в дуже невигіднім положенні до світових водяних шляхів сполучення – чинників, як відомо, не тільки господарського, але й всілякого поступу. Знов Україна як понадчорноморська країна має особливості діяметрально протилежні і для неї вигідні – тим самим знов таки не надається до системи Евразії. Евразійці кажуть, що невигідне положення Евразії щодо світових водяних шляхів сполучення, сприяло захованню її політичної цілости, але затримувало загальний культурний розвій. І доки

* «Колоколъ», ч. 34.

** Бакунинъ. Историческое развитіе интернаціонала, 1863, ч. I, ст. 350, 351, 360.

*** Бакунинъ. – «Народное дЬло, Романовъ Пугачевъ или Пестель», ст. 41-42.

**** П. Н. Савицький: «Россія особый географич. мір», ст. 59.

повітряна плавба не розвинеться в напрямку зрівняння з морською, доти той стан залишатиметься. Віддаленість же середини Евразії від океанів, що не дозволяє залізничному довозові стати комерційним, вказує їй на конечність бути економічно таким же самовистачальним світом (автаркією) як Сполучені Штати Америки, використавши для того з імпорту чужоземних капіталів. На це можна сказати, що Сполучені Штати – не автаркія, а країна двобічного гармонійного розвитку – індустріяльного й сільськогосподарського разом. Україна, окремо взяти, має всі дані до такого двобічного розвитку. Автаркія ж Евразії означала б обов'язок України живитися індустріяльними виробами тільки Великоросії: так намагалася робити царська Росія, так робить большевицька Евразія. Нас би визискувала на свою користь Евразія, фактично Московщина, замість того, щоб ми розвивали свою індустрію, або недостатні продукти набували по інших державах, маючи на увазі мотив найбільшої для нас вигідності. Ми б усе були тою таки колонією Московщини, що нею були й є досі, надалі ж ще гірше – колонією колоніяльної держави. Евразійці самі визнають, що Росія-Евразія економічно, наслідком большевицького господарства, відкинена в низку колоніяльних країн таких, як Індія, Єгипет, Мароко. В такім злиденнім стані евразійці знаходять лише те добре, що силою речей Евразія стала на чолі своїх азіятських сестер – колоній у їх сукупній боротьбі проти романо-германців і европейської цивілізації. «Віднині, – каже Трубецкой, – інтереси Росії нерозривно пов'язані з інтересами Турції, Персії, Афганістану, Індії, можливо, Китаю й інших країн Азії. Азійська орієнтація єдино можлива для справжнього московського націоналіста»*. Ту орієнтацію ми бачимо практично вже в експортно-імпортній політиці большевизму.

Як бачимо, економіка не придатна для доведення тези про єдність Евразії. Та й усі способи доведення тієї всебічної єдности не можуть скріпити тенденційного становища евразійців. Воно зустріло рішучі заперечення навіть серед частини російської неевразійської критики. Відомий історик культури проф. Мілюков, напр., вважає погляди евразійців взагалі «предвзятими» і каже, що Росія – це ніяка специфічна Евразія, що єдність євразійських теренів – це чиста фантазія, а навпаки, з Европою Росія пов'язана тісніше, ніж з Азією...

[Розбудова нації, 1930 р., № 1-2].

* «На путях. Утвержденіе евразійцев», кн. II, 1922, ст. 302, 306.

Олександр Мицюк

ЖИДІВСТВО ЗА ДОБИ ІСТОРИЧНОГО ПЕРЕЛОМУ (1917-20 рр.)

Одночасно з боротьбою України за свою самостійність супроти большевицько-московської влади та її армій провадила війну з большевицьким режимом т. зв. Добровольча армія. Її завданням було реставрувати дореволюційну єдину, неділиму монархічну Росію, з усіма її соціяльно-становими атрибутами, повернувши колесо історії до часів Столипіна. З Передкавказзя весною 1919 р. вона між иншим просувається на Донбас, у червні займає Харківщину й Катеринославщину, наступних місяців того самого року, вибиваючи большевиків і відтиснувши українську армію до Збруча, займає майже всю Україну. Жидівство приблизно за 7–8 місяців панування большевизма встигло його зрозуміти. Воно побачило, що за комунізму торгівлею йому вже не вільно займатися, що в буржуї зачисляють і «мішочника» – під назвою купця, а дрібного ремісника чи кустаря – над назвою фабриканта. Поворот до режиму старих царських часів, що його несла Добровольча армія, до режиму обмежень і черги осілости, здавався вже багатьом жидам далеко ліпшим; вони радо чекали на добровольців. Та ці останні відхиляють протягнену їм руку; відштовхують своїх «однодумців» ідеї єдиної, неділимої Росії. На добровольців діяло «явное, бьющее в глаза засилье евреев во всех областях советского управления» (Денікін), починаючи з народного комісаріяту війни з Троцьким на чолі. «Жид озброював і безприкладною жорстокістю вдержував при купі червоні полки, що вогнем і мечем захищали «завоювання революції, – каже жидівський автор І. Бідерман, – на наказ того самото жида тисячі руських людей, старих і жінок, кидали в тюрми, щоб заставою їх життя примусити російських старшин стріляти у своїх братів»*. Команда Добровольчої армії мала відомості, що в Москві провідні ролі перейшли до рук жидів: на 36 верховодів один (Ленін) – великорос, а инші – жиди**; мала

---

* Бідерман І. М.. Россия и русское еврейство. // Сборн. «Россия и евреи». – 1924. – С. 71.

** Шехтман И. М. Погромы добровольческой армии на Украине. – Берлин, 1932. – С. 225, 290; є характеристичним для «наукового» видання, що при наведенні дотичного документу, коли дійшло до переліку осіб тих 36, з якого з прізвищ можна би було й читачеві перевірити правдивість чи неправдивість того явища, то сказано тільки: 1. Ленін, 2. Троцький, а далі поставлено «мнотюточіє»....

спис окремих жидівських частин; добровольці зустрічалися з тим більшим виявом жидівського засилля, чим далі заглиблювалися на Україну зі сходу на захід. Знецінення людського життя взагалі в очах вояків наслідком ще світової війни, факти того засилля та агітація чорносотенних публіцистів, що взяли на себе ідеологічний провід Добровольчої армії, приводять до узагальнення, що «всі жиди – комуністи», в кожному разі, що всі жиди відповідальні за большевизм; звідси гасло: «бей жидов – спасай Россию!». І жидів громили, приказуючи «це вам за Троцького»; за час з червня 1919 р. і по вересень 1920 р. начислюють 267 погромлених пунктів, у 213 пунктах налічують забитих 5325 душ. Жидівські погроми на Україні робили винятково регулярні частини Добровольчої армії, складені головно з зайшлих елементів – великоросів, козаків Дону, кавказців (найбільшими різунами були чеченці), які раніш не стикалися з жидами, їх не знали. На території української армії погроми були випадками, що йшли знизу, породженням безвладдя, на територіях денікінської армії погроми були системою, вони виходили згори, вони супроводять заведення ладу. Їх прояви бували остільки не мотивовані й немилосердні, що українські селяни й міське міщанство иноді вважали навіть за свій обов'язок боронити й переховувати жидів»*. Між іншим, у колах нежидівського робітництва більших міст України факт, що большевицькі комісари були «з 15-тилітніх хлопчиків самої жидівської нації», викликало помітне незадоволення, яке знаходило свій вияв у спеціяльних заявах. Це було передвісником пізніших, за доби большевизму, настроїв про що скажемо згодом.

Для нею у найвищій мірі є цікавим, що й російські поступові, а навіть і деякі ліві кола, підпали щодо жидівства тому самому переходові від юдофільства до об'єктивного відношення, а часом і юдофобського, що й українські. Російська кадетська партія («Народної Свободи»), що приблизно відповідає укр[аїнській] партії соц[іалістів]-федералістів, на своїй нараді у Харкові на початку листопада 1919 р. між иншим винесла таку ухвалу: «Свідомі і кермівничі кола жидівства повинні оповістити безпощадну війну тим елементам жидівства, які активно беруть участь у большевицькому русі, творять злочинне – лихе діло»**... У цій постанові є признання причини ворожого відношення добровольців до жидівства... На конференції ще лівішої партії, народно-соціялістичної, у вересні 1919 р., чулися голоси (Мякотін) за активну підтримку Добровольчої влади, не зважаючи «на деякі негативні її властивості».

В органі тої самої партії «Свободная речь», що виходив у 1919 р. в Ростові-над-Доном, його ближчий співробітник, «що ніколи не був

* Та сама публикація Шехтмана, ст. 71.

** Наводимо зі згад[аної] книги Шехтмана, с. 71.

антисемітом» і що називав себе «старим інтернаціоналістом», М. Наживін, містить симптоматичну статтю «К еврейской интеллигенции», що відбиває в собі переломний настрій російського інтелігента в жидівському питанні. В попередньому розділі нам довелося встановити, як російська література перед світовою війною, немов на дане гасло, не говорила про жидів нічого, не виявляла своєї внутрішньої інтимної правди щодо жидівства. Почасти було це наслідком: широкого просякнення до літературних кіл жидів – літераторів і видавців, а в деяких колах і тому, що в багатьох відносинах жидівство було пригнічуване за царського режиму. «Памятаю я, – оповідає сучасник, І. Наживін, – розмовляли ми в Ясній Поляні про жидівське питання. Один словак-інтелігент здивувався, що російська преса так замовчує жидівське питання, всіма способами захищає й замовчує навіть те, що в жидах, безперечно, є лихим («завєдомо дурно»). «Нічого дивного в тому немає, – сказав Лев Ніколаєвіч (Толстой). – Лежачого не б'ють. Таке ствлення тільки шляхетне». Та ось революція усуває з жидівства б[увшої] Росії той гніт, приносить йому повну рівноправність, і поволі починають язики розв'язуватися, хоч і з огляданням і з добровільною цензурою на цей раз вже від ліберальних і соціялістичних кіл. Відверто заговорив і Наживін і розповів дещо несподіваного й про Толстого, це втілення світового сумління, і про інцидент в одній соціялістичній редакції: «У 1918 р. в редакції соціялістичної газети «Власть народа» в Москві, – згадує Наживін, –один визначний,дуже темпераментний публіцист, меншовик, завзято вимагав од редакції собі повної свободи в жидівському питанні. «Раніш, коли в них були скручені руки й ноги, ми мовчали... – казав він. – Але тепер я хочу говорити про них цілком вільно. Я не хочу, щоб жид був якимсь-то табу, перед яким треба тільки «почтительно склониться»*... Таким одвертим і свобідним голосом є й голос Наживіна. В згаданій статті «К еврейской интеллигенции» стверджується, що серед «русского народа» було й є почуття, коли не ненависти (до жидів), то певного «отталкивания», і не лише в «темних масах», але й в високоінтелігентних колах; автор свідчить, що, напр., Л. Толстой, який був проти того, щоб нападати чи «біть лежачого», віч-на-віч признався Наживіну, що він почуває «известное отталкивание к еврейству». «Раніш уважали, – каже Наживін, – що погроми «влаштовує виключно через своїх агентів уряд». То була помилка. Коли впала царська влада, погроми вибухли з особливою яростю». В чому причина цього факту? Знати їх, на його думку, дуже легко, вони в усіх на очах. Це «та гаряча участь, яку взяла жидівська

* Наживин И. К еврейской интеллигенции. // Свободная речь. – Ростов-на-Дону. – 9.X.1919. - №217.

інтелігенція, – я, – каже він, – наполягаю на цьому: не широкі жидівські маси, а інтелігенція й полуінтелігенція – в нашій революції все зруйнувала»… Те, що в «авангарді» революції жидівські імена, це безконечне багатство жидівських назв серед руїнників Росії, що віддали її нарузі, це «обіліє» жидів чи, точніше, покидьків жидівства в «застінках» різних чрезвичайок, у всіх тих ганебних убивствах, починаючи з огидного вбивства царя та його родини, – все це коле око, все це приводить до сказу «русску» людину, що боляче відчула ганьбу рідної землі». Він не закриває очей на жертви й жидівства в революції, але вказує, що «маси не числяться з цим і все-таки громлять»... Аби не зростав антисемітизм, він радить, щоб жидівство стало осторонь од революції й большевицького апарату. «Ідіть геть звідтіль, де вас видко, – каже Наживін, – мовчіть, поховайтесь... дайте спокій!» Инакше «вам не буде пощади». Врешті, він схиляється до погляду, який на той час почало висловлювати багацько російських громадських діячів, що слід «визнати жидів за підданих чужоземної держави (Палестини) і звільнити їх від усяких обов'язків до Росії, а з другого боку – обмежити їх права на втручання в російське життя». «Польща стала самостійною державою, – аргументує Наживін, – і всі поляки, що були в Росії, автоматично стають польськими громадянами, чужинцями. Палестина теж стала самостійною державою, і жиди так само мусять автоматично стати чужоземними підданими»...

В передовиці того самого числа того самого ліберального «кадетського» органу подано колегіяльний погляд редакції, в багатьох стосунках згідний із тим, що сказав і Наживін. Редакція вважає, що по революції жиди більше «не лежачіє». «Бесправия (жидів) больше нет, но привычное устремление мысли осталось, и над еврейским вопросом продолжает тяготеть своеобразный запрет либеральной цензуры. Евреев можно только защищать, все остальное воспринимается кривым зеркалом демократической печати, как погромная проповедь или, по крайней мере, как безответственное ей попустительство». Редакція гадає, що настав час у жидівськім питанні висловлюватися без попередньої «щепетільності», казати всю правду. А та правда полягає в тому, що: 1) антисемітизм «неудержимо і прудко» росте, а це 2) з'ясовується тим, що «жиди прийняли виключно видатну, якісно й кількісно, участь у зруйнуванні «русскаго» государства».

Редакція не приєднується до висліду Наживіна – оповістити всіх жидів чужинцями – хоч і визнає, що ця думка «завойовує популярність», а зі свого боку зважується говорити про ствердження верховенства національної культури та пропонує захват у національні руки, виключивши жидів, банків, кооперації, преси, пропонує купувати у своїх... Як

кажуть, невдовзі перед своїм забиттям, російський прем'єр-міністр Столипін мав на думці «национализацию капитала», себто, протегування російським національним підприємствам. Казна створила б особливий фонд, із якого підпомогали б енергійних предпритмічивих (заповзятливих. – Ред.) «русских людей», що не могли роздобути кредитів, чим не терпіли жидівські підприємства* через сильне ожидовлення кредитового ринку. І Лев Толстой кажучи, що «испытывает известное отталкивание к еврейству», при тому признався Наживінові: «Як треба мені купити шапку, а поруч є дві крамниці – Іванова і Зільбершатця, то я все ж піду обов'язково до Іванова»**. Як бачимо, Толстой, Столипін і ліберальна редакція партії «Народной свободы» зійшлися на конечности економічного націоналізму, якого одним із виявів є гасло «свій до свого»! Отже, після урівноправнення жидів зазначилися нові позиції в жидівських справах навіть серед поступових російських кіл. Більш праві кола ще дужче загострили своє негативне відношення до жидів. Наприклад, партія Пурішкевича стояла за категоричне проголошення всіх жидів чужинцями, а правого напрямку газетка «В Москву» мала характеристичний у тому відношенні підзаголовок: «Бери хворостину и гони жида в Палестину»***…

По світовій війні проблема аграризації жидівської людности стала перед усесвітнім жидівством як неминуча конечність, насамперед у Палестині – з одного боку, і в СССР, головне на Україні, – з другого. Щодо жидівських хліборобських колоній у Палестині, то насадження їх має особливу ціль. Хліборобська колонізація Палестини не стільки мета, скільки «засіб до збудування жидівської хати», від чого чекають впливу на духове життя цілого жидівства. «Без цієї дальшої цілі, – каже жидівський автор Рюппін – колонізація Палестини тратить будь-який зміст. Тож колонізація в СССР і Палестині – дві системи: вони подібні під господарським і технічним оглядом але в корені відмінні під оглядом соціяльно-культурним і національним. Палестинська колонізащя є кроком до творення духового національного осередку для цілого жидівства»****.

Сіонізм, який поставив за ціль відродження жидівської держави в Палестині, є породженням головно протижидівських розрухів на Україні 1880 років. Як було вже зазначено попереду, його ініціатором був

---

* Шульгин В. В. Что нам в них не нравится. – 1929. – С. 63.

** Наживін И. Там-таки.

*** Наводимо за книгою Шехтмана.

**** Dr. Ruppin A. Вже цит. праця. – С. 28.

Т. Герцль, а початки реалізації сіоністичної ідеї підпер жидівський архімільонер барон Ротшильд, уможлививши осідання на землях Палестини першим кадрам фактичних сіоністів-виселенців із Наддніпрянської України. На кошти Ротшильда насувано ґрунти й на них оселювано індивідуальні жидівські господарства на праві власності чи аренди. Але ротшильдівські колонії не можна визнати вдалими. Жиди-колоністи лишалися при набутій за діяспорного життя поихології: фізичну працю на землі переклали на арабських наймитів, жидівська молодь дивилася, як би втекти з колонії і при кожній можливості їх залишала.

Число жидів у Палестині до світової війни було впрост нікчемне: в 1874 р їх там начислювано всього лише 74 тис., в 1907 р. – 55 тис., на 1909 р. – 95 тис., в тому числі в колоніях жило 7250 душ. Навівши ці дані, Зомбарт слушно питає: «що значать ці числа в порівнянні з багатомільоновою масою жидів самого лише Сходу Европи?» Поза тим, відгукуючися на сіоністичний рух, той самий автор у своїй праці за 1912 р. не вважає за утопію заснування жидівської держави в Палестині й існування такої держави, навіть без селянства чи бідної на селянство. «Адже історія, – каже він, – знає такі приклади – Фінікії, Венеції, Голландії й старої жидівської держави і коли то було можливо без селянського підшарку за ранніх часів, то оскільки як є більше можливостей до того нині, за добу грошового й кредитового господарства?»[*]. І він, здаючи собі справу, що Палестина, коли б навіть була голою площею, може вмістити не більше 3 млн., не виключає поширення жидів на Анатолію, Месопотамію й інші сусідні землі.., хоч все ж – на його думку – більша частина жидів на віки засуджена лишитися в діяспорі... Розгорненій Зомбартом широчезній перспективі бракує найосновнішого: Палестина не є пусткою. Великий німецький економіст, Зомбарт зовсім забув про арабів, сучасних господарів Палестини... Його міркування мають кабінетний характер.

Через два роки по опублікуванню наведеного погляду Зомбарта вибухла світова війна, що по трьох роках скінчилася поразкою середньоевропейських держав.. Вільсон проголошує знамениті засади національного самоозначення народів, як підставу вищої міжнаціональної справедливости. Але міжнародне жидівство йде врозріз із тими засадами у й напрямку здійснення сіоністичної мрії. За підтримку жидівської фінансієри Англії під час війни Бальфур у листі до Ротшильда 1916 р. обіцяє створення в Палестині жидівської національної держави. За цим з'являється англійська декларація Бальфура з дня 2. XI. 1917 р., якою обіцяно жидам упривелійоване положення в Палестині. В одрізнен-

[*] Sombart W. Die Zukunft d. Juden. – 1912. – S. 32 і 64.

ня від Зомбарта, великий український економіст Тутан-Барановський услід за тим висловлює ось який погляд: «Збудування держави на національній підставі в багатьох випадках зовсім не здійсниме, бо різні національності, територіально не відокремлені одна від одної, живуть на тій самій території... В цьому відношенні особливо наочним прикладом є... жиди. Щоб зорганізувати національну державу, жиди повинні поперед зробити, величезне переселення... до одної країни. Та яка б не була та країна – *хоча б Палестина* – вона не є пустелею і, значить, зорганізування в ній жидівської держави порушило би засаду національного самоозначення»*...

Нам довелося вище вказати, що гасло самоозначення і його реалізація пішли врозріз з інтересами жидівської національности. І в даному випадку, за відбудови своєї держави, проводирі міжнародного жидівства цілком не хочуть знати і числитися з тою високоетичною засадою. Супроти неї вони ставлять своє бажання, спираючи його на застаріле історичне «право» на Палестину. Коли наслідком перемоги Антанти став на чергу розділ «майна» «хорої людини» – Туреччини, світова конференція в Сан-Ремо постановила відновити жидівську державу в Палестині, а Ліга Націй приділяє її під мандатне управління Англії, для якої, між иншим, той відновлюваний жидівський «національний дім» є важливою колонією.

Та далеко легше було впливовому й організованому світовому жидівству здобути згадану декларацію Бальфура й добитися Сан-Ремської постанови та передачі мандату, кому вони хотіли, ніж зреалізувати свою державу. Доки жидівство протягом двох тисячоліть мандрувало й жило в «розсіянні» чи «діяспорі», Палестина не зоставалася пусткою. За даними 1922 р.** в Палестині жило 591 тис. душ мусульман, головно арабів, 73 тис. християн і 84 тис. жидів. За цих умовин «жидівський дім» міг будуватися тільки за рахунок нежидівських народностей краю. Тим часом араби вважають Палестину своєю на основі права, що її вони заселяють протягом майже двох тисячоліть і донині. Арабська національність має велике і славне історичне минуле і за наших часів переживає своє відродження. Арабські націоналісти заявляються за звільненням Палестини від Туреччини так само, як і за звільненням инших васальних країн – Месопотамії, Іраку, Єгипту, уважаючи відняття Палестини від Туреччини за звільнення арабів на основі проголошення Вільсоном гасла про самоозначення народів. Зрозуміло, що арабські націоналісти не могли змиритися з наміром заснувати жидівську державу в Палестині і з захо-

* Туган-Барановский М. Социализм как положительное учение. – 1918. – С. 68.
** The Statesman's year-book. – 1930. – С.187.

дами сіоністів – досягти жидівської більшости в Палестині, поминаючи права арабів і з порушенням засад новітньої демократії. В останньому випадку річ іде про домагання сіоністів, щоб заборонено в Палестині утворення яких-будь законодавчих установ до того, доки не утвориться в країні жидівська більшість.

Жидам відразу треба було кинути великий кадр своєї людности до свого «національного дому», щоб підсилити в ньому жидівський елемент, для розбудування і промисловості, і хліборобства, і нових міст. Але це не так-то легко здійснити. Війна принесла жидівству Німеччини, Австрії і СССР урівняння в усіх правах з иншою людністю. Західноевропейське жидівство й американське на переселення до Палестини не пішло. Іміграційні кадри давали тільки Східна Европа, здебільшого зі зруйнованого злиденного жидівства, що не розпоряджало ані власним капіталом, ані сільськогосподарським досвідом. Той капітал заходилися постачати жидівські організації різних країн світу, а досвід мав прийти з часом.

На 30. VI. 1930 р. в Палестині вже начисляють: мусульман – 588,8 тис., жидів – 162,5 тис., християн – 82,6 тис., инших – 9,2 тис. душ*; отже, мусульмани трохи стратили, а жидів зросло вдвічі. Одначе за першим еміграційним натиском стало з'ясовуватися, що Палестина, як аграрна країна, не може прийняти багацько жидівського елементу, не може прогодувати нового населення. Її промислово-торгівельні перспективи в потенційному стані. Вугілля і нафти вона не має, Мертве море, в шість разів солоніше за океанську воду, має в собі джерела багатьох промислових перспектив, зосібна по здобутті високоцінних солей. Але поки що, негайно, в Палестині можна би виробляти текстиль, та то було би не в інтересах Англії, що довозить щорічно туди свого текстилю на 800 тис. фунтів стерлінгів. Торгувати ж поки що можна тільки між жидами та християнами, торг з арабами наштовхується на непереборні труднощі. Будова нових осередків, як ось нової столиці, Теляві («гора надій»), є заняттям тимчасовим і, може, навіть передчасним.

Наслідком всіх тих причин услід за новою імміграцією розпочалося покидання й від'їзд жидів із Палестини. Напр[иклад], за 1922–27 р. до Палестини прибуло 77 тис. жидів, а вибуло за той самий час 20 тис. З 1925 р. стає ясним, що жидівські перегони з арабами за здобуття більшости в краю програні; забалакали про «бінаціональність» Палестини, себто, що вона належить до двох націй – жидівської та арабської. В 1927 р. жидів покинуло й від'їхало геть на 2300 душ більше, ніж приїхало до неї. В 1929 р. прибуло 6566 душ, а виемігрувало 1746 душ жидівської

* The Statesman's year-book. – 1931. – С.186.

людности. Дані офіційної статистики з головних нині країн жидівської еміграції, Румунії та Польщі – еміграцію з радянської України заборонено – показують, що з тих країн найменше емігрує жидівства як є до Палестини, а з реемігрантів-жидів найбільше вертає саме з Палестини.

За 1926–29 р. р. еміграція і рееміграція випадають так*:

	Р у м у н і я				Польща	
Рік	Виемігрувало разом	Жидів з того числа до Палестини	Вернуло разом	З того числа з Палестини	Виемігрувало до Палестини	Вернуло з Палестини
1926	2631	817	260	140	6480	1886
1927	2924	128	270	47	840	2214
1928	3020	47	407	57	383	754
1929	3666 [1**]	150	374	14	1833	563

(На жаль не маємо ще статистичних даних за роки після 1929 р., коли араби розгромили палестинське жидівство). Розуміється, реемігранти приносять із собою й розносять серед земляків розчарування в ідеї сіонізму, мимо волі стаючи живою пропагандою проти еміграції до «своєї держави».

Коли жидівська еміграція загалом давала деякий невеличкий зріст жидів у Палестині, то в той самий час натуральний приріст нежидівської людности, головно арабів, зрівноважує, а часом перевищує іміграційний зріст жидів. Отже, завдання утворення національної держави, де б жиди мали більшість, не здійснювалося, стаючи й взагалі ледве чи здійсненним.

Сіоністи розуміють, що базою жидівської держави в Палестині мали би бути жидівські хлібороби, що тільки за їх поміччю можна б було опанувати країну міцно й на завжди. Але з хліборобством тяжка справа. Природні умови Палестини несприятливі для сільського господарства: тільки половина землі, себто коло мільйона гектарів, можна вважати придатною, але підсоння Палестини таке, що влітку, яке там починається квітнем і кінчається жовтнем, дощі зовсім не падають. Колоністи

* Annuaire statistique de la Romanie. – 1926. – С. 242-244; 1927. – С. 312 – 314; 1928. – С. 282 – 284; 1929. – С. 302 – 304. Annuaire statistique de la rйpublique Polonaise. – 1928. – С. 70; 1930. – С.30.

** З того числа до З'єдн[аних] Держ[ав] Америки 1096, Канади 256, Аргентини 621, Уругваю 533, Бразилії 330, Колумбії 205, Венесуели 197, Перу 152, Чилі 39, Куби 26, Мексики 23, Єгипту і Південної Африки 2; до инших европеських країн 18; цікаво що серед емігрантів чоловіків більше, ніж жінок.

провадять зернове господарство під зимові дощі, плекають скот, дещо з городництва, що є здебільшого дефіцитним: врожай 40–50 пуд[ів] з десятини. Скаржаться на злидні навіть і ті що мають 20–25 десятин. Земельні площі доводиться жидам купувати в арабів по добровільних цінах, які з післявоєнним політичним завданням жидівської колонізації дуже зросли й не виправдуються рентовністю земель. Вихід із того – в перебудові сільського господарства на полив (ірригацію) і на зміні культур, на помаранчі та банани; розуміється, де це дозволяють природні умовний району й умови ринку збуту. До 1930 р. жидам в Палестині належало приблизно 100 тис[яч] гектарів придатної землі, з якої було під обробкою тільки 14 тис[яч] гект[арів], та й то при найманій арабській праці, а 86 тис[яч] гект[арів] просто здавано в аренду арабам. На частині тих земель осаджено жидівські хліборобські колонії. На 1930 р. вони груповані в 4 районах: в Іудеї – 37 колоній, в Самарії – 13, в Долішній Галілеї – 49 і в Горішній Галілеї – 9, разом – 108 колоній. В них начислено всієї людности коло 32 тис. душ (коло 20% жидівської людности), а землі під колоніями разом 1200 тис[яч] дунумів* ($4^1/_2$ дунумів становить 1 акр, а 1 акр рівняється 0,3704 десятини). Понад 30 з тих колоній засновано на кошти Жидівського Національного Фонду, що за 30 років придбав 311 тис[яч] дунумів землі.

Як сказано вище, ротшильдівські колонії вели своє господарство руками арабів, і з проголошенням державности в Палестині перед сіоністами стало питання, як примусити новоприбулих жидів повести роботу власними руками. Характеристичної для селян Східної Европи «тяги до землі» серед жидів-прибульців, поминаючи те, що сіоністи їдуть до Палестини з великим національним запалом, все ж не спостерігається. З тої приблизно сотні тисяч жидів, що по війні по 1930 р. прибула до Палестини, тільки 12 тис. пішло на землю, а це непокоїть сіоністські кола. Проблему розв'язано колективним типом господарства по колоніях, що постали по світовій війні. На перших порах пробували робити колективи під кермою агрономів; потім перейшли до колективів з виборним складом керманичів. Постало якесь сполучення нашої артілі й великоруської «общини», кооперації й комуни. Таким типом господарства й залишилися посталі по світовій війні жидівські колонії й досі. Американські жиди-жертводавці вбачають таку колективну організацію колоністського господарства, з умовою працювати власними руками, за неправильну й настоюють на індивідуальному господарстві, однаково – на своїй чи найманій праці. Але сіоністи продовжують стояти на свому й, треба визнати, осягли позитивних наслідків: з'явився справжній тип

* The Statesman's year-book. – 1930. – С. 187.

хлібороба, що провадить сільське господарство своїми руками, як і тип жида, що став балакати стародавньою жидівською мовою, хоч частіше там можна чути з уст жидів все ще російську мову. Приплив пожертв на колонізаційні цілі від жидів усіх країн світу цілий час зростає, але зростають і труднощі будування «жидівського дому».

Араби, нація в 62 міл[ьйонів] людности, розуміється, неприхильно ставляться до самої ідеї відбудови жидівської держави на їх теренах і різними способами тому перешкоджають. Вони провели протижидівський економічний бойкот, домагаються демократичного парламентаризму, що віддало би справу Палестини до їх рук, а жиди опинилися б в положенні національної меншини; нарешті, провадять агітацію й на релігійнім ґрунті, вбачаючи в жидівському пануванні загрозу святим місцям Ісламу. Можна було передбачати, що Палестині прийдеться бути свідком вибуху арабської людности проти жидів і він прийшов на кінці (з 20) серпня 1929 р.

Араби, місцеві й прийшлі з бездонного арабського людського резервуару, кінні бедуїни, почали збройно нападати на жидів в Єрусалимі й по инших містах та колоніях Палестини, розгромлюючи й підпалюючи жидівські селища, забиваючи та мордуючи жидівську людність: чоловіків, жінок та дітей. Християни на своїх домах ставили сині хрести, щоб їх не чіпали. Англійська влада, щоби втихомирити арабів, кинула до Палестини додаткові військові сили. Все ж, поки привернено спокій, чимало жидівської людности забито (коло 200) чи поранено (тяжко – 300) або побито, не кажучи вже про матеріяльні шкоди. Економічне життя завмерло; почалася масова втеча жидівства з Палестини. Цілу низку жидівських хліборобських колоній араби спалили: в одній Єрусалимській околиці їх спалено сім. При тім гинув і скот.

Жиди, що виемігрували наслідком погромів у діяспорі, тепер розгромлені в самій своїй «національній домівці» – чи ж може бути ще більша трагедія? Той факт примусив і англійську владу та суспільство, і жидівство несіоністичних кіл критично приглянутися до самої ідеї будування жидівської домівки на кратері вулкана. Ясно стало і одним, і другим, що мініятюрна оаза «жидівського дому», може вдержатися серед безмежної арабської стихії й супроти неї тільки на англійських багнетах.

Англія, коли й не відмовляється від палестинського мандату, то тільки тому, що він у її інтересах, бо охороняє Суец, мосульську нафту і є ключем до Передньої Азії, Персії та Індії. Вона зв'язана обіцянкою, даною під час світової війни, так би мовити, зі стратегічного метою, – створити в Палестині жидівський «національний дім», але тоді ж вона з

тої самої мети давала обіцянки й арабам, обіцяючи їм незалежність. Ті обіцянки сіоністським і панарабським течіям привели до нерозв'язного конфлікту. Арабство являє собою для Англії величезний інтерес, тим більше, що арабів підтримують їх одновірці, мусульмани Індії, на яких Англія спирається в її боротьбі з індусами, що прагнуть своєї незалежности. Звідси – коміпромісова англійська політика в Палестині: йти на зустріч арабським вимогам і не зрікатися обіцянки жидам.

Англійський уряд призначив парламенську комісію для розслідування справ Палестини, а тим часом припинив жидівську імміграцію до «свого дому», доки не з'ясується, чи є вільні землі для жидівських колоністів. Сама постанова питання є вже неґацією ідеї сіонізму – будувати свою державу на витисканні нежидівського населення з Палестини. Парламентська комісія визнала, що колонізація має продовжуватися, але з ураховуванням економічної місткости країни і без форсування. Завдяки масовим купівлям земель для жидів спостерігаємо в Палестині значний зріст цін на землю, а також зросла і класа безземельних арабів, що є небезпекою для країни. Причина розрухів, по-перше, – у ворожнечі арабів до жидів, бо національно-політичний ідеал жидів став урозріз з арабським, а по-друге, в арабів унаслідок жидівської колонізації, постає побоювання за свою господарську майбутність.

Те, що визнала й сконстатувала парламентська комісія, не задовольняє ані жидів, ані арабів. Жидівство головних центрів світу прихильне до сіонізму під час заворушень у Палестині і на постанову комісії відповіло протианглійськими маніфестаціями. Одночасно проявили себе й антисіоністичні течії. Не кажемо вже про комуністичну: комуністи вітали «героїчну боротьбу арабів проти сіоністів», називаючи останніх агентами англійського імперіялізму, але виступило по різних країнах і ліберальне жидівство. Воно стало на тому, що «жидам не слід спиратися на історичне право проти права живих людей, не слід одкидати принцип національного самоозначення, протистояти арабським вимогам, що засновані на демократичних ідеях»*. Німецькі жиди заявили: «наша батьківщина не Палестина, а Німеччина»; так само в імені всіх мадярських жидів заявлено: «Ми, мадяри жидівського визнання, не тільки законом, але й внутрішнім почуттям є членами мадярської держави й мадярської нації»**.

Що ж до арабів, то вони стоять на тому, що Палестина є їхня, що з неї має бути як не складова частина всеарабської федерації, то принаймні домініон, але не жидівський, а арабський, який має управлятися

* Руль. – 15. XI. 1929.

** Руль. – 10. VIII. 1929.

парламентом, обраним на основі загального рівного голосування, себто такого, яке дає репрезентацію, відповідну до чисельности різнонаціонального населення, а значить, ставлячи жидівство в положення меншини Всепалестинська конференція арабських купців ухвалила строгий бойкот жидівських підприємств при збуті їх виробів, крім того, на тій конференції араби поклялися не продавати землі жидам! На панісламському конгресі, що відбувся 7. XII. 1931 р., араби зацікавили цілий магометанський світ своєю національною боротьбою з палестинським жидівством, при тому конгрес, між иншим, ухвалив бойкотувати жидівські вироби, не продавати ані ступня землі жидам і всіма можливими засобами перешкоджати їх імміграції до Палестини. Одночасно виголошено прокляття тим арабам, які б не взяли участи в тому бойкоті або й надалі продавали землю жидам. Що ця клятьба не лишиться без наслідків в арабів, щирих магометан, можна судити з того, що першим головою конгресу був «великий муфтій» єрусалимський... Отже, бій між жидами й арабами в Палестині обіцяє бути безугавним... Коли за жидами Палестини стоять їх впливові й організовані земляки Европи й Америки, то за арабами – арабська стихія й цілий мусульманський Схід, Мекка, Мадрас, Бомбей, Алжир... Ніхто не може поручитися, що антижидівське повстання чи погроми з боку арабів, зупинене у серпні 1929 р., не вибухне згодом зі ще більшою силою.

Тим часом опублікована (у кінці жовтня 1930 р.) робітничим урядом Англії декларація щодо палестинської політики нанесла сіонізмові впрост поразку. Влада лавірує між домаганнями жидів і арабів. У декларації сказано, що «в Палестині не має більше вільної землі для розселення нових колоністів, за виїмком ще не розроблених районів, які вже є в руках жидів», що «тільки, планомірна інтенсифікація сільського господарства дозволить допустити до країни нових поселенців». Влада висловилася проти необмеженої жидівської колонізації, чого хотіли би сіоністи, маючи на увазі створення жидівської держави, але вона не відкидає господарської колонізації без шкоди для арабської національности.

Так лавірує англійська політика між домаганнями сіоністів і панарабськими устремліннями, політика, що стверджує позиції Англії, а не жидівства в Палестині. Ясно, що тою декларацією, в суті, відміняється бальфурівська декларація, що Палестина зостанеться й надалі арабською країною. Жидівство це гостро відчуло, відчуло втрату своєї мрії. Нарікає на Англію, але чи не більше само воно винне, що так пізно надумало вертати на свою колишню батьківщину, посилаючися на історичне право й негуючи право живої національности, що той край зроби-

ла своїм. Коли б політика Англії зосталася й надалі «бальфурівською», все ж перебороти труднощі відвоювання Палестини від арабів, можна думати, не вдалося б. Загалом мав рацію жидівський історик Дубнов, коли писав: «Ніякі світові сили не можуть зробити чуда «ісхода» з діяспори». На 1930 р. в Палестині живе приблизно 1% всього жидівства світу, 99% залишається в «ґалуті», себто, на вигнанні.

У попередньому розділі ми визнали сіонізм за позитивну течію серед жидівства нашої батьківщини, а тепер бачимо, що він безсилий розв'язати жидівське питання способом колонізування Палестини. Можна припустити, що кількість жидівська в ній якимось чином зросте ще трохи, скажемо, до 2% чи хай навіть до 3% всієї кількості світового жидівства. Чи ж може така кількість удержати свою державу без англійських багнетів? Очевидячки, її найліпше хоронив би стан англійського домініона з правами на міжнародне представництво. То була б безприкладна держава з національности, якої більшість (98–97%) жила б за кордоном у положенні національних меншин. Вона б мала своїх послів і консулів по різних державах світу, які б домагалися для своїх земляків меншинових гарантій, підпираючи свої домагання, очевидячки, не фізичною силою, а силою «інтернаціональної жидівської фінансієри». Коли що, «вона вам заштопорить кредит в Америці, наробить інтриг у Лондоні, піднесе на ноги міжнародну жовту пресу, почне цькувати й инше. І тільки цей може собі таку небезпеку ігнорувати, – каже Юр[ій] Миланич, – хто не знає модерної сили новітньої інтернаціональної пропаганди... Палестинська фікція робила б своє»*. На наш погляд, Палестинська жидівська держава – ліліпут, коли би вона й могла вдержатися, на що мало надії, до впливу, що існував і без неї, «інтернаціональної жидівської фінансієри», ледве би що прибавила, але саме психологічне значення відбудови своєї рідної хати, де все треба робити, всяку роботу, в тому й фізичну, самому жидівству, для діаспори, просякненої посередництвом, не можна не признати позитивним.

[Розбудова нації. – 1933. – № 5-6].

* Миланич Ю. Жиди, сіонізм і Україна. // Розбудова нації. – 1929. – Ч. 8-9. – С. 275.

Микола Масюкевич

ДЕЩО ПРО ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШОСТЕЙ

Поняття національної меншости узалежнене поняттям одмінної *національно-державної* більшости. Отже, сталість явища є надто умовною та припадковою. Меншістю в суспільности є група, що підкреслює свою окремішність супроти иншої більшої групи, з якою є зв'язаною в державнім організмі.

Виходячи з цього заложення, то щодо суспільно-політичного значення, можемо розрізнити поміж національними меншостями п'ять типів. 1) На першім місці стоїть населення *суспільних країн* із відмінною від державної більшости *національною єдністю.* У такому розумінні, напр., українці є меншістю у польській державі. І цілі народи можуть бути в такім положенні. Корея під Японією, або ще до останньої доби Каталонія під Еспанією, а перед світовою війною ціла низка поневолених народів (чехи, словаки, литовці, лотиші і т. д.) – ось кілька таких прикладів. Зрештою, корінне населення української держави «без державности» понад Дніпром є яскравим прикладом подібного поневолення, отже, меншости того типу. У цім відношенні російський большевизм дав дефінітивну відповідь тим правникам, що ще не так давно запитували: чи може існувати несуверенна держава? (*Беролцгаймер* та ин.). Національні меншості цього першого типу і постали наслідком займаницької політики сусідніх націй-держав. Так поставали старосхідні або антично-римські провінції, російські «окраїни», польські «креси» й т. д. Про населення деяких із них можливо справно балакати як про національні меншості щойно тоді, коли вихідною тезою буде *державноправна* основа займаницької держави. На своїх корінних теренах такі меншості є *суцільною більшістю,* а супроти завойовників заховуються лише як *тимчасово* переможені.

До инших типів національних меншостей можемо зарахувати: 2) більше чи менше сконсолідовані етнічні групи, що на своїх корінних теренах творять національну своєрідність; 3) національно-самобутні острови в чужонаціональнім оточенні (напр., бачванські українці, лужицькі серби й под.); 4) національно відмінні групи на прикордонних смугах (поляки в Німеччині та ин.) та 5) розсіяні національні меншости, як у нас, напр., жиди, москалі, поляки та різні національні групи скрізь по великих містах (напр., чехи у Відні).

*

В основі понять «нація» – «народність» лежить передусім ступінь своєрідности та інтенсивности того «національного», що розрізняє поодинокі етнічно-політичні групи. Племінні різниці існують ще з доісторичних часів, але доки не витворилися умови для розвитку всебічної окремішности та, головно, доки група ясно собі не усвідомила цієї окремішности, доти неможливо справно балакати про національну спільноту групи. Впливають тут чинники *дані* (природою), *уявлені* (психічно) та *суспільні* (що постають наслідком співжиття й спільности інтересів). Ми, сучасники, є свідками дуже повчальних суспільних процесів. Поруч із послідовним здійснюванням національного усуспільнення та політичною емансипацією цілої низки етнічно мішаних груп (сьогодні балакають і поважні автори про нації – австрійську, новозеландську, сибірську (?) й т. д.), – постають нові нації «неісторичні» (американська у Сполучених державах Америки, швайцарська, – з різнородих етнічних груп німців, французів, італійців та ретороманців* й т. д.), а одночасно робляться спроби до злиття національних одмін у «збірну» націю, як це бачимо, напр., при творенні ідеологічних підстав для соборности балканських слов'ян (Південнославія).

Кожна національна група має завше свої питомі прикмети, яких не знайдемо в инших групах. Шаблоновий підхід до проблеми національної самобутности не дасть добрих вислідів. Своєрідність духового життя поодиноких національностей викликала часом балачки про «національний характер»; доводиться навіть нерідко чути, напр., про «національний характер форми думок» або навіть про дивовижний «національний стиль у математиці»**. Ми підходимо до нації як до своєрідної гуртової єдности, що проявляє тенденції до всебічного розвитку своєї окремішности й самовистачальносги. Політична окремішність (самостійність) є частичним і назверхнім проявом чинности нації. Важнішим є, що нація розвивається як самоціль та виплекує тільки їй питомі засоби й шляхи розвитку.

В понятті народности (національности) бракує моментів самоцілі та самовистачальности (бракує всебічности розвитку), коли під «народніс-

* Тільки ретороманців (є їх у цілій Швайцарії яких 455.000 душ) можемо вва¬жати за швайцарську національну меншість, тай ***то***, оскільки вони домагаються признання їхньої мови (має кілька діялектів) за четверту державну мову. Ретороманський рух є більше внслідом невдоволення політикою більшости, ніж стремлінням до все¬бічної окремішности. Подібно виглядає рух провансальських фелібрів.

** P. Duhem, «La th?orie physique». Пор. Jonas Cohn, «Nationale Wissenschaft und nationale Kunst» (Preussische Jahrb?her, 1915, ст. 193-204).

тю» не розуміють ані *ідеї, ані прикметника. Штайнметц*[*] означив національність як свідому свого поневолення («abh?ngige, sich unterdr?ckt f?hlende») націю, що стремить до свого визнання та свободи.

Отже, народність є суспільною чинністю, рухом, та було б несправним обмежити можливости її пізнішого розвою якою-небудь формулою відповідно до сучасного стану.

*

Для існування суспільного витвору потрібна кваліятивна більшість. Для вдержання або поширення стану посідання сама фізична перевага (численність) не вистачає (напр., війна «великої» Росії з «малою» Японією в 1904-1905 рр. та ин.). Про життєздатність народу вирішує зрештою не так його духова культура, як меткість та здібність зосереджувати творчі й оборонні сили. Або коротше: ініціятива, організація, а передусім – активність. І справді: державу висококультурних інків, що мала яких *12 мільйонів* населення (отже, могла вирядити 250-300 тисяч вояків), фактично зруйнувало *кілька десятків* вірних друзів-пройдисвітів.

І це не припадок, що проблему держави здебільшого розглядають у площині понять сили та права. Безперечно, сила (духова й матеріяльна) рішає в суспільній боротьбі. Право силу доповнює, але само в собі конкретного творчого значення не має. З другого боку, силі без права бракує організації: програми, розподілу функцій та норм.

Державу утворюють певні люди, але не всі вони перед нею однакові. Ґідингс («Основи соціології») розрізняв членів держави та підданих. До останніх зараховував бунтарів, зрадників і т. д. Неточність такої класифікації встановимо легко: ясного та загальнообов'язкового критерія «бунтар-небунтар» не існує. Та сама особа або група є дуже часто для одних «бунтарем», для других – одним із носіїв національного або політичного ідеалу. Приклади: Мазепа – в колишній російській державі, Петлюра – в 1918 р., еспанський *Самора* під час цьогорічної революції й т. д. Точніше можемо розрізняти елементи для певного державного ладу сприятливі (співбудівничі) та несприятливі (заперечливі). Для кожної держави з національними меншостями постає звичайно небезпека, що найактивніші члени її меншостей опиняться в цій другій категорії. Отже, державна влада стремить нейтралізувати автономістичний, згл. сепаратистичний рух меншости її участю (через партії, групи, або й одиниці) у центральній (напр., українські та ин. слов'янські міністри в Австро-Угорській монархії, сьогоднішні німецькі міністри в Чехословаччині й под.).

*

[*] Steinmetz, Die Nationalit?ten in Europa, 1927. 5.

Вже з часів Віденського конгресу 1815 р. на мирових нарадах майже стало зупинялися над справами національних меншостей. Ще перед цим конгресом були міжнародно-актуальними: польська справа та питання бельгійської меншости під голландським пануванням. Соціологічні основи та вигляди Версальського договору 1919 р. є, власне, подібні до тих, що їх мали, наприклад, Віденський трактат або Берлінський (після російсько-турецької війни). Скрізь ішло про схоронення й забезпечення досягнутої політично-господарської гегемонії. На конгресі 1815 р. гостро зустрілися два напрями: легітимізм «Святого Союзу», що проголошенням «вічного» миру намагався закріпити свій стан посідання, а з другого боку – інтереси національного відродження цілої низки народів. Не дасться заперечити, що другий напрям переміг, хоч і не відразу. «Святий Союз», цей ідеологічний попередник Ліги Нації, через свою політику, що заперечувала проголошені ним засади, довго не втримався. Договір, підписаний на «вічні часи», стратив силу за неповних 14 років! Саме тоді довершувалась консолідація італійської нації та на місці зникаючих міст-республік (Венеція, Ґенуя й ин.) зав'язувалися підвалини національної держави. Німецький державний союз також став основою поглиблення соборности всіх отих прусів, баварів, саксонців і т. д. Постанови Берлінського конгресу з 1878 р., хоч їх і признавано нібито важними до кінця панування Вікторії англійської, все ж уже за її часів були в основі захитані господарськими конфліктами, що тоді саме настигали.

Сьогодні вже неможливо заплющувати очі на те, що напрям сучасної великодержавної політики захитаний у деяких своїх основних позиціях. Неясність, нерішучість та подвійна гра у справах поневолених народів, нереальність та непослідовність в акції роззброєння, припадковість значної частини Версальського договору (напр., негативне становище Сполучених держав Америки, СССР, Хіни та ин.), непослідовність великодержавної політики в напрямі оздоровлення господарських відносин, тощо, все це спричиняє той стан *провізоричности,* яка найяскравіше характеризує майже кожну міжнародну постанову в европейській політиці протягом останніх одинадцяти років.

*

Життя суспільности є постійною боротьбою. «Status quo» є передумовлений вдержанням рівноваги поміж силами доосередковими та їм протилежними. У цім напрямі взаємини національної меншости та державної більшости характеризує відношення стремліннь сепаратистичних і централістичних. Як взір політичної централізації, часто буває згадувана Франція. Про це писав і *Масарик* («Слов'яни після війни», 27). Централізація м. ин. має на меті денаціоналізацію меншостей. Просто

класичні приклади безоглядної денаціоналізації подавали Росія, Прусія, Угорщина та, особливо після світової війни, Польща. Повоєнний російський большевизм пішов слідами макіявелізму: теоретично дав меншостям найдалі йдучі права на самовизначення аж до «відокремлення», щоби на практиці ці меншості якомога певніше приборкати. Вже наш *Драгоманов*[*] підкреслював, що денаціоналізація є загальною прикметою европейського політичного розвитку.

*

Дотеперішня історія Европи завжди була певним асиміляційним процесом. Про це була мова й на 2 нім[ецькім] соціологічнім з'їзді в Берліні в 1912 р. *(Гартман)*. На початку нової доби так само, як у середніх віках, рішали відносини абсолютистично-династичні. З поширенням демократизації політична основа усуспільнення в европейських державах знайшла собі один з ідеалів у понятті народности. Особливо на це вплинули ідеї Французької революції, під впливом якої ідея національного егоїзму, як шлях до вселюдськости, стала основою поступового політика. На такім ґрунті поволі сформувалася ідея національної держави, яку, в розумінні її найбільш палких визнавців, можна формулювати так: що нація – то держава, що держава – то одна нація. Але на ділі під сучасну хвилю більше-менш послідовну національну суцільність знайдемо хіба тільки в Норвегії (наколи не рахуємо нечисленних фінів і лапонців), або в Португалії. До 1910 р. ще Японію можна було вважати за національно одностайну державу. Тільки з надто приблизною точністю можемо називати національними ті держави, де національні меншості є в відношенні до державної більшости нечисленними та не виявляють тенденції до всебічної окремішности. Так, напр., лужицькі серби, поляки, фризи та ин. не порушують у такім розумінні національного характеру німецької держави. Національні меншості в дійсности має кожна держава. Навіть Албанія має своїх греків, сербів, турків і ин.

Погляд, що робив національну державу ідеалом суспільно-політичного розвитку (як його формулювали, напр., *Майнеке, Челлен* та ин.), сьогодні часто виправляють і там, де неможливо добачати марксівської або подібної ідеології. Видатний американський соціолог *Варнес* рішучо став на такім становищі: національна держава є одною зі стадій суспільного розвитку. Про самостійність нації вирішують не її «природні» або «історичні» права, але здібність зосередити та зактивізувати свою

[*] Пор. «Чудацькі думки» (вид. 1915 р., ст. 54) та ин. Варто тут пригадати, що соціолог світового імени Макс Вебер на 2 нім. соціолог. з'їзді в 1912 р. сказав м. ин., що писання Драгоманова є «одним із найцінніших джерел» для того, хто хоче займа¬тись справою наявного оформлення взаємовідношення національностей. («Verhandlungen», 72).

творчо-оборонну чинність. Справно, напр., пригадав *Челлен,* що центр ваги проблеми України лежить у волевих моментах («Політичні проблеми», 54).

*

Національні меншості, якщо вони не є етнічними островами або розсіяними групами, постають наслідком експансивного розвитку сусідньої державної нації. Самий нахил до поширення є ознакою життєздатности суспільної групи та може проявлятись у кожнім суспільнім витворі: в державі, в церковній організації, в науковім товаристві й т. д. Експансивність є одним із знаків зросту та безпосередньо впливає на сформування змісту суспільного явища. Напрям розвиткові суспільного явища часто падають скриті тенденції. Кожна далекосяжна та прозора політика, (напр., основоположників Католицької Церкви, політика *Бісмарка* або Кавура* й под.) завжди характеризується експансивністю та програмою на десятки років наперед. Для сучасників мета такої політичної підготовки часто буває зручно захована. Перед 1914 р. і в перших роках Світової війни Сполучені Держави Америки зосереджували свої призначені для експорту капітали головно у Франції, Англії та ин. «антантських» держав. Воєнні успіхи Німеччини примусили Америку потурбуватися про платничу здібність своїх боржників. Наслідком цього традиційно поміркована політика Сполучених Держав Америки рішучо приступила до активної участи у війні на боці Антанти. Для широкої суспільности була це оборона міжнародної справедливости. Боротьбі матеріяльній відповідало змагання гасел. Німецькій ідеї «свободи морських шляхів» (проти англійської) американці протиставили щасливіше гасло «визволення поневолених народів», що конкретно мало на думці головно німецьку, австрійсько-угорську та турецьку займанщини. Щойно після успішного закінчення своєї участи в цій війні зрозуміла Америка, що її гасла та характер спілки з антантськими державами розминулися з власними політично-господарськими інтересами. І вона зреклася Версальського договору (досі не ратифікувала) так само, як і політики свого Вілсона. Нещирість гасел та непослідовність провідних держав на *кожній* воюючій стороні сьогодні мститься на всіх, а передусім на політично та господарськи найслабших. Криза світового господарства доходить до небувалих розмірів, опір розбурханих національних рухів проти поневолення приймає стихійний характер (Індія, Китай, Україна, Каталонія й т. д.), повстання африканських тубільців супроти білих не

* Кавур мав, напр., сказати (до кардинала D'Azeglio) приблизно таке: «Італію ми вже створили, тепер маємо ще зробити італійців» (себто італійську націю). Пор. Штайнмец. Національності в Европі, 21.

вгавають, наслідда останньої війни – большевизм (не лише політичний, але й суспільно-ідеологічний) загрожує сьогодні пануючому ладові на всіх теренах широкого світу, а особливо в Середній Европі. Наймаркантнішою прикметою сучасного життя, особливо в Европі, є своєрідна атмосфера *суспільної задухи,* яку можна спостерігати не лише в політиці. Все ж і за ціну пауперизації свого населення та захитання класово-господарської рівноваги своїх внутрішньодержавних сил намагаються вирішальні чинники вдержати свій стан посідання, принаймні в його назверхніх формах. Щоправда, політика поодиноких держав на сьогодні узалежнена, як ніколи раніше, інтересами континентальними, або й світово-великодержавними. Напр., міжнародна публічна опінія значно утруднює прояви безоглядної сваволі державної більшости (виїмком є, з найближчих до нас, СССР, Туреччина й Польща) супроти національних меншостей, але офіційні міжнародні чинники за кожну ціну оминають ясне й послідовне порушення питання національних меншостей.

Знаємо, що гасла про національну автономію та самовизначення народів із найбільшою врочистістю проголошують особливо під час збройних конфліктів, коли їх проповідники потребують використати всі придатні для оборони сили та головно – внести колотнечу до рядів противника. Кутузов, потребуючи в 1813 р. ослабити европейські позиції Наполеона, улещував різних «інородцеф» гаслами про новий европейський лад, що м. ин. мав шанувати національні інтереси поодиноких народів. Заник великодержавного значення Туреччини та зріст російсько-англійської конкуренції в другій половині XIX стол. на Балканах спонукали Росію йти «визволяти» балканських слов'ян. У світовій війні заходився «визволяти» поляків великий князь Микола Миколайович, що напівзадушеній Росією національній Польщі зробив, як знаємо, далекосяжні обіцянки. Так само улесливо, хоч непрозоро-однобічно, роблено обіцянки поневоленим народам у відомих 14 точках Вілсона.

*

Знаємо, що коли певна держава поневолює чужонаціональні групи, то цікавлять її не самі люди (автохтони), але *їхні терени:* природні багатства, стратегічно-господарські відносини й т. д. Напр., чому Польща намагається за кожну ціну вдержати свій стан посідання на українських землях (особливо в Галичині), пояснить нам і без коментарів коротке речення польського фахівця про українську нафту: «Nafta to dziś największe bogactwo kopalne Polski, pszedmiot zawiści wrog?w I pożądliwości zagranicznuch speculant?w*. *Яр. Каллаб*** каже просто, що

* J?s. Siemiradzki. Płody kopalne Polski, Львів, 194.

** Див. Гайн. збірник (Проблема охор. менш.), 1924, 40.

«не є доцільним» злучити Закарпаття з дотичною національною державою – Україною («Україною або Росією»), а то з мотивів географічних, господарських, воєнних і ин. Державна більшість скермовує свою політику супроти національних меншостей у такім напрямі, який виключав би економічну консолідацію та унезалежнювання меншости. Ця сторінка національного утиску меншостей дуже часто бувала дотепер замовчувана й самими меншостями, а це для них самих на шкоду.

Поневолення національно-культурної самобутности національних меншостей із боку державної більшости закріплюється, звичайно, згори накиненими господарськими відносинами. Економічна залежність унеможливлює нормальний розвиток національної своєрідности такої меншости. Як це виглядає практично, знаємо ми, українці, дуже добре. СССР нерозмірно до своїх комунікаційних труднощів вивозить за кордон увесь хліб, що вдається вирвати з рота голодного й обдертого українського селянина так само, як і робітника або «непролетарського» консумента. Значна частина населення західноукраїнських земель голодує, хоч її, з огляду на її рільничий характер, і не зараховують до «щасливішої» категорії безробітних. Досліджуючи розвиток поодиноких національних меншостей, мусимо мати на оці його цілість, отже й економічну та ин. сторінки.

Від кінця світової війни найбільш поширені гасла в світовій політиці постачають господарські проблеми. В цім напрямі розвиваються й такі ідеологічні рухи, як «паневропеїзм», «евразійство» та под. Найвідданіший ідеолог новітньої Паневропи та винахідник «європейської нації» *(Coudenhove-Kalergi)* просто каже, що сьогодні кожна культурна людина повинна працювати для того, щоб питання нації стало «приватною справою кожної людини». А рівночасно, як знаємо, першою конкретною метою паневропеїзму є усунення митних кордонів. Що національні меншості (взагалі поневолені та політично слабші народи) з такого «всеохопливого» та пацифістичного імперіялізму нічого не скористають, а навпаки – стратять усе, крім побутовщини, – доводити не треба. Евразійство, в розумінні його найактивніших репрезентантів *(Н. Трубецкой, П. Савіцкий, П. Савчинський* та ин.), хоч і проголошує московський націоналізм у дусі Достоєвського, Леонтьєва, Блока та ин., все ж своє претензійно-бундючне бажання «визволити світ від рабства новітньої романсько-германською шаблони» («Евраз. Временн.», 3, 1923) формулює в лінії господарських інтересів *майбутньої Росії.* У цім напрямі «визвольне» бажання вповні покривається з господарсько-воєнною програмою большевицької «п'ятилітки».

*

Пануючі погляди на питання національних меншостей обмежувалися дотепер майже виключно відносинами культурно-етнічної побутовщини. Стара дискусія *(Ґумплович* та ин.) на тему, чи держава може творити *дві* національні культури, сьогодні вже уступила місце заперечливій це логіці фактів і життя. Державний режим підпирає національний рух певної меншости лише тоді, коли це має скріпити саму державність пануючої нації. Так стара Австро-Угорщина конкретизувала свою *полонофільську* політику в українській Галичині, хоч для протиукраїнської пропаганди мало це бути «підсилюванням українського сепаратизму».

Психічний розвій одиниці під рівнобіжним впливом двох мов, двох культур, двох світоглядів має позитивні наслідки лише у яскравих індивідуальностей або осіб психічно усталених. Безпосереднє сполучення таких протилежних чинників убиває творчі нахили людини (часом навіть у зародках), або принаймні значно перешкоджає виявленню їх вповні. Лише нечисленні одиниці потраплять творити з «роздвоєною» душею. *Потебня* казав, що «одна душа перешкоджає другій». Вже часто підкреслювано, що денаціоналізація ослаблює інтелектуальні можливости одиниці *(Овсянико-Куликовський* та ин.).

*

У дотеперішніх писаннях про національні меншості переважають правничі погляди, що стремлять до т. зв. «відполітизування» проблеми. І так до розгляду питання національної меншості підходиться зі становища правної системи тої держави, до якої належить меншість. Так це питання стає внутрішньодержавною справою. Якщо конкуренція великодержавних інтересів не підтримує на міжнародній арені «politicum» справи, то взірцем для налагоджування конфліктів поміж такою меншістю та державою стає засада цивільного позову. Є прийнято далі покликатися на міжнародне право, що основується на договорах держав та узалежнюється великодержавними інтересами. Справа в тому, що національні меншости найчастіше постають на тлі збройних конфліктів. З хвилею замирення забезпечують переможці, як звичайно, непорушність своїх здобутків ще й статутарно: правничі норми мають стверджувати стан посідання переможців. Так, та сама політика, що викликала утворення національної меншости, починає цю меншість «відполітизовувати», себто, нищити її значення як суцільної групи. Національна меншість, як гуртова єдність, лишається упослідженою.

Саме питання меншости розглядається в площині «охорони меншостей», а то головно **в** напрямі охорони *індивідуальних* прав і потреб членів такої меншости. І справді, метою сучасної охорони меншостей є

компромісове приведення до спільного знаменника інтересів пануючої в державі більшости та національної меншости. Передумовою користування меншости з такої охорони є її лояльність та співпраця в розбудові держави. Таке приблизно становище зайняла й Рада Ліги Націй в 1922 р. На практиці це найяскравіше конкретизується, напр., в домаганні поляків, щоб галицькі українці стали «поляками з українською мовою». Найновіше повторив це польський міністр на травневім засіданні Ради Ліги Націй цього року. Себто, ясніше: побутовщину залишіть собі, а віддайте нам усе, що нас, поляків, національно й державно зміцнює, та без чого ми вас, українців, без труднощів засимілюємо.

Правне положення меншостей, як політично нерозвинених національних груп, бувало в договорах порівнювано з правним положенням дітей божевільних*. І перші, і другі потребують опікунів (кураторів). У такім приблизно розумінні перебрали на себе після останньої війни спеціяльні зобов'язання щодо охорони меншостей, передусім, Польща, Чехословаччина, Румунія, Угорщина та ин. держави. Але більшість із них ці свої зобов'язання міжнародного характеру просто зігнорували. Польща, напр., (не лише судово-адміністраційною практикою, але й деякими законами) засадничо порушила свої міжнародні зобов'язання щодо охорони меншостей**.

Загальна лінія охорони меншостей перед такими «опікунами» згідно з міжнародними договорами охоплює головно тільки наступні питання: 1) громадської й політичної рівноправности, 2) однакових прав на адміністративні й виборні посади, на працю (служба, ремесла, торгівля й т. д.), 3) шанування мови меншости (й перед судом), та 4) права меншости на освітні, гуманітарні й культурні інституції та под. В дійсности держави здебільшого відносяться до членів своїх національних меншостей як до громадян другого (гіршого) класу.

Ліга Націй, ця конференція держав з ініціятиви переможців у великій війні, поставила в основу своєї політики захування основних кордонів (політичних) з 1919 р., – отже, послідовно мусила взяти на себе роль найбільшого оборонця миру. Хоч остання війна розмножила кількість держав (у 1914 р. було їх 57, у 1922 – вже 73), все ж кількість національних меншостей в Европі збільшила***. На женевському конгресі національ-

* Пор. Каббал, Мирові договори, 6-7.

** Про це див., напр., Вішняк, Права меншостей (Париж, 1926, 72-73).

*** Зі слов'ян найбільше були упосліджені українці, білоруси та болгари. Український суцільний загал розшматовано поміж чотирма державами; але укра¬їнські меншости є ще в етнографічній Росії, на Сибіру, на Далекім Сході (Зелений Клин), у Хині, на Угорщині, в Південнославії (бачванські українці), в Канаді й Спо-лучених державах Америки й т. д.

них меншостей у 1925 р. загальне число їх, напр., заокруглювали на 50 мільйонів душ. В якій площині розглядають цей факт офіційні чинники, може подекуди ілюструвати речення автора відомої книжки *«Слов'яни після війни»* та сьогодні чи не найбільше впливового слов'янина на форумі Ліги Націй: «Сучасні держави відповідають національному принципові до тої міри, що війна з національних мотивів уже не потрібна». Справді, Ліга Націй стоїть на становищі, що всі проблеми національних меншостей належить (та можливо) вирішувати шляхом правничим. І

Під сучасну хвилю лише 4-5% всіх слов'ян залишається в неслов'янських державах. Отже, абсолютна більшість слов'янських меншостей знаходиться в слов'янських державах. Цей факт яскраво пояснює нам, напр., основи тої своєрідної «слов'янської взаємности», що намагається ігнорувати національні потреби українців або білорусинів і т. д. Білорусини (в СССР, Польщі та Литві) є другим (після українців) найбільшим слов'янським ще сьогодні поневоленим народом. Болгар є від 1919 р. поза межами Болгарії понад 25% (головно в Туреччині, Південнославії, Греції та Ру¬мунії), але в самій Болгарії на прибл. 5 мільйонів людности є біля 20% національних меншостей (турків біля 10%). Статистичні дані в цій праці основуються головно (крім загальних статистич¬них матеріялів згідно з переписом населення в СССР, Польщі, Ч. С. Р. і ин.) на такій літературі: збірник «Probl?m ochrany men?in», 1923 (за ред. А. Гайна); «Schriften» (1-5, особл. ст. 99-120) віденського Інституту для статистики меншостей (der Minderheitsv?lker), директор якого (В. Вінклер) вважає свою працю за «шлях до екзактної соціології меншостей; після року існування поляками заборонена публікація «Natio» (Варшава, 1927, 1-8); змістовний та супроти українців малооб'єктивний «Slovansk? Přehled» .(1913-1928), зокрема, його розділи «Слов'янський народ у чужій державі» та «Слов'янські меншості», «Zahranični Politika» (IV, I та VI, II); збірник. «Mirov? smlouvy», 1920, (3-6); S. R. Steinmetz: Die Nationalit?ten in Europa (в «Zeitsch. d. Ges. f. Erdcunde zu Berlin», 1927); «Zeitschr. f. Geopolitik» (III, 10, II та IV, 3) та ин.

Література про національні меншости велика (особливо французькою та німецькою .мовами), але, здебільшого основується на правних поглядах і призначена для пропаганди. Останню рису мають і часописи самих меншостей (напр., віденський «Nation und Staat», наведене варшавське видання «Natio» та ин.) та офіційні публі¬кації держав про їхні меншости.

Науково обговорював проблеми нац. меншостей 2 міжнародний соціологічний з'їзд у Відні в 1922 р. Того таки року присвятив цьому питанню велику увагу також міжнародний церковний конгрес у Копенгазі.

Самі европейські меншости від 1925 р. пробують виступати організовано на між¬народнім форумі (конгреси). Цьогорічний конгрес (поширений) заповіджений на кі¬нець серпня в Женеві.

З міжнародних організацій стало звертають увагу на проблеми меншостей «Між¬народне Товариство для Ліги Націй», «Міжпарламентарна Унія» та ин.

хоч формальною процедурою Ліги Націй* здебільшого не задоволені ані самі меншості, ані уряди держав із національними меншостями, все ж офіційні чинники однозгідно стремлять сьогодні до того, щоб нейтралізувати (відполітизувати) гострі національні суперечки та цілу проблему звести на шлях адміністраційно-правничого розгляду в регіональнім масштабі.

Обмежування на розгляді конкретних норм і проявів охорони меншостей лишає на боці політичну сторінку проблеми, себто, занедбує те, що фактично творить *напрям* розвитку національної меншости. Це так часто замовчуване ядро питання, що охоплює національну меншість, як суспільну єдність, у дійсности часом дає підставу балакати про якусь «державу в державі» (напр., українська Галичина).

*

Конкретним вислідом дотеперішніх змагань національних меншостей для збереження своєї національної окремішности є домагання культурно-національної автономії. Деякі держави після світової війни пішли в цім напрямі назустріч своїм меншостям. У Фінляндії признано шведську мову державною побіч фінської, не зважаючи на те, що шведів у 1920 р. було коло 11% – 2.571.145 душ всього населення та що їх число з кожним роком зменшується (в 1880 р. – 14,32%, в 1900 р. – 12,89%, в 1920 р. – 10,98%). Аландські острови дістали автономію. Зразково на

* Приписи в цім відношенні є приблизно такі. Кожна людина, організація й т. д. має змогу подати до секретаріяту Ліги Націй свою петицію у справі якої-небудь меншости (расової, язикової, або релігійної). Секретаріят з'ясовує з формального й речового боку, чи може її розглядати Рада. Коли не добачає перешкод, пересилає пе¬тицію урядові зачепленої її змістом держави. Вкупі з висвітленням останньої мають дістати текст петиції всі члени Ради Л. Н. Урядуючий предсідник Ради спільно з двома членами студіює петицію та перевіряє документи й наведені факти. На прак¬тиці це часто провадить самий секретаріят Ліги Націй. Пізніше така «комісія трьох» вирішує, чи петицію треба відкинути, чи передати на обговорення Ради. Коли б справу петиції не вдалося комлромісово полагодити в самій Раді Ліги або безпосереднім впливом на уряд дотичної держави та на саму меншість, може покликаний чинник (член Ради, уряд великодержави й т. д.) порушити це питання перед міжнародним трибуналом («Сталий Двір міжнародної справедливости») в Газі.

Практика Ліги Націй у справах національних меншостей знає ще такі засоби, як делегування на місця мішаних або арбітражних комісій, т. зв. «високих комісарів», плебісцити й т. д. Про охорону меншостей згадують звичайно, крім міжнародних до¬говорів, ще окремі точки конституцій держав із національними меншостями, яких, оскільки вони мають характер міжнародного зобов'язання, не вільно змінювати без згоди Ліги Націй. Кожний член останньої має право інтерпелювати в цім напрямі.

сучасні політичні відносини підійшла до проблеми своїх меншостей молода естонська держава, де конституція з 1920 р. запевнила ясно права своїм меншостям, що творять коло 6% всього населення, або нараховують коло 65.000 душ. Від 1922 р. заповіли здійснювання культурної автономії Литва, що на понад 3,2 мільйони населення має понад 30% меншостей (з них коло 7% білорусів).

Зовсім протилежні відносини панують, напр., у Польщі, що й за урядовою статистикою має на прибл. 28 мільйонів населення коло 35-36% меншостей. В Румунії на 13,5 міл. румунів припадає коло 1,2 міл. українців, елементарні національні домагання яких не задоволені.

*

Слід згадати, що для означення національних меж у мішаних країнах уживають часом т. зв. «національних кадастрів» та в виїмкових випадках плебісциту. Урядова статистика щодо національних меншостей у багатьох державах розминається з правдою. Напр., урядово стверджено в Південнославії, що загальний перепис населення 31. І. 1921 не вдався (Winkler). Ще гірше зі статистичними даними в Польщі. Українське населення польську статистику в 1921 р. частинно бойкотувало. А для тамошніх відносин є дуже характеристичним той факт, що 38.557 осіб (коло 0,2%) означили себе в національнім відношенні яко «тутешні».

Одним із намірів такої неточної статистики з боку державних чинників є стремління закрити колонізаційну політику державної більшости на теренах національних меншостей. В основу політики держави супроти своєї національної меншости *дуже* часто входить підпертя переселення членів меншости на инші терени або й до инших держав та рівночасна колонізація теренів меншости своїми переважно військовими й урядничими осадниками. Історія подає нам багацько прикладів масових етнічних пересунень: жиди за біблійських часів, рухи монгольських кочівників та великі пересунення колишніх европейських народів, кожна більша еміграція: релігійна (жиди з Еспанії) або політична и т. д. Коло 1711 р., напр., Петро І примусово переселював українців з Правобережжя на Лівобережжя, щоб за кілька років формально відступити Польщі цілі простори над лівим берегом Дніпра. Знаємо також і про міграцію цілих етнічно-суцільних *груп* (болгари, мадяри).

Шляхом етнічного пересунення спробували в 1919 р. частинно розв'язати питання своїх національних меншостей Болгарія та Греція спеціяльним договором (під міжнародним доглядом) про взаємну вимін населення. В 1925 р. констатовано, що на землі національно дотичних держав виемігрували: з Греції – коло 49.000 болгарів, а з Болгарії

– 34.000 греків. Але цим способом питання національних меншостей у цих держав не розв'язано.

*

Міжнародні змагання вирішити справи національних меншостей мають особливе значення в моральній площині питання. Реальні наслідки має міжнародна опіка над певною меншістю щойно тоді, коли сама меншість послідовно й рішучо боронить своїх домагань на збереження та успішний розвиток своєї національної окремішности. Є це в основі те саме, що вирішує про життєздатність кожного народу: здібність і спроможність зосередити та напружити творчі сили нації. Приклад раптового національно-політичного розмаху нещодавно маленької та «некультурної» Японії може служити дороговказом не одному поневоленому народові, що саме тепер починає самотужки виходити на арену політичної боротьби народів. А передусім, найбільше всього нам, українцям.

[Розбудова нації. – 1931. – № 7-8].

М.Райгородський
[Микола Вікул]

РЕЛІГІЙНІСТЬ ТА ЦЕРКОВНИЦТВО

Порівнюючи історичний розвиток поодиноких напрямків релігійного світовідчування та зв'язаних із ними церковних рухів, ми спостерігаємо, що кожна визначна релігійно-церковна відміна стремить створити для свого вчення питомий загальносуспільний законник. Буддизм, християнство, конфуціянізм, жидівство або, напр., іслам свідчать про відмінне в кожному випадку загальнодухове наставлення цілих народів, великих країн або й значних частин світу. Втручаючись найглибше в царину етичного розвитку суспільства, кожний зростаючий релігійний рух також поширює свої впливи на інші ділянки суспільно-духового життя, а передусім у культурі, правній системі та політиці. А тому, що церковні впливи мають стару традицію, знаходять вони часом підтримку навіть із боку позарелігійних чинників та використовують для себе нерідко чисто розумові засади, якими усталений суспільний лад умотивовує свою доцільність або, як инколи йде мова, – неминучість.

Знаємо, що суспільні норми творять люди для людей. Взагалі реально існує тільки людське право та ніяке инше. Дотеперішні суспільні законники поставали, змінювалися або й цілковито позбувалися свого значення завше відповідно до духових та матеріяльних інтересів і стремлінь тих класів суспільства, що в своїх рядах зосереджували суспільно-політичний провід. Не инакше було, напр., із т. зв. правами «природними» або «історичними». Нормативність кожного права є *в своїх наслідках* суто практичною. Найвищою її метою є усунення можливих перешкод зі шляху фактично встановленого суспільного розвитку. Підставу така нормативність має в пересічній мірці, з якою суспільство (точніше його провідні верстви) визначає собі бажане, мовляв, «нормальне» поступування своїх членів. Правні норми лишень стверджують те, що *перед тим* було фактично передумовлено взаємовідношенням діючих у певному суспільстві сил і впливів. Зі зміною пануючого суспільного світогляду змінюються також основні напрямки політичного ладу, як, напр., під впливом християнства в античному Римі, внаслідок Великої французької революції у Франції і в деяких инших країнах та ин. І навпаки – з усуненням певного політичного ладу відкриваються для суспільства нові шляхи в його суспільно-духових шуканнях, як, напр., у зв'язку зі

захопленням і вдержанням протягом значного часу влади большевиками на теренах колишньої Росії, на тлі фашистської перебудови суспільного життя в повоєнній Італії, або під кутом найновішої «туркізації» колись «хворого велетня над Босфором». Взагалі колективні підстави права зі зміною структури суспільства тратять свою неминучість. Демократична ідея як охоронний засіб «середнього» стану з'явилася, напр., у новітній добі внаслідок внутрішньої перебудови старого абсолютистичного суспільства. Зі зростом внутрішньоетнічної консолідації на поодиноких теренах національні чинники почали займати місце колишніх династично-станових влад. Перебудова структури суспільства узалежнювалася дотепер також і релігійними впливами. «Геть від Риму» («Los von Rom») було, напр., гаслом реформованої релігійности та рівночасно одним із виявів національних потуг у Середній Европі. Йшлося, передусім, про своєрідну «націоналізацію» (в точному, а не в большевицькому розумінні) Церкви. І має правду такий *П.Мілюков,* коли каже («Национальный вопрос», 61*), що «не народність визначається релігією, але навпаки – релігія оформлюється відповідно до народности».* І справді, в сучасній добі національна спільнота в усьому світі (навіть в індійців помітні жваві спроби) здійснюється щораз більше понад різницями щодо релігійної приналежности. Проте релігійний момент часто служить важливим чинником для національної консолідації. У москалів усе, що є національно найглибшим та найщирішим, виходило дотепер із православ'я. Італійці, іспанці, ірландці, навіть поляки знаходили дотепер одну з найважливіших підстав своєї національної єдности в католицькій релігії. *Ф.Ґізо* (Guizot), як відомо, висвітлював релігійними відносинами історію освічености у Франції та Европі взагалі. В Україні особливо XVII століття було добою напруженого релігійного руху. Гасло «За віру православну!» було в тих часах символом ідеї національного визволення. Як і в Західній Европі, так і в тодішній Україні переважали в літературі барвиста мова та психологічні розумування. Красномовність із церковних амвонів переходила часто й до щоденної говірки. За релігійною думкою, Бог був початком (а душа – осередком) усього людською діяння не тільки в церкві, але й в етиці, культурі, праві, освіченості та ин. У Середніх віках етнічні відміни намагалися мати свого «національного» заступника поміж святими, а це також впливало на поширення в народі почування взаємної спільноти. Цей переважно механічний, мовляв, процес у новітній добі підсилився самодіяльними потугами поодиноких европейських народів до послідовної та всебічної індивідуалізації. Коли протестанство стало на шлях боротьби за релігійну терпимість і рівночасно за політичну свободу, то католицтво, рятуючи свої позиції,

стреміло до зміцнення тих народів і тих суспільних класів поодиноких народів, які залишалися його найміцнішими твердинями. А православ'я вповні зв'язало свою долю з політично-культурною долею тих народів, що були виразниками його церковництва: в Росії й переважно на Балканах. Протестантство, як рух передусім опозиційний, хоч і поширювало демократичні ідеї, проте впливало також на духове роз'єднання в поодиноких народах, впливи якого яскраво виявилися серед тих народів, що в суспільно-політичному розвитку залишилися позаду своїх сусідів. Для таких *поневолених народів релігійні справи взагалі служили часто донедавна видатними чинниками для поширення внутрішньої розпорошености.* З одного боку, пануючі релігійні світогляди – католицький та православний – були вповні узалежнені від носіїв політичної міці та, зрозуміло, дбали про якнайдовше збереження старого стану суспільних взаємовідносин, а з іншого боку – реформаційні шукання на релігійному полі, плекаючи думку якнайбільшої духової незалежности *одиниці,* мусили занедбувати гасла колективної суцільности або й вповні послідовно поширювати розпорошеність. А чим більше в поневоленому народі сект, тим легше чужій силі його приборкувати.

А все ж ті норми, що торкаються індивідуальної поведінки людини в суспільному житті, себто, які мають охороняти перед розкладом кожне суспільство (напр., «не кради», «не бреши» та ин.), міняють, звичайно, тільки вигляд (умотивування), а не зміст. І вся наша етично-правна свідомість є продуктом шукань та досвідчености всіх попередніх поколінь. Навіть усвідомлюючи, що наше духове успосіблення невпинно підлягає різним змінам та що, зрештою, всі суспільні ідеї є тільки шуканнями, а не «останніми» витворами людського духу, ми *все* ж часто не можемо вповні звільнитися від усіх впливів добровільного самогіпнотизування щодо «одвічности» тих чи инших релігійних і взагалі суспільних поглядів. А більшість людей не відчуває потреби звільнятися і від думок, ними самими заперечуваних, задовольняючись прийнятою у своєму суспільному середовищі «опінією» або поведінкою. І тому кожне суспільство має свої певні догми.

Коли деякі ідеї проголошуються в догматичній формі, то це диктується стремліннями та інтересами самого ідеологічного руху. Кожна загальноприйнята думка має в собі дещо догматичности, а успіх поширення нової ідеї спочиває в її здатності здобути собі догматичне прийняття з боку якнайбільшої кількости людей. Напр., віра в усемогутність розуму, всецілющу силу демократії або єдино-справну поступовість соціялізму та ин. для величезної кількости голів є сьогодні такою самою догмою, як колись були для багатьох наших попередників гасла теократичні або

абсолютистичні. Для розвитку релігійного руху засадничою передумовою служить його здатність творити впливові догми, хоч і без носіїв тих духових догм, без апостолів. Ніколи ще ніякий рух поміж широкими масами не розгорнувся.

Суспільне життя не є гармонійною сполукою одностайних складників, але завше проходить як змагання різних, ба й навіть суперечних рухів і починів. Найслабше ще ніколи в світі не перемогло дужче. А що дух – не сама матерія – запевнює повну силу людському почину, то всім творцям поширених світоглядів ішлося насамперед про те, аби виплекати **нові** духові цінності. Вартість ідеї можливо оцінити тільки на підставі її впливу на людей. Взагалі ядром кожної суспільної справи є *поступування* людей, а не форми, назверхні (зовнішні – Ред.) вияви або означення чинности. Відомо, напр., що й запеклий «безбожник» може часом у нутрі бути *по-своєму* більш релігійною людиною, ніж деякий ретельний церковник. Метою кожного суспільного починy є його функція, роля, діяльність, місія та ин., а не форма, матеріял, структура або самоорганізація. Назагал у суспільстві найлегше об'єднують людей спільні інтереси, а найміцніше роз'єднують уявлені мети. Через це *успішні ідеологічні рухи стреміли дотепер створити такі засади, які б об'єднували людей навіть понад їхні конкретні потреби або часом і всупереч їхнім щоденним інтересам особистого прожитку.* Щойно в такій площині спільна ідеологія перемагала над розбіжністю індивідуальних мет, підносила їхніх визнавців понад біжучою сучасністю та під єдиним кутом погляду скермовувала ціле поступування різних людей у різних справах. Християнство в цьому відношенні подало найяскравіший приклад, як утворюється світогляд «під кутом вічности». Назагал, релігійній думці в цьому напрямку завше належало першенство.

Людське життя не є якимось водевілем, ані не йде по лінії дії сентиментальної повісти. Найбільше «життєвости» має в собі, безперечно, драма. Трагічність людської долі є найглибшою рисою людського життя. Трагіка взагалі викликає в одиниць і серед мас найглибші та найтриваліші переживання. Не янгол з оливковою галузкою стереже кожний наш крок, але архангел з вогневим мечем. Хибний крок – і життя в небезпеці: для кожної одиниці, скрізь, завше... *Хто для своєї ідеї ставить свідомо себе перед такою небезпекою, той впливає на своїх послідовників і без переконувань.* Героям, апостолам і пророкам – без особистої трагіки в їхньому житті – бракувало б того, що є в силі поривати маси без доказів та викладів про вартість їхніх учень. *Найміцніше може захоплювати та ідея, що підносить її прихильників понад земні турботи, ідея, яка примушує її носіїв нехтувати навіть найбільш крайньою небезпекою для*

людини – смертю... «Смертю смерть поправ», – каже християнський заповіт. Це і є найбільша перемога людини над усім мінливим, переходовим і тимчасовим на шляху до останньої мети. Але, щоби захоплювати справді всеціло, ідея останньої перемоги мусить виходити з привабливого оптимізму. Християнська ідея, що без застережень полонила серця первісних християн, вказуючи на цілковиту марність біжучих особистих клопотів, креслила *чарівний малюнок останньої перемоги.* Уява найвищого та вічного (загробного) існування була так само вихідним положенням у релігійних шуканнях старих єгиптян, хінців та ин. На тлі різних *контрастів* (зло – добро, темрява – світло, бруд – чистота, брехня – правда, страждання – насолода та ин.) витворювали носії суспільних і релігійних ідеологій привабливі образи вимріяної майбутности. Релігійна думка виплекала собі питомі поетичні контрасти, як чорт – янгол, пекло – рай і под. Метою цього стремління до останньої перемоги є віра. Коли хтось справді глибоко й безмежно в щось вірить, то й нездійсненна ідея може служити вповні реальним фактором у щоденному житті одиниці. Переслідувані християни в Римі, завдячуючи такій вірі, часто йшли з лагідною усмішкою навіть на цілковито добровільну смерть.

Поруч із метою релігійности – вірою, мусив знайтися також її зміст. Людські сили й спроможності, як і саме людське життя, мають *наперед* визначені межі, яких нікому невільно переступити. Однаковий кінець чекає всіх людей: багатих і бідних, розумних і дурних, могутніх і безсилих, здорових і хворих… І найсвятіший із-поміж святих мусив на світ народитися і мусив також померти. Людська думка іншої можливости не знає. Бог до людей може з'являтися тільки в людській подобі. А кожне понадматеріялістичне й глибоке роздумування про місце та ролю людини в усесвіті призводило дотепер найчастіше до основного висновку: людським життям і фізичним світом буття не вичерпане. Так творилася одна з важливих підстав для кожного фаталістичного світогляду, підстава для релігійности та для уяви містичного характеру. *Християнство своє ставлення до таких питань розв'язало найбільш практично та зі соціологічного становища – найбільш влучно.* Світ – безмежний, а людина в порівнянні з ним – ніщо. Проте в людині прихована велика моральна сила, що може противитися зовнішнім спокусам і злидням «цьогобічного» хвилевого життя. А так найвищою метою стає внутрішнє вдосконалення людини для вічности.

І таким розв'язанням питання про мету людського існування подало християнство найбільш позитивний *суспільнотворчий* підхід до справи громадського співжиття, підкреслюючи виразно вагу виявлення в суспільстві творчо-активних сил людини. З історичної боротьби рас і на-

родів протягом останніх *19*-ти віків недаремно ж виходила переможною та цивілізація, що свій розвиток значною мірою зв'язувала дотепер із християнським світоглядом, *який спромігся поставити характер людини навіть понад найвищі культурні досягнення античної Греції та, ще більше, понад усі політичні здобутки войовничого Риму давніх віків.* У такій площині найглибше вкоренилися цивілізаційні впливи християнської Європи в Північній Америці, де первісними державниками та суспільними діячами були пуританським духом просякнені лицарі-колоністи, як, напр., Джордж Вашинґтон. Правда, християнський «месіянізм» на американській землі цілковито замериканізувався так, що, напр., в особі проповідника релігійности часто нелегко було знайти різницю поміж духовним діячем із Біблією в руках та торговельним заступником якоїсь фірми з книжкою замовлень у кишені. Але ніде в цілому світі не знайшло *християнство* стільки своїх щирих оборонців, послідовно діяльних на власний почин, як власне в Північній Америці, де, до речі, панує найбільша в світі релігійна терпимість.

Релігійність виявляється як прикмета людського: 1) відчування (і воління); 2) думання; 3) поступування (діяльности). Джерелом релігійности служить уява про Бога, яка, зрештою, не мусить бути визначена в конкретних рисах. Насамперед, це – настрій, а при глибоко зворушливих і частих повтореннях – певне душевне успосіблення. Змістом релігійности є побожність. Назверхня «Служба Божа» навіть часто просто визначається як «побожність», хоч цей вираз має ширше й абстрактне значення. Без побожности нема релігійности. Релігійна людина є побожною, хоч би й не належала до церковної організації. У справді великих душевних скрутах, при особливо зворушливих природних видовищах (напр., на морі, у високих горах і под.), або, напр., перед близькою смертю можуть прокинутися побожні настрої навіть у тих, що назверхньо свою релігійність ніяк не виявляли. Є далі зовсім природним, що старі за віком люди більше схильні до релігійних переживань, ніж молодь. Старіючи, людина все більше замикається в собі, все більше втікає до свого душевного нутра, яке творять спомини з минувшини та в якому чим далі, тим менше залишається місця для реального зовнішнього світу. А молодь хоче шукати, пробувати, змагатися, започатковувати. Через це і є властивим для молоді дивитися на зовнішній світ широко відкритими очима. Немов цілий світ має їй належати. Стара за віком людина, що себе вже раз на все пізнала та поволі зі самим життям примирилася, шукає спокою для душі. Для такого відпочинку побожність – лік. Це так, як мав сказати Христос: «Царство Боже в нас самих». У такій площині *релігійність є приватною, ба тільки інтимною справою кожної одини-*

ці. Віра – це Божа милість. Неможливо її навчитися або іншого навчити. Кожній людині вільно вірити в те, що для неї є найсвятішим. *Ніхто не має змоги нікому заборонити вірити в «свого» Бога, оскільки це не виходить поза межі внутрішніх переживань одиниці.*

Релігійність знайдемо й там, де зовсім нема ні церкви, ані релігійного руху в усталених виявах: поміж дикунами серед північних льодовищ і в тропічних пралісах. Релігійність дає змогу людині вірити в те, що вона відчула дійсний сенс усього буття. Таку здібність у людині ніяка зовнішня сила не викличе, оскільки релігійне почування не зродиться в одиниці як її ірраціонально-невмотивоване відчування. Формальна приналежність до якої-небудь церкви ще не може свідчити про релігійність людини.

На тлі релігійних шукань одиниць повставали поодинокі системи релігійних світовідчувань. Так витворилися нам відомі релігії як самобутні суспільні рухи. Спільна для всіх релігій передумова – побожність – приймала ті прикмети й зовнішні форми, що виростали зі суспільного середовища, *яке творило та поширювало релігію.* Відповідно до свого розповсюдження та своєї ролі в суспільстві, витворилися з первісно *локальних* рухів загальні світогляди, що усталили розвиток «світових» релігій, як, напр., християнство, буддизм або іслам. З утвердженням релігійного спадкоємства (від покоління до покоління) релігійне зрізничкування людства відбувається вповні автоматично. Релігійна приналежність дитини передумовлена вже самим її народженням. Відповідне виховання має зміцнювати це механічне приступлення одиниці до релігії. Які батьки, така й віра. Лишень у нечисленних випадках дозрілі одиниці міняють свою релігію. До сьогодні це – виїмок, а не правило.

Чим більше якась релігія ставала поширеною в певному суспільстві, тим більше зростала її рішаюча роля для того суспільства. У старосхідних державах увесь суспільний лад був продовженням і наслідком релігійної системи й навпаки. Аж до середніх віків часто було неможливо визначити, де в державі релігійний почин не виходив із політичних міркувань. В античній Греції суто політичні справи нерідко приймали вигляд «виключно» релігійних учинків, як, напр., засудження за «безбожність» філософів Анаксагора, Протагора, Сократа або подібна небезпека для самого Аристотеля. Взагалі релігійні справи в грецьких і римській державах у давніх віках виповнювали державницьку ідеологію. За доби широкого просякання елліністичних впливів Рим мав власне державну релігію. Для зміцнення войовничого духу народу-здобувця це мусило бути «містичним жахіттям» (mysterium tremendum), як подібно пізніше для москалів символом релігійности став «страх Божий». У Візантії

справи релігії й політики були цілковито ототожнені. Як і для Карла Великого, так і свого часу для нашого Володимира Великого, поширення християнства тоді було конечного вимогою політики, культури, ба й навіть господарських зносин. Поширення християнства часто відбувалося з видатною допомогою аргументів «вогню та меча» (Візантія, цісар Карло Великий, орден єзуїтів та «свята інквізиція», прищеплювання московського православ'я монгольсько-туркменським народам, закріплення релігійної унії в XVII столітті на західноукраїнських землях та ин.). Ще в XV ст. москалі навертали на «єдино щиру» віру православну мешканців Мценська на віддалі приблизно трьохсот кілометрів від Москви зі зброєю в руках*. А коли згадувати про релігійно-церковну боротьбу взагалі, то вистачить пригадати, що найбільш непримиренна ворожнеча в цьому відношенні – головно на тих теренах, де перехрещувалися *суперницькі* інтереси різних церковних організацій. Так найлютішим дотепер ворогом для християнства був іслам, для католицтва – протестантство *(не православ'я),* для православ'я – унійний рух *(а не римське католицтво)* та ин.

Коли світовідчування є наймаркантнішим (найвиразнішим – Ред.) показником релігії, то культ є основою церковництва. Але не треба забувати: які люди, такі й світовідчування і культ. Це є так, як написав Ґете: «Wie ist der Mensch, so ist sein Gott»... Бо ж ніяка нам відома релігія не повстала як виключне діло *одного* творця, але всі релігії завдячують своїм оформленням та поширенням співтворчости багатьох поколінь і міродатному (визначальному – Ред.) впливу з боку провідних у суспільстві чинників. Примітивні мешканці непрохідних пралісів могли мати тільки так само, як і вони, примітивних божків. Для цілковито матеріялістичного світогляду (для примітивних племен душа була також своєрідною матерією, а своїх витесаних із дерева або каменю божків вони вважали *за справжніх* божеських істот) складні роздумування про єство божеської сили були непотрібні. Відповідно до своєї потреби, дикун приголублював і обдаровував своїх божків, а коли бажаний наслідок у його життєвих починах не з'являвся, то такий дикун міг свого божка безцеремонно набити, вилаяти, або покарати просто байдужістю. Кривавих Молохів могли мати лишень жорстоко криваві сотворіння, якими, напр., були старі єгиптяни в дійсності. Для Магомета, як і для пересічного араба, був можливий рай навіть у затінку від перехрещених мечів, а солодкі гурії в загробному світі приваблювали до приємних розваг стало невгамовного та палкого здобувця пустель. Старогрецькі мешканці божеського Олімпу так само любили (в уяві грека) випити чарку або й «скочити

* Пор.: Воля России. – Прага, 1931. – V—VI. – С. 481.

в гречку», як їхні земні поклонники. А весело-безжурні степові українці за поганських часів мусили мати «веселих» богів, вічно задумані індійці – небесних філософів замість богів, брутальні й сварливі жиди в старовині – нетолерантного Ягве з його твердим пророком Мойсеєм та ин. *Е.Дюркгейм* справно вважав, що небесна єрархія є виключно віддзеркаленням реальних на певному терені суспільних взаємовідносин*. Хоч і небагацько, порівнюючи, джерел для студій нашої первісної релігійности маємо ми, українці (найважливіші факти подають літописи, а про дещо згадує пізніше «Слово о полку Ігоря»), все ж за допомогою головно археологічних знахідок образ вірувань наших поганських предків є вже в основних рисах усталений. Степові хлібороби й войовники мали невибагливих богів, що в незначній кількості, без ніяких складних взаємовідношень поміж собою та в цілковито скромній ролі мали вартувати над одноманітним життям степовиків. А, напр., бурхливо-розбишацьке життя старогерманських племен також задовольнялося культом своєї небесної Валгали з її бенкетами та бешкетами.

Кожна віра повстає як виключно суб'єктивний душевний процес, а релігійний рух у суспільстві стремить це об'єктивізувати в церковній організації. Церква – назверхній вияв релігійної співчинности. Існує як суспільна, так би мовити, «проєкція» релігійного світогляду. Церква – «дім пана» – є тільки організацією однаково віруючих людей. При масовому поширенні кожний суспільний рух виробляє собі *пересічну* мірку. Критерієм щирости стає не недоступне для іншої людини внутрішнє відчування одиниці, але формальне освідчення. Міродатним щодо релігійно-церковної приналежности стало визнання церкви (підпорядкування себе її), а не саме душевне переживання.

Церква має на меті конкретні та переважно «земні» й загальносуспільні справи, але свою функцію в суспільстві здійснює «зі становища вічности». В цій площині (символізм) міститься наймаркантніша різниця поміж церквою та иншими суспільними організаціями. Головна діяльність церковних чинників звернена, передусім, на найважливіші події індивідуально-фізичного людського життя, як народження, шлюб, сплодження дитини та смерть. Поміж цими для кожної одиниці природно визначеними етапами особистого життя стремить Церква поширювати тяглість своїх впливів на вірних. Для цього витворюється всебічно розвинена система культу, що для кожного церковного руху є найпевні-

* Е.Дюркгейм, який проаналізував велику кількість матеріялу про релігійні переживання та звичаї поміж примітивними племенами, ствердив рішучо, що «la hi?rarchie est exclusivement une chose sociale» (Les formes ?l?mentaires de la vie religieuse. – Париж, 1925. – С. 211).

шим показником його змісту, значення в суспільстві та суспільних завдань.

Для скорочення називаємо церковництвом усе те, що назверхньо здійснює релігійність у суспільному русі. Ніяка Церква не є й не може в об'єктивному розумінні бути самометою, але є тільки витвором людського духу для *систематичного й планового* плекання релігійности. Отже, як суспільний процес, Церква є насамперед формою та засобом певного співжиття, як, напр., держава, партія, спілка тощо.

Коли ж деякі церкви проголошують свою виключну покликаність на «правовірне» визнання Бога, то це викликається найперше їхніми істотно-організаційними інтересами. Напр., папська булла Бенедикта VIII («Unam sanctam») проголосила на початку XIV ст., що є тільки один Бог, одна віра, одна Церква та одна влада, а все це – католицьке. До сьогодні це проголошується провідним гаслом католицтва про «Єдину, Святу, Соборну, Католицьку Апостольську Церкву». З православ'ям є так само. Але останнє супроти історичного розвитку народів замкнулося в собі. З упадком своєї головної (в новітній добі) твердині – царської Росії – православ'я раптово втратило підставу для свого колишнього універсалізму. В сучасній добі, незважаючи на останні спроби вселенського (стамбульського) патріярха Фотія II відновити організаційну суцільність православного церковництва, існують, замість єдиної вселенської організації, тільки споріднені (під «вселенським омофором») *національні* церкви: грецька, сербська, румунська, «всеросійська» православна Церква в Польщі й под. Справа православної церкви на теренах СССР настільки загрожена з боку большевизму, що колишня рішаюча роля православ'я на Сході Европи супроти будучини виявляється в щораз більше сумнівному світлі. Православ'я у СССР загрожено найбільше навіть не з боку самого комунізму або «живої» церкви чи сект, але небезпекою свого внутрішнього самознищення. В колишній Росії православ'я *без ніяких застережень* стало на шлях царської «самодержавности» та політично-культурної захланности, а цим нерозлучно зв'язало свою долю з передвоєнною системою московського царизму. Відновиться останній у тій чи иншій формі, – усміхнеться доля також і для московського православ'я. Инакше його традиційна заскорузлість (москалі кажуть «косность») не допустить до зміни національно-політичної та культурно-суспільної орієнтації. «Божою милістю» освячували всі політичні заходи своїх влад однаково православ'я та католицтво ще донедавна. Православ'я на цьому становищі й закостеніло. А католицтво встигло приладнитися до змінених умов суспільного життя.

Сьогодні католицтво все частіше, напр., починає виступати в ролі

прихильника модерної демократії, парламентаризму, соціяльно-економічного зрівноваження та под.

Більш яскравого прикладу внутрішньо-організаційної зручности, ніж католицтво, не подала дотепер ще ніяка инша Церква. Католицтво в сучасній добі жваво реагує на всі вияви суспільних взаємовідносин на всіх ділянках. Воно свій рух не тільки поширює та внутрішньо далі розбудовує, але що найцікавіше – пристосовує чимало своїх справ до сучасних духових інтересів европейського людства, використовуючи, напр., широко для храмового вжитку, різні технічні досягнення. Устами своїх найвищих репрезентантів католицтво також проголосило, що виклад Святого Письма має доходити до широких мас на їхніх рідних мовах. Щоправда, большевики в цьому відношенні подекуди католицтво випередили, напр., своєю тезою, що шляхом «українізації» найдоцільніше поширювати соціялізм (і комунізм) на Великій Україні*. Але католицтво без галасу старається прищепити свої впливи навіть хоч би за ціну певних концесій для найбільш вразливих – національних – почувань «блудних овечок». Така акція починає знаходити подекуди приязний відгомін навіть серед московської еміграції, а це вже, коли взяти під увагу «єдинонеділимість» православ'я та московського патріотизму, справді промовляє багацько.

Православ'я й католицтво символізують уже, на перший погляд, Схід і Захід. На одному боці перевага східної містики, на другому – успіх планової організаційної здатности. В сучасній добі поки що скрізь на світі, як знаємо, друга засада перемагає першу.

Не йдеться тут про «якість» церковництва або релігійности. Поміж поодинокими релігіями існують різниці квантитативні, а не квалітативні. І Церква, звичайно, завдячує своїм успіхом переважно своїй *політиці,* а не вченню про Бога.

Хто поборює чи критикує хиби або протисуспільні (напр., протинаціональні, протикультурні або протисоціяльні) тенденції якогось церковництва, той є в небезпеці, що може бути обвинувачений в атеїстичних нахилах або просто в безбожництві. Відмежування об'єктивної науки від релігійної містики (головно завдячуючи природничим дослідам і відкриттям) дало міцний ґрунт для поширення протирелігійної пропаганди з боку деяких поступових течій. Коли під час конфлікту науки з релігією йшлося про певні розумові засади (пізнання), то в боротьбі соціялізму з церковництвом головна увага поступовців зверталася на позбавлення духовенства його міцних впливів у суспільстві. Суспільно-

* Духовими батьками цієї тези прийнято вважати В. Лєніна та К. Брешко-Брешковську.

політична діяльність католицького духовенства (яке часто позначається скороченим словом «клерус») характеризується з боку поступовців як «клерикалізм». Цей вираз сам по собі ще нічого особливого не означав би, але наслідком довготривалої агітації з боку переважно соціялістичних чинників слово «клерикальний» стало для багатьох суспільних кіл синонімом певної суспільної «реакції»: культурної, політичної та соціальної. І нема що з правдою ховатися, така характеристика церковництва мала вповні реальну підставу. Бо ж дотепер католицтво (та не менше і православ'я) підтримувало всіма засобами та поширювало підстави *пануючого* ладу політичних, національних, культурних і соціяльних відносин. Опозиційні рухи в суспільстві, *звідки вони не походили б*, дотепер з боку церковництва католицького та православного гостро й наперед засуджувалися. І такого Т.Шевченка або І.Франка в наших умовах церковницькі кола мусили «визнати» значно пізніше під натиском загальної опінії. А станіславівський греко-католицький та український єпископ *Г.Хомишин* ще наприкінці минулого року в своїй подекуди довірочній публікації (про це див., напр., «Новий час» від початку ц. р.) калюмнував Т.Шевченка, М.Драгоманова, І.Франка та їхніх (так!) духових спадкоємців – «націоналістів». А найвірніші оборонці католицтва – отці-єзуїти – ще в минулому столітті були в перших рядах серед тих чинників, що безоглядно поборювали зростаючі національні потуги поневолених українців, білорусів, чехів та инших народів. «Клерикалізм», що в дійсності не є виключною прикметою католицтва, підпирав (особливо до самої світової війни) передусім монархістичні рухи та консервативні методи суспільної діяльности. Щойно світова війна полегшила католицтву провести певну демократизацію своєї *акції* серед широких мас, але для внутрішньої єрархії цей крок ніяких змін не приніс. Під час світової війни соціяльно-економічні різниці та нерівність людей щодо походження, освіти й под. *надовго* закрилися військовим ладом і однаковою захисною барвою, а це впливало також і на психіку. Фронтове товаришування різних людей із відмінних суспільних середовищ (існує, напр., різними мовами чимало оповідань про братерське співжиття й порозуміння в окопах поміж католицьким ксьондзом, протестантським проповідником і жидівським рабином) залишило значні сліди в свідомості учасників і свідків світової війни.

Та й чи не вперше взагалі під час світової війни мало католицтво виключно діло з народами, а не, як звичайно перед тим, – з територіяльними владами.

У світовій війні католицький універсалізм мусив не раз захитатися. Французькі католики посилали своє відоме «не забуваймо» на адресу

ненависних «бошів», а останні відповідали подібною чемністю. Войовничі виступи німецького архієпископа з Праги (Гуйна) в 1916 р. стреміли до засадничо-протилежних наслідків, ніж патріотичні пастирські листи бельгійського кардинала Мерсьє. На східцях папського трону часто тріщала соборницька політика Ватикану під натиском протилежних домагань із Німеччини, Франції, Італії та ин. Добровільно дотримуване положення «ватиканського в'язня» на місцевому політичному терені придалося ватиканським політикам під час світової завірюхи справді щасливо. Варто тут пригадати, що Ватикан у своїх мирових починах із українцями ніяк не рахувався, але, напр., католицька Польща була для нього вітаним (бажаним – Ред.) гостем.

Католицтво в своїх потугах до міжнародно-церковницької солідарности під час світової війни зазнало чималих тяжких іспитів, проте вийшло зі свого скрутного становища подекуди навіть із більшою честю, ніж, напр., міжнародний соціялізм, який, опинившись у майже подібних умовах, віддав себе в своїх міродатних виявах – на збитки немов своєму вченню – цілковито до послуг військовим інтересам поодиноких країн. Обов'язок національний був виконаний, але ціною підтвердження самими ж соціялістами релятивности фарисейських учень можновладців про здійснене братерство народів.

А все ж такі поступові течії, поборюючи «клерикалізм», переборщили. Свою протицерковну політику підпорядкували матеріялістичному світогляду. Зростаючі успіхи технічно-господарської праці й організації побаламутили навіть чимало і «непоступових» голів. Найбільше «поступовою» стала думка, що найвищим ідеалом людства має бути лишень вигідне й приємне життя народів на підставі добробуту якнайбільшої кількости одиниць. Себто зовсім купецька ідеологія. Недаремно ж поміж батьками колись були англійські ліберали з величезним купецьким змислом (чуттям – Ред.). Етичні засади сходять сьогодні помалу до ролі якоїсь суспільної гігієни: справедливо й чесно жити найвигідніше, а тому будьмо моральні. Зрештою, мірилом етичности в сучасній добі став головно карний кодекс. Засада: «Хто не зловлений (або й хто не засуджений), той не злодій» – поволі стає в сучасному світі найбільш поширеним критерієм етичности. Зрозуміло, такі ідеали можливо здійснювати без релігійности. Коли ж господарські проблеми зайняли найчільніше місце серед суспільно-духових питань, то справи серця мусили уступати перед висновками розуму. Дух мусив падати навколішки перед матерією, а людські ідеї почали пристосовуватися до рухів рук, що почали роздавати й розділювати економічні середники, або які почали наставлятися зі справедливою вимогою хліба.

Люди з купецьким світоглядом здебільшого дотепер були в нутрі релігійно байдужими, хоч і нерідко визначалися своєю грошовою жертовністю на церковні справи. Ледве яке матеріяльне багатство досягалося тільки чесними засобами. А щира релігійність ставить бідність над багатством. Визначні релігійні рухи, як, напр., християнство або буддизм, започаткувалися поміж соціяльно та економічно найслабшими суспільними класами. Часом і нужда приводила людей до релігійности. Коли ж соціялістичні гасла почали приманювати: збагачуйтеся і вживайте, здобувайте собі ті приємності, якими раніше могли користуватися тільки найбагатші, то хіба ж такі дороговкази не мусили розминутися з релігійними шуканнями?

Але такі «поступовці» перерахувалися. Людина не є тільки знаряддям у природній борні за існування. Люди також не є ляльками для видуманих господарських «закономірностей». Та ніколи люди ще не були тільки автоматами в лабетах господарських чинників, як вчили марксисти. Людина має бодай якісь (хоч би навіть придушені або неясні) ідеалістичні стремління та в ім'я цих ідеалів стремить витворювати свій окремішній духовий світ, узалежнюючи часто від нього свою біжучу діяльність. У добах гострих суспільно-духових криз (як, напр., сьогодні) такі ідеалістичні шукання виявляються на тлі суспільного розбрату особливо помітно. Добре, зрештою, розвіяв містичний омофор «самозаконности господарства» як «організму» й «природного процесу» один із найбільш покликаних у сучасній добі вчених та світового імени економістів *В.Зомбарт* у своїй останній невеликій книжечці*, яка доповнює його попередній великий твір про модерний капіталізм.

Нарешті існує також і людське воління. Хоч суспільство без шкоди для себе не може змінювати основи природної доцільности (напр., у справах розмноження, відживлення та ин.), проте люди часто можуть модифікувати дані природні явища відповідно до своїх потреб та мет. Дане природою людина може зміцнювати, нейтралізувати або й до певної міри усувати, пристосовуючи таким чином фізичний світ до розвитку своєї свідомости та волі. А в житті кожної одиниці знайдемо чимало вчинків (і в найважливіших справах) зовсім неінтересованих *та розумово невмотивованих***.** Коли б люди так часто не офірували свої особисто-біжучі інтереси та не нехтували багатьма прийнятими «закономірностями» в ім'я своїх «фантазій» та «утопій», то, безперечно, не промостили б і піонери соціялізму легку стежку для сучасних проповідників марксизму! З поглибленням самосвідомости зростають в одиниці й нереальні або зовсім утопійні (перед здійсненням) стремління, а з

* Sombart W. Die Zukunuft des Kapitalismus. – Берлін, 1932.

поширенням у суспільстві вищого рівня свідомости поглиблюються та узагальнюються ідеалістичні шукання. Так зростає, напр., і свідома відпірність людини супроти різних «обставин». Внутрішній світ людини перемагає над зовнішніми умовами існування, а ідеали навіть далекої будучини стають більш реальним чинником у діяльності, ніж конкретна сучасність.

Неможливо в сучасній добі заперечити, що й ідейний доробок людства захоплює щораз більше все ширші верстви суспільства. До діяльної співпраці навколо різних ідеологічних осередків притягаються сьогодні в кожного народу гуртки навіть із найбільш занедбуваних дотепер класів населення. Годі також замовчувати, що культурне людство, хоч і не тратить свого природно-хижого успосіблення в життєвій боротьбі, проте послідовно, дарма що з перервами й відбочуваннями, поглиблює взаємозалежність поодиноких частин світу й взаємно зближає окремі народи понад часом і простором.

Суспільні витвори мають *подвійну функцію.* З одного боку, людське співжиття в певних рамках витворює цілий ряд суспільних виявів взаємної спільноти: мову, релігію, право, традицію, етику та ин. А з другого боку, такі *наслідки* спільної взаємочинности (отже, наслідки співжиття) *самі* стають двигунами нових започаткувань у напрямку поглиблення або поширення співжиття. Спільна («рідна») мова зміцнює свідомість взаємного споріднення, уможливлює найлегшу розумову співпрацю та найшвидше порозуміння, впливає на розвиток звичаїв, письменства, культури та ин. Спільна релігія витворює психічну подібність поміж людьми з різних кінців світу (особливо в Орієнті), служить однією з найважливіших підстав для оформлення етики й правної системи, зміцнює підстави родинного устрою, законсервовує прийняті звичаї або й зміцнює пануючий політичний лад. Традиція оформляє етичний світогляд, релігійні почування, розвиток мови, політичні стремління та ин. Отже, люди в суспільній співчинності започатковують усе нові й нові громадські рухи, що в міру свого поширення самі стають джерелами гуртування нащадків.

Дідична звичка співжиття на певному терені, спільність інтересів прожитку та оборони від зовнішнього світу, подібність змагань цілого ряду поколінь, певна психічна замкненість кожного народу й под. витворюють для певного терену й для певної людської маси *своєрідне духове споріднення,* яке також у справах релігійних є найміцнішим містком поміж різними людьми. Прикмети суспільства виводяться з прикмет найвпливовіших його складових частин: одиниць і гуртків. З усталенням питомих прикмет певного суспільства поодинокі громадські вияви

навіть у різних формах зберігають своє питоме забарвлення. Тоді вирішує, як прийнято думати, якась колективна свідомість. Москалі, напр., у своїй містичній релігійності перед большевицькою революцією були матеріялістами, а в сучасній добі з матеріялізму та атеїзму витворили свою питому містичну релігійність. Влучно, без сумніву, охарактеризував, напр., *Т.Масарик* большевика як російською монаха, навіженого й спантеличеного Фоєрбаховим матеріялізмом і атеїзмом*. Якщо припустимо існування колективної свідомости, то в дальших висновках можемо прийти й до таких понять, як «душа (дух) народу», «народний характер», «дух часу (доби)» та под., які в дійсности служать тільки символами для не завше однакових справ і речей.

Відомий англійський мисленник *Д.С.Міль* хотів навіть створити окрему науку про «народний характер» («політичну етологію»), базуючись на тяглості співділання поколінь. Характер, себто думки, почування та звички народу є великою мірою вислідом попереднього, але не менше також причиною наступного суспільного стану. Вони творять силу, якою цілковито й певно оформлюються в суспільстві всі ті відносини, які є виявами свідомої чинности («штучного роду»), як, напр., закони та звичаї**. Німецький філософ *Е.Гартман* унаслідок свого вчення про «підсвідомість» (das Unbewusste) думав, що існує також і підсвідомий «дух народу», який виявляється в поступуванні широких мас (стихії) та виїмкових провідних (геніяльних) одиниць.

Всебічно розвинена людська громада та кожний визначний суспільний рух, відповідно до своєї функції, витворюють свій питомий *тип* у багатьох ділянках свого діяння. «Клас» має власну етику, «нація» в засадничих справах свого існування – *тільки* свої власні правди, «релігія» – свого відмінного Бога, «Церква» – свій самобутній культ і под. Всі вони в своїй галузі стремлять до можливої виключности, визнаючи в основних питаннях тільки «власне» спадкоємство. *В цьому полягає їхня «животворча» сила.* Суспільства та рухи проміжні, завдання яких – посередництво поміж різнорідними чинниками та які своїм повстанням завдячують власне сполуці *відмінних* складників і *накиненим згори впливам зовнішніх чинників,* такої рушійної сили для створення власного типу (у своїх істотних виявах) не мають. Така є, напр., доля значної частини *реформованих* рухів, усіх дисидентів на релігійно-церковному полі та всіх «містків» поміж протилежними суспільними напрямками.

---

* «Bol?evik je rusk? mnich rozčilen? a zmaten? Feuerbachov?m materialismem a atheismem» (Masaryk T.G. Slované po valcé. – 1923. – С.21).

** Mill J.St. System der deductiven und inductiven Logik. Німецький переклад. – Липськ, 1886. – Т. III. – С.316.

Такими є протестантські церкви, серед яких роздріблення призвело, напр., до дивовижних рухів т. зв. «наукових християн» (особливо в Північній Америці та Канаді). Вже *Вольтер* зі становища державної рації казав (у творі про релігійну толерацію), що чим більше є сект, тим менше кожна з них небезпечна. Різнорідність їх ослаблює. А всі вони підпорядковані пануючим приписам і законам, за якими стоїть примусова сила.

Цікаве порівняння: в повоєнній добі протестантство нестримно дробиться далі, а *римське* католицтво поки що все більше зростає в своїх суспільно-політичних впливах. Але певні небезпеки назрівають також перед греко-католицькою церквою. В останній зустрінулися (за видатними, з гори накиненими, впливами зовнішніх, чужих і для народних інтересів часто несприятливих чинників) два відмінні світи: Схід і Захід. Ні один із них поки що в церкві не переважив над другим, а саме стремління до цього викликає внутрішній заколот (напр., у справах целібату, деяких сторінок обрядовости та ин.). Дві «душі» зустрічаються, та кожна перешкоджає другій. Завше так буває, коли хтось хоче шляхом нехтування самобутности витворити з відмінних первнів проміжний тип.

І зі сучасним православним церковництвом серед українців є подібне положення, як із українським протестантством. Автокефальне православ'я в дотеперішній формі полегшило дальше дроблення православного руху поміж українцями. Дотеперішній зміст православ'я, виповнений *чужою й ворожою* для українця візантійщиною *в московському виданні,* не задовольняє сьогодні не тільки «світських» українців, але й найдуховніших. Зростаючий перехід православних (і духовних) до греко-католицької церкви, особливо на Волині, є красномовним у цьому відношенні явищем. Треба рівно ж підкреслити, що наша «автокефалія», хоч би й якими самостійницькими гаслами назверхньо свою духову залежність від московського православ'я не закривала, без *істотної перебудови релігійно-церковного руху в суто українському дусі* нових духово-моральних цінностей для свого народу не витворить. І тому також із національного становища доцільніше мати релігійно-церковний рух, хоч би й з чужою номенклатурою (напр., латинською), але виповнений власним національним змістом.

З культурного погляду духово-етичне самоусвідомлення народу та його ідеологічна індивідуалізація може стати найбільшим внеском народу в культуру всього людства. Релігійно-церковні засади лишень тоді можуть невимушено та зовсім щиро здійснюватися в народі, коли вони виростають із рідного ґрунту, з питомих прикмет народу, коли вони розвиваються в однозгідності з його духово-етичним світоглядом, а не

служать тільки святочною вивіскою, під якою народові прищеплюються для нього самозгубні течії.

Релігійно-церковна галузь є однією з найважливіших ділянок культурного й національно-політичного самоусвідомлення народу. Особливо там, де, як, напр., у нас, поширення початкової письменности донедавна було тісно зв'язане з церковництвом. Через це релігійно-церковні справи дуже торкаються не тільки самих членів церковних організацій, але й усієї нації.

Для повноти українського національного типу завше дотепер бракувало також і своєрідно-національного церковництва, яке охопило б усі питомі вкраїнські своєрідности.

Три *основні* можливості маємо сьогодні:

1) у тісній злуці зі Сходом витворення своєї відміни;

2) суцільне та щораз більше *вростання* до Заходу;

3) створення істотно-власного руху, не проміжного та не національно-безбарвного церковництва, але самобутньо-окремішнього почину: духового й організаційного.

У цих напрямках головно наше церковництво в сучасній добі розвивається. *Яка течія займе чільне місце, вирішить переважно сама відданість церкви національно-культурним справам свого народу.*

До сучасної духово-релігійної кризи серед українців, а головно на Великій Україні, можливо віднести заповіт Шевченка:

...і лани, і гори –
Все покину і полину
До самого Бога
Молитися. *А до того –*
Я не знаю Бога!..

Для наших релігійно-церковних чинників уже настає іспит власного сумління. Вимагає від них розв'язання також проблема: йти вперед і вести вперед своїх вірних або повільно ставати для Шевченкового народу незрозумілими, а можливо, й чужими...

[Розбудова нації. – 1933. – № 1-2].

Павло Кашинський

М. ДРАГОМАНОВ У СВІТЛІ ЧУЖИХ ТАЙНИХ ДОКУМЕНТІВ

Про особу й діяльність М. Драгоманова за ті роки, коли він пробував на еміграції в Женеві, оповідають численні документи, що лежать в актах австрійського державного архіву. Ті документи вдалося мені відписати й деякі з них тут наведу.

Ось так про прибуття Драгоманова до Женеви, де він пристав до гуртка російських нігілістів (переважно українців!), подає акт ч. 322/1877. р. президіяльної секції австрійського міністерства закордонних справ: «Ватажком т. зв. малоруських націоналістів є колишній київський професор д-р Михайло Драгоманов, що живе як емігрант у Женеві. Все ж і в нього не національна ідея, але соціяльний рух – засіб, з допомогою якого повинен бути заведений новий соціяльний порядок». «*Акція групи Драгоманова цілком аналогічна з акцією російських нігілістично-соціялістичних груп* (Усі підкреслення наші. – *Авт.*): притягнення на свій бік незадоволених режимом у Росії та ширення соціял-революційної літератури, тому швидко вона входить у зв'язок з останніми, особливо з російською революційною активістичною партією та інтернаціональною робітничою лігою в Лондоні та Женеві».

Та вже в 1881 р. дирекція поліції у Відні доносить австрійському Міністерству закордонних справ (3787/Pr 2679/1881): «Знаний Михайло Драгоманов несподівано перейшов *із радикальної партії російських емігрантів до поміркованої* та заснував під назвою «Вольное слово» свій тижневик, в якому досить лагідними словами заповідає обстоювати *заведення конституції та децентралізації в Росії*».

У тій справі пишуть до Відня і з Берліна (Берлін 14/1881, Відень 2998/1881): «Донесення віденського конфідента, що Драгоманов раптово й несподівано перейшов із радикального до поміркованого табору, не відповідає дійсности; ця зміна в його поглядах *відбувалася повільно і вже перед роком скінчилася*».

З цього часу австрійське Міністерство закордонних справ намагається довідатися про причину зміни поглядів Драгоманова і постійно інформується про його нову діяльність. Про висліди

своїх заходів міністр закордонних справ у Відні довірливо повідомляє австрійського посла в Петербурзі, графа Кальнокі 12. X. 1881 (3044/1881): «Від 8. VIII. б[увшого] р[оку] виходить в Женеві під назвою «Вольное слово» (La parole libre) російський тижневик, про що подаю тут окремо. Маю ще додати, що, як запевняють нас із конфіденційних кіл, цей тижневик, в якому співпрацює також знаний у Женеві Веселіцький-Божидарович, *патронується графом Ігнатьєвим і має за завдання виступами проти російського уряду змилити російських нігілістів*, щоб таким способом прийти поза їхні плани. Тижневик цей перепачковується до Росії через Німеччину, щоб затримати видимість його незалежности та опозиційности».

До цього листа додано відомості інформаційного бюра Міністерства закордонних справ про напрям та зміст газети: «Тенденція та призначення російського тижневика «Вольное слово», що виходить у Женеві від 8.VIII, хоч появилось його сім чисел, досить енігматичні. В програмовій статті першого числа підприємство це мотивується тим, що «Вольное слово» під теперішніми цензурними умовами в Росії взагалі неможливе. Бюрократичний режим, мовляв, повернув Росію в жалюгідне становище так, що там і найширші реформи, наслідком бюрократичности їх застосування, причинили б Імперії більше зла, ніж користи.

Однак щоб про джерело цього зла можна було висловлюватися цілком одверто, кілька патріотів вибрало цю форму. Ідеалом їхнім є свобода індивідуальности, *ліпша адміністрація*, як також і признання національних прав більшим племенам Росії, які через земства могли би декларувати свою волю. Тільки тоді *зникне відчуження, що постало між адміністраційним апаратом і громадянством*. Яких способів треба було б ужити, щоб цю ціль осягнути, про це програмова стаття мовчить. З наступних чисел можна довідатися, що новий орган робить фронт як проти бюрократичної сваволі, так і проти обидвох крайніх партій: проти нігілістичних терористів та московських реакціонерів. Що цей орган нічого спільного з нігілістами не має, доказує число, де снується думка, що громадська опінія в Швайцарії ухвалює висилку Крапоткіна. Нарешті, на шостому тижні свого існування, а саме в шостому числі, переходить газета до ближчого обговорення своєї тенденції. До цього змушений був Драгоманов закидами різних газет, що вказували на *те, що «Вольное слово» має зв'язок із одповідними колами*. Це, мовляв, брехня. Інсинуація ця могла постати через те, що «Вольное слово» як емігрантський орган не виставив ніякої своєї програми. Рефор-

ми не можна погодити з тими методами, що їх застосовує пануюча бюрократія, щоб відродити Імперію, бо за цих умов було б це безкорисне діло. Щоби ціль осягнути шляхом революції – про це, як зазначав орган, має він особливі погляди. *Штучним викликуванням революції нічого в Росії осягнути не дасться*. Ватажки революції мали б у ній не перше, але останнє слово. Тому передусім треба стреміти до того, щоб нарід у своїй масі прийшов до зрозуміння своїх прав і через декларацію збірної волі зміг би осягнути своє завдання. Рідка претензійність та намагання цієї газети організувати в Росії проти пануючої системи всі стани в одну спільну опозицію, дали притоку газеті «Общее дело», що виходить також у Женеві, взяти під сумнів роль, яку «Вольное слово» грає, загостривши це в запитанні, *як думає газета «Вольное слово» про графа Ігнатьєва*, на що інтерпельована сторона дала *виминливу відповідь*, мовляв, що хоч відомо, що бажає почути сторона, яка поставила цей запит, але «Вольное слово» не хоче робити їй приємність, а до того граф Ігнатьєв є escore, і таку з широким колом діяльности особу не дасться кількома словами схарактеризувати. Не без підстав поставила стара російська газета питання, бо часті прихильні замітки про графа Ігнатьєва кожному читачеві нової газети впадають в око».

Про зв'язок Драгоманова з Ігнатьєвим довідуємося більше з иншого документу (6621/1883): «*Хитрий граф Ігнатієв, колишній міністр внутрішніх справ, прийшов до як сміливої, так і оригінальної ідеї – через своїх урядовців засновувати за кордоном нігілістичні газети та їх з державних грошей субвенціонувати. Так заснував він 1881 р. у Женеві при помочі якогось Мальчинського нігілістичний журнал «Вольное слово»*, для якого скоро заангажовано як головного редактора знаного київського екс-професора Михайла Драгоманова, а до співробітництва приєднані з нігілістів: Василь Сидорацький, В. Жуковський, Аксельрод та инші. Та незабаром нігілістичний публіцист, князь Черкесов, ствердив на підставі документів, що їх женевські нігілісти у Мальчинського викрили й забрали, що він є урядовцем російської таємної поліції й що газету в Женеві засновано й видають за допомогою російського уряду. Це відкриття загрожувало великим скандалом для російського уряду та для багатьох високопоставлених російських осіб. Викритий шпик Мальчинський благав простити йому й замовчати скандал, пропонуючи російським нігілістам всю суму, яку довірив йому російський уряд на видання газети «Вольное слово». Практичні нігілісти пішли на пропозицію шпигуна, забрали в нього кілька тисяч рублів грішми,

звернули йому частину документів назад, а як наддаток дали копняка й пустили втікати. Відтоді виходить у Женеві «Вольное слово» під редакцією й як власність п. М. Драгоманова в тій самій формі, як і перше, тільки замість чотири – два рази на місяць».

Ще більш цікавим є инший документ (2628/1889): «...(Драгоманов) поїхав до Женеви, де разом з Лавровим спричинився до посилення активности в нігілістичному таборі, але при цьому завсігди виставляв своє українство проти великоросійства. *В Женеві поводилося Драгоманову зле, і він почав пактувати з російським урядом, а саме через посла Новікова. Сей посол казав мені, що Драгоманов дістає тепер од російського уряду 6000 рублів пенсії річно. Ця залежність од російського уряду дається помітити в його політичній позиції, бо тепер проповідує він не боротьбу українства проти Великоросії, але унію з нею*. Тепер Драгоманов не є нігілістом, відкидає всякі атентати та повстання, натомість проповідує державний соціялізм, мотивуючи тим, що в інтересі рутенців є, щоб цим способом стати незалежним від російських та польських дідичів, а політичну владу хоче він передати в руки народу, це значить – українській масі. У поляків і росіян уважають Драгоманова за ультрасоціяліста, та *російська поліція вміє його ліпше цінити*».

Згаданий нігіліст Черкесов, що грав головну роль у викритті Мальчинського, скваліфікував роботу «Вольного слова» як намагання призвести в рядах російських нігілістів за кордоном колотнечу й деморалізацію та служити джерелом інформації тим російським урядовим чинникам, що старалися акцію російських терористичних груп розбити. Про це говорить також документ ч. 1986/1882: «Проти російського публіциста М. Драгоманова, що належав безоглядно до революційної партії, однак останнього часу своїми статтями у «Вольном Слові» викликав між російською еміграцією в Женеві підозріння, що він тепер стоїть на удержанні російського уряду, нігіліст на прізвище *Черкесов видав брошуру під заг[оловком] «Драгоманов де Гадяч у боротьбі з російськими соціялістами», в якій Драгоманов представлений як донощик, фальшивник і зрадник»*.

Документ ч. 662/1883 подає, що наступник по графу Ігнатьєву, міністр внутрішніх справ Толстой вислав до Женеви урядовця охранки Клімова, який почав видавати ультранігілістичну газету «Правда». Знов же «Вольное слово», скомпрометоване в очах російської політичної еміграції, почало працювати на галицько-австрійському терені. Документ ч. 345/ІВ 1883 подає таке: «Від ново-

го року (1882) женевська соціялістична газета «Вольное слово» під виразно зазначеною редакцією проф. Драгоманова виходить двічі на місяць, на тонкому шовковому папері, щоб ліпше надавалася до ширення. В одному куверті, заадресованому на Т[оварист]во «Руська Матиця», митниця у Львові знайшла і сконфіскувала число 52 цієї газети, в якому знаходиться стаття під заголовком «Листи з австрійської України». «...Драгоманов заповідає ряд дописів із австрійської України, які підписуватиме М-он (Мирон); ним мав би бути осілий у дрогобицькому повіті галичанин, аграрний соціяліст Франко».

З того акту довідуємося, що дирекція поліції у Львові поробила заходи щодо суворої заборони газети «Вольное слово», беручи на увагу ширення ним між українським населенням Австрії симпатій до Росії, підсилювання надій на близьку війну та прилучення до Росії східних австрійських земель.

З акту ч. 1045/1887, довідуємося про програму «Вольный Союз», складену Драгомановим, що має на меті переведення нової організації Росії в дусі *звичайного ліберального устрою держави*. §25 статуту говорить, що на чолі російської держави може бути й цар. Ніяких радикальних соціяльних змін у програмі не заповідається. У зв'язку з тим буде цікавим, що, як довідуємося з акту ч. 3696/1882, приблизно в тому часі колишній російський бюрократ Щербачов, що 35 років служив у російських урядах і «виемігрував» до Берліна, видав брошуру, в якій також мотивує конечну потребу заведення в Росії ліберальних інституцій та народного представництва для спасіння Росії. А втім є загально звісним, що програма спілки лягла в основу статуту конституційно-демократичної (кадетської) партії (1905 р.) та бралася до уваги й пізніше, коли тільки російські ліберальні кола виробляли проєкти перебудови державного устрою на засадах конституційного монархізму.

Акт ч. 651/1889 подає, що Драгоманов «має гарячу голову, є то соціялістом, то нігілістом, то анархістом», а з акту ч. 2628/1889 довідуємося, що таємницю своїх зв'язків з офіційними російськими колами Драгоманов не відкрив навіть найближчим приятелям; таким найближчим його співробітником був Кістяківський, про якого пишеться у зв'язку з його арештом, що він (Кістяківський) «*нічого не буде знати, що Драгоманов дістає тепер від російського уряду 6 тисяч рублів річно*». З акту ч. 162/1888 довідуємося, що на закиди, які робили Драгоманову в російських соціялістичних колах, він усе знаходив добрий спосіб оборони; так, наприклад, коли Лавров

у календарі «Народної волі» (Женева, 1883) напав на Драгоманова, останній у «Вольному слові» відповів йому гострою статтею, в якій закидав Лаврову часту зміну поглядів.

[Розбудова нації. – 1933. – №11-12].

Матеріали до розділу «Джерела і традиції» підготував Олег Баган.

РОЗДІЛ IV

ПОДІЇ

Андрій СОВА,
м. Львів

МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ “УКРАЇНСЬКА ПОВСТАНСЬКА АРМІЯ В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ НАРОДІВ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ”

27–28 вересня 2012 р. у Львові відбулася Міжнародна наукова конференція “Українська повстанська армія в контексті національно-визвольної боротьби народів Центрально-Східної Європи”. Захід був приурочений 70-річчю створення Української Повстанської Армії. Організаторами конференції виступили Львівська обласна рада, Головне управління з питань внутрішньої політики, преси та інформації Львівської обласної державної адміністрації, Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, Львівський національний університет ім. І. Франка, комунальне підприємство Львівської обласної ради «Доля», Центр незалежних історичних студій. Конференція проходила в приміщеннях Львівської обласної ради за адресою: вул. Винниченка, 16 та 18 (сесійна зала, мала сесійна зала, передсесійна зала, нарадна кімната). Взяти участь в роботі конференції змогли усі бажаючі.

Конференція зібрала широке коло науковців з України, Франції, Чехії, Словаччини, Польщі та Литви. Всього було заявлено 48 доповідей від науковців, які проживають і працюють у Донецьку, Дрогобичі, Житомирі, Івано-Франківську, Каунасі (Литва), Києві, Луцьку, Львові, Маріуполі, Одесі, Острозі, Парижі (Франція), Празі (Чехія), Пряшові (Словаччина), Рівному, Тернополі. Позитивним є й те, що відповідні матеріали мають вийти друком у збірнику наукових праць Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України “Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність” (головний редактор Микола Литвин, відповідальний секретар Михайло Романюк). З об’єктивних причин не всі учасники конференції змогли приїхати до Львова, виступити й обговорити важливі питання з актуальних проблем історії українського національно-визвольного руху середини XX століття, їх вплив на формування сучасної суспільно-політичної ситуації в Україні.

У відкритті конференції взяли участь в. о. директора Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, доктор історичних наук,

професор Микола Литвин, голова Львівської обласної ради Олег Панькевич, начальник Головного управління з питань внутрішньої політики, преси та інформації Львівської обласної державної адміністрації Ірина Романів, завідувач кафедри новітньої історії України Львівського національного університету імені Івана Франка, доктор історичних наук, професор Олексій Сухий; голова Каунаської делегації, депутат міської ради Каунаса (Литва) Гєдимінас Буднікас та голова Львівського крайового братства ветеранів національно-визвольної боротьби Олесь Гуменюк. Олег Панькевич у своєму виступі повідомив, що 2012 рік на Львівщині оголошено роком УПА, у зв'язку з чим депутати облради затвердили положення про почесну відзнаку "70-річчя створення Української повстанської армії", якою нагороджуватимуть вояків УПА. Доповідач також підкреслив важливість наукового осмислення історії Української Повстанської Армії, що сприятиме розвитку Української держави, зокрема вирішення національних, соціальних питань та консолідації суспільства. Під час відкриття заходу Заслужений артист України бандурист Остап Стахів виконав пісню "Подай, дівчино, рученьку на прощання", а тріо бандуристів заспівало "Ох як люблю ті наші гори".

На пленарному засіданні першою виступила кандидат історичних наук, завідувач сектору досліджень національно-визвольного руху ХХ ст. Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Олександра Стасюк. У доповіді "Національно-державна платформа українського визвольного руху середини ХХ століття" вона окреслила теоретичні та практичні кроки ОУН на шляху здобуття та розбудови незалежної Української держави, простежила еволюцію національно-державної платформи українських націоналістів від тоталітарних до демократичних ідей, проаналізувала причини й глибину ідейно-програмних змін. На цьому ж засіданні також виступили: аспірант Київського національного університету імені Тараса Шевченка Олександр Пагіря із темою "Діяльність ОУН та УПА на тлі революційних, визвольних та антиколоніальних рухів Європи та Азії", доктор історичних наук, професор Львівського національного університету імені Івана Франка Леонід Зашкільняк – "Спірні питання українсько-польського конфлікту на Волині і в Галичині в роки Другої світової війни", професор Микола та Магда Мушинки – "Обставини і місце загибелі Степана Стебельського (Хріна)". Після пленарного засідання відбулися заплановані презентації нових видань з історії українського визвольного руху ХХ століття.

Після обідньої перерви доповідачі виступали у двох секціях: №1 "Український визвольний рух середини ХХ століття в суспільній та науковій думці" та №2 "Боротьба ОУН і УПА крізь призму мікроісторії та

біографістики". У першій секції керували роботою Олександра Стасюк і Галина Стародубець, другій – Володимир Трофимович і Михайло Романюк. Секції працювали упродовж двох днів.

У секції №1 з доповідями виступили: доктор історичних наук, професор Київського інституту економіки, екології і права Анатолій Русначенко – "Дискусії з програмових питань в середовищі керівництва визвольного руху та їхні наслідки"; кандидат історичних наук, старший викладач Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. С. З. Гжицького Тарас Гривул – "Вишкільна діяльність ОУН на підрадянській території в 1939–1941 рр."; доктор історичних наук, професор Житомирського державного університету імені Івана Франка Галина Стародубець – "Волинь 1943 р. – територія конфлікту чи консолідації українських самостійницьких сил"; кандидат історичних наук, доцент Донецького юридичного інституту Дмитро Титаренко – "Просвіта" на теренах Східної України в період нацистської окупації як чинник громадського життя"; кандидат історичних наук, перший заступник генерального директора Національного музею "Меморіал пам'яті жертв голодоморів в Україні" Леся Онишко – "Голодомор і реакція ОУН"; доктор історичних наук, професор Львівського національного університету імені Івана Франка Олексій Сухий – "Сучасна національна історіографія Української Повстанської Армії: напрями, дослідження, візії"; доктор історичних наук, професор Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка Василь Футала – "Націоналізм ОУН у сучасному науковому дискурсі"; молодший науковий співробітник сектору досліджень національно-визвольного руху XX ст. Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України Роман Грицьків – "Українська Повстанська Армія: польська історіографія проблеми"; кандидат історичних наук, науковий спіробітник Інституту історії НАН України Яна Примаченко – "Північноамериканська історіографія українського національно-визвольного руху як фактор впливу на морально-правову оцінку боротьби ОУН-УПА"; науковий співробітник Національного музею історії України Олександр Кучерук – "Програмне осмислення війни і війська в документах ОУН доби Євгена Коновальця"; кандидат історичних наук, молодший науковий співробітник сектору досліджень національно-визвольного руху XX ст. Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України Микола Посівнич – "Воєнна доктрина українських націоналістів" Михайла Колодзінського"; кандидат історичних наук, доцент Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова Олександр Музичко – "ОУН в боротьбі за історичну пам'ять українців: етапи, напрямки діяльності, особливості" та ін.

Олексій Сухий проаналізував публікації з історії визвольного руху в період державної незалежності України, здійснив інформативне та теоретичне осмислення цього важливого етапу національної історії на основі нових документальних комплексів та здобутків сучасної історіографії. Роман Грицьків висвітлив основні етапи розвитку польської історіографії Української Повстанської Армії, охарактеризував методологічні та ідеологічні особливості дослідження тематики українсько-польських відносин в комуністичний та сучасний періоди, виділив п'ять етапів розвитку сучасної польської історіографії УПА, здійснив комплексне узагальнення польських досліджень українського визвольного руху згідно жанрового, тематичного, концептуального та фактографічного наповнення. Яна Примаченко присвятила доповідь північноамериканській історіографії українського національно-визвольного руху як чиннику впливу на марально-правову оцінку боротьби ОУН-УПА в сучасному історичному та соціокультурному дискурсі. Авторка розкрила складні стосунки у середовищі української діаспори та політику урядів США та Канаді, зокрема процес повторної люстрації емігрантів з СРСР на предмет причетності до воєнних злочинів на межі 70–80-х рр. XX ст., формування українського мартирологічного наративу Другої світової війни. Даний наратив, засловами Яни Примаченко, залишається домінуючим в сучасній українській історіографії породжуючи гострі суспільні та історичні дискусії, і справляє потужний вплив на моральну-правову оцінку ряду контроверсійних сторінок історії ОУН і УПА. Микола Посівнич на основі архівних документів та спогадів висвітлив діяльність Михайла Колодзінського в українському визвольному русі, показав його роль у тогочасних суспільно-політичних процесах в Західній Україні та формування як провідного діяча ОУН в еміграції та військового керівника Карпатської Січі. Олександр Музичко торкнувся ролі ОУН в боротьбі за історичну пам'ять українського народу. Автор зробив висновок про те, що боротьба за історичну пам'ять належала до найважливіших питань у тактиці ОУН, що було пов'язано з особливостями націоналістичної ідеології. Методи ОУН були прямими (організація свят, лекції, читання) та опосередкованими (видання преси, використання псевд на честь героїв української історії та ін.). Діяльність ОУН, на думку Олександра Музичка, була ефективною, адже слідувала чітким ідеологічним постулатам та мала значну підтримку серед різних верств населення.

У секції №2 з доповідями виступили: доктор історичних наук, професор Львівського національного університету імені Івана Франка Костянтин Кондратюк – "Галичина і Волинь у роки Другої світової війни (1939–1945 рр.)"; кандидат історичних наук, професор Волинсько-

го національного університету імені Лесі Українки Микола Кучерепа – "ОУН на Волині: 1939–1941 рр."; кандидат історичних наук, доцент Київського національного університету будівництва і архітектури Василь Деревінський – "Висвітлення діяльності руху Опору 1940–1950-х рр. на сторінках журналу "Український вісник"; вчитель історії та правознавства ЗОШ І-ІІ ст. с. Мар'янівка на Тернопільщині Сергій Волянюк – "Формування та діяльність сотні "Буйні"; кандидат історичних наук, доцент Маріупольського державного університету Юрій Рябуха – "Діяльність ОУН на теренах Східної України під час Другої світової війни (на прикладі міста Маріуполя)"; кандидат філологічнихнаук, науковий співробітник Інституту народознавства НАН України Євген Луньо – "Основні героїчні мотиви повстанського героїчного епосу (на основі матеріалів з Яворівщини)"; провідний науковий співробітник Івано-Франківського обласного музею визвольної боротьби імені Степана Бандери Василь Тимків – "Вивчення могил вояків УПА і підпільників ОУН на Прикарпатті: історія та сучасний стан"; доктор історичних наук, професор Національного університету "Острозька академія" Володимир Трофимович – "Збройне протистояння радянського режиму і повстанського підпілля на Любомльщині у післявоєнний період"; здобувач Національного університету "Острозька академія" Сергій Іванов – "Націоналістичний рух Опору на Острожчині в період німецької окупації (1941–1944)"; студент факультету міжнародних відносин Національного університету "Острозька академія" Андрій Сухих – "Націоналістичний рух Опору на Новоград-Волинщині під час Другої світової війни"; молодший науковий співробітник сектору досліджень національно-визвольного руху ХХ ст. Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, директор Центру незалежних історичнихстудій Михайло Романюк – "Використання спецзасобів у боротьбі з націоналістичним підпіллям Золочівської округи ОУН"; директор Івано-Франківського обласного музею визвольної боротьби імені Степана Бандери Ярослав Коретчук – "Рогатинська округа ОУН: структура та керівний склад в 1945–1954 рр."; кандидат історичних наук, доцент Львівського національного університету імені Івана Франка Руслан Сіромський – "Діяльність районного керівника ОУН Городоччини Михайла Шевчука – "Юрка" крізь призму архівних документів"; кандидат історичних наук, доцент Львівського національного університету імені Івана Франка Володимир Качмар – "Студентство Львівського університету у політичному "процесі 59-ти"; кандидат історичних наук, старший викладач Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. С. З. Гжицького

Ольга Бежук – "Випускниці Українського Інституту для дівчат у Перемишлі у визвольній боротьбі ОУН та УПА"; кандидат історичних наук, доцент Львівської комерційної академії, заступник директора Центру незалежних історичних студій Андрій Сова – "Обставини загибелі шефа Головного Військового Штабу Української Повстанської Армії Дмитра Грицая"; кандидат історичних наук, доцент Львівського національного університету імені Івана Франка Ярослав Онищук – "Пошуково-ексгумаційні дослідження поховань вояків УПА на Львівщині" та ін.

Зокрема, Костянтин Кондратюк розкрив суть соціально-економічної, культурно-освітньої та репресивно-каральної політики більшовицького і нацистського режимів у Галичині та Волині. На основі великого фактичного матеріалу він висвітлив діяльність руху опору проти окупантів. Микола Кучерепа проаналізував процеси становлення і функціонування радянських державних структур, соціально-економічних перетворень, зміни в різних галузях на території Волині у 1939–1941 рр. Основну увагу дослідник приділив національно-визвольному рухові. Жваве зацікавлення викликала доповідь Михайла Романюка, в якій на основі раніше засекречених архівних документів було проаналізовано використання органами МГБ в кінці 1940 – на початку 1950 рр. у боротьбі з націоналістичним підпіллям на Золочівщині оперативної техніки та спеціальних засобів. На конкретних прикладах дослідник розкрив спосіб застосування радіосигналізаційних апаратів "Тривога", спецпрепарату снодійно-паралітичної дії "Нептун-47", мін-сюрпризів та інших спецзасобів. Руслан Сіромський висвітлив основні віхи життя і діяльності районного провідника ОУН Городоччини Михайла Шевчука ("Юрка"). Окремий наголос він зробив на його співпраці з чільними керівниками українського націоналістичного підпілля, характеристиці збройних акцій, переїзд на Вінничину. Андрій Сова свою доповідь присвятив провідному діячу українського визвольного руху Дмитрові Грицаю, який у роки Другої світової війни з січня 1944 р. по грудень 1945 р. очолював Головний Військовий Штаб Української Повстанської Армії. На основі неопублікованих документів ОУН, які зберігаються у Мюнхені, автор відтворив чотири останні дні життя Дмитра Гицая, а також розглянув обставини його загибелі у Празькій в'язниці. Цікавим був виступ Ярослава Онищука про особливості пошуково-ексгумаційні дослідження поховань вояків УПА на Львівщині.

Грунтовними та новаторськими на конференції були виступи під час дискусій. Зокрема, Іван Пусько (Пущук), відомий своїми книгами про польсько-українське протистояння на Волині у 1930–40-х рр., озвучив

точну кількість жертв Волинської трагедії 1943 р. Дані свідчать про завищені в десятки разів цифри поляків та занижену кількість жертв серед українців.

На підсумковій прес-конференції було підведено підсумки роботи, обговорено актуальні проблеми історії українського національно-визвольного руху середини XX століття, його вплив на формування сучасної суспільно-політичної ситуації в Україні. Учасники окреслили перспективи подальших досліджень та прийняли ухвалу такого змісту:

"Український визвольний рух середини XX століття, незважаючи на складність, багатошаровість, протиріччя та трагічні сторінки, увійде в історію України як черговий етап боротьби українського народу за свою незалежність. Боротьба УПА стала великою моральною перемогою нашого народу, символом незламності й нескореності його духу.

1. Справді демократична й незалежна Україна повинна знати всю правду про свою історію і сприяти вільному її вивченню. Це сприятиме відновленню історичної пам'яті народу та стане орієнтиром національної ідентифікації наступних поколінь, для яких вітчизняна історія повинна стати стрижнем національного та громадянського виховання.

2. Глибоке і критичне осмислення українського визвольного руху середини XX століття та адекватне висвітлення результатів праці науковців у ЗМІ дозволить усунути численні ідеологічні та методологічні інсинуації і штампи щодо оцінки ОУН та УПА, дозволить подолати проблему поляризації України на Схід і Захід.

3. Заявляємо про неприпустимість застосування командно-адміністративних методів щодо української історичної науки і застерігаємо владу від повернення до сумної і небезпечної практики тоталітарного минулого. Виступаємо проти політизації історії та використання її нечесними політиками у прагматичних цілях, зокрема, як одну із складових політтехнологій під час проведення виборчих кампаній. Наполягаємо на припиненні антинаукової практики вилучення окремих історичних подій і фактів зі шкільних підручників та посібників для вищих навчальних закладів.

4. Вимагаємо від Верховної Ради України визнати на державному рівні ОУН і УПА стороною, яка воювала за українську державу та надати її воїнам статусу учасників бойових дій у Другій світовій війні з відповідними соціальними гарантіями. Цей закон матиме надзвичайно важливе суспільно-політичне та моральне значення, оскільки сприятиме відновленню історичної справедливості, підвищенню авторитету України на міжнародній арені, закладе підвалини реального примирення та консолідації суспільства.

5. Поділяємо стурбованість громадськості тим, що проект Закону України "Про засади державної мовної політики" спрямований на розмивання державного статусу української мови, звуження сфер її впливу, надто в східних і південних регіонах України, сприяє подальшому витісненню її із ЗМІ, галузі освіти і культури. Вимагаємо від влади припинити антиукраїнську політику та закликаємо небайдужих приєднуватися до створення і розгортання діяльності громадських комітетів захисту української мови".

Учасники конференції також мали змогу ознайомитися із чудовою експозицією Музею національно-визвольної боротьби у Львові (вул. М. Лисенка, 23) та переглянути історично-документальний фільм "Отець Кадило" про греко-католицького священика Василя Шевчука, капелана Перемиського куреня УПА на Закерзонні. Символічно, що тема конференції зуміла зацікавити та об'єднати наукову громадськість практично всієї України.

ПРО АВТОРІВ

1. **Баган Олег** – кандидат філологічних наук, доцент Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка; керівник Науково-ідеологічного центру ім. Д. Донцова.
2. **Галів Микола** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри нової та новітньої історії України Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка.
3. **Дарованець Олександр** – кандидат історичних наук.
4. **Дерев'яний Ігор** – старший науковий співробітник Національного музею-меморіалу жертв окупаційних режимів «Тюрма на Лонцького».
5. **Дрогомирецька Оксана** – краєзнавець, м. Івано-Франківськ.
6. **Іванишин Петро** – доктор філологічних наук, професор Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка.
7. **Ільницький Василь** – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової та новітньої історії України Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.
8. **Ісаюк Олеся** – науковий працівник Центру досліджень визвольного руху.
9. **Кравченко Микола –** аспірант Інституту української археографії та джерелознавства ім.М.С.Грушевського НАН України.
10. **Лесів Степан** – завідувач історико-меморіального музею Степана Бандери.
11. **Марчук Володимир** – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії ім. М.П. Ковальського Національного університету «Острозька академія».
12. **Марчук Ігор** – завідуючий відділом Рівненського обласного краєзнавчого музею.
13. **Медвідь Оксана** – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової та новітньої історії України Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.
14. **Мороз Володимир** – історик, м. Київ.
15. **Музичко Олександр** – кандидат історичних наук, доцент Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова.
16. **Попп Руслана** – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової та новітньої історії України Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

17. Романюк Михайло – директор Центру незалежних історичних студій, молодший науковий співробітник Інституту українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України.

18. Савчин Михайло – кандидат історичних наук, доцент.

19. Сеньків Михайло – доктор історичних наук, професор кафедри нової та новітньої історії України Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

20. Ситник Олександер – доктор історичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права Донецького юридичного інституту МВСУкраїни.

21. Сова Андрій – кандидат історичних наук, доцент кафедри історіїі політології Львівської комерційної академії, заступник директора Центру незалежних історичних студій.

22. Футала Василь – доктор історичних наук, доцент кафедри нової та новітньої історії України Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

23. Ханас Володимир – магістрант історичного факультету.

24. Щур Юрій – кандидат історичних наук, заступник директора Запорізького обласного центру охорони культурної спадщини.

БІОГРАМИ АВТОРІВ-КЛАСИКІВ

Андрієвський Дмитро (27.10.1892, с. Бодаква (тепер – Лохвицького р-ну, Полтавської обл.) – 30.08.1976, м. Дорнштадт, Німеччина; псевдоніми: Вернигора, Ідеаліст, Стобар) – громадсько-політичний діяч, публіцист. Син священика. Середню освіту здобув у Лубенській гімназії. Навчався у Харківському університеті та Інституті цивільних інженерів у Петербурзі. Був членом Української Студентської Громади в Петербурзі. З початком революції 1917 р. повернувся до Києва. За дорученням Української Центральної Ради займався пропагандивною діяльністю на Волині та у Криму. Восени 1918 р. – на дипломатичній службі в Берні (Швейцарія). У 1918-1920 рр. здобув вищу освіту за спеціальністю інженер-архітектор у державному університеті в Ґенті (Бельгія). У міжвоєнний період працював інженером у французьких та бельгійських фірмах. Засновник і голова Української Національної Ради в Бельгії.

У 20-х рр. дописував до органів Групи Української Національної Молоді «Національна Думка» (Прага) та Легії Українських Націоналістів «Державна Нація» (Подєбради). За назвою його статті «Розбудова Нації», вміщеної у часописі «Національна Думка» в 1927 р., було названо офіційний орган Проводу Українських Націоналістів. Голова Президії 1-ї Конференції Українських Націоналістів у Берліні 3-7.11.1927 р., на якій був обраний ідеологічно-статутарним референтом створеного ПУН. Як член ПУН, 8-9 квітня 1928 р. брав участь у 2-й Конференції Українських Націоналістів у Празі. Засновник ОУН, на установчих зборах якої працював в ідеологічній комісії, автор рефератів «Український націоналізм», «Державний устрій України», «Дві концепції». Обраний політичним референтом ПУН. У 1932 р. став керівником комісії для справ зовнішньої пропаганди ПУН. Був представником ОУН у Бельгії та керівником Українського Пресового Бюро в Брюсселі. Учасник конференцій ОУН у Празі в серпні 1932 р. та в Берліні в червні 1933 р.

У 1930-1933 рр. брав активну участь в організації протестаційних комітетів української еміграції проти «пацифікації» Галичини. У 1932 р. був обраний головою новоутвореного Європейського Об'єднання Організацій на чужині.

Після розколу ОУН працював в організації під проводом А. Мельника як референт зовнішньої політики. В січні-грудні 1944 р. був в'язнем німецького концтабору Оранієнбурґ. Після Другої світової війни продовжував працювати в ОУН(м). З 1948 р. – член Виконавчого органу

Української Національної Ради, референт преси та інформації. З 1974 р. – почесний голова Сенату ОУН.

Друкувався в таких часописах: «Тризуб», «Українське Слово» (Париж); «Студентський Вісник», «Національна Думка», «Розбудова Нації» (Прага); «Державна Нація» (Подєбради); «Самостійна Україна» (Чернівці) та ін.

Наприкінці життя страждав на важку форму склерозу. Похований на цвинтарі Вальдфрідгоф у Мюнхені.

Бойдуник Осип (8.12.1895, м. Долина, тоді округ Стрий (тепер – Івано-Франківська обл.) – 7.04.1966, м. Мюнхен, Німеччина; псевдоніми: О. Грузченко, Діброва, О. Михайлович) – громадсько-політичний діяч, журналіст, редактор. Під час Першої світової війни служив в австрійській армії, з листопада 1918 р. – в Українській Галицькій Армії. Після інтернування в польських таборах, 1920 р. став член УВО. У 1924-1929 рр. навчався у Вищій торговельній школі в Празі, за фахом інженер-економіст. У 1920-х рр. – провідний діяч Групи Української Національної Молоді. У 1925 р. входив до редакційної колегії органу ГУНМ «Національна Думка». Як представник цієї організації брав участь у 2-й Конференції Українських Націоналістів 8-9 квітня 1928 р. в Празі. Учасник соціально-економічної та організаційної комісій Конгресу Українських Націоналістів 1929 р., автор рефератів «Уваги до економічної політики України» та «Уваги до статуту організації націоналістів». Восени 1930 р. повернувся в Галичину й увійшов до складу Сенату ОУН, який займався проблемою формату співіснування УВО та ОУН. У 1931 р. з'явилися друком дві підпільні брошури О. Бойдуника «Наше становище» і «Наша боротьба». У 1932 р. на процесі «конгресівців» у Львові засуджений до 4-х років позбавлення волі. Після виходу з тюрми у 1936-1938 рр. працював у редакціях газет «Голос Нації» та «Голос». Після розколу організації працював в ОУН(м). У 1939-1941 рр. – уповноважений ПУН з суспільної праці. Після Другої світової війни продовжував діяльність в ОУН(м). У 1954 р. – голова Української Національної Ради. Автор книжки «Національний солідаризм і українська політика», спогадів «На переломі».

Друкувався у виданнях: «Голос», «Голос Нації» (Львів); «Національна Думка» (Прага); «Український Голос» (Перемишль) та ін.

Похований на цвинтарі Вальдфрідгоф у Мюнхені.

Вікул Микола (3.01.1888, м. Тифліс, Грузія (тепер – Тбілісі) – 14.05.1935, м. Прага, Чехословаччина; псевдонім: М. Райгородський)

– громадський та педагогічний діяч, професор. Син священика родом з Кам'янця-Подільського. Шляхетського походження. Закінчив духовну семінарію в Кам'янці-Подільському та природничий факультет Варшавського університету. У 1918-1919 рр. працював на викладацькій посаді в Кам'янець-Подільському університеті. З 1922 р. на еміграції в Чехословаччині. 26.05. 1927 р. здобув ступінь доктора філософії в Українському Вільному Університеті в Празі. У 1922-1929 рр. працював викладачем неорганічної хімії в Українській Господарській Академії в Подєбрадах. Обіймав посади завідувача кафедрою та декана інженерного факультету. Після переорганізації закладу продовжив педагогічну діяльність в Українському Технічно-Господарському Інституті. Разом з Леонідом Мосендзом працював над удосконалення хімічних приладів. Провідний діяч Легії Українських Націоналістів в Подєбрадах, член її Ґенеральної ради. Учасник Конґресу Українських Націоналістів 1929 р., де працював в культурно-освітній комісії та виголосив реферат «Релігійне питання». В останні роки життя працював у лабораторії Празької політехніки. Основні праці: «Російсько-український словник термінів фізики і хімії» (1918), «Неорганічна хемія» (1922), «Початки кількісного хемічного аналізу» (1924) та ін. Похований на Ольшанському цвинтарі в Празі.

Грицай Остап (1881-1954) – літературознавець, критик, письменник, перекладач, публіцист. Народився у с. Княжпіль біля Старого Самбора (Львівщина – Мюнхен). Навчався у початковій школі м. Дрогобич, згодом у Дрогобицькій і Стрийській гімназіях, завершивши гімназійну освіту в Академічній гімназії м. Львова (1903). Протягом 1903-1910 рр. студіював у Віденському університеті германістику, де захистив дисертацію про німецького письменника-романтика Ц. Вернера. Від 1906 р. регулярно друкується з поетичними і прозовими творами в галицькій пресі. Модерністські захоплення зближують його із літературною групою «Молода Муза». У 1910 р. повернувся до Львова викладати в Академічній гімназії. З початком І Світової війни включився в діяльність новоствореного Союзу визволення України – самостійницької організації, заснованої вихідцями з Наддніпрянщини (лідер – Д. Донцов). Знов переїхав до Відня, співпрацював із виданнями «Вісник СВУ» і «Ukrainische Nachrichten», які пропагували державність України в світі. Багато перекладає німецькою мовою українську класику. Після війни пристав до молодого націоналістичного руху, розпочав постійну співпрацю із «Літературно-науковим вісником» (згодом «Вісником»), що виходив за редакцією Д. Донцова. На його сторінках О. Грицай став одним з провідних естетичних теоретиків вісниківства – героїчного тра-

диціоналізму в культурі і вольового неоромантизму в літературі. Подією стали його передмови до вибраних творів Гюго, Стендаля, А. Мюсе, Т. Ґотьє, Флобера, Мопасана, Шеллі, Дікенса та ін., які виходили у Львові. У 1920-1930-і рр. широко друкувався в українській пресі, зокрема в націоналістичній, як публіцист, критик, літературознавець. У 1930-і рр. часто друкувався у підпільній пресі ОУН, виступав з ідеологічними передовицями. Був автором статті про дружину Дж. Ґарибальді – «Аніта Ґарибальді». Кінець 2-ї Світової війни застав письменника у Відні. Далі О. Грицай переїхав до Німеччини, брав участь в літературному житті нової хвилі української еміграції. Став дійсним членом НТШ. Очолив організацію Український християнський рух. Помер у Мюнхені, де й похований.

Кашинський Павло (25.09.1890-1980) – громадсько-політичний та освітній діяч, публіцист. У 1916 р. – редактор нелегального самостійницького органу «Вільна Думка». У 1916-1917 р. – керівник київського видавництва «Вернигора», яке мало свій філіал у Відні. Видавництво видавало переважно підручники, мапи, дитячі книги, брошури та листівки. Член Української Центральної Ради. З 1919 р. перебував на еміграції в Австрії. Після Другої світової війни проживав у Німеччині.

Кушнір Макар (10.08.1890, м. Черкаси – 16.08.1951, м. Помероль, Бельгія; псевдоніми: Богуш, Б. Дніпрянський, Я. Дуб, Якименко) – громадсько-політичний діяч, журналіст. Син настоятеля Черкаського собору. Освіту здобував у черкаській гімназії та на історико-філологічному факультеті Санкт-Петербурзького університету. У 1913-1914 рр. – обіймав посаду секретаря Головної ради українських студентських громад Петербурга. У 1917 р. – член Української Центральної Ради як делегат Української Партії Соціалістів-Федералістів. У вересні 1917 р. виступав на З'їзді народів у Києві з доповіддю «Про принципи і проект розподілу Росії на країни (штати)». У 1919-1920 рр. був членом Дипломатичної місії УНР на Паризькій мирній конференції. Дописував до видань: «Нова Рада», «Рада», «Трибуна» (усі – Київ) та «Український Студент» (Петербург). З 1920 р. проживав на еміграції у Франції, Австрії, Швейцарії та Бельгії. У 1923 р. учасник установчих зборів Ліги Української Культури у Відні. Брав участь у роботі Конгресу Українських Націоналістів 1929 р. у Відні, де працював у соціально-економічній та державно-політичній комісіях. Автор доповідей «Економічні взаємини між Україною і Росією в СССР», «Проблєма сталого миру на Сході Европи й Україна», «Революція національна і пролєтарська», опубліковані в офіційному органі ОУН «Розбудова Нації». Рішенням Конгресу обраний Головним суддею

ОУН. На початку 1930-х рр. керівник фінансованого Організацією Українського Бюро в Женеві, яке видавало місячники французькою та англійською мовами. Через втрату зору в 1937 р. відійшов від громадських справ.

Мартинець Володимир Анатолій Євген (15.07.1899, м. Львів – 27.11.1960, м. Вініпеґ, Канада; псевдоніми: Волянський, Ярослав Полянський, Сокирка, Трубкович, Тур, Туратті) – громадсько-політичний діяч, журналіст, редактор. Закінчив Академічну гімназію у Львові. Під час національно-визвольних змагань 1917-1920 рр. служив у київських формування Січових Стрільців, був секретарем губерніального комісара УНР для Холмщини, Полісся і Підляшшя. У 1920 р. інтернований поляками у таборах в Каліші та Щипйорні. Вищу освіту здобував у Львівському таємному університеті (1921-1923, право), Вищій торговельній школі у Празі (1923-1926, економіка), Берлінському університеті (1927-1929, політологія і журналістика), Сорбоні (1934-1936, філософія). У 1921-1925 рр. – член кураторії Українських високих шкіл, один з організаторів Таємного українського університету у Львові, секретар «Академічної громади». У 1926-1927 рр. – віце-президент Центрального Союзу Українського Студентства. З 1925 р. – член Групи Української Національної Молоді у Празі. У 1926-1927 рр. – редактор журналу «Національна Думка». У 1927-1928 рр. – референт пропаганди Начальної Команди УВО, у 1927-1933 рр. – редактор видання «Сурма», учасник 1-ї та 2-ї Конференцій Українських Націоналістів 1927 та 1928 рр. Засновник ОУН, на установчих зборах якої був обраний референтом пропаганди. Редактор офіціозу Організації – журналу «Розбудова Нації». У 1934 р. депортований з Чехословаччини, оселився у Франції, де у 1934-1940 рр. редагував газету «Українське Слово». Після розколу в ОУН продовжував працю в ОУН(м), очолював Крайовий провід ОУН на ЗУЗ. У 1941-1944 рр. був головою Українського літературного клубу у Львові. Заарештований у січні 1944 р., політв'язень німецьких тюрем та концтабору Бретц (філіал табору в Заксенгаузені). Після війни проживав у Канаді (з 1949). У 1949-1960 рр. – редактор «Нового Шляху».

Автор спогадів «Бретц – німецький концентраційний табір» (1946), «Українське підпілля від УВО до ОУН» (1949) та публіцистичних видань «Реальна чи визвольна політика?» (1933), «Хто мав причину вбити полк. Отмарштайна?» (1934; видана під прізвищем Р. Сушка), «За зуби й пазурі нації» (1937), «Забронзовуймо наше минуле» (1937), «Жидівська проблема в Україні» (1938), «Ідеологія організованого й т.зв. волевого націоналізму: Аналітично-порівняльна студія» (1954) та ін.

Масюкевич Микола (6.05.1899, Райгород на Київщині (тепер ймовірно – Кам'янського р-ну Черкаської обл.) – 19.06.1970, м. Нью-Йорк, США) – громадсько-політичний діяч, журналіст. Середню освіту здобув у класичній гімназії в Білій Церкві. У 1917-1919 рр. – навчався на факультеті фізико-математичних наук Київського університету св. Володимира. З 1919 р. – доброволець Армії УНР, брав участь у протибільшовицьких боях. На початку 20-х рр. був інтернований у польському таборі Стрілково. Деякий час проживав у Львові, де працював у студентському русі, редакціях газет та бібліотеці й канцелярії товариства «Просвіта». У 1924-1925 р. був головою Центрального Союзу Українського Студентства. Виїхав до Чехословаччини, де продовжив навчання на філософському факультеті Карлового університету. У 1929 р. закінчив докторську дисертацію на тему «Держава і національність». Під час навчання працював у Музеї Визвольної Боротьби України в Празі. Один із провідних діячів еміграційного спортивного руху, зокрема Союзу українського сокільства в Чехословаччині. Фактичний редактор його неперіодичного органу «Український Сокіл». У 1935-1942 рр. проживав у Львові, де продовжував громадську, редакторську та журналістську працю. У 1942-1944 рр. – бібліотекар Українського Наукового інституту в Берліні. Після війни проживав у Баварії, активно займався розбудовою українського шкільництва, був постійним представником Центрального Представництва Української Еміграції в Німеччині. З 1949 р. емігрував до США, де у важких умовах працюючи в ресторанах, двірником і робітником на фабриці краваток, продовжував інтелектуальну працю в галузі соціології та журналістики.

Мицюк Олександр (1883-1943) – народився у м. Новоолександрівка на Катеринославщині (Дніпропетровщині). Боровся за незалежність України під час Національної Революції 1917-1920 рр. Емігрував, викладав в УВУ (Прага) політичну економію. Був ректором УВУ в 1938-1941 рр. Його стосунки з УВО і ОУН досі не з'ясовані. Автор великої праці «Нариси з соціяльно-господарської історії бувшої Угорської нині Підкарпатської Руси» (Ужгород, 1936, 1938, Т. I, II), низки статей із цієї проблематики. Регулярно друкувався у націоналістичній пресі. Викладав і в Господарській Академії (Подєбради).

Онацький Євген (1894-1979) – теоретик націоналізму, публіцист, есеїст, діяч ОУН (Глухів – Буенос-Айрес). Навчався у Київському університеті протягом 1912-1918 рр. Від 1917 р. належав до Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР). Брав участь в Українській

Національній Революції 1917-1920 рр. Виконував дипломатичну місію УНР під час Паризької мирної конференції 1919-1920 рр. в складі спеціальної делегації. Керував пресовим бюро української дипломатичної місії в Римі, редактор часопису «La voce del Ukraina». У 1920-1930-і рр. активно співпрацював з низкою західноукраїнських та еміграційних газет і журналів, був одним з провідних авторів офіційного органу ОУН «Розбудова нації». Член ОУН від 1929 р. Уповноважений ОУН в Італії. Регулярно висвітлював італійське політичне і культурне життя в українській пресі. У будинку Є. Онацького в Римі відбувся II Великий Збір ОУН 1939 р. Викладав у Вищому східному інституті (Неаполь) та Римському університеті. Протягом 1943-1944 рр. був ув'язнений гестапо. У 1945 р. переїхав до Аргентини. Там став головою Спілки українських науковців, митців і літераторів. Протягом 1954-1960 рр. був головою Української центральної репрезентації в Аргентині. Редагував тамтешні націоналістичні часописи «Наш клич» і «Дзвін». Автор книг: «Studi di Storia e di cultura Ukraina» (1939), «Основи суспільного ладу» (1941), «Сторінки з римського щоденника» (1943), «У вічному місті: записки українського журналіста» (1954), «Українська Мала Енциклопедія» (т. 1-4, 1957, 1959, 1962, 1963), «По похилій площі: Записки українського журналіста і дипломата 1919-1921» (т. 1-2, 1964, 1969).

Сціборський Микола (28.04.1897, м. Житомир – 30.08.1941, там само; псевдоніми: Богдан, Житомирський, Місько, Орґанський) – громадсько-політичний діяч, ідеолог, публіцист. Середню освіту здобував у 1-й Житомирській гімназії. З початком Першої світової війни покинув навчання і вступив до російської армії. 1.01.1916 р. закінчив Військову школу та отримав офіцерське звання. Два рази поранений та отруєний газами, внаслідок чого визнаний інвалідом з втратою 50% працездатності. Кавалер орденів св. Анни, св. Станіслава, Юріївського хреста різних ступенів. В українську армію вступив добровольцем 1.10.1917 р. Воював в армії УНР, після закінчення курсів Генерального штабу отримав звання полковника. З 1920 р. інтернований у польському таборі в м. Каліш. З 1922 р. – на еміграції в Чехословаччині. У 1925 р. здобув середню освіту на матуральних курсах при Українській Господарській Академії в Подєбрадах. У 1929 р. закінчив Академію за фахом «інженер-економіст». За ініціативи М. Сціборського як керівника Українського національного об'єднання в 1925 р. було зібрано установчі збори Легії Українських Націоналістів, на яких його обрано головою. У 1926-1927 рр. входив до складу редакційної колегії органу ЛУН «Державна Нація». Учасник об'єднавчих заходів в середовищі українських націоналістів,

засновник ОУН., Голова Президії Конґресу Українських Націоналістів 1929 р. у Відні. Обраний організаційним референтом ПУН. На початку 30-х перебував у Парижі, пізніше – у Відні. Після розколу ОУН працював в ОУН(м), учасник її Похідної групи. Автор праць «ОУН і селянство» (1933), «Робітництво і ОУН» (1935), «Націократія» (1935) та ін. Вбитий за нез'ясованих обставин.

Ярий Ріко (Рихард) (1898-1969) – діяч ОУН, публіцист. Народився у Рісоні (Австрія) в родині українських емігрантів. Закінчив військову Академію у Відні. Під час 1-ї Світової війни воював в австрійській армії. У 1918 р. перейшов до лав УГА, у складі якої командував кінним полком. У 1919 р. воював в Армії УНР на півдні України. 1920 р. перейшов на терени Чехословаччини з армією, опинився у таборах для інтернованих вояків УНР. Від 1921 р. – член УВО. Брав участь у Конгресі українських націоналістів. Був одним з найближчих радників Є. Коновальця. Член ПУН. У 1937-1939 р. налагоджував зв'язки з німецьким керівництвом, зокрема контактуючи з шефом абверу В. Канарісом. Очолював мережу ОУН в Німеччині. Під час розколу в ОУН став на бік С. Бандери. Очолював бюро ОУН (Б) у Відні, яке здійснювало формування українського батальйону «Роланд», який мав діяти у складі німецької армії під час військових дій у Східній Європі. У 1941 р. брав участь у проголошенні і розбудові української державності. Планувався на посла в Японії. У 1943 р. заарештований гестапо. По війні відійшов від політики. Жив у Австрії, де й помер.

Біограми уклали Олег Баган
та Володимир Муравський

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛІЗМ:
ІСТОРІЯ ТА ІДЕЇ

НАУКОВИЙ ЗБІРНИК

ВИПУСК 2

Відповідальний редактор
Олег Баган

Літературний редактор
Ірина Михаць

Технічний редактор
Василь Герман

Здано до набору 27.02.2013 р. Підписано до друку 28.03.2013 р.
Гарнітура Bookman. Формат 60x84 1/16.
Друк офсетний. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 13,25. Зам. № 348
Наклад 300 примірників

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи Серія ДК № 2509 від 30.05.2006 р.

Друк ПП «ПОСВІТ»
Адреса: вул. І. Мазепи, 7, м. Дрогобич, 82100 Україна
тел. факс (03244) 2-23-35, тел.: 3-38-50, 2-23-76.
E-mail: posvit_druk@mail.ru